

: અંક ૧ ✤ તંત્રીઃ શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ ✤ ક્રમાંક – ૯૫

શંખેશ્વર મહાતીર્થનું વિવિધ શિખરોથી શોભતું સુરમ્ય જિનમંદિર

|| अर्हम् ||

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૮ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૮ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૨	क्रमांक
अंक १	આસો શુદિ ૬ : ગુરુવાર : ઓકટોબર ૧૫	८५

વિષય — દર્શન

સૌજન્ય—આ અંક ઉપર છપાયેલ ચિત્ર પૂ. મુ. મ. શ્રી. જયંતવિજયજી લિખિત 'શંખેશ્વર મહાતીર્થ' પુસ્તકના પ્રકાશક શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા—ઉજ્જૈનના સૌજન્યથી મળેલ છે.

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક—બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક—ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ, મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૮૫ અંક ૧

श्रीअभयदेवसूरिनिर्म्मितं

श्रीमहावीरस्तवनम्

संग्राहकः—
पूज्य मुनिमहाराज श्री कान्तिसागरजी, साहित्यालंकार.

जइज्जा समणे भयवं, महावीरे जिणुत्तमे ।
लोगनाहे सयंबुद्धे, लोगंतियविबोहिए ॥१॥

वच्छरं दिन्नदाणोहे, संपूरियजणासए ।
नाणत्तयसमाउत्ते, पुत्ते सिद्धत्थराइणो ॥२॥

चिच्चा रज्जं च रट्ठं च, पुरं अंतेउरं तहा ।
निक्खमित्ता अगाराओ, पव्वइए अणगारियं ॥३॥

परीसहाणं नो भीए, भेरवाणं खमाखमे ।
पंचहा समिए गुत्ते, बंभयारी अकिंचणे ॥४॥

निम्ममे निरहंकारे, अकोहे माणवज्जिए ।
अमाए लोभविमुक्के, पसंते छिन्नबंधणे ॥५॥

पुक्खरं वा अलेवे य, संखो इव निरंजणे ।
जीवे वा अपडिग्घाए, गयणं व निरासए ॥६॥

वाउ व्व अप्पडिबद्धे, कुम्मो वा गुत्तइंदिए ।
विप्पमुक्के विहंगु व्व, खग्गिसिंगु एगगे ॥७॥

भारंडे वा अप्पमत्ते अ, वसहे वा जायथामए ।
कुंजरो इव सोंडीरे, सीहो वा दुद्धरिस्सहे ॥८॥

सायरो इव गंभीरे, चंदो वा सोमलेसए ।
सूरो वा दित्ततेयल्ले, हेमं वा जाइरूवए ॥९॥

सव्वसहे धरित्ति व्व, सारयंबु व्व सच्छए ।
सुद्धु हुयहुयास व्व, जलमाणे य तेयसा ॥१०॥

જોઇએ. કોઈ પણ કાર્ય આરંભ્યું એટલે તે સિદ્ધ થયે જ છોડવું, એવો ગુણ તેમાંથી કેળવવો જોઇએ. અંશે અંશે પણ સિદ્ધ તરફ લક્ષ્ય રહેશે, તો સમ્પૂર્ણ સિદ્ધ થવાશે. સિદ્ધો લાલ વર્ણે છે. જ્યારે માણસ સુખમાં મુકાય છે ત્યારે તેના શરીર અને વદન ઉપર લાલિમા તરી આવે છે. તો સમ્પૂર્ણ સુખમાં મશગૂલ સિદ્ધોને લાલ કહેવામાં આવે તો તેમાં શું ? સિદ્ધો કર્મકાષ્ઠને અગ્નિમાં પ્રજાળી મુકત થયા છે. અગ્નિનો લાલ વર્ણ હોવાને કારણે સિદ્ધોનો વર્ણ લાલ છે. તેવા પ્રકારની લાલિમા મેળવવા માટે સિદ્ધપદનું આરાધન લાલ વર્ણે કરાય છે. સિદ્ધના આઠ ગુણ છે માટે આઠ આઠ વસ્તુથી સિદ્ધપદને આરાધવામાં આવે છે.

૩. **આચાર્યપદ—आचार्यते-सेव्यते इति आचार्यः**—'જે સેવાય તે આચાર્ય કહેવાય છે.' આચાર્યપદ આરાધતાં, હું સેવક થવા નથી સર્જાયો પણ સેવ્યપદ મેળવવા યોગ્ય છું એ ભાવના કેળવવી જોઈએ. સેવા સિવાય સેવ્યપદ મળતું નથી માટે સેવા એવી જોઇએ કે જે અવિચલ સેવ્યપદને પ્રાપ્ત કરાવે. આચાર્ય સુવર્ણ જેવા છે. જેમ સુવર્ણ સર્વને પ્રિય છે, અને સૌને આકર્ષે છે, તેમ આચાર્ય સર્વને પ્રિય હોય છે. આચાર્યના આકર્ષણથી ઘણા તેમને સેવે છે. જૈનશાસનમાં આચાર્ય રાજાસ્વરૂપ છે. રાજા વિવિધ સુવર્ણાલંકારોથી વિભૂષિત થઈ સુવર્ણના સિંહાસન પર બિરાજ્યા હોય ત્યારે તેમનું દશ્ય સુવર્ણમય ભાસે છે. સૂર્યસ્વરૂપ જિનેશ્વર ભગવાન અને ચન્દ્રસમાન કેવળી ભગવાનના અભાવમાં-વિરહમાં આચાર્ય મહારાજ દીપની જેમ શાસનને પ્રકાશિત કરે છે. દીપશિખા પીળી હોય છે. આ પ્રમાણે સુવર્ણ જેવા, સુવર્ણમય ને દીપસદૃશ હોવાને કારણે આચાર્યનો વર્ણ પીળો છે. અને તે ગુણો મેળવવા માટે આચાર્યપદ પીળા વર્ણે આરાધાય છે. આચાર્યના ગુણો ૩૬ છે માટે ૩૬ વસ્તુઓથી તે પદ આરાધાય છે.

૪. **ઉપાધ્યાયપદ**—જેમની સમીપે અધ્યયન થાય તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. ઉપાધ્યાય મૂર્તજ્ઞાન જેવા દીપતા હોય છે. ભણવા-ભણાવવામાં તલ્લીન ઉપાધ્યાય વિજ્ઞાનના અવતાર સ્વરૂપ દેખાય છે. તે પદ આરાધતાં જ્ઞાનમય થવાની ભાવના કેળવવી જોઈએ. શિષ્યોને પાઠ આપવામાં એકરસ થયેલા ઉપાધ્યાય લીલાછમ ઉપવન જેવા શોભે છે. ઉપાધ્યાયની વાડી હંમેશ લીલી હોય છે. ઉપાધ્યાયજીનું હૃદય જ્ઞાન અને રસથી ભરપૂર હોય છે. તેમાંથી ઘણા જ્ઞાનાંકુરો પ્રકટે છે. તેમની પ્રભા નીલમ મણિની માફક સર્વત્ર પ્રસરે છે. આથી ઉપાધ્યાય લીલા વર્ણે છે ને તે ગુણો મેળવવા માટે લીલાવર્ણે તે પદ આરાધાય છે. ઉપાધ્યાયના ૨૫ ગુણો છે, માટે ૨૫ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૫. **સાધુપદ**—શિવમાર્ગને જેઓ સીધે છે, તેઓ સાધુ કહેવાય છે. સાધુપદ આરાધતાં શિવપન્થમાં ચડવાની ભાવના કેળવવી જોઇએ. આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણની પરીક્ષા સાધુધર્મરૂપ કસોટીથી થાય છે. સાધુધર્મરૂપ કસોટીમાંથી પસાર થયા વગરનું આચાર્યપદરૂપ સુવર્ણ કિંમત વગરનું ગણાય છે. કસોટી શ્યામ હોય છે. સાધુઓ જૈન શાસનમાં સૈનિક તુલ્ય છે. સૈનિક જેમ લોહનું બખ્તર વગેરે પહેરીને સજ્જ રહે તેમ સાધુઓ પણ સજ્જ રહે છે. બખ્તર શ્યામવર્ણનું હોય છે. સાધુઓને શરીર આદિની શુશ્રૂષા-મેલ વગેરે દૂર કરવા નિષિદ્ધ છે. તપશ્ચર્યા-વિનય-વૈયાવચ્ચ-વગેરેમાં તત્પર

રહેવાનું હોય છે તેથી તેમનો દેહ શ્યામ હોય છે. ઇત્યાદિ કારણે સાધુઓનો શ્યામ વર્ણ છે, અને તે ગુણો કેળવવા માટે સાધુપદ શ્યામ વર્ણે આરાધાય છે સાધુના ૨૭ ગુણો છે, માટે તે પદ ૨૭ વસ્તુઓથી આરાધાય છે.

૬. **દર્શનપદ**—દર્શન શુદ્ધ શ્રદ્ધાન રૂપ છે. એકનિષ્ઠા કેળવવાનો ઉદ્દેશ દર્શન પદની આરાધનામાં છે. "**ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वरनाथमेकं, कस्तान्निवारयति संचरतो यथेष्टम्**" ॥ "એક જ સ્વામીને આશ્રયીને જે રહે છે, તેને યથેચ્છ વિચરવામાં કોઈ બાધા કરી શકતું નથી." એકનિષ્ઠ અટકાયત વગર સર્વત્ર વિહરી શકે છે. દર્શન–શ્રદ્ધા સર્વ ઉન્નતિનું બીજ છે. બીજ શ્વેત હોવાને કારણે દર્શનપદ શ્વેત છે, ને શ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. દર્શનના ૬૭ ભેદ છે, તેથી ૬૭ વસ્તુઓથી તે આરાધાય છે.

૭. **જ્ઞાનપદ**—જ્ઞાન પ્રકાશરૂપ છે. પ્રકાશસ્વરૂપ થવાની ભાવના જ્ઞાનપદની આરાધના કેળવે છે. બીજના વિકાસ માટે પ્રકાશ–હવા–જલ વગેરેની જરૂર હોય છે. તે સર્વ શ્વેત છે, માટે જ્ઞાનપદ શ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. જ્ઞાનના ભેદ ૫૧ છે તેથી ૫૧ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૮. **ચારિત્રપદ**—ચારિત્ર નિયમિત જીવન અને સદાચાર શિખવે છે. બીજ સંરક્ષણ માટે વાડની જરૂર છે, તેમ દર્શનના રક્ષણ માટે ઇંટ ચૂનાની મજબૂત વાડનું કામ ચારિત્ર કરે છે. માટે ચારિત્ર શ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. તેના ૭૦ ભેદ છે તેથી ૭૦ ચીજોથી તે આરાધાય છે.

૯. **તપપદ**—તપ દુષ્ટ તત્ત્વોનો નાશ કરે છે અને વૃત્તિ ઉપર કાબૂ મેળવવાની કેળવણી આપે છે. ધાન્ય સારું ઉત્પન્ન કરવાને માટે અગ્નિ આદિથી ક્ષેત્રમાં ખરાબ તત્ત્વો નાશ કરાય છે. તેમ આત્મામાં બીજનો વિકાસ કરવાને તપઅગ્નિ દુષ્ટ તત્ત્વો બાળી નાખી આત્માને શુદ્ધ બનાવે છે માટે તે શ્વેત વર્ણે આરાધાય છે. તપના ૫૦ ભેદ છે તેથી ૫૦ વસ્તુઓથી તેની આરાધના કરવામાં આવે છે.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપ એ છેલ્લા ચારે ગુણો છે. તે સ્વયં ઉજ્જવળ છે ને આત્માને ઉજ્જવળ બનાવે છે માટે તેમની આરાધના ઉજ્જવળ વર્ણે કરાય છે.

આત્મારૂપી ક્ષેત્રને તપરૂપ અગ્નિથી શુદ્ધ કરી, ચારિત્રરૂપ વાડથી રક્ષિત કરી, જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશમાં દર્શનરૂપ બીજ વાવ્યું છે. તેમાં સાધુધર્મરૂપ શ્યામ મેઘ વર્ષે, ઉપાધ્યાયસ્વરૂપ લીલા અંકુરો પ્રકટે, આચાર્યરૂપ પીળાં પુષ્પો આવે, અરિહન્તરૂપ સફેદ–પ્રાથમિક ફળ આવે, ને પરિપક્વ–લાલ–સિદ્ધ સ્વરૂપ અન્તિમ ફળ પ્રાપ્ત થાય–આ કલ્પના પણ તે તે પદના તે તે વર્ણને સમજાવે છે. અથવા સાધુધર્મ રૂપી કૃષ્ણ ભૂમિમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ને તપરૂપી શ્વેત બીજ વાવ્યાં છે ને તેને સદ્ભાવનારૂપી જલથી સિંચી અંકુર, પુષ્પ, પ્રથમ ફળ ને પરિપક્વ ફળવાળું કરાય છે તે પણ વર્ણની રચનાને બતાવે છે. આમ નવ-પદની આરાધનાના વર્ણોમાં અનેક સારા સારા ભાવો સમાયા છે.

નવપદની આરાધનની સમજણ માટે તેનું યંત્ર અહીં આપવામાં આવે છે:—

ક્રમ.	નામ.	વર્ણ.	ગુણ.	કાઉ-સ્સગ્ગ લોગ.	સાથીયા	ખમા-સમણ.	પ્રદ-ક્ષિણા.	નવકાર વાળી.	ખાવાની ચીજ.
૧	અરિહન્તપદ	શુકલ	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૨૦	ચોખા
૨	સિદ્ધપદ	લાલ	૮	૮	૮	૮	૮	,,	ઘઉં
૩	આચાર્યપદ	પીળો	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	,,	ચણા
૪	ઉપાધ્યાયપદ	લીલો	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	૨૫	,,	મગ
૫	સાધુપદ	શ્યામ	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	૨૭	,,	અડદ
૬	દર્શનપદ	શુકલ	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	૬૭	,,	ચોખા
૭	જ્ઞાનપદ	શુકલ	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	૫૧	,,	,,
૮	ચારિત્રપદ	શુકલ	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	૭૦	,,	,,
૯	તપપદ	શુકલ	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	૫૦	,,	,,

અવશ્ય કરવાની ક્રિયાઓ:—નવ દિવસ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. ભૂમિ પર સંથારો કરવો. બે ટંક પ્રતિક્રમણ કરવું. સવાર સાંજ પડિલેહણ. ત્રણ ટંક દેવવંદન. નવ દેરાસર દર્શન. નવ ચૈત્યવંદન. જોડા વગેરે ન પહેરવા. બની શકે તેટલું સાવદ્ય વ્યાપારોથી દૂર રહેવું.

નવ પાપનિદાનથી[1] બચવા માટે, નવ જીવસ્થાનકથી[2] છૂટવા અર્થે, નવ બ્રહ્મચર્યની ગુપ્તિ[3] કેળવવાને કારણે, નવ દ્વારવાળા અશુચિ દેહથી મુક્ત થવાને માટે અને નવનવ (નવીન) ઉન્નતિ–વિકાસ મેળવવા માટે નવપદનું આરાધન કરવું જોઇએ. તેનું આરાધન કરતાં નવનિધિ મળે છે. નવનો અંક અખંડ છે. નવ સંખ્યાને ગમે તેટલે ગુણીએ અને જે ગુણાકાર આવે તેનો સરવાળો કરવામાં આવે તો નવ થાય છે. એ પ્રમાણે નવપદ પણ અખંડ ને અવિચળ છે. તેનો આરાધક પણ અખંડ આરાધન કરી, અખંડ અવ્યાબાધ અને એકરૂપ બને એ જ અભિલાષા !

૧. નવ પાપનિદાનો —પરભવમાં—૧ રાજા થઉં, ૨ શેઠ થઉં, ૩ સ્ત્રી થઉં, ૪ પુરુષ થઉં, ૫ પરપ્રવીચાર–સ્વર્ગીય ભોગો મળે, ૬ સ્વપ્રવીચાર–સ્વર્ગીય–સ્વાધીન ભોગો મળે, ૭ અપ્રવીચાર–વિષયભોગ વગરનું સ્વર્ગ મળે, ૮ ઉત્તમ શ્રાવક થાઉં, ૯ ચારિત્ર મળે માટે દરિદ્ર થઉં.

૨. નવ જીવસ્થાન—૧ પૃથ્વીકાય, ૨ અપ્કાય, ૩ તેજસ્કાય, ૪ વાયુકાય, ૫ વનસ્પતિકાય, ૬ દ્વીન્દ્રિય, ૭ ત્રીન્દ્રિય, ૮ ચતુરિન્દ્રિય, ૯ પંચેન્દ્રિય.

૩. બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ—૧ સ્ત્રી–પશુ–નપુંસક રહેતા હોય તે સ્થાનકમાં ન રહેવું, ૨ સ્ત્રી આદિની કથા ન કરવી, ૩ સ્ત્રી સાથે એક આસન પર ન બેસવું, ૪ સ્ત્રીનાં નેત્રાદિક અવયવો જોવાં નહિ, ૫ ભીંતને આંતરે રહીને સ્ત્રીના કામ–ભોગાદિક શબ્દો સાંભળવા નહિ, ૬ પૂર્વાવસ્થામાં કરેલ કામક્રીડાને યાદ ન કરવી, ૭ ઘૃત, મધુ, મદ્ય વગેરેનો આહાર ન કરવો, ૮ અતિ–હદઉપરાંત આહાર ન કરવો, ૯ શરીરની શોભા–વિભૂષા ન કરવી.

જૈન સ્થાપત્ય અને જ્ઞાનભંડારોથી સમૃદ્ધ, રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખકઃ—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ; અમદાવાદ.

શત્રુંજય, ગિરનાર, આબુ, તારંગા વગેરે ગુજરાતનાં જૈન તીર્થો જેવી રીતે ગુજરાતી પ્રજાની જાણમાં અત્યાર અગાઉ આવેલાં છે, તેવી રીતે રાજપુતાનાનાં જૈન તીર્થો લગભગ ગુજરાતની જૈન પ્રજામાં અજ્ઞાત છે તેમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે.

રાજપુતાનામાં પણ કેટલાંક સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ ઉચ્ચ કોટીનાં જૈન તીર્થો આવેલાં છે. તે બધાં તીર્થોનો પરિચય નહિ આપતાં, માત્ર જૈસલમેર તીર્થનો જ પરિચય આ લેખમાં આપવાનું મેં યોગ્ય ધાર્યું છે.

જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓ

જૈસલમેર તીર્થનો પરિચય આપતાં પહેલાં, જૈસલમેર જવાના રસ્તાઓનો પ્રથમ પરિચય આપવો ઠીક થઈ પડશે. જૈસલમેર જવા માટે મુખ્ય ત્રણ રસ્તાઓ છેઃ—

(૧) બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનના બાડમેર સ્ટેશનથી મોટર રસ્તો છે; જે રસ્તો જૈસલમેર જનાર મુસાફરોને સુપરિચિત છે. બાડમેર સ્ટેશન મારવાડના લુણી જંકશનથી સિંધ–હૈદ્રાબાદ જતી બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેની મીટરગેજ લાઇનનું સ્ટેશન છે. બાડમેરથી જૈસલમેર જવા માટે મોટર હંમેશાં નિયમિત મળે છે. બાડમેરથી જૈસલમેરની કાચી ખાડા ટેકરાવાળી સડક છે અને જૈસલમેર બાડમેરથી ૧૧૦ માઈલ દૂર આવેલું છે. આ મોટર, રસ્તામાં પણ, જુદાં જુદાં ગામોએ પેસેન્જરો તથા સામાન ઉતારવા ચઢાવવા ખોટી થાય છે અને એકંદરે રસ્તામાં ખાસ બીજો અકસ્માત ન થાય તો લગભગ બાર કલાકે બાડમેરથી જૈસલમેર પહોંચાડે છે. બાડમેરમાં પાંચ જૈન દેરાસરો છે.

(૨) મારવાડ રાજ્યની જોધપુર સ્ટેટ રેલ્વેના પોકરણ સ્ટેશનેથી બીજો એક મોટર રસ્તો છે. પોકરણ સ્ટેશન જવા માટે હંમેશાં જોધપુર સ્ટેશનેથી રાતના ૧૦–૨૫ વાગે એક ટ્રેઇન ઉપડે છે; આ ટ્રેઇન સવારના લગભગ ૮–૩૦ વાગે પોકરણ પહોંચી જાય છે. સ્ટેશનની સામે જ જૈસલમેર મોટર સર્વીસની ઑફિસ છે. અહિંયાં નિયમિત મોટર મળતી નથી, પરંતુ જો અગાઉથી જૈસલમેર મોટર સર્વીસના મેનેજરને લિખિત ખબર આપવામાં આવે અને ઓછામાં ઓછા આઠ પેસેન્જરો હોય તો મોટર તરત મળી શકે છે, બહુ બહુ તો એકાદ દિવસ મોટરની રાહ જોવી પડે છે. પોકરણમાં જૈનોની વસ્તી બિલકુલ નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે, કારણ કે માત્ર એક જ જૈનનું ઘર છે. તે પણ કોઈ વખત હાજર હોય અને ન પણ હોય. પોકરણમાં શિખરબંધી દેરાસરો ત્રણ છે. દેરાસરની નજીક જ ઉપાશ્રય છે અને તેનો ઉપયોગ ધર્મશાળા તથા ઉપાશ્રય તરીકે કરવામાં આવે છે. પોકરણથી જૈસલમેર માત્ર ૭૦ માઈલ દૂર થાય છે. સડક અહીંની પણ પાકી તો ખાસ નથી જ, છતાં પણ બાડમેરની સડકની સરખામણીમાં તો ઘણી જ

સારી કહી શકાય. જેસલમેર જવા માટે સૌથી ટૂંકો અને સારો રસ્તો તો આ જ છે. બાડમેર તથા પોકરણુ બંને રસ્તે જેસલમેર જવા માટે જેસલમેર મોટર સર્વીસ તરફથી મોટરો ચાલે છે અને બંને રસ્તે મોટર ભાડું પેસેન્જર દીઠ ૪–૦–૦ ચાર રૂપિયા લેવામાં આવે છે. આઠ વર્ષની ઉપરના બાળકની આખી ટીકીટ લેવામાં આવે છે અને પેસેન્જર દીઠ માત્ર ૫ (પાંચ) શેર અંગાલી વજન મફત લઇ જવા દેવામાં આવે છે.

(૩) જેસલમેર જવાનો ત્રીજો રસ્તો જોધપુરથી છે. જોધપુર રેલ્વે સ્ટેશનની નજીકમાં જ ગણેશમલજી મુતાની ધર્મશાલાની પાસે એમ. બી. વ્યાસ મોટર સર્વીસની ઓફિસ આવેલી છે. આ ઓફિસ તરફથી ચાલુ વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસથી જોધપુર જેસલમેર જવાની મોટર સર્વીસ ચાલુ કરવામાં આવેલી છે. આ રસ્તાની સડક, ઉપરના બંને રસ્તાઓ કરતાં પણ ખરાબ છે. વળી જોધપુરથી જેસલમેર જવાનો રસ્તો પણ સૌથી લંબાણ અને કંટાળાભર્યો છે. આ રસ્તે ૧૭૦ માઇલ જેસલમેર આવેલું છે. રસ્તામાં રાત રોકાવું પડે છે; એટલે કે આજનો બેઠેલો માણસ બીજે દિવસે અને કેટલીક વખત તો ત્રીજે દિવસે પણ જેસલમેર પહોંચે છે. જોધપુરથી જેસલમેરનું મોટરભાડું પેસેન્જર દીઠ ૬–૦–૦ છ રૂપિયા લેવામાં આવે છે. જોધપુર તથા જોધપુરની આજુબાજુ નાનાં મોટાં ૨૦ દેરાસરો આવેલાં છે. વળી જોધપુરથી જેસલમેર જતાં રસ્તામાં નીચે મુજબ જૈન દેરાસરોવાળાં ગામો પણ આવે છે. જોધપુરથી ૪૨ માઇલ દૂર બાલેસર આવેલું છે. જોધપુરથી ૨૯ માઇલ દૂર આગોલાઈ આવેલું છે. જોધપુરથી શેરગઢ ૬૩ માઇલ દૂર આવેલું છે. વળી ડોંગરી તથા દેવીકોટમાં પણ જૈન દેરાસર છે. આ ત્રીજા રસ્તાની મોટર સર્વીસ પેટ્રોલના અભાવે ૧–૫–૪૨ થી બંધ થઈ છે. આ સર્વીસ માત્ર શેરગઢ સુધી જ જાય છે.

આ પ્રમાણેના ત્રણ રસ્તાઓ પૈકી પોકરણથી જેસલમેર જવાનો રસ્તો જરા ખર્ચમાં વધુ છે, પરંતુ ઓછા કંટાળાભર્યો અને સુલભ છે. સારો ડ્રાઇવર હોય તો સાડાત્રણ કલાકમાં સહેલાઇથી મોટર પહોંચી જાય છે.

તાર–ટપાલનું સાધન

જેસલમેરમાં ટપાલની વહેંચણી હંમેશાં થતી નથી, દર ત્રીજે દિવસે ટપાલની વહેંચણી થાય છે અને દર ત્રીજે દિવસે ટપાલ નીકળે છે. વળી તારની પણ ખાસ સગવડ નથી. છતાં પણ જેસલમેરથી પોકરણ ટેલીફોન લાઇન હોવાથી કાંઈ વાંધો આવતો નથી. ઇલિકટ્રીક અને રેડીઓની સગવડ છે. ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઘણી જ મોંઘી મળે છે અને કેટલીક વખત સારી પણ મળતી નથી. વળી મોટા ભાગે ચૈત્ર શુદિ પૂર્ણિમા પછી તો પાણીની પણ તંગાશ પડે છે; બાકી ખાસ પાણીની અગવડ આસો મહિનાથી ચૈત્રી પૂર્ણિમા સુધી પડતી નથી.

જૈનોની વસ્તી

એક વખત જેસલમેરમાં જૈનોની વસ્તી સેંકડોની સંખ્યામાં હતી. આજ માત્ર ૭૦ માણસની વસ્તી છે, તેમાં મરદો તો માત્ર ૨૫–૩૦ ની સંખ્યામાં છે.

ધર્મશાળા

શહેરની મધ્યમાં જ પટવાઓની કલાપૂર્ણ હવેલીઓની નજીકમાં જ એક ધર્મશાળા

નવી બંધાય છે. આ ધર્મશાળામાં જ જૈસલમેર, અમરસાગર તથા લોદ્રવાજી તીર્થનો વહીવટ કરનાર પેઢીની ઓફિસ આવેલી છે. પેઢીનું નામ શ્રી જૈન શ્વેતાંબર પાર્શ્વનાથ ભંડાર છે.

શહેરનાં દેરાસરો

જૈસલમેર શહેરમાં, તેના કિલ્લાની માફક, આઠ નાનાં મોટાં જિનમંદિરો આવેલાં છે, જેમાંથી એ દેરાસરો શિખરબંધી તથા બીજાં ૭ ઘર દેરાસરો છે, જે નીચેના સ્થળોએ આવેલાં છે:—

(૧) કોઠારી પાડામાં શ્રી સુપાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરમાં બીજા ત્રણ ગભારામાં જુદા જુદા મૂળનાયકો પણ છે. નીચેના ભાગમાં શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી તથા શ્રીસીમંધર સ્વામી તથા મેડા ઉપર ગોડી પાર્શ્વનાથજી તથા શ્રી સંકટહરાપાર્શ્વનાથજી મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. જૈસલમેર શહેરના દેરાસરોમાં મોટામાં મોટું આ જ દેરાસર છે. અને તપાગચ્છવાળાઓએ બંધાવેલું દેરાસર પણ આ એક જ છે.

(૨) આચાર્યગચ્છના ઉપાશ્રયમાં શ્રી વિમલનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી કરે છે.

(૩) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ હિંમતરામજી બાફણાએ બંધાવેલું ઘરદેરાસર આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ આઈદાનજી બાફણા કરે છે.

(૪) પટવોંકી હવેલીમાં શેઠ અભયસિંહજીએ બંધાવેલું ઘરદેરાસર આવેલું હતું, તે હાલ જેઠમલજી સેવક પટવોંકી હવેલીની પાસેની બીજી હવેલીમાં રહે છે, ત્યાં ત્રીજે માળ લઈ જવામાં આવેલું છે. આ દેરાસરનો વહીવટ શેઠ વિજયસિંહજી કરે છે.

(૫) ભૈયાપાડામાં શેઠ ચાંદમલજીની હવેલીમાં ત્રીજે માળે ઘરદેરાસર આવેલું છે. દેરાસરનો વહીવટ શેઠ સીરેમલજી બાફણા કરે છે.

(૬) મહેતા પાડામાં શેઠ રામસિંહજી મુતાનું ઘર દેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે, તેનો વહીવટ શેઠ રામસિંહજી મુતા પોતે જ કરે છે.

(૭) મહેતા પાડામાં શેઠ ધનરાજજી મુતાનું ઘરદેરાસર, તેમના રહેવાના મકાનમાં બીજે માળે આવેલું છે. તેનો વહીવટ બાઈ લાભુબાઈ કરે છે.

(૮) થીરૂ શાહની હવેલીમાં બીજે માળે શેઠ થીરૂ શાહનું ઘરદેરાસર આવેલું છે. જેનો વહીવટ શેઠ જવાહરમલજી ભણસાલી કરે છે.

કિલ્લામાનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરનાં જિનમંદિરોનું વિસ્તૃત વિવેચન આ જ લેખમાં આગળ આપવામાં આવેલું છે. જૈસલમેરના કિલ્લામાં, જૈસલમેર શહેરની જેમ, આઠ શિખરબંધી દેરાસરો આવેલાં છે:—

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજી ભગવાનનું, (૨) શ્રી શીતલનાથજી ભગવાનનું, (૩) શ્રી સંભવનાથજી ભગવાનનું, (૪) શ્રી અષ્ટાપદજીનું, (૫) શ્રી શાન્તિનાથજીનું, (૬) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું, (૭) શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું અને (૮) શ્રી મહાવીર સ્વામીજીનું દેરાસર.

કિલ્લામાંના જિનમંદિરોનો વહીવટ

આ આઠે દેરાસરનો વહીવટ જૈસલમેરના રહેવાસી આ ચાર ગૃહસ્થો હાલમાં કરે છે: (૧) શ્રીયુત પ્યારેલાલજી જન્દાણી, (૨) શેઠ આઈદાનજી બાફણા, (૩) શેઠ ફતેસિંહજી મુતા અને (૪) શેઠ રામસિંહજી મુતા.

દેરાસરમાં પ્રતિમાજીની સંખ્યાના પ્રમાણમાં માત્ર ૧૧ પૂજારીઓથી કામ લેવામાં આવે છે, તેથી દરેકેદરેક પ્રતિમાજીને પ્રક્ષાલ તથા પૂજા પણ પૂરી થતી નથી. વળી તેમાં પૂજારીઓનો પણ દોષ નથી. કારણકે પૂજારીઓને માસિક માત્ર ચારથી પાંચ રૂપિયા પગાર આપવામાં આવે છે, તેમાં યે વળી બે–ત્રણ પૂજારીને તો માસિક અઢી રૂપિયા જ પગાર આપવામાં આવે છે. જો આ મંદિરોનો વહીવટ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી અથવા કોઇ સારી સંસ્થાના હાથમાં હોય તો આ તીર્થ ઘણું આબાદીમાં આવે એવું છે. હું તો ઇચ્છું છું કે જૈસલમેરના હાલના વહીવટદારો કે જેઓના બાપ–દાદાઓએ જ આ કલાપૂર્ણ જિનમંદિરોનાં સર્જન કરાવ્યાં છે, તેઓ જાતે જ પોતાના શહેર તથા તીર્થની આબાદી માટે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જેવી ભારતની સુવિખ્યાત પેઢી જેવી સંસ્થાને આ તીર્થનો વહીવટ સોંપે તો તેઓ પણ મોટી જવાબદારીમાંથી મુક્ત થાય.

જૈસલમેરના કિલ્લામાંનાં જિનમંદિરો

જૈસલમેરના કિલ્લાપરનાં આઠ ઉપરોક્ત મંદિરો પૈકીનાં સાત મંદિરો તો સાથે સાથે આવેલાં છે અને એક મંદિર જે મહાવીર સ્વામીના મંદિરના નામથી પ્રસિદ્ધ તે અલગ આવેલું છે.

કિલ્લાનાં પ્રવેશદ્વારો

જૈસલમેરનો કિલ્લો જૈસલમેર રાજ્યની જકાત ઓફીસની પાસે અને શહેરની મધ્યમાં જ આવેલો છે. કિલ્લામાં દાખલ થતાં જ અખય પોળ નામનો પહેલો દરવાજો આવે છે. અમે આ દરવાજામાં દાખલ થયા ત્યારે દરવાજાની બહારની બંને બાજુએ એકેક જૂની તોપ પડેલી હતી. દરવાજામાં દાખલ થતાં જમણી બાજુએ ત્રણ તોપો તથા ડાબી બાજુએ એક તોપ કિલ્લાની દિવાલોની નજીકમાં છે. થોડાક પગલાં દૂર જઇએ એટલે સૂરજ પોળ નામનો બીજો દરવાજો આવે છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ડાબી બાજુના ઊંચા ઓટલા પર ઉઘાડી બંદુકે ચોવીસે કલાક પહેરેગીર પહેરો ભરે છે. આ દરવાજામાં દાખલ થઇએ કે તરત જ થોડે દૂર જ હવામહેલના કોતરકામવાળા ઝરૂખાઓ પ્રવાસીઓની નજરે પડે છે. સૂરજપોળથી થોડે દૂર જતાં ગણેશપોળ નામનો ત્રીજો દરવાજો આવે છે અને આ ત્રીજા દરવાજામાં દાખલ થઇને આગળ વધતાં થોડે દૂર હવાપોળ નામનો ચોથો દરવાજો દેખાય છે. આ દરવાજાની અંદરના ભાગમાં ચોકીદારોને બેસવા માટે ઊંચા ઓટલા બનાવેલા છે, જે ચોકીદારો વિના સૂના લાગે છે.

જિનમંદિરોનો માર્ગ અને સ્થળ

હવા પોળના દરવાજામાં પેસતાં જ દસ–પંદર પગલાં દૂર જઇએ એટલે કિલ્લાપરનાં સાત જિનમંદિરોએ જવા માટે જમણા હાથ તરફ એક સાંકડો રસ્તો આવે છે. આ સાંકડા રસ્તામાંથી પસાર થતાં થોડે દૂર ડાબા હાથ તરફ બીજો એક નાનો સાંકડો રસ્તો આવે છે અને તે સાંકડા રસ્તામાં દસ ડગલાં જ દૂર જઇએ એટલે જમણા હાથ તરફના એક ખચકામાં જૈસલમેરનાં પીળા પત્થરથી બનેલા ગગનચુંબી જિનમંદિરો જૈસલમેરના ભૂતકાલીન જૈનોની ધર્મશ્રદ્ધા, સ્થાપત્યપ્રિયતા અને ધનપ્રચુરતાના જીવતા જાગતા પુરાવાઓ આપતાં ઊભેલાં છે. આ સાત મંદિરોનો સમૂહ જોતાં જ જાણે આપણે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયની એકાદ ટૂંકમાં જ જાણે આવ્યા ન હોઇએ તેવો ભાસ થાય છે.

આ સાત મંદિરો પૈકી ખાંચાની સામેના ભાગમાં જૈનોના આઠમા તીર્થંકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું ત્રણ મજલાનું દેરાસર પ્રથમ નજરે પડે છે. આ ચંદ્રપ્રભ સ્વામીના દેરાસરની બરાબર પાસે જમણી બાજુએ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવ પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે. ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના મંદિરના ડાબી બાજુએ જિનમંદિરમાં આવેલા તીર્થંકર દેવની મૂર્તિઓની પૂજા કરવા માટે યાત્રાળુઓ માટે ઠંડા તથા ઊના પાણીની બારે મહિના સગવડ રાખવામાં આવે છે. શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના જિનમંદિરની જરા પાછળના ભાગમાં અને ડાબી બાજુના રસ્તા તરફના ખાંચામાં આગળ વધીએ એટલે ડાબા હાથ તરફ બે મજલાનું એક જિનમંદિર આવેલું છે. આ જિનમંદિરના નીચેના ભાગમાં શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર આવેલું છે અને ઉપરના ભાગમાં સોળમા તીર્થંકર પ્રભુ શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું દેરાસર આવેલું છે. ખાંચાની જમણી બાજુએ શ્રીપાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર આવેલું છે. શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરના અંદરના ભાગમાં જમણી બાજુએ તથા ડાબી બાજુએ એકેક બારી છે અને આ બારીમાંથી જ અનુક્રમે ત્રીજા તીર્થંકર ભગવાન શ્રીસંભવનાથજીનું તથા દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથજીના નામથી ઓળખાતું એકેક જિનમંદિર આવેલું છે.

આ પ્રમાણે કિલ્લા પરનાં જિનમંદિરો પૈકીનાં સાત જિનમંદિરો તો એક જ સમૂહમાં આવેલાં છે, જ્યારે આઠમું ઉપરોક્ત હવાપોળમાં પેસતાં જમણા હાથ તરફના મોટા રસ્તે જરા આગળ વધતાં જમણા હાથ તરફ એક રસ્તો આવે છે, તે રસ્તે ત્રીસેક મકાનો વટાવ્યા પછી ડાબા હાથ તરફ નીચી બાંધણીએ બાંધેલું શ્રીમહાવીરસ્વામી પ્રભુનું જિનમંદિર આવેલું છે.

જૈન તથા જૈનેતર વિદ્વાનોમાં જૈસલમેરના ભંડારોની જેટલી ખ્યાતિ છે, તેમાંની સોમા ભાગની ખ્યાતિ પણ જૈસલમેરના આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની નથી. પરંતુ આ સ્થાપત્યાત્મક સર્જનોની જગતને ઓળખાણ આપવાનું જૈસલમેરના પ્રવાસે તથા યાત્રાએ આવેલા સેંકડો વિદ્વાનો તેમજ યાત્રાળુઓમાંથી કોઈને પણ કેમ સૂઝ્યું નહિ હોય તેની કાંઈ મને સમજણ પડતી નથી.

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી ચાલતા "જૈન ડીરેકટરી" વિભાગના કામકાજ માટે મારે આ તીર્થની મુલાકાત ચાલુ વર્ષના ફાગણ માસમાં લેવી પડી હતી. અને તે વખતે આ સ્થાપત્યસર્જનોનું નિરીક્ષણ કરવાનો અઢાર દિવસનો સમય મને મળ્યો હતો. તે દરમ્યાન આ આઠે જિનમંદિરોનાં સ્થાપત્યસર્જનોનું કલાતત્ત્વ જે મારી જાણમાં આવ્યું તે બધાંની નોંધ મારી ડાયરીમાં જે મેં કરેલી તે વાચકોની જાણ ખાતર અહીં રજુ કરું છું, અને ઇચ્છું છું કે શત્રુંજય, ગિરનાર તથા આબુ વગેરે નજીક નજીકનાં જૈન તીર્થોની યાત્રાઓનો દર વર્ષે લાભ લેનાર જૈન બંધુઓ વધારે નહિ તો જિંદગીમાં એક યા બેવાર આવાં દૂર દૂરનાં તીર્થોની યાત્રાનો લાભ લઈને પુણ્યોપાર્જન કરવા અને આવાં કલાત્મક સ્થાપત્યસર્જનોવાળાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર તથા તેને સાચવવાના ખર્ચમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો આપવા જરૂર કટિબદ્ધ થશે.

(ચાલુ)

કચ્છી જૈનોનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો

લેખક—શ્રીયુત શાહ ખીમજી હીરજી છેડા, મુંબઈ

આપણે સામાન્યપણે વિચાર કરીશું તો જણાશે કે પુસ્તકાલય આપણને અનેક રીતે સહાયકર્તા નીવડે છે. પુસ્તકાલયનું સંસ્કૃતિ–મૂલ્ય અલ્પ નથી. પુસ્તક–શાળા મનુષ્યની બુદ્ધિ અને શક્તિને ખીલવે છે, તેના ડહાપણના ભંડારમાં ઉમેરો કરે છે, તેનું જ્ઞાન વિસ્તૃત બનાવે છે, અને તેને રસિકતા અને સંસ્કારિતા અર્પે છે. ચિત્રની જેમ પુસ્તકો આનંદ અને ગમ્મત પૂરાં પાડે છે, અને એક વડીલની પેઠે ઉપદેશ આપે છે. પુસ્તકનું વાચન, સુખ અને શાંતિ બક્ષે છે; ખરેખર, પુસ્તકવાચનનો આનંદ અકથ્ય છે.

જેમ પુસ્તકોનું વાચન બુદ્ધિને ખીલવે છે તેમ ચારિત્ર્યને ઘડે છે. પુસ્તકો દ્વારા આપણને વિવિધ પ્રકારનું જ્ઞાન અને અનેક પ્રકારની માહીતીઓ પ્રાપ્ત છે. મુસાફરી કરવી હોય અગર દેશ–દેશાંતરની હકીકત જાણવી હોય, વ્યાપાર રોજગારના આંકડા જોવા હોય અગર હુન્નર ઉદ્યોગથી વાકેફ થવું હોય, કે કોઇ નવીન શોધ કરવી હોય તો તેની સઘળી હકીકતો પુસ્તકો દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જેમ આપણે હજારો બલ્કે લાખો રૂપિયાનાં ઘરેણાં આદિનો સંગ્રહ કરી આનંદ માનીએ છીએ, તેમ પાશ્ચાત્ય લોકો લાખો રૂપિયા ખરચી પોતાનાં ખાનગી પુસ્તકાલયો બનાવે છે. રશિયાની સરકારે ચારસો વરસના જૂના બાઇબલની હસ્તલિખિત પ્રતિ એક લાખ પૌંડ (પંદર લાખ રૂપિયા) ખરચી ખરીદ કરી હતી. અત્રે હિંદુસ્તાનમાં પણ એક રાજ્યના ખાનગી પુસ્તકાલયમાંથી હસ્તલિખિત સચિત્ર "બોસ્તોન" નામક પુસ્તકની બ્રીટીશ મ્યુઝીયમે સાડાત્રણ લાખ રૂપિયામાં માગણી કરી હતી, પરંતુ તે સ્વીકારાઇ ન હતી. આ શું સૂચવે છે? જ્ઞાન મેળવવા માટે કેટલી બધી આકાંક્ષા અને કેટલો બધો શોખ! ખરેખર જ્ઞાનની બલિહારી છે. અસ્તુ! હવે આપણે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું.

આપણી જૈન કોમના ભિન્ન ભિન્ન પેટા વિભાગો છે. વર્તમાન કચ્છી દશા ઓશવાળ કોમ સમૃદ્ધ છે અને કેળવણીનું રહસ્ય કંઇક સમજી રહી છે. એ કોમનો ઇતિહાસ લખવા બેસીએ તો બહુ લંબાણ થાય, તેથી અહીં વાચકોને તેનો થોડો પરિચય આપીશ.

કચ્છી દશા ઓશવાળ કોમના આદ્ય પુરુષ પ્રાતઃસ્મરણીય શેઠ નરસી નાથા ઇ. સ. ૧૭૯૯ માં જ્યારે પહેલ વહેલા મુંબઇ આવ્યા ત્યારે મુંબઇની વસ્તિ માછીમારો સિવાય થોડાક હિંદુઓ અને પારસીઓની હતી. ત્યારબાદ મુંબઈમાં તે જ્ઞાતિનું થોડું થોડું આવાગમન થયું. આપણી જૈન કોમમાં શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ લાખોની સખાવત કરી અમર નામ કરી ગયા છે. તેમજ શેઠ કેસવજી નાયક પણ લાખોની સખાવત કરી છે. છપ્પન લાખ રૂપિયા તો જૈન તીર્થોમાં ખર્ચાયાના આંકડા મળે છે. પૂર્વે જ્યારે એ કોમની જાહોજલાલી હતી ત્યારે સોનું તોલાઓ લેખે નહીં પણ રતલોના હિસાબે ખરીદ કરાતું હતું. હજી વર્તમાનમાં પણ હજારો તોલા સોનું ધરાવનારાં ઘણાં કુટુંબો એ જ્ઞાતિમાં છે.

એ જ્ઞાતિના શેઠ નરસી નાથાની જૂનામાં જૂની ચેરીટી કે જેને આજે લગભગ સો વરસ થઈ ગયાં હશે, તે ચેરીટી વાર્ષિક રૂપિયા બારથી પંદર હજાર સાર્વજનિક દાન ખાતે ખરચી રહી છે. એ સો વરસનો દાનનો હીસાબ ગણવા બેસીએ તો લાખો રૂપિયા થવા જાય છે. આજથી ૭૦ વર્ષ ઉપર વીલાયતમાં ઓફિસ ખોલનાર એ કોમના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. આખી આપણી જૈન કોમમાં પહેલ વહેલા સર નાઈટ થનાર એ જ કોમના શેઠ વસનજી ત્રીકમજી હતા. આપણી આખી જૈન કોમમાં પહેલ વહેલા મુંબઇ મ્યુનીસીપાલીટીના કોરપોરેટર થનાર એ જ કોમના શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુ હતા. અનેક મીલોના અને બેન્કોના ડાયરેકટર બનનાર એ જ કોમના શેઠ નરસી કેશવજી નાયક હતા. મુંબઇના સ્મોલકોઝ કોર્ટના ન્યાયાસન પર બિરાજનાર, મુંબઇના જજ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ થનાર એ જ કોમના લખમશી હીરજી મૈસરી હતા. એ કોમ વર્તમાનમાં સોલીસીટરો, દાકતરો, વકીલો અને અનેક ગ્રેજ્યુએટો ધરાવે છે.

જેમ કચ્છી દશા ઓસવાળ કોમ દરેક કાર્યમાં ભાગ લેતી આવી છે, તેમ સાહિત્યમાં પણ એ કોમે ઓછો હિસ્સો આપ્યો નથી. પૂર્વે જ્યારે મુદ્રણકળા પ્રકાશમાં આવી ન હતી ત્યારે એ જ કોમના શેઠ ભીમસી રતનસીએ અનેક લહીઆઓ બેસાડી લાખો રૂપિયા ખરચી જૈન સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર કરાવી અનેક જૈન ગ્રંથો ઉતરાવ્યા હતા. એ જ કોમના ગચ્છાભિમાની શેઠ માણેક ચાંપસીએ અંચલ ગચ્છનાં અનેક પુસ્તકોના ઉતારા કરાવ્યા હતા. એ જ કોમના શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકની સેવા જૈન કોમથી અજાણી નથી. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે જૈન સાહિત્ય મુદ્રિત કરવામાં જે સેવા બજાવી છે તેથી ખરેખર જૈન કોમ ઋણી ગણાય, કારણકે તે સમયમાં મુદ્રિત પુસ્તકોના અભાવથી લોકોને ધર્મશાસ્ત્ર અને પ્રકરણો જાણવામાં બહુ જ કઠિનતા પડતી હતી. તેવા સમયમાં શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે પુષ્કળ રૂપિયા ખરચી યતિઓ પાસેથી હસ્ત લિખિત શાસ્ત્રો ખરીદ કર્યાં હતાં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતના જાણ હોવા સાથે અનેક આચાર્યો અને શ્રીપૂજ્યોના પરિચયી હતા, જેથી પુસ્તકોનું સંશોધન કરી આપણી કોમ ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે.

કચ્છી દશા ઓસવાલ જ્ઞાતિનાં ખાનગી પુસ્તકાલયોનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે શેઠ ત્રીકમજી વેલજી માલુનું પુસ્તકાલય કોઇ સંસ્થાને ભેટ અપાઈ ગયું. સર વસનજી ત્રીકમજીની લાયબ્રેરી કોઇ સંસ્થાને અપાઇ ગઈ. શેઠ હીરજી વેલાભાઇની ખાનગી લાયબ્રેરી પાલીતાણા ખાતે વીરબાઇ જૈન પાઠશાળાને ભેટ અપાઇ ગઈ. શ્રી કાનજી માસ્તરની ખાનગી લાયબ્રેરી પોતાના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે શ્રી કચ્છ નલીઆ બાલાશ્રમને ભેટ અપાઈ ગઈ. શ્રી ગોવિંદજી હરસીની ખાનગી લાયબ્રેરી મુંબઇ ગીરગામ ચંદ્રપ્રભુના દેરાસરને ભેટ અપાઇ ગઇ છે. શ્રી શિવજી દેવસીની ખાનગી લાયબ્રેરી મઢડા ખાતે હોવી જોઇએ. પૂર્વે શેઠ હીરજી હંસરાજ, પાશુ પરબત, વાલજી હીરજી, કુંવરજી મુજીર, દેવાભાઇ લીલાધર આદિ અનેક ગૃહસ્થો પાસે ખાનગી પુસ્તકાલયો હતાં. અત્યારે પણ એ કોમ સારાં જેવાં ખાનગી પુસ્તકાલયો ધરાવે છે. તેનો આછો પરિચય આ લેખમાં કરાવીશું.

આ પુસ્તકાલયોમાં એ કોમના શ્રી વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું ખાનગી પુસ્તકાલય નમુનેદાર અને મૂલ્યવાન સાહિત્યના ખજાનારૂપ હોવાથી વાચકોને પ્રથમ તેનો પરિચય આપીશું.

શ્રી. વર્ધમાન રામજી હંસાણીનું પુસ્તકાલય

વર્ધમાન રામજીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિન્દી, ગુજરાતી, મરાઠી, અંગ્રેજી, આદિ ભિન્ન ભિન્ન ભાષાના સાહિત્યના વિશિષ્ટ ગ્રંથો છે. વળી મુદ્રિત ગ્રંથોની સચિત્ર નકલો છે, તેમ હસ્તલિખિત ગ્રંથોની પણ અમુક પ્રતિઓ સચિત્ર છે. થોડા દહાડા ઉપર 'શૃંગારતિલક' ની સચિત્ર હસ્તલિખિત નકલ એક અમેરિકને રૂપિયા સોળ હજારમાં ખરીદેલી, તેવું જ સચિત્ર 'શૃંગારતિલક' આ સંગ્રહાલયમાં જોવામાં આવે છે.

આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં બીજા સાહિત્ય સાથે જૈન સાહિત્ય પણ ખૂબ ચીવટ અને હોંશથી સંગ્રહ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં પણ અંચલ ગચ્છની કૃતિઓ વિશેષ છે. મેરુતુંગ–સ્થવિરાવલી આદિ ઐતિહાસિક ગ્રંથો છે. કચ્છી સાહિત્ય ખીચોખીચ ભરેલું છે. કચ્છ નૃપતિઓએ જૈનાચાર્યો અને યતિઓ પ્રત્યે જે ભાવ બતાવ્યો છે તે ખરેખર ચમત્કારને નમસ્કારરૂપ છે. સત્તરમા શતકમાં થએલા કચ્છના રાવ શ્રી ભોજરાજજી કે જે વિદ્યાવિલાસી હતા, તેના નામથી જૈનાચાર્યે વ્યાકરણ ગ્રંથ બનાવ્યો છે, તેની હસ્તલિખિત નકલ આ સંગ્રહમાં મોજુદ છે, કે જે "ભોજ્યવ્યાકરણ" ના નામથી સુપ્રસિદ્ધ છે. તેના જેવો વ્યાકરણ વિષયક કાવ્યબદ્ધ ગ્રંથ વિરલ હશે.

શ્રી વર્ધમાન હંસાણીના આ ખાનગી પુસ્તકાલયમાં જેમ સૂત્ર સિદ્ધાંતના ગ્રંથો છે, તેમ કર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથોનો પણ સારો સંગ્રહ છે. દ્વાત્રિંસિકાઓ, તીર્થંકરાદિનાં ચરિત્રો, વ્યાકરણ, ન્યાય આદિના ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જૈન મેઘદૂતની કૃતિઓ, જૈન નાટકો, જૈન પાદપૂર્તિઓ, અનેક ચમત્કારિક અને યમકાદિ વિચિત્ર ગ્રંથો ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. મહાકાવ્યો તથા ગદ્ય–પદ્યાત્મક ગ્રંથોની પણ સારી સંખ્યા છે. જેમ સમયસુંદરની 'અષ્ટલક્ષી' વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચે છે તેમ "નમો અરિહંતાણં" ના ૧૧૦ અર્થનો વિશિષ્ટ ગ્રંથ કે જે અલભ્ય છે તે અહીં છે. તે સિવાય યંત્ર, જંત્રાદિ, નિમિત્ત, જ્યોતિષ આદિ ભવિષ્ય બતાવનારા ગ્રંથો પણ છે. વળી જૈન સાહિત્યના સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથોની જેમ ગુજરાતી રાસ રાસાઓ પણ સારી સંખ્યામાં છે. આપણા જૈનોનાં વિવિધ ક્રિયાકાંડો, ઉપધાનાદિ અનેક તપોના ગ્રંથો, પૂજાઓ, સ્તવનો ઐતિહાસિક નવલકથાઓ આદિ તેમજ માસિક, ત્રિમાસિકોની ફાઇલો તથા દિવાળીના વિશેષ અંકોનો સારો જેવો સંગ્રહ છે.

જેમ ઉપર જૈન સાહિત્યનું વર્ણન કર્યું તેમ જૈનેતર પણ અનેક સંસ્કૃત મહાકાવ્ય આદિ ગદ્ય–પદ્યાત્મક ગ્રંથો હોવા ઉપરાંત કલા, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, કાયદા કાનુન, નીતીશાસ્ત્ર, ભૂગોળ, ખગોળ, પ્રવાસ આદિના ગ્રંથો તો ખાસ જોવા જેવા છે. કારણ કે વર્ધમાન રામજીને જેમ સાહિત્યનો શોખ છે તેમ પ્રવાસનો પણ ઘણો શોખ છે. હિંદુસ્તાનનો કોઇ ખૂણો એવો નહીં હોય કે જ્યાં વર્ધમાન રામજી ન ગયા હોય; કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કલકત્તાથી કરાંચી વચ્ચે હિંદુસ્તાનનાં દરેક મોટાં શહેરોમાં તેઓ ફર્યા છે. જેથી પ્રવાસના ગ્રંથોનો મોટો સંગ્રહ હોય એમાં નવાઇ નથી. વળી રાજકીય, વ્યાપારી તથા વૈદક વિજ્ઞાના ગ્રંથોનો સંગ્રહ પણ સારામાં સારો છે.

શ્રી. વર્ધમાન રામજી સાહિત્ય અને મુસાફરીના શોખીન છે. તેમ ધાર્મિક શ્રદ્ધા પણ તેમની રગેરગમાં ભરી છે. પોતાના ગામ કચ્છ નલીઆમાં જૈન દેરાસરની શતાબ્દિ ઊજવવા માટે જ્યારે અઠાઇ ઓચ્છવ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તેઓએ અઠ્ઠાઇનાં દર્શન કરવા મુંબઇથી વિમાનદ્વારા મુસાફરી કરી કચ્છ જઈ શ્રીચંદ્રપ્રભુ મહારાજની પૂજા કરી હતી, પાછા વીમાનદ્વારા મુંબાઇ આવ્યા હતા. એટલું જ નહીં પણ નવલખાનો જાપ પૂર્ણ કરવા ઉપરાંત વર્તમાને પણ નવપદની ઓળી ચલાવે છે.

આ પુસ્તકાલયમાં હિંદી સાહિત્યના ગ્રંથો જોઇશું તો કાશી નાગરી પ્રચારિણી સભાનાં પુસ્તકો ઉપરાંત ઉત્તરખંડના યોગી મહાત્માઓના 'ખટસટનિરૂપણ' આદિ સચિત્ર ગ્રંથો છે, કે જે અલભ્ય યા દુર્લભ છે. આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પુસ્તકોનાં અવતરણ જ મળતાં નથી. ચીની મુસાફરો હ્યૂંગસુન અને ફાહ્યિયાન, જે ચૌદસો વરસ પર મુસાફરી કરવા હિંદુસ્તાનમાં આવેલા તેમની મુસાફરીના તે સમયના વર્ણન આદિના ગ્રંથો, કે જેનાં ગુજરાતી અવતરણ મારા જોવામાં નથી આવ્યાં, એ અપૂર્વ હીંદી ગ્રંથોનો સંગ્રહ અહીં છે.

મરાઠી સાહિત્ય પ્રત્યે નજર નાખશું તો અમૂલ્ય અને અપૂર્વ ગ્રંથોનો સંગ્રહ નિહાળીશું. દક્ષિણ પ્રદેશના ઇતિહાસ ઉપરાંત દિવ્ય નગરોનાં વર્ણનો કે ઇતિહાસના સચિત્ર ગ્રંથો, હેમકુટનાં વર્ણનો વગેરે ખાસ જોવા જેવાં છે.

અંગ્રેજી સાહિત્યમાં જોઈશું તો ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડીઆની યારલીના ફાઇલો તથા વ્યાપારી ડાયરીઓ, કેટલોગો, ગેઝીટીયરો અને આરચોલોજીકલ સર્વેના ગ્રંથો ખાસ જોવા જેવા છે. "રેમ્બલ્સ રીકલેકસન એન ઇન્ડીઅન ઓફીસર" (Rambles Recolection an Indian Officer) સચિત્ર કે જે આજથી સો વરસ પર છપાયેલ છે; અને જેની નકલ આજે મળવી પણ દુર્લભ છે, તેનાં વોલ્યુમો પણ આ સંગ્રહાલયમાં છે.

(ચાલુ)

ક્ષુલ્લકમુનિની ભિક્ષા

લેખક :—પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી, છાણી.

ગગનચુંબી દેવાલયો, વૈભવશાળી રાજમહેલો, મનોહર હવેલીઓ, વિશાળ રાજમાર્ગો, સુંદર ઉપવનો, શાંત આશ્રમો, અને નિર્મળ જળાશયોથી સુશોભિત ગિરિપુષ્પનામે નગર હતું. નગરનાં પ્રજાજનો ધન-ધાન્યાદિથી અતિ સમૃદ્ધ હતાં. અનેક ગોકુળોથી સભર એ નગરમાં દુધ, દહીં, ઘીની કશી કમી ન હતી. મેવામીઠાઇ અને ફળ-ફુલાદિ પણ ઢગલાબંધ વેચાતાં. ગિરિપુષ્પનાં બજારોમાં જાણે હજારો સોદાગરોનો મેળો ભરાતો. સંતપુરુષો, મહાત્માઓ, મુનિઓના પુનીત પગલાં અવારનવાર નગરને પાવન કરતા.

એક સમયે સિંહ નામના જૈનાચાર્ય પોતાના પરિવાર સહિત અહીં પધાર્યા. આચાર્ય મહારાજે થોડા દિવસની નગરમાં સ્થિરતા કરી. એક દિવસ પૌરસી વ્યતીત થયા બાદ કેટલાક તરુણ સાધુઓ, સાથે બેસી પરસ્પર વાર્તાલાપ કરતા હતા. તે વખતે

તેમનામાંનો એક તરુણ સાધુ બોલ્યો : "આજે આપણામાંથી કોઇ સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવશે?" ત્યારે એક ગુણચન્દ્ર નામના ક્ષુલ્લક (બાલ) સાધુએ કહ્યું : "જરૂર, હું સેવૈયા મોદક લાવી સહુને વપરાવીશ." પુનઃ તે તરુણ સાધુએ પૂછ્યું કે–ઘી, ગોળ સહિત સેવૈયા મોદક મળશે કે તે વિના મળશે?" જવાબમાં ક્ષુલ્લક મુનિએ જણાવ્યું કે–જેવી તમારી ઇચ્છા હશે તેવા મળશે." સર્વેને આશ્ચર્ય થયું કે આ ક્ષુલ્લક સાધુ બોલે છે તે પ્રમાણે કરશે કે કેમ? એટલે તેઓ ક્ષુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા કે–"હે ક્ષુલ્લક! આજે તમારી કસોટી છે, હાં, જરાએ પાછી પાની ન કરતા, બરોબર લબ્ધિ ફોરવજો!" ક્ષુલ્લક મુનિ નતમસ્તકે બોલ્યા : "પૂજ્યો! આપનો આશીર્વાદ જોઇએ. બસ!"

ગોચરીનો સમય થતાં ક્ષુલ્લક મુનિએ ઝોળી–પાતરાં લીધાં અને સેવૈયા મોદક લેવાને ઉપડયા. જતાં જતાં ભાગ્યયોગે જે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો તે જ ઘરમાં સેવૈયા મોદકનો થાળ તેમણે જોયો. ઘરધણિઆણી સુલોચના પાસે મોદકની માંગણી કરી. પણ સુલોચનાએ આપવાની ના પાડી. એટલે ક્ષુલ્લક મુનિને કોપ ચઢયો. ઘરધણિઆણી સુલોચનાને સંભળાવી દીધું કે–"યાદ રાખજે, હું પણ બાલ સાધુ છું. એ સેવૈયા મોદક લઉં ત્યારે જ ખરો!' આ બાજુ સુલોચના પણ હઠવાદે ચઢી : "હું એક પણ મોદક નહીં આપું, એટલું જ નહીં પણ જો એ મોદક તું ગ્રહણ કરે તો મારું નાક કાપી નાખું." જાણે બાળહઠ અને સ્ત્રી હઠે સામસામા મોરચા માંડયા.

હવે આ મોદક કેવી રીતે લેવા એ વિચારમાં ને વિચારમાં ક્ષુલ્લક મુનિ ઘરમાંથી નીકળી બહાર આવ્યા. આજુબાજુમાં રહેતા લોકોને પૂછ્યું : "આ ઘર કોનું છે?" લોકોએ કહ્યું : "એ ઘર વિષ્ણુમિત્રનું છે." પુનઃ ક્ષુલ્લક મુનિએ પૂછ્યું : "અત્યારે તે ક્યાં હશે?" જવાબમાં જણાવાયું કે "ઘણું કરીને અત્યારે તે સભામાં ગયો લાગે છે." એટલે ક્ષુલ્લક મુનિ પહોંચ્યા સભામાં. સભાના સભ્યોને પૂછ્યું : "ભાઇઓ! તમારામાં વિષ્ણુમિત્ર કોણ છે? મારે તેમની પાસેથી કાંઇક યાચવું છે." આ શબ્દો સાંભળતાં જ એકદમ સૌ હસી પડયા. અને ક્ષુલ્લક મુનિને કહેવા લાગ્યા : "હે સાધુ! એ તો મહાકૃપણ છે ચમડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે એવો એનો લોભ છે. અરે! પોતે આપવું તો દૂર રહ્યું, પણ અન્યને આપતાં દેખે તોપણ તેનું મુખ તરત જ મલિન થઈ જાય. અરે! એનું જીવન તો સાંભળ્યું હોય તોય પાપ લાગે એવું છે. એ મહાવ્યભિચારી, સ્રીલંપટ અને સાતે વ્યસનમાં પૂરો છે. અરે, પોતાની ભગિની પણ એની જાળમાંથી છૂટી નથી. આવા અધમ પાસે તમે ક્યાં યાચવા આવ્યા, તમારે જે કાંઈ યાચવું હોય તે અમારી પાસે યાચી લ્યો."

સભામાં બેઠેલા વિષ્ણુમિત્રથી આ સહન ન થયું. પણ કરે શું? પક્ષમાં કોઈ નહીં. મનમાં ખૂબ ચીડાયો. આંખ લાલચોળ થઈ ગઇ. શરીર ધ્રુજવા માંડયું. તેને માથાથી પગ સુધી ખાઈ ગઈ. તેને થયું : "અરેરે, મારું પોગળ ખુલી ગયું. હવે હું શું કરું?" જાણે ભાવીનો પ્રેર્યો હોય એમ એને એક વિચાર સૂઝી આવ્યો : "ચાલ, હું એ સાધુ પાસે જાઉં. અને મારાં અપકૃત્યો પર અંધારપછેડો ઢાંકવા એ સાધુને જે જોઇએ તે આપું, જેથી મારી નિંદા અટકી જાય." વિચાર સ્ફુરતાં તરત જ તે એકદમ ક્ષુલ્લક મુનિ પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો : "હે સાધુ! તમે જેને શોધો છો તે જ હું વિષ્ણુમિત્ર છું. તમારે જે યાચવું હોય તે યાચો, હું ખુશીથી તે આપીશ. આ નિંદા કરતાં લોકો તરફ

જોશો નહીં. ક્ષુલ્લક મુનિ પણ સમયજ્ઞ હોવાથી તેમણે વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું : 'જો તું સ્ત્રીને અધીન ગણાયેલા છ પુરુષો પૈકી એકે ન હોય તો હું તારી પાસે યાચના કરું." ક્ષુલ્લક મુનિનું આ અર્થસૂચક વચન સાંભળી સભામાં બેઠેલા સર્વેએ પૂછ્યું: "એ સ્ત્રીઅધીન છ પુરુષો કયા? તે સમજાવો, જેથી વિષ્ણુમિત્ર એમાંનો છે કે નહીં તેની ખબર પડે?" ક્ષુલ્લક મુનિએ છાતીમાં પેસી જાય તેવા એક પછી એક છ દૃષ્ટાંતો સંભળાવ્યાં—

(૧) **શ્વેતાંગુલિકનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને જ વશ પડયો. સ્ત્રીએ જાણે વશીકરણ ન કર્યું હોય તેમ તે પોતાની સ્ત્રીને જ દેખ્યા કરે, એટલું જ નહીં પણ સ્ત્રી જેમ હુકમ કરે તેમ તે કર્યા કરે. પોતાને કરવા લાયક કામ પણ એ સ્ત્રી તેના પતિ પાસે જ કરાવે. અને પોતાની બહેનપણીઓ પાસે જઈને પોતાની હોંશિયારી બતાવે : 'સાંભળો? રાંધવું, પાણી ભરવું, કપડાં ધોવાં, વાસણ માંજવા, ઝાડુ કાઢવું, બધુંય કામ મેં મારા ધણી પાસે કરાવ્યું. આવી રીતે તો હું અનેક વખત એમની પાસે કામ કરાવું છું." એક વખતે પતિ પ્રભાતે પથારીમાંથી ઊઠીને પોતાની પત્નીને કહેવા લાગ્યો : "હે પ્રિયે! આજ તો મને બહુ જ ભૂખ લાગી છે, માટે તું જલદી ભોજન કરી આપ." ત્યારે પેલી સ્ત્રી કહેવા લાગી : "મને તો આળસ થાય છે. હું તો હમણાં કંઈએ નથી ઊઠતી. જાઓ, જઈને ચૂલામાંથી રાખ કાઢી, ચૂલો સળગાવો. રસોઈ તૈયાર કરો. અને રસોઈ તૈયાર થઈ જાય એટલે મને બોલાવજો, એટલે હું આવીને તમને પીરસીશ." બિચારો સ્ત્રીને વશ પડેલો એટલે કરે શું? આમને આમ કેટલીયે વખત તેની સ્ત્રી તેને પજવતી, અને સર્વ કામ કરાવતી. ચૂલામાંથી વારંવાર રાખ કાઢવામાં આવતી હોવાથી તેની આંગળીઓ એટલી બધી શ્વેત થઈ ગઈ કે લોકોએ તેનું **શ્વેતાંગુલિક** સફેદ (આંગળીવાળો) એવું નામ પાડી દીધું.

(૨) **બકોડ્ડાયીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં કોઈ પુરુષ પોતાની પત્નીના મુખદર્શનનો જ લાલચુ હતો. કોઈ વખત જો એનું મુખ બિલકુલ જોવામાં ન આવે તો છેવટે છબીમાંથી પણ જોઈ આનંદ માનતો. તે એનો તાબેદાર એટલો બધો થઈ ગયેલો કે જે કહે તે કાર્ય કરવાને સદા મશગુલ રહેતો. એક વખતે પત્નીએ ઢોંગ કરીને કહ્યું : "હવે તો મને પાણી લાવતાં આળસ થાય છે. માટે તમે હંમેશાં તળાવે જઈને પાણી ભરી આવજો." પેલો તો તેણીનાં વચનને દેવતાનાં વચન સરખાં માનીને કહેવા લાગ્યો : "હે પ્રિયે! જેવી તું આજ્ઞા કરીશ તે પ્રમાણે કરવાને હું તૈયાર છું." દિવસે પાણી ભરવા જતાં ભાઈને શરમ આવે અને કોઈ જોઈ જાય તો આબરુના કાંકરા થઈ જાય. એટલે તે ભયથી રાત્રીને પાછલે પહોરે ઊઠીને રોજ તળાવેથી પાણી ભરી લાવે. આમ કરતાં કરતાં કેટલોક વખત વ્યતીત થઈ ગયો. હમ્મેશાં રાત્રીના પાછલા પહોરે તળાવે પાણી ભરવા જવા આવવાથી, તેનાં પગલાંના સંચારથી, રસ્તામાં કોઈનો ભેટો થઈ જવાથી, તળાવમાં જળથી ઘડો ભરતાં થતા બુડ્બુડ્ શબ્દથી, ત્યાં તળાવના તીર પર રહેલાં વૃક્ષો ઉપર સૂઈ ગયેલાં પક્ષીઓ જાગી જઈ ઊઠીને ઊડી જવા લાગ્યા. આ વૃત્તાંત ગામલોકોને જાણ થતાં લોકોએ તેનું નામ **બકોડ્ડાયી** એટલે બક પક્ષીઓને ઉડાડનાર એવું પાડયું.

(૩) **તીર્થસ્નાયીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીને એટલો બધો વશ થઈ ગયેલો કે સ્ત્રી જેમ કહે તે પ્રમાણે કરે. સ્ત્રી ગમે તેટલો એને ધમકાવે,

ગાળો આપે, માર મારે, બધું કામ કરાવે છતાંય એને જ ઝંખ્યા કરે. અરે કર્મરાજા! શું તારી બલિહારી છે! જેમ સ્ત્રી નચાવે તેમ તે નાચ્યા કરે. એક વખતે તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું: "અત્યારે મારે સ્નાન કરવું છે. તું પાણી લઈ આવ." ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું: "પહેલું આ કામ કરો. આ આંબળાંને પથરા ઉપર વાટો. પછી આ જૂનું પંચીયું પહેરી અંગે તેલનું મર્દન કરી લ્યો. અને આ ઘડો લઈ તળાવે જાઓ. ત્યાં સ્નાન કરી આ ઘડો ભરીને લાવજો. હું તો કંઈ પાણી આણી આપતી નથી." બિચારો તેણીને આધીન પડેલો એટલે કરે શું? સ્નાન કરવાનું પડતું મૂકી પહેલાં આમળાં પથરા ઉપર વાટી સ્ત્રીને આપ્યાં. પછી અંગે તેલનું મર્દન કરી, હાથમાં ઘડો ગ્રહણ કરી ગયો તળાવે. ત્યાં જઈ સ્નાન કરી પાણીથી ઘડો ભરી ઘેર આવી સ્ત્રીને આપ્યો. આ રીતે હમ્મેશાં તે કરવા લાગ્યો, એટલે સૌએ હાસ્યમાં તેનું **તીર્થસ્નાયી** એવું નામ સ્થાપ્યું.

(૪) **કિંકરનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીના સ્પર્શનો ખૂબ જ લંપટ હતો. જાણે મનુષ્ય અવતાર એને માટે જ ધારણ કર્યો હોય એમ દિવસ અને રાતનો ઘણો વખત સ્ત્રીની સેવામાં જ પસાર થતો. એની આજ્ઞા એ જ એનો ધર્મ. હમ્મેશાં પ્રાતઃકાળે ઊઠીને હાથ જોડીને કહેતો: "હે પ્રાણવલ્લભે! આજે શી આજ્ઞા છે આ "સેવકને?" ત્યારે તે કહેતી: "જાઓ તળાવેથી પાણી ભરી આવો." પાણી ભરી આવી પાછો પૂછે: "હવે શી આજ્ઞા છે?" ત્યારે તે કહે: આ ડાંગર સાફ કરી ખાંડીને મારી પાસે લાવો, પછી રસોઈ કરજો." આ રીતે એક નોકરની જેમ "હવે શું કરું" '**किं करोमि**' એમ પૂછી નવું નવું કામ કર્યે જતો. આ રીતે સ્ત્રીની પાસે જઈ વારંવાર 'કિં કરોમિ'? 'કિં કરોમિ'? (હું શું કરું?) એમ બોલવાથી લોકોએ તેનું **કિંકર** નામ પાડયું.

(૫) **ગૃધ્રરિંખીનું દૃષ્ટાંત**—એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનો એટલો બધો તાબેદાર બની ગયેલો કે શેઠ જેમ નોકરને હુકમ કરે તેમ એ સ્ત્રી પણ પોતાના ધણી ઉપર હુકમ ચલાવે. એ કહે કે અહીં જ બેસ! તો બિચારાની બિલકુલે ઇચ્છા ન હોય છતાં બેસી રહેવું પડે. એકદા તેણે પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું. ત્યારે તેની સ્ત્રીએ કહ્યું: "થાળી, વાડકો અને લોટો લઇને મારી પાસે આવો! આજ્ઞા થતાં જ ત્રણે વસ્તુ લઈ રસોડામાં પોતાની સ્ત્રી પાસે પહોંચ્યો. સ્ત્રીએ ભોજન પીરસીને કહ્યું: "જાઓ અહીંથી બહાર બેસીને ખાઇ લ્યો, મ્હારી પાસે નહીં." એમ સ્ત્રીનો હુકમ થતાં તે બહાર બેસી ખાવા માંડયો. ખાતાં ખાતાં ખૂટી પડયું એટલે ફેર પોતાની સ્ત્રી પાસે ભોજન માગ્યું ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું: "ઊઠીને થાળી લઇ અહીં આવો" થાળી લઇ રસોડામાં આવ્યો. એટલે સ્ત્રીએ પીરસ્યું. અને કહ્યું: "જાઓ ત્યાં બેસીને ખાઇ લ્યો." બહાર જઇ ખાઇ લીધું. પછી છાશ માગી એટલે સ્ત્રીએ કહ્યું: "અહીં આવી લઈ જાઓ." એટલે ગૃધ્ર પંખીની પેઠે રિંખતો ઉત્કંઠાને લીધે થાળી લઇને આવ્યો, અને છાશ લીધી. લોકોએ એ જોયું એટલે તેનું હાસ્યમાં **ગૃધ્રરિંખી** (ગૃધ્ર પક્ષીની જેમ રીંખે) એવું નામ પાડયું.

(૬) **હદનજ્ઞનું દૃષ્ટાંત**— એક ગામમાં એક પુરુષ પોતાની સ્ત્રીનું મુખદર્શન કરવામાં એટલો બધો લુબ્ધ બનેલો કે-જેમ ભ્રમર કમલના ફુલમાં તલ્લિન થઈ જાય, તેમ—આખો દિવસ ને રાત ઘેરને ઘેર રહે. અને સ્ત્રી કહે તેમ જ કરે. તેની પત્નીએ એક પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો. બાલક એટલે પાલણામાં જ મળ-મૂત્ર કરતો, અને પાલણું તથા વસ્ત્ર બગાડી મૂકતો. તેને સાફ કરવા માટે સ્ત્રી પોતાના સ્વામીને કહેતી: "જાઓ,

તળાવે જઈને આ બધું ધોઈને આવો." આ પ્રમાણે સ્ત્રીનો હુકમ થતાં પહેલું એ કામ કરી આવતો. આમ ઘણી વખત તળાવે જતાં આવતાં જોઈને લોકોએ કહ્યું કે—તને બાળકના હદન એટલે મળમૂત્રાદિ સાફ કરવાનું જ આવડે છે! બિચારો શરમાઈ જઈને કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપી શકયો નહીં. ત્યારે લોકોએ તેનું **હદનજ્ઞ** એવું નામ પાડયું.

ક્ષુલ્લક મુનિએ કહેલાં ઉપરોકત છયે કથાનકો સાંભળીને સભાના લોકો ખડખડ હસી પડયા, અને કહેવા લાગ્યાઃ "હે ક્ષુલ્લક મુનિજી! તમે જે છએ દષ્ટાંતો પ્રતિપાદન કર્યાં છે તે યથાર્થ છે. વિષ્ણુમિત્ર પણ એમાંનો જ છે. સ્ત્રીને પરવશ થયેલો છે." આ સાંભળી વિષ્ણુમિત્ર કહેવા લાગ્યોઃ "હે મુનિવર્ય, એ છમાંથી એકમાં મારો સમાવેશ થતો નથી. હું સ્ત્રીને પરવશ નથી. આપને જે યાચવું હોય તે ખુશીથી યાચો. તે આપવાને હું તૈયાર છું. ત્યારે ક્ષુલ્લક મુનિએ કહ્યું– "હે વિષ્ણુમિત્ર! એક વસ્તુ મારે યાચવી છે. ઘી ગોળ સહિત, મારું મોટામાં મોટું પાત્ર ભરાઈ જાય તેટલા, સેવૈયા મોદક મને આપ!" વિષ્ણુમિત્રે કહ્યું: "ચાલો મહારાજ, મ્હારે ઘેર પધારો. તમારે ઘી ગોળ સહિત જેટલા સેવૈયા જોઈએ તેટલા આપીશ." એમ કહી વિષ્ણુમિત્ર ક્ષુલ્લક મુનિને સાથે લઈ સભાનો ત્યાગ કરી ઘર ભણી ચાલ્યો. ઘર પચાસેક પગલાં દૂર રહ્યું ત્યારે ક્ષુલ્લક મુનિએ વિષ્ણુમિત્રને કહ્યું: "પહેલાં હું તારે ઘેર જઈ આવ્યો છું. તારી સ્ત્રી પાસે ઘી ગોળ સહિત સેવૈયાની યાચના કરી, પણ તેણે આપ્યા નહીં અને મારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરી કે હું એક દાણો પણ તને આપું નહીં. માટે પહેલાં ઘરમાં જઈ એનો બંદોબસ્ત કર! પછી મને બોલાવ." આ પ્રમાણે ક્ષુલ્લકનું નિવેદન સાંભળી ક્ષુલ્લક મુનિને ઘર આગળ ઊભા રાખી તે ઘરમાં ગયો. ઘરમાં જઈ સ્ત્રીને પૂછ્યું: "હે પ્રિયે! આજે ઘી ગોળ ભેળવી સેવયા મોદક બનાવ્યા છે કે?" સ્ત્રીએ કહ્યું: "હા, થાળ ભરી બનાવ્યા છે." તેણે પૂછ્યું: "ચાલ બતાવ, કયાં મૂકયો છે?" સ્ત્રીએ તે બતાવ્યો એટલે વિષ્ણુમિત્રે ગોળ લાવવાના બહાને સ્ત્રીને બીજે માળ ચઢાવી દીધી. અને ત્યાંથી નિસરણી લઈ લીધી. પછી દ્વાર પાસે ઉભેલા ક્ષુલ્લક મુનિને ઘરમાં બોલાવ્યા. અને એમનું મોટામાં મોટું પાત્ર ઘી ગોળ સહિત સેવૈયા મોદકથી ભરવા માંડયું. એટલામાં બીજે માળે ચઢાવેલી સ્ત્રી ગોળ લઈ ઉતરવાના સ્થાને આવી, પણ નિસરણી દેખી નહીં ત્યારે આમ તેમ જોવા માંડયું. ત્યાં તો પેલા ક્ષુલ્લક મુનિને સેવ વહોરાવતા પોતાના ધણીને જોયા. એટલામાં તો એકદમ ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ. તેનું મોઢું શ્યામ થઈ ગયું અને બુમાબુમ કરી મૂકીઃ "અરે! એને એ ન આપતા. એ એના માટે નથી બનાવ્યા. એ તો મહાધૂર્ત છે, મહાઅભિમાની છે." આ બાજુ ક્ષુલ્લક મુનિ સેવ વહોરતાં વહોરતાં ઉપર દષ્ટિ કરતા જાય છે અને નાક ઉપર આંગળી રાખી પેલી સ્ત્રીને કહેતા જાય છે. જો તેં ન આપી તો તારું નાક કાપીને લીધી. એટલામાં પાત્ર ભરાઈ ગયું એટલે ક્ષુલ્લક મુનિ ચાલતા થયા. અને સ્વસ્થાને પહોંચી ગયા. સેવૈયાથી સર્વને તૃપ્ત કરી દીધા. અને ક્ષુલ્લકે એ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યા તે વૃત્તાંત જાણી ચકિત થયા. આ બાજુ મુનિને ભિક્ષા વહોરાવવાથી જાણે વિષ્ણુમિત્રનો આત્મા જાગી ઊઠયો. તેને પોતાની પરાધીન અને પતિત અવસ્થાનું ભાન થયું હોય તેમ એણે જિનેશ્વર ભગવંતનો ધર્મ સ્વીકાર્યો. અને ગુરૂ મહારાજના સંસર્ગથી છેવટે સંસારનો ત્યાગ કરી, કુટુંબ કબીલા, ધન દોલતને તિલાંજલી દઈ સાધુપણું અંગીકાર કરી સ્વર્ગ લોકમાં ગયો. ત્યાંથી કાળાંતરે મુકિતમાં જશે. પારકાનું અભિમાન તોડનાર ક્ષુલ્લક મુનિ પણ અભિમાન તજી સંયમનું શુદ્ધ પાલન કરી કઠિન કર્મને તોડી શિવપુરમાં પહોંચશે.

शार्दूलविक्रीडित छन्द में एक पारसी पद्य

लेखक—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph. D.

दोस्ती ष्वांद् तुरा न बासय कुया हामा चुनीं द्रोग् हसि,
चीजे आमद् पेसि तो दिलखुरा बूदी चुनीं काम्बरः ।
तं बाला रह्माण बासइ चिरा दोस्ती निसस्ती इरा,
अल्लाल्लाहि तुरा सलामु बुजिरुक् रोजी मरा मे दिहि ॥

[अर्थ—हे स्वामिन् ! तेरा किसी में विशेष अनुराग नहीं है—यह सब झूठ है। जो कोई तेरे सामने भक्तिभावसे आता है, चाहे वह किंकर ही हो, हे वीतराग ! तू उस पर क्यों अनुराग करता है ? इसी लिये हे अल्लाह ! तुझे नमस्कार हो। मुझे भी महती विभूति दे।]

यह पद्य मह० विक्रमसिंहरचित "पारसी भाषानुशासन"[१] के मङ्गलाचरण का दूसरा[२] श्लोक है। यह ग्रन्थ पारसी भाषा का कोश है जिसमें एक हज़ार के लगभग पारसी शब्दों के संस्कृत पर्याय दिये हैं। अम्बाला भंडार की प्रति के आठ पन्ने हैं जो १०। इंच लंबे और ४। इंच चौडे हैं। प्रत्येक पृष्ठ पर १५ पंक्तियां हैं और प्रत्येक पंक्तिमें ५० के लगभग अक्षर हैं। लिपिकार ने लिपिसंवत् आदि कुछ नहीं दिया। देखने में यह प्रति दो अढ़ाई सौ बरस से कम पुरानी न होगी।

पारसी भाषानुशासन का उल्लेख न तो "जैन ग्रन्थावली" में है और न ही मोहनलाल दलीचंद देसाईकृत "जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास" में है। प्रस्तुत लेखक ने इस कोश का परिचय "वूल्नर" स्मारक ग्रन्थ[३] में प्रकाशित किया था जिसे पढकर गायकवाड ओरियंटल इन्स्टिटयूट के डायरेकटर साहिबने यह प्रति मंगवा कर अपनी लाइब्रेरी के लिये इस के फोटोग्राफ बनवा लिये। इससे पाठक इस कोष तथा इस प्रति के महत्त्व का अनुमान लगा सकते हैं।

---

(१) इसकी एक प्रति अम्बाला शहर के श्वेताम्बर भण्डार में विद्यमान है, देखिये A Catalogue of manuscripts in the Panjab Jain Bhandars, Panjab University, Lahore. 1939. Item No. 1649.

(२) पहला श्लोक संस्कृत प्राकृत मिश्रित है। यथा—

यद्गौरद्युतिदेहसुन्दररदज्योत्स्नाजलौघे मुदा
दट्ठूणासणसेयपंकयमिणं नूणं सरं माणसं । (महाराष्ट्री)
एवं चिंतिय झत्ति एस करदे ण्हाणंमि हंसो मदिं (शौरसेनी)
सा पक्खालदु भालदी भयवदी जड्डाणुलित्तं मणं ॥ (मागधी)

(३) Woolner Commemoration Volume. Lahore, 1940. pp. 119–22

इस कोश के रचायिता का नाम महं० विक्रमसिंह है जो मदनपाल का पुत्र और ठक्कुर जागज का पौत्र था। जागज तो प्राग्वाट वंश में चन्द्र के समान था। यह बड़ा यशस्वी और धर्मात्मा था। मदनपाल अपनी दयालुता और नीति के लिये प्रसिद्ध था। स्वयं विक्रमसिंह आनन्दसूरि का अनन्य भक्त था। पारसी भाषा का शुद्ध प्रयोग सीख कर विक्रमसिंह ने इस कोश की रचना की। इसका परिमाण ३६० ग्रन्थ है[४]। खेद है कि विक्रमसिंहने अपना या कोश रचने का समय नहीं बतलाया। आनन्दसूरि का उल्लेख भी इस काल–निर्धारण में सहायता नहीं कर सकता, क्योंकि आनन्दसूरि नाम के कई आचार्य हो चुके हैं और इन आनन्दसूरि की गुरुपरम्परा नहीं बतलाई गई। अलबत्ता प्रथम प्रकरण के श्लोक २६ में अणहिल्लपाटक का पारसी पर्याय "निहरवलो" दिया है। इससे अनुमान होता है कि विक्रमसिंह अणहिल्लपाटक या पाटण का रहने वाला था।[५] इसके नाम के साथ लगी उपाधि महं०=महंतो (गुजराती में "महेतो") भी इसी बात की सूचक है कि वह गुजराती था।

यह कोश पांच प्रकरणों में विभक्त है। (१) जाति प्रकरण, (२) द्रव्य प्रकरण, (३) गुण प्रकरण, (४) क्रिया प्रकरण और (५) सामान्य प्रकरण जिनमें क्रमसे १११, ६९, १५, ३१ और ३५ श्लोक हैं।

इस प्रकार के पारसी–संस्कृत कोशों की संख्या बहुत अल्प है, अतः प्रस्तुत कोश का बडा महत्त्व है। परन्तु आश्चर्य इस बात का है कि जिस प्रकार की भाषा में उपर्युक्त पद्य लिखा गया है, वह प्रचलित साहित्यिक फारसी से बहुत भिन्न है। यद्यपि देवनागरी लिपि तथा संस्कृत छन्द में लिखे जाने के

---

(४) कोश के अन्त में प्रशस्ति इस प्रकार हैं—

इति महं० विक्रमसिंहविरचिते पारसीभाषानुशासने सामान्यप्रकरणं पञ्चमं समाप्तम्।

प्राग्वाटवंशगगनाङ्गणपूर्णचन्द्रः, सद्धर्मबुद्धिरिह ठक्कुरजागजोऽस्ति।
तन्नन्दनो मदनपाल इति प्रसिद्धः, सौजन्यनीतिविनयादिगुणैकगेहः ॥१॥
आनन्दसूरिपदपद्मयुगैकभृङ्गस्तत्सूनुरेष ननु विक्रमसिंहनामा।
आम्नायशुद्धमवबुध्य स पारसीकभाषानुशासनमिदं रचयांचकार ॥२॥
प्रत्यक्षरगणनातः शतानि त्रीण्यनुष्टुभाम्। षष्ठ्यधिकानि विज्ञेयं प्रमाणं तस्य निश्चितम्॥३॥

(५) वसुन्धरा दुनीए स्याद् पत्तनं सहरु स्मृतम्।
ग्रामो दिहस्तथा देश उलातु परिकीर्तितः ॥२५॥
तस्मिन् निहरवलो श्रीमदणहिल्लपाटकम्।
लोकः कसस्तथा प्रोक्तो बुधखाना सुरालयः ॥२६॥ (प्रकरण २)

कारण और लिपिकार की अनभिज्ञता के कारण थोड़ा बहुत भेद हो जाना अनिवार्य है, परन्तु यहां तो यह दशा है कि यदि इस पद्यकी संस्कृत वृत्ति न होती तो इसका सामान्य अर्थ करना भी कठिन था। इसी भांति कोश के अन्दर आये हुए बहुतसे पारसी शब्दों के लिखित रूप अपने प्रचलित साहित्यिक रूपों से भिन्न हैं। संभव है कि इस पद्य तथा कोश की भाषा फारसी की कोई प्रान्तीय बोली हो। इस कोश के विशेष अनुशीलन से इस बात का कुछ पता लग सकता है कि जिस समय और जिस प्रान्त में यह कोश रचा गया, उस समय और उस प्रान्त में फ़ारसी का उच्चारण कैसा था।

लिपिकारने पारसी के विशिष्ट वर्णों के उच्चारण को प्रकट करने की चेष्टा की है।—जैसे—ख़े, फ़े को प्रगट करने के लिये 'क', 'प' के पूर्व जिह्वामूलीय और उपध्मानीय के चिह्न लगाये हैं'। कभी कभी 'ख़े' के लिये 'क', 'ख', 'ष' भी प्रयुक्त किया है। इसी प्रकार 'फ़े' के लिये 'फ' का प्रयोग हुआ है। 'ज़े' को 'ज' या 'य' से, दाद (ज़्वाद) को 'द' से और 'से' (थ़े) को 'थ' से प्रगट किया है। विचित्र बात यह है कि 'ते' के लिये प्रायः 'थ' आता है यद्यपि भारत में फारसी 'ते' का उच्चारण भारतीय 'त' के समान है।[६]

इस प्रति के अन्त में प्रस्तुत पारसी पद्य की संस्कृत टीका भी मिलती है। इसमें 'रहमाण' शब्द की व्युत्पत्ति उल्लेखनीय है। वास्तव में 'रहमाण' अरबी भाष का शब्द है परंतु टीकाकारने इसे संस्कृत रूप मान इस प्रकार व्युत्पत्ति की है—

रहमाणशब्दस्य कृता व्युत्पत्तिर्यथा—रह त्यागे इति चौरादिको विकल्पेनन्तो धातुः। रहयति रागद्वेषकामक्रोधादिकान् परित्यजतीत्येवं शक्त इति विग्रहे शक्तिवयस्ताच्छील्य इति शानङ् आन्मोन्तः आने इति मोन्तः। रषृवर्णेभ्यो नोर्णेत्यादिना णत्वमिति रहमाणः। कोर्थः? रागद्वेषविनिर्मुक्तः श्रीमान् वीतरागो रहमाणः। नान्यः कश्चित्। तस्य संबोधनं रहमाण।

जैन विद्या भवन, कृष्णनगर, **लाहोर.** ५–१०–४२

(६) लेखक के एक सहाध्यापक मराको (आफ्रिका) के रहनेवाले हैं और अरबी बोलते हैं, उनके बोलने में अरबी 'ते' का उच्चारण भारतीय 'थ' से मिलता है। वे "तरतीब" को "थरथीब" कहते हैं। इसी प्रकार और शब्दों में जब वे 'ते' बोलते हैं तो 'थ' सुनाई देता है।

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર

લેખકઃ–પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી, વઢવાણકેંપ

સાહિત્યકારો સાહિત્ય સર્જનમાં ક્યારેક સંખ્યાને પણ પ્રધાનતા આપે છે અને કોઈકવાર તો તે જ સંખ્યાના નામથી ગ્રંથને પણ જાહેર કરે છે. આ રીતે નીચેની સંખ્યાને સાહિત્યમાં વિશેષ આદર મળેલ છે.

ચોક, અષ્ટક, ષોડષક, વીશી, ચોવીશી, પચ્ચીશી, બત્રીશી, ચાલીશા, ચુમ્માલીશા પંચદશક–પચ્ચાસા, સીત્તરી, શતક, અષ્ટોત્તરી, બારસા, અને સહસ્રી વગેરે.

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર અને ભક્તામર સ્તોત્ર એ બન્ને ચુમ્માલીશ ચુમ્માલીશ શ્લોકમાં ગુંથાએલ ઉચ્ચ કોટિનાં સ્તોત્રો છે. આ બન્નેમાં વૃત્ત, શ્લોક સંખ્યા, વિષયદર્શન, વિશદતા અને રચનાશૈલીમાં ઘણું સામ્ય છે. જૈન સમાજમાં આ સ્તોત્રોનું નિત્ય પઠન–પાઠન થાય છે.

શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી. સિદ્ધસેન દિવાકર કે જેઓ જૈન ન્યાયવાઙ્મયના આદિ પ્રણેતા અને **अनुसिद्धसेनं कवयः** એ ઉક્તિ પ્રમાણે મહાન કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તેઓએ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર બનાવ્યું છે. અને તેને જ દીવાદાંડી બનાવી શ્વેતામ્બર વનવાસી ગચ્છીય આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રનું સંદર્ભન કરેલ છે.

હવે આપણે આ ભક્તામર સ્તોત્ર માટે કંઈક વિચાર કરીએ.

એકવાર મયૂરપંડિતને તેની પુત્રીએ શ્રાપ આપી કોઢિયો બનાવ્યો, એટલે તે પંડિતે સૂર્યની સ્તુતિ કરી અને તેથી પોતાના કોઢનો વિનાશ કરી પુનર્જીવન મેળવ્યું. એ જ રીતે તેના જમાઈ બાણ પંડિતના હાથ પગ કાપી નાખી રાજા હર્ષદેવે તેને વ્યંગ બનાવ્યો હતો. એટલે તે પંડિતે પણ ચંડિકાદેવીની સ્તુતિ કરી તેના દ્વારા હાથ પગ મેળવ્યા અને દિવ્ય કાંતિ પ્રાપ્ત કરી. આથી રાજાએ તે બન્નેની તારીફ કરી, અને જગતમાં આ બન્ને જેવો ત્રીજો કોઇ પ્રભાવશાળી પુરુષ નથી એમ તે બોલવા લાગ્યો. આ જ વખતે બ્રહ્મક્ષત્રીય ધનદેવ શેઠના પુત્ર કે જેણે પ્રથમ દિગમ્બરીય દીક્ષા લીધી હતી અને પછી વિશેષ વિવેક પ્રાપ્ત થતાં શ્વેતામ્બર દીક્ષા લીધી હતી[1] તે શ્વેતામ્બર આચાર્ય માનતુંગસૂરિ તે નગરમાં વિદ્યમાન હતા.

રાજા હર્ષદેવે તે આચાર્યને સત્કારપૂર્વક રાજસભામાં બોલાવી વિનંતિ કરી કે— "પૃથ્વી પર બ્રાહ્મણો મહાપ્રતાપી છે! એકે સૂર્યને આરાધીને પોતાનો રોગ કાઢયો અને બીજાએ ચંડિકાની સેવા વડે હાથ પગ મેળવ્યા. તો હે મુનિવર! જો તમારામાં કોઇ અદ્દભુત શક્તિ હોય તો કૈંક ચમત્કાર બતાવો."આ સમયે આચાર્યે જાહેર કર્યું કે— "અમારે અમારી શકિત રાજાને રીઝવવામાં નહીં, કિન્તુ ધર્મપ્રચારમાં જ વાપરવી જોઈએ".

રાજાએ તો તરત જ રાજપુરુષો પાસે લોઢાની ૪૪ સાંકળો વતી આચાર્યશ્રીને બંધાવ્યા, અને અંધારિયા ઓરડામાં પૂરી તેના દરવાજે મજબુત લોખંડી તાળું માર્યું.

આ અવસરે આચાર્ય માનતુંગસૂરિ એકાગ્ર મન કરી '**ભક્તામર**' શબ્દથી આરંભીને નવાં નવાં કાવ્યો વડે ભગવાન આદિનાથની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તેઓ કાવ્ય

---

૧ આ. શ્રી. સમન્તભદ્રસૂરિ આ. શ્રી. માનતુંગસૂરિ અને આ. શ્રી જીવદેવસૂરિ એમ ઘણા આચાર્યોએ પ્રથમ દિગમ્બર દીક્ષાનો અને પછી શ્વેતામ્બર દીક્ષાનો સ્વીકાર કરેલ છે.

બોલતા હતા તેમ તેમ પ્રત્યેક શ્લોકે એકેક સાંકળ કડાક દઈને તુટતી હતી. એમ ૪૪ કાવ્યો બોલી રહેતાં ૪૪ સાંકળો તૂટી ગઇ, તાળું તૂટી ગયું, દરવાજા ઊઘડી ગયા અને આચાર્ય મહારાજ મુક્ત થઇ તરત બહાર આવ્યા. રાજા આ ચમત્કારથી આશ્ચર્ય પામ્યો અને સૂરિજીના મુખે ધર્મ સાંભળી પરમ જૈન બન્યો.

વળી કોઈ–આચાર્ય શ્રી. માનતુંગસૂરિજીને ઉન્માદનો રોગ થયો હતો તે સમયે તેઓશ્રીએ ધરણેન્દ્ર પાસેથી ૧૮ અક્ષરનો મંત્ર મેળવી પ્રાકૃત ભાષામાં નમિઊણથી પ્રારંભ થતું મહાભયહર સ્તોત્ર બનાવ્યું અને તેના વડે નીરોગતા પ્રાપ્ત કરી–એમ કહે છે.

આ રીતે આચાર્ય મનતુંગસૂરિજીએ ભગવાન શ્રી આદિનાથની સ્તુતિરૂપ સંસ્કૃત ભાષામાં ભક્તામર સ્તોત્ર અને ભગવાન પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ પ્રાકૃત ભાષામાં નમિઊણ સ્તોત્ર બનાવેલ છે.ભક્તામર સ્તોત્ર એવું સરસ કાવ્ય છે કે–તેના એકેક ચરણને લઈ તેની પાદપૂર્તિ કરનારાં પણ ઘણાં કાવ્યો બની ચૂકયાં છે. આ સિવાય આ સ્તોત્ર પર ટીકાઓ યંત્ર મંત્ર અને ઋદ્ધિ એમ અનેક વિધ સર્જનો સર્જાયાં છે.

આ કાવ્યમાં શરૂથી જ ૪૪ શ્લોક છે. વિક્રમની બારમી સદીમાં ૪૪ શ્લોક હતા એમ તત્કાલીન ઉલ્લેખો મળે છે અને આજે પણ તેમાં ૪૪ શ્લોકો છે.

અહીં એક વાત નોંધવા જેવી છે કે–દિગમ્બરો આ સ્તોત્રના ૪૮ શ્લોક માને છે. માટે તે તરફ પણ દષ્ટિપાત કરી લઇએ.

સ્તુતિકારો તીર્થંકરની સ્તુતિઓમાં તીર્થંકરના બાહ્ય વૈભવનું વર્ણન કરવું હોય ત્યારે મોટે ભાગે ૩૪ અતિશયો પૈકીના કોઈ એક, વધુ કે દરેક અતિશયો વડે તીર્થંકરનું વર્ણન કરે છે. જેમાં અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવર્ષા, દિવ્ય ધ્વનિ, ચામર, સિંહાસન, ભામંડલં, દુંદુભિ, અને છત્ર એ આઠે પ્રાતિહાર્યોનો સમાવેશ થાય છે. આ આઠે પ્રાતિહાર્યોમાં અશોક, ચામર સિંહાસન અને છત્ર એ ચાર નિકટવર્તી વિભૂતિ છે અને બાકીના ચાર પ્રાતિહાર્યો દૂરવર્તી વિભૂતિ છે. સ્તુતિ કરનારાઓમાંના કોઈ ૧ પ્રાતિહાર્ય વડે, કોઇ નિકટના ૪ પ્રાતિહાર્યો વડે, કોઇ ૮ પ્રાતિહાર્યો વડે અને કોઇ ઇચ્છા પ્રમાણે ૨, ૩, ૫, ૬, ૭ પ્રાતિહાર્યો વડે તીર્થંકરનું વર્ણન કરે છે. જેમકે—

આચાર્ય સમંતભદ્રસૂરિજીએ સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિમાં પદ્મપ્રભુના કમળ અતિશયનું (શ્લો૦ ૨૯), ધર્મનાથના ધર્મચક્ર અતિશયનું (શ્લો૦ ૭૯) અને અરનાથની અર્ધમાગધી વાણીનું (શ્લો૦ ૯૭) વર્ણન કરેલ છે. એમ દરેક સ્થાને તીર્થંકરના એકેક વૈભવનું અને અનંતનાથની સ્તુતિમાં માત્ર પ્રાતિહાર્યનું (શ્લો૦ ૭૩) સૂચન કરેલ છે.

આ જ સૂરિજીએ પોતાના પટ્ટધર આચાર્ય દેવસૂરિને અનુલક્ષીને બનાવેલ દેવાગમ સ્તોત્રમાં **देवागम–नभोयान–चामरादि–विभूतयः** વડે સમવસરણ કમળવિહાર અને ચામર વગેરે અતિશયોને તીર્થંકરની બાહ્ય વિભૂતિ બતાવેલ છે.

આચાર્ય શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે કલ્યાણમંદિર–સ્તોત્રમાં ભગવાન્ પાર્શ્વનાથના અનુક્રમે ૮ પ્રાતિહાર્ય, ૩ ગઢ અને દેવ-માલા રૂપ વૈભવનું કવન કરેલ છે. (શ્લો૦ ૧૯ થી ૨૮).

જ્યારે આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર–સ્તોત્રમાં ભગવાન્ આદિનાથની અનુક્રમ વગરના અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ નિકટવર્તી ૪ પ્રાતિહાર્ય ૩ અને૪ પૈકીના માત્ર ૧ કમલવિહાર એમ પાંચ વિભૂતિનું વર્ણન કરેલ છે. શેષ દૂરવર્તિ ૪

પ્રાતિહાર્યો કે દરેક અતિશયોનું વર્ણન કરેલ નથી. (શ્લો૦ ૨૮ થી ૩૨).

આ ઉપરથી એ નક્કી છે કે સ્તુતિકારો અમુક વસ્તુઓનું વર્ણન કરે જ કરે, એવું બંધન નથી. આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિજીએ ભક્તામર સ્તોત્રમાં આઠે પ્રાતિહાર્ય વર્ણવ્યા નથી. અને જે ૪ પ્રાતિહાર્યો વર્ણવ્યા છે તેમાં પણ અનુક્રમ સાચવ્યો નથી. એ રીતે આ આચાર્યનું આ સ્વતંત્ર વર્ણન છે–સાહજિક મૌલિક સર્જન છે.

પરન્તુ દિગમ્બરો આ અશોકવૃક્ષ વગેરે પ્રાતિહાર્યોને ૩૪ અતિશયથી ભિન્ન વિભૂતિ માને છે. એટલે તેઓને એમ લાગ્યું કે ભક્તામર સ્તોત્રમાં પણ કલ્યાણમંદિરની જેમ આઠે પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન જરૂરી છે, માટે તેને સંગત થાય તેવા વસંતતિલકાવૃત્તમાં શેષ ચાર પ્રાતિહાર્યોને દર્શાવનારાં કાવ્યો નવાં બનાવીને પણ તેમાં જોડી દેવાં. બસ, તેઓની આ ઈચ્છાનુસાર અનેક કવિઓએ પ્રયત્ન આદર્યો અને તેના પરિણામે ચાર ચાર શ્લોકવાળા પાઠો તૈયાર થયા, જે પૈકીના બે પાઠો અત્યારે દિગમ્બર સમાજમાં પ્રચલિત છે, જે અક્ષરશઃ નીચે પ્રમાણે છે—

૧–દિગમ્બર માન્ય ભક્તામર સ્તોત્રમાં પાછળથી વધારેલો પ્રથમ પાઠ—

गम्भीरताररवपूरितदिग्विभागस्त्रैलोक्यलोकशुभसंगमभूतिदक्षः ॥
सद्धर्मराजजयघोषणघोषकः सन् खे दुन्दुभिर्ध्वनति ते यशसः प्रवादी ॥३२॥
मन्दारसुन्दरनमेरुसुपारिजात–सन्तानकादिकुसुमोत्करवृष्टिरुद्धः ॥
गन्धोदबिन्दुशुभमंदमरुत्प्रयाता दिव्या दिवः पतति ते वयसां ततिर्वा ॥३३॥
शुम्भत्प्रभावलयभूरिविभा विभोस्ते लोकत्रये द्युतिमतां द्युतिमाक्षिपन्ती ॥
प्रोद्यद्दिवाकरनिरन्तरभूरिसंख्या दीप्त्या जयत्यपि निशामपि सोमसौम्याम् ॥३४॥
स्वर्गापवर्गगममार्गविमार्गणेष्टः सद्धर्मतत्त्वकथनैकपटुस्त्रिलोक्याः ॥
दिव्यध्वनिर्भवति ते विशदार्थसर्व–भाषा स्वभावपरिणामगुणैः प्रयोज्यः ॥३५॥

૨–દ્દિગંબરમાન્ય ભક્તામરસ્તોત્રમાં પરિવર્દ્ધિત દ્વિતીય પાઠ—

नात:परं परम...वचोभिधेयो लोकभये(?)ऽपि सकलार्थविदस्ति सार्वः ॥
उच्चैरितीव भवत: परिघोषयन्त–स्ते दुर्गभीरसुरदुन्दुभयः सभायाम् ।·३२॥
वृष्टिर्दिवः सुमनसां परितः पपात प्रीतिप्रदा सुमनसां च मधुव्रतानाम् ॥
राजीव सा सुमनसा सुकुमारसारा सामोदसम्पदमदाज्जिन! ते सुदृश्यः ॥३३॥
पुष्पा मनुष्यसहसामपि कोटिसंख्या–भाजां प्रभाः प्रसरमन्वहया वहन्ति ॥
अन्तस्तमः पटलभेदमशक्तिहीनं जैनी तनुद्युतिरशेषतमोऽपि हन्ति ॥३४॥
देव! त्वदीयसकलामलकेवलाय बोधातिगाधनिरुपप्लवरत्नराशेः ॥
घोषः स एव इति सज्जनतानुमेते गम्भीरभारभरितं तव दिव्यघोषः ॥३५॥

આ બન્ને પાઠોમાં માત્ર દૂરવર્તિ ૪ અતિશયોનું વર્ણન છે અને તેને કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના વર્ણનની જેમ અનુક્રમે ન ગોઠવતાં ૩૧મા શ્લોકની પાછળ ગોઠવી દીધેલ છે. પરન્તુ આ બન્ને પરિવર્ધિત પાઠો ભક્તામર સ્તોત્રનાં અસલી કાવ્યો સાથે સરખાવતાં બિલકુલ નીરસ, અમૌલિક અને કામચલાઉ તરીકે તરી આવે છે.

દિગમ્બર પં. અજીતકુમારજી જૈન શાસ્ત્રી તો બીજા પાઠ માટે સાફ લખે છે કે–
इनकी कवितारौली भी भक्तामर स्तोत्रकी कवितारौली के साथ जोड

नहीं खाती । (અનેકાંત, વ. ૨, કિ૦ ૧, પૃ૦ ૭૧).

આ બન્ને પાઠો મૂળસંઘ દ્રાવીડસંઘ ઇત્યાદિ સંઘભેદના કારણે કે બીજા કયા કારણે સુરક્ષિત રહ્યા ? તેનો આપણે નિર્ણય કરી શકિએ તેમ નથી. એટલે કયો પાઠ કયા દિગમ્બર સંઘને માન્ય છે તે પણ નક્કી કહી શકાય તેમ નથી. ગમે તેમ હોય, પરન્તુ પ્રસ્તુત પાઠો દિગમ્બર સમાજની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરી શકયા છે, એ તો સાચી જ વસ્તુ છે.

વળી કેટલાએક દિગમ્બર મહાનુભાવો તો આ બન્નેય પાઠોને આ. શ્રી માનતુંગ સૂરિની જ કૃતિ માની ભક્તામર સ્તોત્રના બાવન શ્લોક હોવાનું જાહેર કરે છે. પરન્તુ આપણે તો આ બન્ને પાઠો માટે પંડિતજીની "આ શ્લોકોની કવિતાશૈલી શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની કવિતાશૈલી સાથે મેળ ખાતી નથી" એ જ પંક્તિનું પુનરાવર્તન કરીએ તો તે અસ્થાને નથી. દિગમ્બરો ભક્તામરમાં ૪૮ કે ૫૨ શ્લોક કેમ માને છે ? તેનો આ સપ્રમાણ ઇતિહાસ છે.

વાસ્તવિક વસ્તુ એ છે કે–શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી માનતુંગસૂરિએ ૪૪ સાંકળો તોડવા માટે આ ભક્તામર સ્તોત્રની રચના કરેલ છે. અને તેમાં ૪૪ શ્લોક છે.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખકઃ—**શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી**

(ગતાંકથી ચાલુ)

બચ્છાવતોની ચડતી–પડતી (૪): મંત્રી કરમચંદ

બાદશાહ અકબર, જૈનધર્મી નહોતો છતાં જૈનધર્મ પ્રત્યેનું એનું વલણ એક પ્રશંસક કરતાં અતિ ઘણું હતું. જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પ્રત્યે તેને બહુ માન પ્રગટયું હોવાથી, એમાંના કેટલાક તેણે અપનાવ્યા હતા. બાદશાહને જૈનધર્મના શિક્ષણપ્રતિ વાળવાનો સૌપ્રથમ પ્રયાસ શ્રી. વિજયહીરસૂરિનો નોંધાયો છે. સન ૧૫૮૨ માં આ પ્રાભાવિક આચાર્યના સમાગમથી એનાં બીજારોપણ થયાં. મહાત્મા હીરવિજયસૂરિમાં રહેલી ચમત્કારી ઉપદેશશક્તિએ સમ્રાટના હૃદયમાં ઊંડુ આસન પ્રાપ્ત કર્યું અને ધીમે ધીમે એની અસર ત્યાર પછીના સમ્રાટના વિચારોમાં તેમજ આચારોમાં અર્થાત્ રાજ્યનો પ્રબંધ કરવાની કાર્યવાહીમાં સ્પષ્ટપણે દૃષ્ટિગોચર થવા માંડી. મી. સ્મીથ (આંગ્લ લેખક) કહે છે કે 'સન ૧૫૮૨ પછીના સમ્રાટના દરેક પગલામાં જૈનધર્મનાં તત્ત્વો પ્રતિ એની ઢળતી વલણ ખાસ તરી આવે છે.' અને આ વાત ખરેખર સાચી છે.

અકબરના દરબારનો મશહૂર લેખક અબુલ ફજલ શ્રી. હીરાવિજયસૂરિને અને તેમના શિષ્યોને પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ આઈ–ને–અકબરી (Ain–i–Akbari) માં ખાસ વર્ણવે છે અને પોતાના પિતાને શ્વેતાંબર જૈનો સાથે જે સંબંધ બંધાયો હતો એ બાદશાહ જહાંગીરે પણ ચાલુ રાખ્યો હતો એમ જણાવે છે. અકબરશા જૈન ગુરુઓને ખાસ ચાહતો હતો, વખાણતો હતો અને બહુમાન આપતો હતો. એમાં શ્રી. હીરવિજયસૂરિ ઉપરાંત મળી આવતાં નામોમાં, શ્રી વિજયસેનસૂરિ, શાન્તિચંદ્ર, ભાનુચંદ્ર, સિદ્ધિચંદ્ર અને પદ્મસુંદર આદિનાં નામો મુખ્ય છે.

સન ૧૫૯૨ માં મંત્રી કરમચંદની સૂચનાથી જિનચંદ્રસૂરિજીને ખંભાતથી બાદશાહે તેડાવ્યા અને લાહોર મુકામે પ્રથમ મુલાકાત કરી. એ વેળાએ આચાર્યશ્રીને છાજે તેવી રીતે માન આપવામાં આવ્યું હતું. એ વેળા આચાર્યશ્રીની સાથે માનસિંહ, વેશહર્ષ (Veshharsa), પરમાનંદ અને સમયસુંદર નામના મુનિઓ હતા. અકબર શાહની ઇચ્છાને માન આપી, શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પોતાની પાટે માનસિંહને સ્થાપ્યા અર્થાત્ જાહેર કર્યા. એ વેળા તેમનું નામ જિનસિંહસૂરિ રાખવામાં આવ્યું. એ પ્રસંગે મંત્રી કરમચંદે પોતાના તરફથી મોટો સમારંભ ગોઠવ્યો. બહુ ધામધુમથી પદવીદાન અંગેનાં વિધિવિધાન થયાં. એ દરેકમાં સમ્રાટ અકબરે ઉમળકા ભેર ભાગ લીધો હતો. આ વૃતાન્ત જહાંગીરનામા યાને Memoirs of Jehangir માંથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ સંબંધી વિસ્તૃત નોંધ સમયસુંદરના લખાણમાંથી મળી આવે છે. જ્યારે અકબરની રજા લઇ સૂરિ મહારાજે વિહાર કર્યો ત્યારે આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિને પૂર્વે જેમ હીરવિજયસૂરિને જગદ્‌ગુરૂનો ઇલ્કાબ બાદશાહે આપ્યો હતો તેમ, યુગપ્રધાનનો ઇલ્કાબ આપ્યો અને આ પ્રસંગની સ્મૃતિરૂપે ખંભાતના અખાતમાં માછલાં પકડવાની મનાઇ કરી તેમજ અશાડ માસના આઠ દિવસમાં પ્રાણીવધની બંધી ફરમાવી.

A Sanskrit inscreption of unusual length dated Vik. Sam. 1651-2 (A. D. 1594-95) which adorns the walls of the temple of Parsvanatha at Pattan describes the visit of the Suri to the Imperial Court and praises Akbar for his generosity.

ઉપરના ટાંક મહાશયના શબ્દો પોતાની સચ્ચાઇ પુરવાર કરવા કેટલીક નોટ ધરાવે છે જેમાં નીચેની મુખ્ય છે.

Buhler E P. Ind. Vol 321; V. C. Smith Akbar PP 166-168; Kriparasakosa, Ed. Jinavijayji; jagad-guru-kavya.

ટૂંકમાં કહેવાનુ એટલુંજ કે સમ્રાટ સાથે જૈન ગુરુઓના મેળાપ એ કોઈ નથી તો અતિશયોક્તિની વસ્તુ કિંવાં નથી તો કોઈ જોડી કહાડેલી બાબત; એ પાછળ ઇતિહાસનું સબળ સામર્થ્ય છે. અકબરશા સન ૧૬૦૫માં મૃત્યુ પામ્યો અને બાદશાહના મૃત્યુ પછી કરમચંદ મંત્રી પણ લાંબુ જીવી શક્યા નથી. જ્યારે નવા બાદશાહને નમન કરવા રાયસિંગે દિલ્હીની મુલાકાત લીધી ત્યારે કરમચંદ મંત્રી પોતાના આવાસમાં મૃત્યુ બિછાને પડયા હતા. એ વેળા રાયસિંગ મંત્રીના મકાને ખબર પૂછવા આવેલા અને ઉપરથી તો પૂર્ણ લાગણી બતાવી જાણે દેખાવ જ એવો કર્યો કે પોતે ગઈ ગુજરી સાવ વીસરી ગયા છે! કહેવત છે કે 'દગલબાજ દૂના નમે' એ વાત રાયસિંગના સંબંધમાં પાછળ જે બનાવ બન્યો એ જોતાં અક્ષરશઃ સાચી પડી.

આ વેળા મંત્રીશ્વરના પુત્રો ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ હાજર હતા. બીકાનેર નરેશના વર્તનથી અને મીઠાશભરી વાતચિતથી તેઓ એટલા બધા ભોળવાઇ ગયા કે તરત જ બોલી ઊઠયા: "પિતાશ્રી, જુઓ આપણા મહારાજાની આપણા પર કેવી માયાળુતા ને દિલસોજી છે! બિછાના વશ પડેલ આજારી પિતાએ એ વેળા તો માત્ર કરડી નજર કરી

પુત્રો સામે જોયું. પણ જ્યારે અંતકાળ ચક્ષુ સામે ડોકીયા કરતો ભાળ્યો ત્યારે વૃદ્ધ મંત્રી કરમચંદે પુત્રોને નજીક બોલાવી, નિમ્ન શબ્દો ભાર મૂકીને કહ્યા.

"દિકરાઓ, તમો હજુ ભોળા છો. રાજ્ય ખટપટની શેત્રંજ કેવી વિચિત્ર અને વિલક્ષણ છે એનો અનુભવ તમોને નથી થયો ! એ પર દાવ માંડવામાં પૂરી સાવચેતીની જરૂર છે. રાજવીની આ લાગણી એ તો ઉછીના લીધેલા દાગીના જેવી છે. એને મગરના આંસુ (crocodile tears) ની ઉપમા આપી શકાય. એના ચક્ષુની આર્દ્રતા જોઇ રખે તમો ભરમાઈ જતા અને બીકાનેર પાછા ફરવાની હા પાડતા. એ આર્દ્રતા પાછળ કીન્નાખોરીની રતાશ છુપાયેલી પડી છે. રાજા મને આ રીતે કીર્તિભર્યું મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરતો નિરખી હૃદયમાં વ્યથા અનુભવે છે. એના ચહેરા પરના ભાવોથી હું એ વાત નિશંકપણે વાંચી શકું છું. મારા પર જે વેર એ વાળી ન શકયો તેનો બદલો તમોને શિકાર બનાવી લેવા માંગે છે! માટે એ કાળા ને ડંસિલા નાગથી સાવચેત રહેજો."

મંત્રીશ્વર આ શબ્દો સંભળાવી થોડા કલાકમાં જ પરલોકના પંથે સીધાવી ગયા.

બીકાનેર નરેશે બચ્છાવત કુટુંબ ઉપર આવી પડેલ આ સંકટમાં એક નજીકના સ્નેહીની માફક ભાગ ભજવ્યો અને એક કરતાં વધુવાર ઉભય બંધુઓને દિલ્હીનો ત્યાગ કરી બીકાનેર આવવાનો આગ્રહ કર્યો. મરણ પથારી પરથી પિતાએ ઉચ્ચારેલા શબ્દો પુત્રોના કાનમાં હજુ તાજા રમતા હોવાથી રાયસિંગનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો.

રાયસિંગને પોતાની યુક્તિ આમ નિષ્ફળ જવાથી ઘણું માઠું લાગ્યું. આમ છતાં કોઇબી હિસાબે વેર લેવાની જે વૃત્તિને જન્મ આપ્યો હતો તે સાવ નિર્મૂળ ન બનવા દીધી. 'કંઇ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે' એ અથવા તો 'આશા અમર છે' એ ઉક્તિને યાદ કરી વેરનો પ્રતિશોધ કરવાનો કોઈ ને કોઇ દિન જરૂર યોગ સાંપડશે એવી દૃઢ આશા ધારણ કરી તે સમયની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો!

પણ માનવીના ધાર્યા મનોરથો ઓછા જ સંપૂર્ણપણે ફળે છે! એ સામે વિધાતાની નાગી તરવાર લટકતી જ હોય છે! એક કવિએ સાચું જ ગાયું છે કે,

"માણુસ ધારે હું કરું, કરનવાલો કોય; આરંભ્યા અધવચ રહે, દૈવ કરે સો હોય."

એમ રાયસિંગજીની આશા અફળ જ રહી. સન ૧૬૧૧માં એ સખત માંદગીમાં પટકાયો અને એમાંથી ઊઠવા પામ્યો જ નહીં. જ્યારે એને લાગ્યું કે આ ભયંકર માંદગી એનો જીવ લેવાની જ છે ત્યારે એણે પોતાના પુત્ર સુરસિંગને પથારી પાસે બોલાવી જે શબ્દો સંભળાવ્યા તે આ હતા—'દિકરા, હું અધૂરી આશાએ પરલોક સીધાવું છું, પણ મારી તને અંતિમ સૂચના એટલી જ છે કે તારે કરમચંદ બચ્છાવતના છોકરાઓને બીકાનેરમાં પાછા લાવી તેમના પિતાએ જે પાપ કર્યું છે તે બદલ તેમને શિક્ષા કરવી; અર્થાત્ કરમચંદ સામેના મારા કીનાનુ વેર લેવું."

ટૉડ મહાશય લખે છે કે:—With these words, the Raja expired. અર્થાત્ આટલું કહીને રાયસિંગે પ્રાણ તજ્યા. એ શિખામણ કેવી રીતે પાળવામાં આવી તે હવે પછી જોઇશું. (ચાલુ)

ચિત્તોડના કિલ્લામાંના જૈન અવશેષો

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. ન્યાયવિજયજી

આમ તો મેવાડ એક રીતે જૈન ભૂમિ છે. આજે પણ મેવાડમાં લગભગ ત્રણ હજાર જૈન મંદિરો છે. કોઇ ગામ એવું ભાગ્યે જ હશે કે જ્યાં પાંચ દશ ઓસવાલ જૈનોનાં ઘર હોય અને ત્યાં જિનમંદિર ન હોય. આચાર્ય શ્રી. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજના સમયે ચિત્તોડમાં મહાન જૈન આચાર્ય, વિદ્વાન મુનિ પુંગવો અને વિદ્વાન જૈન શ્રમણીઓ વિચરી જિનવાણીની ઉદ્‌ઘોષણા કરી રહ્યા હતા. ત્યારપછી પણ અનેક સુવિહિત આચાર્યોએ આ ભૂમિને પોતાનાં ચરણકમલોથી પુનીત બનાવી છે.

સુપ્રસિદ્ધ ષટ્ કલ્યાણક પ્રણેતા શ્રી જિનવલ્લભસૂરિજી અહીં પધાર્યા ત્યારે ચિત્તોડમાં જૈનધર્મની પૂરેપૂરી જાહોજલાલી હતી. ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનું છઠ્ઠું કલ્યાણક મનાવવાની તેમની મનોભાવનાએ અહીં જ મૂર્તરૂપ લીધેલું અને તેનો ઉત્સવ મનાવવા જિનમંદિરમાં જતાં તેમને ના પાડવામાં આવી ત્યારે તેમણે અહીં વિધિમંદિરની સ્થાપના કરાવી હતી. આ આચાર્ય સંબંધી વિશેષ માટે જુઓ બાબુ પૂરણચંદ્રજી નાહાર સંપાદિત "ખરતરગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ". આ સિવાય અનેક જૈનાચાર્યો અહીં પધાર્યા છે.

પરંતુ સમસ્ત મેવાડમાં જૈનધર્મને વિસ્તૃત રૂપ આપવાનું માન મહાતપસ્વી શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિજીને ઘટે છે. મેવાડાધિપતિ—રાણાએ તેમને મહાતપાહીરલાનું માનવંતું બિરુદ આપી તેમના ઉપદેશથી અહિંસાનું અમૃતપાન કર્યું હતું. ત્યારપછી તો જ્યાં જ્યાં મેવાડ રાજ્યનો કિલ્લાનો પાયો પડે ત્યાં ત્યાં જૈનમંદિર બનતાં આવ્યાં છે. તેમના શિષ્ય દેવેંદ્રસૂરિજીને પણ આ રાણાઓ બહુ જ આદરમાન આપતા હતા. ત્યારપછી સોમસુંદરસૂરિ આદિ અનેક આચાર્યો પધાર્યા તેમજ પંદર, સોલ અને સત્તરમી સદીના તપગચ્છ ખરતરગચ્છના સાધુઓ અહીં વિચર્યા છે અને પ્રજાને ધર્મામૃતનું પાન કરાવ્યું છે.

અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીના સમયથી મુસલમાનોની ચિત્તોડ ઉપર રાહુના જેવી ક્રૂર દૃષ્ટિ પડી અને ચિત્તોડનું પતન થયું. મોગલાઇ જમાનામાં અકબર, જહાંગીર, શાહજહાં આદિના સમયે પણ ચિત્તોડ વિદેશીઓની દૃષ્ટિમાં જ રહ્યું છે. આ મુસલમાની સમયમાં અનેક જિનમંદિરો બન્યાં અને ધ્વસ્ત થયાં, જૈનોની વસ્તી ઘટી, સાધુઓના વિહાર પણ ઓછા થયા. યતિઓ પણ ઓછા થતા ગયા. આના પરિણામે મેવાડમાં અને ખાસ કરીને ચિત્તોડમાં મંદિરના સંભાળનારા ઓછા થતા ગયા. ચિત્તોડમાંનાં જિનમંદિરો મુસલમાની જમાનામાં ધ્વસ્ત થયાં. એ ધ્વસ્ત જિનમંદિરોમાં ઝાડ, અને ઘાસ ઊગ્યાં અને પરિણામે મંદિરો વિનાશના મુખમાં જવાની તૈયારીમાં હતાં ત્યાં તીર્થોદ્ધારક પુણ્યશાલી આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનીતિસૂરીશ્વરજી મહારાજ અહીં પાધાર્યા અને તેમની દૃષ્ટિ અહીંના જિનમંદિરો તરફ ગઈ. તેમણે ઉપદેશ આપી અહીંના ધ્વસ્ત જિનમંદિરના જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત કરાવી છે.

વિ. સં, ૧૯૯૭ માં અમારું શ્રી કેસરીયાજીની યાત્રાર્થે જવાનું થતાં ચિત્તોડ જવાનું થયું અને થોડા સમયમાં જે જોયું તેનો થોડો પરિચય અહીં આપું છું.

ગઢ ઉપર—રામપોલની અંદર થઈને જતાં અમે એક જિનમંદિર જોયું. મંદિર ખંડિત છે. અંદર મૂર્તિ નથી; બહાર કોરણી સુંદર છે. આ મંદિર ૧૫૦૫ (૪) માં બન્યું છે. અંદર લેખ છે પરંતુ સમયાભાવે લેખ ઉતારી તો ન શકયા. પરંતુ ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રી **જિનસેનસૂરિજી**એ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. "અષ્ટાપદાવતાર શ્રી શાન્તિનાથ જિનપ્રાસાદ" નો લેખમાં ઉલ્લેખ છે.

અહીંથી આગળ જતાં સત્યાવીશ દેવરી જિનમંદિર આવ્યું. ત્યારે એ મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલુ હતું. મંદિર બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે; આ મંદિર બાવન જિનાલયનું હશે એમ દેખાય છે. મંદિરમાં મૂર્તિ વગેરે નથી. થોડાં પરિકર અને થોડી મૂર્તિઓ છે. પરિકરમાં નીચે મુજબ લેખ છે.—

[१]–कार्तिकशुदि १४ चैत्रगच्छ रोहणाचलचिंतामणी......सा. माणिभद्र सा. नेमिभ्यां सह सैवणीकां बेडाजितायाः (२) ***सं. राजान श्री भुवनचंद्र-सूरिशिष्यस्य विद्वत्तया सुहृत्तया च रंजित श्री गुर्जरराज श्री मेदपाटप्रभु प्रभृति क्षितिपतिमानितस्य श्री.** (३) ×× **लघुपुत्रदेदासहितेन स्वपितुरात्मीय–प्रथमपुत्रस्य वर्मनृसिंहस्य पुणयाय पूर्वप्रतिष्ठत श्री सीमंधरस्वामी श्री युगंधरस्वामि** ×× આગળ વંચાતું નથી.

ભાવાર્થ—લેખમાં સંવત નથી વંચાયો. ચૈત્રવાલ ગચ્છના પ્રતાપી આચાર્ય શ્રી ભુવનચંદ્રસૂરિ શિષ્ય; કે જેમણે ગુર્જરેશ્વરને પ્રતિબોધ આપી રંજિત કર્યા હતા; મેદપાટ (મેવાડ)ના મહારાણા પણ જેમને બહુ માન આપતા હતા; તેમના ઉપદેશથી વર્મનસિંહે સીમંધરસ્વામી અને યુગમંધરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે. આ લેખ પત્થર પર છે.

[૨]-બીજો લેખ એક ખંડિત સફેદ મૂર્તિ પર છે. મૂર્તિ બહુ ખંડિત છે. માત્ર ગાદી—પગનો ભાગ જ બાકી છે. સં. ૧૪૬૯માં પ્રતિષ્ઠા થયેલી છે. માત્ર સંવત વંચાયો છે. મૂર્તિને લંગોટ સાફ દેખાય છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિ છે.

[३] – × × × **संवत् १५१३ वर्षे ज्येष्ठ वदि ९ उकेशवंशे भं० गोत्रे भं तोलापुत्र देवाल. राजा भ.** × × × × **राज्यप्रासाद तत्पुत्र भ० कुं** × × × **कारित प्रति० खरतरगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिभिः।**

ભાવાર્થ—સવંત ૧૫૧૩માં ઓસવાલ વંશમાં ભં. (ભંડારી) ગોત્રના તોલા તેના પુત્ર દેવા અને રાજાએ મૂર્તિ કરાવી અને પ્રતિષ્ઠા ખરતરગચ્છીય શ્રીજિનભદ્રસૂરિજીએ કરાવી છે.

[४]–संवत् १५०५ वर्षे पोष शुदि १५ श्रीउपके. संतानीय × × × × × × × **करवापुत्र धना** + × × પંક્તિ નથી વંચાતી—છેલ્લી પંક્તિમાં–**प्रति भ० श्रीसोमसुंदरसूरि**" આટલુ વંચાય છે.

ભાવાર્થ–સં. ૧૫૦૫ માં ઉપકેશવંશીય કરવાના પુત્ર ધનાએ મૂર્તિ ભરાવી છે અને ભટ્ટારક શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીએ પ્રતિષ્ઠા કરાવી છે.

એક પરિકર પરનો લેખ — આ પરિકરની મોટી મૂર્તિ અમે શ્રી મહાવીરસ્વામીના મંદિરની પાસે બિરાજમાન શ્રી કર્માશાના મંદિરમાં એક સ્થાન પર જોઇ. તેના પર લેખ

* આ રીતે કૌંસ ( ) માં આપેલ અંક મૂળ લેખની તે તે લીંટીને સૂચવે છે.

નીચે પ્રમાણે છે.

[૫]–**सं १५१० (७) श्री यशोभद्रसूरिसंतानीय** " ચાર લીંટીનો લેખ છે, પણ બરાબર વંચાતો નથી.

[૬]–સં. **१५३६ वर्षे पोष** . . . . . આગળ નથી વંચાતું.

આ સત્યાવીશ દેવરીનું મંદિર વિશાલ છે. જમીનમાં હજી બીજી દેરીઓનાં ચિહ્ન દેખાય છે. મંદિરમાં ઝાડ ઊગવાથી આખા મંદિરનો નાશ થયો છે. જીર્ણોદ્ધારનું કાર્ય સારી રીતે ચાલે છે. અહીંથી અમે સુપ્રસિદ્ધ કૃષ્ણભક્ત મીરાંબાઈનાં મંદિરમાં ગયા. આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર સદ્‌ગત મહારાણા શ્રી. ફત્તેહસિંહજીએ કરાવ્યો છે. આ મંદિર બહુ જ ભવ્ય અને વિશાલ છે. ડબલ આમલસારાની સુંદર ગોઠવણી છે. શિખર ઉપરના ભાગમાં એક મંગલચૈત્ય છે તેમાં ડાબી અને જમણી બન્ને બાજુ એક × × × દેવ છે. તેના ઉપર છાજલીમાં સુંદર જિનમૂર્તિ છે અને તેના ઉપર તોરણમાં બીજી નાની જિન-મૂર્તિ છે. આ નાની નાની જિનમૂર્તિઓ મનોહર અને લંગોટથી વિભૂષિત છે. આ જ મીરાંબાઈના મંદિરના ચોકમાં જમણી બાજુના મંદિરની પાછળની દિવાલમાં પાષાણની પંચતીર્થીની મૂર્તિ છે. સુંદર કારીગરીવાળી આ મૂર્તિ શ્વેતાંબરી છે અને પરમ દર્શનીય છે.

અહીંથી અમે આગળ વધી **મોકલરાણાના** મંદિરમાં–જેનું બીજું નામ **સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર** છે ત્યાં ગયા. આ મંદિરની રચના માટે આ પ્રમાણે જુદા જુદા મતો પ્રવર્તે છે.

(૧) કોઈ કહે છે કે મહારાણા કુંભાએ પોતાના પિતા (મહારાણા મોકલજી) ના સ્મરણાર્થે બ્રહ્માનું મંદિર બનાવ્યું છે.

(૨) કોઇ એમ કહે છે કે મહારાણા લાખાજીએ આ મંદિર બનાવ્યું, અને અંકેશ્વર (બ્રહ્મા)જીના નામ પર ભેટ કરેલું છે.

(૩) જ્યારે કોઈ કહે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે, અને મહા-રાણા મોકલદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

(૪) રાયબહાદુર પંડિત ગૌરીશંકર ઓઝાજી લખે છે કે આ મંદિર સમિધેશ્વર મહાદેવનું છે અને ૧૪૮૫માં મહારાણા મોકલદેવે આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

આ મંદિરમાં બે મોટા શિલાલેખો છેઃ એક લેખ વિ. સં. ૧૨૦૭નો છે. યદ્યપિ સમયાભાવે અમે લેખ નથી લઈ શકયા, પરંતુ લેખનો સાર એક ભાઇએ જણાવ્યો છે તેમ વિ. સં. ૧૨૦૭માં (ઇ. સ. ૧૧૫૦)માં પરમપ્રતાપી ગુર્જરેશ્વર મહારાજા કુમારપાલ અજમેરના ચૌહાણ રાજા આનારાજને પરાસ્ત કરી ચિત્તોડ જોવા આવ્યા હતા તે સમયે તેમણે આ મંદિર બનાવરાવ્યું છે.

બીજા લેખ પ્રમાણે માલવાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્યાનુરાગી રાજા ભોજે આ મંદિર બનાવ્યું છે અને વિ. સં. ૧૪૮૫માં મહારાણા મોકલદેવે આ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે.

આ મંદિરનો પણ ઉદયપુર રાજ્યે જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો છે. મેં આ મંદિર માટે આટલી વિગત આપી છે તે સકારણ છે; મંદિરની પાછળના ભાગમાં મહત્ત્વની જૈન મૂર્તિઓ છે.

મૂલ મંદિરમાં મહાદેવની વિશાલ મૂર્તિ છે. બાજુમાં પાર્વતીજી છે. બીજી બાજુ ગણેશજી અથવા કોઇ ગણુની મૂર્તિ છે. સાથે બતાવવા આવનાર ભાઇ કહે આ ચતુર્મુખ મૂર્તિ છે. ત્રણ મુખ દેખાય છે. રંગમંડપમાં ઉપર્યુક્ત બે શિલા લેખો છે. જમણી બાજુ ૧૪૮૫ નો લેખ છે; ડાબી બાજુ ૧૨૦૭ નો લેખ છે. લેખ સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત પદ્ય-મય છે. મંદિરની બહાર ડાબી બાજુની દિવાલમાં બે સુંદર જિનમૂર્તિઓ છે. એક પ્રભુમૂર્તિ તો અભિષેક થાય છે તે પ્રસંગની છે. દેવો હાથમાં અભિષેકના કલશ લઇને ઊભા છે અને અભિષેક થાય છે. એ જ દિવાલમાં આગળ જતાં જૈન સાધુની સુંદર મૂર્તિ છે. સાધુજીના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ[૧] છે; ડાબા હાથમાં શાસ્ત્ર છે. સામે ઠવણી છે—સ્થાપનાચાયજી રાખવાનું સ્થાન છે. પછી સામે સાધુ બેઠા છે. તેમની પાછળ શ્રાવક શ્રાવિકાઓ છે. આગળ જતાં એક બીજી જૈનાચાર્યની મૂર્તિ છે. જેમના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ છે. ઠવણી છે, સામે ઉપદેશ શ્રવણ કરતાં રાજવી બેઠા છે. નામ છે પણ વંચાતું નથી. સાધન અને સમય બન્નેના અભાવે અમે ચોક્કસાઇથી નિરીક્ષણ ન કરી શકયા, લેખાદિનું વાચન બરાબર ન થઇ શકયું. આગળ ક્રમ વધે છેઃ એ રાજા જે ઉત્સવ—વાજિંત્રાદિ પૂર્વક—ગુરુ વંદના—કરવા આવે તે બતાવેલ છે. આગળ ઉપર પદ્માસનસ્થ માથે મુકુટાદિથી સહિત ઇંદ્રરાજ જિનેશ્વર પ્રભુને ખોળામાં લઇને બેઠા છે, દેવો અભિષેક કરે છે. એવી સુંદર મૂર્તિ છે. આખું સ્થાન જોતાં એમ લાગ્યું કે તીર્થંકર દેવનાં પાંચે કલ્યાણકના ભાવ સુંદર રીતે બતાવેલા છે. મંદિરની નીચેથી ગણતાં કણિયલ—ગ્રાસ, ગજથળ, અને નરથળ છે, તેમાં ઉપર્યુક્ત મૂર્તિઓ છે.

આથી આમળ વધતાં પુનઃ એક સાધુજીની મૂર્તિ જોઇ. હાથમાં (બગલમાં) ઓઘો અને એક હાથમાં મુહપત્તિ છે. આ મૂર્તિ જોઇને એક અજૈન બન્ધુએ પણ કહ્યું કે "તમારામાં ઢુંઢિયા ધર્મ તો નવો જ નીકળ્યો લાગે છે. પહેલાં જૈન સાધુ મોઢું આખો દિવસ બાંધી ન્હોતા રાખતા; એમ આ સાધુમૂર્તિ કહે છે." અમે કહ્યું—"બરાબર છે."

આ મંદિર અમે બહુ જ બારીકાઈથી જોયું. જૈનધર્મના પરમ માનનીય અને પૂજનીય શ્રી. તીર્થંકર દેવો સાધુઓ ને શ્રાવકોની મૂર્તિઓ જોઇ. અમને ક્ષણભર આશ્ચર્ય થયું. ભક્તાત્મા મીરાંબાઇના મંદિરમાં પણ અમે જૈન મૂર્તિઓ જોઇ. આ બધું જોતાં એમ લાગ્યું કે આગળના સમયમાં આપસમાં કેટલો પ્રેમ, સ્નેહ અને ઉદારતા હશે તે અહીંથી આપણે શીખવાનું છે.

અહીંથી સામે સતીઓના મંદિરનો દરવાજો છે. તેમાં એક સુંદર સુલલિત સંસ્કૃત

---

૧. આ ચિત્ર ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે કે જૈન સાધુઓ હાથમાં જ મુહપત્તિ રાખતા હતા, અને નહીં કે મોઢા ઉપર બાંધતા હતા. આપણે ઇચ્છીએ કે સ્થાનકમાર્ગી ભાઈઓ આવા ઐતિહાસિક પ્રમાણને બરાબર સમજી સત્ય સ્વીકારે.

શ્લોકબદ્ધ લેખ છે. ૬૧ શ્લોક છે. સં. ૧૩૩૧ માં અષાઢ સુદિ ૧૩, પુષ્ય નક્ષત્રમાં આ લેખ લખાયેલ છે. લેખ ખોદનાર 'સજ્જન' છે.

ગોમુખ કુંડ ઉપરનું જૈનમંદિર—આ જૈનમંદિરને સુકોશલ સાધુજીની ગુફા કહેવામાં આવે છે. કુંડ ઉપર જતાં પ્રથમ ઉપરના ભાગમાં તો ધર્મશાળા જેવું છે. પગથિયાં ઊતરીને નીચે જતાં જૈનમંદિર આવે છે. તેમાં આ રીતે મૂર્તિ છે. વચમાં આદિનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. જમણીબાજુ કીર્તિધર મુનિ છે; તેમની જમણી બાજુ પ્રાકૃતમાં લેખ છે. ડાબી બાજુ સુકોશલ સાધુધ્યાન મગ્ન છે. તેમની ડાબી બાજુ તેમની માતા વ્યાઘ્રીનો જીવ ઉપસર્ગ કરે છે.

પ્રાકૃતમાં લેખ | કીર્તિધર ઋષિ | **પ્રભુમૂર્તિ** | સુકોશલ ઋષિ | માતૃજીવ વ્યાઘ્રી.

આ બધે નામ કોતરેલાં છે. પ્રાકૃત લેખ છે તે અમે થોડો લીધો છે. તેમાં શરૂઆતમાં **॥ ६ ॐ ह्रीँ अर्हं नमः स्वाहा ॥** લખ્યું છે. આ એક જ પથ્થરમાં ત્રણ લીપીના લેખ છે. મૂલનાયકજી–પ્રભુજી ઉપર કનડી અક્ષરોમાં લેખ છે. જમણી બાજુના પ્રાકૃત લેખની લીપી અને મરોડ જુદી જાતના છે, જ્યારે નીચે સંસ્કૃત લેખની લીપી અને મરોડમાં ફેર છે. ન માલુમ આવું ત્રિવિધ કાર્ય કેમ થયું હશે? નીચેના સંસ્કૃત લેખમાં વિ. સં. ૧૪૦૮ ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનભદ્રસૂરિ નામ વંચાય છે. સમયાભાવે અમે આખો લેખ ઉતારી ન શકયા.

આ જ મંદિરમાં એક ૧૧૧૪ના આદિનાથના જિનબિંબના પરિકરને લેખ છે. લેખ નીચે પ્રમાણે છે, જે પૂરો સમજાતો નથી.

॥ संवत् ॥ १४ वर्षे मार्ग शुदि ३ श्री चैत्रपुरीय गच्छे श्री बुद्धागणि भतृपुरमहादुर्गे श्री गुहिलपुत्र वि × × (२) हार श्री बडादेव आदिजिन वामांग दक्षिणाभिमुखद्वार गुफायां कलि श्रुतिदेवीनां चतु × × × (३) लानां चतुर्णी-विनायकानां पादुकाघटित सहसाकार सहिता श्रीदेवि चित्तोडरी मूर्ति × × (४) श्री भ्रतृगच्छीय महाप्रभावक श्री आम्रदेवसूरिभिः × × श्री सा सामासु. सा. हरपालेन (५) श्रेयसे पुणयो पार्श्वना × । व्यधियते ।

લેખમાંનો **'બડાદેવ'** શબ્દ ખૂબ ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. સંવતમાં પણ બરાબર સમજ નથી પડતી. ખાસ તો આદિ જિનનું નામ છે. ભતૃગચ્છીય આમ્રદેવસૂરિજી અને હરપાલે કરાવ્યાનું જણાય છે. (ચાલુ)

कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें नया प्रकाश

लेखकः- श्रीयुत अगरचन्दजी नाहटा, बीकानेर

जैन स्तोत्र-साहित्य बहुत ही विशाल एवं महत्त्वपूर्ण है। कई स्तोत्रोंकी विविध विशेषताओंने उसमे चार चांद लगा दिये हैं। जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ के परिशिष्टमें स्व. पू. मु. श्री. अमरविजयजीके शिष्य मुनि श्री. चतुरविजयजीने जैन स्तोत्र-साहित्यकी विस्तृत सूची प्रकाशित की है। उसके अतिरिक्त सैंकडो अन्य स्तोत्र हमारे अवलोकनमें आये हैं एवं यत्र तत्र प्रचुर प्रमाणमें पाये जाते हैं। इस लघु लेखमें कतिपय स्तोत्रोंके रचयिताओंके सम्बन्धमें नवीन प्रकाश डाला जाता है। आशा है साहित्यसेवी विद्वानोंको वह उपयोगी प्रतीत होगा।

१ जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग १ में प्रकाशित जैन स्तोत्रोंकी सूचीमें निम्नोक्त स्तोत्रोंके कर्ताके नाम नहीं हैं, पर हमारे संग्रहकी उपलब्ध प्रतियोंमें उनके नाम पाये जाते हैं। अतः उनके कर्ताके नाम दिये जाते हैं—

A "श्री पार्श्वनाथ तमहं" कर्ता श्री जिनकुशलसूरि।

B "आदौ नेमिजिनं नौमि" कर्ता श्री. जिनदत्तसूरिशिष्य उपाध्याय जयतिलक।

C "श्रेयो दधानं" पार्श्वनाथस्तव, गाथा १७ ('संसारदावा'की पादपूर्तिरूप) इस स्तोत्रके कर्ता के विषयमें अन्तमें इस प्रकार उल्लेख किया है— "इति श्रीमंडपाचलमंडन श्री पार्श्वनाथस्तोत्रं कृतं खरतरगच्छीय श्री सिद्धान्तरुचिमहोपाध्यायैः"।

D "ऋषभजिन! भवन्तं" अपूर्णकी नोंध है। उसकी पूर्ण प्रति हमारे संग्रहमें है। उसके रचयिता खरतरगच्छीय जयसागर उपाध्याय हैं।

२ निम्नोक्त दो स्तोत्रोंके रचयिताओंके नाम प्रसिद्ध नामोंसे भिन्न पाये जाते है—

A जैन स्तोत्र-सन्दोह भाग २ में मंत्रादि गर्भित पार्श्वनाथ स्तोत्र छपा है जिसके रचयिता पूर्णकलश हैं। बीकानेर भंडारमें इस स्तोत्रकी तीन प्रतियां देखनेमें आई जिनमें इसके रचयिता श्री जिनदत्तसूरि बतलाये हैं। अतः प्राचीन प्रतियोंकी खोज कर कर्ताका निर्णय करना आवश्यक है।

B "श्री जैन सत्य प्रकाश" मासिकपत्रके वर्ष ५. अंक १२ में "उवसग्गहर स्तोत्रकी पादपूर्ति" स्तोत्र मैंने प्रकाशित किया है। उसकी

अन्य प्रति अभी अवलोकनमें आई। अन्त्य गाथा पूर्व प्रकाशितसे[1] भिन्न निम्न प्रकारकी पाई जातीहै—

" सिरिभद्दबाहुरइयस्स, जिणपहसूरिहिं मसपहावा।
संथवणस्स समग्गस्स विहिय विबुधाणयपयस्स ॥ २२ ॥

अतः इस गाथासे उसके रचयिता श्री जिनप्रभसूरि विदित होते हैं।

इस प्रकार यथामति कतिपय जैन स्तोत्रोंके रचयिताओंके विषयमें प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया गया है। आशा है अन्य विद्वान भी इसी प्रकार विशेष ज्ञातव्य प्रगट करते रहेंगे।

---

१ पूर्वप्रकाशितमें अन्त्य गाथा इस प्रकार है—
उवज्झाय 'हरिसकल्लोल 'सीसेणं भद्दबाहुरइयस्स। संथवणस्स समस्सा विहिया बुहाण य पसस्सा ॥ २२ ॥

શ્રી મહાવીરજયન્તીની જાહેર રજા

પ્રેષક—શ્રીયુત શાહ હીરાચંદજી જૈન
મંત્રી શ્રી મહાવીર જૈન સભા, માંડવલા (મારવાડ)

નીચેનાં દેશી રાજ્યોમાં શ્રી મહાવીરજયન્તી—ચૈત્ર શુદિ ૧૩ નો દિવસ જાહેર તહેવાર તરીકે સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે દિવસે આખા રાજ્યમાં રજા રાખવાની જાહેરાત કરવામાં આવી છે.

અક્કલકોટ	છોટાઉદેપુર	પન્ના
અલીરાજપુર	ધરમપુર	પ્રતાપગઢ
આવાગઢ	ડુંગરપુર	રતલામ
ઔંધ	ધાર	સમથર
બડવાની	ઈડર	સૈલાના
બાઘાટ	જયપુર	સાયલા
બનેડા	ઝાલરાપાટન	ટોંક
વાંસવાડા	જીંદ	વીરપુર
ભરતપુર	જૂનાગઢ	બાધવાન
ભોપાલ	કરૌલી	બજાણા
ભોર	કોટા	વાવ
બીલખા	કોલ્હાપુર	કોઠ
બીકાનેર	મૂળી	રાજકોટ
બૂંદી	નરસિંહગઢ	સીતામઉ
ચૂડા	ઓરછા	

આશા છે આ જ રીતે અન્ય દેશી રાજ્યોમાં પણ મહાવીર જયંતીને જાહેર તહેવાર તરીકે સ્વીકારવામાં આવશે અને જાહેર રજા પાળવામાં આવશે.

આભાર

શ્રી પર્યુષણ પર્વ પ્રસંગે અમે કરેલ વિનંતીથી નીચેના સંઘ તથા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી અમને નીચે મુજબ મદદ મળી છે.

૨૫) શેઠ શ્રી ગુલાબચંદ નાનચંદ, ખંભાત (વાર્ષિક)

૧૧) પૂ. પ્ર. મ. શ્રી. ચંદ્રવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ, ધાનેરા.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. માણેકસાગરસૂરિજીના સદુપદેશથી શ્રી હરજી જૈનશાળા, જામનગર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ, પટ્ટી (પંજાબ).

૧૧) પૂ. પં. મ. શ્રી. પ્રભાવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ, નડીયાદ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ચતુરવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ, જંબૂસર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી વિજયભદ્રસૂરિજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ નવાડીસા.

૫૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજીના સદુપદેશથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, વઢવાણ કેમ્પ.

૫) પૂ. મુ. મ. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજીના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ, અહમદનગર.

પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિમુનિજી મહારાજના સદુપદેશથી વેરાવળમાંથી મળેલ મદદ—

૫૧) શેઠ શ્રી હરિદાસ સૌભાગ્યચંદ.

૧૧) શેઠ શ્રી સુંદરજી કલ્યાણજી ખુશાલભાઇ (પાંચ વર્ષ માટે).

૧૧) શેઠ શ્રી હંસરાજ વસનજી (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ શ્રી હરખચંદ કપૂરચંદ માસ્તર (પાંચ વર્ષ માટે).

આ સૌ પૂજ્યોનો અને સદ્ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ. અને અન્ય પૂજ્ય મુનિમહારાજો પણ આ રીતે સમિતિને સહાયતા કરવાનો શ્રી સંઘને અને સદ્ગૃહસ્થોને ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરે એવી વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનતિ છે.

આઠમું વર્ષ

[તંત્રીસ્થાનેથી]

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ધીમે ધીમે પોતાની મજલમાં આગળ વધતું જાય છે.

વિ. સં. ૧૯૯૦ માં શ્રી રાજનગરના આંગણે અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલન મળ્યું, તે વેળા મુનિસમ્મેલને એક ઠરાવ કરી (ઠરાવ ૧૦ મો) શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિની સ્થાપના કરી. સમિતિએ પોતાના કાર્યને માટે વિ. સ. ૧૯૯૧ માં 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિકની શરૂઆત કરી. એ માસિકનાં સાત વર્ષ પૂરાં થઈ આ અંકે આઠમું વર્ષ શરૂ થાય છે.

ગત સાત વર્ષ દરમ્યાન પોતાની કામગીરી બજાવતાં બજાવતાં "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશે" સમસ્ત શ્રીસંઘનાં જે મમતા અને સહકાર પ્રાપ્ત કર્યાં છે તે માટે અમે અતિ હર્ષ અનુભવીએ છીએ. અને એ માટે અમે, અમને વગર સંકોચે લેખો મોકલનાર પરમ પૂજ્ય મુનિવર્યો તથા અન્ય વિદ્વાનોનો અને ઉદાર દિલે આર્થિક સહાયતા કરનાર સદ્‌ગૃહસ્થોનો આભાર માનીએ છીએ.

ગયા વર્ષની મુખ્ય ઘટના તે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નો ત્રીજો વિશેષાંક દીપોત્સવી અંક છે. આ અંક પ્રથમના બે વિશેષાંકો કરતાં વિશેષ સમૃદ્ધ હોઈ સૌએ એની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી છે. અમારી તો ઇચ્છા છે કે દર વર્ષે આવો એક વિશેષાંક પ્રગટ કરી શકીએ; પણ અમારી સ્થિતિ જોતાં, દીપોત્સવી અંક માટે અમને જેમ શેઠ શ્રી જમનાભાઈ ભગુભાઇ તરફથી શ્રીમતી શેઠાણી માણેક બેન દ્વારા સારી જેવી મદદ મળી હતી, તેવી મદદ મળે તો જ આવા વિશેષાંકો પ્રગટ કરી શકીએ એમ છે. આ માટે અવસરે યોગ્ય મદદ કરવા અમે સૌને વિનવીએ છીએ.

અમારી આર્થિક સ્થિતિ તો, પ્રબળ ભાવનાથી ભરેલા પણ કમજોર શરીરવાળા યાત્રી જેવી છે. આવો યાત્રી જેમ રોજ ગિરિરાજની યાત્રાએ જાય, સાંજે થાકી જાય અને નવી સવારે ભાવનાનો

પ્રેર્યો નવું જોમ મેળવી ફરી યાત્રા કરે તેમ અમે પણ એક વર્ષના ખર્ચ પૂરતી પણ આર્થિક સગવડના અભાવમાં જ નવા વર્ષની શરૂઆત કરીએ છીએ, અને મુશ્કેલીભરી સ્થિતિમાં વર્ષ પૂરું કરીને શ્રીસંઘની મમતાના બળે નવા વર્ષમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ. આ માટે અમારે અકળાવાની જરૂર નથી; જે શ્રી સંઘે આટલી મમતા પૂર્વક 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ને અપનાવ્યું છે તે અવસરે એની જરૂર સંભાળ રાખશે એટલો અમને વિશ્વાસ છે.

અત્યારે ખરી મુશ્કેલી કાગળના ભાવની છે. મૂળ ભાવ કરતાં અત્યારે ચારથી પાંચ ગણા ભાવ વધી ગયા છે. અને છતાંય 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' પહેલાંના લવાજમ (માત્ર બે રૂપિયા)માં જ અને પહેલાંના જેટલાં જ પૃષ્ઠોમાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ દષ્ટિએ ગ્રાહકોને વધુ ગ્રાહકો બનાવી આપવાની અને સહાયકોને વધુ સહાય આપવાની અમારી વિનંતી સમયસરની અને વ્યાજબી છે, એમ અમને લાગે છે. આશા છે આ તરફ સૌ અવશ્ય ધ્યાન આપશે.

માસિકને સમૃદ્ધ બનાવવા સંબંધી અમારી ઇચ્છા ઘણી ઊંચી છે. આ સાત વર્ષના અનુભવે અમે જોયું છે કે આપણે ત્યાં સારા સારા લેખો લખીને જનતાની અને વિદ્વાનોની પણ જિજ્ઞાસા-વૃત્તિને પોષી શકે એવાં વિદ્વાનોની ખામી નથી. જરૂર છે માત્ર તેઓની પાસે પહોંચવાની અને તેઓને વારંવાર વિનંતી કરીને તેમની લેખિનીને લેખો લખવામાં પ્રવાહિત કરવાની! શ્રી સંઘમાં સૌ કોઇની પાસે લેખો આપવાની વિનમ્ર માગણી કરવાનું અને સૌ કોઇ જરા પણ સંકોચ વગર લેખો મોકલવા પ્રેરાય એવું અહોભાગ્ય આ સમિતિને સાંપડયું છે, અને એના બળે અમે અમારાથી બનતાં પ્રયત્ન કરીને સૌની પાસેથી લેખો મેળવીએ છીએ. પણ માસિકનું ૪૦ પૃષ્ઠ જેટલું અતિ મર્યાદિત કદ અમારા આ પ્રયત્નને પણ મર્યાદિત બનાવી દે છે. આ માટે તો દર મહિને ૧૦૦-૧૨૫ પૃષ્ઠનું દળદાર અને સચિત્ર માસિક પ્રગટ કરવા જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો જ સંતોષ થઈ શકે.

આશા રાખીએ કે શાસનદેવની કૃપાથી અને ચતુર્વિધ શ્રી સંઘના સહકારથી આવો અવસર જલદી સાંપડે, અને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' વધુ સેવા કરવા શક્તિમાન બને!

વર્ષ ૮ : ક્રમાંક ૮૬ : અંક :

Vol. 8
No. 2

તંત્રી
ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૨	क्रमांक
अंक २	કાર્તિક શુદિ ૮ : રવિવાર : નવેમ્બર ૧૫	८६

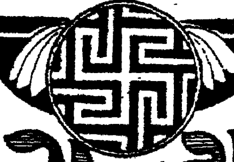
વિષય – દર્શન

સૂચના–આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ–વાર્ષિક–બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક–ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડયા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ, મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ

॥ श्रीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૮૬ અંક ૨

(संभवतः श्रीमुनिसुन्दरसूरिविरचितम्)

साधारणजिन-स्तवम्

संग्राहक—
पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयक्षमाभद्रसूरिजी

जय श्रीजिन! कल्याणवल्लीपल्लवनाम्बुद! ।
मुनीन्द्रहृदयाम्भोजविलासवरषट्पदः ॥ १ ॥
तव नाथ! पदद्वन्द्वसपर्यारसिका जनाः ।
सर्वसम्पत्सुखश्रीभिर्विलसन्ति सदोदयाः ॥ २ ॥
नृलोके चक्रिताद्यायाः सुरलोके चेन्द्रतादयः ।
शिवेऽनन्तसुखाद्यास्ताः तव भक्तिवशाः श्रियः ॥ ३ ॥
सर्वश्रियः श्रियां मूलं दधद्धर्मं समग्रवित् ।
योगक्षेमंको नाथ! त्वमेव जगतामसि ॥ ४ ॥
त्वमेव शरणं बन्धुः त्वमेव मम देवता ।
तन्मां पाहि भवात् तात! कुरु श्रेयः सुखास्पदम् ॥५॥
स्तुतिमिति तनुते जिनेन्द्र! यस्ते
मयवमहामुनिसुन्दरस्तुतांह्रेः ।
स भवतु(ति) गुणसम्पदा समस्ते
फलमिति तद्धितराचिरान्मम ॥६॥

इति श्रीसाधारणजिनस्तवनं सम्पूर्णतां प्राप । श्रीः श्रीः श्रीः ।

(એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત પાનામાંથી ઉદ્ધૃત)

મુનિ ભાવરત્નકૃત

ભટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિનું સ્તવન

સંપાદક—**શ્રી ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા**, બી. એ. ઓનર્સ

વિક્રમના અઢારમાં શતકના ઉત્તરાર્ધમાં થઇ ગયેલા જૈન કવિ ભાવરત્ને સં. ૧૭૭૦ માં રચેલું ચાણસ્માના ભટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ વિષેનું સ્તવન જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી જણાયાથી સંપાદિત કરીને અહીં આપ્યું છે. અલબત્ત, તેમાં આપેલી કેટલીક વિગતો અન્ય ઐતિહાસિક સાધનો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ ને એમ સ્વીકારવા જેવી લાગતી નથી, તો પણ બીજે ક્યાંયથી મળતી નથી એવી કેટલીક વસ્તુઓ પણ એમાંથી મળે છે, એ રીતે મને પ્રસ્તુત કાવ્ય નોંધપાત્ર લાગ્યું છે.

પહેલાં એક પંક્તિ દેશીની અને પછી એક કડી હરિગીતની એ પ્રમાણે ૧૧ દેશીની પંક્તિઓ અને ૧૧ હરિગીતની કડીઓમાં આ કાવ્ય લખાયું છે. એમાં વર્ણવેલી વિગતોનું તુલનાત્મક દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં પહેલાં એનો ટૂંક સાર જોઈ લઈએ. કવિ કહે છે—

"શ્રુતધરો કહે છે કે ઇડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાં સુરચંદ નામે એક ગરીબ વાણિયો રહેતો હતો. તેના ઘરમાં કોઈ પુણ્યના યોગે પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટ થતાં લક્ષ્મીની રેલમછેલ થઈ રહી. કેટલાક વખત પછી ઇડરના રાજાએ આ વાત જાણતાં શેઠ પાસે આ પ્રતિમાની માગણી કરી અને ન આપવામાં આવે તો બળજબરીથી લેવાની ધમકી આપી. આથી શેઠે એ પ્રતિમા ગામને ગોંદરે એક પટેલના ખેતરમાં છાનેમાને દાટી દીધી. પ્રતિમા નહીં મળતાં રાજાએ શેઠનું ઘર લુંટી લીધું. બીજી બાજુ **પાટણ પાસે આવેલા ચંદ્રાવતી[1] ગામમાં** રવિચંદ નામે એક ગરીબ પણ પુણ્યબુદ્ધિ વણિક રહેતો અને મીઠું મરચું હીંગ વેચીને પેટ ભરતો હતો. એને એકવાર યક્ષે સ્વપ્નામાં આવી ભાટુઅર ગામના ગોંદરે આવેલા ખેતરમાંથી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા લઇ આવવાનું કહ્યું. સવારે ઊઠીને વહેલ જોડીને શેઠ એ મૂર્તિ લઈ આવ્યો. એક દિવસ સ્વપ્નામાં ફરી યક્ષે કહ્યું કે પાર્શ્વનાથનું મંદિર બંધાવ. અને શેઠને કેટલુંક છૂપું ધન બતાવ્યું. આ ધનમાંથી રવિચંદ શેઠે મંદિર બંધાવ્યું અને સં. ૧૫૩૫ ની અખાત્રીજે પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવી."

આ વૃત્તાંતમાં આપેલા ચમત્કાર ઇત્યાદિ વિષે મૌન ધારણ કરીએ તો પણ કેટલીક વિગતોના ઐતિહાસિક મૂલ્યનો સ્વીકાર કરવો પડશે. કાવ્યની છેલ્લી કડીમાં કર્તા પોતે જ કહે છે કે:

"જીરણ તવનો સંબંધ લેઇ સંક્ષેપંઇ મઇં કોધયો"

અર્થાત્ પ્રાચીન સ્તવન ઉપરથી તેણે આ વૃત્તાંત સંક્ષેપમાં આપ્યો છે.

ચાણસ્મામાં હાલ ભટેવા પાર્શ્વનાથનું મન્દિર છે તેનો જીર્ણોદ્ધાર સં. ૧૮૭૨માં કરવામાં આવ્યો હતો. એટલે એ પહેલાં જૂનું મન્દિર હતું એમ માનવાને સંપૂર્ણ કારણ છે. લગભગ પંદર–સોળ વર્ષ ઉપર પાયા ખોદતાં તેમાંથી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ નીકળી હતી અને

---

૧. હાલ ભટેવા પાર્શ્વનાથ ચાણસ્મામાં છે તે તેમજ અન્ય સાધનમાંની હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં 'ચંદ્રાવતી' વડે કર્તાને 'ચાણસ્મા' જ ઉદ્દિષ્ટ છે, એમાં શંકા નથી. આબુ પાસેનું ચંદ્રાવતી પાટણથી ઘણું દૂર છે તેમજ અહીં કર્તાને ભાગ્યે જ ઉદ્દિષ્ટ હોઈ શકે.

તે માટે નવું નાનું મન્દિર કરીને સ્થાપના કરવામાં આવી છે. અત્યારે બહાર ગામથી ઘણા જૈનો ચાણસ્માના 'ભટેવા'નાં દર્શન કરવા માટે આવે છે. 'ભટેવા પાર્શ્વનાથ' એનું નામ પાડવાનો ખુલાસો મુનિ ભાવરત્નના કાવ્યમાંથી મળી રહે છે, કેમકે ઇડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાંથી એ મૂર્તિ જડી હતી.

પરંતુ ચાણસ્મામાં ભટેવા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠાનું વર્ષ ભાવરત્ને સં. ૧૫૩૫ આપ્યું છે તેમાં શંકા કરવાનું કારણ મળે છે; મુનિ શ્રી જયંતવિજયજીએ 'જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ'માં વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના એક પ્રાચીન કુલની વંશાવળી છપાવી છે. એ વંશાવળી વહીવંચાના ચોપડા ઉપરથી લખાયેલી હોય એમ જણાય છે, અને તેથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વધુ વિશ્વાસપાત્ર છે. એમાં ભિનમાલનિવાસી વીશા શ્રીમાળી જ્ઞાતિના શેઠ તોડાના વંશની લગભગ ૫૦ પેઢીઓનો અને ૩૩ પેટા શાખાઓનો વૃત્તાંત આપેલો છે; અને તે સં. ૭૯૫થી શરૂ થઈ લગભગ સં. ૧૯૦૦ સુધીની એટલે આઠસો વર્ષની છે. એમાં એક સ્થળે લખ્યું છે (શતાબ્દી ગ્રન્થ પૃ. ૨૦૭)–

पूर्विं वद्धिमान भाई जयता उचली चाहणगामिं वास्तव्यः गासरामांही तत्र श्रीभट्टेवा श्री-पार्श्वनाथचैत्यं कारापितं सं. १३३५ वर्षे श्रीअंचलगच्छे श्रीअजितसिंहसूरीणामुपदेशात् प्रतिष्ठितम्

અર્થાત્ વર્ધમાનના ભાઈ જયતાએ (નરેલી ગામમાંથી) ઉચાળા ભરીને પોતાના સાસરાના ગામ ચાણસ્મામાં વાસ કર્યો, ત્યાં તેણે શ્રી ભટેવા પાર્શ્વનાથનું મન્દિર બંધાવ્યું અને અંચલગચ્છીય અજિતસિંહસૂરિના ઉપદેશથી સં. ૧૩૩૫માં તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

મને પોતાને આ વંશાવળીમાં આપેલી સાલ વધારે વિશ્વાસપાત્ર લાગે છે, કારણ કે એનો આધાર વહીવંચાની નોંધ છે. વળી અંચલગચ્છીય અજિતસિંહસૂરિના આચાર્યપદનું વર્ષ સં. ૧૩૧૪ અને સ્વર્ગવાસનું વર્ષ સં. ૧૩૫૯ છે, એટલે પણ વંશાવળીમાં આપેલી સાલ સાથે તે સુસંગત છે. વળી વંશાવળીમાંની નોંધમાંથી 'ભટેવા' એ નામ વિષે કંઈ ખુલાસો મળતો નથી, અને ભટેવા પાર્શ્વનાથનું ચૈત્ય કરાવ્યું, એમ મોઘમ લખ્યું છે, તે ઉપરથી હું અનુમાન કરું છું કે સં. ૧૩૩૫માં ભટેવા પાર્શ્વનાથના મૂળ ચૈત્યનો જીર્ણોદ્ધાર થયો હશે, જ્યારે ઇડર પાસેના ભાટુઅર ગામમાંથી પાર્શ્વનાથની–'ભટેવા'ની–મૂર્તિ વધારે પ્રાચીન કાળમાં ચાણસ્મા લાવવામાં આવી હશે. ભાવરત્નનું કાવ્ય એ પ્રાચીનતર પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતું જોઈએ. અલબત, એથી એમાં આપેલાં નામો ઐતિહાસિક છે, એમ માનવાનું સાહસ હું નહીં કરું. ભાવરત્ને સં ૧૫૩૫નું વર્ષ આપ્યું છે, તે સં. ૧૩૩૫ પછીના કોઈ જીર્ણોદ્ધારનું હોય અને વધારે વિશ્વસનીય ઐતિહાસિક વિગતોના અભાવે તેમણે એ વર્ષને આ રીતે પોતાની કૃતિમાં ગોઠવી દીધું હોય. અથવા એમ જો ન માનીએ તો 'જીરણ તવ' (પ્રાચીન સ્તવન)ના સં. ૧૩૩૫ને સ્થાને કાં તો 'જીરણ તવ'ની નકલ કરનાર લહિયાની કે કવિની ભૂલથી સં. ૧૫૩૫ થઈ ગયું હશે, એમ અનુમાન કરવું જોઈએ.

ગમે તેમ, પણ એક પ્રાચીન તીર્થસ્થાન વિષે આ સ્તવનમાંથી ભલે થોડીક પણ ઉપયોગી માહિતી મળે છે. ભટેવા પાર્શ્વનાથ વિષે કવિ એક જુદું જ સ્તવન લખવા પ્રેરાય છે, તે પણ એ તીર્થનું માહાત્મ્ય સૂચવે છે. જૈન ઇતિહાસ ઉપરાંત ચાણસ્માના સ્થાનિક ઇતિહાસ માટે પણ આ વસ્તુ જાણવા જેવી ગણાય.

હવે કવિ વિષે–સ્તવનના અંત ભાગમાં કરેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે કે

ભાવરત્ન પૂર્ણિમા ગચ્છના મહિમપ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે સં. ૧૭૬૯માં ચાણસ્મા પાસેના રૂપપુર ગામમ 'હરિબળ માચ્છીનો રાસ,' સં. ૧૭૯૭માં પાટણમાં 'સુભદ્રાસતીરાસ', સં. ૧૭૯૯ માં પાટણમાં 'બુદ્ધિવિમલાસતીરાસ,' સં. ૧૭૫૬માં 'ઝાંઝરિયા મુનિની સજ્ઝાય' તથા સં. ૧૮૦૦ માં 'અંબડરાસ' રચ્યા છે. આ ઉપરાંત 'નવવાડ સજ્ઝાય', 'અધ્યાત્મથુઇ' તથા 'આષાઢભૂતિસ્તવન' એ તેમની નાની કૃતિઓ છે.[2]

આ જ ભાવરત્ન પછીથી ભાવપ્રભસૂરિ થયા. તેમણે યશોવિજયજીકૃત 'પ્રતિમાશતક' ઉપર સંસ્કૃત ટીકા સં. ૧૭૯૩ના માઘ સુદ અષ્ટમીને ગુરુવારે પૂર્ણ કરી છે. તેમાંની પ્રશસ્તિ પણ 'હરિબળરાસ'માં આપી તે જ પ્રમાણે લગભગ છે. વિશેષમાં શ્રીમાળી વીરવંશે રામકુક્ષિથી થયેલ જયતસીના પુત્ર તેજસી શ્રેષ્ઠિએ ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી સૂરિપદ જેને અપાવ્યું છે એવા ભાવપ્રભસૂરિએ આ વૃત્તિ પૂર્ણ કરી, એમ જણાવ્યું છે.[3]

વળી આ ભાવરત્ન અથવા ભાવપ્રભસૂરિએ કાલિદાસકૃત 'જ્યોતિર્વિદાભરણ' ઉપર 'સુખબોધિકા' નામની સંસ્કૃત ટીકા પાટણમાં ઢંઢેરવાડામાં પૂર્ણિમા ગચ્છના ઉપાશ્રયમાં રહીને લખી છે. એમના પિતાનું નામ માંડણ અને માતાનું નામ બાઇલા (?) હતું, એમ એ ટીકાની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે. ભાવરત્ન સંસ્કૃત ભાષાના પણ સારા વિદ્વાન હતા, એમ આ ઉપરથી પુરવાર થાય છે.

પાટણમાં ઢંઢેરવાડામાં આજે પણ પૂર્ણિમા ગચ્છના શ્રીપૂજ્યની બેઠક છે.

ભાવરત્નકૃત ભટેવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ વિષેના આ ઉપયોગી ઐતિહાસિક કાવ્યની એક પાનાની હસ્તલિખિત પ્રત મને અગીઆરેક વર્ષ પર પાટણમાં સદ્‌ગત પૂ. પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજ પાસેથી મળી હતી. તે ઉપરથી તા. ૧૧-૬-૧૯૩૧ને રોજ મેં કરેલી નકલ ઉપરથી આ સંપાદન કર્યું છે. પ્રતની પુષ્પિકામાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે **મુનિ ભાવરત્નના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં જ આ કાવ્ય લખાયું હોઇ** તેની વાચના, પુષ્પિકાનો જ શબ્દ વાપરીને કહીએ તો શ્રેયસ્તર છે—અર્થાત્ સંપૂર્ણ અંશે વિશ્વસનીય છે. કાવ્ય સં. ૧૭૭૦ કાર્તિક સુદ ૬ને બુધવારના દિવસે પાટણમાં રચાયું છે, એટલે પ્રત પણ એ જ દિવસે લખાઇ હોવી જોઇએ, એમ માનવામાં વાંધો નથી.

મૂળ કાવ્ય

॥ ई० ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ ऐँ नमः ॥

(સુણિ સુણિ કંતા રે સીખ સોહામણી એ દેશી)

ઇંદ્રધનુષ આકારઇં અક્ષરઇં, મધ્ય લલાટ પ્રભા છઇં વિસ્તરઇં

(ત્રૂટક)

સુવિસ્તરઇં તસ તેજ મહિમા હૃદય કમલ માહઇં ધરી,
ગાયસ્યું જિન **પાસ ભટેવઉ**, જસુ કીરતિ જગિ સંચરી;
કહો કાલિ એહ મૂરતિ હઇ આદિ ન જાંણીઇં,
ઘણે દેવે પૂજી પ્રતિમા, તિણઇં જીર્ણ વખાણીઇં. ૧

૨. જૈન ગુર્જર કવિઓ, ભાગ ૨ પૃ ૫૦૩-૯
૩. જૈન ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૨ પૃ ૫૦૯-૧૦

(દેશી)

ઇમ ગીતારથ વાણીપરંપરા, સુણઈ ભાષઇં જે વૃદ્ધ શ્રુતધરા

(ત્રૂટક)

શ્રુતધરા ભાષઇ દેશ ઇડર ભાટુઅર એક ગામ છઈ,
તિહા વસઈ સુરચંદ સેઠ જાણો, દાલિદ્રનું તે ઠામ છઇ;
તસુ કોઈક કાલઇ, પુણ્ય યોગઇં, પ્રતિમા ઘરિં પરગટ થઇ,
ઘણી લાછિલીલા સેઠ પામ્યો, દલિદ્ર દશા દૂરિં ગઈ. ૨

(દેશી)

ઘણા દિવસ પ્રતિમા તસુ ઘરિ રહી, રાય ઇડરિયે તે પ્રવૃત્તિ લહી.

(ત્રૂટક)

લહી પ્રવૃત્તિ પાસ કેરી, સેઠનઈ ચરમુખ કહઇ,
'મુઝ આપિ પ્રતિમા પાસ કેરી, જે ઘરિ તુઝ પરતો વહઈ;'
સેઠ કહઈ, 'એ કિંમ આપું ? જીવ સમાણી જે અછઇ.'
તવ ભૂપ ભાખઈ, 'બલઈ લેસ્યું.' સુણી સેઠ ડર્યો પછઇ. ૩

(દેશી)

ધસમસ સેઠિ રે પ્રતિમા ભય ઘણુઈ, ક્ષેત્રઈ ભંડારી રે રામ પટિલ તણઇ.

(ત્રૂટક)

સુહડ લેઇ તવ ભૂપ આવ્યો, નિરખઇં, પ્રતિમા નવિ જડી,
ક્રોધઇં કરી તસુ ગેહ લૂટયું, બહુ મતા હાથઇં ચઢી;
તે ક્ષેત્ર માંહઈ ધાન્ય બહુ લઇ કોટંબિક સુખી થયો,
જુઓ પાસ વસિયા પુણ્ય બહુ લઈ, ઘર તણો ખૂડો ગયો. ૪

(દેશી)

પાટણ નયરનઈ પાસઇં ચંદ્રાવતી, રલિચંદ વ્યવહારી તિહાં શુભમતી.

(ત્રૂટક)

શુભમતિ પણિ નિઃસ્વ જાણો, ધન પાખઈ મોટિમ કસી ?
હિંગ તેલ મીઠું મરિચ વેચઇ, પેટ ભરઈ ઇમ કસમસી;
જક્ષરાજ તુઠો સુપન આવી, કહઇ, સુણિ રવિચંદ એ,
તુઝ ભાગ્ય ફલીઉં, દુખ ટલીઉં, કારજ કરિ અવિલંબ એ. ૫

(દેશી)

ભાટૂઅર ગામનઇં ગાંદરઈ જાંણીઇ, રામ પટિલનું ક્ષેત્ર વખાણીઇ.

(ત્રૂટક)

તે માહઇ છઇ પાસ મૂરતિ, તિહાં તું વહિલો આવજે;
નયણે દેખાડું તુઝનઇં હું, પૂજી પ્રણમી ભાવજે.'
પરભાતિ જાગ્યો સેઠ, સુપનું સાચું જાણી સંચર્યો

એક વહિલ લેઇ, કોઇ ન જાણઇ, તિણિ થાનકિ જઇ ઊતર્યો. ૬

(દેશી)

તરુતલઈ પ્રતિમા રે દીઠી સોહામણી, પૂજી પ્રણમી રે ભગતિ કરી ઘણી.

(ત્રૂટક)

વહિલ માહિ પાસ મૂરતિ લેઇ નગર નિજ આવીઓ,
'ઘણુ સુખદાઇં હસ્યઇં તુઝનઇં,' જક્ષઇં ઇમ સમઝાવિઓ.
સંપત્તિ સારુ સેવ કરતો; એક દિન જક્ષ સુપનાંતરિ,
'પ્રાસાદ પાસ જિણંદ કેરો કરાવીઇ ઊલટ ભરઇં.' ૭

(દેશી)

સેઠ પયંપઇ રે, 'કિમ હુઈ ધન વિના ?' તવ જક્ષ ભાખઇ રે, 'સુણ તું એકમના.

(ત્રૂટક)

મુઝ કેડિ આવો, ધન દેખાડું.' વેડઇં ધન નિરખાવિઉં;
મન આશ પૂગી, સેઠ હરખ્યો, પાસ ભુવન મંડાવિઉં.
ભલો રંગમંડપ, ઉત્તંગ તોરણ, પખાલણ સુપરિં જડયાં,
નાટિક કરંતી પૂતલી બહુ ચંદ્રવદન અનોપમ ઘડયાં. ૮

(દેશી)

દંડ ધજા લહિકંતી ઉપરિં, કલસ ચડાયો મુહુરતઇં શુભપરિં.

(ત્રૂટક)

શુભ પરિં શ્રીપાસ થાપ્યા ચૈત્યઇં ઉચ્છવ અતિ ઘણઇં,
પન્નર પાંત્રીસઇં આખાત્રીજઈ, રમ્ય વાજિત્ર રણઝણઈ;
પુહવીમાં સુપ્રતાપ પ્રસર્યો, સંઘ આવહી ઊલટી,
કરઈ પાત્ર જુગતિં, ભાવ ભગતિં મોટા દુખ જાઇં મટી. ૯

(દેશી)

વ્યવહારીનાં રે પાંચ સઈ ગાડલાં, ભારઈ ભરીયાં ચલાવઇ ઉતાવલાં.

(ત્રૂટક)

ચૈત્ય આગલિ નીસર્યા, પ્રભુ પાસનઇં ભેટયાં નહી;
જક્ષરાજ કોપ્યો, શકટ થંભ્યાં, સુરવર કહઇ સુણિયો સહી,
'યાત્ર કર્યા વિણ કીમ જાઓ ? આશાતના જિનની કરી;'
તવ ભેટ લેઇ પુરુષ આવ્યા, પાસ જિણંદ આગલિ ધરી. ૧૦

(દેશી)

પાસ ભટેવઉ નામ તિંણિં થયું, સુણ ગાતાં સુઝ દુખડું સવિ ગયું.

(ત્રૂટક)

ગયું દુખ સવિ જગત્રય કેરું, મહિમા મહીઅલ વિસ્તર્યો;
જીરણ તવનો સંબંધ લેઇ સંક્ષેપઈ મઈ ઊધર્યો;

અશ્વસેન નરપતિ, માતવામા ખોલઈ લાડ જિંણઇ લડયાં,
તેહ નંદન સ્તવીયો, સુખ ઠવીયો, શત્રુ શિર સંકટ પડયાં. ૧૧

(દેશી)

સવંતસતર સીતેરુ ભલો, કાર્તિકમાસનો શુકલ પક્ષ ઉજલો.

(ત્રૂટક)

કર્મવાટી **છઠ્ઠિ બુધ દિન,** પ્રધાન શાખા સોહએ.
પુનિમ ગચ્છ સિરિ મહિમપ્રભસૂરિ કીર્તિકાંતિ સોહએ,
તસુ ચરણસેવક **ભાવરતનઈં** પાસ પ્રેમઈ ગાઇઓ,
પત્તનપુરમાંહિ ઘણુઈ ઊચ્છાહિં, ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ સુખ પાઈઓ. ૧૨

इति श्रीभटेवापार्श्वनाथस्योत्पत्ति स्तवनं सम्पूर्णम् ॥ श्रीरस्तु कल्याणमस्तु । मुनि भावरत्नेन लिपिकृतं श्रेयस्तरम् ॥

નાનું વાઘછપરૂં, કટવાપોળ, અમદાવાદ. તા. ૧૪-૧૦-૪૨

શ્રી ફલવર્ધિપાર્શ્વનાથજીનો છંદ

સંગ્રાહકઃ-**શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ**, અમદાવાદ.

॥ દોહા ॥

પ્રભાપૂરણુ પ્રણુમીયે, અરિગંજણુ અરિહંત;
સાચો સાહિબ તું સહી, ભયભંજણુ ભગવંત. ૧.
વામાનંદન વંદીએ, દોલતિ(ત)નો દાતાર;
કીડીથી કુંજર કરે, સેવકને સાધાર. ૨.
શ્રી ફલવર્ધિ મોટો ધણી, એકલમલ્લ અબીહ;
ભવ ભય ભાવઠિ(ઠ)ભંજવા, તું સાહ્લો સિંહ. ૩.
પાયકમલ તુજ પ્રણુમતાં, અધિક વધે આણુંદ;
દાદો મોટો દેવતા, વંદે સુરનરવૃંદ. ૪.

॥ મોતીદામ છંદ ॥

કેતે તુજ વંદે નરના વૃંદ, કેતે તુજ સેવા સારે ઈંદ;
કેતે તું અધિક દીયે આણુંદ, કેતે તું દૂરિ(ર) ગમાવે દંદ. ૫.
કેતે તું દીએ અપૂતાં પૂત, કેતે તું સાધે સઘલા સૂત;
કેતે તું આણે મહીયલ મેહ, કેતે તું નવલા ધારે નેહ. ૬.
કેતે તું દૂરિ હરે દાલિદ્દ, કેતે તું સોહે સારદ ચંદ;
કેતે તું પરતો પૂરણહાર, કેતે તું અડવડિયાં આધાર. ૭.
કેતે તું ભાંજે ભાવઠભૂખ, કેતે તું દાટઇ સગ(ઘ)લા દૂખ. ૮.
કેતે તુજ નમતાં નવનીધ હોય, કેતે તુજ આસ(શ)કરે સહૂ કોય;
કેતે તું કુસ(શ)લ કરે કલ્યાંણુ, કેતે તું દોલત દીએ દીવાંણુ. ૯.

કેતે તું મેર સમો ભૂમિ મન્ન, કેતે તુજ લોક કહે ધન્ન ધન્ન;
કેતે તું બાલદ જેમ બરન, કેતે તું આપેં પરિઘલ અન્ન. ૧૦.
કેતે તું રાંકાને કરે રાઉ(વ), કેતે તું સેવ્યા દે સીરપાઉ(વ);
કેતે તું જોડિ(ડે) ભોગિ(ગ) સંજોગ, કેતે તું સર્વ ગમાડે સોગ. ૧૧.
કેતે તું પીસુન કરે પેંમાલ, કેતે તું સમર્યો કરે સગાલ;
કેતે તું ચિંતા કરે ચકચૂર, કેતે તું વિઘ્ન વિડા(દા)રે દૂર. ૧૨.
કેતે તું આપે અવી(વિ)રલ વાંણુ, કેતે તુજ ઇચ્છા એહી અહિનાંણુ;
કેતે તું સઘલેહી સિરદાર, કેતે તુજ કોઈ ન લોપે કાર. ૧૩.
કેતે તું સોહે મોટો સાધ, કેતે તું આગમ ગુણે અગાધ;
કેતે તું સંસ(શ)ય ભાજે સર્વ, કેતે તું ગાલે દુશ્મન ગર્વ. ૧૪.
અનંતિ અનંતિ અનંતિ અનંતિ, ભલેં ભેટયૌ શ્રીભગવંત;
સુખ દાયક સાચો તોરો સાથ, જયો પરમેસર પારસનાથ. ૧૫.
અલખ અલખ અલખ અલખ, સદા તું સેવકને પરતષ્ય(ક્ષ);
અધિક અધિક દીયેં આણુંદ, જયો ફલવર્ધિ પાસ જિણુંદ. ૧૬.
અપાર અપાર અપાર અપાર, અનાથ નરાંને તું આધાર;
અગમ્ય અગમ્ય અગમ્ય અગમ્ય, ધરૂં એક સાચો તોરો ધર્મ્મ. ૧૭.
ચિહૂં દિસિ અટવીમાંહિ અબીહ, જિહાં વિચરે સબલા સિંહ;
તિહાં તું સેવકને નિસ્તારિ(રે); કૃપા કરી મેહલેં પેલે પાર. ૧૮.
જીહાં જીહાં સમરે સેવક જેહ, તી(તિ)હાં તું ઇચ્છા પૂરે એહ;
વહુ એમ અતુલિ કેતા તુજ બિરુદ, મોટો તું પારસનાથ મરદ. ૧૯.
અલા(લ્લા) તું એકલમલ(લ્લ) અબીહ, ન લોપેં કોઈ તોરી લીહ;
મયા હવે મોસું કરો મહારાજ, પરતષ્ય(ક્ષ) ઇચ્છા પૂરો આજ. ૨૦.

॥ કલશ ॥

ઇચ્છા પૂરો આજ, સુપરેં સેવકને સંધારો;
જિનવર પાસ જિણુંદ, સદા હું સેવક ધારો. ૨૧.
કલ્પવૃક્ષથી અધિક, કૃપા મો ઉપર કીજેં;
શ્રી અશ્વસેન સુતન, ધણી તુજ દોલત દીજેં. ૨૨
શ્રી ખરતરગચ્છ સુપસાઉલેં, સાર એ(હે?) મજસ ઉચરેં;
ફલવૃધિ રાય મોટો ધણી, સેવકનેં સાંનિધ કરેં. ૨૩.

"ઇતિ ફલવર્ધિ પાર્શ્વનાથ છંદ"

પ્રસ્તુત છંદ એક પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગુટકામાંથી મળી આવેલ છે. તે ઉપયોગી સમજીને અહીં આપ્યો છે. આ છંદના કળશની છેલ્લી કડીના બીજા ચરણમાં 'એમજસ' શબ્દ આપ્યો છે તેને 'હેમજસ' એમ ઉકેલીએ તો આ છંદના રચયિતા ખરતર ગચ્છીય મુનિ હેમજસ ગણી શકાય.

પ્રતિજ્ઞા-પાલન

લેખકઃ-પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

પૃથ્વીના ભૂષણરૂપ, વિરાટ દેશને વિષે દેવલોકની સ્પર્ધા કરતું અને પ્રાણીમાત્રને આનંદ પમાડતું એવું પેઢાલપુર નામનું નગર હતું. ત્યાં પરમપ્રતાપી મહાપરાક્રમી શ્રી શ્રીચૂળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજા સદાચારી હોવાથી પ્રજા પણ સદાચારી હતી. રાજાનો પ્રજા પર એટલો બધો દાબ હતો કે આખા રાજ્યમાં કોઈ પણ પ્રાણી જુગાર, ચોરી, પરસ્ત્રીગમન ઈત્યાદિ કોઈ પણ દુર્વ્યસનનું સેવન ન કરી શકે. રાજાને એ બાબતનો એટલો બધો અણગમો હતો કે તેને ખબર પડતાંની સાથે જ એ મનુષ્યને સખ્ત શિક્ષા કરતો અને વખત આવે તેને દેશનિકાલ પણ કરી દેતો. પોતાના કુટુંબ પરિવારની પણ પરવા કરે તેવો ન હતો. ખુદ રાજરાણીઓ પણ તેનાથી થરથર ધ્રુજતી, અને ખુબ જ મર્યાદામાં રહેતી. આની ગુપ્ત તપાસ કરવા ગુપ્તચરો રાજાની આજ્ઞાર્થી નગરમાં ચારેતરફ ધ્યાન રાખતા હતા.

આ રાજાને પુષ્પચૂળ નામે પુત્ર અને પુષ્પચૂળા નામે પુત્રી હતી. યૌવન-અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતાં રાજકુમારનાં યોગ્ય રાજકન્યા સાથે લગ્ન થયાં. અમુક સમય વીત્યા બાદ રાજકુમાર વંકચૂળ કર્મસંયોગે એવી ખરાબ સોબતે ચડી ગયો કે એવો એક પણ દિવસ ખાલી ન જાય કે વંકચૂળ ખાનગીમાં જુગાર ન રમ્યો હોય. આ બાબતની ગુપ્તચરોને પણ ખબર પડી, પણ રાજકુમાર એટલે કરે શું? રાજાને આ બાબતથી વાકેફ કરવાની પણ કોઈની હિમ્મત ચાલતી નહિ, રખેને નોકરીમાંથી બરતરફ થવું પડે! ધીરે ધીરે આ વાત નગરમાં પણ પ્રસરવા માંડી. નગરવાસીઓએ આ પ્રમાણે રાજકુમારની વાંકી ચાલને લીધે તેને પુષ્પચૂળને બદલે વંકચૂળ નામથી સંબોધવા લાગ્યા.

પણ એક વખત રાજકુમાર રાજાના ઝપાટામાં આવી ગયો. રાજકુમારની અયોગ્ય વર્ત્તણુંક દેખીને રાજાને ઘણું દુ:ખ થયું. રાજાએ પોતાના પુત્રની પરવા કર્યા વિના કે પુત્રના મોહમાં ફસાયા વિના, એકદમ નગર છોડીને ચાલ્યા જવાનો તેને હુકમ કરી દીધો. જ્ઞાનીઓ ફરમાવે છે કે-વૈરી, વડવાનલ, વ્યાધિ, વાદ, અને વ્યસન આ પાંચે વકાર જો વૃદ્ધિ પામે તો મહા અનર્થકર્તા થાય છે. વળી દ્યુત (જુગાર) વ્યસન એ તો સર્વ આપત્તિનું ધામ છે, એટલું જ નહીં પણ તેના પ્રભાવથી સુબુદ્ધિ પણ દુર્બુદ્ધિ થઈ જાય છે અને કુલને કલંક લગાડે છે. એ વ્યસન અઢારે વ્યસનને ખેંચી લાવે છે. આ દ્યુતથી જ નળ જેવા રાજવીને રાજ્ય છોડવું પડયું, રાણીનો વિયોગ થયો, અને સર્વ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ ચાલી ગઈ. દ્યુતથી મહાબલિષ્ઠ પાંચ પાંડવોને પણ સ્વદેશ છોડવો પડયો, જંગલમાં ભટકવું પડયું, અને મહાદુઃખો સહન કરવાં પડયાં. વંકચૂળની પણ દ્યુતથી એ જ ગતિ થઈ.

વંકચૂળ પણ સ્વસ્ત્રી અને સ્વભગિની પુષ્પચૂળાને સાથે લઈ દેશાન્તર રવાના થઈ ગયો. અને ચાલતો ચાલતો ભીલડીઓના નૃત્યથી અલંકૃત એવી એક પલ્લિને વિષે પહોંચ્યો. કર્મસંયોગે પલ્લિપતિ મૃત્યુ પામેલો હોવાથી પલ્લીવાળાઓએ તેનો સત્કાર કરી

ને પલ્લિપતિ તરીકે ત્યાં રાખ્યો. એક તો સ્વયં ખરાબ હતો જ એમાં ચોરી કરવામાં શૂર એવા પલ્લિવાળાઓની સોબત થઈ એટલે તો 'કડવા તુંબડાનું શાક અને ઉપરથી હીંગનો વઘાર' જેવું થયું. એમાંય પાછો સહુનો ઉપરી બન્યો એટલે તો પૂછવું જ શું ? બધારે લક્ષણે પૂરો. બસ હવે તો ગામેગામ અને દેશેદેશ ચોરીઓ કરવી, લુંટફાંટો કરવી, સ્ત્રીઓની ઇજ્જતો લુંટવી, જુગટાં રમવાં, એ જ એનું કામ થઇ પડયું. થોડો સમય જતાં વંકચૂળ તો ભડવીર ચોર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. ભલા ભલા રાજા મહારાજાના ભંડારો જોતજોતામાં લૂંટી લાવે! આમ થોડો સમય જતાં તો પુષ્કળ દ્રવ્ય તેણે એકઠું કર્યું. આ જોઈ પલ્લિવાળાઓ પણ ખુશ થઇ ગયા અને એની વાહવાહ બોલવા લાગ્યા.

એટલામાં વર્ષાઋતુનો સમય આવ્યો. મયૂરો ટહુકાર કરવા લાગ્યા. જોતજોતામાં આખું આકાશ કાળા ભમ્મર જેવા વાદળાંઓથી ઘેરાઇ ગયું. સૂર્ય અદૃશ્ય થઇ ગયો. વિજળીના ચમકારા થવા લાગ્યા. આકાશ ગર્જવા લાગ્યું. વરસાદ જોરશોરથી વરસવા લાગ્યો. મેઘરાજાએ તળાવો, નદીઓ, સરોવરો, કુવાઓમાં ભરતી કરવા માંડી. પૃથ્વી પાણીથી રેલમછેલમ થવા લાગી. આ બાજુ આચાર્ય મહારાજ જ્ઞાનતુંગસૂરિ પરિવાર સહિત વિહાર કરતા વરસાદથી ભીંજાએલા પલ્લિ લગી આવી પહોંચ્યા. હવે આચાર્ય મહારાજે આગળ વિહાર કરવો મોકુફ રાખ્યો. પલ્લિપતિ વંકચૂળ પાસે ચોમાસુ રહેવા માટે વસતીની યાચના કરી. ત્યારે પલ્લિપતિએ કહ્યું કે–'જો તમે અહીં રહીને કોઇને ઉપદેશ ન આપવાની કબુલાત કરતા હો તો ખુશીથી રહો. અમારી રજા છે." આચાર્ય મહારાજે ભાવી સારું જાણીને તે વાત કબુલ રાખી. બાદ વંકચૂળે આપેલ વસતીમાં આચાર્ય મહારાજ સપરિવાર રહેવા માંડયા. આચાર્યાદિએ સ્વાધ્યાય ધ્યાન તીવ્ર તપશ્ચર્યા વગેરેમાં ચાતુર્માસ પસાર કર્યું. બાદમાં સર્વ વસતી વંકચૂળને ભળાવીને કહ્યું કે હવે અમે અહીંથી અન્યત્ર વિહાર કરશું. પલ્લિપતિ વંકચૂળ પણ પોતાના પરિવાર સાથે આચાર્ય આદિને વળાવા સાથે ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં પલ્લિપતિનો સીમાડો પૂરો થયો એટલે પલ્લિપતિને આચાર્ય મહારાજે પૂછયું કે "આ હદ કોની છે ?" પલ્લિપતિએ કહ્યું કે "મારી નથી". ત્યારે આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે "હે પલ્લિપતિ ! અમે અમારા સ્થાનમાં રહીને નિરંતર સ્વાધ્યાય–અધ્યયનાદિમાં તત્પર રહી ચાર મહીના પૂરા કર્યા, તેના બદલામાં તમે કાંઇક આત્મહિત કરવા માટે પ્રતિજ્ઞા કરો ! તેનાથી તમને ઘણો લાભ થશે. પ્રતિજ્ઞા–નિયમ એ સમસ્ત લક્ષ્મીના સાંકળ વગરના બંધન રૂપ અને ભૂત–પિશાચાદીનો વગર અક્ષરનો રક્ષામંત્ર છે." તે સાંભળીને પલ્લિપતિ વંકચૂળે આચાર્ય મહારાજને પ્રતિજ્ઞા આપવાનું કહ્યું. સમયજ્ઞ આચાર્ય ભગવંતે તેને ચાર પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરાવીઃ—

(૧) કોઇ દિવસ અજાણ્યાં ફળ ખાવાં નહીં.

(૨) કોઇની ઉપર પ્રહાર કરતાં પહેલાં સાત પગલાં પાછાં હઠયા બાદ પ્રહાર કરવો.

(૩) રાજાની રાણી પ્રીતિવાળી હોય છતાં કોઇ પણ ભોગે ઇચ્છવી નહીં.

(૪) કાગડાનું માંસ કોઇ પણ દિવસ ખાવું નહીં.

આચાર્ય મહારાજ આગળ ચાલતા થયા. પ્રણામ કરી પલ્લિપતિ વંકચૂળ પણ પાછો વળી પલ્લિએ આવી પહોંચ્યો.

વંકચૂળ પણ ગમે તેવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત થાય, છવ જોખમમાં આવી જાય, છતાં પણ જરાય પાછી પાની કર્યા વિના પ્રતિજ્ઞાઓનું પાલન કરતો હતો. એમ કરતાં એકેક પ્રતિજ્ઞાની કસોટિ કેવી રીતે થઇ અને તેમાંથી વંકચૂળ કેવી રીતે પસાર થયો અને તેનાથી તેને કેટલો બધો ફાયદો થયો તે આપણે જોઇએ.

પહેલી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક સમયે એક મોટું ગામ લૂંટીને પાછા ફરતા તે માર્ગમાં ભૂલો પડ્યો. આમતેમ ભટકતાં ભટકતા તેને ત્રણ ત્રણ લાંઘણ પસાર થઈ, ભૂખ અને તરસ પુષ્કળ લાગી છે, આત્મા અંદરથી તલપાપડ થઇ રહ્યો છે, શરીર અસ્વસ્થ બની ગયું છે. એવામાં ચોર સેવકોએ કોઇ સ્થળે ફળ દીઠાંઃ ફળ પણ જોનારને આનંદ ઉપજાવે તેવાં હતાં. બહારથી તે ખુબસુરત ભાસતાં હતાં, પણ અંદરથી તો વિષમય કિંપાકના ફળ હતાં. ભુખથી પીડિત એવા સર્વે ત્યાં ગયા. વંકચૂળે પૂછયું કે–"આ ફળનું નામ શું છે?" ત્યારે ચોર સેવકોએ કહયું કે "નામની અમને ખબર નથી, પણ દેખાય છે ઘણાં મનોહર" વંકચૂળે કહયું કે "ભાઈઓ! એવાં અજાણ્યાં ફળ ન ખાવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે માટે હું તો નહીં ખાઉં. તમે પણ તેને ન ખાશો." પણ નિવારણ કરવા છતાં તેઓ માન્યા નહીં. ફળ તોડીને ખાધાં. ખાતાં તો બહુ મીઠાં લાગ્યાં પણ જ્યાં વિષનો વેગ વ્યાપ્યો કે પ્રાણ દેહ છોડી પરલોક સીધાવ્યો. વંકચૂળે વિચાર્યું કે આ તો બધા મૃત્યુને શરણ થયા. જરૂર વિષફળ હોવાં જોઇએ. એકલો ત્યાંથી નીકળી સ્વસ્થાને આવ્યો. મધ્યરાત્રીએ વિચારવા લાગ્યો કે–અહો! ગુરુમહારાજે અજાણ્યા ફળનો નિયમ કરાવ્યો તો હું તેમાંથી બચી ગયો. નહીંતર હું પણ મરણને શરણ થાત. આ પ્રથમ પ્રતિજ્ઞામાં સફળ થવાથી વંકચૂળની શ્રદ્ધા દૃઢ બની અને ગુરૂમહારાજનો પરમ ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

બીજી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક વખતે વંકચૂળ બહાર ગયેલો. આ બાજુ તેના વૈરી રાજાના નાટકવાળાઓ આવી પહોંચ્યા. તેના મહેલ પાસે નાટક કરવાની શરૂઆત કરી. મહેલમાંથી વંકચૂળને બોલાવા લાગ્યા. ત્યારે તેની ભગિનીએ વિચાર્યું કે જો આ લોકોને ખબર પડશે કે વંકચૂળ અહીં નથી, તો નિઃશંસય એમનો રાજા જે આપણો વૈરી છે તે આવી આખા ગામનો નાશ કરશે. એમ વિચારી સમયજ્ઞ પુષ્પચૂળાએ સ્ત્રીનો વેષ કાઢી નાખી. પોતાના ભાઇ વંકચૂળનો વેશ ધારી સજ્જ થઇ, વંકચુળ જ છે એમ ભાન કરાવતી, બહાર આવીને યોગ્ય સ્થાને બેઠી. નાટક પૂરું થયા બાદ દાન આપી મહેલમાં આવી એકદમ એના એ જ વસ્ત્રે પોતાની ભોજાઈ સાથે પલંગમાં સૂઈ ગઈ. નાટકવાળાઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. રાત્રિનો ઘણો સમય વ્યતીત થઇ ગયો. એટલામાં બહાર ગયેલો વંકચૂળ પાછો આવ્યો. મહેલમાં દાખલ થઇ સૂવાના ઓરડામાં ગયો ત્યાં તો પલંગમાં પોતાની સ્ત્રી સાથે કોઈ પુરુષને સૂતો જોયો. જોતાંની સાથે જ ક્રોધથી ઉભરાઇ ગયો. આંખો લાલચોલ થઈ ગઇ. અરે, આ દુષ્ટ ચંડાલ કોણ છે? એને હું મારી નાખું. એમ વિચારી હાથમાં તરવાર લીધી અને બન્નેને મારવાને માટે જ્યાં ઉગામ્યું ત્યાં તો એકદમ પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી.

તરત જ સાત પગલાં પાછો હઠયો. આ બાજુ પુરુષ વેશમાં સૂતેલી પોતાની પુષ્પચૂળા બ્હેન એકદમ તરવારના પ્રહારના પડઘાથી જાગી ગઇ. જાગતાં જ પેતાના ભાઇને જોઇ, "મ્હારો ભાઇ વંકચૂળ ઘણું જીવો" એમ કહી ઊભી થઇ. એટલે વંકચૂળે તેણીને પ્રણામ પૂર્વક પુરુષના વેશનું કારણ પૂછ્યું. બ્હેને ભાઇને સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. ભાઇનો ક્રોધ શાંત પડયો. તરવાર હાથમાંથી છોડી દીધી અને હર્ષઘેલો થઈ ગુરૂએ આપેલી પ્રતિજ્ઞાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. અહો! તે ગુરૂમહારાજ નિઃશંસય મહાજ્ઞાની હતા. જો મને આ પ્રતિજ્ઞા ન કરાવી હોત તો આજ મારા હાથે સ્વભગિની અને સ્ત્રીનો ઘાત થાત.

ત્રીજી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એક સમયે વંકચૂળ રાત્રિએ ચોરી કરવા કોઇ વણિકને ઘેર ગયો. ત્યાં બાપ દીકરો નામા સંબંધી તકરારમાં પડયા હતા, અને ઊંચા સ્વરથી બોલતા હતા. વંકચૂળે વિચાર્યું કે આપણે અહીં નહીં ફાવીએ. એટલે ત્યાંથી નીકળી વેશ્યાને ઘેર ગયો. ત્યાં પણ વેશ્યા કોઇ ગોઠિયા સાથે ભોગ ભોગવતી હતી. એટલે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને વિચારવા લાગ્યો કે આજ સારા શુકન થયાં નથી લાગતાં, જ્યાં ત્યાંથી પાછા જ ફરવું પડે છે. એમ વિચાર કરતાં કરતાં તે પહોંચ્યો રાજમહેલે. પાછળના ભાગમાંથી રાજમહેલની ભીંત ફાડીને અંતઃપુરમાં ગયો. રાણી કાંઇક જાગતી અને કાંઇક નિદ્રા લેતી શય્યામાં પડેલી હતી. અચાનક વંકચૂળનો હાથ તેને અંગે લાગી ગયો. કોમલ સ્પર્શથી એકદમ રાણી જાગી ગઇ અને સ્વરૂપવાન વંકચૂળને દેખી રાણીની મનોભાવના પલટાણી. કામદેવે જોર અજમાવ્યું. રાણીની રગેરગમાં કામ ઉદ્દીપન થયો. રાણી વંકચૂળને વિનતિ કરવા લાગી પણ વંકચૂળને ગુરુમહારાજે કરાવેલી પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી. તરત જ રાણીને જણાવી દીધુ કે 'તું તો મારી માતા સમાન છે.' રાણીએ કીધું "અલ્યા માની જા! નહીંતર તારું આવી બનશે." છતાં વંકચૂળ પ્રતિજ્ઞાથી લેશ માત્ર ડગ્યો નહીં. ત્યારે રાણીએ એકદમ ઢોંગ કરી તેના પર ખોટું આળ ચઢાવવા માટે બુમાબુમ કરી મૂકી. ' અરેરે, આ કોઇ બદમાસ હરામખોર મારી લાજ લૂંટવા આવ્યો છે." રાણીનો પોકાર સાંભળતાં જ રાજસેવકો ત્યાં દોડી આવ્યા. અને વંકચૂળને પકડી બાંધી લીધો અને પ્રભાતમાં સેવકોએ રાજા સમક્ષ ખડો કર્યો અને રાત્રિના વૃત્તાંતથી રાજાને વાકેફ કર્યા. પણ ખુદ રાજાએ જ રાત્રિમાં ભીંતની પાછળ રહીને નજરે જ બધું નીહાળ્યું હોવાથી. વંકચૂળને શિક્ષા નહીં કરતાં તેના સદ્દગુણોથી રંજિત થઇ રાજાએ તેને પોતાનો સામંત બનાવ્યો અને રાણીનું પાપ છૂપાવી દીધું, જાણે પોતે કશું જાણતો જ નથી! વંકચૂળ રાજાના ઉપદેશથી ચોરીનો ધંધો છોડી દઇને સન્માર્ગે પ્રર્વતવા લાગ્યો. સારાનો સંસર્ગ થતાં સૌ સારા વાનાં જ થાય.

ચોથી પ્રતિજ્ઞાની કસોટી

એકદા રાજાએ વંકચૂળને કોઇ મહાન શત્રુને જીતવા માટે મોકલ્યો. જીત મેળવીને વંકચૂળ પાછો આવ્યો. પણ તેને ઘણા પ્રહારો લાગવાથી દુઃખી થતો ઘેર આવી પલંગે સૂઇ ગયો. વૈદ્યોને બોલાવ્યા. વૈદ્યોએ ઉપચાર શરૂ કર્યા. પણ પ્રહારની વેદનાથી બીજા રોગો ઉત્પન્ન થયા, પણ મૂળ વેદના મટી નહીં. વૈદ્યોનું ઔષધ ઉલટું પડવા માંડયું. અને દિવસે દિવસે તેનું શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. હવે તો તેને ચોરી પણ ગમતી ન હતી.

વેદનાનો કંઈ પાર ન હતો. રાજાએ પણ એનો રોગ મટાડવાને આખા નગરમાં પટહ વગડાવ્યો કે 'જે આ વંકચૂળને જીવાડશે તેને રાજા યથેચ્છ દાન આપશે.' આ સાંભળી એક પુરાણા વૈદ્ય આવી ઔષધ બતાવ્યું કે 'કાગડાના માંસનું ભક્ષણ કરો.' વંકચૂળને ગુરુમહારાજે આપેલી પ્રતિજ્ઞા સાંભરી આવી. તેણે કહ્યું: "વૈદરાજ! ભલે મારો પ્રાણ ચાલ્યો જાય, પણ મારાથી એ ભક્ષણ નહીં થઈ શકે." વૈદ્ય તો આ સાંભળીને આભો જ બની ગયો. પછી વંકચૂળને સમજાવવા માટે રાજાએ ધર્મકર્મમાં જાણુ એવા તેના મિત્ર શુદ્ધ શ્રાવક જિનદાસ શ્રેષ્ઠીને તેડવા માણસ મોકલ્યું. રાજાના માણસે ખબર આપી કે તરત જ જિનદાસ શ્રેષ્ઠી ત્યાં આવ્યા, અને પોતાના મિત્રને કહ્યું કે "હે મિત્ર શરીરે સુખ છે કે?" વંકચૂળે કહ્યું કે "હે ધર્મબંધો! હે પ્રિયમિત્ર! તું ભલે આવ્યો. મારું શરીર અસ્વસ્થ છે. કારણ કે આ શરીર રોગનું ઘર છે. આ જીવિત છે તે કર્મને આધીન છે. હે મિત્ર! આરાધના કરાવવી તે તારે આધીન છે. માટે તને જેમ ઉચિત લાગે તેમ મને ધર્મપરાયણ બનાવ." જિનદાસ પણ તેની પરીક્ષા કરવા ખાતર બોલ્યો કે—"તમારા આરોગ્ય અર્થે આ કાગના માંસનું ઔષધ ગ્રહણ કરો". તે સાંભળતાંની સાથે જ સાહસિકમાં શ્રેષ્ઠ એવો વંકચૂળ ક્રોધપૂર્વક બોલ્યો કે "શું બોલ્યા તમે? ભલે આ દેહ પડી જતો, જીવિત કંઠે આવી રહે તો પણ શું? હું મારી પ્રતિજ્ઞાનું ખંડન કદાપિ કરીશ નહીં. ભલે સૂર્ય પશ્ચિમ ઉગે! ભલે મેરુ ચલિત થાય! ભલે સમુદ્ર માઝા મૂકે! ભલે આભ ટૂટી પડે! પણ મારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ નહીં જ થાય. જીવ કાલે જતો હોય તો ભલે આજ જાય. તેની મને પરવા નથી. મારો પરભવ કેમ સુધરે એ જ હું તો ઝંખી રહ્યો છું."

આ પ્રમાણે મરણની અંતિમ દશામાં પણ પોતાના મિત્ર વંકચૂળને દઢ જોઈ, જિનદાસ શ્રેષ્ઠીએ તેને ચાર શરણાં અંગીકાર કરાવી મહામંગલકારી નમસ્કારાદિ મંત્રો સંભળાવ્યા. સર્વ જીવની સાથે ખમતખામણાં કરાવ્યાં. અને વંકચૂળનો પ્રાણ પંખી નમસ્કાર મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરતો આ દેહ છોડી પરલોકમાં સિધાવી ગયો. અને અંતિમ શુભ આરાધનાથી તે બારમા અચ્યુત દેવલોકે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો.

ધન્ય હો એ વંકચૂળને કે જેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનું નિડર રીતે પાલન કર્યું.

सागरगच्छीय साधुओंकी उपस्थापना-दिनावली

संग्राहक व सम्पादक—पूज्य पंन्यासजी महाराज श्री कल्याणविजयजी गणी.

जैन पुस्तक-भण्डारोंमें विचित्र प्रकारकी ऐतिहासिक सामग्री भरी पडी है यह बात अब सर्वविदित हो चुकी है। आप पुराने भण्डारोंकी ग्रन्थसूचियां देख कर ही संतुष्ट न हूयिये, उनके त्रुटक ग्रन्थ और रद्दी समझे जानेवाले लिखित पत्रसंग्रहका भी सूक्ष्म दृष्टिसे निरीक्षण करें, आपको उनमेंसे कइ उपयोगी चीजोंका पता लगेगा। विशेष करके ऐतिहासिक घटनावलियां, वैद्यकके बहुमूल्य नुस्खे और ज्योतिषके सुगम तथा चुटकुले बहुमूल्य आम्नाय हाथ लगेंगे जिनका पढकर आपका चित्त फडक उठेगा।

हमने अपने अन्वेषणमें अनेक बहुमूल्य चीज प्राप्त की हैं। जो इन विषयोंमें रुचि रखनेवाले विद्वानोंके लिये पर्याप्त रूपसे उपयोगी हो सकती हैं

'सागरच्छीय साधुओंकी उपस्थापना-दिनावली' का पन्ना जिसका यहां परिचय दिया जा रहा है, हमें इसी प्रकारके रद्दी पत्रोंको टटोलते हुये हाथ लगा था।

यह पत्र १९×५। ईंच लम्बा चौडा है। इस लम्बे पत्रमें कुल १५८ पंक्तियां हैं और १२५ सवासौ साधुओंकी उपस्थापना (बडी दीक्षा) होनेकी संवत् मितियां हैं। किसकी उपस्थापना किसके हाथसे हुई इसका क्वचित् निर्देश हुआ है, सर्वत्र नहीं। इससे यह मालूम होता है कि जहां उपस्थापना करनेवालेका नामोल्लेख नहीं है, वे सब उपस्थापनायें तत्कालीन गच्छपति आचार्यके हाथसे हुई होगी। उपस्थापना लेनेवाले साधुके नामके पहले बहुधा उसके गुरुका नाम भी लिख दिया है, इससे यह भी सुगमतासे जाना जा सकता है कि कौन साधु किसका शिष्य था।

जहां उपस्थापना दी गई है कहीं कहीं उन गांवका भी नामनिर्देश किया गया है, इसी तरह क्वचित् उपस्थापना करनेके समयका भी सूचन किया गया है।

वर्तमान समयमें बहुधा वर्षाकालको छोंडकर दिनके पूर्वभागमें उपस्थापना कराते हैं, परन्तु इस पत्रस्थित सूचीसे ज्ञात होता है कि उस समय आश्विन शुक्ल १० को और इसके बाद वर्षाकालमें भी और अपराह्णमें भी उपस्थापना दी जाती थी।

आजकल दीक्षा, प्रतिष्ठा आदिके मुहूर्तोंमें मंगलवारको सर्वथा त्याज्य गिनते हैं जैसाकि ज्योतिष शास्त्रमें लिखा है, परन्तु इस उपस्थापनावलीको देखनेसे जाना जाता है कि उस समय मंगलवारको भी उपस्थापना दे देते थे।

प्रस्तुत पत्र किसी एक ही वर्षमें नहीं लिखा गया। प्रारम्भके 'शीर्षक लेख' में संवत १६९८ का निर्देश है और यह उपस्थापना–घटनावली तत्कालीन सागरगच्छीय आचाय श्रीवृद्धिसागरसूरिजीके राज्यमें लिखे जानेका सूचन है। परन्तु इस लेखमें संवत् १७३६ तककी उपस्थापनाओंका एक ही लिपिमें निरूपण है अतः यह लेख संवत् १७३६ के वर्षमें लिखा जाना प्रमाणित होता है। प्रारम्भमें जो संवत १६९८ लिखा है उसका यह तात्पर्य हो सकता है कि इस सालमें आचार्य श्री वृद्धिसागर गच्छपति बने हों और १७३६ तक गच्छपति रहे हों जिससे आपके गच्छनायकत्वकालमें दी गई उपस्थापनाओंकी दिनावली आपके राज्यमें लिखे जानेका उल्लेख किया गया हो। कुछ भी हो पर इतना तो निर्विवाद सिद्ध है कि इनमें अधिकांश उपस्थापनायें श्री वृद्धिसागरसूरिजीके सत्तासमयमें हुई थीं, क्योंकि इनके प्राग्वर्ती आचार्य श्रीराजसागरसूरिजी जो सागरगच्छके आद्य प्रवर्तक थे संभवतः इस समयके पहले परलोकवासी हो चुके थे।

संवत् १७३७ से संवत् १७४२ तककी उपस्थापनाओंकी सूची दूसरे व्यक्तिके हाथकी लिखी हुई है और संवत् १७४२ से १७४४ तककी घटनावलीकी लिपि तो इसी व्यक्तिके हाथकी है पर कलम स्याही बदल गई है।

इसके आगेकी लिपि तीसरे व्यक्तिके हाथकी है जिसने १७५६ तककी उपस्थापना–दिनावली लिखी है। इस तीसरे आदमीके लिखे हुए लेख विभागमें कुछ संवत् मितियां अस्तव्यस्त भी लिखी हुई दृष्टिगोचर होती हैं। एकंदर इस पत्रमें संवत् १६९४ से लेकर संवत् १७५६ पर्यन्त के ६३ वर्षोंमें सागरगच्छके जिन जिन साधुओंकी उपस्थापनायें हुई थीं उन सबकी दिनावली इस पत्रमें दी हुई हैं।

पत्रमें जिन साधुओंकी उपस्थापनाका उल्लेख किया गया है उनके अधिकांश नाम 'सागरान्त' हैं। हां, कुछ नाम भिन्न प्रकारके भी हैं। इन भिन्न नामवाले साधु सागरगच्छके न होते हुए भी सागरगच्छीय आचार्यकी आज्ञामें रहनेवाले होंगे।

पत्रके तीसरे लेख विभागमें कुछ उन साधुओंकी उपस्थापनाकी भी यादी है जो श्रीविजयप्रभसूरिजीके आज्ञावर्ती थे।

यह उपस्थापनादिनावलीका पत्र प्राचीन ढंगसे चलती लिपिमें लिखा हुआ है। मात्र ३–४ जगह फकरे जुदे पाडे गये हैं, परन्तु हमने सुगमताके लिये प्रत्येक फकरा जुदा पाडकर उसके पहले (१–१) इस प्रकारके कोष्ठकोंमें उपस्थापना और उपस्थापना लेनेवाले साधुओंकी संख्या बतानेवाले क्रमांक लिख दिये हैं।

उपस्थापना–दिनावलि प्रायः शुद्ध संस्कृतमें लिखी गई है अतः हमने अपनी तरफसे इसमें कोई फेरफार नहीं किया। जैसा पुराने पत्रमें लिखा है वैसा ही यहां लिख दिया है।

आहोर (मारवाड)
ता. ७–१०–१९४२ } **कल्याणविजय**

सागरगच्छीय साधु–उपस्थापना–दिनावली

॥ ६ ॥ श्रीपार्श्वनाथाय नमः ॥ भट्टारकश्रीराजसागरसूरिगुरुभ्यो नमः ॥

॥ संवत् १६९८ वर्षे। शाके १५६४ प्रवर्तमाने। चैत्रमासादारभ्य सकलसाधूनामुपस्थापनादिनानि लिख्यंते ॥ श्रीवृद्धिसागरसूरिराज्ये ॥

(१।१) संवत् १६९८। शाके १५६४। कार्त्तिक वदि २ दिने प्रभातसमये। मु. कल्याणसागरस्य उपस्थापना ॥

(२।२) ॥ सं. १६९४। शा. १५६० प्र. वै. शु. ३ दिने। पं. तिलकसत्क मु. जससागरस्योपस्थापना ॥

(३।३) सं. १६९५। शा. १५६१। माघ शु. ३ दिने। मु. हेमसागरस्योपस्थापना। प्रभाते ॥

(४।४–५–६) सं. १७०५ वर्षे। शा. १५७१। वैशा. शु. १४ दिने। मु. बुद्धिसागर। मु. कृपासौभाग्य। मु. चतुरसागराणामुपस्थापना ॥

(५।७–८–९–१०) सं. १७०५। शा. १५७१। द्वितीयाषाढ शु. ८ दिने। मु. क्षेमसागर। मु. हितसागर। मु. नयसागर। मु. कांतिसागराणामुपस्थापना ॥

(६।११–१२–१३) सं. १७०६। शा. १५७२ प्र.। माघ शु. ८ दिने प्रभाते। मु. अमरविमल। मु. मानविमल। पं. हर्षसागरसत्क मु. अमरसागराणामुपस्थापना प्रभाते ॥

(७।१४–१५) सं. १७०६ वर्षे शा. १५७२ प्र. माघ शु. ८ दिने। मु. हेमसौभाग्य। मु. मेघसौभाग्ययोरुपस्थापना प्रभाते।

(८।१६) सं. १६९८। शाके १५६४ प्र. ज्येष्ट शु. ७ दिने पं. सौभाग्यसागरसत्क मु. कमलसागरस्योपस्थापना ॥

(९।१७) सं. १७०६। शा. १५७२ फागुण शु. ४ दिने पं. विनीतसागरसत्क मु. धीरसागर उपस्थापना ॥

(१०।१८) सं. १७०७ । शा. १५७३ । माघ व. १४ दिने । उ. रत्नसागर ग. सत्क नरसागर उपस्थापना ॥

(११।१९-२०) सं. १७०८ । शा. १५७४ माघ व. १३ बुधे प्रातः पं. तिलकसागरसत्क मु. सुविधिसागररूपसागरयोरुपस्थापना शेषपुर ॥

(१२।२१-२२) सं. १७०९ । शा. १५७५ । आषाढ शु. ८ दिने संध्यायां मु. कांतिसौभाग्य । ऋ. नाहनजी । उपस्थापना । पं. श्रीतिलकसागरगणिभिः कृता ॥

(१३।२३) सं. १७१० । शा. १५१६ । ज्येष्ट व. ४ शनौ । रूपसागर दीक्षा ॥

(१४।२४-२५) सं. १७१७ । शा. १५८३ ज्येष्ट शु. ११ दिने । पं. विनीतसागरसत्क मु. रंगसागर । ग. भावसत्क मु. साधुसागरयोरुपस्थापना ॥

(१५।२६) सं. १७१८ । शा. १५८३ । कार्तिक शु. १३ दिने । सरषेज-मध्ये । मु. सुंदरसौभाग्यस्योपस्थापना ॥

(१६।२७) माघ शु. ७ दिने पं. हेमसागरसत्क मु. उदयसागरस्योपस्थापना ॥

(१७।२८) माघ व. १ दिने मु. जयसागरस्योपस्थापना ॥

(१८।२९) फागुण शु. ३ भौमे पं. । हीरसत्क मु. कपूरसागरस्योपस्थापना ॥

(१९।३०-३१) सं. १७१८ वर्षे शा. १५८४ । वैशा. व. १० शनौ मु. मेरुसागर । मु. वीरसागरयोरुपस्थापना ॥

(२०।३२-३३-३४-३५-३६-३७) ज्येष्ट शु. ४ रवौ । पं. विनीतसत्क। मु. ऋद्धिसागर । पं. विद्यासत्क मु. धीरसौभाग्य पं. भाणसत्क मानसागर । पं. कनकसत्क लालसागर पं. चतुरसौभाग्यसत्क सं. दीपसौभाग्य । ग. विनयसौभाग्यसत्क मु. विनीतसौभाग्यानामुपस्थापना ॥

(२१।३८) आषाढ शु. १३ बुधे संध्ययां पं. सूरसागरसत्क मु. केसरसागर-स्योपस्थापना ॥

(२२।३९) अश्वन शु. १० दिने श्रीपूज्यजीसत्क मु. दयासागरस्योपस्थापना ॥

(२३।४०) सं. १७१९ । शा. १५८५ ज्ये० शु. २ दिने । पं. भाणसत्क मु. रूपसागरस्योपस्थापना ॥ सं. १७२८ पुनरपि ॥

(२४।४१) सं. १७२० । शा. १५८५ फागुण शु. ३ दिने उ. श्रीरत्नसत्क । मु. महीसागरस्योपस्थापना प्रभाते ॥

(२५।४२) फा. शु. १० दिने । ऋ. देवजी ॥

(२६।४३) सं. १७२० । शा. १५८६ वैशाख शु. ८ दिने पं० विनयसा.-सत्क मु० हंससागरस्योपस्थापना ॥

(२७।४४-४५-४६-४७-४८-४९-५०) वैशाख व० ६ दिने । प्रभात-

समये। मु० मतिसागर। इंद्रसागर। ललितसागर। हीरसागर। चतुरसागर। लाभविमल। रत्नविमलानामुपस्थापना ॥

(२८।५१) आषाढ शु० ६ दिने पं० अमृतसत्क मु० सुखसागरस्योपस्थापना ॥

(२९।५२) कार्त्तिक व० २ दिने मु० लाभसौभाग्यस्योपस्थापना ॥

(३०।५३-५४) ऋ. वरधा। मु. कपूरसौभाग्ययोः का. व. द्वितीयायां उपस्थापना ॥

(३१।५५) सं. १७२२।शा. १५८८।वैशा. शुदि ४ संध्यायां मु. मोहनसागर उपस्थापना।

(३२।५६) वै. शु. ५ दिने पं. हेमसागरसत्क मु. गंगसागरोपस्थापना ॥

(३३।५७-५८) सं. १७२१ व. शा. १५८७ ज्ये. शु. २ दिने पं. कुंवर सत्क मुनि लावण्य। लीलसागरयोरुपस्थापना ॥

(३४।५९-६०) आषाढ शु. ३ दिने। उ. रत्नसत्क मु. इन्द्रसागरललित-सागरयोरुपस्थापना ॥

(३५।६१) कार्त्तिक शु० १६ दिने पं. धीरसत्क मु. अमरसागरोपस्थापना ॥

(३६।६२) सं. १७२२। शा. १५८८। का. व. २ दिने। उ० श्री. विनीत—सागरसत्क मु० प्रेमसागरस्योपस्थापना ॥

(३७।-६३-६४-७०) सं. १७१३ व. शा. १५८९। वैशा. शु. ४ शनौ०। राजनगरे पं. प्रीतिसागरशिष्य मु. चतुरसागर। रूपसागर। ऋषभसागर—प्रमुखाणामष्टानामुपस्थापना उ. लक्ष्मीविजयगणिभिः कृता ॥

(३८।७१) सं. १७२५ शा. १५९१ मार्गशीर्ष शु. १२ दिने मु. विशेष-सागरस्योपस्थापना ॥

(३९।७२) सं. १७२८। शा. १५९४ पं. भाग्यसत्क मु. हेमसागरोपस्थापना॥

(४०।७३) सं. १७३०।शा. १५९६ आषाढ शु. ९ बुधे मुनि नित्यसौभाग्य-स्योपस्थापना ॥

(४१।७४-७५) संवत् १७३२। शाके १५९८। आषा० शु. २ शनौ मु० केसरसागर मु० आणंदसागरयोरुपस्थापना। श्री राधनपुरनगरे।

(४२।७६) संवत् १७३६ वर्षे शाके सोल २ प्रवर्तमाने मार्गसिर शु ३ रवौ प्रातसमए(ये) मु. कि (की) र्तिसागर उपस्थापना श्रीदर्भावतिनगरे कृता। शुभं भवतु ॥

(४३।७७) सं. १७३७ वर्षे। शाके १६०३ प्रव० का० व० ३ द्वितीया गुरौ। मु. हंससागरस्योपस्थापना कृता। श्री वटपद्रनगरे ॥

(४४।७८-८६) सं. १७३८ वर्षे। शा० १६०४ प्र. द्वितीय चैत्रसित ४ चतुर्थी शनौ। मु. कपूरसागर। मु. शामसागर। मु. निधिसागर। मु. वीरसौभाग्य। मु. भाणसौभाग्य। मु. पुन्यसागर। मु. देवसौभाग्य। मु. शांति-

सौभाग्य। मु. विवेकसौभाग्यानामुपस्थापना विहिता प्रभातसमये श्री अहिम्मदावाद नगरे श्रीपूज्यैः ॥ श्रीरस्तु ॥

(४५।८७) संवत् १७४१ वर्षे शा. १६०७ प्रवर्तमाने का० व० ५ दिने ऋ० डाहाह्वस्योपस्थापना कृता श्री राजनगरे श्रीपूज्यैः॥

(४६।८८-८९) संवत् १७४१ वर्षे शाके १६०७ प्रवर्तमाने माघ वदि १३ दिने मुनि आणंदसागर मुनि रविसागरयोरुपस्थापना कृता श्रीराजनगरे श्रीपूज्यैः ॥

(४७।९०) श्रीस्तंभतीर्थे मुनि रत्नविजयस्योपस्थापना कृता फाल्गुनसितद्वितीयादिने॥

(४८।९१-९२-९३-९४) संवत् १७४२ वर्षे शाके १६०८ प्रवर्तमाने वैशाष शुदि ६ वार रवौ पं. मानसागरसत्क भाणसागर पं. भाग्यसागरसत्क गंगसागर पं. जिनसागरसत्क जीतसागर पं. जिनसागरसत्क विवेकसागराणामुपस्थापना कृता उ० श्रीइन्द्रसौभाग्यगणिभिः श्रीराजनगरे ॥

(४९।९५) संवत् १७४२ वर्षे शाके १६०८ प्रवर्तमाने आ. शुदि १० दिने पं. धीरसागरगणिसत्क मु. डुंगरसागरस्योपस्थापना कृता पत्तनमध्ये ॥

(५०।९६-९७) संवत् १७४३ वर्षे शाके १६०९ प्रवर्तमाने ज्येष्ठ वदि ३ गुरौ पं. गंगसागरसत्क ऋ. मेघा मु. भाग्यसागरयोरुपस्थापना कृता श्रीटं[?]जपुरे श्रीपूज्यैः प्रभातसमये ॥

(५१।९८-९९) संवत् १७४४ वर्षे शाके १६०९ प्रवर्तमाने आसो शुदि १० दिने गुरुवारे पं. अमरसौभाग्य ग. सत्क मुनि हर्षसौभाग्य पं. मेघसौभाग्यसत्क मुनि हीरसौभाग्यस्योपस्थापना कृता महीशानक राधनपुरे ॥

(५२।१००) संवत् १७४४ वर्षे शाके १६१० प्रवर्तमाने रत्नसागर ग० सत्क मु० रंगसागरस्योपस्थापना कृता कार्त्तिक वदि ८ अष्टमी दिने कालुपुरे उ. कांतिसागरगणिना ॥

(५३।१०१) संवत् १७४४ प्रवर्तमाने शाके १६१० प्रवर्तमाने पोष वदि ५ दिने पं. सूरसागरग. सत्क मु. प्रीतिसागरस्योपस्थापना कृता संध्यायां श्रीपूज्यैः राजपुरे ॥

(५४।१०२-१०३) संवत् १७२२ शाके १५८८ वर्षे चैत्र वदि अष्टमी दिने सोमवासरे प्रथमप्रहरे श्रीविजयप्रभसूरिविजयिनी श्रीराजनगरे पं. श्री सौभाग्यविजय ग. ना मु. हितविजयतेजविजययोरुपस्थापना कृता ॥

(५५।१०४) संवत् १७२५ वर्षे फागुण शुदि ३ दिने उपस्थापना कृता। पं. श्री सौभाग्यविजयगणिभिः कृता राजनगरे प. विवेकविजयगणिभिः शिष्य मु. रामविजयस्य कृता॥

(५६।१०५) वर्षेऽक्षनेत्रर्षिविधुप्रभाते माघस्य शुक्ले दशमी तिथौ च ॥ उपस्थितिः प्रीतिमतीहिताख्यकवेः शिशोर्ज्ञानमुनेः अगेऽभूत् ॥

(५७।१०६–१०७–१०८) संवत् १७४५ वर्षे ज्येष्ट शुदि ४ दिने प्रथमप्रहरे शाके १६१२ (१६१०) प्रवर्तमाने राजनगरे श्रीपूज्यपार्श्वे उ. श्री बुद्धिसागर ग.भिः कृता उपस्थापना मु. महिमासागर पं. सुखसागर ग. सत्क मु. रामविजय ग. मु. हर्षविजयस्य पं. भाणसागर पं. सत्क. ऋ. केशव एषां त्रयाणां सार्द्ध श्रीपूज्यैः स्वयमुपस्थापना कृता ।

(५८।१०९) संवत् १७४९ वर्षे आ. शु. १२ उपस्थापना ॥

(५९।११०) संवत् १७४८ वर्षे शाके १६१४ प्रवर्तमाने आसाढ शुदि १२ बुधे पं. दयासागरसत्क मु. चतुरसागरस्योपस्थापना कृता दर्भावतिनगरे पाश्चात्यप्रहरे पं. दयासागर ग. कृता ॥

(६०।१११) संवत् १७४९ वर्षे शाके १६१५ प्रवर्तमाने वैशा. शु. ५ रवौ पं. मेरविजयसत्क मु. रत्नविजयशत्क(सत्क) मु. दयाविजयस्योपस्थापना कृता पाटणनगरे भ. लक्ष्मीसागरसूरिभिः पश्चात्प्रहरे ॥

(६१।११२–११३) सं. १७५१ वर्षे शाके १६१७ प्र. ज्येष्ट व. १० प्रथमप्रहरे मु. महिमासागरस्य उपस्थापना कृता उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिसत्क मु. सुमतिसौभाग्यस्य उपस्थापना कृता शेषपुरे उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिभिः ॥

(६२।११४) संव. १७५२ वर्षे शाके १६१८ प्रवर्त्तमाने वैशाख सुदि ३ शुक्रे प्रथमप्रहरे मु. इंद्रसागरस्योपस्थापना कृता श्रीराजनगरे भ. लक्ष्मीसागरसूरिभिः ॥

(६३।११५) संवत् १७२२ वर्षे फागु. व. ७ दिने शनिवारे पं. सुखचंद्र ग. शि. पं. प्रमोदचंद्र ग. उपस्थापना कृता द्विय. प्र. राजनगरम. पं. सौभाग्यविजय····॥

(६४।११६) संवत् १७२२ वर्षे वैशाखवदि ६ दिने शनिवारे श्रीसीरोहीमध्ये मु. सुमतिविजयस्य उपस्थापना कृता पं. रामविजयगणिभिः ॥

(६५।११७) सं. १७५४ वर्षे शाके १६२० प्रवर्तमाने द्वि. जे. सु. ३ बुधे मु.····

(६६।११८) संव. १७४२ वर्षे मु. कुशलविजयस्य उपस्थापना कृ···· ॥

(६७।११९) संवत् १७५३ वर्षे शाके १८ प्रवर्तमाने मागसिर वदि १ रवौ मु. कुशलसागरस्योपस्थापना कृता भ. श्री लक्ष्मीसागरसूरिभिः रविपुरे प्रथमप्रहरे ॥

(६८।१२०) सौभाग्यस्योपस्थापना कृता वटपद्रमध्ये उ. श्रीसुंदरसौभाग्यगणिभिः॥

(६९।१२१) सं. २३ पं. केशवसागरयो(स्य) उपस्थापना कृता प्रभाते ॥

(७०।१२२) संवत् १७५३ आ. ५४ वर्षे प्रथम आ. शु. २ पं. सुमतिवीजयसत्क मु. उद्योतविजयस्य उपस्थापना कृता मोतामध्ये ॥

(७१।१२३–१२४–१२५) संवत १७५६ वर्षे शा. १६२२ प्रवर्तमाने वै. सु. २ बुधे मु. विवेकसागर प्रमोदसागर धीरसागराणामुपस्थापना कृता ॥

પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો પ્રભાવ આજે છે કે નહિ?

લેખક:—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, અહમદનગર.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો કઠિન છે. શાસ્ત્રોમાં પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારનો મહિમા ઘણો મોટો વર્ણવ્યો છે. એને સર્વમંત્રરત્નોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન કહ્યું છે. એને સર્વ શાસ્ત્રોની આદિમાં ઉચ્ચારણ કરવાનું ફરમાન કર્યું છે. એના એકેક અક્ષરના ઉચ્ચારણમાં અનંત કર્મો અને તેના રસનો ઘાત થાય છે, એમ ફરમાવ્યું છે. સર્વ કાળના અને સર્વ ક્ષેત્રના સર્વ પરમર્ષિઓ અને મહર્ષિઓને પ્રણામરૂપ હોવાથી એ મહામંગલ સ્વરૂપ છે, એમ જોરશોરથી પ્રતિપાદન કર્યું છે. પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કૃતિને આ લોક અને પરલોકમાં અનેક પ્રકારના વાંછિતો પૂરા પાડનાર તરીકે વર્ણવેલ છે. અર્થને આપનાર પણ તે જ છે. કામને આપનાર પણ તે જ છે. અને આરોગ્યને આપનાર પણ તે જ છે. અભિરતિ અને આનંદને આપનાર પણ એને જ માનેલ છે. પરલોકમાં સિદ્ધિગમન અથવા દેવલોકગમન, અથવા શુભ કુળમાં આગમન અથવા બોધિલાભનું કારણ પણ એને જ કહેલ છે. સર્વ સુખનો પ્રયોજક અને સર્વ દુઃખનો ઘાતક પણ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર છે, એમ તે તે સ્થળોએ સાફ શબ્દોમાં શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓએ ફરમાવ્યું છે. તો પછી આજે એથી વિપરીત કેમ? એ પ્રશ્ન સહેજે ઉત્પન્ન થાય છે. એનો ઉત્તર પણ ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી આદિ સૂરિપુંગવોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં આપેલો છે. 'યોગબિન્દુ' નામના ગ્રન્થરત્નમાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

"अक्षरद्वयमप्येतत्, श्रूयमाणं विधानतः। गीतं पापक्षयायोच्चैः, योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥१॥

સિદ્ધયોગી એવા તીર્થંકર ગણધરાદિ મહાપુરુષોએ 'યોગ' એવા બે અક્ષર પણ વિધાનપૂર્વક સાંભળનાર આત્માને અત્યંત પાપના ક્ષય માટે થાય છે, એમ ફરમાવેલ છે.

એ જ શ્લોકની સ્વોપજ્ઞ ટીકામાં તેઓશ્રી ફરમાવે છે કે—

"अक्षरद्वयमपि किं पुनः पञ्चनमस्कारादीन्यनेकान्यक्षराणीत्यपि शब्दार्थः। एतत् 'योगः' इति शब्दलक्षणं श्रूयमाणमाकर्ण्यमानम्। तथाविधार्थाऽनवबोधेऽपि, 'विधानतो' विधानेन, **श्रद्धासंवेगादिशुद्धभावोल्लासकरकुड्मलयोजनादिलक्षणेन।** गीतमुक्तं पापक्षयाय, मिथ्यात्वमोहाद्यकुशलकर्मनिर्मूलनायोच्चैरत्यर्थम्। कैर्गीतमित्याह 'योगसिद्धैः' योगः सिद्धो निष्पन्नो येषां ते तथा, तैर्जिनगणधरादिभिः 'महात्मभिः' प्रशस्तभावैरिति ॥"

'બે અક્ષર પણ' પંચનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો માટે તો કહેવું જ શું? 'યોગ' એવા બે અક્ષર સાંભળતાં, તેવા પ્રકારના અર્થનું જ્ઞાન ન હોય તો પણ, વિધાનપૂર્વક **'શ્રદ્ધા સંવેગાદિ ભાવોઉલ્લાસપૂર્વક અને બે હાથ આદિ જોડવાપૂર્વક,'** મિથ્યાત્વમોહનીયાદી અશુભ કર્મના અત્યંત નિર્મૂલન માટે થાય છે, એમ નિષ્પન્ન યોગી એવા શ્રી જિન ગણધરાદિ પ્રશસ્ત સ્વભાવવાળા મહાત્મપુરુષોએ ફરમાવેલ છે.'

ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજનું ઉપરોક્ત નિરૂપણ ફરમાવે છે કે શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારાદિ અનેક અક્ષરો નહિ કિન્તુ શ્રી જિનવચનાનુસારી 'યોગ' એવા બે અક્ષરનું શ્રવણ પણ અત્યંત પાપક્ષય માટે થાય છે. શરત એટલી જ કે તે વિધાનપૂર્વક હોવું જોઈએ. અને વિધાન એટલે શ્રદ્ધા સંવેગાદિ માનસિક ભાવ અને કરકુડ્મલયોજનાદિ

શારીરિક વ્યાપાર. ઉપલક્ષણથી શુદ્ધ ઉચ્ચારણ આદિ વાચિક ક્રિયા. તથાપ્રકારના ગાનાબા વિના કાયિક, વાચિક અને માનસિક શુદ્ધ ભાવોલ્લાસપૂર્વક શ્રી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારાદિ અક્ષરોનું શ્રવણ પણ અતિ ક્લિષ્ટ પાપોના ક્ષયનું ઉચ્ચ કારણ માનેલું છે, તો પછી તથાપ્રકારના અવબોધ સહિત, શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ શબ્દોચ્ચારપૂર્વક તેનું ઉચ્ચારણ અથવા મનન અને ચિન્તન અને નિદિધ્યાસનાદિ અત્યંત અશુભ કર્મોના ક્ષયનું મહાન કારણ બને, તેમાં પૂછવું જ શું ?

આજે પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કાર ફળીભૂત ન થતો હોય કે તેનો પ્રભાવ પ્રતીતિગોચર ન બનતો હોય, તેમાં કારણ તેના અર્થનું અજ્ઞાન છે કે શ્રદ્ધા સંવેગાદિનો અભાવ છે? એનો નિશ્ચય ઉપરોક્ત નિરૂપણમાંથી મળી આવે છે. તથાપ્રકારના ક્ષયોપશમના અભાવે અર્થનો અવગમ ઓછો વધતો હોઈ શકે છે, પરન્તુ તે તેટલો બાધક નથી જેટલો બાધક વિધાનનો અભાવ–શ્રદ્ધા સંવેગાદિ ભાવોલ્લાસનો અભાવ છે. ક્ષયોપશમના યોગે અર્થાવગમ અધિક પણ હોય, છતાં જો વિધાન પ્રત્યે બેદરકાર હોય, તો તે ફળપ્રાપ્તિથી બેનશીબ રહે છે. સામાન્ય અર્થબોધવાન્ પણ વિધાન પ્રત્યે કાળજીવાળો આત્મા પાપક્ષયાદિ ઉચ્ચ ફળોનો ભોક્તા બની શકે છે.

આજે નવકારને ગણનારા અર્થજ્ઞાનહીનપણે તેને ગણે છે, માટે તેના ફળથી વંચિત રહે છે, એમ કહેવા કરતાં શ્રદ્ધાસંવેગશૂન્યપણે તેને ગણે છે, માટે જ ફળથી વંચિત રહે છે, એમ કહેવું એ શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ વધારે અનુકૂળ છે. શ્રદ્ધા 'तथेति प्रत्ययः' 'આ તેમ જ છે' એવો વિશ્વાસ અથવા 'આ જ પરમાર્થ છે' એવી બુદ્ધિ. અને સંવેગ 'મોક્ષાભિલાષા' અથવા 'આ જ આરાધન કરવા યોગ્ય છે' એવું જ્ઞાન. ભાવોલ્લાસ માટે આ જાતિનાં શ્રદ્ધા અને સંવેગની પરમ આવશ્યકતા છે. જ્યાંસુધી 'પંચપરમેષ્ઠિનમસ્ક્રિયા એ જ પરમાર્થ છે,' એવી બુદ્ધિ ન થાય અને દુઃખ અને તેના કારણભૂત પાપથી રહિત બનવા માટે એ જ એક પરમ સાધન છે, એવું આંતરિક જ્ઞાન ન થાય, ત્યાંસુધી—"અરિહંત એ બાર ગુણ સહિત છે અને સિદ્ધ એ આઠ ગુણ સહિત છે; આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચાર મૂલાતિશય મળીને બાર ગુણ ગણાય છે; અશોકવૃક્ષ, સુરપુષ્પવૃષ્ટિ ઇત્યાદિ આઠ પ્રતિહાર્યોનાં નામ છે; અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય ઇત્યાદિ ચાર મૂલ અતિશયો કહેવાય છે; આઠ કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધપરમાત્માને આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે; આઠ કર્મની ઉત્તર પ્રકૃતિઓ (૧૫૮), સત્તામાં (૧૪૮), બંધમાં (૧૨૦), ઉદયમાં (૧૨૨), ઉદીરણામાં (૧૨૨) હોય છે; બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ ચારે પ્રકારે કર્મથી રહિત હોય તે સિદ્ધ કહેવાય છે"—અગર આથી પણ પાંચ પરમેષ્ઠી અને તેમના ગુણો સંબંધી સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાન ધરાવનાર આત્મા પણ જો તે પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને સંવેગથી શૂન્ય છે તો ફળપ્રાપ્તિનો સર્વથા અનધિકારી છે. તથાપ્રકારના ક્ષયોપશમાદિ સામગ્રીના અભાવે "અરિહંત પરમાત્મા એ મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશક છે; સિદ્ધપરમાત્મા એ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયેલા છે; મોક્ષ એ અનંત સુખનું ધામ છે, જન્મમરણાદિ કે ભૂખતૃષાદિ પીડાઓનું ત્યાં નામનિશાન નથી; દુઃખનું સ્થાન ચાર ગતિરૂપ સંસાર છે; આધિ વ્યાધિ અને ઉપાધિથી તે ભરપૂર છે; જ્યાંસુધી એ સંસારપરિભ્રમણ મટે નહિ ત્યાંસુધી દુઃખનો અંત આવે નહિ: અરિહંત પરમાત્માઓએ કેવળજ્ઞાનથી તે જોયું છે; પોતે સ્વપુરુષાર્થથી

કર્મરહિત બન્યા છે; બીજાઓને કર્મરહિત બનવાનો માર્ગ બતાવી ગયા છે; એ માર્ગે ચાલનાર પૂર્વે દુઃખરહિત બન્યા છે, આજે પણ દુઃખરહિત બને છે; અનંત સુખના ભોક્તા પણ તેઓ જ થયા છે અને થાય છે; એ માર્ગની શ્રદ્ધાના અભાવે જ જીવો ચારે ગતિમાં દુઃખ અનુભવી રહ્યા છે; દુઃખનાશ અને સુખપ્રાપ્તિનો પારમાર્થિક ઉપાય અરિહંતો જ સ્વયં જાણી શકે છે; બીજાઓ તેમના કહેવાથી જ જાણી શકે છે, અરિહંત કે સર્વજ્ઞ બન્યા સિવાય જેઓ સુખપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવે છે તેઓ શ્રદ્ધેય નથી. તેવા અપૂર્ણ જ્ઞાનીના બતાવેલા માર્ગે ચાલવામાં અશ્રેય છે; સંપૂર્ણ જ્ઞાનીએ બતાવેલા માર્ગે ચાલવામાં જ શ્રેય છે; જ્ઞાનીએ બતાવેલા માર્ગ કષ્ટપૂર્ણ હોય તોપણ આદરણીય છે; અજ્ઞાની અગર અધુરા જ્ઞાનીઓએ બતાવેલો માર્ગ સુખાળો હોય તોપણ અનાદરણીય છે; સમસ્ત દુઃખનો જેમાં સદાકાળને માટે અંત છે એવા મોક્ષને મેળવવા માટેનો માર્ગ સુખાળો હોઇ શકે જ નહિ, અધિક કષ્ટથી બચવા માટે અલ્પ કષ્ટ એ કષ્ટ ગણાય જ નહિ; સંસારનાં ક્ષણિક સુખો પણ કષ્ટ વિના મળી શકતાં નથી તો મોક્ષના અનંત સુખો વિના કષ્ટ અગર ખાતાં પીતાં મળી જાય એમ માનવું એ બાલિશતા છે"—એટલું જેઓ જાણે છે, શ્રદ્ધા અને સંવેગ ભરપૂર વિચારો જેના અંતરમાં સ્થાન જમાવીને બેઠેલા છે તે આત્માઓ જ પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયાના યથાર્થ ફળના ઉપભોક્તા બની શકે છે.

અર્થજ્ઞાન મળ્યા પછી શ્રદ્ધા સંવેગની શી જરૂર? એમ કહેનાર તત્ત્વને સમજ્યો જ નથી. અર્થજ્ઞાનની સાથે શ્રદ્ધા સંવેગ ઇત્યાદિ જ્યાંસુધી ન મળે ત્યાંસુધી તે ક્રિયા ભાવક્રિયા બની શકતી નથી. શાસ્ત્રકારોએ 'ભાવ'ને જ સર્વત્ર ફળદાયી માન્યો છે. 'ભાવ' ઉપયોગ સ્વરૂપ છે, ઉપયોગ વિનાની અર્થજ્ઞાન સહિત અને શુદ્ધ ક્રિયાને પણ શાસ્ત્રકારોએ દ્રવ્ય ક્રિયા કહેલી છે. 'अनुपयोगो द्रव्यमिति वचनात् ।' 'અનુપયોગ એ જ દ્રવ્ય છે,' એમ શાસ્ત્રોનું ફરમાન છે. ઉપયોગવાળાની અશુદ્ધ અગર અર્થજ્ઞાનહીન ક્રિયા પણ ભાવક્રિયાનું કારણ બની શકે છે. એથી વિપરીત ઉપયોગશૂન્યની શુદ્ધ અને અર્થજ્ઞાનવાળી ક્રિયા પણ ભાવક્રિયા કે તેનું સાક્ષાત્ કારણ બની શકતી નથી.

ઉપયોગની આટલી પ્રધાનતા જેમ ધર્મક્રિયામાં છે તેમ પ્રત્યેક સારી નરસી ક્રિયામાં છે. અનુપયોગે થયેલો અપરાધ સંસારમાં કે સરકારમાં પણ મુખ્ય અપરાધ ગણાતો નથી તેમ વિના ઉપયોગે થયેલું સારું કાર્ય પણ સંસારમાં સારું કે પ્રશંસનીય ગણાતું નથી. ઇતર દર્શનકારોએ પણ કહ્યું છે કે:—'मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः' 'મનુષ્યોનું મન એ જ બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે.' મન જેમાં ભળતું નથી, એ ક્રિયા જેમ મોક્ષનો હેતુ થતી નથી, તેમ બન્ધનો હેતુ પણ થતી નથી.

મનશૂન્યપણે કે ઉપયોગશૂન્યપણે થતી પંચપરમેષ્ઠિનમસ્કારક્રિયા પણ, તેનું સારું અને યથાર્થ ફળ કેમ આપી શકે? એ ક્રિયાની સાથે મનને મેળવવા માટે અર્થજ્ઞાનની જેટલી જરૂર છે, તેથી કેઇ ગુણી અધિક જરૂર શ્રદ્ધા અને સંવેગની છે. શ્રદ્ધા અને સંવેગવાળા તથા પંચપરમેષ્ઠિનમસ્ક્રિયા પ્રત્યે ભક્તિ અને આદરવાળા પુણ્યવંત જીવો અત્યલ્પ અર્થજ્ઞાનને ધારણ કરવા છતાં તેનાથી જે ફાયદો આજે અગર કોઇ પણ કાળે ઉઠાવી શકે છે તે ફળ શ્રદ્ધા સંવેગ ભક્તિ અને આદરાદિથી શૂન્ય મોટા તત્ત્વવેત્તા અને પંડિતાગ્રણી તરીકે લેખાતાઓ પણ મેળવી શકે તેમ નથી.

પંચપરમેષ્ઠિનમસ્ક્રિયાનો પ્રભાવ એ રીતે અત્યંત ભારી હોવા છતાં પણ તેના ફળથી વંચિત રહી જવાનું મુખ્ય કારણ કોઈ હોય તો તે શ્રદ્ધાહીનતાદિ છે. શ્રદ્ધાહીન આત્માના હાથમાં આવેલો નવકારરૂપી ચિન્તામણિ નિષ્ફળ જાય અગર નુકસાન કરનારો થાય તો તેમાં દોષ નવકાર કે તેના પ્રભાવનો છે, એમ કેમ કહી શકાય? અનધિકારી આત્માઓને સારી પણ ચીજ આપવાની પરોપકારરત સત્પુરુષો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ના પાડે છે. પરમોપકારી ભગવાન હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જ એક સ્થળે ફરમાવે છે કેઃ—

"नैतद्विदस्त्वयोग्येभ्यो ददत्येनं तथापि तु। हरिभद्र इदं प्राह, नैतेभ्यो देय आदरात् ॥ १ ॥"

ઉત્તમ વસ્તુના માહાત્મ્યને જાણનારા સત્પુરુષો અયોગ્યને ઉત્તમ વસ્તુ આપતા જ નથી. તોપણ 'હરિભદ્ર' આદરપૂર્વક જણાવે છે કે–કૃપા કરીને ઉત્તમ વસ્તુ અયોગ્યને આપતા નહિ.

કારણ કે ઉત્તમ વસ્તુની કરેલી સ્વલ્પ પણ અવજ્ઞા મોટા અનર્થને માટે થાય છે. એ અનર્થથી બચવાને માટે જ મારું આ કથન છે. નહિ કે મને કોઇના પ્રત્યે માત્સર્ય છે. યોગ્ય અને અધિકારી આત્માઓને તો તે પ્રયત્ન પૂર્વક આપવી જોઇએ. પરન્તુ તેમાં પણ વિધિ જાળવવાની અત્યંત જરૂર છે. અયોગ્ય વિધિએ ગ્રહણ કરનાર યોગ્ય આત્માને ઉત્તમ વસ્તુ પણ એકાએક ફળીભૂત થતી નથી. નુકસાન કરનારી પણ થઇ પડે છે.

શ્રી પંચમપરમેષ્ઠિનમસ્કારના સાચા અધિકારી શ્રદ્ધાસંવેગાદિ ગુણોથી વિભૂષિત પુરુષરત્નો છે, પછી તે સાધુ હો, સાધ્વી હો, શ્રાવક હો, શ્રાવિકા હો કે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદૃષ્ટિ હો. ઉપધાનાદિ તપ કરવા પૂર્વક, શ્રી મહાનિશીથાદિ સૂત્રોના યોગોદ્વહન કરનાર સંયમી, શુદ્ધ ચારિત્રના ખપી અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ–વિધાન પ્રત્યે પરિપૂર્ણ આદર ધરાવનારા નિર્ગ્રન્થ મુનિરાજના મુખથી ગ્રહણ કરેલો નવકાર એ જ વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરેલો ગણાય છે.

એ રીતે વિધિ પૂર્વક અગર વિધિ પ્રત્યે સંપૂર્ણ આદર ધારણ કરી, અવસર મળ્યે એ વિધિને સત્યાપિત કરવાની ધારણા રાખી ગ્રહણ કરવાવાળો આત્મા, નવકારદ્વારા યથેષ્ટ ફળ ન મેળવી શકે એ બને જ નહિ.

આજના વિપત્કાળમાં મંગળ માટે, વિઘ્નવિનાશ માટે, ચારે બાજુ અને દશે દિશાઓથી મોઢું ફાડીને ડોકીયાં કરી રહેલાં દુઃખરૂપી પિશાચોના મુખની અંદર ક્ષુદ્ર જન્તુની જેમ પીસાતાં બચી જવા માટે શું કોઈ પ્રબળ સાધનની જરૂર નથી? પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે, સ્ત્રી–પુરુષ માટે, બાલક–બાલિકા સર્વને માટે એવા સાધનની અનિવાર્ય જરૂર છે. અને એવું પ્રબળ સાધન, અમોઘ સાધન, સર્વ ભયોની સામે આત્માને સુરક્ષિત બનાવનાર અને સર્વને એક સરખું ઉપયોગી થઇ પડે તેવું સાધન શ્રીપંચપરમેષ્ઠિનમસ્ક્રિયાથી ચઢીયાતું બીજું કયું છે? હોય તો તેને અપનાવવાની જરૂર છે. ન હોય તો ધુમાડામાં બાચકા ભરવાની જરૂર નથી. મધ્ય દરિયામાં ડુબતી વેળા તણખલાને વળગે બચી શકાતું નથી,

દુઃખસાગરમાં ડુબતી દુનિયાને બચાવી લેવા અને સુરક્ષિત સ્થળે પહોંચાડી દેવ. શ્રી નવકાર સમાન બીજી કોઇ 'Life boat' જીવનનાવ નથી. નાવ પણ તેમાં બેસનારને જ બચાવે છે, બીજાને નહિ. તેમ નવકાર પણ તેના આરાધકને બચાવે, અનારાધક કે વિરાધકને ન બચાવે એમાં કોનો દોષ? શ્રીનવકારનો નહિ જ.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક—પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ક્રમાંક ૮૪ થી ચાલુ)

૮૭ પ્રશ્ન—ચૌદ વિદ્યાનાં નામ કયાં કયાં?

ઉત્તર—૧ શિક્ષા, ૨ કલ્પ, ૩ વ્યાકરણ, ૪ છંદ, ૫ જ્યોતિઃશાસ્ત્ર, ૬ નિરૂક્તિ, ૭ ઋગ્વેદ, ૮ યજુર્વેદ, ૯ સામવેદ, ૧૦ અથર્વવેદ, ૧૧ મીમાંસા, ૧૨ આન્વીક્ષિકી, ૧૩ ધર્મશાસ્ત્ર, ૧૪ પુરાણ. શ્રી ઇંદ્રભૂતિ વગેરે બ્રાહ્મણો એ ચૌદ વિદ્યાના જાણકાર હતા, છતાં એ જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ વિનાનું હોવાથી સમ્યગ્ જ્ઞાન ન કહેવાય. શ્રી આર્ય રક્ષિતસૂરિજી મહારાજ પણ ચૌદ વિદ્યાના પારગામી હતા. એમ પરિશિષ્ટપર્વમાં શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે જણાવ્યું છે. ચૌદ વિદ્યાનાં નામ અભિધાનચિંતામણિમાં જણાવ્યાં છે. ૮૭.

૮૮ પ્રશ્ન—બીજા ગ્રંથોમાં ૧૮ વિદ્યાઓ જણાવી છે. તે કઈ કઈ સમજવી?

ઉત્તર—ઉપરના ૮૭મા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ૧૪ વિદ્યાઓ જણાવી છે તેમાં ચાર ઉપવેદનાં નામ આ પ્રમાણે જાણવાં-૧ આયુર્વેદ, ૨ ધનુર્વેદ, ૩ ગાંધર્વ, ૪ અર્થશાસ્ત્ર. આ બિના વિષ્ણુપુરાણાદિમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૮૮.

૮૯. પ્રશ્ન—ચૌદ વિદ્યામાં પહેલી વિદ્યાનું નામ શિક્ષા જણાવ્યું છે, તો શિક્ષા એટલે શું?

ઉત્તર—જે ગ્રંથ અક્ષરોના આમ્નાય (પરંપરા) ને જણાવે તે શિક્ષા કહેવાય. ૮૯

૯૦ પ્રશ્ન—કલ્પ એટલે શું?

ઉત્તર—જે ગ્રંથ યજ્ઞાદિના વિધિને જણાવે તે કલ્પ કહેવાય. ૯૦

૯૧ પ્રશ્ન—વ્યાકરણ એટલે શું?

ઉત્તર—જે શબ્દોના સ્વરૂપને જણાવે તે વ્યાકરણ કહેવાય. આનું બીજું નામ 'શબ્દશાસ્ત્ર' કહેવાય છે. ભાષાશુદ્ધિને માટે અને સંસ્કૃત ગદ્ય પદ્ય ગ્રંથોના રહસ્યને જાણવાને માટે વ્યાકરણશાસ્ત્રનો અભ્યાસાદિ દ્વારા જરૂર પરિચય કરવો જોઈએ. વ્યાકરણના જ્ઞાનથી બીજા મહાવ્રતના રક્ષણનો પણ લાભ મળે છે. શ્રી. અનુયોગ દ્વારસૂત્ર સૂત્રમાં પણ તદ્ધિત, સમાસાદિનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. તે રીતે પ્રશ્નવ્યાકરણ નામના દશમા અંગમાં પણ કહ્યું છે કે, વ્યાકરણનું જ્ઞાન સંયમની સાધનામાં અપૂર્વ મદદગાર છે. ૯૧

૯૨ પ્રશ્ન—છંદ એટલે શું?

ઉત્તર—જે ગ્રંથ પદ્યરચનાનું સ્વરૂપ જણાવે તે છંદોગ્રંથ કહેવાય. ૯૨

૯૩ પ્રશ્ન—જ્યોતિઃશાસ્ત્ર એટલે શું?

ઉત્તર—જે ગ્રંથ ગ્રહાદિના સ્વરૂપાદિને જણાવે તે જ્યોતિઃશાસ્ત્ર કહેવાય. ૯૩

૯૪. પ્રશ્ન—નિરૂક્તિ એટલે શું?

ઉત્તર—જે ગ્રંથ વર્ણાગમાદિ સ્વરૂપે શબ્દનું વર્ણન કરે તે નિરૂક્તિ કહેવાય. આ રીતે વેદનાં શિક્ષાદિ ૬ અંગોની વ્યાખ્યા સંક્ષેપમાં જણાવી દીધી. ૯૪.

૯૫. પ્રશ્ન—મીમાંસા એટલે શું?

ઉત્તર—મીમાંસાશાસ્ત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે જાણવા : ૧ પૂર્વમીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા. પૂર્વ મીમાંસા. કર્મકાંડની બિના જણાવી છે, ને ઉત્તર મીમાંસામાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. ૯૫.

૯૬. પ્રશ્ન—આન્વીક્ષિકી એટલે શું?

ઉત્તર—શ્રીગૌતમઋષિ વગેરેએ બનાવેલા, તર્કના સ્વરૂપને જણાવનારા ન્યાય શાસ્ત્રોનો સમુદાય તે આન્વીક્ષિકી કહેવાય. ૯૬.

૯૭. પ્રશ્ન—૧૪ વિદ્યામાં ધર્મશાસ્ત્ર ગણાવ્યું છે. ધર્મશાસ્ત્ર એટલે શું?

ઉત્તર—ધર્મશાસ્ત્ર એટલે મનુઋષિ વગેરેએ બનાવેલ જે સ્મૃતિશાસ્ત્ર. ૯૭

૯૮. પ્રશ્ન— અઢાર પુરાણનાં નામ કયાં કયાં?

ઉત્તર—૧ બ્રહ્મપુરાણ, ૨ પદ્મપુરાણ, ૩ વિષ્ણુપુરાણ, ૪, વાયુપુરાણ, ૫ ભાગવત પુરાણ, ૬ નારદપુરાણ, ૭ માર્કંડેયપુરાણ, ૮ આગ્નેયપુરાણ, ૯ ભવિષ્યપુરાણ, ૧૦ બ્રહ્મવિવર્તપુરાણ, ૧૧ લિંગપુરાણ, ૧૨ વરાહપુરાણ, ૧૩ સ્કંદપુરાણ, ૧૪ વામનપુરાણ, ૧૫ મત્સ્યપુરાણ, ૧૬ કૂર્મપુરાણ, ૧૭ ગરુડપુરાણ અને ૧૮ બ્રહ્માંડપુરાણ. આ રીતે ૧૮ પુરાણનાં નામો શ્રીકલ્પસૂત્રની દીપિકામાં જણાવ્યાં છે. ૯૮.

૯૯ પ્રશ્ન-કયાં કયાં કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે?

ઉત્તર-નવ કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે તે આ પ્રમાણે જાણવાં : ૧ એક આસને ઘણીવાર બેસી રહેવાથી અથવા હદ ઉપરાંત આહાર કરવાથી રોગ થાય. ૨ પોતાની પ્રકૃતિને પ્રતિકૂલ વિષમ આસને બેસતાં અથવા અહિતકારી આહારાદિ કરતાં અથવા અજીર્ણ છતાં ભોજન કરવાથી રોગ થાય. ૩ ઘણો ટાઇમ નિદ્રા લેતાં રોગ થાય. ૪ ઘણું જાગવાથી રોગ થાય. ૫ ઠલ્લા (મલ) ની બાધા રોકતાં રોગ થાય. ૬ પેશાબની બાધા રોકતાં રોગ થાય. ૭ ગજા ઉપરાંત ચાલતાં અથવા બહુ જ વેગમાં ચાલતાં રોગ થાય. ૮ ટાઇમિ-કટાઇમિ ભોજન કરવાથી અથવા પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ ભોજન કરતાં રોગ થાય. અને ૯ ઇંદ્રિયોના પ્રકોપને લઇને રોગ થાય એટલે શબ્દાદિ ભોગનાં સાધનોની સેવના કરવાથી અથવા વિશેષ ભોગતૃષ્ણાને લઇને શરીરમાં ભયંકર ક્ષય વગેરે રોગ પ્રકટે છે. આ રીતે નવ કારણોથી રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ સમજીને ધર્માનુરાગિ ભવ્ય જીવોએ તે નવ કારણોથી અલગ રહીને પરમ ઉલ્લાસથી શ્રીજિનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને માનવ-જન્મ સફલ કરવો. વિશેષ બિના-શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રવૃત્તિ, શ્રાવકધર્મજાગરિકાદિમાં જણાવી છે.

૧૦૦-પ્રશ્ન-મૂત્રની અને ઝાડાની બાધા ઘણો ટાઇમ રોકતાં કયો રોગ થાય?

ઉત્તર-મૂત્રને ઘણો ટાઇમ રોકતાં આંખમાં દરદ ને ઝાડાની બાધા રોકતાં અચાનક મરણ વગેરે રોગ થાય. વિશેષ બિના શ્રીઓઘનિર્યુક્તિમાં જણાવી છે. ૧૦૦.

૧૦૧ પ્રશ્ન-બીજા વૈદ્યકના ગ્રંથોમાં રોગોનાં ૬ કારણો કહ્યાં છે, તે કયાં કયાં?

ઉત્તર-૧ ઘણું પાણી પીવું. ૨ વિષમ એટલે ખાડા-ખડિયાવાળી જગ્યાએ સુવું, બેસવું વગેરે કરવું અથવા પ્રકૃતિને બગાડે તેવો આહાર કરવો. અહીં રાજસી આહાર તથા તામસી આહાર પણ ગ્રહણ કરવો. ૩ દિવસે વિના કારણે વધારે ઊંઘવું. ૪ રાતે વિનાં કારણે વધારે જાગવું. ૫ પેશાબની બાધા રોકવી. ૬ ઝાડાની બાધા રોકવી. ૧૦૧.

૧૦૨ પ્રશ્ન—વૈદ્યકશાસ્ત્રોમાં વૈદ્યના ૧૫ ગુણો કહ્યા છે, તે કયા કયા?

ઉત્તર— ૧. કાલ એટલે અવસરને પારખવો. ૨ મીઠી વાણી. ૩ સ્વભાવમાં શાંતિ ૪ બહારથી શરીરાદિમાં ચોખ્ખાશ, ને અંદરથી પવિત્ર એટલે જેનું દિલ ચોખ્ખું હોય. ૫. વૈદ્યકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ સહિત અનુભવ. ૬ ધૈર્ય. ૭ ધર્મપરાયણતા. ૮ રોગનું નિદાન

કરવામાં (મૂલ કારણ શોધવામાં) હુંશિયારી. ૯ રોગનો પ્રયોગ (ચાલુ સ્થિતિ) પારખવામાં કુશલપણું. ૧૦ સંતોષ. ૧૧ દયા. ૧૨ મરણ પથારીએ સુતેલા દરદીને આશ્વાસન આપવું. ૧૩ દરદીના મરણ સમયને જાણવો. ૧૪ સત્યવચનાદિ ગુણોને ધારણ કરવા. ૧૫ રોગની દવા નક્કી કરીને રોગનો ઇલાજ કરવામાં સાવધાની. આ પંદર ગુણોને ધારણ કરનાર વૈદ્ય ઉત્તમ ગણાય છે. બીજા કેટલાએક ગ્રંથોમાં ટૂંકામાં પાંચ ગુણો પણ જણાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે-૧ આયુર્વેદનો અભ્યાસ. ૨ રોગના નિદાનાદિનું જ્ઞાન. ૩ જેને દેખતાં પ્રેમ ઉપજે. ૪ ધાર્મિક દષ્ટિએ અને વ્યાવહારિક દષ્ટિએ લાભ તરફ લક્ષ્ય રાખવું, એટલે દવા કરતાં કોઇ ઠેકાણે અર્થની પ્રાપ્તિ, કોઇક ઠેકાણે યશઃકીર્તિનો લાભ, કોઇક ઠેકાણે ધર્મની પ્રાપ્તિ એટલે દરદીની સ્થિતિ જાણીને ફી વગેરે લેવી-આ હકીકતને જાણવી. ૫ બહારથી અને અંદરથી પ્રસન્નતા. જે આ પાંચ ગુણોને ધારણ કરે તે વૈદ્ય કહેવાય. ઉત્તમ વૈદ્યોએ ૧ ખરાબ પોશાક, ૨ કઠોર પ્રકૃતિ (સ્વભાવ), ૩ અભિમાન, ૪ જ્યાં ધન મળે ત્યાં જવાનો સ્વભાવ, ૫ બોલાવ્યા વિના દરદીના ઘેર જવું-આ પાંચ દોષોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. વૈદ્યકનો ધંધો મુનિવરો ન જ કરી શકે, પણ સાધુ સમુદાયના રક્ષણાદિ તરફ લક્ષ્ય રાખીને પરમ ગીતાર્થ શ્રી આચાર્યાદિ મહાપુરુષોએ આયુર્વેદના અનુભવી જરૂર થવું જોઇએ. આવા આવા અનેક મુદ્દાઓને લક્ષ્યમાં લઇને પૂજ્ય શ્રી ગણધર દેવોએ 'બારમા પ્રાણાવાય' નામના પૂર્વમાં આયુર્વેદ (ચિકિત્સાપ્રક્રિયા)ની સંપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ બિના જણાવી હતી. તેમજ શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રના નવમા અધ્યયન વગેરે શાસ્ત્રોમાં રોગનાં નવ કારણો વગેરે બિના જણાવી છે. પૂજ્ય શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ મહારાજાએ પણ શ્રી ઉપમિતિભવપ્રપંચા કથામાં વૈદ્યકની ટૂંક બિના જણાવી છે. દ્રવ્ય વૈદ્ય અથવા દ્રવ્ય વૈદ્યકનો અનુભવ આ ભવમાં થોડા અંશે ધર્મારાધનાદિમાં મદદગાર હોઇ શકે, પણ ભવોભવમાં અપૂર્વ સુખને દેનાર તથા જન્માદિની ઉપાધિને તો ટાલવાને સમર્થ ભાવવૈદ્ય અને ભાવવૈદ્યકનો અનુભવ છે. ૧૦૨. (ચાલુ)

"अरिहन्त-चैत्य" शब्दका अर्थ

[एक विचारणा]

लेखक
पू. आ. म. श्री. विजयमलब्धिसूरीश्वरजीशिष्य
पूज्य मुनिमहाराज श्री. विक्रमविजयजी

" स्थानकवासी जैन " पत्रके ता. १९-१०-४१ के लेखमें प्रत्यालोचक सैलाना निवासी रतनलाल डोसी लिखते हैं कि-"ठाणाङ्ग वृत्ति तथा बृहत्-कल्पभाष्यके स्पष्ट प्रमाण आंखें खोलकर पुनः देख लें" इत्यादि। इस विषयमें जानना चाहिए कि बृहत्कल्प में भी 'चैत्य' शब्दका अर्थ 'अर्हत्प्रतिमायां देवबिम्बे' इस प्रकार किया गया है और स्थानांगमें

भी टीकाकारोंने 'चैत्य' शब्दका अर्थ 'साधु' किया ही नहीं है। जहां "कल्लाणं मंगलं चेइयं" इत्यादि वाक्य उपलब्ध है वहां पर भी चैत्य शब्दका साधु अर्थ नहीं है, क्योंकि इसी वाक्यमें पृथक् श्रमणपद गृहीत है, इसलिये चैत्य शब्दका अर्थ साधु करे तो पौनरुक्त्य दोष आ जायगा। मालुम पडता है ऐसी अपार्थ कल्पनासे ही सद्वस्तुमें भी मूर्तिविरोधियोंकी बुद्धि मलिन हो जाती है। वहां तो चैत्य शब्द प्रतिमावाची ही है। साधुको सर्वकल्याणस्वरूप सर्वमंगलस्वरूप सर्वसेव्य भगवत्मूर्ति स्वरूपसे वर्णन किया गया है। बौद्धोंके यहां कुछ भी हो परन्तु अमरसिंह बौद्ध है और उसने अमरकोषमें चैत्य शब्दका अर्थ कहते हुए चैत्यमायतनं तुल्ये ऐसा बतलाया है और ज्ञानके पर्यायोंको बतलाते हुए चैत्य शब्दका उपादान नहीं किया है। अगर उनको चैत्य शब्दसे बुद्धि अभिप्रेत होती तो पर्याय रूपसे जरूर रखते। ऐसे ही मुनिके पर्यायोंमें भी चैत्य शब्द नहीं है।

[पृ. २३] यक्षको चैत्य न कहा और [प. पृ. ३३] गौणतासे भले ही यक्षके चैत्य भी लिये जाय तो कोई हरकत नहीं। इन दो वाक्योंमें मन्दबुद्धिकी दृष्टिमें वदतोव्याघात दोष दिखलाई देता है, न कि चतुरबुद्धिवालेको। 'उपचारसे 'चैत्य' शब्दसे 'यक्ष' कहा जाता है' ऐसा अगर सूरिजीका अभिप्राय हो तब वदतोव्याघात हो सके परन्तु पूर्व वाक्य यक्षाश्रित है उत्तर वाक्य यक्षायतनसंभवाश्रित है तो किसी प्रकारसे वदतोव्याघात है ही नही, और हमारे टीकाकारने भी चैत्यं :संज्ञाशब्दत्वात देवताप्रतिबिम्बे प्रसिद्धं ततः तदाश्रयभूतं यद् देवताया गृहं तदप्युपचारात् चैत्यं तच्च इह व्यंतरायतनं द्रष्टव्यं इत्यादि रूपसे यक्षायतनको उपचारसे ही चैत्य कहा है।

"अन्यतीर्थिकपरिगृहीतअरिहंतचैत्यानि" ऐसी पंक्ति है। इस पंक्तिका अर्थ—"जैनत्वसे भ्रष्ट होकर अजैन बन जाना। अन्य तीर्थके सिद्धान्तको अपना लेना"—यह मुख्य अर्थ है ऐसा प्रत्यालोचक लिखते हैं। वे शब्दार्थसे अनभिज्ञ हैं अतः मुख्य अर्थकी उपेक्षा कर अर्थान्लब्ध अर्थको मुख्य बनाते हैं। अन्यतीर्थिकेन परिगृहीतानि-अन्यतीर्थिकपरिगृहीतानि, इसके सिवा दूसरा कोई समास नहीं हो सकता है, तो अन्यतीर्थिक है कर्ता, कर्म है चैत्यानि, तो 'अन्यतीर्थिकसे परिगृहीत अर्हद्चैत्य' ही शब्दार्थ होता है। असतिबाधके इस अर्थको छोडकर अन्य अर्थकी स्वकपोलकल्पना स्वमुखप्रेक्षि जनोंके लिये ही मान्य हो सकती है, न कि शास्त्रमर्यादावेत्ताओंके लिये। एवं च अर्थ तो इसका "अन्यतीर्थिकपरिगृहीतत्वोपलक्षितार्हद्चैत्य" अथवा "अन्यतीर्थिकपरिगृहीत अर्हद् चैत्यत्वविशिष्ट व्यक्ति" अथवा "अन्यतीर्थिकपरिगृहीतार्हद्चैत्यत्वोपलक्षित व्यक्ति" किं वा 'अन्य तीर्थिकपरिगृहीतत्वविशिष्टार्हद् चैत्य' इस प्रकार लब्ध अर्थको आर्थिक कह सकते हैं। इन चार अर्थों में दो अप्रसिद्ध हैं, एक वंदनीय है और एक निषेधनीय है। निषेधनीय

पक्ष ही सूरिप्रोक्त है, तुम्हारा अर्थ कपोलकल्पित ही है। अर्थापत्तिको पूर्व लेखमें दोषरूपसे तुमने कहा है। उस अर्थापत्तिके सिवा तुम्हारा मुख्य अर्थ उक्त शब्दोंसे किसी प्रकार नहीं निकल सकता, अतः तुम्हारा लेख मूल बिना की शाखा जैसा है और सूरिजीने अन्ययूथिकपरिगृहीतका अर्थ अन्य तीर्थि द्वारा पकडा जाना लिखा है वह बराबर है। अमोलख ऋषिने भी उपा० पृ० २८ में "अन्य तीर्थियोंने (से) ग्रहण किये जैनके साधु" ही लिखा है, इसलिये पू० गुरुदेवका अर्थ, जैसा तुम्हारी समाज करती आई है ऐसा ही है, केवल "जैन साधु" इस अंशमें भेद है। "जैनत्वसे भ्रष्ट होकर अजैन बन जाना" ऐसा मुख्य अर्थ करना बिलकुल व्याकरणकी अनभिज्ञताको बतलाता है। यहां पर 'परिगृहीत' शब्दका प्रयोग है इसलिये 'अन्य तीर्थिकोंसे ग्रहण किया गया' यही अर्थ हो सकता है। अन्य तीर्थिकपरिगृहीत अरिहंत चैत्यके वंदन और नमनके निषेधसे मिश्रित और सम्यग्दृष्टि परिगृहीत अरिहंत चैत्यके वंदनादिकी विधि स्पष्ट होती है। यहां चैत्य शब्दका अर्थ ज्ञान या साधु नहीं बन सकता है। यदि ज्ञान अर्थ हो तो अरिहंत चैत्य शब्दसे अर्हद् ज्ञानका लाभ होता है, उसका वंदन और नमन असंभव है और उस ज्ञानका अन्य तीर्थिकोंसे परिग्रहण नहीं हो सकता है। परिग्रहण मूर्त पदार्थ साध्य है अन्यथा जिस तरह अन्य तीर्थिकोंका वंदन आदिका निषेध किया है ऐसे ही अन्य तीर्थिकज्ञानादिका निषेध भी करते। एवं साधु अर्थ भी चैत्य शब्दका नहीं बन सकता है। ज्ञानकी मुआफिक वह भी अन्य तीर्थिकोंसे परिगृहीत नहीं हो सकता है। यदि हो भी जाय तो जब तक अपनी साधुतामें स्थिर रहें तब तक स्वतीर्थिक ही है तो अवन्दनीय न होगा। यदि साधुतासे भ्रष्ट है तो अन्यतीर्थिक हो गया, इससे उनका संग्रह अन्यतीर्थिक पदसे हो जाता है। और साधुपर्यायमें चैत्य शब्दका कहीं पर भी आमतौरसे व्यवहार नहीं होनेसे चैत्य शब्दका अर्थ साधु नहीं हो सकता है, किन्तु प्रतिमा ही है। अन्य प्रतिमाओंका वारण करनेके लिये अरिहन्त पद दिया गया है और चैत्यपदका अर्थ यदि साधु किया जाय तो केवल 'चैत्यानि' ही बोलना चाहिये और अरिहन्त पद निरर्थक हो जाता है। "अन्य तीर्थिक साधुका ग्रहण न हो इस लिये अरिहंत पद सार्थक है" ऐसा कहना अनुचित है, क्योंकि शास्त्रदृष्टया वह चैत्य शब्दका वाच्य नहीं होगा। जहां कहीं शास्त्रमें अन्य-तीर्थिक साधुका ग्रहण करना पडा वहां पर शास्त्रकार श्रमण शब्दसे बोले हैं न कि चैत्यशब्द से। इससे भी चैत्य शब्दसे अन्य तीर्थिक साधुका बोध नहीं कर सकते हैं। तथा च अरिहंत पद निरर्थक ही रहेगा, किं च वह साधु आर्हत दृष्टिसे असाधु होनेसे अन्य तीर्थिक शब्दसे ही आ जाने पर तद्-व्यावृत्तिके लिये भी अर्हन्त पद नहीं हो सकता है। अतः अरिहंतचैत्यानि पद घटित चैत्य शब्दका किसी तरहसे साधु अर्थ नहीं हो सकता है, किन्तु प्रतिमा अथवा अर्हदायतन ही होगा। (क्रमशः)

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખકઃ—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

બચ્છાવતોની ચડતી-પડતીઃ મંત્રી કરમચંદ (૫)

રાયસિંહના મૃત્યુ પછી બીકાનેરની ગાદી પર દલપતસિંહ આવ્યો. પણ એનો રાજ્ય-કાળ લગભગ બે વર્ષ સુધી જ ચાલ્યો. રાજ ખટપટના આંદોલનો ચાલુ રહ્યાં અને સન ૧૬૧૩માં સુરસિંગ રાજગાદી પર ચઢી બેઠો. મરણકાળે પિતાએ જે અભિલાષા અણપૂગી બતાવી હતી એ એના મનમાં રમતી જ હતી, એ માટે કેવળ તક મળે એટલી જ ઢીલ હતી. લાગ મળતાં જ ઘોટો દબાવે એવી તૈયારી અંદર ખાનેથી ચાલુ હતી. રાજા તરીકે જાહેર થયા પછી એ સૌ પ્રથમ દિલ્હી ગયો. એ પાછળ તેના મનમાં 'એક કાંકરે બે પક્ષી મારવા'નો ઈરાદો હતો. એક તો બાદશાહને નવા રાજવી તરીકે સલામી ભરવાનો અને બીજો બચ્છાવતના વારસોને સમજાવી બીકાનેરમાં પાછા લાવવાનો. આ વેળા કાળે યારી આપી અને સુરસિંહ પોતાના ઇરાદામાં ફાવ્યો. 'વિધિની ગતિ ન્યારી છે' એ નીતિકારનું કથન અનુભવસિદ્ધ છે. 'દગલબાજ દુના નમે' એ ઉક્તિ અનુસાર રાજા પોતાનું પ્રથમ કાર્ય પતાવી બચ્છાવતના રહેઠાણે પહોંચ્યો. 'मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम्' જેવી વૃત્તિ ધારણ કરી એણે ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ સમક્ષ એક ચુનંદા બાજીગર તરીકે એવો તો ભાવ ભજવ્યો કે, ભોળું માછલું જાળમાં ફસાય તેમ, તે ઉભય રાજાના આવા વર્તનથી મોહાંધ ગયા અને મરણપથારી પરથી પિતાએ આપેલ શિક્ષા વિસરી ગયા. ઉભય બંધુઓને પોતાની શેતરંજના પ્યાદા બનતા જોઈ, સુરસિંગ મનમાં મલકાવા લાગ્યો અને તેઓએ જે જાતનાં વચન માંગ્યાં તે આપવામાં પાછી પાની ન કરી. એ ઉભયના દિલમાં વસવસાનું ટીપું પણ રહેવા ન પામે તેવી દરેક ખાતરી આપી, પોતાની સાથે બીકાનેર પાછા ફરવાનું ચોકઠું ગોઠવી દીધું.

આ ઉપરથી જ ભવિતવ્યતાનું બળવાનપણું પુરવાર થાય છે. તેમ ન હોય તો કરમચંદ્ર મંત્રીની સૂચના આટલી જલદી ભૂલી જવાત ખરી ?

પોતાના વંશનો માન મર્તબો પૂર્વવત્ જળવાશે એવા ભરોસાથી લોભાયેલા અને પ્રધાન તરીકેનો અધિકાર પહેલાંની માફક પોતાના હાથમાં સોંપવામાં આવશે એવા ઉજ્જવળ ભાવિથી આકર્ષાયેલા ઉભય બંધુઓ પોતાના વિશાળ કુટુંબને અને સર્વ અસબાબને લઈ માતૃભૂમિના પંથે વળ્યા. એ વેળા તેમને જેમ પોતાના માદરેવતનને વર્ષો પછી નિરખવાના કોડ હતા તેમ વંશની પ્રતિષ્ઠા જાળવી માનપુરસ્સર પુનઃ ઠરીઠામ થવાની ઊંડી અભિલાષા હતી. લાંબા કાળના પરદેશ વસવાટનો આ રીતે અંત આવવાથી તેમનો આનંદ સમાતો ન હોતો. પોતાના સ્નેહીજન વચ્ચે પાછા ફરવાથી થનારા આનંદનાં તેઓ સોણલા સેવી રહ્યાં હતાં. તેઓના હૃદયમાં આ રીતે પોતાના તરફ સ્નેહભાવ દર્શાવનાર અને પોતાનું ભલું કરનાર રાજવી પ્રતિ આભારની લાગણીઓ સાગરના મોજા સમી ઉછળી રહી હતી ! અનુભવીઓનું એ વચન સાચું જ છે કે 'બિલાડી દૂધને દેખે છે, પાછળ ઊભેલા માનવીના હાથમાં રહેલી ડાંગને દેખી શકતી નથી.'

રાજ્યખટપટના વાયરા જેમણે જોયા નથી, દેશી રાજવીઓના પલટાતા સ્વભાવોની જેમને પરીક્ષા નથી એવા આ ભોળા ભલા નવયુવાનોને સ્વપ્ને પણ એવો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય કે તેમની સાથે આ રીતે ઈરાદા પૂર્વક પ્રપંચ રમાઈ રહ્યો છે! અલ્પ કાળમાં જ અપાયેલા વચનોની કિંમત કોડીની છે! અને રાજવીના હાવભાવ એકાદ કુશળ નટના વેશબદલામાં પરિણમવાના છે! તેઓ સ્વદેશમાં સુખ ભોગવવા સારુ કે વીસરાયેલ સ્નેહ-બીજને જળસિંચન કરવા સારુ પાછા નથી ફરતાં પણ કેવળ યમરાજનું ભક્ષ્ય બનવા સારુ પાછા ફરે છે એવી શંકા પણ તેમને ક્યાંથી જન્મે! સુરસિંગે જાળ બિછાવવામાં સંપૂર્ણ પણે ચતુરાઇ વાપરી હતી. પોતાનો મલિન હેતુ જરા પણ પ્રગટ થવા દીધો ન હતો. પ્રથમ પગલું એણે પોતાના ચાલુ દિવાનને હોદ્દા પરથી ખસેડવાનું ભર્યું અને પછી એ અધિકાર બચ્છાવતના વંશજને સોંપવાની જાહેરાત કરી. આમ બીકાનેર વાસી જનતાના અંતરમાં પોતાના શુદ્ધ આશયની સુંદર છાપ બેસાડી.

દરમિયાન ભાગચંદ અને લક્ષ્મીચંદ પોતાના રસાલા સાથે માતૃભૂમિની ભાગોળે આવી પહોંચ્યા. રાજવી તરફથી તેમના દરજ્જાને છાજે તેવું સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. જનસમૂહમાં એની સચોટ છાપ બેઠી. કરમચંદ મંત્રીના સમયમાં બનેલ બનાવ આ રીતે વિસ્મૃતિનો વિષય બન્યો. માત્ર જનતા જ નહિ પણ ખુદ મંત્રીશ્વરના વારસોને ઘડીભર લાગ્યું કે પિતાશ્રીની હઠ અસ્થાને હતી.

પણ એમનો આ ભ્રમ ઉઘાડો પડતાં વિલંબ ન થયો. ગમે તેટલો દેખાવ કરવા છતાં કિન્નાખોરી છુપી રહી શકતી નથી. સુવર્ણ અને પિત્તળ વચ્ચે ભલે વર્ણની સમાનતા હોય, છતાં જ્યાં કસોટીએ ચઢાવાય કે તરત જ ઉભય વચ્ચે રહેલી ભિન્નતા ખુલ્લી પડે છે.

સાણસામાં સાપ પકડાયો છે અને હવે છટકવાની એક પણ બારી ઉઘાડી નથી રહી એ જોતાં જ બીકાનેર નરેશે પોત પ્રકાશ્યું. અને પિતાને આપેલ કોલ પૂર્ણ કરવા કમર કસી. માંડ બે મહિના સુખમાં વ્યતીત થયા ત્યાં તો એક સવારે ઊઠતાં જ બચ્છાવત વંશના આ અંતિમ વારસોને ખબર પડી કે રાજાના મીઠા વચનની આકર્ષાઇ, મૃત્યુપથારી એથી ભાર મૂકી કહાડેલ પિતાના જે અંતિમ ઉદ્‌ગાર પ્રતિ દુર્લક્ષ્ય દાખવ્યું હતું, તે સાચા પડતા હતા. એટલે કે એ રાજાના ત્રણ હજાર સૈનિકોથી પોતાનો આવાસ ઘેરાયેલો દૃષ્ટિગોચર થયો. ટાંક મહાશયના શબ્દોમાં કહીએ તો—

Now truth dawned on them in all its terrible reality. They instinctively realised the situation and preferred a glorius death to an ignominious surrender.

આ જોતાં જ તેમની આંખ પરના પડદા હટી ગયા, પિતાશ્રીની દીર્ઘ દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આવ્યો. પણ આગ લાગી ચૂકી હતી એટલે હવે કૂવો ખોદવાનો યત્ન નિરર્થક હતો. દૂધ ઢોળાઇ ગયા પછી એ પર વિચારણા કરવી જેમ નકામી ગણાય તેમ થયેલ ભૂલ પર હવે વિમર્શ–પરામર્શ કરવા બેસવું એ ફોગટ હતું. કાળા ને ડંસીલા નાગની ચૂડમાં તેઓ બરાબર ફસાઇ ગયા હતા. તરત જ તેઓએ નિર્ધાર કરી લીધો અને વીરોના મોતે મરવાનો સાંપડેલ યોગ વધાવી લીધો. પોતાના રાજપૂત અંગરક્ષકોના નાના સમૂહને લઇ તેઓ સામનો કરવા ખડા થયા. જો કે સંખ્યામાં તો કેવળ પાંચસો જ હતા છતાં દરેકના

ચહેરા ઉપર મરણિયો જંગ ખેલવાની અને એ રીતે ખપી જવાની અડગવૃત્તિ ઝળકી રહી હતી. બચ્છાવત બંધુઓ અને તેમના અંગરક્ષકો રાજાના સૈનિકો સામે બહાદુરીપૂર્વક ઝુઝયા; પણ ત્રણ હજારના વિશાળ સમુદાયમાં તેમનું પ્રમાણ શી ગણનામાં લેખાય! બચ્છાવતોને અંધારામાં રાખીને એકાએક આ જાતનો ઘેરો ઘાલવામાં આવ્યો હતો. અહીં સમોવડિયાના સમરાંગણ જેવું હતું જ નહીં. જ્યારે મુક્તિ મેળવવાની સર્વ આશા અદૃશ્ય થઈ ત્યારે ઓસવાલ વંશના આ વીર નબીરાઓએ સહકુટુંબ ખપી જવાનો નિર્ધાર કર્યો. તેઓએ ભયંકર છતાં પુરાતન કાળનાં 'જોહાર'નો માર્ગ લીધો. મકાનના એક ચોગાનમાં ચિતા ખડકવામાં આવી. પુરુષોએ પોતપોતાના નારીવર્ગ તેમજ બાળ બચ્ચાઓની છેલ્લી વિદાય લીધી! સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મરદોમાં જેઓ વૃદ્ધ કે અશક્ત હતા એમાંના કેટલાકે તલવારથી પોતાની જીવાદોરી કાપી નાંખી, જ્યારે ઘણા બળતી આગમાં કૂદી પડયાં! લોહીની સરિતા વહી રહી! ભીરુતાની હાય એકાદના મુખમાંથી પણ ન સંભળાઇ! જે કંઇ કિમતી અને પ્રાચીન કાળની સ્મૃતિરૂપ અસબાબ હતો તે એક કૂવામાં નાંખી દેવામાં આવ્યો! (આજે પણ એ સ્થળની મુલાકાત લેનારને એ કૂવો બતાવવામાં આવે છે.) બાકીના ફરનીચરને તોડી ફોડી નકામું બનાવી દેવામાં આવ્યું. આ રીતે સંસાર જન્ય બંધનોથી મૂક્ત બની ઉભય બંધુઓએ ગૃહમંદિરમાં આવેલ શ્રી અરિહંત દેવની કેશરથી પૂજા કરી તેમજ સ્તુતિ કરી. છેલ્લી વાર માટે પરસ્પર ભેટી લીધું. ત્યાર પછી પોતાના પોશાક પર કેસરના છાંટણા કરી, હાથમાં તલવાર લઇ ઉભય બહાર પડયા. હવેલીના દરવાજા ઉઘાડા મૂકી દીધાં. તેઓ શૂરવીરતા પૂર્વક જીવનના અંત સુધી ઝુઝયા અને વીરોચિત મૃત્યુને વર્યાં. એક તરફ રાજવીએ પિતાના કોલને પાળવાસારુ બચ્છાવત વંશને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો અને એમ કરવામાં સુરસિંગે નહોતો જોયો ન્યાય કે અન્યાય! અથવા તો નહોતાં ગણ્યાં પોતે આપેલાં વચનો! સૈનિકોને એ વંશનું એકાદ બાળક પણ જીવતું રહેવા ન પામે એવી સખ્ત આજ્ઞા આપી હતી. બીજી બાજુ આ વીરબંધુઓએ પણ આત્માની અમરતા પિછાની લઇ, એક ડંસિલા-નૃપના હાથમાં બચ્છાવત વંશનું એકાદ બાળક પણ શરણાગત તરીકે જવા ન પામે તેવી તકેદારી રાખી હતી.

આમ છતાં કુદરતને એ વંશ લુપ્ત થાય એ મંજુર ન હોવાથી કંઇ ત્રીજું જ બન્યું. જ્યારે આ કરુણ બનાવ બન્યો ત્યારે એ વંશની એક સ્ત્રી પોતાના પિતાને ત્યાં કિસનગઢમાં સુવાવડે ગઈ હતી. એની કુક્ષિએ એક પુત્રરત્નનો જન્મ થયો. આ રીતે બચ્છાવત વંશ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રહ્યો અને જગત સન્મુખ અમર ગાથા ગાઈ રહ્યો.

આમ બચ્છાવતોની ચડતી પડતીનો છેલ્લો પડદો પડયો. આ સંબંધમાં જે કંઇ અતિશયોક્તિ જેવું હોય તેને બાજુ પર મૂકી માત્ર મુદ્દાની વાતનો વિચાર કરીએ તો પણ એટલું તો સહજ પુરવાર થાય તેમ છે કે જૈનો અહિંસાના ઉપાસક હોવા છતાં માત્ર નમાલા જેવું જીવન ગાળતા નહોતા. જરૂર પડયે પોતાની ટેક માટે તેમજ રાષ્ટ્ર માટે પ્રાણ સમું પાથરી જાણતા હતા.

(ચાલુ)

આભાર અને વિનંતી

શ્રી પર્યુષણ પર્વ પ્રસંગે અમે કરેલ વિનંતીથી અમને જે મદદ મળી હતી તે અમે ગયા અંકમાં પ્રગટ કરી હતી. તે પછી અમને જુદા જુદા સંઘો કે સદ્‌ગૃહસ્થો તરફથી નીચે મુજબ વધુ મદદ મળી છે.

પૂ. મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી આદિના સદુપદેશથી મળેલ મદદ.

૫૧) શેઠ રતનલાલ વર્ધમાન શાહ વઢવાણ કેમ્પ. (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ ત્ર્યંબકલાલ છગનલાલ ,, ,,

૧૧) શેઠ જયંતીલાલ મગનલાલ ,, ,,

૫૧) પૂ. પં. મ. શ્રી. કીર્તિમુનિજીના સદુપદેશથી જૈન જ્ઞાનશાળા, વેરાવળ (આમના તરફથી ગયા વર્ષે ૨૧) અને ચાલુ વર્ષે ૩૦) મળી કુલ ૫૧) આવ્યા છે.)

૫૦) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, વઢવાણ શહેર.

૨૫) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયગંભીરસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈન શ્વે. સંઘ, મંદસોર.

૨૧) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયકસ્તુરસૂરિજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, પાલનપુર.

૧૧) પૂ. મુ. મ. શ્રી. પ્રસાદચંદજીના સદુપદેશથી શેઠ દલસુખભાઇ ખુશાલચંદ ઝવેરી, પાલનપુર.

૧૦) પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલલિતસૂરિજીના સદુપદેશથી વીસા શ્રીમાળી એ નાત તરફથી, માણસા.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. હેમેન્દ્રસાગરજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, વીસનગર.

૧૦) પૂ. મુ. મ. શ્રી. મંગળવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, લુણાવાડા.

૧૦) પૂ. મુ. મ શ્રી. હેમેન્દ્રવિજયજીના સદુપદેશથી જૈન સંઘ, મ્હેસાણા.

૫) પૂ. પં. મ. શ્રી. હિમ્મતવિજયજીના સદુપદેશથી ઓસવાલ જૈન પંચ, વાણેરાવ.

આ રીતે મુનિસમ્મેલનના ઠરાવને અનુલક્ષીને આ પૂજ્યોએ સમિતિ માટે સદુપદેશ આપવાની જે કૃપા કરી છે તે માટે અમે તે પૂજ્યોનો આભાર માનીએ છીએ. સમિતિ સમસ્ત શ્રી સંઘની છે, અને દિવસે દિવસે સમિતિ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને સહકાર વધતો જાય છે તેથી અમને હર્ષ થાય છે.

સમિતિને સહાયતા આપનાર તે તે સદ્‌ગૃહસ્થો અને સંઘોના અમે ઋણી છીએ.

અન્ય ગામના સંઘો અને સદ્‌ગૃહસ્થો પણ અવસરે સમિતિને અવશ્ય સહાયતા મોકલશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. અને ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં શેષકાળમાં વિહાર દરમ્યાન સમિતિ માટે ઉપદેશ આપવાની અમે સર્વ પૂજ્ય મુનિવર્યોને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતિ. વ્ય૦

સૌને વસાવવા યોગ્ય

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના ત્રણ વિશેષાંકો

[૧] શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી : જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય છ આના (ટપાલખર્ચનો એક આનો વધુ).

[૨] શ્રી પર્યુષણ પર્વ વિશેષાંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષનાં જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **એક રૂપિયો.**

[૩] દીપોત્સવી અંક

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પછીનાં ૧૦૦૦ વર્ષ પછીનાં સાતસો વર્ષના જૈન ઇતિહાસને લગતા લેખોથી સમૃદ્ધ સચિત્ર અંક : મૂલ્ય **સવા રૂપિયો.**

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશના બે વિશિષ્ટ અંકો

[૧] ક્રમાંક ૪૩–જૈનદર્શનમાં માંસાહાર હોવાના આક્ષેપોના જવાબરૂપ લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **ચાર આના.**

[૨] ક્રમાંક ૪૫–ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યના જીવન સંબંધી અનેક લેખોથી સમૃદ્ધ અંક : મૂલ્ય **ત્રણ આના.**

—લખોઃ—

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ
જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	विक्रम सं. १९९९ : वीरनि. सं. २४६९ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૨	क्रमांक
अंक ३	માગશર શુદિ ૮ : મંગળવાર : ડીસેમ્બર ૧૫	૮૭

વિષય – દર્શન

સૂચના–આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક–બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક–ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ,

મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૮૭ અંક ૩

શ્રી લાભસાગરકૃત

પાર્શ્વજિન-સ્તવન

(ઉપજાતિ વૃત્ત બદ્ધ)

સંપાદક : **શ્રી ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા,** બી. એ. (ઓનર્સ)

ગૂજરાતના સમર્થ સાક્ષર સદ્ગત નરસિંહરાવ દિવેટિયાનું એક વિધાન હતું કે પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્યમાં અક્ષરમેળ વૃત્તોનો પ્રયોગ થતો નહોતો. પરન્તુ સંશોધનનો વિષય પ્રાગતિક (Progressive) છે. જેમ જેમ નવો પ્રકાશ સાંપડતો જાય તેમ તેમ જૂનાં વિધાનોમાં ફેરફાર કરવો જ પડે. છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોના સંશોધનોએ બતાવી આપ્યું છે કે શ્રી નરસિંહરાવનું વિધાન બરાબર ન હતું. ગયા વર્ષે ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી બહાર પડેલ " પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના " નામની પુસ્તિકામાં વિક્રમના ચૌદમા સૈકાથી ઓગણીસમા સૈકા સુધીમાં થયેલી ગૂજરાતી વૃત્તરચનાઓની સમાલોચના કરીને આ વસ્તુ બતાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો છે. પરન્તુ જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય હજી તો ઘણુંયે અંધારામાં છે. હજી જૂના સાહિત્ય ઉપરની ધૂળ ખંખેરાતી જશે તેમ કંઈ નવું જાણવાનું મળશે. મારી ઉપર્યુક્ત પુસ્તિકા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા પછી, સંવેગસુન્દરકૃત 'સારશિખામણરાસ' (ર. સં. ૧૫૪૮)ની હાથપ્રતમાંથી કેટલોક ભાગ ઉપજાતિ વૃત્તમાં લખાયેલો મળતાં તે આ વર્ષના 'ગૂજરાતી' સાપ્તાહિકના દીપોત્સવી અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે તથા લાભસાગરકૃત " પાર્શ્વજિનસ્તવન " પણ આખુંયે ઉપજાતિમાં લખાયેલ હોઈ " જૈન સત્ય પ્રકાશ "ના વાચકો સમક્ષ રજુ કરેલ છે.

આ " પાર્શ્વજિનસ્તવન "ની બે પત્રની હસ્તલિખિત પ્રત પાટણમાં સાગરના ઉપાશ્રયના ભંડારમાં છે તથા તે પૂ. મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ મને આપી હતી. હાથપ્રતમાં લખ્યા સંવત્ નથી, પણ તે સત્તરમા સૈકાથી આ તરફની હોય એમ લિપિ ઉપરથી લાગતું નથી.

કર્તા લાભસાગર આચાર્ય વિજયદેવસૂરિના સમકાલીન છે તથા પોતાને રવિસાગરના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવે છે. તેમણે માળવામાં દેવાસમાં આ કૃતિની રચના કરી છે. કાવ્યના અંતે રચ્યા સંવત્ નથી, પરન્તુ વિજયદેવસૂરિનો જીવનકાળ ધ્યાનમાં રાખતાં આ કાવ્ય વિક્રમના સત્તરમા સૈકાના બીજા અથવા ત્રીજા ચરણમાં રચાયું હશે, એમ કહી શકાય.

વિજયદેવસૂરિની હયાતીમાં જ તે લખાયું હતું, એટલે સં. ૧૭૧૨ (વિજયદેવસૂરિના સ્વર્ગ-વાસનું વર્ષ)થી આ તરફનું હોઇ શંક નહિ.

આ કાવ્યના ઉપજાતિમાં ઘણે સ્થળે છંદોભંગ થાય છે તથા કેટલેક ઠેકાણે તો કાવ્યની પંક્તિઓને કયા છંદનું નામ આપવું એવો પણ સવાલ ઊભો થાય છે.

૨૪-૨૬-૨૮-૨૯ કડીઓમાં ચારને બદલે પાંચ ચરણ છે, એ સૂચક છે. કડીને અંતે લગભગ એક જ વિચારની અમુક રીતે પુનરાવૃત્તિ કરીને પોતાના કથનને ભારદસ્ત બનાવવાનો કવિનો આશય છે, એ સ્પષ્ટ છે. અર્વાચીન ગૂજરાતી કવિતામાં પણ આ પદ્ધતિનો આશ્રય લેવાય છે. જો કે એમાં પાંચમું ચરણ કેટલીકવાર બીજા કોઇ છંદનું પણ હોય છે.

મૂળ કાવ્ય

॥ ई० ॥ पंडित श्री ५ श्रीकमलवर्धनगणिगुरुचरणकमलेभ्यो नमः ॥

શ્રી ગુરુરાય-પાય નમીનઇ, સારદમાય ગનિ સમરીનઇ,
શ્રીપાસ આસહ પૂરણહાર, પરતા જ પુરઈ કરતાં જુહાર. ૧
તે પાસજીના ગુણ વર્ણવીજઇ, એક મુકિખ જીભઈ તે કિમ કહીજઇ?
જઉ હોઈ નિર્મ્મલ કેવલનાણ, તો પાસજીનું કીજઈ વખાણ. ૨
તોહઇ કહું છઉં નિજ મત્તિ સારૂ, જિમ દાન દીજઇ ઘરિ છત્તિ સારૂ,
હવઈ સાંભલિજ્યો સહૂ ભવ્ય લોક, આણંદ આવઈ, નાસઈ જ શોક. ૩
આ જંબુદીવઇં અતિહિ પવિત્રઇ, તીર્થેશ જનમ્યા જિહાં ધર્મક્ષેત્રઇ,
તે ભર્તક્ષેત્રઇ અછઈ આર્ય દેશ, જિહાં પુણ્ય પૂરાં, નહિં પાપલેશ. ૪
વાણારસી તિહાં નગરી જ સાર, ગઢ મઢ મંદિર પોલિ પ્રકાર,
તલિયાં જ તોરણ ઘરિ ઘરિ બાર, નિત નિત ઉચ્છવ અતિહિ અપાર. ૫
અશ્વસેન નામઇં તિહાં રાય રાજઈ, વયરી સહૂઇ ભડવાય ભાજઇ,
ન્યાયઇં જ રાજા જિમ રામ છાજઇ, પૂરઇ પ્રતાપઈ દિનરાજ લાજઈ. ૬
સીતા વિનીતા જિમ રામિ જાણી, સીલહ ગુણે કરિ સઘલે વખાણી,
રૂપઈ જ રંભા, હરિની ઘરાણી, નામઇં જ વામા તસ પટ્ટરાણી. ૭
દેવલોક દસમાથી પ્રભુ ચવિઆ, આ મર્ત્યલોકઇં પ્રભુ પાય ઠવિયા,
ત્રિણ્ય જ્ઞાનધારી ગરભઇ ઉપન્ના, વામાઇં દીઠાં ચઉદઇ સુપન્નાં. ૮
રાણી તે જાગી પ્રિયનઇ જગાવઈ, મીઠે જ વયણે સુહિણાં સુણાવઇ,
તવ રાય જંપઈ, "હોસ્યઇ સુપુત્ર, કઈ ચક્રવર્તી, કઇ જિનવર પવિત્ર." ૯
સુપનપાઠક તે રાયઇં તેડાવ્યા, સંતોષ પામ્યા, શાસ્ત્ર સુણાવ્યાં,
"જે અર્થ કીધો છઇ તુમ્હે આજ, શાસ્ત્ર માહિ પિણ તેહ જ છઇ રાજ." ૧૦
રૂડા જ ડોહલા પૂરીજઇ આસ, પરિપૂર્ણ હૂઉ પ્રભુ ગર્ભવાસ,
દિન સાત સાઢા નઈ નવ માસ, જનમ્યા દસમા દિન, વદિ પોસ માસ. ૧૧

ત્રિહું જગમાંહિ આણંદ વર્ત્તઈ, સંસારિ જીવનઈ ભય સહુ નિવર્તઈ,
નરગહ તણા તે જીવ સુક્ખ પાવઈ, જિન-જન્મ થાતઈ એ રીતિ ફાવઈ. ૧૨
છપ્પન્ન દિસિની કુમરી જ આવઈ, શુચિકર્મ કરવા તે શુદ્ધ ભાવઈ.
ચોસઠ્ઠિ સુરવર જઈ મેરુશૃંગિ, સ્નાત્ર કરાવઈ પ્રભુ લેઈ અંગિ. ૧૩
હૂઉ પ્રભાત નઈ ઊગ્યો દિણંદ, રાજા તણઈ મનિ અતિહિં આણંદ,
જન્મમહોચ્છવ રૂડો જ કીધો, બહુ દાન દેઈનઈ જસ લીધો. ૧૪
તિહાં નામ થાપ્યું શ્રીપાસકુમર, સેવા કરઈ છઈ સહૂઈ જ અમર,
અનુક્રમિં યૌવન વેસિં આવ્યા, પ્રભાવતી કુમરી પરણાવ્યા. ૧૫
હિવઈ સુખ ભોગામાં તેહસ્યું અનેક, પછઈ જ આણ્યઉ મનસ્યું વિવેક,
દાન દેઈ વરસી સંયમ ભાર, લેતાં જ ચોથું થાઈ જ્ઞાન સાર. ૧૬
તપ જપ કરતાં, કર્મ ખપતાં, કેવલી થયા પ્રભુ વિહાર કરતાં,
સમવસરણિ પ્રભુ બઈઠા જ સોહઈ, સુરનર ભવિયણનઈ પડિબોહઈ. ૧૭
દાન, સીયલ, તપ, ભાવ સુદાર, ધર્મ પ્રરૂપ્યઉ ચાર પ્રકાર,
તિહાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવી, થાપ્યો ચતુર્વિધ સંઘ સુપ્રભાવી ૧૮
નીલવરણ નઈ નવ હથ કાય, શ્રીપાસસામી શતવર્ષ આય,
નાગલંછન છઈ જેહનઈ પાય, અષ્ટ મહાભય પ્રભુનામિ જાય. ૧૯
કમઠ હઠીનો તઈં મદ ગાલ્યો, આગિં બલતઉ જે નાગ ટાલ્યઉ,
તે નાગ મરીનઈ થયો ધરણિંદ, સેવઈ જ પ્રભુના પદ-અરવિંદ. ૨૦
ધરણિંદ-ધરણી વૈરોટયા દેવી, પદ્માવતી પણિ પ્રભુ-પાય સેવિ,
સમકિતધારી છઈ સર્વથૈવ, વિઘન નિવારઇ સંઘનાં સદૈવ. ૨૧
પુરિસાદાણી પ્રભુ કેવલનાણી, અંત સમયની મનિ વાત આણી;
અનુક્રમિ સંમેતસિખરિ પહુતા, તિહાં સિદ્ધ હુઆ પ્રભુજી સમોહતા. ૨૨
ચિહું દિસિ રૂપઈ ચઉહરી તે સોહઈ, ઉપરિ પ્રભુ જસ માંડવા મોહઈ,
ધરણી સરાવલઇ પ્રભુ-ગુણ જવારા, પ્રભુ જાપ મીટલ હાથઈ સવારા (?) ૨૩
અરિહંત સિદ્ધ સાધ કેવલી પ્રણીત, ધર્મ આરાધઉ થઈ એકચિત્ત,
એ ચ્યાર મંગલ વર્તઇ જિવાહરિં, વરરાજ કન્યા પરણિ તિવાહરિ,
શ્રી પાસનામિં જય જય તિવાહરી. ૨૪
ગાજાં વાજાં તે ઝાઝાં જ વાજઇં, વરરાજ કન્યા આવઈ દ્રવાજઈ,
દેહરઇ ઉપાસરઈ દેવગુરૂ રાજ, જુહારી વાંદીનઈ કરઇ ધર્મ્મકાજ, ૨૫
દેવાંગણું હુઇ દેવ-ગુરૂ સાખિં, સંયોગ હોજ્યો આજન્મ આખિં;
છેહડા જ બાંધ્યઇ, પ્રભુ ધ્યાન રાખઈ, શ્રી પાસજીનું મનિ ધ્યાન રાખઈ.
સહિગુરૂ સાચો જિનધર્મ્મ ભાખઇ. ૨૬
ગુંહલી કરી નઇ ગુરૂ નઈ વધાવઇ, ધવલ મંગલગોરી તે ગાવઈ;

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ

(ક્રમાંક ૮૫થી ચાલુ)

(૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર

જૈસલમેરના કિલ્લા પરના આઠ જિનમંદિરો પૈકી મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું દેરાસર મુખ્ય ગણાય છે. આ દેરાસરમાં દાખલ થવા માટે સૌથી પહેલાં એક પાંચ જ ફુટ ઉંચાઈવાળા દરવાજામાં પ્રવેશ કરવો પડે છે. સામાન્ય રીતે ઊંચા માણસોને નમીને જ દાખલ થવા માટે જાણે કે આ દરવાજો ન બનાવ્યો હોય તેમ, દાખલ થતાં જ અંદરના દેરાસરના પ્રવેશદ્વારનો વિશાળ દરવાજો નજરે પડતાં, આપણને લાગે છે.

ઉપરોક્ત પાંચ ફુટના દરવાજામાં દાખલ થતાં જ અદ્ભુત સ્થાપત્યકામવાળું પીળા જેસલમેરી પાષાણમાંથી કોરી કાઢેલું લગભગ વીસ ફુટ ઊંચું તોરણ, પંદરમા સૈકાના રાજપુત-સ્થાપત્યના સર્જનહારોના જીવતા જાગતા સ્મારક સમું પ્રવાસી—યાત્રીની નજરે પડે છે. તોરણનું ટૂંકું વર્ણન આ પ્રમાણે છેઃ

તોરણના ઉપરના ભાગમાં મધ્ય સ્થાને જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ પદ્માસનસ્થ સ્વરૂપમાં બિરાજમાન છે. મધ્યસ્થ મૂર્તિની બંને બાજુએ પણ બીજી એકેક પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ છે. પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓના ઉપરના ભાગમાં કોતરકામવાળી સ્થાપત્યકૃતિઓ છે અને તે સ્થાપત્ય-કૃતિઓ પર એકેટ ઇંડું પત્થરનું છે, ઉપરાંત બાજુમાં નાનાં નાનાં સેંકડો નૃત્ય કરતાં રૂપો

સિંહગુરુ હાથઈ વાસ ઠવાવઇ, ઈણ પરિ શ્રાવક—કુલ તે દીપાવઈ. ૨૭
એ શ્લોક ભાવઇ ભણતાં જ ગુણતાં, આણંદ પામઇ સહુઈ જ સુણતાં;
વરરાજ કન્યા અવિહડ પ્રીતિ, નરનારી સહુનઇ અવિહડ પ્રીતિ;
સંતાન રૂડાં, રૂડી જ રીતિ. ૨૮
તપગચ્છ રાજા **વિજયદેવ** વાસ, સંઘમાહિ મોટો મહિમા નિવાસ;
આચાર્ય ઉપાધ્યાય પંન્યાસ, ગણેસ સાધુની પૂરઈ જ આસ;
ચઉવિહ સંઘની પૂરઇ જ આસ. ૨૯
તપગચ્છિ મોટો જે મહાનુભાવ, સુવિહિત પંડિત માહિ સુપ્રભાવ;
શ્રીગુરુ **રવિસાગરનઉ** સુસીસ, **લાભસાગર**, પ્રભુ જય પાસ ઈસ. ૩૦
માલવદેસિં દેવાસનગર, સમહિમ તીરથ, મહિકઈ જ અગર,
તિહાં શ્લોકબંધઈ સ્તોત્ર રચાણું, શ્રીપાસ જિનવર નમો જિણાણું. ૩૧

इति पाणिग्रहणाधिकारश्लोकबन्धबन्धुरद्रव्यभाव्रमांगलिकमंदिर-प्रशस्तशब्दसुन्दरश्रीपार्श्वजिनपुरंदरप्रधानतरस्तवनं समाप्तम् ॥

शुभं भवतु सर्वत्र सज्जनानां विशेषतः ।
परोपकारिताधर्मकर्मशर्मयुषां भृशम् ॥ १ ॥ श्रीरस्तु ॥

*

શિલ્પીએ કોતરેલાં છે. મૂળ આ તોરણ બે મોટા વિશાળ સ્થંભો ઉપર આવેલું છે.

બન્ને વિશાળ થાંભલાઓ પર પણ ઠેક તળીએથી જુદીજુદી જાતની સ્થાપત્યકૃતિઓ કોતરેલી છે. સ્થાપત્યકૃતિઓના ઉપરના ભાગમાં જુદીજુદી શિલ્પાકૃતિઓ પણ શિલ્પીઓએ રજુ કરેલી છે અને તોરણની લગભગ મધ્યમાં ચારે બાજુ ફરતી નૃત્ય કરતી લગભગ દોઢ દોઢ ફૂટ ઊંચી અપ્સરાઓ કોતરેલી છે, જેનું શિલ્પ ખરેખર અદ્‌ભુત છે. નૃત્ય કરતી દેવાંગનાઓના પાછળના ભાગમાં જુદીજુદી જાતનાં ગીત ગાતાં તથા વાજિંત્ર વગાડતાં સેંકડો નાનાં નાનાં રૂપો શિલ્પીએ સુંદર રીતે કોતરેલાં છે. આ તોરણના ઉપરના ભાગનો તથા નીચેના ભાગનો ફોટોગ્રાફ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી તરફથી "જૈન ડીરેક્ટરી વિભાગ" માટે લેવડાવવામાં આવેલ છે. મધ્યના તોરણમાં પણ બંને બાજુએ નવ નવ નાની નાની જિન-પ્રતિમાઓ કોતરેલી છે. ખરેખર! આ તોરણ પંદરમા સૈકાની જૈનાશ્રિત રાજપૂતકલાનું અદ્‌ભુત સ્મારક છે.

તોરણની મધ્યમાંથી પસાર થઇએ એટલે શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરમાં જવા માટે આઠ પગથીઆં ચડવા પડે છે. પગથીઆ ચઢી રહીએ એટલે તે જ વખતે આપણા માથા ઉપર દેલવાડાનાં અદ્‌ભુત સ્થાપત્યકામોની યાદી આપતી સુંદર કોતરકામવાળી છત તરત જ નજરે પડે છે. ચાર થાંભલાના ટેકે આ છત ટકેલી છે. આ ચારે થાંભલાઓની મધ્યમાં પણ બંને બાજુ સાત સાત નાની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિઓવાળાં ત્રણ તોરણો અદ્‌ભુત કોતરકામવાળાં છે. આ સ્થાપત્યકામો જોઇ રહ્યા પછી આગળ વધતાં તરત જ જૈસલમેર તીર્થના તીર્થપતિ શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવા માટેનો મુખ્ય દરવાજો આવે છે. પ્રવેશદ્વારના ઉપરના ભાગમાં પણ મંગલમૂર્તિ તરીકે શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનની પીળા પાષાણની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ કોતરેલી છે. દરવાજામાં પેસતાં જ સામે મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથજીની મૂર્તિ નજરે પડે છે.

પ્રવેશદ્વારમાં પેસીને જરા આગળ જઇએ એટલે આઠ સ્થાપત્ય કામવાળા થાંભ-લાઓવાળો સભામંડપ આવે છે. સભામંડપની છતની પુતળીઓ પણ ઘણી જ સુંદર છે. પરંતુ અજ્ઞાત વહીવટદારોએ તે પુતળીઓ ઉપર રંગરોગાન કરી દઇને કપડાંનો પહેરવેશ પણ મારવાડી ફેશનનો કરી નાખ્યો છે અને આ રીતે આ અદ્‌ભુત શિલ્પોની શિલ્પકલાના ઇતિહાસને નષ્ટ કરી નાખ્યો છે. આ આઠે થાંભલાઓમાં નૃત્ય કરતાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપોનાં સુંદર શિલ્પો છે; અને આઠે થાંભલાઓની વચ્ચે એકેક તોરણ, સુંદર સ્થાપત્ય કામવાળું તથા બંને બાજુએ સાત સાત નાની નાની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓવાળું છે. આ રીતે આઠ થાંભલાઓની વચ્ચેના તોરણોમાં બંને બાજુની મલીને ૧૧૨ જિનપ્રતિમાઓ છે. આ તોરણોને તિલક તોરણો તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. અને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના આ દેરાસરને નવ તોરણવાળા દેરાસરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ નવ તોરણોની ગણતરીમાં આઠ તોરણ સભામંડપના અને એક ચૉકમાંનું મોટું તોરણ જેનું વર્ણન અગાઉ આ લેખમાં જ હું કરી ગયો છું, તે પ્રમાણે નવ તોરણની ગણતરી ગણાય છે. વળી આ તોરણોની જિનમૂર્તિઓની સંખ્યા પણ આ લેખમાં આપવાનું કારણ એ છે કે અત્યારસુધી જૈસલમેર તીર્થની જિનમૂર્તિઓની જે ગણતરી ગણવામાં આવી છે, તેમાં તોરણોની તથા મંગલમૂર્તિઓની પણ સંખ્યા ગણતરીમાં લેવામાં આવી છે.

સભામંડપ અને પ્રવેશદ્વારની વચ્ચેથી ભમતીમાં જવાનો રસ્તો શરૂ થાય છે. ભમતીમાં ૫૧ દેવકુલિકા(દેરી)ઓ છે; અને તે દરેક દેવકુલિકા પર એકેક મંગલમૂર્તિ તરીકે શ્રી જિનેશ્વરદેવની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ કોતરવામાં આવેલી છે. આ દેવકુલિકાઓમાં નાની મોટી ૪૦૪ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની છે તથા એક ચોવીશ જિનમાતાનો પટ છે. આ બધી પ્રતિમાઓના શિલાલેખો સ્વર્ગસ્થ જૈન વિદ્વાન પૂર્ણચંદ્રજી નાહર તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૯માં 'જૈન લેખ સંગ્રહ' તૃતીય ખંડ (જેસલમેર)માં પ્રસિદ્ધ થઈ ગએલા છે, જેમાં કેટલીક મહત્ત્વની ભૂલો પણ રહી જવા પામી છે, જે મેં સુધારી લીધી છે. પરંતુ તેઓશ્રીના સંગ્રહમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ૫૧ દેવકુલિકાઓની બારસાખ પરના શિલાલેખોનો ઉલ્લેખ સુદ્ધાં પણ જણાતો નથી, તેથી તે બધા લેખો પરનો ચુનો મજુરો પાસે સાફ કરાવીને મેં લઈ લીધા હતા, જે નીચે પ્રમાણે છેઃ–

દેવકુલિકા નંબર

१] सं० १४७३ वर्षे वरडा हरपाल पुत्र आल्हाकेन पुत्र पाल्हा साजण...

२] १४७३ वर्षे वरडा हरपाल पुत्र काहडेन पुत्र......

३] १४७३

४–५] આ બંને દેરીઓ પર લેખ બિલકુલ નથી.

६] सं० १४७३ वर्षे ता. समरा पुत्र देपाजगसिंहजसजयभोलामेलाश्रावकैः पुण्यार्थं देवकुलिका कारिता

७] संवत् १४७३ वर्षे प्राग्वाट ऊदा सुत उष(ख)रेण स्वभार्या जहणादि पुण्यार्थं देवगृह कारिता

८] संवत् १४७३ वर्षे चो० कीता सुतै कर्मण पांचा ठाकुरसी जेठा शिवराज...... .....श्रावकैः कारिता

९] संवत् १४७३ वर्षे चो० कीता लखमणदेवाभ्यां कारिता देवगृहिका

१०] संवत् १४७३ वर्षे श्रेष्टि मम्मणपुत्रेण श्रेष्टि जयसिंहेन स्वपुण्यार्थं कारिता देवगृहिका

११] संवत् १४७३ वर्षे सा० पेथडपुत्र सच्चाकेन कारिता गणधर नयणासुत सालिगेन च। द्वार कारिता देवगृहिका माता राजी पुण्यार्थं

१२] सं० १४७३ वर्षे सं० कीहट सं० देवदत्त ऊसभदत्त कान्हा जीवंद जगमाल सं० कपूरी माल्हणदे करमी प्रमुख परिवारेण स्वपुण्यार्थं देवगृहिका कारिता

१३] આ દેરી પર લેખ બિલકુલ નથી.

१४] संवत १४७३ वर्षे सा० सीहा पुत्रेण सा० सोमा श्रावकेण कारिता

१५] सं० १४७३ डागा भोजा सुत मदाश्रावकेण निजभार्या मालणदे पुण्यार्थं देहरी कारिता

१६] संवत् १४७३ वर्षे सा० छेजसी सुतेन करापिता ठ० देवसिंहेन पुत्र वछराज जसहडादि सहितेन कारिता देवगृहिका

१७] सं० १४७३ वर्षे डागा कुंरपाल सुत साह्राकेन स्वभार्या सूहवदे पुण्यार्थं कारिता पौत्र वरसीं[ह]

१८] संवत् १४७३

१९] संवत् १४७३ वर्षे

२०] सं० १४७३ वर्षे सा० रउलापुत्रेण सा० आपमल्लश्रावकस्य पेथा भीमा जेठा सहितेन भार्या कमलादे पुण्यार्थं कारिते

२१] सं० १४७३ वर्षे सा० धना पुत्र सा० अमर मोषसिंह सुश्रावकाभ्यां देवगृहिका

२२] सं० १४७३ वर्षे श्रीकार खेता पुत्र सं० आह सं० वाल्हा सुश्रावकाभ्यां स्वपुण्यार्थं कारिता देवगृहिका ॥

२३] सं० १४७३ वर्षे मं० देल्हा पुत्र मं० हापू पुत्र मं० पाल्हा मंत्रि चउडाभ्यां सपरिवाराभ्यां देवगृहिका कारिता ॥

२४] सं० १४७३ (નંબર ૨૩ પ્રમાણેજ).

२५] संवत् १४७३ वर्षे भ० झांझण सुत गुणराज वीकम कान्हू......

२६] લેખ નથી.

२७] सं० १४७३ वर्षे भ० लोहट भ० जेसा पासा व (टकू) चउडा भार्या जीवी पुण्यार्थे च कारिता देवगृहिका

२८] सं० १४७३ वर्षे भ० तिहुणा पुत्र देल्हा कुसला सुश्रावकाभ्यां पु० मांडण सिवराज कलिताभ्यां कारिता

२९] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० भामा सुश्रावकेण स्वपुण्यार्थं देवगृहिका कारिता ॥

३०] सं० १४७३ वर्षे भ० मूला पुत्र भ० देवराज सुश्रावकेण देवगृहिका कारिता

३१] संवत् १४७३ वर्षे गो० बाहड पुत्र सामण सा धवल पुत्र महिराज जेठा सा हीरा ईरज सा धवल पुत्र चांपा मातृ हीरादे पुण्यार्थं कारिता

३२] संवत् १४७३ वर्षे गो० गुणिया पुत्र धन्ना पूउला कोला प्रमुख परिवारेण...देव पुण्यार्थं देवगृहिका [कारिता]

३३] संवत् १४७३ वर्षे सा० पूटा सुत रामसिंह पुत्र गुणराज धन्ना सहितेन कारिता ॥

३४] सं० १४७३ व० सा० सारंग पुत्र जईता जेसा राणा श्रावकैः निजमातृ पुनादे जईता भार्या जाल्हदे कारिता ॥

३५] संवत् १४७३ वर्षे सा० पासा पुत्र जगाकेन स्वपुण्यार्थं देवगृहिता कारिता ॥

३६] सं० १४७३ वर्षे सा० सुहडा पुत्र......पुत्र सा० जिणदत्त रत्नपाल कलितेन देवगृही

३७] सं० १४७३ साधुशाखीय जेवू नेमा हेमा श्रावकैः। नेमा कलत्र नागलदे पुण्यार्थं कारिता ॥

३८] १४७३ वर्षे परी० साहल पुत्र सीहाकेन पुत्र समधर वीका नरबद सहितेन मातृपितृ पुण्यार्थं शांतिनाथ देवगृही कारिता ॥

३९] લાલ રંગથી અક્ષરો દબાઈ ગએલા હોવાથી લેખ વાંચી શકાતો નથી.

४०] १४७३ वर्षे प० सामल पोला कूपा करणा बाछा श्रावकै पितृ सुहडा मातृ सिंगारदे पुण्यार्थं आदिनाथ देवगृही कारिता ॥

४१] सं० १४७३ वर्षे प० पूना भार्या फदू श्राविकया निजपुण्यार्थं देवगृही गृहीता फ० ६०० व्ययेन कारिता ॥

४२] [सं.] १४७३ परी० गूजर पुत्र पद्मसिंहेन नरपाल हापा सुरपति सहितेन निजभार्या पदम(झ)लदे पुण्यार्थं कारिता ॥

४३] संवत् १४७३ वर्षे भंडारी चांपा पुत्रेण भं० घउसीकेन स्वमातृ बाल्ही कारिता च देवगृहिका ॥

४४] [सं०] १४७३ भण० मूलदेव पुत्र ऊदा सूरा वीसा जेसल मेघाकैः तन्मध्ये पौत्र जईता फूऊभ्यां मूलदेव सूरा पुण्यार्थं कारिता ॥

४५] संवत् १४७३ वर्षे भंडारी सोनाकेन स्वपितृ हरिया पुण्यार्थं श्रीदेव-गृहिका कारिता ॥

४६] संवत् १४७३ वर्षे चैत्र सुदि १५ दिने वाघमार सा० वीसा सुत गुणीया देहरी......

४७] ॥र्द०॥ संवत् १४७३ चैत्र सुदि १५ हरीआ पुत्र रूपा साईर राउल साधा सह पिता बं० हरीआ वरीआ जगसींह सुत पुन्यार्थं ॥

४८] सं० १४७३ वर्षे चैत्र सुदि १५ सा० सूरा पुत्र सा० रतन आक पुत्र सा०............

४९] [सं०] १४७३ मधूडागोत्रीय सा० झांझण पुत्र मांगट पुत्र सिरिया-दे कारिता देवगृहिका ॥

५०] सं० अल्हण पुत्र भीमा साधू लघू...के पुत्र करिहादे सहितेन सं० १४७३ देहरी कारापिता ॥

५१] संवत् १४७३ मीती नाथू भार्या धर्धिणि श्राविकया पुत्र सारंग-सहितया कारिता ॥

આ ૫૧ દેવકુલિકાઓના લેખોમાંથી આપણને પંદરમા સૈકાના શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓનાં જુદાં જુદાં ગોત્રોનાં વિવિધ નામો તથા વ્યક્તિઓનાં નામો પણ જાણવા મળે છે. ઉપરાંત ૪૧ મી દેરીના લેખમાં તો દેરીનું ખર્ચ ફ૦ ૬૦૦) થયું તે બાબતનો ઉલ્લેખ છે, જે ઉપરથી તે સમયમાં કેટલું ખર્ચ થતું હશે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે. વળી ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ નંબરની દેરીમાં ચૈત્ર શુદિ ૧૫ નો ઉલ્લેખ છે, જે દેરીની પ્રતિષ્ઠાની તારીખ છે; કારણ કે પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની પ્રતિષ્ઠા પણ તે જ દિવસે થઈ છે. જે બાબતનો દેરાસરમાં કાળા પત્થર પર ખોદેલી પ્રશસ્તિમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. (જુઓ પૂ. નાહર "જૈન લેખ સંગ્રહ" ભાગ ૩જો પ્રશસ્તિ નં૦ ૨ ૫ થી ૭મું પાનું.) (ચાલુ)

जैन इतिहास में लाहौर

लेखक: **श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन**, M. A., Ph D.

[लेखांक १]

नाम—लाहौर बड़ा प्राचीन नगर है। यह कई सौ बरसों से पंजाब की राजधानी रहा है। पंजाबी लोग इसे "लाहौर", "ल्हौर" कहते हैं। फारसी की किताबों में इसको "लहावर, लोहावर, लहावूर, लहवर, रहवर" इत्यादि करके लिखा है। अमीर खुसरो ने इसे "लाहानूर" के नाम से भी पुकारा है—जैसे,

अज़ हद्दे सामानिया ता लहानूर। हेच इमारत नेस्त मगर दरे क़सूर॥

[किरानुस्सअदैन]

कुछ प्राचीन जैन लेखकोंने भी इसे यही नाम दिया है। जैसे—

१. अमृतसर भंडारकी 'अणुत्तरोववाइय' की प्रतिकी पुष्पिका[१]—

संवत् १५९१ वर्षे कार्त्तिक वदि ९ दिने गुरुवासरे सहगलगोत्रे परमपुरुष हांगा तत्पुत्र माणिक तत्पुत्र लद्धा श्री वृद्धगच्छे श्री मुनीश्वरसंताने श्री पुण्यप्रभसूरि तत्सिष्य वा० श्री भावदेवाय सिद्धांतस्य पुस्तकं स्वपुण्यार्थं श्री **लाहानुरपुरे**॥

२. पट्टी भंडारकी 'जंबुदीवपण्णत्ति' की पुष्पिका[२]—

संवत् १७६४ वर्षे मिति १४ शुक्लपक्षे वार बुधवारे श्री ५ पूज्य जी हरीदासजी तस्य शिष्य मणसा विग तत्र लिषतं **लाहानूर** मधे कुतबषांकी मंडी।

३. पट्टी भंडारके 'कर्मग्रन्थ' की पुष्पिका[३]—

लिषतं मलूका ऋषि संवत् १७६५ अश्वन शुदि ६ मंडी कुतबषां की गल्ले सिंधराज का।

४. पंजाब यूनिवर्सिटी लाइब्रेरीके संस्कृत विभागके हस्तलेख नं. ८४९की पुष्पिका—

संवत् १८११ मिती कार्त्तिक शुदी १५ पौर्णमायां तिथौ बुधवासरे **लहानूर** नगर मध्ये....बाणीया वंशे नौरंग पुरीया लाला नवनिधिरायजी....

५. सूरीश्वर अने सम्राट्, पृ० २५४

---

१ A Catalogue of Manuscripts in the Panjab Jain Bhandars by Banarasi Das Jain Lahore. 1939 ग्रन्थ नं० ४०

२. ,, ,, ग्रन्थ नं० ९१५

३. ,, ,, ग्रन्थ नं० ४६३

लाहनूरगढ मज्झि प्रवर प्रासाद करायउ। (कृष्णदासकृत दुर्जनसाल बावनी,छंद ५४)

६. "जैन विद्या" प्रथम अंक, हिन्दी पृ० ३१. जटमल कृत "लाहोरकी ग़ज़ल"की श्रीयुत अगरचंद नाहटाकी प्रतिमें 'लाहानूर" शब्द आता है।

ब्राह्मण पंडित इसे "लवपुर" कहते हैं।

अकबरके समयसे जैनोंमें इसका नाम लाहौरके साथ २ "लाभपुर" भी पड़ गया। जैसे, भानुचन्द्रचरित्र' आदिमें।

राजपूतों के इतिहासमें इसे "लोहगढ"भी कहा है।

अंग्रेज़ी स्पेलिंग Lahore के प्रभावसे गुजराती, मराठीमें 'लाहोर' लिखते हैं।

स्थापना—दंतकथा तो यह चली आती है कि श्री रामचन्द्रजीके बेटे लवने लवपुर अर्थात् लाहौर बसाया, और कुशने कुशपुर अर्थात् कसूर। लेकिन इस दंतकथाके तथ्यातथ्य जाननेका कोई साधन नहीं है। लाहोरके क़िलेमें लोहका मन्दिर है और अमृतसरमें लोहगढ़ दरवाजा है। इनका संबन्ध लवसे है या राजा लोहसे, यह निश्चय पूर्वक नहीं कहा जा सकता।

किसी २ को ख़याल है कि ग्रीक लेखक टालमीने जिस "लाबोकल" नगरका उल्लेख किया है, वह लाहौर है। ऐसा प्रतीत होता है कि लाहौरको विक्रमकी दूसरी तीसरी शताब्दीमें किसी राजा लोहने बसाया और थोड़े ही समयमें यह बड़ा भारी नगर बन गया।

अवशेष—यद्यपि पंजाबमें जैनधर्मका इतिहास बड़ा उज्ज्वल और महत्त्वपूर्ण रहा है, तथापि लाहौरमें इसके अवशेष कुछ बहुत पुराने नहीं मिलते। सबसे प्राचीन अवशेष सम्राट् अकबरके समयके हैं। संभव है कि खोज करने पर इनसे भी पुराने अवशेष मिल जाय। लाहौरके पुराने जैन घराने श्वेताम्बर संप्रदाय के मानने वाले ओसवाल हैं जिनको यहां आम बोलचालमें "भाबड़े" कहते हैं। दिगम्बर जैन तो ब्रिटिश राज्यकी स्थापना होने पर यहां आए और वे अधिकतर अग्रवाल जातिके हैं। नगरके जिस भागमें ओसवालोंकी बसती है, उसे "थडियां भाबड़यान" कहते हैं। अब इसे "जैन स्ट्रीट" भी कहने लग गये हैं। यहां अकबर के समयका मन्दिर और उपाश्रय अब तक विद्यमान है[४]।

४. इससे पहले लाहौरमें उपाश्रय नहीं था। भानुचन्द्रने चाल चली। एक दिन अकबर दर्बारमें देरसे पहुंचे। कारण पूछने पर कहा कि दूरसे आना पड़ता है। तब अकबरने भूमिप्रदान की और श्रावकोंने उस पर उपाश्रय बनवा दिया। [भानुचन्द्रगणि चरित, प्रकाश २, श्लोक १२२-३०]

श्रड़ियां भावड़यान अकबरके समयमें या उससे कुछ पूर्व बसा होगा।

लाहौरसे सात आठ मील दक्षिणकी ओर एक ग्राम है जिसका नाम है "भावड़ा"। शायद यहां भावड़ों अर्थात् ओसवालोंकी बसती होगी, इसीसे यह नाम पड़ा। भावड़ा ग्राममें मन्त्री कर्मचंद द्वारा जिनकुशलसूरिकी चरणपादुका स्थापित की गई थीं, जिसके साथ एक बावड़ी और बहुतसी ज़मीन भी लगती थी। अस्सी पचासी बरस हुए इस ज़मीनको भावड़ाके ज़मींदारोंने दबा लिया। तब वहांसे चरणपादुका हटा कर पास वाले ग्राम "गुरु मांगट"में स्थापित की गईं। पुरानी हो जाने पर ये चरणपादुका शहरके मन्दिरमें रख दी गईं और गुरुमांगटमें नई चरणपादुका पधारी गईं। चरणपादुकाके स्थान पर प्रति मास श्वेताम्बर जैनोंका मेला लगता है। यहां का जलवायु बड़ा स्वास्थ्यप्रद है।

इन के अतिरिक्त बहुतसे ऐसे ग्रन्थ मिलते हैं जो अकबर के समय लाहौर में रचे या लिपि—बद्ध किये गये।

प्रसिद्धश्रावक—अकबरके समय लाहौरमें दो मुख्य श्रावक थे - दुर्जनसालसिंह और कर्मचन्द। इनमेंसे दुर्जनसालसिंह तो जड़िया गोत्रीय ओसवाल था। इसके पिताका नाम नानू और पितामहका नाम जगूशाह था। यह तपागच्छीय श्री हीरविजयसूरिका अनन्य भक्त था। कृष्णदासने सं. १६५१ में लाहौर में "दुर्जनसाल बावनी" लिखी। इसके अनुसार दुर्जनसालने लाहौरमें एक मन्दिर बनवाया, और संघ समेत शौरीपुरकी यात्रा करके वहांका जीर्णोद्धार किया।

दूसरा श्रावक मन्त्री कर्मचन्द था। यह बीकानेरका रहने वाला बच्छावत गोत्रीय ओसवाल था और खरतर गच्छीय श्रीजिनचन्द्रसूरिका भक्त था। राय कल्याणमलकी ओरसे अकबरके दर्बारमें रहता था।

साधुओंका पधारना—जन्मसे तो अकबर मुसलमान था लेकिन वह इसका कट्टर अनुयायी नहीं था। उसे अन्य धर्मोंका रहस्य जाननेकी बड़ी इच्छा थी। इस लिये वह सब मत मतान्तरोंके पण्डित और उपदेष्टाओं को अपने दर्बारमें बुलाकर उनसे वार्तालाप किया करता। सं. १६३९ में जैनधर्मके प्रसिद्ध आचार्य हीरविजयसूरिको भी आगरे बुलाया। उनके उपदेशसे प्रभावान्वित होकर अकबरने कई दिनोंके लिये जीवहिंसा बन्द कर दी। कुछ बरस आगरा प्रान्तमें रह कर सूरिजी तो गुजरात देशको वापिस चले

गये और अकबर लाहौर आ गया।

मन्त्री कर्मचन्द्र की प्रेरणासे अकबरने जिनचन्द्रसूरिको लाहौर बुलाया। ये फागन सुदि १२, सं. १६४८ ईदके दिन लाहौर पहुंचे। इनके साथ जयसोम, रत्ननिधान, गुणनिधान, समयसुन्दर आदि कई साधु थे।

हीरविजयसूरिने भेजे हुए विजयसेन और भानुचन्द्र जेठ सुदि १२, सं. १६४९ के दिन लाहौर पहुंचे।

धर्मप्रभावना—इन दोनों आचार्योंने अपने उपदेश द्वारा अकबरसे जैनधर्मकी बडी प्रभावना कराई। प्रभावनामय उत्सव और जलसे जो लाहौर में हुए उनका वर्णन किसी आगामी अंकमें प्रकाशित किया जायगा।

लाहौर, धनत्रयोदशी, सं. १९९९. **(क्रमशः)**

મુનિ વિમલવિરચિત, મ્હેસાણા પુરમંડન

શ્રી આદિનાથ–સ્તવન

સંપાદક: **પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. જયંતવિજયજી**, વળા

આ સ્તવન પાલીતાણામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી હસ્તકના જ્ઞાનભંડારમાંની એક હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે. પ્રસ્તુત પ્રત ઉપર 'શ્રી. શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તવન' એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. અને તેના પ્રારંભમાં આ સ્તવન આપ્યું છે. આ સ્તવનમાં મ્હેસાણા શહેરમાંના શ્રીઆદિનાથ પ્રભુના જિનમંદિરનો ઈતિહાસ આપેલો હોવાથી એ દૃષ્ટિએ એ વિશેષ ઉપયોગી છે. આ સ્તવનના રચયિતા જગદ્ગુરૂ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી વિમલહર્ષ વાચકના શિષ્ય મુનિ **વિમલ** છે, એ વાત છેલ્લી–કલશની કડીમાંથી જણાઇ આવે છે અને એ ઉપરથી આ સ્તવન લગભગ ત્રણ સૈકા પહેલાનું હોવુ જોઇએ એમ પુરવાર થાય છે.

॥ ६० ॥ । ઢાલ–ધમાલ ।

સદ્ગુરુ ચરણકમલ નમી, સમરી સારદ માયા રે;
આણંદ આણી હું થુણું, આદીશ્વર જિનરાયા રે.
મહિસાણા પુરમંડણુ. (આંકણી ૧.
નયરી વિનીતા સુંદરુ, નાભિરાય તિહાં રાજઇ રે;
તસ પટરાણી મરુદેવી, રૂપિં રંભા છાજઇ રે. મહિસાણા૦ ૨.
ચઉદ સપન માતા લહઈ, સૂતી રંગી રયણી રે;
રાય કહઈ સુત પામસ્યઇ, મરુદેવી સસીવયણી રે. મહિસાણા૦ ૩.

નવ માસ દિન સાત ચુલિઈ, કુંઅર જનમ્યો ઉદાર રે;
સુરગિરિ સુર મહુચ્છય કરી, ઋષભનામ દિઉં સાર રે. મહિસાણા૦ ૪.
અનુદિન વાધઇ ઋષભજી, કેલિ કરંતો સાર રે;
યોવન વય પ્રભુ પામિયા, પરણી દોઈ તરુણી ઉદાર રે. મહિસાણા૦ ૫.
વીસ લાખ પૂરવવરુ, કુંઅર પદવી રંગી રે;
ત્રિસઠિ લાખ પૂરવ વલી, રાજ્ય કર્યું શુભ સંગી રે. મહિસાણા૦ ૬.
વિશ્વસ્થિતિ પરગટ કરઈ, પ્રાણીનઈ હિત કરિવા રે;
લોકાંતિક સુર વીનલઈ, ત્રિણિ જગ જીવ ઉધરિયા રે; મહિસાણા૦ ૭.
પ્રભુ સંયમ સ્વયમ્ આદરી, ઉપદેસઉ જિનધર્મ રે;
કેવલ લહી શિવશ્રી વરો, ટાલી આઠઇ કર્મ રે. મહિસાણા૦ ૮.
શત પુત્રનઇં રાજ્ય થાપિયા, આપી સંવચ્છરી દાન રે;
ચ્યાર સહસસ્યું વ્રત લિઉં, ચિત્ત ધરી શુભ ધ્યાન રે. મહિસાણા૦ ૯.

॥ ઢાલ–ત્રિપદીફાગ ॥

ઋષભ જિનેશ્વર લીધી દીખ, પૂરવ જિનવર માની શીખ;
નહિ કો પ્રભુ સારીખ. ૧૦.
મહિમંડલમાં કરી વિહાર, વરસ સહસ ઈક જિનવર સાર;
નહિ પરમાદ લગાર. ૧૧.
કેવલન્યાંન ઉપાયું ઉદાર, ટાલ્યાં અશુભ કર્મ અપાર;
હુઓ જગિ જયકાર. ૧૨
સમવસરણ રચઇ સુર અભિરામ, સોના રૂપા મણિના તામ;
ત્રિણ ગઢ સુંદર ધામ. ૧૩.
તિહાં બઇસી શ્રીઋષભજિણંદ, ધર્મદેસના દિં આનંદ;
પ્રતિબોધઇ ભવિવૃંદ. ૧૪.
થાપ્યા ચઉરાસી ગણધાર, સહસ ચુરાસી મુનિ પરિવાર;
ત્રિણ લાખ સાધવી સાર. ૧૫.
ત્રિણિ લાખ પાંચ સહસ વિશેષ, પાંચ લાખ ચુપન સહસ અશેષ;
શ્રાવક શ્રાવિકા સુવિશદ લેષ. ૧૬.
શ્રી જિનવર ચઉવિહ સંઘ થાપી, સૂધી શીખ સહુનઇં આપી;
પ્રભુકીરતિ જગમાં વ્યાપી. ૧૭.
વિચરઇ સુરકોડિં પરવરિયા, સંસારસાગરથી પ્રાણિ ઉધરિયા;
શિવરમણી વર કરિયા. ૧૮.
અષ્ટાપદ પર્વત શુભ ધ્યાનઇં, સાથિં સાધુ સહસ દશ સાનઇં;
કર્યું અણુસણ અભિધાનઇં. ૧૯.

આદીશ્વર જિનવર શિવરમણી, આણંદ આણી વેગઇ પરણી;
ભવસાગર ભયહરણી. ૨૦.
નાભિરાય કુલ ગયણુ દિણંદ, મરુદેવિનંદન ઋષભ જિણંદ;
જે પૂજઈ પ્રણમઇં આણંદ. ૨૧.
તે હુઈ શિવરમણી કંત, આણુઇ ભવસાગરનું અંત;
પામઈ સુકખ અનંત. ૨૨.

॥ ઢાલ—રાગ ગોડી ॥

મહિંસાણા નગરિં ભવિયણુ જન મન મોહઇ રે,
સંઘવી **ભોજાનઈ** દેહરઇ ઋષભજી સોહઇ રે;
દેહરઇ અતિ સુંદર ચ્યાર ગભારા ચુસાલ રે,
ગભારે ચ્યારે ચ્યાર ચુમુખ સુવિશાલ રે. ૨૩.
મૂલગઇ ગભારિં મરુદેવિનંદન આદિ રે,
સુહણું દેઇ પ્રકટયા કોઇ ન જાણુઇ આદિ રે;
બીજઇ દોઈ ગભારે સોહઇ શાંતિ જિણંદા રે,
જે સંઘવી **ભોજઇ** પ્રતિષ્ઠાવ્યા આણંદા રે. ૨૪.
સંવત સોલ ઓગણીસઇ (૧૬૧૯) વૈશાખી સુદિ બીજઈ રે,
શ્રી વિજયદાનસૂરિ જેહ પ્રતિષ્ઠયા હેજઇ રે;
ચુથઇ ગભારઈ શ્રેયાંસ પ્રતિમા ઉદાર રે;
સંઘવી વેગડની (?) નેહ ભરાવી સાર રે. ૨૫.
પરદખિણા રૂયડી શિખર સહિત ચુવીસ રે,
રંગમંડપ જાતાં મન હિંસઇ નિસદિસ રે;
થાંભા ચીતરિયા તોરણુ અતિહિં સુરંગ રે,
પૂતલી પ્રભુ આગલિ નાચઈ કરઈ મનરંગ રે. ૨૬.
રૂણુ ઝુણુતી ઘંટા ધૂપઘટી બહુ રાજઈં રે,
ચ્યાર સઈ ઓગણત્રીસ દેહરઈં પ્રતિમા છાજઈ રે;
પ્રભુ અંગ અનોપમ મસ્તકિ મુકુટ રસાલ રે,
કંચન મણિ માણિક મોતી જડિત વિશાલ રે. ૨૭.
દોઇ ચકખુ અનોપમ ભાલ તિલક અભિરામ રે,
કંઠિં સોવનતણી ચંપક કલિ ગુણુ ધામ રે;
મુક્તાફલ કેરો હઇડિ નવસર હાર રે,
ઉરિ શ્રીવત્સ હાથિં બહબહિ વલય ઉદાર રે. ૨૮.
ફરિ કંચન શ્રીફલ પાત્ર પલાંઠી સાર રે,
સૂકડિ બહુ કેસર અંબર નઇ ઘનસાર રે;

ઘણુ જાતિ તણાં વર લેઇ કુસુમ સુગંધ રે,
પ્રભુ પૂજ કરતાં ત્રૂટઇ કરમનાં બંધ રે. ૨૯.
તપગછ ગયણંગણુ ભાસુર સરદ દિણુંદ રે,
જિનશાસન મંડળ **શ્રીહીરવિજયસૂરિંદ** રે;
જિણુઇ પ્રતિબોધી **અસુર અકબ્બર** સાહિ રે,
અમારિ તણો (પડહ?) વજડાવ્યો જગમાંહિં રે. ૩૦.
તસ સીસ શિરોમણિ **શ્રી વિમલહરિષ** ઉવઝાય રે,
જસ વાણી અમૃત પીતાં ભવદુખ જાય રે;
જિણિ વાદ કરીનઇ ટાલ્યાં વાદીમાન રે,
પૂરવ ઋષિ તોલઇ મહિમા મેરુ સમાન રે. ૩૧.
સવિ સાધુ સિંગારા ગુણુ સારા બહુ જાસ રે,
સંયમ રમણીસ્યું અહનિશિ કરઈ વિલાસ રે;
તસ ચરણપ્રસાદિં સીસ કહઈ આણુંદિ રે,
મહિસાણા મંડણુ શુણિઆ આદિજિણુંદ રે. ૩૨.
॥ કલશ ॥
ભવજલધિતારક સુકૃતકારણ **શ્રીહીરવિજયસૂરીસરો,**
તસ સીસ સુંદર મુનિપુરંદર **વિમલહર્ષ વાચક** વરો;
તસ ચરણ યામલ કમલમધુકર **મુનિ વિમલ** વંછિક કરો,
મહિસાણા પુરવર મંડન જિનવર તવ્યો આદિ જિણેસરો ૩૩.
॥ ઇતિ **શ્રી** આદિનાથ સ્તવનં પૂર્ણં ॥

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—**શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી**

(ગતાંકથી ચાલુ)

બચ્છાવતોની ચડતી–પડતીઃ મંત્રી કરમચંદ્ર (૬)

ગયા અંકમાં બચ્છાવત વશંની ચડતી–પડતીનો વૃતાન્ત પૂર્ણવિરામ અનુભવે છે. ટાંક મહાશયના આધારે આલેખાયેલ એ હેવાલ ઉપર શોધખોળ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ લખાણો દ્વારા જે પ્રકાશ પડયો છે એ ઉપરથી જે તારવણી કરવામાં આવી છે એ સંબંધમાં થોડો ઉલ્લેખ કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

ઉપરોકત લેખમાળાનો મારો હેતુ એ છે કે જૈનેતર લેખકો તરફથી જૈનો ઉપર દયાપાલનની ડંકડી કરનો કાયરતાનો જે આક્ષેપ કરવામાં આવે છે તે કેટલો નિર્મૂળ અને સાથોસાથ ઇતિહાસની અનભિજ્ઞતાનો સૂચક છે એ બતાવવુ. અહિંસા કે દયા એ સાચે જ

અણમૂલો સદ્‌ગુણ છે. જ્યાં લગી એનું રહસ્ય યથાર્થ સ્વરૂપે સમજાય નહીં કે એમાં કેટલી બધી અદ્‌ભુત શક્તિ સમાયેલી છે એનો સાચો ખ્યાલ પ્રાપ્ત થાય નહીં ત્યાં લગી એને આગળ ધરી–ગૂજરાત કે ભારતવર્ષના પતનમાં અથવા તો માથે ઠોકાયેલી પરાધીનતામાં–એ સદ્‌ગુણનો દુર્ગુણરૂપે સધિયારો લેનારા કિંવા એને જ પ્રધાનપદ આપી, ધર્મમાર્ગે પ્રયાણ કરનારા જૈનોના શિરે જવાબદારી ઓઢાડી તેઓની દયાને નિમિત્તભૂત બનાવવાના પ્રયાસ કરનારા લેખકો કેવા ઊંધા માર્ગે જઈ રહ્યા છે એ ઉદાહરણ ટાંકી બતાવવું. જૈનધર્મ એ ખરેખર, અહિંસા ધર્મને જ અગ્ર સ્થાન આપે છે અને જ્યાંલગી એ અહિંસાનો અમલ યથાર્થ સ્વરૂપે થાય નહીં ત્યાંલગી જગતમાં સાચી શાન્તિ સ્થપાવાની પણ નથી એવું એનું દૃઢ મંતવ્ય પણ છે. આમ છતાં એ જ ધર્મના અનુયાયીઓએ દેશની પરિસ્થિતિ અને સંયોગો નજરમાં રાખી, પરાક્રમ દાખવવામાં ક્યાશ નથી રાખી, કે કાયરતાનો ઓળો પણ પડવા દીધો નથી; હિંસા એ દોષ યુક્ત છે, એમાં ઉઘાડું પાપ દેખાય છે એ જાણ્યા છતાં દેશ પ્રત્યેના પ્રેમને લઇ કે સ્વફરજનો ખ્યાલ કરી તેમણે શસ્ત્રો ધારણ કર્યાં છે અને અમાપ બહાદુરી દાખવી છે–એ પણ બતાવવું. આમ લેખમાળા પાછળ જે વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુઓ રખાયેલાં હતાં એ કેટલે અંશે ફળીભૂત થયાં છે એ તો વાચકો જ કહી શકે, છતાં એટલું તો જરૂર કહી શકાય કે જુદીજુદી જે પરાક્રમ ગાથાઓ સંગ્રહીત કરવામાં આવી છે એ ઉપરથી જૈનેતરો તટસ્થ દૃષ્ટિ રાખી જોશે તો સહજ જણાશે કે દેશ કે પ્રાંતની પરતંત્રતા નથી તો જૈન ધર્મના ઉમદા સિદ્ધાંત અહિંસાને આભારી કે નથી તો એ ધર્મના અનુયાયીઓએ અમલમાં મૂકેલી દયાને આભારી; પરાધીનતાનો ઇતિહાસ તો જુદાં જ કારણો પર અવલંબે છે જેની ચર્ચા અહીં અપ્રસ્તુત છે. આ મુદ્દા પર દૃષ્ટિ દોરવી જોનારને મંત્રીશ્વર કરમચન્દ્રના વૃતાન્ત અંગે જે માન્યતાફેરો હવે પછી આલેખવાના છે તે જોતાં તેમાં ખાસ મતભેદ જેવું નહીં લાગે. બચ્છાવતોની પડતી રાજ્યકર્તાના ખોફને લઇને થઇ છે અને એ વેળા એ વંશના છેલ્લા નબીરાઓએ શૂરવીરતા દાખવી પ્રાણાર્પણ કરેલ છે, તેમ ગમે તે કારણને લઇ મંત્રીશ્વર કરમચંદ્ર બીકાનેર છોડી અમુક સમય પર્યંત સમ્રાટ અકબર પાસે રહ્યા છે એ જે મુદ્દાના ઉલ્લેખો છે તેમાં રંચમાત્ર ફરક પડતો નથી. જે કંઈ મતભેદ પ્રવર્તે છે તે કારણોમાં અને તારીખોમાં પ્રવર્તે છે. 'યુગપ્રધાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ" એ નામના 'નાહટા બંધુઓ' કૃત પુસ્તકમાં મંત્રીશ્વર કર્મચંદ્ર અંગે નીચે મુજબ નોંધ છે.

' ओसवाल जातिके पुनीत इतिहासमें बच्छावत वंशकी गरिमा गौरवान्वित है, इस वंशकी उज्ज्वल कीर्ति-कौमुदीका 'कर्मचंद्र मन्त्रि वंशप्रबंध'में विस्तृत वर्णन है। बीकानेर राज्यसे इस वंशके महापुरुषोंका राज्यस्थापनासे लगाकर लगभग १५० वर्षोंतक घनिष्ट सम्बन्ध रहा है। संक्षिप्तमें इतना ही कहना पर्याप्त होगा कि बीकानेर राज्यकी सीमाकी वृद्धि और रक्षा करनेमें उनका बहुत-कुछ हाथ था। राजनैतिक क्षेत्रके साथ-साथ धार्मिक क्षेत्रमें भी इस वंशके पुरखाओंकी सेवा विशेष उल्लेखनीय है। "

એ હિંદી પુસ્તકની 'મંત્રીશ્વર કર્મચન્દ્ર' નામા મથાળા હેઠળ આપેલ ઉપર મુજબની શરૂઆતની કંડિકા વાંચતાં જ બચ્છાવત વંશની મહત્તાનો અને એ વંશના નબિરાઓએ રાજ્યકારણમાં ભજવેલ ભાગનો સહજ ખ્યાલ આવે છે. પુસ્તકની નોંધ દર્શાવે છે તે

પ્રમાણે મંત્રીશ્વરના વડવાઓએ રાજ્યની તેમજ જૈનધર્મની સેવા બજાવી છે એટલું જ નહિ પણ એ વંશઉતાર ચાલી આવી છે. તે વંશને ધર્મમાર્ગે વાળવામાં ખરતર ગચ્છના મુનિરાજોની દેશના ખાસ નિમિત્તભૂત છે. કરમચંદ્ર મંત્રીશ્વરે મુનિઉપદેશથી ધર્મમાર્ગે ખરચેલ દ્રવ્યની વિસ્તૃત નોંધ હોવા ઉપરાંત તેમને ત્રણ સ્ત્રીઓ હતી અને એમાં જીવાદે તથા અજાયબદે નામા પત્નીઓથી ભાગ્યચંદ્ર તથા લક્ષ્મીચંદ્ર નામા પુત્રરત્ન ઉત્પન્ન થયા એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આ સર્વ જોતાં ટાંકમહાશયના પુસ્તક ઉપરથી જે સારરૂપ ચિત્ર અગાઉના અંકોમાં દોરવામાં આવેલ છે એમાં મહત્ત્વનો ફરક નથી પડતો. એટલે એ ચર્વિત-ચર્વણ ન કરતાં ટૂંકમાં મતભેદનો મુદ્દો જણાવી દેવા ઉચિત સમજાય છે.

રાયસિંહની ખફગીથી અથવા મંત્રીશ્વર પોતાના પરિવાર સહિત બીકાનેર છોડી ગયા અર્થાત્ પલાયન કરી ગયા એવો મત ટાંકમહાશયનો છે. એ માટે નાહટા બંધુઓ લખે છે કે:

'अन्यदा किसो कारणसे रायसिंहजीका चित्त-कालुष्य जानकर भावीके शुभ संकेतसे उनका आदेश लेकर विचक्षण और बुद्धिमान मंत्रीश्वर दीर्घदर्शिता से अपने स्वजन परिवारके साथ मेडतेमें आकर निवास करने लगे।

આવો જ ફરક મંત્રીશ્વર કરમચંદ્રના મૃત્યુસ્થળ સંબંધમાં છે, છતાં મંત્રીશ્વર બીકાનેર છોડી ગયા પછી જીવનપર્યંત પાછા ફર્યા નથી, એ વાતથી ઉભય (રાયસિંહ અને મંત્રી કર્મચંદ્ર) વચ્ચે જબરો મતફેર હોવાની વાત વધુ સંભવિત બને છે.

રાયસિંહની ગાદી પર સૂરસિંહ આવ્યો અને એ કર્મચંદ્રના પુત્રોને સન્માન પૂર્વક તેડી લાવ્યો, મંત્રીપદ આપ્યું, અને તેમને એ પછી તેમના સર્વનાશનો પ્રસંગ કેટલાંક વર્ષો પછી બન્યો છે એમ કેટલીક સાબિતિઓ અને આસપાસના બનાવો ઉપરથી નાહટા બંધુઓ પુરવાર કરે છે. એ વાત માની લઈએ તોપણ એક દિવસે ત્રણ હજાર સિપાઈઓથી બચ્છાવતોનું રહેઠાણ ઘેરાયું એ તો તેઓ પણ લખે છે. એટલે સૂરસિંહની અવકૃપા ગમે તે કારણે થઈ હતી એ વાતમાં કંઈ જ ફરક નથી પડતો.

છેલ્લા વંશજ સંબંધમાં પણ નાહટા બંધુઓએ લંબાણથી ઉલ્લેખ કરી ટાંક મહાશયે દર્શાવેલ વાત કરતાં જુદી જ વાત કહી છે. તેઓ કહે છે કે કર્મચંદ્રનો વંશ ગર્ભવતી સ્ત્રીથી થયેલ સંતાનથી નથી રહ્યો, પણ છેલ્લી ઘટના બની તે પૂર્વે લક્ષ્મીચંદ્રના પુત્રો રામચંદ્ર અને રૂઘનાથ ઉદયપુરમાં જઈને વસ્યા હતા તેમનાથી ચાલુ રહ્યો છે. આ સર્વ ઐતિહાસિક મતફેરો હોવાથી એમાં કયા વજનદાર છે એનો નિર્ણય એ વિષયના અભ્યાસીઓ માટે રાખી મારે જે કહેવાનું છે તે એટલું જ કે બચ્છાવત વંશે જૈનધર્મનું પાલન કરવા છતાં સમય આવ્યે ન તો શૂરાતન દાખવવામાં પાછી પાની કરી છે કે ન તો કદી કાયરતાને નજદીક આવવા દીધી છે. તેઓએ તો વીરોને છાજે તેવી રીતે મૃત્યુને ભેટ કરી પોતાના જીવતરને ધન્ય કર્યું છે. (ચાલુ)

તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી

સં.—સ્વ. શ્રીયુત નાથાલાલ છગનલાલ શાહ.

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' ના દીપોત્સવી અંકમાં શ્રી. નાથાલાલ છ. શાહનો તક્ષશિલા-તેનું સુપ્રસિદ્ધ વિશ્વ વિદ્યાલય' શીર્ષક લેખ પ્રગટ થયા પછી, ગત મહા શુદિ ૧૪ના રોજ પાલનપુરમાં તેમનું અવસાન થયું. તેમના અવસાન પહેલાં તેમના પોતાના તરફથી અને તેમના અવસાન પછી, તેમણે કરેલ સૂચના મુજબ તેમના પુત્ર શ્રી. અમૃતલાલભાઈ તરફથી તક્ષશિલા વિષયક કેટલુંક લખાણ અમને માસિકમાં પ્રગટ કરવા માટે મળ્યું હતું.

જૈન ઈતિહાસમાં તક્ષશિલાનું વિશિષ્ટ સ્થાન હોવા છતા તેનો સળંગ ઇતિહાસ હજુ રચાયો નથી. આ સ્થિતિમાં તક્ષશિલા સંબંધી જે કંઇ જાણવા યોગ્ય વસ્તુ મળે તે પ્રગટ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યકાળમાં તે જરૂર ઉપયોગી થઈ પડે–એમ સમજી શ્રી. નાથાલાલભાઈ તરફથી જે સામગ્રી અમને મળી છે તે પ્રગટ કરવાનો અમે નિર્ણય કર્યો છે.

તક્ષશિલાની સર્વોચ્ચ ખ્યાત વિદ્યાના કેન્દ્ર તરીકેની છે. ત્યાં કઇ પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવામા આવતું હતું તેનો કંઈક ખ્યાલ આ લેખમાં આપવામાં આવ્યો છે. જો કે આ લેખ મુખ્યતયા બૌદ્ધ જાતક ગ્રંથોના આધારે તૈયાર થયેલો છે, છતાં તેમાંની હકીકતો તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી જાણવામાં સૌ કોઇને ઉપયોગી થઇ પડે એવી હોવાથી એ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. **તંત્રી.**

પુરાતન બૌદ્ધસ્ટ જાતક કથાઓમાં તક્ષશિલાનાં વિદ્યાપીઠ માટે, એ યુગના અભ્યાસક્રમ માટે અને તે કાળની શિક્ષણ-પદ્ધતિ માટે ઉપયોગી ઉલ્લેખો કરવામાં આવેલ છે. તે ઉલ્લેખોમાં મળી આવતી ઘટનામાંથી અમુક અમુક ભાગ તારવી તે સમયના વિદ્યાપીઠમાં કેવી રીતે શિક્ષણ અપાતું તેનું ઐતિહાસિક વિવરણ નીચે આપવામાં આવે છે.

શિક્ષણ-પદ્ધતિની મુખ્ય રૂપરેખા

જાતક નં. ૨૫૨ માં આ પ્રમાણે વાત છેઃ— કાશીમાં બ્રહ્મદત્ત નામનો એક રાજા હતો અને એને બ્રહ્મદત્ત નામનો એક કુંવર હતો. પહેલાંના વખતના રાજાઓ પોતાના શહેરમાં કોઇ સુવિખ્યાત ગુરુ હોય તો પણ, શિક્ષણની સમાપ્તિ માટે ઘણીવાર પોતાના કુંવરોને દૂર પરદેશોમાં મોકલતા; એવા હેતુથી કે પરદેશોમાં ફરવાથી કુંવરોનો ગર્વ ગળી જાય અને ટાઢ તડકો વેઠતાં શીખે તથા દુનિયાદારીથી વાકેફ થાય. આ રાજાએ પણ એમ જ કર્યું. પોતાનો કુંવર સોળ વરસનો થયો ત્યારે એણે એને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને એક જોડ એકવડા તળીઆની, એક પાંદડાંની છત્રી અને ૧૦૦૦ સિક્કા આપી કહ્યું—"કુંવર, પુત્ર, તું તક્ષશિલા જા! અને ત્યાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કર."

પુત્રે પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી, માબાપને નમસ્કાર કર્યા અને ચાલી નીકળ્યો. યોગ્ય સમય થતાં એ તક્ષશિલા પહોંચ્યો. ત્યાં એણે ગુરુ કયાં રહે છે, એ તપાસ કરી. એ ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે ગુરુ વ્યાખ્યાન પૂરું કરી ઘરના બારણા આગળ આમતેમ આંટા મારતા હતા. ગુરુને જોતાંજ કુંવરે પોતાની પાવડીઓ છોડી નાંખી, છત્રી બંધ કરી દીધી, અને સવિનય નમસ્કાર કરીને જ્યાંનો ત્યાં ઊભો રહ્યો. ગુરુએ જોયું કે એ થાકી ગયો હતો. ગુરુએ આ નવા અભ્યાગતને આવકાર આપ્યો. કુંવરે ખાઇ પીને થોડો વિશ્રામ લીધો. પછી એ પાછો ગુરુ પાસે ગયો અને અદબવાળી એમની પાસે ઊભો રહ્યો.

'ક્યાંથી આવો છો?' ગુરુએ પૂછ્યું.

'કાશીથી.'

'તમે કોના દીકરા થાઓ?'

'હું કાશીના રાજાનો દીકરો છું.'

'અહીં કેમ આવવું થયું?'

'વિદ્યાભ્યાસ માટે.' યુવાને જવાબ આપ્યો.

'ઠીક, ગુરુદક્ષિણા લાવ્યા છો કે ગુરુસેવા કરી વિદ્યાધ્યયન કરવા ઇચ્છો છો?'

'હું દક્ષિણા લેતો આવ્યો છું;' એમ કહીને એણે ગુરુનાં ચરણો સમીપ પોતાની ૧૦૦૦ સિક્કાની કોથળી રજુ કરી દીધી.

સ્થાનિક વિદ્યાર્થીઓ દિવસે ગુરુસેવા કરતા અને રાત્રે ગુરુ પાસે અભ્યાસ કરતા, પરંતુ જે વિદ્યાર્થીઓ દક્ષિણા લાવતા એ ગુરુના ઘરમાં એમના જ્યેષ્ટ પુત્રો તરીકે રહી અધ્યયન કરતા. આ ગુરુ પણ બીજાઓની પેઠે શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તમાં આ કુંવરને ભણાવતા. આમ આ ણા કુંવરનું ભણતર શરૂ થયું.

આ વાત પરથી એ કાળની શિક્ષણપદ્ધતિની સર્વ મુખ્ય રૂપરેખાઓ આપણને વહેવાર પૂરતી જણાઇ જાય છે. હવે અમે એની સમજ પાડીશું અને બીજા જાતકોમાંથી જે વિશેષ માહિતી મળે એ ટાંકીશું.

વિદ્યાલયો

તક્ષશિલા વિદ્યાનું સૌથી વધારે સુપ્રસિદ્ધ મથક હતું. ભારતના જુદા જુદા અને દૂર દૂરના ભાગના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં ભણવા આવતા. દૂર આવેલા કાશી[૧]થી, રાજગૃહ[૨]થી, મિથિલા[૩]થી, ઉજ્જેન[૪]થી, મધ્યપ્રાંતમાં આવેલા કોસલ[૫]થી, અને ઉત્તર પ્રદેશમાં આવેલા શિવિ અને કુરુરાજ્યો[૬]માંથી. વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળેટોળાં ત્યાં કેવી રીતે આવતાં એ વિષેના જાતકોમાં સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો છે.

તક્ષશિલાની, વિદ્યાના મથક તરીકેની ખ્યાતિ, અલબત, ત્યાંના અધ્યાપકોની ખ્યાતિને લીધે હતી. તેઓ પોતપોતાના વિષયમાં આધારરૂપ સમર્થ વિદ્વાનો હોવાથી હંમેશાં એમને "જગવિખ્યાત" કહેવામાં આવે છે.[૭] ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન દૂર દૂરના ભાગોમાંથી સારા સારા વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન માટે તક્ષશિલા જતા અને તક્ષશિલા એ જમાનામાં

૧ [૧* ૨૭૨, ૨૮૫, ૪૦૯; ૨. ૮૫, ૮૭, ૪. ૫૦, ૨૨૪, ૫. ૨૬૩, ૧૨૬].

૨ [૩. ૨૩૮, ૫. ૧૬૭, ૨૪૭.]

૩ [૪. ૩૧૬, ૬. ૩૪૭.]

૪ [૪. ૩૯૨.]

૫ [૩ ૧૧૫.]

૬ [૬. ૨૧૦, ૬. ૪૫૭, ૩. ૩૯૯, ૧. ૩૫૬.]

૭. આવા એક ગુરુ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે "બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રીય વર્ણના યુવાનો સમસ્ત ભારતમાંથી એની પાસે વિદ્યા લેવા આવતા [૩. ૧૫૮]"

* અહીં તેમજ આગળ જ્યાં જ્યાં પાદનોંધોમાં આવા આંકડા આવ્યા છે તે, તે તે નંબરના જાતકમાં તે તે હકીકતનો ઉલ્લેખ હોવાનું સૂચવે છે.

હિંદુસ્તાનનું બૌદ્ધિક (બુધ્ધિ વિષયક) પાટનગર બનેલું તે નિશંક વિદ્વત્તા અને બહોળી ખ્યાતિ પામેલા આવા વિદ્વાનોને લીધે જ. આમ દેશના ભિન્ન ભિન્ન ભાગો તક્ષશિલાના આ કેવળણીના કેન્દ્રસ્થાનની મુખ્ય વિદ્યાપીઠે માન્ય કરેલાં મંદિરો હોય, તક્ષશિલા હિંદુસ્તાનના વિસ્તૃત સાક્ષર સમાજ પર એક પ્રકારે સામ્રાજ્ય ચલાવતું.

વિદ્યાર્થીઓ હંમેશાં પોતાની કેળવણીની પૂર્ણાહુતિ માટે જ તક્ષશિલા જતા વર્ણવાય છે, શરૂ કરવા માટે નહીં. સોળ વર્ષની ઉંમરે વા 'વયમાં આવતાં જ એમને ત્યાં મોકલાવાતા,[૮] એ બતાવે છે કે તક્ષશિલા પ્રાથમિક નહિ પણ ઉંચી કેળવણીનું મથક હતું. ત્યાં મહાવિદ્યાલયો હતાં વા વિદ્યાપીઠો હતી. જાણવા જેવું છે કે ઉમ્મરની આ હદ આધુનિક કાળની વિદ્યાપીઠોએ નક્કી કરેલી છે એટલી જ છે. અને એ પણ ખરું કે પાકી વયના વિદ્યાર્થીઓને જ વિદ્યાભ્યાસ માટે ઘરથી આટલે દૂર મોકલી શકાય.

સામાન્ય રીતે વિદ્યાર્થીઓને, દાખલ થતી વખતે, અધ્યાપકને પૂરેપૂરી દક્ષિણા કિંવા ફી આગળથી જ આપવી પડતી. એમ જણાય છે કે અધ્યાપનની ફી તક્ષશિલામાં ૧૦૦૦ સિક્કાની નક્કી થયેલી હતી.[૯] કોઈ રોકડી ફી ન ભરી દેવાની સ્થિતિમાં હોય તો ફીને બદલે એ અધ્યાપકની સેવા કરે તો ચાલતું.[૧૦] વિદ્યાર્થીઓનો મોટો ભાગ દહાડે ગુરુ સેવા કરીને જ રાતે વિદ્યા મેળવતા. એક ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીની નિશાળ સંબંધી એવું વાંચવામાં આવે છે કે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ માટે ઇંધન ભેગાં કરી લાવવાની સેવા ઉઠાવવાની હતી.[૧૧] કેટલીક વાર કોઈ વિદ્યાર્થી આવી સેવાઓમાં વા મજુરીઆ કામમાં જરા પણ વખત ન કાઢતાં પોતાનો બધો સમય અધ્યયન પાછળ ગાળવાનું ઇચ્છે અને સાથે સાથે આગળથી ફી રોકડી ન આપી શકે એટલો ગરીબ હોય એવું પણ બનતું. આવા વખતે એ વીદ્યાર્થી પાછળથી ફી ભરી દેશે એવો એના પર વિશ્વાસ રખાતો. આવા એક કાશીના બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી વિષે એવો ઉલ્લેખ છે કે તક્ષશિલામાં પોતાનું ભણતર પૂરું કર્યા પછી ગંગા પારના દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ભિક્ષાપર્યટન કરીને એણે એના ગુરુની દક્ષિણા પૂરી કરી.

દક્ષિણા 'સાત નીક્ક' વા સોનાના થોડાક ઔંસની વર્ણવાય છે. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે એ કાળમાં ગુરુદક્ષિણા સોના નાણામાં અપાતી.[૧૨] આ સંબંધમાં એક બીજી વાત યાદ આવે છે. બ્રાહ્મણ શિક્ષણ–પ્રણાલિકા પ્રમાણે બ્રહ્મચારી બહુધા સ્નાતક થયા પછી કિંવા અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી ગુરુદક્ષિણા આપતો.

વિદ્યાર્થી ઘણો ગરીબ હોય અને ઉપર્યુક્ત કોઇપણ રીતે એ દક્ષિણા ન ભરી શકે ત્યારે ઘણીવાર કેટલાક ઉદાર માણસો એને ધર્માદા કેળવણી આપવાનો પ્રબંધ કરી આપવા નીકળતા કાશીના એક 'જગ વિખ્યાત' ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એના હાથ તળે ૫૦૦ બ્રાહ્મણ (કિંવા ગરીબ) વિદ્યાર્થીઓ અધ્યયન કરતા. આવી નિશાળ ચલાવવાની મુશ્કેલી કાશીના લોકોએ આ વિદ્યાર્થીઓને નિત્ય સહિયારા ખર્ચમાંથી જમણ

૮ [ઉદ્દા. ૫–૧૯૨, ૨૧૦]
૯ [૧. ૨૭૨, ૨૮૫, ૪. ૫૦, ૨૨૪.]
૧૦ [મીલ. પન્હ ૬. ૧૧]
૧૧ [૧. ૩૧૭–૧૮]
૧૨ [૨. ૨૪૪]

આપીને ટાળી, અને વિદ્યાર્થીઓને મફત કેળવણી અપાવી. ઉદાર ગૃહસ્થો ગુરુશિષ્યોને પ્રસંગોપાત જમવાનું આમંત્રણ આપતા. તેથી પણ એમનું ભણતરનું ખર્ચ કેટલેક દરજ્જે કમી થતું. એક ઠેકાણે એવું વાંચવામાં આવે છે કે એક ગામડાના કુટુંબે તક્ષશિલામાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની એક આખી નિશાળને જમણ આપ્યું હતું. એક આખા ગામડાએ પણ એવું જમણ આપ્યું હતું. [૧૩] ઘણી વખત આ નોતરાંનો ક્રમ એવી રીતે ગોઠવાતો કે આખી નિશાળને રોજ કંઇક ને કંઇક જમણ હોય જ. વિદ્યાર્થીઓનો એક બીજો પ્રકાર એવો હતો કે જેમને પોતાના રાજ્ય તરફથી વિદ્યાવૃત્તિ (સ્કૉલરશિપ) મળતી હતી. સામાન્ય રીતે આવા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના દેશના રાજકુંવરોના સોબતી તરીકે ત્યાં અધ્યયન માટે આવતા. કાશીના અને રાજગૃહના દરબારના પુરોહિતોના દીકરાઓ પોતપોતાના રાજકુંવરો સાથે વિદ્યા માટે તક્ષશિલા આવેલા એવું આપણા વાંચવામાં આવે છે. છતાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને ઊંચી કેળવણી મેળવવા માટે રાજ્ય પોતના ખર્ચે મોકલતું એવા દાખલાની કાંઈ ખોટ નથી. કાશીના એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીને ત્યાંના રાજાએ રાજ્યને ખર્ચે ધનુર્વિદ્યાનો ખાસ અભ્યાસ કરવા માટે તક્ષશિલા મોકલ્યો હતો એમ આપણે વાંચીએ છીએ. [૧૪]

ભણતરનું ખરચ અહીં નિયત કરેલી ગુરુદક્ષિણામાંથી ભાગ્યેજ નીકળી શકે એમ હતું એ નોંધવાનું છે. એ સમયમાં શાળા નામની એક વેપારી સંસ્થાનો માલિક ન હોવાથી ઘણું કરીને ૧૦૦૦ સિક્કાઓમાંથી કશા પર એનો પોતાના મહેનતાણા તરીકે લાગો ન હોતો. જે વિદ્યાર્થી ફી ભરતા અને ગુરુ સાથે એકજ આશ્રમમાં નિવાસ કરતા તેમના ખાવાપીવાનું અને રહેવા કરવા ઇત્યાદિનું ખર્ચ કાઢવા માટે ફી જરૂરી હતી.

પરંતુ ગુરુની સાથેજ રહેવાનું ફરજિયાત ન હતું, દિવસે ભણતા વિદ્યાર્થીઓને પણ શિક્ષણ અપાતું. કાશીના રાજકુમાર જુન્હ વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ સ્વતંત્ર ઘર રાખીને રહેતો અને ત્યાંથી તક્ષશિલાની પાઠશાળામાં ભણવા જતો. [૧૫]

દિવસે ભણનારા વિદ્યાર્થીઓને પાઠશાળામાં દાખલ કરવામાં આવતા એ પરથી સૂચિત થાય છે કે ગૃહસ્થી જીવન ગાળનારા વિદ્યાર્થીઓ પણ ત્યાં આવતા. એક 'ગામડાના બ્રાહ્મણ' વિષે આપણે એમ વાંચીએ છીએ કે એ કાશીના કોઈ પંડિતના હાથ તળે ત્રણે વેદો અને અઢારે શસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી રહ્યા પછી તે પોતાની જમીન જાગીર સંભાળવા માટે ત્યાં રહ્યો; એ પરણ્યો અને ઘરમાંડીને રહ્યો. અને છતાં, એને બહારથી ભણતા વિદ્યાર્થી તરીકે અભ્યાસ ચાલુ રાખવા દેવામાં આવ્યો. એ માત્ર બે ત્રણ વખત આવી શક્યો કારણ એની બંધી વહુ રોજ જ્યારે એ પાઠશાળામાં જવાનો વિચાર કરતો ત્યારે માંદગીનો ઢોંગ કરતી. એક પરદેશી જુવાન બ્રાહ્મણની પણ એવી જ વાત છે. એ એક સુવિખ્યાત ગુરુના ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓમાંનો એક હતો. "એ એક સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો અને તેની સાથે પરણ્યો. ત્યારપછી એણે કાશીમાં રહેવાનું કાયમ રાખ્યું છતાં એ ત્રણ વારથી વધુ વખત એ ગુરૂ પાસે જઇ શક્યો નહિ." એની બ્હેકી ગએલી સ્ત્રી એને કેટલીકવાર એટલો પજવતી કે એણે ગુરુ પાસે જવાનું તદ્દન માંડી વાળ્યું."

૧૩. [૧. ૨૩૯; ૧. ૩૧૭; ૩. ૧૭૧,]

૧૪. [૫. ૨૬૩; ૩. ૨૩૮ અને ૫. ૨૪૭; ૫. ૧૨૭.]

૧૫. એક રાત્રે પાઠ પૂરો કરી ગુરુજીના ઘરમાંથી નીકળી અંધારામાં પોતાના ઘર ભણી પ્રયાણ કર્યું. [૪, ૯૬,]

સાત આઠ દહાડા પછી એ પાછો ગુરુ પાસે જવા લાગ્યો. પછી ગુરુએ એને જરૂરી શિખામણ આપી, અને ત્યારપછીથી "એ એની વહુના તરંગો પર ધ્યાન આપતો નહિ" અને ત્યારથી એ સ્ત્રી પણ તોફાન કરતી બંધ પડી. સ્ત્રીની બદફેલીથી એક બીજા વિદ્યાર્થીના અભ્યાસમાં પણ આમ વિક્ષેપ પડ્યો હતો એવી વાત છે.[૧૬] અંતમાં અમે કાશીના એક ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુનો દાખલો પણ આપીશું. ગુરુએ અમુક પ્રકારની ખાસ પરીક્ષા કરીને પોતાના એક વિદ્યાર્થીને પોતાની વયમાં આવેલી દીકરી માટે પસંદ કર્યો. કેટલાક ગુરુઓએ તો એવો ચાલ પાડયો હતો કે જો પોતાને પરણાવવા લાયક દીકરી હોય તો તે પોતાના મોટામાં મોટી ઉંમરના શિષ્યને આપવી.[૧૭]

એક ગુરુ માટે વિદ્યાર્થીઓની મોટામાં મોટી સંખ્યાનું ધોરણ ૫૦૦નું હતું.[૧૮] આટલી સંખ્યાથી શાળામાં ઘણી મોટી વિવિધતા આવી શકે. વિદ્યાર્થીઓ પણ જુદા જુદા પ્રકારના હતા, કોઈ આ ન્યાતનો તો કોઇ વળી બીજીનો, કોઇ ફલાણા દરજ્જાનો તો કોઇ ફલાણાનો. અલબત્ત, બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય વર્ગના જુવાનીઆઓની એમાં મોટી સંખ્યા હતી. (૩. ૪૬૮) દૂર દૂરના રાજ્યના રાજકુમારો[૧૯] તથા અમીર ઉમરાવોના કુંવરો[૨૦] પણ ત્યાં હતા. વળી વેપારીના, દરજીના, માછીના દીકરાઓ પણ ત્યાં હતા. કારણ, એક ગુરુ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એનો સિદ્ધાંત એવો હતો કે વિદ્યાર્થીને દાખલ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનું ન્યાત જાતનું કે ઉચ્ચ નીચનું બંધન ન જોઈએ. "એ જે મળે તેને, માછીને ને શુદ્રોને પણ નીતિ નિયમનો બોધ કરતો, પછી સાંભળનારની ઇચ્છા હોય કે નહોય."[૨૧] પરંતુ ચાંડાલોને વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ કરવામા આવતા નહિ.

ઉજ્જૈનના બે ચાંડાલ છોકરાઓ વિષે આપણે એવું વાંચીએ છીએ કે એમણે પોતાના જન્મની કમનસીબી જોઇને વિચાર કર્યો કે "આપણે ચાંડાલનાં કર્મો કદી કરી શકવાનાં નથી. ચાલો આપણે આપણો જન્મ છુપાવીએ અને યુવાન બ્રાહ્મણોનો વેશ લઈ ત્યાં અધ્યયન કરીએ!" આ વેશે દાખલ થઇ એ છોકરાઓએ એક દૂર દૂર સુધી ખ્યાતિ પામેલા ગુરુના હાથ નીચે રહી સ્મૃતિનો અભ્યાસ કર્યો. એમાંના એક વિદ્યાર્થીએ તો અભ્યાસમાં સફળતા પણ મેળવી. પરંતુ એક ગામડીઆએ એક વખત પાઠશાળાને જમવા તેડી હતી, ત્યારે કોઇ અસાવધાનીની પળમાં એમણે ચાંડાલની બોલીનો પ્રયોગ કરી દીધો, એ પરથી એમનો વેશ પકડાઇ ગયો અને એમને એકદમ કાઢી મુકવામાં આવ્યા (નં. ૪૯૮).

ચાંડાલ સિવાયની દરેક ન્યાતના વિદ્યાર્થીઓને પાઠશાળામાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવતો. પરંતુ આ વિદ્યાર્થીઓ બધા હંમેશાં પોતાના બાપદાદાના વારાના વિષયોનો જ

૧૬ [૧. ૪૬૩; ૧. ૩૦૦; ૩૦૧. ૩૦૨.]

૧૭ [૩. ૧૮, ૬. ૩૪૭]

૧૮ [૧. ૨૩૯, ૩૧૭, ૪૦૨, ૩, ૧૮, ૨૩૫, ૧૪૩, ૧૭૧.]

૧૯ [૧. ૨૭૨, ૨, ૮૭, ૩. ૨૩૮; ૫, ૧૬૨, ૫, ૧૭૭, ૨૧૦, ૨૪૭, ૨૬૨, ૪૨૬, ૪૫૬; ૪. ૯૬, ૩૧૬; ૩. ૧૧૫, ૪૧૫.]

૨૦ [૨. ૯૯; ૫. ૨૨૭; ૪. ૨૩૭]

૨૧ [૪. ૩૮; ૩. ૧૭૧,]

અભ્યાસ કરતાં એવું નહોતું. એક તક્ષશિલાના બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી વિષે આપણા વાંચવામાં આવે છે કે તે પોતાના ગુરુ પાસેથી જ્યોતિષનો અભ્યાસ કરીને પાછળથી કાશીની આસપાસના જંગલોમાં પારધી તરીકે જીવન ગાળવા લાગ્યો. બીજો એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી જેનો બાપ મોટો હોદ્દેદાર હતો તે બીજા બધા વિષયો છોડીને જાદુવિદ્યા શીખ્યો. બીજા એક વિષે એવું કહેવાય છે કે એણે ઉદાર વિદ્યાઓ (Liberal arts)નો અભ્યાસ કર્યો હતો અને ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત થયો હતો. વળી 'ઇંદ્રિય ગમ્ય' સર્વ વસ્તુઓ પર જે જાદુથી અધિકાર સ્થપાય એ જાદુનું અધ્યયન કરનાર એક બ્રાહ્મણના છોકરાએ વિજ્ઞાનનો (Science) અભ્યાસ પસંદ કર્યો હતો. અને એક બીજો ત્રણ વેદ અને અઢાર વિદ્યાઓને પોતાની કરવાનો અભ્યાસ કરતો હતો એવો ઉલ્લેખ છે.

આમ આપણે જોઇએ છીએ કે દરેક પ્રકારના અને દરેક સ્થિતિના જુવાનો અહીં ભણતરના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની છાયામાં પોતાની ન્યાતજાતના અને ઊંચ નીચના ભેદ ભૂલી જતા. રાજકુમારો, ઉમરાવો, વેપારીઓ, દરજીઓ, તેમ જ ધર્માદાથી જેમનો નિભાવ થતો કિંવા જે ફી સરખી આપી શકે નહિ તે બધાય અહીં એક જ શાળાના અને એક જ ગુરુના વિદ્યાર્થી બની એક બીજા સાથે ભળી જતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને શાળા માટે હલકા પ્રકારની મજુરી અને સતત મહેનત કરવી પડતી; પરંતુ, કોઈપણ પ્રામાણિક મહેનતમાં નાનપ નથી એ ધોરણ અહીં સ્વીકારાયેલું હોવાથી તેઓ ત્યાંના ઉમરાવ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ સાથે સમાનતા ભોગવતા. પાઠશાળામાં સર્વ ભેદભાવ ભુલાવનાર એક વિશેષ વસ્તુ હતી—ત્યાં રહેતા બધાને સાદાઈ અને નિયમ પાલનના અમુક ધોરણને સરખી રીતે અનુસરવું પડતું. (ચાલુ)

'जैन तत्त्वसार' का रचनास्थल अमरसर कहाँ है?

(एक विचारणा)

लेखकः—श्रीयुत अगरचन्दजी भँवरलालजी नाहटा.

श्री जैन आत्मानंद सभा भावनगर द्वारा 'जैन तत्त्वसार' नामक ग्रंथ गुजराती भाषान्तर सहित प्रकाशित हुआ है, उसके उपोद्घात में प्रवर्त्तक मुनिराज श्री कान्तिविजयजी महाराज ने उक्त ग्रंथ के रचनास्थान की टिप्पणी में लिखा है कि–'अमरसर, ए पंजाब मां सिक्ख धर्मानुयायिओनुं पवित्र स्थान छे'। जबसे यह उल्लेख हमारे अवलोकन में आया तभीसे हमें यह टिप्पन संदेहास्पद प्रतीत हुआ। क्योंकि पंजाब वाला अमरसर न होकर अमृतसर सुप्रसिद्ध है।

इसके बाद उपाध्याय समयसुन्दरजी रचित 'चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई' एवं 'चातुर्मासिक व्याख्यान' की प्रशस्ति पर विचार करने पर हमारा यह संदेह और भी दृढ हो गया। क्योंकि 'चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई' का दूसरा खंड सं. १६६४ चैत्र बदि १३ आगरे में विरचित है। उन्होंने सं. १६६५ चैत्र सुदि १० को अमरसर में 'चातुर्मासिक व्याख्यान पद्धति' की रचना करके सं. १६६५ ज्येष्ठ शुक्ला १५ को 'चार प्रत्येक बुद्ध चौपाई' के चौथे खण्ड को आगरे में ही पूर्ण किया है। इससे स्पष्ट है कि चैत्र बदि १३ तक कविवर आगरे में ही थे और चैत्र शुक्ल १० के पहिले अमरसर पहुंच चुके थे। इसके बीचके दिनों का अन्तर केवल १२-१३ दिनों का है, इतने थोड़े समय में आगरे से पंजाब के अमृतसर पहुंचना संभव नहीं है और न इतनी दूर जाने पर ज्येष्ठ महीने में पुनः आगरे लौट आना ही संभव है। अतः प्रस्तुत अमरसर और ही कोई स्थान होना चाहिए। इसके बाद हमारा ध्यान जैसलमेर के अमरसागर[1] की ओर गया पर वह भी सुदूर देश में और पीछे का बसा हुआ होने के कारण समस्या को हल करने में समर्थ न हो सका। और कई वर्षों से यह गुत्थी ज्यों की त्यों उलझी पड़ी रही। अभी कुछ मास पूर्व 'चाँद' का सन १९३५ सितम्बर का अंक हमारी नजरों में आया। उसमें प्रकाशित 'शेखावत राजपूत वंश की जन्मभूमि अमरसर' को पढने पर हमें यह निश्चय हो गया कि 'जैन तत्त्वसार' एवं 'चतुर्मासिक व्याख्यान' आदि का रचनास्थल प्रस्तुत अमरसर यही है, जो कि जयपुर से उत्तर की ओर ३४ मील और जयपुर रेलवे के गोविन्दगढ नामक स्टेशन से १५ मील पर अवस्थित है। इसका एक कारण यह भी है कि अमरसर के श्री जिनकुशलसूरिजी के गुणगर्भित स्तवन उपलब्ध हैं और प्रस्तुत अमरसर में स्थित श्री जिनकुशल-

---

१ फार्बस गुजराती सभा, बम्बइ के मुखपत्र 'त्रैमासिक' में प्रकाशित मुनि श्री कांतिसागरजी के 'मुगलकालमां लखायेल जैन साहित्य' लेखमें भी अमृतसर एवं अमरसागर की अमरसर होनेकी संभावना की गई है, पर वह ठीक नहीं है।

सूरिजी की चरण पादुकाओं के लेख भी इस लेख में छपे हैं एवं खरतर गच्छीय मुनि कनकसोमजीने सं. १६४४ के श्रावण में 'आर्द्रकुमार धमाल' भी अमृतसर में बनाई। उनकी भी चरणपादुकाओं का लेख प्रस्तुत लेख में छपा है। यद्यपि ये दोनों लेख बहुत अशुद्ध छपे हैं फिर भी महत्व के होने के कारण यहां उद्धृत किए जाते हैं।

[१] "सम्वत् १६५३ वर्षे वैशाखाद्य ५ दिने श्री जिनकुशलसूरीश्वराणां पादुके कारिते अमरसर वास्तव्य श्री संघेन ज्ञाता। मूलस्वत ? प्रारेत कमा मंत्री कर्मचंद्र श्री बोम्हः मेचः घंडि श्रांनियांश्च सोण सानं महच चेष्टितम् युगे अक्षे:"

[२] "सम्वत् १६६२ वर्षे व ३ वदि ५ दिने सोमवारे श्री खरतर गचाचनाचार्य श्री. श्री. कनकसोमगणीनां पादुका प्रतिष्ठिते य भया माम श्री जिनचंद्रसूरिः लिः"

अमरसर सतरहवीं शताब्दी में खरतर गच्छ का एक विशिष्ट स्थान था। यहां की रचित निम्नोक्त कृतियां उपलब्ध हैं:—

१ सं. १६३८ शीतलजिन स्तवन. कर्ता साधुकीर्ति।
२ सं. १६४४ श्रावण आर्द्रकुमार धमाल–कर्ता–कनकसोम।
३ सं. १६६५ चै. शु. १०, चातुर्मासिक व्याख्यान-कर्ता-समयसुंदर।
४ शीतल जिन स्तवन–कर्ता समयसुंदर।
५ सं. १६६५ आश्विन शुक्ल १०, यशोधर रास–कर्ता-विमलकीर्ति।
६ सं. १६६९ आश्विन शुक्ल १५ बु. जैनतत्त्वसार-कर्ता-सूरचंद्र।
७ सं. १६८० का. शु. १३, लघुसंग्रयणी बालावबोध–कर्ता-शिवनिधान।
८　,,　कल्पसूत्र बालावबोध　,,

सं. १६६१ में श्री जिनसिंहसूरिजी यहां पधारे थे और माघ शुक्ल ७ को श्री जिनसागरसूरिजी को उनके बड़े भाई विक्रम और माता मृगादेवी के साथ ही दीक्षा दी गई थी। दीक्षामहोत्सव श्रीमाल थानसिंह ने किया था जिसका उल्लेख श्री जिनसागरसूरिरास आदि में पाया जाता है।

सं. १६८० के पश्चात् अमरसर का कोई उल्लेख देखने में नहीं आया, संभव है इसके थोड़े अरसे के बाद ही राजविप्लव के कारण जैनों को यहांसे हट जाना पड़ा हो। 'चाँद' में प्रकाशित लेख के अनुसार अभी यहां अमरसर खास, नवलापुरी (नायण) तथा पठानों का वास तीनों को मिलाकर जिसे कस्बा अमरसर कहते हैं, केवल ५००० की आबादी है। एवं यह अमरसर पहले जाट (गुर्जर) अमराकी ढाणी थी। शेखावत वंश के स्थापक राव शेखाजी. वि. सं. १४५५ के लगभग यहां गढ बनवा कर रहने लगे थे। उपर्युक्त जैन कृतियों के अनुसार यहां पर श्री शीतलनाथजी का जैन मन्दिर था। परन्तु इस लेख में उसका कोई उल्लेख नहीं किया गया है, केवल उपर्युक्त दो लेखोंवाली छतरियों का दादा पोते की छतरी नामसे प्रसिद्ध होने का उल्लेख किया है। अतः उक्त स्थान से निकट वर्ती एवं जयपुर निवासी भाईयों का कर्तव्य है कि उक्त मंदिर व दादावाड़ी आदि जैन स्मारकों की खोजका समुचित ज्ञातव्य प्रकाशित करें।

कुन्दकुन्द-श्रावकाचार *

(यानी-विवेकविलासका दूसरा भव)

लेखक—पूज्य मुनिराज श्री दर्शनविजयजी

जैनसंघमें आ. जिनदत्तसूरि नामके २ आचार्य हुए हैं।

१. आ. जिनवल्लभसूरिके पट्टधर, जो खरतरगच्छके प्रथम प्रधान आचार्य हैं।

२. वायड्गच्छके आ. जीवदेवसूरिके पट्टधर, जिन्होंने जावालीके राजा उदयसिंहके मंत्री देवपालके पुत्र धनपालकी खुशीके लिए 'विवेकविलास' बनाया है।

'विवेकविलास'में १२ उल्लास और १३२१ श्लोकप्रमाण संस्कृत-पद्य हैं। इसमें प्रधानतया गृहस्थ-व्यवहारका निरूपण है। वह अपनी ढंगका अद्वितीय ग्रंथ है। उस समय 'विवेकविलास' इतना लोकप्रीय और व्यापक हो गया था कि-वैदिक धर्मावलम्बी माधवाचार्यने अपने 'सर्वदर्शनसंग्रह-ग्रंथ'में जैनदर्शनके परिचयके लिए इसीके ही श्लोक आ. जिनदत्तसूरिजीके हवालेसे उद्धृत किये हैं। ×

किसी दिगम्बर विद्वानको अपने समाजमें इस ढंगके ग्रन्थका अभाव खटका, और विचार आते ही "श्रावकाचार" बना दिया। उसके निर्माताका नाम है "जिगचन्द्रसूरिके शिष्य कुन्दकुन्द आचार्य"। ग्रन्थनिर्माताने भी ज्यादह तकलीफ ही न उठाई, कुछ संस्कार देकर सारेके सारे 'विवेक विलास'का ही "श्रावकाचार" नाम रख दिया। बस, इस तरह एक अनूठा दिगम्बर शास्त्र तय हो गया।

कुन्दकुन्द आचार्यने 'विवेकविलास'में जो २ संस्कार दिये हैं वे ये हैं—

१—दोनों ग्रंथके आदि मंगलाचरण, उल्लासकी संख्या विषयनिरूपण, विषयप्रतिपादक श्लोक और अंतिम काव्य एकरूप हैं, परस्परमें सिर्फ २५–३० श्लोकोंका हेरफेर है।

२. कुन्दकुन्द आचार्यजीने 'विवेकविलास'के कई श्लोक उडा दिये हैं। उल्लास १ के ८४ से ९८ श्लोक, उ० २ का ३९ वा, उ० ३ का ६० वा, उ० ५ के १०–११–५७–१४२–१४३–१४४–१४६ १८८ से १९२ (१२) श्लोक, और उ० ८ के ४९–६०–६१–७५–८५–२५५–२९३–३४३–३४४–६४६–३६७–४२०–व ४२१ श्लोक में से पूरे पौने आधे या पाव श्लोक उडा दिये हैं।

३. कुन्दकुन्द आचार्यने 'श्रावकाचार' में कुछ नये श्लोक बढा दिये हैं। उ० १ में ६३ से ७०॥ श्लोक, उ० २ में ३३–३४ वे श्लोक और उल्लास

---

* पं. जुगलकिशोर मुख्तारकी ग्रन्थपरीक्षाके आधार पर।

× श्री वेंकटेश्वर प्रैस–बम्बइसे मुद्रित वि. सं. १९२६ का संस्करण 'सर्व दर्शन संग्रह' आर्हत दर्शन श्लो० २३ पृ० ३८–७२।

८ वे में २५३ वा श्लोक अधिक बढा दिये हैं।

४. कुछ स्थानोंमें श्लोकोंको उपर नीचे कर रक्खे हैं, और कहीं २ पद्योंको ही उलटा दिया है। इस प्रकार श्लोकोंके नंबरमें हेरफेर हो गया है, एवं अर्थक्रम भी तूट गया है।

५. सब उल्लासों के अंतमें संधियां भी लिखी है। सिर्फ विवेकविकास के स्थानमें 'श्रावकाचार' शब्द रख दिये हैं।

६. 'विवेकाविलास' में अंतिम काव्यके बाद १० पद्योंकी प्रशस्ति है, जिसमें आ. जिनदत्तसूरिजी की गुरुपरंपरा आदि वर्णित है। 'श्रावकाचार' के अंतमें ऐसी प्रशस्ति नहीं हे।

७. 'विवेकविलास' की श्लोकसंख्या १३२१ है, और 'श्रावकाचार' की श्लोकसंख्या १२९४ है।

८. आचार्यने 'विवेकविलास' में प्रथम उल्लास के तीसरे और नववें श्लोक में अपने गुरुजी और ग्रंथ का निम्न तरह परिचय दिया है।

जी + ववत् प्रतिभा यस्य।	स्वस्थानस्यापि पुण्याय।
व + चो मधुरिमांचितं ॥	कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥
दे + हं गेहं श्रियस्तं स्वं।	श्रीविवेकविलासाख्यो।
वं + दे सूरिवरं गुरुम् ॥३॥	ग्रंथः प्रारभ्यते मितः ॥९॥

कुन्दकुन्द आचार्यने उन दोनों को निम्न रूप में परावर्तित कर रक्खे हैं।

जीववत् प्रतिमा यस्य।	स्वस्थानस्यापि पुण्याय।
वचो मधुरिमांचितं ॥	कुप्रवृत्तिनिवृत्तये ॥
देहं गेहं श्रियस्तं स्वं।	श्रावकाचारविन्यास-
वन्दे जिनविधुं गुरुम् ॥ ३ ॥	ग्रन्थः प्रारभ्यते मया ॥ ९ ॥

'श्रावकाचार'के विधाताने असलीपन बतानेके लिये हेरफेर करना चाहा, और वैसा किया भी सही, मगर जो खास बदलने के काबिल था, वह तो उनके ख्याल आया में ही नहीं। देखिए—

१. 'विवेकविलास'के उल्लास ८ श्लोक २४१-२४२में तीर्थंकरमें नहीं रहने वाले १८ दूषण बतलाये हैं, वे १८ दोष श्वेताम्बर मान्यताके अनुसार हैं। दिगम्बर समाज उनसे भिन्न और १८ दोष मानती है। किन्तु 'कुन्दकुन्द-श्रावकाचार'में तो 'विवेकविलास'के ही १८ दोष दर्ज हैं।

२. आ० जिनदत्तसूरिजीने 'विवेकविलास'के प्रथम उल्लासके तीसरे श्लोकमें अपने गुरुको, गुप्ताक्षरोंसे नाम जोड़कर नमस्कार किया है। तीसरे श्लोकके चारों चरणों के पहिले पहिले अक्षरोंको मिलानेसे 'जी+व+दे+व' नाम बनता है। माने-'विवेकविलास'के निर्माता आ० जिनदत्तसूरिके गुरुका नाम "जीवदेवसूरि" है। उनको 'वन्दे सूरिवरं गुरुम्' पदसे आचार्यने नमस्कार किया है।

'श्रावकाचार' में ३०१ का तीसरा श्लोक तो वही है सिर्फ चौथे चरण में 'वन्दे जिनविधुं गुरुम्' इतना फरक रक्खा है, मगर कुन्दकुन्द आचार्यने इसके प्रथम-अक्षरों का भेद नहीं पाया।

उक्त दोनों गलतीयां इतनी विशद हैं कि और २ प्रमाणों की अपेक्षा रहती नहीं है।

खोजी विद्वानोंने उस ग्रंथ की परख कर ली, और आमतौरसे जाहिर कर दिया कि-'कुन्दकुन्द श्रावकाचार' जिनदत्तीय-'विवेकविलास' का ही सरासरी अनुकरण है, यानी पक्षभेद के जरिए नामांतर है।

'अरिहन्त-चैत्य' शब्दका अर्थ

[एक विचारणा]

लेखक—पू. आ. म. श्री. विजयलब्धिसूरीश्वरजीशिष्य
पूज्य मुनिमहाराज श्रीविक्रमविजयजी

(गतांकसे क्रमशः)

"अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है तथा एवं समाजके लिये हानिकारक है (भ्रष्ट पंचकादिवत्) इसलिये त्याज्य है, किन्तु मूर्तिमें तो गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं, न अजैनोंके हाथमें जानेसे भय ही है" ऐसा प्रत्यालोचकका लेख है। विचार तो बहुत सुंदर है, किन्तु कुछ अंशमें भूल है, अन्य यूथमें जानेवाला साधु जैनत्वके गुणसे रहित हो जाता है इसमें कारण यह है कि-जैनयोग्य आचरण न होनेसे वेषभूषादिके परिवर्तनसे अथवा अन्य यूथिकोंके संसर्गके कारण पदार्थकी विपरीत प्ररूपणासे; न कि केवल अन्य यूथमें जाने मात्रसे एवं अन्य तीर्थिके सिद्धान्तके ग्रहणमात्रसे। क्योंकि मिथ्यादृष्टिके दर्शनशास्त्र सम्यग्दृष्टिसे परिगृहीत होनेपर वह सम्यग्ज्ञान कहलाता है एवं मतिरूप सम्यग्ज्ञान और श्रुतज्ञान मिथ्यादृष्टिसे परिगृहीत हो तो वो मिथ्या ज्ञान श्रुत-अज्ञान कहलाता है। केवल जानने मात्रसे नहीं, किन्तु असत् प्ररूपणा द्वारा, भव्य जीवोंको जैनमार्गमें विपरीत ज्ञानका उत्पादक होनेके कारण सम्यग्ज्ञान सम्यक् श्रुत नहीं कहलाता है। इसी प्रकार भगवत्मूर्ति भी अन्य तीर्थिकों के हाथमें जानेसे उनकी की हुई अविधि पूजाप्रभृति भव्योंको अशुद्ध भावोत्पादक हो जाती है। अशुभ भावोत्पादकत्वरूप अवगुण अन्य तीर्थिक परिगृहीत प्रतिमाओंमें है, मिश्रित और केवल सम्यग्दृष्टि परिगृहीत प्रतिमामें विशुद्ध भावोत्पादकगुणत्व है इसलिये 'मूर्तिमें गुण अवगुणका प्रश्न ही नहीं' ऐसा लिखना अन्याय है। मक्षीजी और केसरीयाजी एकदम नाम आकृति विभूषादिसे परिवर्तन नहीं है, जिससे अशुभ भावका उत्पादक हो सके। और एकदम मिथ्यादृष्टि परिगृहीत भी नहीं है इसलिये कोई हरकत नहीं।

"स्वसमाजसे भ्रष्ट होकर अन्य समाजमें मिलनेवालोंके लिये बाधा रखना खास जरूरत है, क्योंकि ऐसे लोग पूर्वपरिचयके कारण पूर्वसमाजके सामान्य लोगमें पहुंचकर उन्हें भी बिगाडनेका प्रयत्न करते हैं"। उचित लिखा गया है, परन्तु यह बाधा 'अन्यतोर्थिकपरिगृहीतचैत्यानि' शब्दसे ही नीकालनी चाहिए, इसमें कोई निर्बंध नहीं है। इसका अन्य शब्दों से भी निराकरण हो जाता है। "एक तरह से है तो यह न्याय संगत बात" इस तरह कहते हुए अनिच्छासे आपने भी उक्त कुछ बातों को न्यायसंगत मान ही लिया। इसलिये उस विषयपर मुझे ज्यादा लिखने की जरूरत नहीं। फिर लिखते हैं कि "किन्तु थोडीसी बात और रह जाती है वो यह कि साधु से असाधु तो हो सकता है, किन्तु क्या परमेश्वर भी पतित होते हैं? जडमें भी गुण अवगुणका सद्भाव होता है?" यह बात जरूर रह जाती है और यह तो आप पर भी बीती ही है जो कि जड मूर्तिमंडन को जैसा ही देखा झट कूद पडे, कलम उठाई और लिख मारा। जड होनेसे ही मूर्तिमंडनने अपने भावको आपको बतलाया नहीं, और ज्यों त्यों कलमसे कागज को आपने काला कर दिया। इससे ही आपको जडमें गुण व अवगुण है या नहीं इसका ज्ञान हो ही जाता है। न मानो तो उसके लिये कोई उपाय नहीं। दूसरी बात रही परमेश्वर की। उन्हें कोई पतित कहता हो नहीं और अन्य तीर्थिकों से परिगृहीत भी नहीं हो सकते। उनकी मूर्तिमें भी जबतक तदीयत्व रहेगा तबतक अपतित ही है अन्यथा अपूजनीय है इससे परमेश्वरमें कोई पतित वा अपतित की शंका ही नहीं रहती है।

और असणं पाणं इत्यादि वाक्यों को लेकर सूरिजी का जो उपहास करते हैं और लिखते है कि "वास्तवमें आहार पाणी खादिम स्वादिम ये शब्दों ही मनुष्य के व्यवहार खान पानकी वस्तु घोषित कर रहे हैं, पूजाकी वस्तुओं को कोई भी आहार आदिक से नहीं बतलाते" यह बिलकुल झूठ है, क्योंकि 'अन्न उत्थिय देवयाणि' इसके साथ असणं पाणं कैसे लगगे इस बातको देखी ही नहीं। अन्य तीर्थिक देवता मनुष्य है हि नहीं तो असणं पाणं का इसके साथ समन्वय हो सकता है। अतः प्रत्यालोचक महाशयजी! मूर्तिद्वेषके नशे को उतारकर समदृष्टि से विचार कीजिये।

(क्रमशः)

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે. વ્ય.

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક-પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૧૦૩ પ્રશ્ન–ભાવ વૈદ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર–પંચમહાવ્રતોની સાધના, પાંચે ઇંદ્રિયોને વશ કરવી, ચાર કષાયોને જીતવા, આઠ પ્રવચન માતાની સાધના, ત્રણ દંડથી નિવૃત્તિ વગેરે સાત્ત્વિક ગુણોને ધારણ કરનાર શ્રી. આચાર્ય ભગવંત વગેરે મહાપુરુષો ભાવ વૈદ્ય કહેવાય–કારણ કે તે પૂજ્ય મહાર્ષિભગવંતો પ્રભુશ્રી તીર્થંકરદેવના ઉપદેશ પ્રમાણે ભાવ રોગને દૂર કરે છે, ને ભવ્ય જીવોને દેશના દઇને ભાવરોગથી દૂર રહેવા પ્રયત્નશીલ બનાવે છે. આ જ ઇરાદાથી મંત્રી વસ્તુપાલે અંતિમ સમયે તેવા ભાવ વૈદ્યની માગણી કરી છે. આ સંબંધી વિશેષ બિના મેં શ્રી. લોકપ્રકાશ, ભાવનાકલ્પલતાદિની પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તારથી જણાવી છે. પહેલાં નંબરના ભાવ વૈદ્ય પ્રભુશ્રી તીર્થંકર દેવો જાણવા, કારણકે તેમણે ભાવ રોગનો નિર્મૂલ નાશ કર્યો છે. તેમના વિરહકાલમાં મહાવ્રતાદિ ગુણવંત ગુરુમહારાજ ભાવ વૈદ્ય કહેવાય. ૧૦૩.

૧૦૪ પ્રશ્ન–ભાવ રોગનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર–૧ કામ, ૨ કષાય, ૩ ખોટા–બિનજરૂરી વિચારો, ૪ અસભ્ય ભાષા, ૫ અયોગ્ય કાયિક પ્રવૃત્તિ વગેરે કારણોને લઇને સંસારી જીવો જે ચારગતિનાં દુઃખો ભોગવી રહ્યા છે, તે ભાવ રોગ કહેવાય. ભાવ રોગનું મુખ્ય કારણ મનની ખરાબ ભાવના છે. તેથી ભવ્ય જીવોએ માનસિક ભાવનાને નિર્મળ કરનારાં સાધનો સેવવાં જોઇએ. વિશેષ બિના શ્રી દેશનાચિંતામણિમાં જણાવી છે. ૧૦૪.

૧૦૫ પ્રશ્ન—શ્રી મહાવીર દેવે અંતિમ સમયે ભવ્ય જીવોને હિત શિક્ષા દેતાં જણાવ્યું હતું કે—"હે ભવ્ય જીવો! તમે ભારંડપક્ષીની માફક પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શ્રી જૈનધર્મની સાત્ત્વિકી આરાધના કરીને સિદ્ધિપદને મેળવજો" "**भारंडपक्खीव चरऽप्पमत्ते**" એમ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ચોથા અધ્યયનની છઠ્ઠી ગાથામાં જે ભારંડપક્ષીને દૃષ્ટાંત તરીકે જણાવ્યું છે તે પક્ષીનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—આ ભારંડપક્ષિના એક શરીરમાં જીવ બે હોય, તેને પેટ એક હોય, ડોક જુદી જુદી બે હોય, બે મોઢા અને બે જીભ હોય, તથા તે પક્ષી ભાષા–મનુષ્યના જેવી બોલે. જે વખતે તે બે જીવને પ્રમાદથી જુદાં જુદાં ફળ ખાવાની ઇચ્છા થાય, તે જ વખતે તે મરણ પામે, તેથી મરણના ભયને લીધે તે પક્ષી બહુ સાવચેત રહે છે. આવી સાવચેતી શ્રી જિનધર્મની આરાધનામાં રાખતાં જરૂર સિદ્ધિના સુખ મળે આ ભારંડપક્ષીની બિના શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રવૃત્તિ, પ્રશ્નવ્યાકરણવૃત્તિ, ઔપપાતિકસૂત્રવૃત્તિ, કલ્પસૂત્રની કિરણાવલી, સુખબોધિકા ટીકા વગેરેમાં જણાવી છે. ૧૦૫

૧૦૬ પ્રશ્ન—ભારંડ પક્ષિને કેટલા પ્રાણ હોય?

ઉત્તર—ભારંડ પક્ષિના એક શરીરમાં બે જીવ હોય. તે બંનેને મન સિવાય બાકીના પાંચ ઇંદ્રિયો, વચનબળ, કાયબળ, શ્વાસોશ્વાસ, આયુષ્ય–આ નવે પ્રાણો જુદાં જુદાં ગણતાં ને અઢાર પ્રાણમાં મનને ભેળવતાં ૧૯ પ્રાણ હોય, એમ સંભવે છે. આ બાબતમાં

ખરી બિના શ્રી કેવલિભગવંતો જાણે, એમ પંડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજે પ્રશ્ન ચિંતામણિમાં જણાવ્યું છે. ૧૦૬.

૧૦૭ **પ્રશ્ન**—ભારંડ પક્ષિના શરીરની વધારેમાં વધારે ઊંચાઇ કેટલી હોય ?

ઉત્તર—તેની ઉંચાઇ બેથી નવ ધનુષ્ય પ્રમાણ હોય છે. આ બાબતમાં શ્રી લોક પ્રકાશમાં જણાવ્યું છે કે—"**धनुःपृथक्त्वं**" અહીં જાતિની અપેક્ષાએ એક વચન કહ્યું છે એમ સમજવું. તેથી તે ભારંડ પક્ષિઓના શરીરની ઉંચાઇ તેવા કાલાદિની અપેક્ષાએ ઘણાં ધનુઃપૃથકત્વ પ્રમાણ પણ સંભવે છે, આવી ઉંચાઇવાળા શરીરને ધારણ કરનારા ભારંડ પક્ષિઓ ત્રણ ગાઉ પ્રમાણ ઊંચાઇવાળા દેહને ધારણ કરનારા યુગલિકોના મૃતક શરીરોને ઉપાડીને સમુદ્રાદિ અગાધ જલાશયોમાં ફેંકી દે છે. આવા પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી બૃહત્સંગ્રહણીની ટીકામાં શ્રી મલયગિરિજી મહારાજે પણ કર્યું છે, તેથી વિશેષ બિના તે ગ્રંથમાંથી જોઇ લેવી. ૧૦૭.

૧૦૮ **પ્રશ્ન**—દેવોના ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક, એ ભેદમાંથી કયા ભેદમાં "લવસત્તમ" દેવોને ગણવા ?

ઉત્તર—સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોને લવસત્તમ દેવ તરીકે શ્રી ભગવતી સૂત્રાદિમાં જણાવ્યા છે. પાછલા ભવમાં તેઓ નિર્મલ સંયમની સાધના કરતા હતા. તેના પ્રતાપે તેમણે ઘણાં કર્મો ખપાવી દીધાં પણ છટ્ઠ તપ કરતાં જેટલાં કર્મો ખપે, તેટલાં કર્મો બાકી રહ્યાં. આ કર્મો સાત લવ પ્રમાણ વખતમાં ખપી શકે એવાં છે. પણ આ સમયે તેટલું આયુષ્ય અધિક (વધારે) તે દેવોનું છે નહિ; એક બાજુ આયુષ્ય પૂરું થવાની તૈયારી છે, બીજી બાજુ એ શેષ કર્મોનો ક્ષય કરવો બાકી છે. આ સ્થિતિમાં તે દેવો વિસામા તરીકે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. જો તે દેવોનું આયુષ્ય સાત લવ જેટલું વધારે હોત તો તેઓ તેટલા સમયમાં છટ્ઠ તપથી ખપાવવા લાયક કર્મો ખપાવીને જરૂર મોક્ષના અવ્યાબાધ સુખ પામત. પણ તેના અભાવે તેઓ વિશિષ્ટદેવપણું પામે છે. આ બિનાને લક્ષ્યમાં રાખીને લવસત્તમ દેવોની વ્યાખ્યા શ્રી જૈનાગમમાં આ પ્રમાણે જણાવી છે–પાછલા ભવમાં સાત લવ જેટલા આયુષ્યની ઓછાશને લઇને જેઓ મોક્ષમાં ન ગયા પણ સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં ગયા તે દેવો "**લવસત્તમ દેવ**" કહેવાય, અને તેઓ દેવના ચાર ભેદોમાં વૈમાનિક દેવ કહેવાય. લવસત્તમમાં લવ શબ્દથી લવ નામના કાલનું સ્વરૂપ જાણવું જોઇએ. તેનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. [૧] સાત શ્વાસોચ્છવાસનો એક સ્તોક થાય. [૨] ૭ સ્તોકનો લવ થાય. [૩] ૭ લવનું મુહૂર્ત્ત થાય. [૪] ૩૦ મુહૂર્ત્તનો દિવસ થાય. [૫] ૩૦ દિવસનો મહિનો થાય. [૬] બાર મહિનાનું વર્ષ થાય. આ વગેરે બિના શ્રીલોકપ્રકાશમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૧૦૮.

૧૦૯ **પ્રશ્ન**—લવસત્તમ દેવોની દેવતાઇ સાહિબી કોઇ મહાપુરુષે કોઇ ગ્રંથમાં ટૂંકામાં પણ જણાવી છે ?

ઉત્તર—તેઓ પાછલા ભવમાં નિર્મલ સંયમને સાધતાં ઉપશમ શ્રેણિને માંડે છે. તેમાં મોહનીય કર્મની બધી પ્રકૃતિઓને ઉપશમાવીને એટલે તે પ્રકૃતિઓનો જે પ્રદેશોદય રસોદય ચાલુ હતો, તે બંધ કરીને (અટકાવીને) અગિયારમા "ઉપશાંત કષાય વીતરાગ

છદ્મસ્થ" ગુણસ્થાન કે જ્યાં છે અહીં તેઓ, અંતર્મુહૂર્ત સુધી વીતરાગ દશાનો અનુભવ કરે છે, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં રહીને એક સાત વેદનીયને જ બાંધે છે. આ મુનિવરો છઠ્ઠ તપ કરીને સાત લવમાં ખપાવી શકાય, તેટલા કર્મો બાકી રહ્યાં ને આયુષ્ય પૂરું થવા આવ્યું. તેથી કાલધર્મ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉપજે છે. અહીં અંતર્મુહૂર્તમાં છએ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પર્યાપ્તા થાય છે. તે દેવો દેવતાઈ શય્યામાં પોઢયા (સૂતા) રહે છે ને વિશિષ્ટ દેવતાઈ સુખને અનુભવે છે. શય્યાની ઉપરના ભાગમાં ઝુમખડાના આકારે એક મોતી લટકતું રહે છે. વચમાં ૬૪ મણનું એક હોય છે. તે પોતાની કાંતિથી દશે દિશામાં અજવાશ ફેલાવે છે. તેની આજુબાજુ ચાર મોતી ૩૨ મણનાં હોય છે. તેની આજુબાજુ સોલ મણનાં ૮ મોતી હોય છે. તેની આજુબાજુ આઠમણિયાં ૧૬ મોતી હોય છે. તેની આજુબાજુ ચારમણિયાં ૩૨ મોતી હોય છે. તેની આજુબાજુ બે મણિયાં ૬૪ મોતી હોય છે, તેની આજુબાજુ એક મણિયાં ૧૨૮ મોતી હોય છે. આ રીતે-૧-૪-૮-૧૬-૩૨-૬૪-૧૨૮=૨૫૩ મોતી થયા આજુબાજુ રહેલાં બધાં મોતી વચલા ૬૪ મણના મોતીની સાથે વાયુના સંબંધથી અફળાય ત્યારે તેમાંથી રાગ રાગણીયુક્ત નાટક પ્રકટે. તે સાંભળતાં લવસત્તમ દેવો અપૂર્વ પૌદ્ગલિક આનંદનો અનુભવ કરે છે. તે અનુભવમાં તેઓ એવા તલ્લીન બને છે કે જેથી ભૂખ તરસ પણ તેમને પીડતી નથી. આ દેવો તેત્રીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય હોવાથી તેત્રીસ હજાર વર્ષ વીત્યાબાદ આહારની ઇચ્છા કરે, ને તેત્રીસ પખવાડિયા વીત્યા બાદ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે. તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મનુષ્ય ભવમાં આવી મોક્ષ માર્ગને સાધે, ને સિદ્ધ થાય. આ બિના ટૂંકામાં પંડિત પ્રવર શ્રી વીરવિજયજી માહારાજે ચોસઠ પ્રકારી પૂજામાં જણાવી છે. આ બિનામાંથી અપૂર્વ બોધ એ મળે છે કે નરભવના સાત લવ જેટલા પણ આયુષ્યની કેટલી વિશિષ્ટતા છે? એટલું પણ આયુષ્ય મોક્ષને મેળવવામાં જો ખાસ જરૂરી છે, તો અધિક આયુષ્યની વિશેષ જરૂરિયાત, અને વિશેષ ઉત્તમતા હોય, એમાં નવાઇ શી? આ હકીકતને લક્ષ્યમાં લઇને ભવ્ય જીવોએ માનવ જીંદગીનો એક પણ ક્ષણ નિષ્ફલ ન જ જવા દેવો જોઇએ. ૧૦૯.

॥ શ્રી પ્રવચન-પ્રશ્નમાલાનું પૂર્વાર્ધ સંપૂર્ણ ॥

संपुण्णं पुव्वद्धं भव्वाणं भव्वबोहयं हियअं ॥
विविहत्थसत्थकलियं-सिरिपवयणपण्हमालाए ॥१॥
रइया पउमेणेयं—गुरुवरसिरिनेमिसूरिसीसेणं ॥
तीसेहमुत्तरद्धं-पकरिस्सामि प्पमोएणं ॥२॥

નવી મદદ

નીચે મુજબ નવી મદદ અમને મળી છે, તે માટે ઉપદેશ આપવાની કૃપા કરનાર પૂજ્ય મુનિવરો તથા તે તે સદ્ગૃહસ્થો અને સંઘોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

૫૧) પૂ. પં. મ. શ્રી ધર્મવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી શેઠ શ્રી જીવણલાલ અમજીભાઈ હાઃ શ્રી. રતિલાલભાઈ, વઢવાણ શહેર.

૧) કોઠારી ખીમચંદભાઈ ત્રિભોવનદાસ, વઢવાણ શહેર.

પૂ. મુ. મ. શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી નીચે મુજબ મદદ મળી છે.

૧૧) શેઠ ભીખાભાઈ ભુદરભાઈ કોઠારી, વઢવાણ કેમ્પ (પાંચ વર્ષ માટે)

૧૧) શેઠ છોટાલાલ નરસીદાસ ઘડિયાળી ,, ,,

૧૧) શેઠ ચીમનલાલ નરસીદાસ શાહ ,, ,,

૧૧) શેઠ નરસીદાસ નથ્થુભાઈ વોરા ,, (એક વર્ષ માટે)

૨૫) પૂ. આ. મ. વિજયઅમૃતસૂરિજીના સદુપદેશથી સ્તંભતીર્થ તપગચ્છ જૈનસંઘ, ખંભાત.

૧૦) પૂ. આ. મ. વિજયકુમુદસૂરિજીના સદુપદેશથી પારી મીઠાભાઈ કલ્યાણચંદ, કપડવંજ.

આશા છે બીજા ગામોના સંઘો તથા સદ્ગૃહસ્થો પણ આ રીતે મદદ મોકલી આભારી કરશે.

વ્યવસ્થાપક

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત–આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર–તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ, ગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશનું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સ્વીકાર

श्रावक–कर्तव्य—(हिन्दी भाषा) प्रयोजक–पूज्य मुनिमहाराज श्री निरंजनविजयजी महाराज; प्रकाशक—श्रीनेमिअमृतखांतिनिरंजन ग्रंथमाला, मास्तर जसवंतलाल गिरधरलाल शाह, जैन पाठशाला, पांजरा पोल, अहमदाबाद; पृष्ठ संख्या २०८; मूल्य छ आना।

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૮૮ અંક ૪

શ્રી કૃષ્ણવિજયજીકૃત

કુલ્પાકમંડન શ્રી ઋષભજિન–સ્તવન

સંપાદક–શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

તપગચ્છાધિપતિ જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજીની પરંપરામાં થઈ ગએલા શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય શ્રી કૃષ્ણવિજયજીની આ કૃતિ મારા હસ્તલિખિત સંગ્રહ પૈકીની સેંકડો ઠેકાણેથી કીડીઓએ કાણાં પાડેલી ત્રણ પાનાંની એક પ્રત ઉપરથી ઉતારીને આ માસિકના વાચકો સમક્ષ મૂકવાનું મુખ્ય કારણ આ કાવ્યની મધુરતા તથા યમકમયતા છે. કવિ ટૂંકે ટૂંકે ચોથ ચરણમાં શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરને યાદ કરે છે, તે આ કૃતિની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. પ્રત પણ તે જ સમયની હોય એમ લિપિ તથા કાગળ પરથી લાગે છે. આ રીતે વાચકોને નવી નવી જાતનું વાંચન આપવા માટે વિવિધ જાતની એક એક ભાષાકૃતિ હવે પછીના માસિકના દરેક અંકોમાં આપવા હું પ્રયત્ન કરીશ.

भट्टारकश्रीविजयदेवसूरीश्वरगुरुभ्यो नमो नमः ।

સમરી તે સરસતિ માય, મુઝ વચન દ્યો સુપસાય,
સુતિલંગ દેશઇં જાણુ, તિહાં કુલ્લપાક વખાણુ;
તિહાં કુલ્લપાક વખાણુ, સજ્જન ભવિકના મન મોહએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્‌ગુરુ, પદકમલ કરિ સોહએ. ૧

સોહઈ તે આદિ જિણંદ, સેવઈ તે સરનર વૃંદ,
આંણી તે અતિ આણંદ, ભાવઈ સ્તવું જિણચંદ;
ભાવઇં સ્તવું જિણચંદ, સાહિબ સુરવધૂ મન રંજએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્‌ગુરુ, દુઃખ ભાવઠ ભંજએ. ૨

ભંજઇં તે દુઃકૃતભાર, વર નીલ મૂર્તિ ઉદાર,
દીઠઇં તે પરમાણંદ, નાશઈ તે ભવના દંદ;
નાશઈ તે ભવના દંદ, સજ્જન ભાવ આણી સેવએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્‌ગુરુ, મુગતિનાં સુખ દેવએ. ૩

દેવઈ તે સ્વર્ગનિવાસ, જસ નિત્ય વસતાં પાસ,
ગુણરત્નનો આવાસ, પરગટ્ટ મહિમા જાસ;
પરગટ્ટ મહિમા જાસ, દીસઈ સિંહની પરિ ગજ્જએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, વિકટ સંકટ ભજ્જએ. ૪

ભજ્જઈ તે શોક નઈ રોગ, આપઈ તે વંછિત ભોગ,
શ્રીવંત નાભિનરિંદ – કુલગગન ભાસ દિણંદ;
કુલગગન ભાસ દિણંદ, સુરસુંદરી મન ભાવએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સેવક, ભાવસ્યું ગુણ ગાવએ. ૫

ગાવઈ તે સરલઈ સાદ, કોકિલાસ્યું કરિ વાદ,
વાજિંત્ર માદલવાદ, ધમ ધમ્મ ધમ્મ સુનાદ;
ધમ ધમ્મ ધમ્મ સુનાદ વાજઈ, ગયણ ડંબર ગજ્જએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, રુચિર સુખભર કિજ્જએ. ૬

કિજ્જઈ તે બહુલા રંગ, કર વેણુ વાજઈ ચંગ,
ત્રિન ભુવન માહિં સાર, કંસાલના ઝમકાર;
કંસાલના ઝમકાર ઝાલર, ઝણુતિ શંખ સુવજ્જએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, નામ તાહરઈ ગજ્જએ. ૭

ગજ્જઈ તે વીણા તાલ, ઝણઝણક નાદ વિશાલ,
ઘમઘમત ઘૂઘરમાલ, થેંકાર કરતિ રસાલ;
થેંકાર કરતિ રસાલ, ઝ્રિં ઝ્રિં કટિ તત્તથેઈ કરઈ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, તુજ્ઝ નામઈ સુખ વરઈ. ૮

વર ઝણુણુ ઝેંઝેંકાર, ઝાંઝર કરઈ સ્વર સાર,
મુખ બોલતી ૐકાર, પદ ઠમક ઠમક ઉદાર;
પદ ઠમક ઠમક ઉદાર, ચાલત સુરપવર મન રંજએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, તુજ્ઝ નામ અગંજએ. ૯

અગંજ નારની નારિ, નાચતી તાહરઈ દ્વારિ,
શૃંગાર પહિરી સાર, દેવાંગના અનુકાર;
દેવાંગના અનુકાર કરતી, કિંનરી સમ ગાનએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, આપ્પ તું બહુમાનએ. ૧૦

માનઈ નહી જે આણુ, ગડગુંબડાદિક જાણુ,
ખસ તાપ રગતનઈ સાસ, કફ વાત પિત્ત નઈ ખાસ;
કફ વાત પિત્ત નઈ ખાસ જાઈ, તુજ્ઝનઈ સમરંતએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્દગુરુ, પરમ ઋદ્ધિ કરંતએ. ૧૧

કરતા તે લીલા કચ્છ, કલ્લોલ માહિં મચ્છ,
ઘનવાત ચંચલ નીર, પાંમી સકઇં નહુ તીર;
પામી સકઇં નહુ તીર, જલભય તુજ્ઝ નામઇં ઉપશમઇં,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, ઘણુઇં ભાવઇં તુઝ નમઇં. ૧૨

નમતી તે દહ દિશિ ઝાલ, દીસતો અતિ વિકરાલ,
દહતો તે તરુઅર ડાલ, જાણીઇં ભીષણુ કાલ;
જાણીઇં ભીષણુ કાલ પાવક, તુજ્ઝ નામઇં નાશએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, લહઇં સિદ્ધિનિવાસએ. ૧૩

વાસઇં વસઇં વિષ ભીમ, ડજ્ઝઇં તે તરુની સીમ,
સુહડઇં તે ગલતી લાલ(ળ), ધસમસી દેતો ફાલ;
ધસમસી દેતો ફાલ પન્નગ, તુજ્ઝ સમરઇં જાવએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજ્ઝથી સુખ આવએ. ૧૪

આવઇં ભયંકર ભીલ્લ, બાણુઇં તે મોટાં સિલ્લ,
તાકી તે કરતા ચોટ, સનમુખઇં દેતા દોટ;
સનમુખઇં દેતા દોટ દુર્જન, ચોરભય તુઝથી ટલઇં,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, નામથી સંપદ મિલઇં. ૧૫

મિલતા તે માતા ભૃંગ, ઝંકાર કરતા સંગ,
મદવારિ ઝરત કપોલ, કોપઇં કરી અતિ લોલ;
કોપઇં કરી અતિ લોલ ગજભય, તુજ્ઝ નામઇં દૂરએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, સકલ આશા પૂરએ. ૧૬

પૂરઇં તે સઘલો આભ, નાદઇં ગલઇં ગજગાભ,
ઉલ્લાલિ કોપઇં પુંછ, ભય કરત ઉંચી મુંછ;
ભય કરત ઉંચી મુંછ કેસરિ, તુજ્ઝ નામંઇ ભાજએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, નામ તાહરઇં રાજએ. ૧૭

રાજતી સુભટની રાજિ, કાયર તે જાઇં ભાજિ,
ગજ તુરગ કેસરિ ગાજ, કરિ ભીમ હોતો આજિ;
કરિ ભીમ હોતો આજિ ભય, તુહ નામથી દૂરઇં ત્યજઇં,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, તુજ્ઝથી સુખ સંપજઇં. ૧૮

સંપજઇં બહુલી ઋદ્ધિ, ભણતાં તે વાધઇં બુદ્ધિ,
આઠઇં મહાભય જંત, તુહ નામ સમરણુ મંત;
તુહ નામ સમરણુ મંત સમરઇં, ભાવસ્યું ઇકચિત્તએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સદ્ગુરુ, લહઇં ઉત્તમ કિત્તએ. ૧૯

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ

(ગતાંકથી ચાલુ)

આ ૫૧ દેવકુલિકાઓના લેખોનો સંવત ૧૪૭૩ જ છે, જે દેરાસરની પ્રતિષ્ઠાનો સંવત છે. સભામંડપમાં જમણા હાથ તરફ પીળા પાષાણનાં મોટાં તથા નાનાં જિનબિંબો કોઇ પણ જાતની ગાદીઓ વગર સીધાં જમીન પર બેસાડેલાં છે. (માત્ર ચુના તથા સીમેન્ટથી જમીન સાથે ચોટાડેલાં છે.) પ્રતિમાજીઓની આવી રીતની સ્થાપના કરેલી બીજા કોઇ પણ જૈન તીર્થમાં મારા જોવામાં તેમજ સાંભળવામાં આવી નથી. આવી રીતે પ્રતિમાઓની જે સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે, તે શું આ તીર્થના વહીવટદારોની બેકાળજીને આભારી નથી? કારણ કે ગુરુમહારાજથી સમાન આસન ઉપર બેસવાથી અથવા ગુરુથી ઊંચા આસને બેસવાથી જો અવિનયનો દોષ લાગતો હોય તો પછી તીર્થંકર દેવોના સમાન આસને બેસવાથી અવિનયનો દોષ કેમ ન લાગે? હું ઇચ્છું છું કે જૈસલમેર તીર્થના વર્તમાન વહીવટદારો આ જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમાઓને, આ જગ્યાએથી ખસેડી, આઠ દેરાસરો પૈકીના કોઈ પણ દેરાસરમાં ગાદી પર સ્થાપન કરીને આ અવિનય દોષના પાપથી મુક્ત થવા જરૂર પ્રયત્નશીલ થશે.

સભામંડપમાં જમીન ઉપર બેસાડેલી જે પાષાણની નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ છે, તેની સંખ્યા વીસ છે. આ વીસ પ્રતિમાઓ પૈકીની સાત પ્રતિમાઓ ઉપર લેખો છે, જે પૈકીના માત્ર બે જ લેખો જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં છપાએલા છે; પરંતુ તે પણ અધૂરા અને બરાબર નહિ લેવાએલા હોવાથી એ સાતે લેખો અહીં આપું છું.—

કિજ્જઇં જે તારું નામ, તેહનાં સરઇં સવિ કામ,
સિરિ આદિ જિનવર દેવ, હું કરું અહનિશ સેવ;
હું કરું અહનિશ સેવ સેવઇં, દેવનારી વૃંદએ,
શ્રી વિજયદેવસૂરિંદ સેવક, **કૃષ્ણવિજય** આણંદએ. ૨૦

કલશ

ઇમ થુંણ્યો ભગતિં વિવિધ યુગતિં **ઋષભદેવ** જિનેશ્વરો,
કુલપાક નયરિં ભવિક વંછિત સતત પૂરણ સુરતરો;
તપગચ્છગગનદિણુંદ સમવડિ **શ્રી વિજયદેવસૂરીશ્વરો**,
તસ ચરણપંકજ યમલમધુકર **કૃષ્ણવિજય** જયંકરો. ૨૧

॥ इति प्रथमजिनस्तवनम् ॥

પીળા પાષાણની મોટી જિનપ્રતિમાઓ પરના લેખો:—

१] संवत् १५१८ वर्षे वैशाखमासे धवलपक्षे १०दिने श्रीजिनचंद्रसूरि अत्र प्रतिष्ठितं संखवाल सा० लखा पुत्र कुंभा भार्या* चो० ठाकुरसी पुत्र्या नायकदे श्री० नेमिबिंबं कारितं ।

२] संवत् १५१८ वर्षे ज्येष्टवदि × ४ दिने ऊकेशवंशे संखवालगोत्रे सा० केल्हा भार्यया कलूणदे श्राविकया पुत्र धन्न-सक्कमालादि × परिवारसहितया श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं प्र० श्रीजिनचंद्रसूरिभिः श्रीकीर्तिरत्नसूरिप्रमुखपरिवारसहितैः॥

३] सं० १५१८ वर्षे ज्येष्टवदि ४ दिने संखवालगोत्रे सा० जेठा पुत्री सं० महतु पुण्यार्थं श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं प्रतिष्टितं खरतरगच्छे श्रीजिनचद्रसूरिभिः श्रीकीरति............

४] सं. १५१८ वर्षे ज्येष्ट वदि ४ दिने संखवालगोत्रे सा० जेठापुत्र सं० मेहा-कीर-गुणदत्त-चांपादि परिवार स० स्वमातृ जसमादे पुण्यार्थं श्री सुमतिबिंबं कारितं (प्रतिष्ठितं खर) तरगच्छे श्री जिन............

५] संवत् १५१८ वर्षे ज्येष्ट वदि ४ दिने मं० ...डा पुत्र नाथूकेन स्वमातृ वीरमति पुन्यार्थं पारसनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीखरतरगच्छे श्री जिनचं [द्रसूरिभिः]

નાની પીળા પાષાણની પ્રતિમાઓ પરના લેખો:—

६] मं० गजडभार्या खेमाई भरापितं

७] सा० केल्हा पुत्र धना भार्या कारितं श्रीशीतलनाथ ॥

સભામંડપમાંની આ વીસ જિનપ્રતિમાઓ ઉપરાંત સભામંડપમાં પીળાપાષાણના ચાર મોટા પટો છે, જે પૈકીના ત્રણ પટો નંદીશ્વર દ્વીપના છે અને એક પટ શત્રુંજય તથા ગિરનાર પર્વતનો છે; આ ચારે પટોની 'ઉંચાઇ' લગભગ પાંચ ફુટ તથા પહોળાઇ લગભગ સાડા ચાર ફૂટની છે. ચારે પટો પર સંવત ૧૫૧૮ની સાલના લેખો કોતરેલા છે, જે જૈન લે. સં. ભા ૩માં લેખાંક ૨૧૧૬-૨૧૧૭-૨૧૧૮-૨૧૧૯માં પ્રસિદ્ધ થઇ ગએલ છે.

આ ચાર પટો પૈકીનો શ્રી શત્રુંજય ગિરનારાવતાર પટ્ટિકાવાળો પટ શત્રુંજયના ઇતિહાસ માટે ખાસ મહત્ત્વનો છે અને તેનો ફોટો શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં છે; આ પટની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયના વર્તમાન મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની જિનપ્રતિમા સંવત ૧૫૮૭ના વૈશાખ વદિ ૬ના દિવસે પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવેલ છે; જ્યારે આ પટની પ્રતિષ્ઠા સંવત ૧૫૧૮ના જ્યેષ્ટ વદિ ૪ના દિવસે

* જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક ૨૧૨૨ માં भार्या ની આગળના શબ્દો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલા નથી.

× જૈન લેખ સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક ૨૧૨૩ માં પૌષવદિ ૫ તથા धन्नासक्कमालादि ના બદલે पौत्रासत्कमानादि પ્રસિદ્ધ થએલ છે.

થએલ હોવાથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અગણોતેર વર્ષ પ્રાચીન છે; અને વધુમાં આ પટનો ઘડનાર શિલ્પી પણ કોઈ ખાસ શિલ્પી હોય એવું લાગે છે, કારણકે પટમાંની એકેક જિનપ્રતિમા તથા એકેક આકૃતિનું શિલ્પ સુંદર પ્રકારનું તેણે રજુ કરેલું છે, જે વર્તમાનમાં આરસમાં ઘડાતા શત્રુંજયના પટોની સરખામણીમાં વધારે સુંદર છે.

સભામંડપમાંથી આગળ જતાં રંગમંડપમાં જવાનો રસ્તો આવે છે. રંગમંડપમાં જવાના રસ્તાની બંને બાજુએ, રંગમંડપના પ્રવેશદ્વારના દરવાજાની બહાર પાષાણની નાની મોટી ૧૪ જિનપ્રતિમાઓ, શાસનદેવી અંબિકાની એક પાષાણની મૂર્તિ તથા ધાતુના મોટી ૪ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. આ ધાતુની ચાર પ્રતિમાઓ પૈકીની શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની પરિકરવાળી પત્તન નગરના રહેવાસી સં. ધણપતિએ કરાવેલી અને સંવત ૧૫૩૬ના ફાગણ સુદિ ૩ના દિવસે ખરતરગચ્છીય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી મૂર્તિ બહુ જ સુંદર છે અને કલાની દૃષ્ટિએ એક ઉત્તમ પ્રકારની કલાકૃતિ છે. આ પ્રતિમાજી કોઇ વિશાળ જિનમંદિરના મૂળનાયક તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરવા લાયક છે.

રંગમંડપના પ્રવેશદ્વારાની બંને બાજુએ સફેદ આરસની પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ફણાવાળી માનુષી આકારની ઊભી બે સુંદર પ્રતિમાઓ છે, જેના ઢીંચણ સુધીના ભાગ સુધી આડા પત્થર ચણી લીધેલા હોવાથી લેખો હોવા છતાં લઇ શકાયા નથી.

પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થતાં જ રંગમંડપની બંને બાજુએ પણ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. રંગમંડપમાં પાષણની ૩૧ જિનપ્રતિમાઓ, પાષણની ૨ ગુરુમૂર્તિઓ, પાષણની ૨ ચરણ પાદુકાઓ, ધાતુના ૧ સમવસરણની સુંદર આકૃતિમાં બેઠેલ ચારે બાજુ એકેક જિનેશ્વરદેવની પ્રતિમા, ૧ ધાતુની પંચતીર્થી તથા ૧ ધાતુના કનક પર બિરાજમાન એક જિનપ્રતિમા આવેલી છે.

રંગમંડપમાંની આ ધાતુપ્રતિમાઓ પૈકીની ધાતુના કમલપર જે એક જિનમૂર્તિ બિરાજમાન છે, તે ધાતુના કમલપર સંવત ૧૧૪૭ની સાલનો આધુનિક લિપિમાં લખાએલો લેખ છે, જે જૈન લે. સં. ૩ ભાગમાં લેખાંક ૨૧૨૪માં પ્રસિદ્ધ થએલ છે. આ કમલની ધાતુ પણ એટલી પ્રાચીન નથી તેમ તેની લિપિ પણ ૧૧૪૭ની લિપિની સાથે મલતી આવતી નથી, જે સામાન્ય લિપિ વાંચનારને પણ જોતાંની સાથે જ જણાઈ આવે તેમ છે. મારી માન્યતા પ્રમાણે ગચ્છના કદાગ્રહને વશ થએલ કોઇ માણસનું આ કાર્ય છે. આવા બનાવટી લેખો લખવાથી નથી તો કોઇ ગચ્છની મહત્તા વધતી કે નથી વધતી જૈનધર્મની મહત્તા; આ કમલની લિપિ સોલમા સૈકા પછીની લિપિઓને મળતી છે, મારા પ્રવાસ દરમ્યાન આવા તો કેટલાયે લેખો જિનપ્રતિમાઓ પર ગચ્છના મમત્વથી લખાએલા મલી આવે છે; આવા ખોટા લેખો લખવાથી આપણી સાચી વસ્તુઓ પણ ભવિષ્યમાં જૈનધર્મના ટીકાકારોને ટીકા કરવાનું એક મજબુત સાધન પૂરું પાડશે. એવું બનવા ન પામે તે માટે જ મારે આટલી નોંધ આ લેખ માટે અહીં લખવી પડી છે.

જેસલમેરના જિનમંદિરની આ જિનપ્રતિમાના એકલા કમલ ઉપર જ આવો લેખ લખવામાં આવ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ જેસલમેરના કિલ્લા પરના ઐતિહાસિક તાડપત્રીય ગ્રંથભંડારની કેટલીક તાડપત્રીય હસ્તપ્રતોની પ્રશસ્તિઓમાં પણ ગચ્છના વ્યામોહને વશ થએલા કોઇ ભાઇએ ગચ્છના નામના

આધુનિક લિપિમાં લખાએલા સંસ્કૃત શ્લોકો પણ ઉમેરવાનું કેટલીક પ્રતોમાં યોગ્ય ધાર્યું છે; જે મેં મારી જૈસલમેર યાત્રા દરમ્યાન ભંડારની કેટલીક પ્રતિઓ જોતાં નજરે નિહાળેલું છે, અને તેથી જ હાલમાં જૈસલમેરના ઐતિહાસિક ભંડારોની મુલાકાતે ગએલા પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રીયુત્ જિનવિજયજીને મારી નમ્ર સૂચના છે કે તેઓ પ્રશસ્તિઓની પ્રેસકૉપી તેમની સાથેના બીજા ભાઈઓને કરવા આપે તે પહેલાં એક વખત જરૂર તે બધી પ્રશસ્તિઓ જાતે જોઈ લેવાનું ચૂકે નહિ; નહિતર તેમના જેવાના હાથે પણ એક ભયંકર અન્યાય અજાણમાં થઈ જશે.

રંગમંડપમાંથી પછી જૈસલમેર તીર્થના મૂળનાયક શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીના ગર્ભગૃહમાં જવાય છે; આ ગર્ભગૃહમાં તીર્થપતિ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મોતીના લેપવાળી સુંદર જિનમૂર્તિ મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન છે. ગભારામાં મૂળનાયકની પ્રતિમાજી સિવાય બીજી ૧૬ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની તથા બે ધાતુની પંચતીર્થીઓ આવેલ છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરના બે બાજુના મંડોવરમાં એકેક તથા પૃષ્ઠ ભાગમાં એક મલીને કુલ ત્રણ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની પણ આવેલી છે. વળી મંડોવરમાં તથા પૃષ્ઠ ભાગમાં જુદાં જુદાં દેવાંગનાઓનાં રૂપો તથા કામશાસ્ત્રને લગતાં પણ કેટલાંક રૂપો કોતરેલાં છે. ખરેખર! સ્થાપત્યકલાના અભ્યાસી માટે આ પાર્શ્વનાથના જિનમંદિરમાં તથા પ્રવેશદ્વારના તોરણમાં અને સભામંડપના થાંભલાઓમાં અખૂટ સામગ્રી પડેલી છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ભમતીમાંથી ડાબી બાજુએ શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો રસ્તો છે. શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાના રસ્તે જે દરવાજાનાં બારણાં આવે છે, તે બારણાંની પાછળના ભાગમાં કાળા પાષાણમાં કોતરેલી, શ્રી પાર્શ્વનાથજીનું મંદિર બંધાવનાર પુરુષના કીર્તિકલાપ સમી બે ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિઓ છે, જે જૈ. લે. સંગ્રહના ત્રીજા ખંડમાં લેખાંક નંબર ૨૧૧૨ તથા ૨૧૧૩ તરીકે પ્રસિદ્ધ થએલ છે.

(ચાલુ)

कतिपय ऐतिहासिक गीतोंका सार

संपादक—**श्रीयुत अगरचंदजी नाहटा,** बीकानेर

हमारे संग्रहमें कतिपय ऐतिहासिक गीत हैं, जिनका सार यहां दिया जाता है।

१ वा. ज्ञानप्रमोदगीत, गाथा ९, कर्ता–गुणनंदन

इस गीतके अनुसार वा. ज्ञानप्रमोदजी ओसवालवंशीय खाटहडगोत्रीय शाह हरषाकी पत्नी खेतलदेकी कुक्षिसे, साचोर परगनेके अरणा ग्राममें उत्पन्न हुए थे। उनका नाम नगराज था। वा. रत्नधीरजीके उपदेशसे उन्होंने दीक्षा ग्रहण की थी, और उनका नाम ज्ञानप्रमोद रखा था। वि. सं. १६७० में श्रीजिनचंद्रसूरिजीने उन्हें वाचक पद प्रदान किया था। अन्त समयमें ये अनशन–आराधनापूर्वक स्वर्ग सिधारे।

२ उ० पुण्यहर्षगीत, गाथा ८, कर्ता अभयकुशल

उ० पुण्यहर्षजी गच्छनायकके आदेशसे हाजीखानडेरेमें चतुर्मास रहे,

वहां श्रीसंघने अत्यंत भक्ति की, और कार्तिक शुक्ला ३ को प्रभातके समय अनशन-आराधना पूर्वक स्वर्ग सिधारे। श्रीसंघने अग्निसंस्कार कर उस स्थान पर स्तूप बनाया, और माघ शुदि १ को प्रतिष्ठा की गई। इस अवसर पर संघनायक पंजू, केसु, निहाल आदि श्रावकोंने पक्वानादि द्वारा संघको जीमाया और अन्य कार्योंमें भी द्रव्य खरचा।

३ उ० धनराजगीत, गाथा ६, कर्ता-चारित्रोदय

ये मुनिवर सेठीवंशके भोलाशाहकी पत्नी रंगादेके पुत्र एवं श्रीकल्याणतिलकजीके शिष्य थे। इनके विषयमें १ जयसुन्दर, २ नयरंग और ३ हरखविजयजीके गीत भी मिले हैं, पर उनमें ऐतिहासिक वृत्तांत अधिक कुछ भी नहीं है।

४ साध्वी कनकलक्ष्मीगीत, गाथा ७, कर्ता-जगमाल

इन साध्वीजीके पिताका नाम पूजा एवं माताका नाम सुपियारदे था। आप गणधरगोत्रीय सा. होलाकी वधू थी, इनकी सासूका नाम सुहवदे था। आपके दीक्षा-अवसर पर शाह भोला, कूंपा, भरमादे, फूलमदेने महोत्सव कर बहुतसा द्रव्य खरचा था। आपने साध्वी सोवनलक्ष्मीके पट्टको दीपाया।

५ जिनभद्रसूरिपट्टधर जिनचंद्रसूरिगीत, कर्ता-मेरुनंदन-हिरादि

आप साहुसखागोत्रीय[1] वच्छराजकी पत्नी वाल्हादेके पुत्र थे। श्रीजिनभद्रसूरिके वचनानुसार कीर्तिरत्नसूरिजीने आपको गच्छनायकपद-सूरिपद दिया। यह उत्सव पाटणमें, समरसिंह राजाका फरमान प्राप्त कर समरसिंहकी पत्नी जीवादेने वि. सं. १५१५ के वैशाख वदि २ (मारवाडी जेठ वदि २) को किया। जिनभद्रसूरिके उपदेशसे संघपति मंडलिकने आबू पर मंदिर बनाया। उस नवफणापार्श्वमंदिरको आपने प्रथम प्रतिष्ठा की।

६ धर्मरत्नसूरिगीत, गाथा ७

आप ओसवालवंशकी मालू शाखाके शा वीराकी पत्नी विमलादेके पुत्र थे। वि. सं. १५३० ज्येष्ठ २ शनिको उपरोक्त जिनचन्द्रसूरिजीने मांडवगढमें आपको आचार्यपद देकर कीर्तिरत्नसूरिजीके[2] पट्ट पर सुशोभित किया। पटोत्सव मंडणने किया।

७ उ० कमललाभगीत, गाथा ८, कर्ता-राजहंस

आप पारखगोत्रीय शा वीरजीकी पत्नी वीरमदेके पुत्र थे। उ० समयराजजीके[3] वचनसे प्रतिबोध पाकर आप दीक्षित हुए थे। श्रीजिनराजसूरिजीने आपको राजनगरमें उपाध्यायपद दिया था। विहार करते हुए आप सिन्ध प्रान्तमें पधारे थे।

१ श्रीक्षमाकल्याणजी रचित पट्टावलीमें 'चम्मगोत्रीय' लिखा है वह उपरोक्त समकालीन गीतसे गलत मालूम होता है।

२ इनके लिये हमने संपादित किया "ऐतिहासिक जैन काव्य संग्रह" देखें।

३ इनके लिखे हमारा "युगप्रधान जिनचंद्रसूरि" पृ० १८२ देखें।

जैन इतिहास में लाहौर

लेखक—**श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन,** M. A., Ph. D.

[गतांकसे क्रमशः ले-खाङ्क २]

महोत्सव और धर्मप्रभावना—जैनधर्म के महोत्सवों के आधार हैं जिनप्रतिमा और साधु महाराज। जिनप्रतिमा से संबन्ध रखने वाले महोत्सव मन्दिरनिर्माण, मन्दिरप्रतिष्ठा, सामूहिक पूजा, तीर्थयात्रा के अवसर पर मनाये जाते हैं और साधु महाराजों से संबन्ध रखने वाले महोत्सव उनकी दीक्षा, आचार्यपदप्रदान, स्वर्गवासादि के अवसर पर मनाये जाते हैं। आजकल जयन्ती, शताब्दी, जुबिली, वार्षिक संमेलन आदि के मनानेका रिवाज चल पडा है।

जो महोत्सव और धर्मप्रभावना लाहौर ने अकबर के समयमें देखे, वे शायद इसे फिर कभी नसीब नहीं हुए। उनमेंसे कुछ का उल्लेख नीचे किया जाता है—

१. अकबर का जिन-पूजा कराना—अकबर के बेटे सलीम के मूल नक्षत्र में एक लडकी पैदा हुई ज्योतिषियों ने बतलाया कि यह लडकी अपने माता पिता के लिये कष्टप्रद होगी, इसलिये इसका कुछ उपाय करना चाहिये। तब अकबर ने भानुचन्द्रजी से सलाह पूछी। भानुचन्द्रजी ने कहा कि "अष्टोत्तर शत स्नात्र पूजा कराने से मूल नक्षत्र का प्रभाव जाता रहेगा"। इस पर सम्राट्ने हुकम दिया कि जो उपाश्रय अभी तैयार हुआ है उसमें फौरन जिनपूजा कराई जावे। पूजा का इन्तिज़ाम श्रावक थानसिंह के सुपूर्द हुआ। उपाश्रय के पास एक विशाल मंपड खडा किया गया। पूजामें कर्मचन्द को भी बुलाया। पूजा बड़े समारोह के साथ हुई। स्वयं अकबर अपने सामन्तों और सलीम को ले कर बाजे गाजे के साथ आया। बडी धूम धाम और जनता की भीड़ हुइ। पूजा की समाप्ति पर थानसिंह और कर्मचन्द ने अकबर को हाथी घोड़े भेंट किये। सलीम को एक बहुमूल्य हार दिया। स्नात्र पूजा का जल अकबरने अपनी आंखो को लगाया।

[भानुचन्द्रगणिचरित, अध्याय २, श्लोक १४०—१६२]

२. अकबर का जैन मुनियों को पदवी-प्रदान—जैन साधुओं के पाण्डित्य से अकबर इतना प्रसन्न हुआ कि उसने उन्हें अनेक पदवियां प्रदान कीं।

फागन सुदि २, सं. १६४९ को जिनचन्द्रसूरि को "युगप्रधान" और मानसिंह को "आचार्य" पद दिया गया। मानसिंहका नाम तबसे जिनसिंह प्रसिद्ध हुआ। इस अवसर पर मंत्री कर्मचन्द्रने बडा महोत्सव किया। जयसोम को पाठकपद मिला। इसी प्रकार भानुचन्द्र को उपाध्याय पद दिया गया। इस अवसर पर अबुलफ़ज़लने ६०० रुपये और १०८ घोडे दान किये। जब विजयसेन ने ब्राह्मण पंडितों को वाद में जीता तब उनको "सवाई हीरविजय" की पदवी मिली। नन्दिविजय और सिद्धिचन्द्र के अवधान देख अकबरने उन्हें "खुशफ़हम" (कुशाग्रबुद्धि) की पदवी दी।

ग्रन्थरचना—लाहौर में रह कर मुनियों ने कई ग्रन्थ रचे। जैसे—

१. **अष्टलक्षी**—इसकी रचना समयसुन्दर ने की। इसमें "राजा नो ददते सौख्यम्" के आठ लाख अर्थ किये गये हैं। इस पर "रत्नावली" टीका भी है। यह ग्रन्थ सं. १६४६ में प्रारम्भ हो कर सं. १६७६ में समाप्त हुआ। जितना भाग सं. १६४९ तक लिखा गया था उसे अकबरने लाहौर में सुना।

२. सं. १६५७ में उपाध्याय जयसोम ने **मन्त्रि कर्मचन्द्रप्रबंध** लिखा।

३. अकबर पर पारसी धर्म का बहुत प्रभाव पड़ा था और इससे वह सूर्य की उपासना किया करता था। भानुचन्द्र ने उसके लिये "सूर्य-सहस्रनाम" स्तोत्र की रचना की जिसे अकबर प्रतिदिन सुनता था।

४. सं. १६६४ में शीलदेव ने "विनयंधर चरित्र रचा। देखिये—

"पंजाब जैन भंडार सूची" (अंग्रेज़ी) लाहौर, सन् १९३९। पृ. १३७.

५. सं. १६५१ में कवि कृष्णदास ने हिन्दी में "दुर्जनशल्यबावनी" बनाई।

६. सतरहवीं शताब्दी में होनेवाले जैन कवि जटमल नाहर ने हिन्दी में "लाहौर की गज़ल" लिखी। यह लाहौर में नहीं लिखी गई, मगर लाहौर से संबन्ध रखने के कारण इसका उल्लेख किया गया है।

देखिये—"जैन विद्या", प्रथम अंक, पृ. २५ (हिन्दी)

लिपिकृत ग्रन्थ—लाहौर में रह कर मुनियों तथा यतियों ने अनेक ग्रंन्थों की प्रतिलिपियां उतारीं।

लाहौर का जैनधर्म संबन्धी आधुनिक वृत्तान्त फिर कभी लिखा जायगा।

તક્ષશિલાની શિક્ષણ-પ્રણાલી

સં-સ્વ. શ્રીયુત નાથાલાલ છગનલાલ શાહ

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

આપણે જોઇ ગયા એમ કાશીના રાજકુમારને એના પિતાએ એકવડા તળિયાવાળી પાવડીની જોડ, એક પાંદડાંની છત્રી અને ૧૦૦૦ સિક્કા જેવી સામાન્ય તૈયારી સહિત તક્ષશિલામાં અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો હતો. ૧૦૦૦ સિક્કા તો એના ગુરુને દક્ષિણા તરીકે આપવામાં ગયા; એટલે એની પાસે પાઇ સરખી ખાનગી શિલીક રહેવા દેવામાં આવી ન હતી. આમ પાઠશાળામાં રાજકુમાર પણ ગરીબ થઇ પ્રવેશ કરે છે. કાશીના જુન્હ કુમારની વાર્તા પણ એ જ અર્થની છે. એ રાજકુમાર રાતના અંધારામાં એક બ્રાહ્મણ સાથે અથડાયો એથી બ્રાહ્મણનું ભિક્ષા માગવાનું કમંડળ ભાંગી ગયું. બ્રાહ્મણે એક ટંકના ભોજનની રાજકુમાર પાસે કિંમત માગી. પણ કુમાર પાસે હોય શું તે આપે? એણે કહ્યું કે "મહારાજ, અત્યારે હું તમને એક વેળાના ભોજનની કિંમત આપી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી. હું કાશીના રાજાનો કુંવર જુન્હ છું. જ્યારે મારા રાજ્યમાં પાછો જાઉં ત્યારે આવજો; હું તમને પૈસા આપીશ" (૪–૯૬). આ બતાવે છે કે રાજકુંવરોનાં પણ ખિસ્સાં ખાલી રહેતાં. રાજકુંવરો ગુન્હા કરે તો સામાન્ય રીતે તે ગુન્હાઓ માટે થતી શિક્ષામાંથી તે બચી શકતા નહિ. એક વખત એક રાજકુમારે કોઇ એક મિઠાઇવાળાની ટોપલીમાંથી કિંમત આપ્યા વિના મીઠાઇ ઉઠાવી હતી. એ વિષેની ગુરુ પાસે ફરિયાદ જતાં ગુરુએ એ છોકરાઓ પાસે એના બન્ને હાથ પકડાવ્યા અને કુંવરના વાંસા પર એક વાંસની લાકડીથી ત્રણ ઝપાટા લગાવ્યા, અને કહ્યું કે "ખબરદાર! જો આવો ગુન્હો ફરી કર્યો તો" (નં. ૨૫૨).

વિદ્યાર્થીઓને દેવામાં આવતો ખોરાક સાદા પ્રકારનો હતો. ગુરુના ઘરની દાસી સવારના નાસ્તા માટે ચોખાની કાંજી બનાવતી એવું વર્ણન છે (૯. ૩૧૮). નોંતરું જમવા જાય ત્યારે એમને શેરડી, ગોળ, દહિં અને દૂધ આપવામાં આવતું (૧. ૪૪૮). બીજી રીતે પણ વિદ્યાર્થીજીવન કડકાઇભર્યું હતું. એમને હંમેશાં જંગલમાંથી ઇંધણાં વીણી લાવવાં પડતાં. એમની વર્તણુક પર એટલો બધો અંકુશ હતો કે ગુરુના સંગાથ વગર એમને નદીએ નહાવા પણ જવા દેવાતા નહિ.

પોતાના રાજકુમારો માટે તાલીમના અને કેળવણીના, તથા રાજા પ્રજા વચ્ચેના ભેદ ભાગવાના પ્રબળ ઈલાજ તરીકે કિંવા તેમને પોતાનો ગર્વ અને જોહુકમી શાંત કરતાં શીખવવાના ઉપાય તરીકે વિચાર પૂર્વક એક રાજનીતિની રૂએ આવો માર્ગ નિયત કરવામાં આ પુરાતની રાજાઓએ ઘણું ડહાપણ વાપર્યું લાગે છે.

આ અનેક પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓવાળી વા સર્વ પ્રકારની વિદ્યાર્થીઓના પાઠશાળાઓની સાથે સાથે કેવળ અમુક વર્ણની પાઠશાળાઓના ઉલ્લેખો પણ મળે છે. ૫૦૦ શુદ્ધ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુઓનો અનેક વાર ઉલ્લેખ આવે છે. કેટલીકવાર એવા ગુરુઓ

હોય છે કે જે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય શિષ્યોને જ દાખલ કરે છે. એવું વાંચવામાં આવે છે કે તક્ષશિલામાં એક ગુરુ એવો હતો કે એની શાળામાં માત્ર રાજકુમારો—એ વખતે ભારતવર્ષમાં હતા એટલા બધા રાજકુમારો કુલ ૧૦૧—ભણતા.[૨૩]

૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની શાળાની વ્યવસ્થા કરવી અને એમની કેળવણીનો ભાર માથે લેવો એ એક એકલા પંડિત માટે કંઇ સહેલું કામ નહોતું. પરંતુ મદદનીશ શિક્ષકોનું કિંવા પિઠ્યાચાર્યોનું એક મંડળ એને મદદ કરતું. આ પિઠ્યાચાર્યો એના સૌથી આગળ વધેલા વિદ્યાર્થીઓ વા ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓમાંથી નીમવામાં આવતા. ઉપલા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણના ક્રમ તરીકે પણ ગુરુને શિક્ષણના કાર્યમાં મદદ કરવી પડતી. એક ગુરુએ પોતાના પટ્ટશિષ્યને પોતાની જગાએ કામ કરવા નીમ્યો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું છે. એક બીજા તક્ષશિલાના ગુરુએ પોતાને કંઇ કામસર કાશી જવાનું હોવાથી પોતાની ગેરહાજરી દરમિયાન પોતાના પટ્ટશિષ્યને પાઠશાળા સંભાળી લેવાના આજ્ઞા કરી અને કહ્યું કે " દીકરા, હું પરગામ જઉં છું. મારી ગેરહાજરીમાં તારે મારા (૫૦૦) શિષ્યો ભણાવવાના છે." આમ વડા વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણકાર્યમાં ભેળવાયલા હોવાથી ટૂંક સમયમાં જાતે અધ્યાપક થવાને લાયક બનતા. કુરુદેશના રાજકુમાર સુતસોમ વિષે એવું વાંચવામાં આવે છે કે જાતે વડો વિદ્યાર્થી હોવાથી શિક્ષણમાં એણે સત્વર કુશળતા મેળવી અને પોતાના સહાધ્યાયીઓનો ખાનગી શિક્ષક બનીને એણે પોતાની કેળવણી એકે સપાટે સમાપ્ત કરી, જ્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓ ક્રમે ક્રમે જ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી શક્યા.[૨૪]

પાઠશાળની બેઠક દરરોજ અનેક વાર થતી. શિક્ષણ, વિદ્યાર્થીને અનુકૂળ પડે તે સમયે આપવામાં આવતું. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ, જેમને શિક્ષણના બદલામાં અનેક ઘરકામ કરવાં પડતાં તેમને રાતે જ વખત મળતો એટલે ગુરુ એમને એ વખતે શિક્ષણ આપતા (૨,૨૭૮). દિવસના વિદ્યાઓને રાત્રિવર્ગોમાં હાજર થવાનું કદાચ અનુકૂળ પડતું. રાજ• કુમાર જુન્હ વિષે એવો ઉલ્લેખ છે કે "એક રાતે પોતાના ગુરુની શિક્ષા પર સંભાળ-પૂર્વક ધ્યાન આપ્યા બાદ એ અંધારામાં ઘેર જવા નીકળ્યો" (૪. ૯૭). કાશીનો એક બીજો વિદ્યાર્થી જે અમુક કેળવણી મેળવવાના હેતુથી તક્ષશિલા ગયો હતો એણે ગુરુને આમ વિનંતી કરીઃ—"મને માત્ર આજની રાત શીખવો. એક પાઠ આપ્યા પછી હું બધું મારી જાતે શીખી લઇશ." (૧,૪૭) જે વિદ્યાર્થીઓ ફી ભરીને ભણતા એમની સાથે પોતાના પાટવી દીકરાઓની જેમ વર્તન રખાતું. એમને "જ્યારે અનુકુળ પડે ત્યારે શિક્ષણ અપાતું."

એમ જણાય છે કે વિદ્યાર્થીઓ પ્રભાતમાં કુકડો બોલતો ત્યારથી અધ્યયન કરવા માંડતા. ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓની કાશીમાં આવેલી એક પાઠશાળા વિષે આપણે વાંચીએ છીએ કે " એમની પાસે એક કુકડો હતો. તે રોજ પ્રભાતે અધ્યયન કરવા

૨૩ [૧. ૩૧૭, ૪૦૨; ૩. ૧૫૮; ૫.૪૫૭]

૨૪ [૨. ૧૦૦; ૫. ૪૫૭; ૧. ૧૪૧; ૪. ૪૫૭, ૪૫૮]

જગાડતો ! સંભવ છે કે દરેક શાળામાં ઘડીઆળની ગરજ સારવા માટે એક કુકડો પાળવામાં આવતો. એક વખતે એક કેળવાયલો કુકડો મરી ગયો ત્યારે એની જગાએ નવો કુકડો લાવવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ એ મસાણમાં મોટો થયો હોવાથી એને વખત કે ઋતુનું કંઇ ભાન નહોતું. એટલે મધરાતે તેમ જ પરોઢીએ, ફાવે ત્યારે, એ બોલી ઊઠતો. એના કુકરે કુકથી જાગીને ત્યાંના બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ એક દિવસે મધરાતે પાઠ ભણવા મંડી પડયા, અને સવાર થતામાં તો એ એવા થાકી ગયા અને એટલા ઊંઘે ભરાયા કે પોતાના પાઠમાં ધ્યાન રાખી શક્યા નહિ. જ્યારે ધોળે દહાડે કુકડો બોલવા માંડતો ત્યારે એમને પોતના પાઠ ગોખવાની શાન્તિ પણ મળી શકતી નહિ. આથી ચીડાઇને રાતે ગમે એ વખતે બોલી ઊઠીને એમના અભ્યાસને નામે મીઠું વળાવનાર આ પક્ષીને પકડી એમણે એની ડોક મરડી નાંખી.” (૧,૪૩૬). આ ઉતારા પરથી માલૂમ પડશે કે વિદ્યાર્થીઓને ખાનગી અભ્યાસ માટે વખત મળતો. એ સમયમાં એ નવા પાઠ ગોખતા અને જૂનાનું પુનરવલોકન કરતા.

આ ઉતારામાં વળી ‘ઊંઘને લીધે આગળ ભણી લીધેલા પાઠ સમજી (અક્ષરશઃ ‘જોઇ’ પસ્સન્તિ) શકતા નહિ,’ એ ઉલ્લેખ પરથી એમ ધારી શકાય કે એ કાળમાં અધ્યયન માટે ગ્રંથોનો ઉપયોગ થતો હતો. જાતકોમાં ‘સિપ્પમ્ વચેસિ’ કિંવા ‘શાસ્ત્રો વંચાવીને’ એ શબ્દપ્રયોગ વારંવાર આવે છે. લખાયેલાં પુસ્તકો વિષેનો નીચેનો ઉલ્લેખ વધારે ચોકસાઈ કરી આપે એવો છે. “બોધિસત્ત્વે એક ન્યાય-નિકાલનો ગ્રંથ લખાવડાવ્યો અને કહ્યું: ‘આ પુસ્તક વાંચીને તમે દાવાઓના ફેંસલા કરજો.” (૩.૨૯૨) લેખનકળાના શા શા વિવિધ અને વિશાળ ઉપયોગો થતા એ વિષે જાતકોમાં આપણને ઉલ્લેખો મળે છે; પરબીડીઆં લખવામાં, કાગળને મ્હોર મારવામાં, વિહારો પર શિલાલેખ ટાંકી કાઢવામાં, સોનાના ગળચવા પર અક્ષર પાડવામાં, પોષાક પર અને લશ્કરી સાજ પર લેખ કરવામાં, તીર પર સંદેશો કોતરવામાં, પાંદડા પર લખવા વગેરેમાં એનો ઉપયોગ થતો.[૨૫] અંતમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં લેખનકળા પદ્ધતિપૂર્વક શી રીતે શીખવાતી એનો એક ફકરો મળે છે. (૧,૪૫૧) એમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે કોઇ પૈસાદારના દિકરાને લખવા શિખવાતું ત્યારે એનો નાનો ગુલામ પોતાના શેઠની પાટી લઈને શેઠની સાથે જતો, અને એ જાતે પણ લખતાં શીખી જતો. સ્પષ્ટ છે કે આ શાળાઓમાં લેખન વાંચન શીખવવામાં આવતાં. આ સંબંધમાં કૌટિલ્યમાંના જે ફકરામાં (૧.૫.) ચૂડાકરણ વિધિ પછી છોકરાને ‘લિપિ’ અને ‘સંખ્યાનમ્’ કિંવા ગણિત કેવી રીતે શીખવવું જોઇએ એ જણાવ્યું છે એ યાદ આવશે.

હવે આપણે તક્ષશિલાની પાઠશાળામાં અભ્યાસક્રમ શો હતો તે વિચારીશું. જાતકોમાં વારંવાર ઉલ્લેખ આવે છે કે ત્રણ વેદ અને અઢાર સિપ્પાઓ કિંવા (લિપિઓ) વિદ્યાઓનો અભ્યાસ પૂર્ણ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિલા જતા. કેટલીક વાર માત્ર

૨૫. [૨.૯૫, ૧૬૪; ૬. ૩૭૦, ૩૮૫, ૪૦૩; ૧,૪૫૧; ૪.૧૨૪, ૧.૩૬, ૩૭૨, ૩૭૬; ૪.૩,૨૫૭, ૩૩૫, ૪૮૮; ૫.૫૯, ૬૭, ૧૨૫; ૬.૨૯.૬. ૫૨૦, ૪.૪૮૯; ૬.૩૯૦; ૬.૪૦૮; ૨.૯૦; ૨.૧૭૪; ૪.૫૫; ૬.૩૬૯, ૪૦૦.]

વેદોનો અથવા તો કેવળ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ પસંદ કરતા વિદ્યાર્થીઓનો ઉલ્લેખ આવે છે.[૨૬]

આપણે સગવડ પૂર્વક એમ ભેદ પાડી શકીએ કે વેદોનું અધ્યન એ સાહિત્યવિષયક અભ્યાસ અને વિદ્યાવિષયક અભ્યાસ એ વૈજ્ઞાનિક તથા ઔદ્યોગિક કેળવણી. ત્રણ વેદનો ઉલ્લેખ જે એક સરખી રીતે આવે છે એ બતાવે છે કે જાતક કાળમાં સામાન્ય કેળવણીના અભ્યાસક્રમમાં અથર્વ વેદના અધ્યયનનો સમાવેશ કરવામાં આવતો નહિ. અલબત્ત, વેદો મ્હોડે કરવાના હતા. તક્ષશિલાના એક અધ્યાપક માટે આપણને કહેવામાં આવે છે કે એના જિહ્‌વાગ્રથી ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ વેદ ભણ્યા (૧, ૪૦૨). બોધિસત્ત્વ વિષે વારંવાર એવો ઉલ્લેખ આવે છે કે એમને એ ત્રણે વેદો જિહ્‌વાગ્રે હતા (૧,૨૫૯). ત્રણ વેદને બદલે કેટલીક વાર આપણે 'ધર્મશાસ્ત્રો' (૩,૨૩૫), 'પવિત્ર ગ્રંથો' (૪,૨૯૩) વા 'સ્મૃતિ' (૪,૩૯૨)નું નામ વાંચીએ છીએ. આમાંનાં કેટલાંક નામો બૌદ્ધ ધર્મસાહિત્ય સૂચવતાં હશે. એક વિનયના વિદ્યાર્થીનો અને એક સૂત્રના વિદ્યાર્થીનો સીધો ઉલ્લેખ પણ આપણને મળે છે (૩,૪૮૬).

વિજ્ઞાન–કલાશીર્ષક કલાઓનો પૃથક્ પૃથક્ ઉલ્લેખ નથી, પરંતુ વારંવાર એની સંખ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ સંબંધમાં આપણે અગાઉ ટાંકેલા 'મિલિન્દપન્હો' માંનો ઉતારો જોઇ જવો જોઇએ. એમાં એ સમયની પ્રચલિત ઓગણીસે વિદ્યાઓનાં નામ છૂટાં છૂટાં આપ્યાં છે. તક્ષશિલાની કેટલીક પાઠશાળાઓમાં નીચેની વિદ્યાઓ શીખવાડાતી એવો ઉલ્લેખ આપણને મળે છે: (૧) હસ્તિવિજ્ઞાન (હત્થિસુત્ત) (૨) જાદુ (૩) મૃત-સંજીવની વિદ્યા (૪) મૃગયા (૫) પશુપ્રાણીઓની બોલી સમજવાની વિદ્યા (૬) ધનુર્વિદ્યા (ઇસ્સ પ્રસિપ્પ) (૭) જ્યોતિષ વિદ્યા (૮) વશીકરણ વિદ્યા (૯) સામુદ્રિક વિદ્યા (૧૦) વૈદક.[૨૭] એ નોંધવાનું છે કે વિદ્યાર્થીઓ આમાંનો એક જ વિષય પોતાના અભ્યાસ માટે પસંદ કરી લેતા અને એમાં પારંગત થતા એમ વર્ણવાયલું છે.

આ કલા વિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમમાં સિદ્ધાંત તથા પ્રયોગ બન્નેનું સ્થાન હતું એમ જણાય છે, અમુક વિષયોના વાઙ્‌મયના જ્ઞાન પછી એનો વહેવારમાં કેમ પ્રયોગ થાય એ શીખવાડતું. દાખલા તરીકે વૈદક જેવા કેટલાક વિષયોના સંબંધમાં ગુરુની દેખરેખ તળે રહીને પ્રાયોગિક શિક્ષણક્રમ એ વિષયના અભ્યાસીને પૂરો કરવો પડતો. જીવક× ના શિક્ષણના અહેવાલમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે તક્ષશિલાના વૈદકના પ્રાયોગિક અભ્યાસક્રમમાં રોપાઓના પ્રત્યક્ષ અભ્યાસનો સમાવેશ થતો. બીજા વિષયોમાં, પ્રાયોગિક અભ્યાસ, પાઠશાળામાં ભણી

---

૨૬. [૧.૨૫૯, ૩૫૬, ૪૦૨, ૪૬૪; ૨.૮૭, ૩.૧૧૫, ૧૨૨; ૧.૪૦૨, ૩.૨૩૫, ૪.૨૯૩; ૩.૧૮, ૨૩૮; ૫.૧૨૭, ૧૬૨, ૧૭૭, ૨૪૭, ૪૨૬; ૪.૪૫૬; ૩.૧૪૩; ૨૧૯].

૨૭. [૨. ૪૭; ૨. ૧૦૦; ૧. ૫૧૦; ૨. ૨૦૦; ૩. ૪૧૫; ૩. ૨૧૯; ૧. ૩૫૬; ૫. ૧૨૭; ૨. ૮૭; ૩. ૧૨૨; ૪. ૪૬૫; ૨. ૨૦૦; ૪. ૧૭૧].

× અહીં તેમજ આગળ ઉપર જ્યાં જીવનનું નામ આવે છે તે તક્ષશિલામાં અભ્યાસ કરી વૈદકમાં નિષ્ણાત થયેલ એક વૈદ્યનું નામ સમજવું.

રહ્યા બાદ વિદ્યાર્થીને જાતે કરી લેવાનો હતો. આપણે ઉત્તર પ્રદેશના એક બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી વિષે એમ વાંચીએ છીએ કે તક્ષશિલામાં ધનુર્વિદ્યામાં પારંગતતા પ્રાપ્ત કરીને એનો વહેવારમાં પ્રયોગ કરવા ખાતર એ આંધ્રદેશ સુધી ગયો હતો. (૨. ૩૫૬).

મગધના રાજકુંવર વિષે પણ ઉલ્લેખ છે કે તક્ષશિલામાં તમામ વિદ્યાઓ ભણીને વહેવારનું જ્ઞાન મેળવવા માટે તથા ગ્રામ્ય રીતરિવાજો સમજવા માટે એ શહેરે શહેર અને ગામડે ગામડે દેશમાં સર્વ ઠેકાણે રખડ્યો (૨. ૨૪૮). તક્ષશિલાના સેતકેતુ નામના એક બીજા વિદ્યાર્થી વિષે આપણને એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે 'એ પણ સર્વ વ્યાવહારિક વિદ્યાઓ શીખી લેવા ખાતર એમ જ ભટક્યો.' (૩. ૨૩૫). મગધના બીજા રાજકુમાર વિષે એવું કહેલું કે તક્ષશિલામાં સર્વ વિદ્યાઓ પાકે કરીને એ 'વહેવારનું જ્ઞાન મેળવવા તથા સ્થાનિક રીતરિવાજો જાણી લેવા' ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. પાંડુબંધુઓ વિષે પણ આપણને એક એવો જ ઉલ્લેખ મળી આવે છે. તેઓ તક્ષશિલામાં વિદ્યાઓ ભણીને સ્થાનિક ચાલ જાણી લેવા માટે મુસાફરીએ નીકળ્યા (૫. ૪૨૬). વળી એક દરજીનો છોકરો તથા બે વેપારીના છોકરાઓ તક્ષશિલામાં અભ્યાસ પૂરો કરી ગામડાના લોકોના રીતરિવાજોનો અભ્યાસ કરવા દેશાટન માટે નીકળ્યા એ પણ વાંચવામાં આવે છે(૪. ૩૮). તક્ષશિલામાં અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી કાશીનો એક વિદ્યાર્થી પણ મુસાફરીએ નીકળી પડયો એવો ઉલ્લેખ છે. કોશલનો એક રાજકુમાર પણ ત્રણ વેદ તથા અઢાર વિદ્યાનો અભ્યાસ તક્ષશિલા ખાતે પૂરો કરીને શીખેલી વિદ્યાનો વ્યાવહારિક પ્રયોગ કરી જોવા ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો (૩. ૧૧૫).

અંતરમાં એક દાખલો એવો છે કે જેમાં એક વિદ્યાર્થીને તક્ષશિલામાં પોતાનો વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા બાદ કાશીમાં પોતાને ઘેર પોતાના માબાપ આગળ પોતે એ વિદ્યાઓથી શું ભણ્યો એનો પ્રયોગ કરી બતાવવો પડયો હતો. આ સંબંધમાં જીવકે તક્ષશિલામાં પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી રહ્યા પછી તરત જ વૈદક વાઢ-કાપનું જે કામ સફળતાપૂર્વક કર્યું હતું એ આપણે સંભારવું ઘટે છે કારણ, એ બતાવે છે કે એને અગાઉ પ્રાયોગિક જ્ઞાન ન મળ્યું હોય તો આવું મુશ્કેલ નસ્તર એ પાર ઉતારી શકે નહિ.

વસ્તુત : તમામ શિક્ષણ સપ્રયોગ અને વહેવારમાં ઉપયોગી થાય એમ આપવું એ એક શિક્ષણના સિદ્ધાંત તરીકે સ્વીકારાયું હતું. વૈદકના શિક્ષણના ફરજિયાત વિભાગ તરીકે છોડવાના જીવનનું જાતે અવલોકન કરવાનું હતું, એ વિષે આપણે ક્યારના ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. વળી એક જાતક (નં. ૧૨૩) માં આપણને બતાવવામાં આવ્યું છે કે કેવી રીતે બૌદ્ધિક કેળવણી માટે અનિવાર્ય મદદરૂપ એવું આરોગ્ય, કુતૂહલ, અવલોકન-વૃત્તિ તથા અન્વેષણવૃત્તિ જાગૃત કરવાના ઉત્તમ સાધન તરીકે કુદરતનું અવલોકન કરવા પર ભાર મુકાતો હતો. કાશીના એક ' જગવિખ્યાત ' પંડિત પાસે ૫૦૦ બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા; એમાંનો એક હંમેશાં મૂર્ખ તર્ક કરતો અને ખોટા જ જવાબ આપતો. એ બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે શાસ્ત્રો ભણવા મંડયો હતો, પરંતુ એની મૂર્ખાઈને લીધે એ પોતાનું અધ્યયન પાર પાડી શકતો નહિ. આ ' ઢ ' ને કઈ રીતે શીખવીએ તો એના ધ્યાનમાં ઊતરે એનો ગુરુને મન મોટો વિચાર થઈ પડયો. એક

દિવસ ગુરુને વિચાર આવ્યો કે એ જંગલમાંથી લાકડાં પાદડાં વીણી આવે એટલે એને પૂછવું કે તેં આજ શું જોયું અને જે જોયું તે શાના જેવું હતું? કારણ, આથી એ સરખામણી કરતાં અને કારણો આપતાં શીખશે અને એમ સરખામણી અને કારણો આપવાના અભ્યાસ પછી એને શિક્ષણ આપી શકાશે.

આ સંબંધમાં એ સમયના વિદ્યાર્થીઓ સ્નાતક થયા બાદ પોતે લીધેલાં શિક્ષણને વહેવારમાં ઉતારવા માટે અને દેશદેશના ભિન્ન ભિન્ન રીત-રિવાજો જાણીને માનવ વ્યવહારની ઊંડી ખૂંચ મેળવવા તથા દુઃખો વેઠી ખડતલ થવા માટે ખરચાળ પરદેશી સફરો પર શી રીતે જતા એ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે.

તક્ષશિલા ત્યાંની કેટલીક વિશિષ્ટ પાઠશાળાઓ માટે પણ પ્રસિદ્ધ હતું. ત્યાંની વૈદક પાઠશાળા ઘણી પ્રસિદ્ધ હતી અને જીવકની વાત માનીએ તો ભારતમાં એ એક ઉત્તમ પાઠશાળા હતી. ત્યાંની સ્મૃતિની પાઠશાળા પણ પ્રસિદ્ધ હતી. દૂર દૂર ઉજ્જૈનથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં જતાં. ત્યાંની લશ્કરી પાઠશાળાઓ પણ ઓછી પ્રસિદ્ધ નહોતી. આવી એક શાળા એ વખતના આખા હિંદુસ્તાનમાંના કુલ ૧૦૩ રાજકુમારોને પોતાના વિદ્યાર્થીઓ ગણાવવાનું અભિમાન ધરાવતી હતી. ત્યાંની ધનુર્વિદ્યાપાઠશાળામાં અપાતા શિક્ષણ માટે દેશમાં કેટલી તીવ્ર અને બ્હોળી માગણી હતી એ આપણે ક્યારના જોઈ ગયા છીએ.

આમ તક્ષશિલાના પંડિતો શાંતિ તેમજ યુદ્ધની વિદ્યાઓ માટે સરખા સુપ્રસિદ્ધ હતા. આ સંબંધમાં જ્યોતિપાલ નામના એક કાશીના બ્રાહ્મણ છોકરાની વાતનો અત્રે ઉલ્લેખ કરવો ઘટે છે. પોતાની કેળવણી સમાપ્ત કર્યા પછી તે ઘેર પાછો જતો હતો ત્યારે એને એના ગુરુએ પોતાની તલવાર, એક ધનુષ્ય બાણ, એક બખ્તર તથા એક હીરો ભેટ આપીને કહ્યું– 'તું ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓના ગુરુ તરીકેનું મારું સ્થાન લે. હવે હું ઘરડો થયો છું અને નિવૃત્ત થવા ઇચ્છું છું. (પ. ૧૨૭)' એ સમયમાં જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પવિત્ર વેદત્રયીનો અભ્યાસ પસંદ કરતા લગભગ તેટલા જ વિદ્યાર્થીઓ ધનુર્વેદ પણ લેતા. એ પણ સ્પષ્ટ છે કે સિપ્પાઓની વા હુન્નર-વિજ્ઞાનની કેળવણી માટે પણ સામાન્ય કેળવણી વા ધાર્મિક કેળવણીના જેટલા જ વિદ્યાર્થીઓ મળતા.

તક્ષશિલાથી બીજે નંબરે વિદ્યાના મથક તરીકે કાશી હતું. પરંતુ મોટે ભાગે એ તક્ષશિલામાંથી બહાર પડેલા વિદ્યાર્થીઓએ ઊભું કરેલું સ્થાનક હતું. જે જે વિષયો તક્ષશિલા સિવાય બીજે ક્યાંય શીખવાતા નહિ એ વિષયો પણ ધીરે ધીરે કાશીની પાઠશાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા. તક્ષશિલામાં તૈયાર થઈ આવેલાઓએ ત્યાં મંત્રવિદ્યા અને જાદુવિદ્યાની પાઠશાળાઓ કાઢી હતી એમ આપણને માહિતી મળે છે. સાધારણ વિષયો શીખવવા માટે અલબત્ત ત્યાં ક્યારની ય ઘણી શાળાઓ હતી[૨૮].

કાશીમાં કાશીના પોતાના પણ સમર્થ વિદ્વાનો હતા, ત્યાંના પાંચસો વિદ્યાર્થીઓના 'જગવિખ્યાત' ગુરુઓ વિષે કેટલાક ઉલ્લેખો મળે છે. એક ૮૦ કરોડના આસામી

૨૮ [નં. ૧૩૦, ૧૮૫; ૨. ૯૯; ૧. ૪૬૪]

બ્રાહ્મણનો દિકરો કાશીમાં ભણતો હતો. કેટલાક વિષયોમાં કાશીએ વિશિષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું એમ પણ જણાય છે. દાખલા તરીકે, ત્યાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાં જેનો જોટો નહોતો એવા એક સમર્થ સંગીતાચાર્યના હાથ નીચે એક સંગીત પાઠશાળા ચાલતી હતી.[૨૯] આ બધું છતાં તક્ષશિલા કરતાં તો કાશી ઉતરતું જ હતું એમ જણાય છે; કારણ, જાતકોમાં મુકાબલે એના ઘણા ઓછા ઉલ્લેખો મળે છે.

હવે ત્યાં કેવા વિદ્યાર્થીઓ પાકતા એ જોઈએ. એ કાળની શિક્ષણ-પ્રણાલિકા, સત્યની શોધમાં સંસારથી વિરક્ત થઈ જનારા, તેમ જ વહેવારકુશળ સંસારી, બન્ને પ્રકારના પુરુષો તૈયાર કરતી. અલબત્ત તક્ષશિલાના તથા કાશીના, બન્ને સ્થળના વિદ્યાર્થીઓમાંથી ઘણા વિદ્યાર્થીઓ સંન્યાસ પસંદ કરતા. સંસારથી અગમ્ય એવા જંગલનાં એકાંત સ્થળોમાંના આશ્રમો ઉચ્ચતર તત્ત્વવિચાર અને આધ્યાત્મિક કેળવણીની પાઠશાળાઓની ગરજ સારતા. આ ખાસ પાઠશાળાઓના ઉલ્લેખોમાં પણ તપસ્વીની-પ્રભાવશાળી વ્યક્તિની આજુબાજુ ધોરણ મુજબ પાંચસે પાંચસે તપસ્વીઓનાં ઝુંડ એકઠાં થએલાં જણાય છે. (૧ ૧૪૧ વગેરે). આ કરતાં મોટાં કદની પાઠશાળાઓ વિષે પણ ઉલ્લેખો મળે છે. આવી એક પાઠશાળામાં તો એટલી ભીડ થઈ હતી કે ગુરુને પોતાના સાત વડા વિદ્યાર્થીઓના નેતૃત્વ તળે બીજા સાત આશ્રમો સ્થપાવવા પડયા હતા; અને છતાંય મુખ્ય આશ્રમ પહેલાં પેઠે જ આધ્યાત્મિક જીવનના અભિલાષીઓથી ઉભરાતો ચાલુ રહ્યો.

આ આશ્રમો ઘણું ખરું હિમાલયમાં બાંધવામાં આવતા, પરંતુ કેટલીવાર, તપસ્વીઓના જથ્થાઓ વસ્તીનાં કેન્દ્રસ્થાનોની નજીક પણ આશ્રમ બાંધતા, કારણ ત્યાં ચેલાઓની ભરતી કરવાની અનુકુળતા વિશેષ હતી. મૂળ કાશીની એક ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓની પાઠશાળાનો એક સેતકેતુ નામનો વિદ્યાર્થી વિદ્યાઓની પરિસમાપ્તિ માટે તક્ષશિલા જઈ આવી દેશાટન માટે નીકળી પડયો હતો. રસ્તામાં એક ગામમાં એને એક ૫૦૦ તપસ્વીઓનો જથ્થો સામો મળ્યો. એ જથ્થાએ એને વિધિપૂર્વક ચેલો મુંડયો અને પોતાની તમામ વિદ્યાઓ, શાસ્ત્રો અને ક્રિયાઓ શીખવાડી [૩૦].

૨૯ [૧. ૨૩૭, ૩ ૧૮ અને ૨૩૩; ૪ ૨૩૭ નં. ૨૪૩]
૩૦ [૧.૪૦૬, ૪૩૧; ૩.૧૪૩; ૪.૭૪; ૩.૧૧૫; ૪.૧૯૩; ૩.૨૩૫]

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ

માળવા–મેવાડના ઇતિહાસમાં જેમ જૈનધર્મી વીરોની પરાક્રમગાથા નોંધાયેલી છે તેમ ગૂજરાતના ઇતિહાસમાં પણ છે. લેખમાળાનો પ્રારંભ પરમઆર્હત ભૂપાળ કુમારપાળથી કરાયેલ છે અને એ વિભૂતિએ ગુજરાતની ભૂમિને ગૌરાન્વિત કરેલી છે એ વાત અભ્યાસ કરતા નાના બાળકથી પણ અજાણી નથી. એ તો જૈનધર્મી રાજાની વાત કહેવાય એટલે ઘડીભર એને બાજુયે રાખી ગુજરાતનો ઇતિહાસ અવલોકીશું તો સહજ જણાશે કે અણહિલ્લપુર પાટણમાં જ્યારથી ગાદીની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારથી મંત્રીપદે જૈનધર્મી વણિકો વંશ ઉતાર ચાલ્યા આવ્યા છે. ચાંપો મંત્રી એના મૂળ પુરુષ તરીકે છે. વનરાજના વિજયમાં તેમજ જીતેલ પ્રદેશની વ્યવસ્થામાં મંત્રીશ્વર ચાંપનાં શૌર્ય અને બુદ્ધિમત્તાનાં દર્શન થાય છે. વણિક વંશોદ્‌ભવ ચાંપ એ આમ તો ઘીનો વેપારી હતો, પણ સાથો સાથ બાણ ફેંકવાની કળામાં પૂરો નિષ્ણાત હતો. પોતાની સામે કેવળ ત્રણ વ્યક્તિ નિહાળી વધારાનાં બાણ એણે ફેંકી દીધાં અને હાથમાં ત્રણ બાણ જ રાખ્યાં, એ ઘટના એના ધનુષ્યવિદ્યા પરના કાબૂને સૂચવે છે, એટલું જ નહીં પણ એ કળાની અમોઘતા પણ દર્શાવે છે; સ્વબળ પર સંપૂર્ણ મુસ્તાક રહેવાની દૃઢ ઇચ્છાના એમાં દર્શના થાય છે. ટૂંકમાં કહેવાનું એટલું જ કે વ્યવસાયે વણિક અને દયા ધર્મનો હિમાયતી હોવા છતાં એ શૂરાતનથી ભરેલો હતો. એક તરફ વનરાજનો વંશ ગાદી પર આવતો ગયો અને બીજી તરફ મંત્રી ચાંપનો વંશ મંત્રીપદ સંભાળતો રહ્યો. આવનાર મહાશયોએ રાજ્યનો વહીવટ પણ સાચવ્યો અને જરૂર પડે હાથમાં તલ્લવાર પણ પકડી. રાજ્ય ખટપટની આંટીઘુંટી ઉકેલી કિંવા વહી–ખાતાવહીના પાનાં ફેરવ્યાં અને સમયની હાકલ થતાં શસ્ત્રથી સજ્જ બની ઘોડા પર પણ ચઢયા ને રણમેદાનો પણ ગજાવ્યાં.

વિમલ મંત્રીશ્વરે ગુજરાતની કીર્તિ વિસ્તારવામાં કંઇ જ કચાશ રાખી નથી. જાતે વણિક હોવા છતાં ક્ષત્રિયને છાજે તેવાં કાર્યો તેણે કર્યાં છે. અહિંસા ધર્મના અનુયાયીને છાજે એવું જીવન જીવી, દેશને નથી તો પરાધીન થવા દીધો તેમ નથી તો ધર્મવૃત્તિને ઉણપ આવવા દીધી. અંત કાળે આત્મકલ્યાણ પણ સાધ્યું છે. કળાના ધામસમાં જિનાલયો ઊભાં કરાવ્યાં અને એમાં પૈસો પાણી માફક વાપર્યો. એ વાતની સાક્ષી ચંદ્રાવતીના ખંડિયેરો પૂરે છે, અને જીવંત ઉદાહરણરૂપ આજે પણ આબુની વિમળવશીની ટૂંક ઊભી છે.

આભૂમંત્રી, મહામાત્ય મુંજાલ, શાંતુ મહેતા અને ઉદાયન મહેતા, એ દરેક જન્મથી ક્ષત્રિય નહોતા. સંતાન તો વણિક કુળના જ હતા, છતાં શસ્ત્રો નહોતા વાપરી જાણતા એમ પણ નહોતું. એ દરેક જેટલી સરળતાથી કલમ ચલાવી શકતા તેટલી સુલભતાથી જરૂર પડયે તળવાર પણ ફેરવી જાણતા. જ્યાં માતૃભૂમિ ગુજરાતની આબરૂનો પ્રશ્ન ખડો

થતો ત્યાં તેઓ સ્વફરજ અદા કરવામાં જરા પણ ન્યૂનતા દાખવતા નહીં. એમનાં કાર્યોને બાજુપર રાખીએ તો ગુજરાતનો ઇતિહાસ લુણ વિહુણા ભોજન સમ નિરસ લાગે! એમની નસોમાં દેશપ્રેમનું રક્ત જ્વલંત ગતિએ દોડી રહ્યું હતું. તેઓ અહિંસાના ઉપાસક હતા. વિના કારણની હિંસા પ્રત્યે સખત અણગમો ને તિરસ્કાર દાખવતા, આમ છતાં પોતે શ્રાવક ધર્મના અનુયાયી હોઇ પોતાની દયા અને પૂજ્ય એવા સાધુની દયા વચ્ચે કેટલો ફરક છે એ બરાબર સમજતા. કયા સંજોગોમાં કેવું વર્તન રાખવું જોઇએ તેનું બરાબર તોલન કરતાં. એટલે જ એમના જીવનમાં વિસંવાદ જોવા નથી મળતો. સમયના જાણ એવા તેઓ હસ્તિપીઠ પર રહ્યા આવશ્યક ક્રિયા કરી શકતા અને શત્રુકટક સામે ચુનંદા સેનાપતિના અધિકારથી શસ્ત્રાસ્ત્રોની જમાવટ પણ કરાવી શકતા. વ્યવહારમાં અહિંસાની મર્યાદા ક્યાં સુધી છે એ જેમ જાણતા તેમ આત્મશ્રેયમાં એ કેટલો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે એ પણ સારી રીતે સમજતા. તેઓ યુદ્ધે ચઢ્યા છે અને સમર ક્ષેત્રો પર ઘૂમ્યા છે એ આજે પણ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર આલેખાયેલ છે. એ સંબંધી જુદાં જુદાં રાસ, ચરિત્રો અને કથાનકો પ્રગટ-અપ્રગટ મોજુદ છે. આમ છતાં અહિંસાની શક્તિ અજોડ છે. સાચી શ્રેષ્ઠતા તો એ ઉમદા વસ્તુમાં જ સમાયેલી છે, એ નિતરું સત્ય યથાર્થપણે પિછાનતા હોવાથી જીવનના શેષ કાળે એ વીર આત્માઓ શરણે તો શ્રી વીતરાગના જ ગયા, અહિંસાના મૂર્તિમંત સ્વરૂપ સમા અરિહંત દેવનો જ સથિયારો શોધ્યો, જૈનધર્મનું જ અવલંબન ગ્રહ્યું.

મહાન્ વસ્તુપાલના ચિત્રણમાં આ જાતની આડ કથા આલેખવાનું કારણ છે. આ ઉપર કહ્યા તે બધાના અને એવા બીજા પાત્રોના જીવનમાં દયાધર્મનો તાણો-વાણો બરાબર વણાયેલો હોવા છતાં એ કાળને અનુલક્ષી તેઓ રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના ધર્મ નથી ચૂકયા એ બતાવવું, તેમજ જૈનધર્મી મંત્રીઓના સમૂહમાં જેમનુ નામ અંતમાં આવે છે એવા બંધુયુગલ વસ્તુપાળ-તેજપાળના જીવનની ઉડતી નોંધ લઇ આ લેખમાળા પૂર્ણ કરવી.

લેખમાળાના આછા પાતળા આલેખનો જોતાં સહજ જણાશે કે વર્તમાન કાળે જે સ્થાનોમાં જૈનધર્મના અનુયાયીઓ મોટા પ્રમાણમાં મોજુદ છે, એવા ગૂજરાત-મારવાડ કે મેવાડમાં પૂર્વે જૈનો વિશેષ સંખ્યામાં હતાં એટલું જ નહિ પણ તેઓ પોતાના પ્રાંતની સ્વતંત્ર સ્થિતિ ટકાવવામાં અન્ય કોમો માફક છૂટથી ભાગ લેતા. કાંટો પકડી જાણતા તેમ કટાર પણ વાપરી શકતા. અહિંસાના ઉપાસક છતાં કાયરતાના તેઓ ઉઘાડા શત્રુઓ હતા. નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિથી જોનાર કે વિચારનાર આ ઉડીને આંખે વળગે તેવું સત્ય અત્યાર પૂર્વેના આલેખનોમાંથી જોઇ શકે છે અને તારવી શકે છે. વસ્તુપાલનું જીવન જોતાં એની રહી સહી શંકા પણ નાશ પામી જાય તેમ છે. તાજેતરમાં શ્રીયુત મેઘાણીએ 'ગુજરાતનો જય ખંડ ૧ તથા ૨' નામક પુસ્તકમાં જુના પ્રબંધો પરથી ઇતિહાસના કાંટે તોલન કરી એ સંબંધી વિસ્તારથી ચિત્ર દોર્યું છે. આમ સામગ્રીના આટલા વિપુલ રાશિને નિહાળ્યા પછી પણ જૈન ધર્મની અહિંસાને કોઇ નિંદવા નીકળે તો એમ કહેવું જ પડે કે તે Fool's Paradise યાને મૂર્ખાઓના સ્વર્ગમાં વિચરે છે.

ટાંક મહાશય વસ્તુપાલ સંબંધમાં જે કહે છે તે ટુંકમાં જોઇ જઇએ.

જૈનધર્મી મંત્રીઓની અને સેનાપતિઓની જે લાંબી હાર ચાલી છે એમાં વસ્તુપાલનું ચરિત્ર વિસ્તૃતપણે મળે છે અને એનું જીવન વધુ રસદાયી છે. એ મહામાત્યનું વ્યક્તિત્વ અજોડ છે. એની કીર્તિ અને મોટાઇની પ્રશંસા એના જીવનમાં ઉડ્ડયન કરતાં દરેકને કરવી જ પડે. વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર એટલે એક ડાહ્યો મુસફ્રી, એક બહાદુર યોધ્ધો, કળાનો ખાસ ચાહક અને સાહિત્યપૂજક. એની દાનશક્તિને મર્યાદાનું બંધન નહોતું, તેમ એની ઉદારતામાં ભેદભાવ નહોતો. એ પોતે જૈનધર્મનો ઉપાસક હોવા છતાં એણે કોઇ પણ ધર્મ પ્રત્યે બુરી દૃષ્ટિ દાખવી નથી; મ્લેચ્છો તરીકે એ સમયમાં તિરસ્કૃત થયેલ મુસલમાનોની મસીદો પણ એણે બંધાવી આપી છે. એણે જીવનમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અડગતા અને પરધર્મો પ્રત્યે સમભાવ બરાબર ઉતાર્યા હતા.

પ્રાગવટ યાને પોરવાડ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ શાખામાં ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર સબંધમાં ઐતિહાસિક શોધખોળે ઘણો પ્રકાશ પાડયો છે. એ આધારે તેઓ બે ભાઇ કરતાં વધારે ભાઇઓ હતા અને તેમને બ્હેનો પણ હતી. ટાંક મહાશયના લખાણ પ્રમાણે એ વૃતાંન્તનો સાર નીચે મુજબ છે.

શ્રી. મેરુવિજયજીના પ્રબંધ મુજબ વસ્તુપાલ અને તેજપાલ એ બન્ને ભાઇઓ સન ૧૨૦૫ (વિક્રમ સં. ૧૨૬૨)માં જનમ્યા હતા. તેઓની માતાનું નામ કુમારદેવી હતું, જ્યારે પિતાનું નામ આસરાજ હતું. એ આસરાજ વાઘેલા રજપુતોની સરદારી કરતો હતો.

કુમારદેવીએ ગિરનારની તળેટીમાં કુમારદેવી સરોવર બંધાવ્યું, જ્યારે આસરાજે પહાડ પર દેવાલય બંધાવ્યું.

આસરાજને કુમારદેવીથી ચાર પુત્રો અને સાત પુત્રીઓ થઇ: લુણિગ, મલ્લદેવ, વસ્તુપાલ, અને તેજપાલ એ અનુક્રમે પુત્રોનાં નામ છે. એમાંના લુણિગ અને મલ્લદેવ નાની વયમાં મરણ પામવાથી મોટે ભાગે વસ્તુપાલ અને તેજપાલની નોંધ વધુ મળે છે. કુમારદેવી પોતાના પુત્રો વસ્તુપાલ તથા તેજપાલના લગ્ન સંબંધ જોવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી એવી નોંધ પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે બીજી નોંધના આધારે તેણી પોતાના પતિના મૃત્યુથી અગિયાર દિન પૂર્વે પંચત્વ પામી હતી. શ્રી. મેઘાણીના છેલ્લા પુસ્તક 'ગૂજરાતનો જય' ખંડ ૧ તથા ૨ પ્રમાણે લગ્ન કાળે અને પછીથી ઉભય બંધુની થઇ રહેલી ચડતી વેળા કુમારદેવી જીવતી હતી એમ જણાય છે.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

વ્ય.

નિહ્નવવાદ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ગતાંક ૮૪થી ચાલુ)

પાંચમા નિહ્નવ—આર્ય ગંગાચાર્ય : દ્વિક્રિયાવાદી

અનેક ગામને પાદરે થઇને વહેતી જતી ઉલ્લુકા નદીનો પ્રવાહ એક ગામની મધ્યમાં થઇને વહેતો હતો. એક તરફના કાંઠે રહેલા ગામને લોકો 'ઉલ્લુકાતીર' કહેતા ને બીજી તરફના કાંઠે આવેલા ગામને 'ખેડ' કહી સંબોધતા. એક સમયે આર્ય મહાગિરિજી મહારાજના શિષ્ય આર્ય ધનગુપ્તસૂરિજી મહારાજ તે ઉલ્લુકાતીર ગામમાં ચાતુર્માસ વિરાજ્યા હતા. અને તેમના શિષ્ય આર્ય ગંગાચાર્ય ખેડ ગામમાં ચાતુર્માસ રહ્યા હતા. આર્ય ગંગાચાર્ય નદી ઓળંગી હંમેશ ગુરુને વંદન કરવા આવતા. અને પાછા ખેડ ચાલ્યા આવતા.

એક સમયે આર્ય ગંગાચાર્ય પ્રાતઃસમયનું મનન કરી રહ્યા હતા. તેમના મનનનો વિષય મનની વિચારણાનો હતો. તે વિચારણા આ પ્રમાણે હતી:—

કેટલાએક દર્શનકારો મનને પરમાણુ સ્વરૂપ માને છે. કેટલાએક વિચારણારૂપ માને છે. કેટલાએક મસ્તકમાં વ્યવસ્થિત થયેલ રકત—નસ—મેદ વગેરે સ્વરૂપ માને છે તો કેટલાએક માનતા જ નથી. પણ તે સર્વ સત્ય નથી. મન એ પુદ્ગલોનો સમૂહ છે, તેને મનોવર્ગણા કહેવામાં આવે છે. કર્મવર્ગણાને છોડી તેનાથી સૂક્ષ્મ અન્ય કોઇ પુદ્ગલો જગત્‌માં નથી. વિચારણા—ચિન્તા—સ્મરણ—જ્ઞાન વગેરે આત્મા મન દ્વારા કરી શકે છે. શરીરમાં જ્યાં જ્યાં અનુભવ કરી શકાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર મન રહેલ છે, અર્થાત્ શરીરવ્યાપી આત્માની માફક મન પણ શરીરવ્યાપી છે. વિશ્વવર્તી પ્રાણીઓમાં બહુ અલ્પ જીવોને મન મળે છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇન્દ્રિય, ત્રિ ઇન્દ્રિય, ચઉ ઇન્દ્રિય, અને અસંજ્ઞિ પંચેઇન્દ્રિય—એ સર્વ મનવગરના છે; ફકત સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયો જ મનવાળા છે. મનના યોગે ઇન્દ્રિયદ્વારા આત્માને પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. તો એકી સાથે સર્વ ઇન્દ્રિઓથી જ્ઞાન કેમ નથી થતું? સર્વત્ર મન અને આત્મા તો છે. 'जुगवं नत्थि दो उवओगा' (એક સાથે બે ઉપયોગ નથી) એમ કેમ કહેવામાં આવે છે? આ શંકાના સમાધાનની વિચારણા ગંગાચાર્યે ચિર સમય સુધી કરી.

તે સમાધાન આ પ્રમાણે હતું—એક ઉપયોગમાં તલ્લીન થયેલ મન સામે રહેલ વિશાળ પદાર્થને અવલોકી કે જાણી શકતું નથી. કેટલીક વખત અમુક માણસને બોલાવવા બે ત્રણ વખત બૂમ પાડવી પડે છે, છતાં તે માણસ ઉત્તર આપતો નથી. વધારે મોટા અવાજથી જ્યારે તેનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે ત્યારે તે કહે છે કે 'શું, મને બોલવ્યો?' તેને કહેવામાં આવે છે કે 'શું સૂઇ ગયા હતા? કેટલા ઘાંટા પાડવા પડયા' ત્યારે તે જવાબ આપે છે 'મારું ધ્યાન ન હતું, હું અમુક કાર્યમાં પરોવાઈ ગયો

હતો.’ ચાલતા ચાલતા પગથી કોઇ વસ્તુ અથડાય ને નુકસાન થાય છે ત્યારે કહેવામાં આવે છે–‘તારું મન ક્યાં ભમે છે? જરા જોઇને તો ચાલ.’ આવા અનેક અનુભવો વિદિત છે. આમ થવામાં કારણ શું? કહેવું પડશે કે મન એકસાથે બે જ્ઞાન કે બે ઉપયોગ કરાવી શકતું નથી. માટે જ કહેવાય છે કે युगपद् द्वौ न स्त उपयोगौ! મનનો એવો સ્વભાવ જ છે કે એક સમયે તે એક જ ઉપયોગ કરાવી શકે છે. મનના સ્વભાવ સાથે સરખાવી શકાય તેવું ઉદાહરણ પણ શરીરમાંથી જ મળે છે, તે આ પ્રમાણે–શરીરમાં બળ અર્થાત્ શક્તિ સર્વત્ર છે, છતાં એક વખતે એક અવયવમાં બળનો ઉપયોગ થતો હોય ત્યારે બીજાં અવયવ તદ્દન બળ વગરનાં બની ગયાં હોય તેમ લાગે છે. તેથી જ એક સાથે એકી વખતે કાગળના ત્રણ ટુકડા થઈ શકતા નથી. જે પ્રમાણે શરીરમાં સર્વત્ર શકિત હોવા છતાં બળનો સંચાર એક સમયે એક જ સ્થળે થાય છે તે પ્રમાણે શરીરમાં સર્વત્ર મન હોવા છતાં એક સમયે એક જ જ્ઞાન તે ઉત્પન્ન કરાવી શકે છે. આ સમાધાનની વિચારણા આર્ય ગંગાચાર્યે કરી તો ખરી, પણ તેમનું હૃદય તે સમાધાન સારી રીતે ગ્રહણ કરી શક્યું હોય તેમ ન લાગ્યું. તેમને તર્ક થયો કે સાધન મળે તો એક સાથે અનેક જ્ઞાન કેમ ન થાય? એમને એમ વિચારણા કરતાં સમય બહુ વ્યતીત થઇ ગયો, સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચવાની તૈયારીમાં હતો. એટલે તેઓ ઊઠયા ને ગુરુ મહારાજશ્રીને વંદન કરવા માટે ચાલ્યા. સાથોસાથ વિચારણાના વેગે પણ ગતિ ચાલુ જ રાખી. વિચારપ્રવાહ જ એવો છે કે વહેતો થયા પછી રોકવો અશક્યપ્રાય: બને છે.

આર્ય ગંગાચાર્ય નીચી નજરે ધીરે ધીરે ચાલતા હતા. પુખ્ત ઉમર ને વૃદ્ધાવસ્થાનાં આછાં આછાં ચિહ્નો શરીર ઉપર જણાતા હતાં. માથે ટાલ પડી ગઈ હતી. ગુરુ મહારાજશ્રીને વન્દન કરવા જતા માર્ગમાં નદી ઉલ્લંઘન કરવાની હતી. ગંગાચાર્ય ઉલ્લુકાને તીરે આવી પહોંચ્યા. જલકાયના જીવો સ્વચ્છન્દપણે કૂદી–રમી રહ્યા હતા. નાના નાના તરંગો નદીમાં ઉછળી રહ્યા હતા. આ સર્વ જોઈ ગંગાચાર્યનું અન્તર અનુકમ્પાથી આર્દ્ર થઇ ગયું. તેમને લાગ્યું કે–એક પગ મૂકતાંની સાથે આ સર્વ અસ્તોવ્યસ્ત થઈ જશે. અરે, અસંખ્ય જીવો ત્રસ્તાસ્ત બની જશે. છતાં અન્ય ઉપાય ન હતો એટલે આસ્તેથી એક પગ પાણીમાં મૂક્યો ને પછી બીજો પગ મૂક્યો. પછી પ્રથમ પગ ધીરેથી ઉપાડી અદ્ધર રાખી સર્વ જળ નીતરી જવા દીધું ને પછી એ પગ પાણીમાં આગળ સ્થાપન કર્યો ને બીજો પગ ઉપાડી પૂર્વવત્ સર્વ જળ નીતારી આગળ સ્થાપન કર્યો. એ પ્રમાણે હળવે હળવે ક્રમ પૂર્વક પદન્યાસ કરતાં કરતાં તેઓ મધ્ય નદીમાં પહોંચ્યાં. નદીનો મધ્ય ભાગ વધારે ઊંડો હતો એટલે પગ પણ વધારે સમય ઊંચે રાખી પાણી નિતારવું પડતું, તેથી ગંગાચાર્યને વિશેષ સમય પગ ઉંચે રાખવો પડતો. માથે સૂર્ય ક્ષણે ક્ષણે વિશેષ પ્રચંડ થતો જતો. આમ એક પગે તપશ્ચર્યા કરતાં ગંગાચાર્ય પણ ક્ષણભર આકુલ બની જતાં. એક ક્ષણે બે ઉપયોગ કેમ ન થાય એ વિચારણા મનમાંથી ખસતી જ ન હતી. નદીના મધ્ય ભાગની શીતળતા તેમના કોમળ પાદતલને અનુકુળ શીતસ્પર્શનો અનુભવ કરાવતી હતી અને સૂર્યની પ્રચંડતા પ્રતિકુળ ઉષ્ણ સ્પર્શનો અનુભવ કરાવી, મસ્તકના મધ્ય ભાગને અતિતપ્ત કરતી હતી.

જેમ અતિશય જ્વરની પીડાથી, તૃષાથી, દુઃખથી, અપમાનથી, અતિશય પૌદ્ગલિક

સુખાનુભવથી કે તેવા કોઈ પણ પ્રસંગથી આકુલ થયેલ માનવ પોતાની ચાલુ પ્રકૃતિ–સમતા અને સમજ–ગુમાવી બેસે છે અને અર્થનો અનર્થ કરી દે છે તેમ આર્ય ગંગાચાર્ય પણ તાપની આકુળતાથી એક વિપરીત વિચારણામાં ફસાઈ પડ્યા. તેમને વિચાર આવ્યો કે પ્રત્યક્ષપ્રમાણથી બલવત્તર પ્રમાણ અન્ય કોઈ નથી. શાસ્ત્રનું કોઈ પણ વિધાન પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ ન હોવું જોઈએ. 'એક સમયે બે ઉપયોગ ન થઈ શકે એવું શાસ્ત્રનું કથન ભૂલ-ભરેલું લાગે છે. શીતતા અને ઉષ્ણતા (ઠંડી ને ગરમી) એ બન્નેનો અનુભવ મને અત્યારે એક સાથે જ થાય છે. શાસ્ત્રવચન આ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી વિરુદ્ધ જાય છે. માટે નક્કી તે વિચારણીય છે. ગુરુજી પાસે જઈ તેનો ખુલાસો કરીશ. ગુરુ મહારાજ શ્રી પાસે પહોંચી તેમને દ્વાદશાવર્ત વન્દન કરી, ગંગાચાર્યે પ્રશ્ન કર્યો : 'ગુરુજી ! એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોય તેમાં શું હેતુ છે ?'

આર્યધનગુપ્તસૂરિજીએ ઉત્તર આપતાં સમજાવ્યું—"અનુભવ જ કહી બતાવે છે કે એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોઈ શકે. એક ઇન્દ્રિય દ્વારા મન અમુક એક વિષયમાં તલ્લીન થયું હોય ત્યારે બીજી ઇન્દ્રિયોને ગમે તેટલા વિષયો મળે તો પણ તે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મન સહજ પણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવતું નથી. તે શાથી નથી કરાવતું તેમાં કંઈ પણ હેતુ અવશ્ય હોવો જોઇએ. જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાની સર્વ સામગ્રી છતાં જ્ઞાન નથી થતું, માટે મનનો એવો સ્વભાવ છે કે એક સાથે જુદાં જુદાં બે જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરાવી શકતું નથી."

ગંગાચાર્યે ફરી કહ્યું—"ગુરુજી ! અનુભવથી આપ મનનો એવો સ્વભાવ માનવા કહો છો પણ એથી વિપરીત અનુભવ થતો હોય ત્યારે શું ? વળી એક ઇન્દ્રિયથી એક વિષયનું જ્ઞાન થતું હોય ત્યારે બીજી ઇન્દ્રિયોથી કેમ નથી થતું ? તેના ઉત્તરમાં એમ પણ કહી શકાય કે બીજી ઇન્દ્રિયોથી જ્ઞાન તો થાય જ છે, પણ એ એટલું પ્રબળ નહિ હોવાને કારણે એક ઇન્દ્રિયથી થતા પ્રબળ જ્ઞાનમાં ઢંકાઈ જાય છે. સૂર્યનો ઉદય હોય ત્યારે તારાઓ નથી હોતા એમ નહિ, પણ સૂર્યની પ્રભામાં તે અંજાઇ ગયા હોવાથી દેખી શકાતા નથી. તેમ અન્ય ઇન્દ્રિયોથી થતાં જ્ઞાનો વ્યક્તપણે અનુભવી શકાતાં નથી, પણ થતાં તો હોય જ છે. માટે એક સમયે બે ઉપયોગ માનવામાં વિરોધ શું છે ?"

ગુરુજીએ કહ્યું :—"એક સમયે બે ઉપયોગ થતા જ નથી એવો સર્વને અનુભવ થાય છે. અને સર્વજ્ઞોએ પોતાના જ્ઞાનથી અવલોકીને એ પ્રમાણે સ્થિર કર્યું છે, તો ભ્રમમાં ફસાયેલ, આપણા છદ્મસ્થોનો વિપરીત અનુભવ શું કામનો ?

પણ ગંગાચાર્યને સંતોષ ન થયો. તેમણે ફરી દલીલ કરી—"ગુરુજી ! જ્ઞાનીઓનાં બીજાં સર્વ અનુભવો અને વચનો આપણાં અનુભવ–તર્ક–યુક્તિ–સાથે મળતાં આવે છે, તો આ અનુભવ કેમ વિપરીત જાય ? માટે આ વચનમાં કંઈક ભ્રમ થયો હોય એમ કેમ ન કહી શકાય ?"

ગુરુજી બોલ્યા—"સર્વજ્ઞના વચનમાં ભ્રમ ! એ શું ? મન શું છે ? કેવું છે ? કેટલું છે ? એ તો સમ્પૂર્ણ જોવાની કે જાણવાની આપણામાં તાકાત નથી. સમય[1] કેટલો સૂક્ષ્મ

૧. આંખ મીચીને ઉઘાડીએ તેટલામાં અસંખ્યાતા સમય થઇ જાય છે. નિમેષ માત્રમાં વિજળી હજારો માઈલ દૂર જાય છે. સ્થૂલ પુદ્ગલોની ગતિ હંમેશા ક્રમસર થાય છે એટલે મધ્યમાં જેટલા માઇલ થાય, તે માઈલના જેટલા ફર્લાંગ થાય, ફર્લાંગના જેટલા ફીટ થાય, ફીટનાં જેટલા ઈંચ થાય,

છે એ જાણવું એ પણ છદ્મસ્થોની શક્તિની બહાર છે. તો એક સમયે અનેક ઉપયોગ થઈ શકે એવી વિચારણા પણ કેટલી બેહુદી છે? સમયની સૂક્ષ્મતા, મનની શક્તિ વગેરે જ્ઞાની ભગવંતોએ જાણ્યું છે અને અનુભવ્યું છે. તેઓએ જ 'મન એક સમયે એક સાથે બે ઉપયોગ નથી કરાવી શકાતું' એ પ્રમાણે જાણી અને જોઈને કહ્યું છે, તો તેમાં શંકાને અવકાશ જ નથી. માટે ગંગ! આગ્રહને ત્યજી દઇ આવી ઊંધી વિચારણાઓ છોડી જેટલું સમજાય તેટલું વિચારીને સમજ ને બીજું શ્રદ્ધાથી માન. મળેલા સાચા માર્ગમાં શ્રદ્ધા રાખવી એ જ માનવજન્મનું શ્રેષ્ઠ ફળ છે."

પણ આજે ગંગાચાર્ય સમજે એમ ન હતું. તે ફરી બોલ્યા: "આપ આવી તર્કવિહીન વિચારણામાં શ્રદ્ધા રાખવા મિથ્યા આગ્રહ કરો છો તે તદ્દન અનુચિત છે! આજે નદીને ઓળંગીને અહીં આવતા નદીમાં મને એક સાથે એક જ કાળે શીતોષ્ણ–બન્ને સ્પર્શનો અનુભવ–ઉપયોગ થયો. માટે એક કાળે બે ઉપયોગ ન હોઇ શકે એ હું કોઇ પણ રીતે સ્વીકારી શકું તેમ નથી. અનુભવથી વિપરીત વિષયમાં શ્રદ્ધા કરવામાં પણ મિથ્યાત્વનો અંશ છે. માટે આપને જે માનવું હોય તે માનો, પરંતુ હું તો એક સમયે, સામગ્રી હોય તો, બે ઉપયોગ થવામાં કંઈ બાધા નથી એમ માનીશ."

આ પછી ગુરુજી–શ્રી ધનગુપ્તસૂરિજીએ પોતાના શિષ્ય–ગંગાચાર્યને અનેક રીતે સાચી વસ્તુ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિરર્થક ગયો. અને પરિણામે ગુરુજીને શાસનહિતની દૃષ્ટિએ પોતાના એક સમયના પ્રિય શિષ્યને સમુદાય અને સંઘથી બહિષ્કૃત જાહેર કરવો પડ્યો.

ચતુર્માસ પૂર્ણ થતાં પોતાના મતનો પ્રચાર કરવા ગંગાચાર્ય જુદાં જુદાં ગામોમાં વિચરવા લાગ્યા. તેઓ એક વખતે રાજગૃહમાં આવી પહોંચ્યા. રાજગૃહમાં મણિનાગ નામના એક યક્ષનું મન્દિર હતું. તે મન્દિર સામે વિશાળ મેદાન હતું. તે મેદાન મણિનાગ-ચોક નામે પ્રસિદ્ધ હતું. સારા સારા વક્તાઓ રાજગૃહમાં આવતા ને વિશાળ માનવસાગર તેમને સાંભળવા ઇચ્છતો ત્યારે આ મણિનાગચોકમાં જ તેમના વ્યાખ્યાનની ગોઠવણ થતી. આ ચોકમાં વ્યાખ્યાન આપવું એ વક્તાની કીર્તિનો વિષય ગણાતો. એક દિવસ ગંગાચાર્યને પણ આ મણિનાગચોકમાં વ્યાખ્યાન આપવાનો અવસર મળ્યો. લોકો સારા પ્રમાણમાં ભેગા થયા હતા. વ્યાખ્યાનમાં જુદા જુદા વિષયો ચર્ચતા ગંગાચાર્યે અનુક્રમે–'એક સમયે અનેક ઉપયોગ થઈ શકે,'—એ પોતાના મતનું સમર્થન કરવાનો આરંભ કર્યો. પણ આ વિષયનો આરંભ થયો તેટલામાં તો ત્યાનું વાતાવરણ એકાએક બદલાઇ ગયું, એકદમ અન્ધકાર છવાઈ ગયો ને ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા. લોકો આંખો ચોળતા ચોળતા એકદમ ઊભા થઈ ગયા, ને જેમ માર્ગ મળ્યો તેમ ભાગવા લાગ્યા. ગંગાચાર્યની પાટ એકદમ ધ્રૂજવા લાગી. તેમને લાગ્યું કે હું પડી જઇશ, પરંતુ સ્વસ્થતા ગુમાવ્યા સિવાય તેઓ આમ શાથી થયું તે વિચારવા લાગ્યા. દૈવીપ્રયોગ સિવાય આવો

એક ઇંચના પણ જેટલા 'દોરા' જેવા વિભાગો થાય તે સર્વને ક્રમસર ઉલ્લંઘી વિજળીની ગતિ થઇ છે. માટે નિમેષનો જે સેકંડ જેટલો કાળ છે, તે કાળના, જેટલા માઇલ વિજળી પહોંચી છે તેટલા તેટલા માઇલના દોરા દોરા સમાન જેટલા વિભાગો થાય તેટલા ભાગો પડી શકે તે બુદ્ધિગમ્ય છે, તો સમય તેથી પણ સૂક્ષ્મ હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય?

બનાવ બનવો તેમને અસંભવિત જણાયો. એટલે ઉપદ્રવને શાન્ત કરનારા મંત્રોનો પાઠ કરવા લાગ્યા. મંત્રબળથી વાતાવરણ શાન્ત થયું ત્યારે "કોણ દેવે આવો ઉપદ્રવ કર્યો હશે?" તેની વિચારણા કરતા ગંગાચાર્યે જે દેવે આ કર્યું હોય તે દેવને પ્રત્યક્ષ થવા મંત્રથી આમન્ત્રણ કર્યું. એટલે ત્યાં ભૂમિમાંથી એકદમ ધૂમાડો નિકળવા માંડ્યો. પછી અગ્નિની આછી જ્વાળા દેખાઇ ને આખરે ત્યાં એક દેવ પ્રગટ થયો.

'મને યાદ કરવાનું કારણ?' દેવે પૂછ્યું.

'આપ સુમનસ્ અને વિબુધ થઈ આવા ધર્મના ઉપદેશ સમયે ઉપદ્રવ શાથી કરો છો તે સમજાતું નથી. આપ કોણ છો? અને આ ઉપદ્રવ કરવાનું કારણ શું છે, તે જણાવશો?" ગંગાચાર્યે દેવને પૂછ્યું.

દેવે કહ્યું:—'આપની ઉપદેશશક્તિથી હું રંજિત થયો છું. હું પણ અહીં નિકટમાં ઉપદેશ શ્રવણ કરતો હતો. આવા ઉપદેશનો વધારે જનતા લાભ લે એવી સગવડ હું કરું છું ને તેથી જ અહીં સામાન્ય સ્થિતિના ઉપદેશકો બોલી પણ શકતા નથી — અને વિશિષ્ટ વક્તાઓ અહીં વ્યાખ્યાન આપી દેશભરમાં ખ્યાતિ મેળવે છે. આ સ્થળ મારા રક્ષણમાં છે. આ મણિનાગચોક પણ મારા નામે જ પ્રસિદ્ધ થયો છે. અહીં નજીકમાં મારું ચૈત્ય છે. ઘણા સમયથી હું ત્યાં વાસ કરું છું. મારું કોઇ ઓછુવત્તું માન સન્માન સાચવે તો પણ હું ખામોશ રહું છું. પણ જ્યારે આપના વ્યાખ્યાનમાં મારા અને આપના ભગવાનનું આપના હાથે બહુમાન ન સચવાયું ત્યારે મારાથી એ સહન ન થયું, ને એથી આ ઉપદ્રવ કર્યો."

ગંગાચાર્યે પૂછ્યું—"મારાથી એવું શું બન્યું કે જેથી તેઓશ્રીનું બહુમાન ન સચવાયું?"

દેવે જવાબ આપ્યો: "આપ અલ્પાયુષી છો એટલે આપને શી ખબર પડે? પણ હું તો અહીં સેંકડો વર્ષથી વાસ કરું છું. સેંકડો વર્ષના અનુભવો મારે મન ગઈ કાલે જ થયા હોય તેમ લાગે છે. આજથી બસો અઠ્ઠાવીસ વર્ષ પૂર્વે પ્રભુશ્રી મહાવીરસ્વામીજી આ પૃથ્વીતલ પાવન કરી રહ્યા હતા. તેઓશ્રી વારંવાર અહીં સમવસરતા. તેઓશ્રીની દેશના હું ભાવપૂર્વક સાંભળતો. મને ખૂબ યાદ છે કે, 'એક સમયે એક સાથે બે ઉપયોગ ન થઈ શકે–એવા અર્થવાળું. 'जुगवं नत्थि दो उवओगा' વચન તેઓ વારંવાર કહેતા ને સારી રીતે સમજાવતા. તેમની વિરુદ્ધ આપ આ મારા ચોકમાં પ્રરૂપો તે હું કેમ સહન કરું? જો હજુ પણ આપ આ વિચારણા નહીં ફેરવો ને તેનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરશો તો હું ઉપદ્રવ જારી રાખીશ ને આપને પણ અડચણ પહોંચાડીશ."

આ પ્રમાણે કહી મણિનાગ યક્ષ અદૃશ્ય થઇ ગયા.

યક્ષના અદૃશ્ય થયા પછી ગંગાચાર્યે વિચાર કર્યો કે, આ યક્ષ મિથ્યા ન બોલે. અસત્ય કહેવાનું તેને કંઈ કારણ નથી. નક્કી પ્રભુશ્રીએ અહીં એક સમયે બે ઉપયોગ ન હોઇ શકે એમ પ્રરૂપ્યું હશે. તો મારે શા માટે તેઓશ્રીથી વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવો પડે? ગમે તેમ તોય હું પણ તેમના માર્ગનો જ અનુયાયી છું. એમ વિચારી તેમણે ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. બીજે દિવસે રાજગૃહના સમસ્ત સંઘને બોલાવી, ગત દિવસનો દેવ સાથે જે બનાવ બન્યો તે જણાવ્યો ને પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી. મિથ્યા પ્રરૂપણા બદલ મિચ્છા-

ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી?

[એક વિચારણા]

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

ગિરનાર તીર્થની પાજ ક્યારે બંધાઈ?

શ્રી ગિરનાર તીર્થની પાજ (પગથિયાં) ક્યારે બંધાઈ એ સંબંધમાં જે કંઇ ઉલ્લેખો મળે છે તેમાં નોંધવા યોગ્ય મતભેદ નથી. આવા ઉલ્લેખો અત્યાર સુધીમાં માત્ર ચાર જ જોવામાં આવ્યા છે. તેમાંના બે ગ્રંથસ્થ છે અને બે શિલાલેખસ્થ છે. ગ્રંથસ્થ બન્ને ઉલ્લેખો મુજબ એ પાજ વિ. સં. ૧૨૨૦ માં બંધાઇ; જ્યારે શિલાલેખસ્થ એક ઉલ્લેખ મુજબ વિ. સં. ૧૨૨૨ માં અને બીજા ઉલ્લેખ મુજબ ૧૨૨૩ માં એ પાજ બાંધવામાં આવી. ગ્રંથસ્થ બે ઉલ્લેખોમાંનો એક ઉલ્લેખ શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૮૯ માં રચેલ 'विविधतीर्थकल्प' માંના પાંચમા 'रैवतगिरिकल्प' માં बारससयवीसे (૧૨૨૦) विक्कम-संवच्छरे पज्जा कराविआ' એ પ્રમાણે છે; અને બીજો ઉલ્લેખ તેરમી શતાબ્દિમાં શ્રીવિજયસેનસૂરિજીએ રચેલ 'रेवंतगिरिरासु' માં बारविसोत्तरवरसे' એમ કરીને આપવામાં આવ્યો છે. શિલાલેખસ્થ બન્ને ઉલ્લેખો શ્રીમાન્ જિનવિજયજી સંપાદિત 'प्राचीन जैन लेख संग्रह' ભાગ બીજાના લેખ નંબર ૫૦ તથા ૫૧ માં મળે છે. આમાંના ૫૦ મા લેખમાં ૧૨૨૨ ની સાલ આપી છે અને ૫૧ મા લેખમાં ૧૨૨૩ ની સાલ આપી છે. (આ બન્ને મૂળ શિલાલેખો આપણે આગળ ઉપર જોઇશું.)

સમયના નિર્ણયમાં ગ્રંથસ્થ ઉલ્લેખ કરતાં શિલાલેખી ઉલ્લેખને વધુ મહત્ત્વ આપવું જોઇએ, કારણકે શિલાલેખ તે વખતે જ કોતરવામાં આવે છે. એટલે એ પાજ પરમાર્હત મહારાજા કુમારપાલ અને કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં વિ. સં. ૧૨૨૨–૨૩ માં બંધાઇ એમ માનવું પડે છે. જો કે આમ માનવા છતાંય અહીં એક પ્રશ્ન જરૂર થઇ આવે છે કે એક જ ઘટનાનો સમયનિર્દેષ કરતા આ બે શિલાલેખોમાં

મિચ્છામિદુક્કડં દઇ પોતાના ગુરુજી આર્ય શ્રી ધનગુપ્તસૂરિજી જ્યાં બિરાજતા હતાં ત્યાં આવ્યા, અને સર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદિત કર્યું. પોતાના વિચારો માટે ખૂબ પશ્ચાત્તાપ કર્યો. ને છેવટ તેવા મિથ્યા વિચારો કરવા ને પ્રરૂપવાથી થયેલ પાપની શુદ્ધિ માટે પાયશ્ચિત્ત લીધું.

ગુરુ મહારાજશ્રીએ આલોચના આપવા પૂર્વક તેમને સંઘ–સમુદાયમાં લીધા, ને પૂર્વવત્ પ્રતિષ્ઠિત કર્યા. ગંગાચાર્યના આ પરિવર્તનથી તેમનો મત લંબાયો નહિ. આર્ય ગંગાચાર્ય સારી રીતે સંયમની આરાધના કરી, સ્વર્ગગામી થયા.

આ જ વાત નિર્યુક્તિકાર સંક્ષેપમાં નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે—

अट्ठावीसा दो वाससया, तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स॥
दोकिरियाणं दिट्ठी, उल्लगतीरे समुप्पण्णा ॥ १३३ ॥
नइखेडजणवउल्लुग- महगिरि धणगुत्त अज्जगंगे य ॥
किरिया दो रायगिहे, महातवो तीर मणिणागे ॥ १३४ ॥
इति श्री निह्नववादे पञ्चमोनिह्नवः।

(ચાલુ)

પણ સમયના નિર્દેષ અંગે એકવાક્યતા કેમ નથી? એક શિલાલેખમાં ૧૨૨૨ અને બીજામાં ૧૨૨૩ એમ બે ભિન્ન નિર્દેષો શાથી થયા ? એ૨.

પણ, ગિરનારની પાજ અંગે મહત્ત્વનો પ્રશ્ન તે ક્યારે બંધાઈ એ નથી, પણ એ પાજ કોણે બંધાવી એ છે. આ સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન પ્રાચીન ગ્રંથો તપાસતાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ઉલ્લેખો મળે છે, અને એ બધામાંથી ખરી વસ્તુ તારવવી મુશ્કેલ છે. છતાં એ સંબંધી જે કંઈ સામગ્રી જોવામાં આવી છે તે ઉપરથી કંઈક નિર્ણયાત્મક વિચારણા કરવાનો આ લેખનો આશય છે.

મહામાત્ય ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા અને ગિરનારની પાજ

આ પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી જે ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખો મળે છે તે રજુ કરવા અને તે ઉપરથી વિચારણા કરી કંઈ પણ નિર્ણય ઉપર આવવું તે પહેલાં મહારાજા કુમારપાળના મહામંત્રી ઉદયને પોતાના અંતિમ સમયે પોતાની જે અણપૂરી રહેલી પ્રતિજ્ઞાઓ જણાવી હતી તેમાં ગિરનારની પાજ બંધાવવાનો સમાવેશ થાય છે કે નહીં તે જોઈએ.

જુદા જુદા ગ્રંથો તપાસતાં નીચે મુજબ પાંચ ગ્રંથોમાં મહામંત્રી ઉદયનની અંતિમ સમયની પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ મળે છે—

(૧) વિ. સં. ૧૩૬૧માં શ્રીમેરુતુંગાચાર્યકૃત 'प्रबंधचिंतामणि'માંના 'शत्रुंजयोद्धारप्रबंध'માં—

"सन्निहिते मृत्यौ श्रीशत्रुंजय—शकुनिकाविहारयोर्जीर्णोद्धारवांछया देवऋणं पृष्ठलग्नम्—मंत्री प्राह।"

અર્થાત્—"મંત્રીએ કહ્યું—અંત સમય નજીક આવ્યો છે, છતાં શ્રી શત્રુંજય અને શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું દેવનું દેણું મારા ઉપર લાગેલું છે."

(૨) વિ. સં. ૧૪૨૨ માં શ્રીજયસિંહસૂરિકૃત 'कुमारपालभूपालचरित्र' સર્ગ ૮ માં—

किन्तु पूर्वं प्रतिज्ञाता, मया नियमपूर्वकम्।
शत्रुंजयस्य शकुनि—चैत्यस्य च समुद्धृतिः ॥५२०॥
अद्यैवं मरणं प्राप्ते, श्रेयःश्रेणिरिवोच्चकैः।
सा भज्यमाना हृदयं, सपत्रीकुरुते मम ॥५२१॥

અર્થાત્—"પણ આજે આ રીતે મરણ પામું તો, પહેલાં મેં અભિગ્રહ પૂર્વક સ્વીકારેલી શત્રુંજય અને શકુનીચૈત્યના ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ, કલ્યાણના સમૂહના ભંગની જેમ, મારા હૈયાને બાણથી વીંધાવા જેવું—પીડિત બનાવે છે."

(૩) સિંઘી જૈન ગ્રંથમાળાપ્રકાશિત 'पुरातनप्रबंधसंग्रह'માંના 'मंत्री उदयनप्रबंध' પૃ ૩૨માં—

"तत्राभिग्रहद्वयम्—शत्रुंजयोद्धारे द्विवेलं भोजनम्, श्रीमुनिसुव्रतप्रासादोद्धारे स्नानम्।"

અર્થાત્—"ત્યાં (મંત્રીએ) બે અભિગ્રહ લીધા–૧ શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર કર્યા પછી બેટંકનું ભોજન અને શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામીના મંદિરનો (શકુનિકાવિહારનો) ઉદ્ધાર કર્યા પછી સ્નાન."

(૪) વિ. સં. ૧૪૯૨ માં ઉ. જિનમંડનગણિકૃત 'कुमारपालप्रबंध' પૃષ્ઠ ૭૨ માં—

"सामन्तैः पृष्टः स्वमनसः शल्यचतुष्टयं प्राह—आम्बडस्य दंडनायकत्वम् १, श्रीशत्रुंजये पाषाणमयप्रासादनिर्मापणम् २, **श्रीरैवताचलनवीनपद्यानिर्मापणम्** ३, निर्यामकगुरुं विना मृत्युः ४ इति।

અર્થાત્—"સામંતોએ પૂછ્યું ત્યારે (મંત્રી ઉદયને) પોતાના અંતરમાં રહેલું ચાર પ્રકારનું દુઃખ જણાવ્યું—૧ આંબડને દંડનાયકપણું, ૨ શ્રી શત્રુંજય ઉપર પથ્થરનું જિનમંદિર ચણાવવું, **૩ શ્રી રૈવતાચલ ઉપર નવીન પાજ બંધાવવી** અને ૪ નિર્જામણા કરાવી શકે એવા ગુરુના અભાવમાં મરણ."

(૫) વિ. સં. ૧૬૭૦ માં કવિ ઋષભદાસકૃત 'कुमारपालरास' પૃષ્ઠ ૨૪ માં—

"તવ ઉદયન બોલ્યા, મર્ણ બીહક નહીં વીરો
મુઝ મનિ એ દુઃખ છઈ ચ્યાર સલ્ય સરીરો
ઉધાર અપૂરવ ગિરિ **ગિરનારિં પાજો**
અંબડ ડંડનાયક મુનિ નીઝામણાં કાજ્યો. (૧૧)

આમાં પણ ઉપર મુજબ ચાર વસ્તુનો જ નિર્દેશ છે.

આ પાંચ ઉલ્લેખો જોતાં જણાશે કે પહેલા બીજા અને ત્રીજા—જે પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખો છે, તેમાં ફક્ત બે જ પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ છે, અને એમાં ગિરનાર ઉપર પાજ બંધાવવાનો કશો નિર્દેશ નથી. જ્યારે ચોથા અને પાંચમા ઉલ્લેખોમાં બે નહીં પણ ચાર પ્રતિજ્ઞાનો ઉલ્લેખ થયેલો છે, અને તેમાં ગિરનારની પાજ બંધાવવાનો સમાવેશ થાય છે. પણ જ્યારે, પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખો બે જ પ્રતિજ્ઞાનો નિર્દેષ કરે છે, મંત્રી ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી આ પાંચ સિવાય બીજા કોઇ ઉલ્લેખો મળતા નથી, મંત્રી ઉદયનની ઇચ્છા અનુસાર તેના પુત્ર આંબડે શકુનિકાવિહારનો ઉદ્ધાર કરાવ્યાના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળે છે, અને ગિરનારની પાજ બંધાવાનું મુખ્ય નિમિત્ત મહારાજા કુમારપાળનું ક. સ. શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્યની સાથે શ્રી ગિરનાર તીર્થની યાત્રાએ આવવું થયું તે સંબંધી અનેક ગ્રંથોમાં અનેક સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો (જે બધા આપણે આગળ ઉપર વિસ્તારથી જોઇશું) મળે છે ત્યારે ચાર પ્રતિજ્ઞાવાળા ઉલ્લેખો કરતાં બે પ્રતિજ્ઞાવાળા ઉલ્લેખોને જ વજુદવાળા માનવા જોઇએ.

એટલે મહામંત્રી ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞામાં ગિરનાર ઉપરની પાજ બંધાવવાની વાતનો સમાવેશ ન કરવો એ જ યોગ્ય લાગે છે.

ગિરનારની પાજ સંબંધી મળતા ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખો

ગિરનારની પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી ઊહાપોહ કરવા પહેલાં જુદા જુદા શિલાલેખો અથવા ગ્રંથોમાં એ સંબંધી જે ઉલ્લેખો મળી આવે છે તે જોઇએ. આવા ઉલ્લેખોમાં બે શિલાલેખસ્થ છે, અને બીજા બધા ગ્રંથસ્થ છે, જે નીચે પ્રમાણે છે.

શિલાલેખસ્થ ઉલ્લેખો

(૧–૨): શ્રીમાન જિનવિજયજી સંપાદિત 'प्राचीन लेख संग्रह' ભાગ બીજામાં લેખાંક ૫૦–૫૧ તરીકે પ્રગટ થયેલ, જે નીચે મુજબ છે.

[५०]—"संवत् १२२२ श्री श्रीमालज्ञातियमहं **श्रीराणिगसुतमहं श्री आंबाकेन** पद्या कारिता।"

અર્થાત્—"સં. ૧૨૨૨ માં શ્રી શ્રીમાલજ્ઞાતિના મહં **શ્રીરાણિગના પુત્ર મહં શ્રી આંબાકે** પાજ કરાવી."

[५१]—"सं. १२२३ महं **श्रीराणिगसुत** [महं] **श्री आबाकेन** पद्या कारिता।

અર્થાત્–'સં. ૧૨૨૩માં મહં **શ્રી રાણિગના** પુત્ર [મહં] **શ્રી આંબાકે** પાજ કરાવી.' આ બન્ને શિલાલેખોનો એક જ આશય છે; ફક્ત સંવતમાં એક વર્ષનો ફેર છે.

ગ્રંથસ્થ ઉલ્લેખો

(૧) વિ. સં. ૧૨૪૧માં શ્રી સોમપ્રભાચાર્યકૃત 'कुमारपाल-प्रतिबोध':પૃષ્ઠ ૧૮૦માં–

"उज्जिंते नेमिजिणो न मए नमिओ त्ति झूरेई ॥
जंपई सहानिसन्नो–**सुगमं पज्जं गिरिम्मि उज्जिते ।**
को कारविउं सक्को तो भणिओ सिद्धवालेण ॥
प्रष्ठा वाचि प्रतिष्ठा जिनगुरुचरणाम्भोजभक्तिर्गरिष्ठा
श्रेष्ठानुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
बंहिष्ठा त्यागलीला स्वपरमतालोचने यस्य काष्ठा
धीमान् **आम्रः** स पद्यां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीष्णः ॥
युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पद्यां कारयितुं नृपः ।
पुत्रं **श्रीराणिगस्याम्रं** सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
यां सोपानपरंपरापरिगतां विश्रामभूमीयुतां
स्रष्टुं विष्टपसृष्टिपुष्टमहिमा ब्रह्माऽपि जिह्मायितः ।
मन्दस्त्रीस्थविरार्भकादिसुगमां निर्वाणमालोपमां
पद्यां **आम्रचमूपति**र्मतिनिधिर्निर्मापयामास ताम् ॥"

અર્થાત્–"ગિરનાર તીર્થ ઉપર શ્રી નેમિજિનને મારાથી વંદન ન કરાયું, એ પ્રમાણે (મનમાં) ખિન્ન થયેલ (કુમારપાલ રાજા) સભામાં બોલ્યા : 'ગિરનાર તીર્થ ઉપર સુગમ પાજ બંધાવવાને કોણ સમર્થ છે ?' ત્યારે (કવિ) સિદ્ધપાલે જવાબ આપ્યો–'જેણે–વાણીમાં પ્રમાણભૂતપણું સ્થાપ્યું છે, જિનેશ્વરદેવ અને ગુરુ મહારાજના ચરણકમળમાં જેની ભક્તિ મોટી છે, ધર્મક્રિયાની ભાવના જેની ઉત્તમ છે, વિષયજન્ય સુખોના રસાસ્વાદમાં જેને અશ્રદ્ધા છે, જેનો ત્યાગ મહાન છે, પોતાના અને બીજાના મતને સમજવામાં જેની મહત્તા છે, એવા બુદ્ધિશાળી **આમ્રને** ગિરનારમાં પાજ બંધાવવાનો આદેશ કરો !' (આ પ્રમાણે સાંભળીને કુમારપાળ) રાજાએ 'તારું કહેવું બરાબર છે' એમ કહીને પાજ બંધાવવા માટે **શ્રી રાણિગના પુત્ર આમ્રને** સોરઠનો ઉપરી બનાવ્યો. (પછી) પગથિયાઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત (અને) વિસામાઓથી યુક્ત એવી, જે (પાજ)ને બનાવવામાં, જગતની રચના કરવામાં જેનો મોટો મહિમા ગવાય છે એવા બ્રહ્માજી પણ મંદ થઇ ગયા એવી, રોગીઓ સ્ત્રીઓ વૃદ્ધો બાળકો વગેરે સુખેથી ચઢી શકે એવી અને મોક્ષની પંક્તિ સમાન તે પાજને બુદ્ધિના ભંડાર એવા **આમ્ર** સેનાપતિએ બનાવી.'

(૨) 'प्राचीन गुर्जर काव्य संग्रह'માં પ્રગટ થયેલ અને વિ. સં. ૧૨૮૭ ની આસપાસ મહામંત્રી વસ્તુપાલ–તેજપાલના ધર્મગુરુ શ્રી. વિજયસેનસૂરિજીએ રચેલ 'रेवंतगिरिरासु' માં–

दुविहि गुज्जरदेसे रिउरायविहंडणु, कुमारपालु भूपाल जिणसासणमंडणु ।
तेण संठाविओ सुरठ दंडाहिवो, **अंबओ** सिरे सिरिमालकुलसंभवो ।
पाज सुविसाल तिणि नठिय, अंतरे **धनल** पुणु परव भराविय़ ।

धनु सु धवल भाउ जिणि पाग पयासिय,

बारविसोत्तर (१२२०) वरसे जसु जसि दिसि वासिय ।

અર્થાત્—"ગૂજરાત દેશમાં શત્રુ રાજાઓનો નાશ કરનાર, જિનશાસનના શણગાર કુમારપાળ રાજા હતા. તેમણે સોરઠના ઉપરી તરીકે સ્થાપન કરેલ (અને) શ્રીમાળી વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ **આંબડ** ઉપર મોટી પાજ બંધાવી અને વચમાં (અંતરાલમાં) **ધવલે** પણ પરબ કરાવી. તે ધવલના ભાઈને ધન્ય છે, કે જેનો વિ. સં. ૧૨૨૦ માં–પાજથી પ્રકાશિત થયેલો યશ દિશાઓમાં મઘમઘી ઊઠયો છે."

(૩) વિ. સં. ૧૩૩૪ માં શ્રીપ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત 'प्रभावक-चरित्र' માંના 'हेमचंद्रसूरिचरित' માં—

दुरारोहं गिरिं पद्याभावाद् दृष्ट्वा स वाग्भटम् ।

मन्त्रिणं तद्विधानाय, समादिक्षत् स तां दधौ ॥८४५*॥

અર્થાત્—"પાજ નહીં હોવાના કારણે પર્વત ઉપર ચઢવું મુશ્કેલીભર્યું જાણીને તેણે (મહારાજા કુમારપાળે) વાગ્ભટ મંત્રીને તે બનાવવાનો આદેશ આપ્યો. અને તેણે (વાગ્ભટ મંત્રીએ) તે (પાજ) બનાવી."

(૪) વિ. સં ૧૩૬૧ માં શ્રીમેરુતુંગાચાર્યકૃત 'प्रबंधचिंतामणि'માંના 'तीर्थयात्राप्रबंध'માં

"छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् जीर्णप्राकारपक्षे नव्यपद्याकरणाय श्रीवाग्भटदेव आदिष्ट: । पद्योपक्षये व्ययीकृतास्त्रिषष्ठिलक्षा: ।"

અર્થાત્—"[મહારાજા કુમારપાળે] છત્રશિલાનો માર્ગ છોડીને બીજી–જૂનાગઢની બાજૂ પર નવીન પાજ કરવાની વાગ્ભટદેવને આજ્ઞા કરી. પાજમાં ત્રેસઠ લાખનું ખર્ચ કર્યું."

(૫) વિ. સં. ૧૩૮૯ માં શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત 'विविधतीर्थकल्प'માં ગિરનાર સંબંધી બીજો, ત્રીજો, ચોથો અને પાંચમો–એમ ચાર કલ્પ આપ્યા છે. તેમાંના પહેલા ત્રણ કલ્પમાં પાજ સંબંધી કશો નિર્દેશ નથી કર્યો અને પાંચમા 'रैवतगिरिकल्प'માં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે–

"चालुक्यचक्किसिरिकुमारपालनरिंदसंठविअसोरट्ठदंडाहिवेण सिरिसिरिमालकुलुब्भवेण बारससयवीसे (१२२०) विक्कमसंवच्छरे पज्जा काराविआ । तब्भावणा धवलेण अंतराले पवा भराविआ ।"

અર્થાત્—"ચૌલુકય ચક્રવર્તી શ્રી કુમારપાળ રાજાએ જેને સોરઠના ઉપરી તરીકે નિમ્યો હતો અને જે શ્રી **શ્રીમાળી** વંશમાં ઉત્પન્ન થયો હતો તેણે વિ. સં. ૧૨૨૦માં પાજ કરાવી. તેના ભાઈ ધવલે વચમાં પરબ બનાવી." (આ ઉલ્લેખમાં 'શ્રીમાલી વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને સોરઠનો ઉપરી' એટલું લખ્યું છે પણ તેના નામનો નિર્દેશ નથી કર્યો.)

(૬) વિ. સં. ૧૪૨૨માં શ્રી જયસિંહસૂરિકૃત 'कुमारपालभूपालचरित्र' સર્ગ ૯મા માં–

ततो मत्वा दुरारोहं, गिरिं शृंखल पद्यया ।

* સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા પ્રકાશિત આ ગ્રંથમાં આ શ્લોક ૮૪૭ મો છે, અને તેના પ્રથમ ચરણમાં 'गिरिं' નાં બદલે 'गुरुं' છપાયું છે, જે અર્થસંગતિની દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ છે; 'गिरिं' પાઠ રાખીએ તો જ અર્થ બેસતો આવે છે.

सुराष्ट्रदंडनाथेन, श्रीमालज्ञातिमौलिना ॥ ३६३ ॥

राणश्रीआंबदेवेन, जीर्णदुर्गदिगाश्रिताम् ।

पद्यां सुखावहां नव्यां, श्रीचौलुक्यो व्यदीधपत् ॥ ३६४ ॥

અર્થાત્–' ત્યારપછી સાંકળવાળી* પાજથી પર્વત ઉપર ચઢવું મસ્કેલ જાણીને શ્રીચૌલુક્યે (કુમારપાળ મહારાજાએ) સોરઠના અધિપતિ, શ્રીમાળી જ્ઞાતિમાં મુગટ સમાન **રાણુ શ્રી આંબદેવ**દ્વારા જૂનાગઢની દિશા તરફ સુખદાયક એવી નવી પાજ બંધાવરાવી."

(૭) વિ. સં. ૧૪૯૨માં ઉ. શ્રીજિનમંડનગણિકૃત 'कुमारपालप्रबंध' પૃષ્ઠ ૭૨ માં–

"श्रीवाहडेन निजापरमातृकाम्बडबन्धवे दण्डनायकपदं दापितम् । स्वयं राजाज्ञामादाय रैवतके त्रिषष्टिलक्षद्रव्यव्ययेन सुगमां नवां पद्यामम्बिकाप्रक्षिप्ताक्षतमार्गेण कारयित्वा ।"

અર્થાત્—"શ્રી બાહડે પોતાના ઓરમાન ભાઈ આંબડને દંડનાયકપદ અપાવ્યું. (અને) પોતે રાજાની આજ્ઞા લઈને ગિરનારમાં ત્રેસઠલાખ દ્રવ્યનું ખર્ચ કરીને, અંબિકા દેવીએ વેરેલ ચોખાવાળા માર્ગે સુગમ એવી નવીન પાજ બંધાવીને..."

(૮) 'पुरातत्त्व માસિકના વર્ષ ૧ ના અંક ૩ માં પ્રગટ થયેલ અને વિ. સં. ૧૫૧૫ માં રચારેલ "गिरनार चैत्र प्रवाडी" માં–

"ધનધન વાહડદે વ્યાપારિઅ, ત્રિસઠિ લાખ દ્રવ્યંઈ જિણુ કારિઅ ઇસિહ સુહેલી પાજ."

અર્થાત્—"જેણે ત્રેસઠ લાખ દ્રવ્ય ખરચીને આવી સુંદર પાજ કરાવી તે વાહડદે વ્યાપારીને ધન્ય હો!"

(૯) સિંઘી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત 'पुरातनप्रबंधसंग्रह' માંના 'महं आंबाकारित गिरनारपाजप्रबंध' પૃષ્ઠ ૩૪ માં—

"अत्र धवलेन प्रपा कारिता । महं आंबाकस्य श्रीकुमारदेवेन सुराष्ट्रव्यापारो दत्तः । तेन व्रजता महं बाहडदेवो विज्ञप्तः । तत्र गतोऽहं रैवते पद्यां कारयामि । मंत्रिणोक्तम्—कार्या । पश्चात्तेन तत्र पद्या कारिता । व्यये भीमप्रीयि[य]-द्रम्मलक्ष ६३ । इतः कुमारेशो यात्रायामागतः । सांकलिआ पद्यायां चटितः । वलमानो बाहडदेवेन सुखासने समारोप्याथ आनीतः । केनेयं पद्या कारिता ?, पृष्टं देवेन । तेनावादि मया । कदा ? । ततः स्वरूपं प्रोक्तम् । तुष्टः [सन्] आंबकस्य व्यापारो दत्तः ।"

અર્થાત્—"અહીં (ગિરનાર ઉપર) ધવલે પરબ કરાવી. શ્રી કુમાળપાળ દેવે મહં આંબાકને સોરઠનો વહીવટ સોંપ્યો. જતી વખતે **તેણે (આંબડે)** મહં બાહડદેવને વિનંતી કરી–'ત્યાં જઈને હું ગિરનાર ઉપર પાજ બંધાવીશ.' મંત્રીએ કહ્યું–'બંધાવજો.'

* મૂળમાં 'शृंखल' શબ્દ છે पुरातनप्रबंधसंग्रह' માં પૃષ્ઠ ૩૪ માંના महं आंबाकारितगिरनारपाजप्रबंध 'માં सांकलिआ पद्यायां चरितः' એમ આપ્યું છે. તેથી અહીં 'સાંકળવાળી' એવો અનુવાદ મૂકયો છે. ખરી રીતે નવી પાજ બંધાયા પહેલાં જે માર્ગે ગિરનાર ઉપર ચઢાતું હશે તેનું 'સાંકળીવાળો માર્ગ' કે એવું કોઇ વિશિષ્ટ નામ હોવું જોઇએ.

પછી તેણે (આંબડે) ત્યાં પાજ બંધાવી. ૬૩ લાખ ભીમપ્રીય સિક્કાનું ખર્ચ થયું. એટલામાં કુમારપાલદેવ યાત્રાએ આવ્યા. સાંકળીવાળી પાજથી (ઉપર) ચઢ્યા. પાછા ફરતાં બાહડદેવ પાલખીમાં બેસારીને [નવી પાજ દ્વારા *] (રાજાને) નીચે લાવ્યા. રાજાએ પૂછ્યું ' આ પાજ કોણે બનાવરાવી ? ' તેણે (વાગ્ભટે) કહ્યું ' મેં. ' [રાજાએ પૂછ્યું—] ' કયારે ? ' ત્યારે હકીકત કહી જણાવી. (આથી રાજા) પ્રસન્ન થયો અને આંબાકને વહીવટ આપ્યો. "

(૧૦) ' प्राचीन तीर्थमाला संग्रह ' ભાગ ૧ માં પ્રકાશિત અને સોળમી શતાબ્દિના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીરત્નસિંહસૂરિશિષ્યે રચેલ ' गिरनारतीर्थमाला ' માં—

" **રાણિગસુત આંબડ** મંતીસરી વાવિ પરવસ્યૂં પાજ નવલપરિ,
વિરચી અતિ સુવિશાલ; "

અર્થાત્—"રાણિગના પુત્ર આંબ મંત્રીશ્વરે વાવ અને પરબયુક્ત નવીન મોટી પાજ બનાવી. "

(૧૧) વિ. સં. ૧૬૭૦ માં કવિ ઋષભદાસકૃત ' कुमारपालरास ' માં—

" પુણ્ય કાજ કરી તેણઈ ઠારિ, મંત્રી ચાલ્યો ગઢ ગિરિનારિ;
ત્રિણ ઉપવાસ આરાધી દેવ, અંબાઈ આવી તતખેવ. (૧૯)
બોલ્યો મંત્રી લાગી પાય, પાજ કરેવા છઇ ઈચ્છાય;
દેવી કહઇ ચિંતા કરિ તાજિ, નાખું ચોખા તિહાં કરુ પાજ. (૨૦)
દેવી વચન હવું જેતલઈ, શાલવૃષ્ટ હુઇ તેતલઈ;
મંત્રી મુહૂર્ત લેઇ સાર, પાજ કરાવઇ અતિહિં ઉદાર. (૨૧)
દોઈ કોડિ સતાણું લાખ, સોવન ટંકા ખરચ્યા હર્ષ;
ધન ધન બાહાડદે અવતાર, ઉતાર્યો ઉદાયન સિર ભાર. (૨૨)

અર્થાત્—બાહડદે મંત્રીએ ગિરનાર જઇ ત્રણ ઉપવાસ કરી, શ્રીઅંબિકાદેવીની આરાધના કરીને દેવીએ વેરેલ ચોખાના માર્ગે પાજ બંધાવી. આ પાજ બંધાવતાં બે કરોડ અને સત્તાણુ લાખ સોનૈયાનું ખર્ચ થયું.

આ સ્થળે ખાસ નોંધવા જેવું એ છે કે વિ. સં. ૧૪૦૫ માં શ્રી રાજશેખરસૂરિકૃત ' प्रबंधकोश 'માંના ' हेमचंद्रसूरिप्रबंध ' પૃષ્ઠ ૪૮ માં મહારાજ કુમારપાળે કાઢેલ શ્રી શત્રુંજય અને ગિરનારના સંઘનું સવિસ્તર વર્ણન છે. સંઘમાં કોણ કોણ વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ હતી તેમનાં નામો છે. વિઘ્નના ભયથી કુમારપાલદેવે ગિરનારની યાત્રા ન કર્યાનો ઉલ્લેખ પણ છે. આ બધું છતાં એમાં ગિરનારની પાજ સંબંધી લેશ માત્ર નિર્દેશ નથી મળતો.

આ રીતે ગિરનારની પાજ સંબંધી બે શિલાલેખો અને અગિયાર ગ્રંથસ્થ એમ ભિન્ન ભિન્ન તેર ઉલ્લેખો મળે છે. આ બધા ઉલ્લેખો તથા બીજા ઉલ્લેખોના આધારે ગિરનારની પાજ કોણે બંધાવી તે સંબંધી કંઈક નિર્ણયાત્મક વિચારણા હવે પછી કરીશું.

(ચાલુ)

* આગળ પાછળનો સંબંધ જોતાં અને કુમારપાળ દેવે કરેલ પ્રશ્નોત્તર જોતાં ઊતરતી વખતે તેમને બાહડ મંત્રી નવી પાજના માર્ગે નીચે લાવ્યા હશે એમ લાગે છે. તેથી અનુવાદમાં ' નવી પાજદ્વારા ' એટલો ભાગ ઉમેર્યો છે.

નવી મદદ

૧૫) પૂજ્ય પંન્યાસજી મહારાજ શ્રી શાંતિવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શેઠ શ્રી પાનાચંદ વ્રજલાલ પારી, કપડવંજ.

સ્વીકાર

तत्त्वन्यायविभाकर (सटीक)—कर्ता–पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयलब्धिसूरीश्वरजी महाराज, प्रकाशक श्री लब्धिसूरीश्वर ग्रंथमालाना कार्यवाहक श्री चंदुलाल जमनादास **छाणी** (वडोदरा स्टेट), पृष्ठ संख्या ६१६, मूल्य–**पांच रूपिया**

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઇ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત–આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર–તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઇ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠગણા ભાવ થઇ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

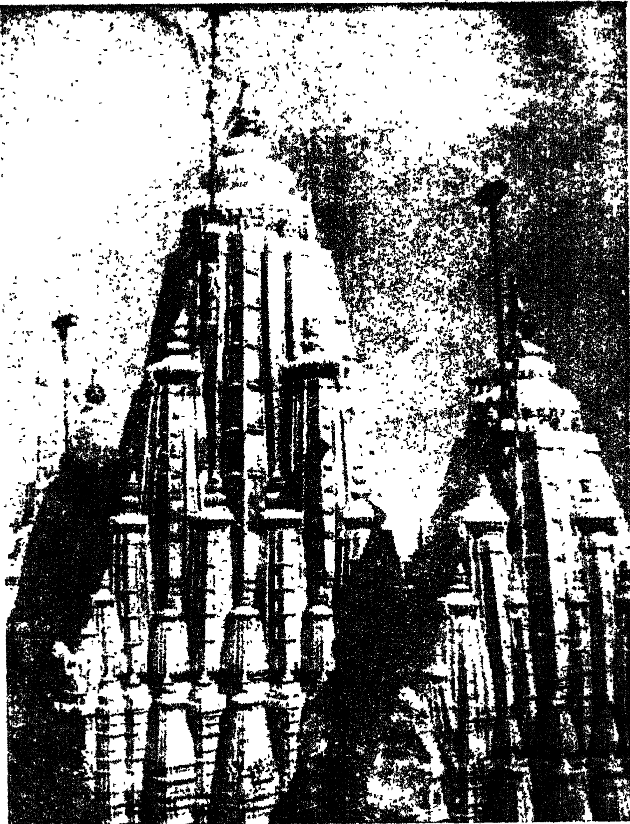
પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ

વ્યવસ્થાપક

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ : અંક ૫ : તંત્રી: ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ : ક્રમાંક ૮૫

Vol 8
No 5

શંખેશ્વર મહાતીર્થના જિનમંદિરનું ભવ્ય શિખર

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक ५	મહા શુદિ ૧૨ : સોમવાર : ફેબ્રુઆરી ૧૫	८९

વિષય – દર્શન

સૂચના–આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક–બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક–ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડયા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઇની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ, મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૮૯ અંક ૫

શ્રી વિશાલસુંદરશિષ્ય વિરચિત

શ્રી બંભણવાડા–મહાવીર–સ્તોત્ર

સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

શ્રીવીર બંભણવાડિ. પૂરવઈ મનકુડ કોડિ,
વંદીઇ આનંદપૂરિ. નિત ઉગમંતઈ સૂરિ;
નિત ઉગમંતઈ સૂરિ, જગગુરૂ વીર વંદુ હું વલી.
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણતિ, આજ પુહુતી મન રુલી. (૧)
મન રુલી મઝ મરુ દેસિ, બંભણહવાડિ નિવેસ,
દેખીઇ જિણહર સાર, જાણે ઇંદ્રભવન અવતાર;
જાણે ઇંદ્રભવન અવતાર, અનોપમ સકલ મહીઅલિ સોહએ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણતિ, દંડ કલસ સુસોહએ. (૨)
સોહએ તિહાં જિન વીર, દુખ દાવ જલધર નીર,
સિધરથ રાઉ મલ્હાર, ત્રિશલાદે ઉરિ અવતાર;
ત્રિશલાદે ઉરિ અવતાર, જેહનઉ સિંઘ લંછન સુંદરૂ.
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણતિ, તિ જપઉ વંછિત સુરતરૂ. (૩)
સુરતરુ જિમ જિન એહ, મહિમાહિ મહિમાગેહ,
નવિ કોઈ લોપઈ આણ, પરતા અનંત પ્રમાણ;
પરતા અનંત પ્રમાણ, કહીઇં નામ મઝ મનિ નિત વસઈ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણતિ, દેખતાં મન ઉલ્હસઈ. (૪)
ઉલ્હસઈ નવ વનરાઇ, માલતી ચંપક જાઈ,
બહુ ફૂલ ગુંથી માલ, પૂજીઈ પ્રભુ ત્રિણુ કાલ;
પૂજીઇ પ્રભુ ત્રિણુ કાલ, અનોપમ ચંદન કેસર ઘન ઘસી,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણતિ, ભગતિ જિનની મનિ વસી. (૫)
મનિ વસી મૂરતિ આજ, ચિંતવ્યાં સારઇ કાજ,
જીવંતસ્વામિ કહાઇ, મઝ એહ તીર્થ સુહાઇ;

મંઝ એહ તીર્થ સુહાઇ, ઉપજઇ હરખ સ્વામિ પસાઉલઈ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, નમું સ્વામી પાઉલઈ. (૬)
પાઉ લેવા લઉં વાટ, વિસમા જિ મારગ ઘાટ,
તિહાં ચોર ચરડ નઈ સીહ, આણુઉં ન કહિની બીહ;
આણુઉં ન કહિની બીહ, સઘલે કરઈ સાનિધિ સાસતઉં,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, સ્વામિ દિઇ મન ભાવ તઉ. (૭)
મનિ ભાવતું પ્રિય મંડિ, નિજ અંગિ આલસ છંડિ,
શ્રીસંઘ મેલી જાત્ર, કીજઇ નિરમલ ગાત્ર;
કીજઇ નિરમલ ગાત્ર, બોલઇ ઘરણિ નિજ પિયંસિ ઉંમલી,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, વીર વંદઉં વલિ વલી. (૮)
વલિ વલી જિનવર વંદિ, બહુ જનમ પાપ નિકંદિ,
ભાવના ભાવું આજ, પામીઉં ત્રિભુવનરાજ;
પામીઉં ત્રિભુવન રાજ, સાચઉ બીજઇ નરભવ લાહલઉ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, ઘણુઉ મનિ ઉમાહલઉ. (૯)
ઉમાહલઉ મનિ સાર, કરી સેવકાંની સાર,
કલિજુગિ પ્રતાપ અખંડ, પાપીઆં પાડિ ડિંડ;
પાપીઆં પાડિ ડિંડ, પુહવઇં પ્રસિદ્ધ પીઠ સલહ કહઈ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, પાર મહિમા કુણુ લહઈ. (૧૦)
કુણુ લહઈ તુજ ગુણુ પાર, તું અડવડિઆં આધાર,
સંસાર ફેરા ટાલિ, હિત હેજ નિજરિ નિહાલિ;
હિત હેજ નિજરિ નિહાલિ, સ્વામી નામ નવ નિધિ પાઇઈ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, તાહરા ગુણુ ગાઇઇ. (૧૧)
ગાઇઈ જિનગુણુ સાર, હું અછઉં તાહરઉ દાસ,
મઝ હુઈ તુઝ પદ ભેટ, હિવ ધણી તુંહ જિનેટ;
હિવ ધણી તુંહ જિનેટ, સબલઉ ભાગ્ય જોગઇં ઉમિલ્યુ,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, આજ ઘરિ સુતરુ ફલિઉ. (૧૨)
સુતરુ ફલિઉ મઝ આજ, સુરધેનુ સારઇ કાજ,
જઉ ભેટિઉ વીર જિણુંદ, તઉ પામીઉ પરમાનંદ;
તઉ પામીઉ પરમાનંદ, અતિ ઘણુ હુજ્યો સેવા તુમ્હ તણી,
શ્રી વિશાલસુંદર સીસ પભણુતિ, ભગતિ આણી અતિ ઘણી. (૧૩)

॥ **इति वीरस्तोत्रं समाप्तम्** ॥

આ સ્તોત્ર–સ્તવન પાટણમાંના પૂ. મુ. મ. શ્રી. પુણ્યવિજયજી મહારાજ પાસેના એક હસ્તલિખિત પાના ઉપરથી ઉતારીને અહીં આપ્યું છે.

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખક—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ

(ગતાંકથી ચાલુ)

(૨) શ્રી સંભવનાથજીનું દેરાસર

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના દેરાસરની ભમતીમાંથી ડાબી બાજુની બારી મારફતે શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાય છે. શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો મુખ્ય દરવાજો બીજો જ છે, પરંતુ તે દરવાજો બંધ રાખવામાં આવતો હોવાથી યાત્રાળુ-પ્રવાસીઓને શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મુખ્ય મંદિરની ઉપરોક્ત બારીમાંથી જ પસાર થવું પડે છે.

શ્રી પાર્શ્વનાથજીના મંદિરની બારીમાંથી નીકળતાં જ, પીળા પાષાણુ પર કોતરેલી જમણા હાથ તરફ ભીંતની લગોલગ મૂકેલી તપપટ્ટિકા નજરે પડે છે (ચિત્ર માટે જુઓ જૈનલેખસંગ્રહ ભાગ ૩ જાના પાના ૨૨ સામે). આ તપપટ્ટિકાનો ઉપરનો ભાગ જરા તૂટેલો છે, આ પટ્ટિકાની ઉંચાઈ ૩૫ ઈંચ છે તથા પહોળાઈ ૨૨ ઈંચ છે. આ તપપટ્ટિકાની નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૫૦૫ ની સાલનો લેખ કોતરેલો છે (જુઓ જૈનલેખસંગ્રહ ભાગ ૩ જો લેખાંક ૨૧૪૪).

જગવિખ્યાત તાડપત્રીય ભંડાર

આ તપપટ્ટિકાનાં દર્શન કરીને જરા આગળ વધીએ એટલે એક નાની નીસરણીનાં પાષાણનાં પગથીઆં નજરે પડે છે. આ પગથીઆં ઉતરીએ એટલે લાકડાનાં બે બારણાં નજરે પડે છે, જેના ઉપર હમેશાં ત્રણ તાળાં લાગેલાં હોય છે. અજાણ્યા માણસને આવા નાનાં બારણાંઓ પર ત્રણ ત્રણ તાળાં લાગેલાં નજરે પડે છે ત્યારે તે આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે. પરંતુ જ્યારે તે ત્રણ તાળાંઓ જૈસલમેરનાં ઐતિહાસિક તાડપત્રીય ભંડારોના વહીવટદારોની ત્રણ ચાવીઓ લાવીને ખોલવામાં આવે છે, અને અંદર ખૂબ ઊંડે એક નાની સરખી માથાફોડિયા બારી કે જેની ઉંચાઈ લગભગ અઢીથી ત્રણ ફૂટ છે, તેની અંદર વાંકા વળીને જઈએ છીએ અને પત્થરની છાજલીઓ ઉપર ખાદીનાં બંધનોએ વીંટેલી અમૂલ્ય તાડપત્રીય હસ્તપ્રતો જોઈએ છીએ ત્યારે તે તાળાંઓની વાસ્તવિકતા જણાઈ આવે છે. જ્ઞાનપૂજાને પોતાનો જીવનમંત્ર માનનારા જૈનબંધુઓ શું ધારે તો આ ઐતિહાસિક ગ્રંથભંડારની તાડપત્રની હસ્તપ્રતો પર પાટણના સંઘવીના પાડાના ભંડારની એકેક હસ્તપ્રત રાખવા માટે સાગના જુદા જુદા દાબડાઓ સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ પ્રવર્તકજી કાંતિવિજયજી તથા તેઓશ્રીના સ્વર્ગસ્થ શિષ્ય પૂજ્ય ગુરુદેવ શ્રી ચતુરવિજયજી તથા વિદ્યમાન પ્રશિષ્ય સાહિત્યસેવી પુણ્યવિજયજીના ઉપદેશથી બનાવીને સુરક્ષિત રાખવા માટે બનાવરાવ્યા છે, તેવી જ રીતે આ ઐતિહાસિક ગ્રંથભંડારની એક એક પ્રત માટે જુદા જુદા દાબડાઓ બનાવરાવી પોતાના પૂર્વજોનો અમૂલ્ય વારસો સુરક્ષિત રાખવા કટિબદ્ધ ન થાય ? હાલમાં સુપ્રસિદ્ધ પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રીયુત જિનવિજયજી ત્યાંના ગ્રંથભંડારની એકેએક પ્રત દિવસોથી તપાસી રહ્યા છે, અને જ્યારે તેઓની તપાસ પૂરી થશે ત્યારે જગતને ત્યાંના ભંડારની અમૂલ્ય સામગ્રીની જાણ થશે.

મને પોતાને પણ આ ગ્રંથભંડારની તાડપત્રીય હસ્તપ્રતો પરથી સ્વર્ગસ્થ ચીમનલાલ દલાલે નહિ ઉતારેલી એવી ગ્રંથપ્રશસ્તિઓ ઉતારવાનો અમૂલ્ય અવસર ત્યાંના વહીવટદારોની તથા પૂજ્ય ગુરુવર્ય શ્રી જિનહરિસાગરસૂરીશ્વરજીની મદદથી પ્રાપ્ત થયો હતો. મારા અઢાર દિવસના ત્યાંના વસવાટ દરમ્યાન સાતેક વખત મને બપોરના ગ્રંથભંડારની પ્રશસ્તિઓ ઉતારવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ ગ્રંથભંડારમાંની કેટલીક પ્રશસ્તિઓ જે મેં ઉતારી લીધી છે, તે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની ઓફીસમાં છે. મારા આ કાર્ય દરમ્યાન તાડપત્રીય પ્રત નંબર ૨૫૨ ની ભગવતી વૃત્તિની ૪૩૫ પત્રની સંવત ૧૨૭૪ ની સાલમાં લખાએલી પ્રતની ઉપર તથા નીચે બાંધેલી લાકડાની બે પાટલીઓ પર વાદિદેવસૂરિ તથા દિગંબર કુમુદચંદ્રની વચ્ચે આશાપલ્લીમાં થએલા વાદવિવાદને લગતા ઐતિહાસિક પ્રસંગો જોવા મળ્યાં હતાં; જેના ફોટોગ્રાફો લેવડાવી લીધા હતા, અને તે પણ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની ઓફિસમાં છે.

આ ભંડારમાં કેટલાંક તાડપત્રોનાં ત્રૂટક પોટલાં પણ બાંધેલાં પડેલાં છે, જે જોતાં ત્યાંના કાર્યવાહકોની તે પ્રત્યેની ઉપેક્ષા દેખાઈ આવે છે. હું ઇચ્છું છું કે જો સમય હોય તો શ્રીયુત જિનવિજયજી તે પોટલાંઓમાંની સામગ્રીની પણ જરૂર તપાસ કરશે. આ ભંડારની સાથે સાથે કાગળની હસ્તલિખિત પ્રતો પણ સારી સંખ્યામાં છે. આ ભંડાર વિદ્વાનોથી જરા પણ અજ્ઞાત નથી, છતાં પણ હજુ સુધી તેની બરાબર જોઈએ તેવી તપાસ થઈ હોય એમ લાગતું નથી. શ્રીયુત જિનવિજયજી દ્વારા હાલમાં બરાબર તપાસ થાય છે એ જાણીને કયા સાહિત્યસેવીને આનંદ નહિ થાય?

ઉપરોક્ત ભંડારમાં જવાની સીડીના ઉપરના ભાગમાં પીળા આરસના બે શત્રુંજય ગિરનારના પટો છે; આ બંને પટો સંવત ૧૫૧૮ ની સાલના છે (જૈ. લે. સં. ભા. ૩. લેખાંક ૨૧૪૦–૨૧૪૧). પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થવાના દ્વારના ઉપરના ભાગમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે એક નાની પીળા પાષાણની જિનમૂર્તિ છે. જમણી બાજુએ ઉપરોક્ત બે પટો ભીંતના ટેકે રાખેલા છે, અને ડાબી બાજુની ભીંત પર ચૌદ સ્વપ્ન જાળીમાં કોતરેલાં છે.

પ્રવેશદ્વારમાં દાખલ થતાં જ ડાબા હાથ પર આ જિનમંદિરનો ૩૫ લીંટીનો લેખ એક પીળા પાષાણ પર કોતરેલો છે. (જૈ. લે. સં. ભા. ૩ લેખાંક ૨૧૩૯). પ્રવેશદ્વારમાંથી અંદર જતાં ઠેઠ ગભારા સુધી બંને બાજુ ઓટલી પર આરસની નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ સ્થાપન કરેલી છે; તે પૈકી ડાબા હાથ તરફ ૩૬ નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ તથા એક પીળા પાષાણનો નંદીશ્વરદ્વીપનો પટ અને ૧ પીળા પાષાણનો ચોવીશ જિનનો પટ છે; જ્યારે જમણા હાથ તરફ મારૂદેવા માતાની પીળા પાષાણના હાથી પર બિરાજમાન થએલી મૂર્તિ છે, તથા નાની મોટી ૪૫ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની છે. ખાસ કરીને જમણી બાજુના પીળા પાષાણના બે તોરણોનું નકસીકામ બહુ જ કલાત્મક છે, જેનો ઉલ્લેખ સુદ્ધાં સ્વર્ગસ્થ નાહારજીએ તેમના 'જૈસલમેર' ઉર્ફે જૈનલેખસંગ્રહના ત્રીજા ભાગમાં કર્યો નથી. આ બંને તોરણોની અંદરના ભાગમાં પીળા પાષાણની નાની નાની ૧૯ જિનપ્રતિમાઓ શિલ્પીએ કોતરેલી છે, આ બંને તોરણો અંધારામાં હોવાથી તેના ફોટાઓ લઈ શકાયા નથી. પરંતુ બંને તોરણો પરના લેખો નાહરજીના પુસ્તકમાં છપાએલા નહિ હોવાથી મેં ઉતારી લીધા હતા, જે નીચે પ્રમાણે છે:—

(१) ॥ ६० ॥ संवत १५०६ वर्षे श्रीखरतरगच्छे
(२) श्रीजिनभद्रसूरिविजयराज्ये
(३) श्रीनेमनाथतोरणं कारितं
(४) सा० आपमल पुत्र सा० पेथा तत्पुत्र
(५) सा० आसराज तत्पुत्र सा० पातास्यां
(६) निजमातृ गेलीश्राविकापुण्यार्थः

બીજા તોરણ પરનો લેખ આ પ્રમાણે છેઃ—

(१) ॥ संवत् १५१८ वर्षे ज्येष्ट वदि ४ श्रीखरतरगच्छे ॥
(२) श्रीजिनभद्रसूरीणां प्रसादेन श्रीकीर्त्तिरत्नसूरीणामादेशेन
(३) गणधरगोत्रे सा० (मा० ?) रूभार्या धर्त्री पुत्र सा० पासड
(४) सं० सच्चा सं० पासडभार्या प्रेमलदे पुत्र सं० जीवंद
(५) श्रावकेण भार्या जीवादे पुत्र सधारणधीरा
(६) भगिनी विमलीपूरी धरमई प्रमुख परिवार ॥
(७) सहितेन वा० कमलराजगणिवराणां
(८) सदुपदेशेन श्रीवासुपूज्यबिंबं तोरणं कारितं ॥
(९) प्रतिष्ठितं च....श्रीजिनभद्रसूरिपट्टालंकार ॥
(१०) श्रीजिनचंद्रसूरिभिः ॥ उत्तमलाभगणिः प्रणमति ॥

આ બંને તોરણો ઉપરાંત એક પીળા પાષાણનો વીશ વિહરમાન જિનનો પટ છે અને એક પીળા પાષાણની ગુરુમૂર્તિ છે. રંગમંડપનો ઘુમટ પણ ખાસ જોવા લાયક છે. આ ઘુમટની પુતળીઓની પાછળના ભાગમાં ચકલાંઓ માળા બાંધીને તેના શિલ્પને બગાડી નાંખે નહિ તે માટે એક લોખંડની જાળી જડી દેવામાં આવે છે. આ જાળી જડનાર વ્યક્તિનો આશય તો સારો જ છે, પરંતુ તે બહાને એક ઉત્તમ કલાવશેષને ઢાંકી દેવામાં આવ્યો છે, અને એક તો જૈસલમેરના કિલ્લા પરનાં દેરાસરોમાં થોડું અંધારું તો હોય જ છે, તેમાં વળી જાળી જડી દીધી છે એટલે ઘણો જ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ અમે આ ઉત્તમ કારીગરીના નમૂનાસમી ઘુમટની છતનો ફોટોગ્રાફ લઈ શકયા નહિ. આ છતના સ્થાપત્યોની નોંધ મેં મારી પ્રવાસ ડાયરીમાં તે વખતે નોંધી લીધી હતી. જે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

છતની મધ્યમાં દેલવાડાના સુપ્રસિદ્ધ જિનમંદિરોની છતમાં લટકતા લોલકને હૂબહૂ મળતું કમળનું લોલક છે. લોલકને ફરતી ચક્રાકારે જુદી જુદી જાતના અભિનય કરતી બાર અપ્સરાઓ છે. આ બારે અપ્સરાઓના અંગમરોડના અભિનયનાં શિલ્પો કોઈ દૈવી શિલ્પીના હાથે જાણે કંડોરાએલા ન હોય તેમ દેખતાં જ ભાસ થાય છે! ખૂબીની વાત તો એ છે કે શિલ્પીએ દરેક અપ્સરાની નીચે એકેક ગંધર્વનું રૂપ પણ રજુ કરેલું છે. જૈસલમેરના પ્રવાસે–યાત્રાએ જનાર દરેકે દરેક કલાપ્રેમીએ આ છતનું કલાકૌશલ્ય ખાસ જોવા લાયક છે. બારે અપ્સરાઓની વચમાં એકેક પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ પણ શિલ્પીએ રજુ કરેલી છે. નીચેના ભાગમાં હંસપક્ષીની સળંગ એક લાઈન છે.

રંગમંડપના ઉપરોક્ત ઘુમટથી આગળ વધતાં જ એક ધાતુના ચોકડામાં સ્ફટિકના પદ્માસનસ્થ ચૌમુખજી બિરાજમાન છે. જરા આગળ વધતાં જ સંભવનાથજી ભગવાનના ગભારામાં દાખલ થવાનું ગર્ભદ્વાર આવે છે. ગર્ભદ્વારની નજીકના જ બંને થાંભલાઓની અડોઅડ પીળા પાષાણની લગભગ પાંચ પાંચ ફૂટ ઊભી બે કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે. તથા ગર્ભદ્વારની બંને બાજુએ પણ બબ્બે જિનપ્રતિમાઓ બિરાજમાન છે. ગર્ભદ્વારની અંદરના ભાગમાં મૂળનાયક શ્રીસંભવનાથજી સહિતની પાષાણની ૧૩ જિનપ્રતિમાઓ તથા ૧ ધાતુના પંચતીર્થી છે.

ગભારાની પાછળ ભમતીમાં પણ ૩૦ પીળા પાષાણની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે; અને એક પીળા પાષાણનું સ્તૂપની આકૃતિવાળું ઊભું સમવસરણ છે, જે એક શિલ્પકલાના નમૂનારૂપ છે. આ સમવસરણમાં ઉપરાઉપરી ત્રણ ચૌમુખજી છે અને એક પીળા પાષાણની મોટી પાદુકા છે. આ સમવસરણને ફરતો એક લેખ પણ કોતરેલો છે, જે આપણે હવે પછી જોઇશું. (ચાલુ)

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—**શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી**

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ (૨)

વસ્તુપાલનાં લગ્ન લલિતાદેવી સાથે અને તેજપાળનાં લગ્ન અનુપમાદેવી સાથે થયાં હતાં. અનુપમાદેવી ખાસ સૌન્દર્યસુંદરી ન લેખાય છતાં તેણીમાં જે પ્રજ્ઞાપ્રચુરતા અને બુદ્ધિવૈભવ ભરેલાં હતાં તે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં હતાં, અને એને લઇને ખુદ મંત્રી વસ્તુપાલ પણ તેણીની સલાહ લેવાનું પસંદ કરતા.

વાઘેલા વંશની રાજ્યગાદી ચૌલુક્ય વંશના અસ્તકાળે ઉન્નત થવા માંડી. બીજા ભીમદેવના રાજ્યકાળમાં અણહિલપુરનો સૂર્ય આથમવો શરૂ થઇ ચૂક્યો હતો, એની અશક્તિનો લાભ લઈ ખંડીયા રાજાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા હતા. ચૌલુક્યરાજ મહારાજા તરીકે ઓળખાતા છતાં એ માત્ર નામના જ મહારાજા હતા. ખરી સત્તા તેમના હાથમાંથી પૂર્ણપણે સરી ગઈ હતી. જ્યારે ભીમદેવે ઉત્તરમાં પોતાની સત્તા પુનઃ મજબુત કરવાનો પ્રયાસ આરંભ્યો ત્યારે વાઘેલા લવણપ્રસાદે ધોળકામાં પોતાની સ્વતંત્ર ગાદી સ્થાપી; અને જે પ્રદેશ સાબરમતી અને નર્મદા વચ્ચે આવેલ હતો એ સર્વ ઉપર તેમજ ધોળકા–ધંધુકાના જીલ્લાઓ ઉપર પોતાનું વર્ચસ્વ સ્થાપ્યું. આમ છતાં અણહિલવાડના મહારાજ્ય પ્રત્યેની ભક્તિમાં જરા પણ ન્યૂનતા આવવા ન દીધી. લવણપ્રસાદ ઘણો ડાહ્યો અને દીર્ઘદર્શી સરદાર હતો, અને સાથોસાથ પાકો મુસદ્દી પણ હતો. રાજવી ભીમ સાથેનો એનો વર્તાવ ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપનીના–બ્રીટીશ દિવાનનો મોગલ પાદશાહ શાહઆલમ સાથે હતો તેવા પ્રકારનો કહી શકાય. અંગ્રેજીમાં ટાંક મહાશયે કહ્યું છે કે—He cared more for the substance than for the shadow (અર્થાત્ એ ડાળાં—પાંદડાં કરતાં મૂળની જ વધારે ચિંતા કરતો હતો) એ અક્ષરશઃ સાચું છે,

લવણપ્રસાદે પૂર્ણ શક્તિ વાપરી વાધેલા રાજ્યની સ્થાપના કરી, છતાં પોતે તો આમરણ સુધી પાટણની ગાદીનો વફાદાર ખંડીયો રાજા રહ્યો. ધોળકાના રાજ્યની સ્થાપનામાં પોતે અગ્ર ભાગ ભજવ્યા છતાં એ પર પોતે ન બેસતાં પોતાના પુત્ર વીરધવલને બેસાડ્યો. આ રાજવી વીરધવલના પ્રખ્યાત મંત્રીઓએ—આપણા વાર્તાનાયક વસ્તુપાળ અને તેજપાળ એ ઉભય બંધુઓએ શરૂઆતમાં અણહિલવાડની સેવા સ્વીકારી હતી અને પોતામાં રહેલ શૌર્ય અને બુદ્ધિમત્તાનું જવાહિર એક કરતાં વધુ પ્રસંગોમાં બતાવ્યું હતું. રાણા લવણપ્રસાદ એમને પારખવામાં પ્રથમ હતો અને તરત જ એણે એ ઉભયને ત્યાંથી ખેંચી લઈ વીરધવલના પાટનગર ધોળકામાં મૂક્યા હતા. પણ એક અભિપ્રાય એવો પણ પ્રાપ્ત થાય છે કે—જ્યારે એ બે ભાઈઓએ વીરધવળની સેવા સ્વીકારી ત્યારે એમની વય પૂરી પચ્ચીસની પણ નહોતી; એટલે આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે પાટણમાં તેઓએ રાજ્યસેવા ન પણ કરી હોય. ગમે તેમ બન્યું હોય પણ વીરધવળને આ બન્ને ભાઈનો સથિયારો પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાનું રાજ્ય વિસ્તારવામાં અને એનો વહીવટ પદ્ધતિસર ચલાવવામાં ઘણી સુગમતા થઈ પડી. મંત્રીશ્વર તરીકેની સંપૂર્ણ જવાબદારી વસ્તુપાળે ઉપાડી લીધી અને સેનાપતિનો જવાબદારી ભર્યો ઓદ્ધો તેજપાળના ફાળે આવ્યો.

In the conduct of the official affairs, they acted independently of all personal considerations and never hesitated even to overrule the chief, whenever they doubted the wisdom of any of his proposed measures.

અર્થાત્—રાજકાજના વહીવટમાં તેઓ અંગત કોઈ પણ સંબંધનો લેશ પણ ખ્યાલ કરતા નહીં એટલું જ નહીં પણ રાજાએ કરેલ સૂચના પણ જો યોગ્ય ન જણાય તો તેનો પણ તેઓ વિરોધ કરતા અચકાતા નહિ.

ઉપરના શબ્દો તેઓ મંત્રી તરીકે કેવી રીતે કામ લેતાં તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપે છે. રાજ્યઅંગેની દરેક વિચારણા અંગત હિત બાજુએ રાખી નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિથી કરનાર મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ રાજવીનું કોઈ પગલું પોતાના અંતરના નાદથી વિરુદ્ધ જતું જોતાં કે રાજ્યને અહિતકારી લેખતાં તો તરત જ એનો વિરોધ કરતા. એ વેળા રાજવી વીરધવળની ઇતરાજી થશે એવો ભય કદી પણ સેવતા નહીં. નિમ્ન પ્રસંગ પરથી એ વાત સમજાય તેમ છે.

એક વાર દિલ્હીના સુલતાનના ધર્મગુરુ મક્કાની હજ કરવા જતાં ધોલકાની હદમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. રાણાએ એને પકડીને કેદમાં નાંખવાનો વિચાર કર્યો; પણ ઉભય બંધુઓએ એમ કરવાની ચસીને ના પાડી. વીરધવળ ઘડીભર તો વિચારમાં પડ્યો પણ વસ્તુપાળે દૃઢતા પૂર્વક જણાવ્યું કે—યાત્રાએ નીકળેલા દુશ્મનના માણસનું પણ આતિથ્ય કરવું એ રાજ્યધર્મ છે અને એમાં જ આપણી શોભા છે, અને પરિણામે એથી લાભ જ થશે. ઉભય બંધુની એ વાત પર અડગતા જોઈ વીરધવળે પોતાનો વિચાર પડતો મૂક્યો, અને યોગ્ય લાગે તેવું આતિથ્ય કરવાની મંત્રીશ્વરને છૂટ આપી. વસ્તુપાળે મુલ્લાજીને માન અકરામ આપી એવી તો આગતા–સ્વાગતા કરી કે જ્યારે એ પાછો ફરી દિલ્હી પહોંચ્યો ત્યારે સુલતાનને ધોળકાના રાજવી તથા મંત્રીના પોતા પ્રત્યેના વર્તાવના ભારોભાર વખાણ કર્યા અને એની લાગવગથી ઉભય રાજ્ય વચ્ચે મિત્રતાનો સંબંધ બંધાયો. બીજા પુસ્તકોમાં આ પ્રસંગની વાત છે પણ તે જુદા રૂપે નોંધાયો છે. એમાં બાદશાહના ધર્મગુરુને સ્થાને સુલતાનની માતા હજે નિકળ્યાની વાત છે અને એ બનાવ ખંભાત સમીપ

અન્યાનું જણાવેલ છે. આમ છતાં મૂળ મુદ્દામાં જરા પણ ફેર પડતો નથી. એ પ્રસંગમાં મંત્રી યુગલની દીર્ઘદર્શિતા અને મુત્સદ્દીગીરીનાં સ્પષ્ટ દર્શન થાય છે. એમાં માનવ જીવનની સૌરભ જેમ દષ્ટિગોચર થાય છે તેમ રાજધર્મ અને રાજ્યહિત પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

ટાંક મહાશયના નીચેના–શબ્દો વસ્તુપાળ–તેજપાળના કારભાર માટે સંપૂર્ણ પ્રશસ્તિ રૂપ હોવાથી મૂળ ભાષામાં ઉતાર્યા છે.

'Under Vastupal', says and eye-witness, 'low people ceased to earn money by base-means; the wicked turned pale; the righteous prospered. All honestly and securely plied their caelling... He repaired old buildings, planted trees, sank wells, laid out parks and rebuilt the city. All castes and creeds he treated alike' (Bom. Gaz. 1. I, 199)

The activities of the brothers did not stop here. They shared the perils of battle-fillds with their master and won victories for him. Their deeds of valour have been sung by the poets and extolled by the bards. Their suppression of the overpowered said of Cambay, their victory over Mahummed Ghori sultan Muizzuddin Bahram shah of Delhi and their smart capture of the Godha chief Ghughula, are achievements, gallant and glorious, enough to win then a high place among the great warriors of India.

ઉપરના લાંબા અવતરણનો ભાવાર્થ એ છે કે વસ્તુપાલના કારભારમાં હલકા અને ખટપટી મનુષ્યોના ધંધા પડી ભાંગ્યા, પ્રામાણિકતા મોખરે આવી. એણે જીર્ણતાને વરેલા છતાં પ્રાચીનતાનો પુરાવો આપતાં મકાનો સુધરાવ્યાં, વૃક્ષો રોપાવ્યાં, કુવાઓ ખણાવ્યા, બાગબગિચા વિસ્તાર્યા અને પાટનગરનો દેખાવ ફેરવી નાંખ્યો. જ્ઞાતિ કે ધર્મના ભેદભાવને ગચક આપ્યા સિવાય તે બધા સાથે સરખી રીતે વર્ત્યો.

વિશેષમાં માત્ર વસ્તુપાલ જ નહીં પણ સાથે તેજપાલ પણ ખરો જ. ઉભય બંધુઓએ જેમ વહીવટી તંત્ર નમૂનેદાર બનાવ્યું તેમ સમરાંગણ પણ ખેડયું. એમના શૂરાતનનાં વર્ણન કવિઓએ ગાયા અને બારોટોએ કવિતોમાં અવતાર્યાં.

ખંભાતમાં કર્ત્તાહર્ત્તા થઇ પડેલ શૈદ્દ [સીદીક]ને, દિલ્હીના સુલતાનને અને ગોધ સરદાર ઘુઘુલને તાબે કરી પોતાનામાં જેટલી સરળતાથી કલમ ચલાવવાની શક્તિ છે તેટલી સરળતાથી ભાલો ફેરવવાની તાકાત પણ છે એ વાત પુરવાર કરી આપી. એ ચિરસ્મરણીય કૃત્યો દ્વારા એ બંધુ બેલડીનાં નામો શૂરવીર યોદ્ધાઓની યાદીમાં ચુનંદા સેનાપતિઓ તરીકે આજે પણ મોખરે ગણાય છે.

બંધુયુગલનાં ધાર્મિક કાર્યો પ્રતિ મીટ માંડીએ તે પૂર્વે ઉપર જે વાત જોઇ ગયા અને જેને ઇતિહાસનો સબળ ટેકો છે એ ઉપરથી હર કોઇને લાગ્યા વિના ન રહે કે ધર્મે જૈન હોવા છતાં અને અહિંસાના પૂજારી હોવાનો દાવો કરવા છતાં વસ્તુપાળ અને તેજપાળ સ્વ ફરજમાંથી જરા પણ વિચલિત નથી થયા. રાજ્યના ગૌરવ ટાણે કે દેશના રક્ષણ પ્રસંગે તેઓએ નથી તો નમાલી વૃત્તિ દાખવી કે નથી તો દયાના નામે કાયરતાને પંપાળી. સાહિત્યના પાને આવી અમરગાથાઓ ઝળકતી હોવા છતાં કેટલાક લેખકો શા કારણે એ પ્રતિ આંખમીચામણા કરી જૈનોની અહિંસાને વગોવવા ઉદ્યુક્ત થતા હશે? (ચાલુ)

નમસ્કાર મહામંત્ર

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી

પંચપરમેષ્ઠી મહામંત્રરૂપ નમસ્કાર સૂત્રમાં અક્ષરો અડસઠ છે. પાંચ પદોના પાંત્રીસ અક્ષર અને ચૂલિકાનાં ચાર પદોના તેત્રીસ અક્ષર મલીને કુલ અડસઠ અક્ષરોમાં પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કાર મહામંત્ર સમાપ્ત થાય છે. નવકારનાં નવ પદો ગણાય છે તે ‘विभक्त्यन्तं पदम् ।’ ‘જેને છેડે વિભક્તિ છે, તે પદ ગણાય છે’ એ અર્થમાં નહિ, કિન્તુ ‘नमो अरिहंताणं’ ઇત્યાદિ વિવક્ષિતઅવધિયુક્ત પદો નવકારમાં નવ છે, એમ સમજવાનું છે. નવકારનાં નવ પદોના પ્રથમ પદમાં સાત અક્ષર, બીજામાં પાંચ, ત્રીજામાં સાત, ચોથામાં સાત, પાંચમામાં નવ, છઠ્ઠામાં આઠ, સાતમમાં આઠ, આઠમામાં આઠ અને નવમામાં નવ અક્ષર છે, એ રીતે પ્રત્યેક પદના અક્ષરો મલીને કુલ સંખ્યા અડસઠની થાય છે. નવ પદોવાળા નવકારની સંપદાઓ આઠ છે. સંપદા એટલે વિશ્રાન્તિસ્થાનો અથવા મહાપદો. એ કારણે નવકારના ઉપધાનની વિધિમાં નવકારને આઠ અધ્યયન સ્વરૂપ ગણીને પ્રત્યેક અધ્યયન દીઠ એકેક આયંબિલ કરવા દ્વારા કુલ આઠ જ આયંબિલ કરવા ફરમાન કર્યું છે. નવ પદોની આઠ સંપદાઓ કેવી રીતે ગણવી?—એનો ઉત્તર બે પ્રકારે છે: પ્રથમ ઉત્તરમાં પ્રથમ સાત સંપદાઓ પ્રથમનાં સાત પદોની પદ સમાન છે, અને આઠમી સંપદા છેલ્લાં બે પદોની મલીને સત્તર અક્ષર પ્રમાણે છે. જેમ કે ‘मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं’ બીજા ઉત્તરમાં છઠ્ઠી સંપદા બે પદ પ્રમાણ સોળ અક્ષરવાળી છે જેમકે—एसो पंच नमुक्कारो, सव्वपावपणासणो’

એ રીતે નવપદમય, પાંત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ મૂળ મંત્ર અને તેત્રીસ અક્ષર પ્રમાણ ચૂલિકા સહિત અડસઠ અક્ષર પ્રમાણ પંચપરમેષ્ઠિ નમસ્કાર મહામંત્રને આઠ સંપદાઓ વડે ભક્તિ સહિત ભણવાથી શાશ્વત સ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ચૈત્યવંદનભાષ્ય, પ્રવચનસારોદ્ધાર, નમસ્કારપંજિકા આદિ અનેક શાસ્ત્રોમાં ફરમાવ્યું છે. શ્રી મહાનિશીથ સિદ્ધાંતમાં પણ નવકારને સ્પષ્ટ રીતિએ અડસઠ અક્ષરવાળો જણાવ્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—‘એ રીતે પંચ મંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનું વ્યાખ્યાન મહાપ્રબંધ વડે સૂત્રથી પૃથગ્ભૂત નિર્યુક્તિ ભાષ્ય અને ચૂર્ણિ વડે અનંત ગમપર્યવ સહિત, જેવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનને ધારણ કરનાર તીર્થંકર દેવો વડે કરાયેલું છે, તેવી રીતે સંક્ષેપથી કરાયું હતું, પરંતુ કાલપરિહાણિના દોષથી તે નિર્યુક્તિ ભાષ્ય અને ચૂર્ણિઓ વિચ્છેદ પામી છે. વ્યતીત થતાં કાલ સમયમાં મોટી ઋદ્ધિને વરેલા, પદાનુસારીલબ્ધિ અને દ્વાદશાંગશ્રુતને ધારણ કરનારા, શ્રી વજ્રસ્વામી થયા. તેમણે આ શ્રી. પંચમંગલ મહાશ્રુતસ્કંધનો ઉદ્ધાર મૂલસૂત્ર (શ્રી મહાનિશીથ)ની અંદર લખ્યો. મૂલ સૂત્ર સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોએ અને અર્થથી ત્રૈલોક્યપૂજ્ય ધર્મતીર્થંકર અરિહંત ભગવંત શ્રી વીરજિનેન્દ્રે પ્રરૂપેલું છે, એવો વૃદ્ધ સંપ્રદાય છે. મૂલ સૂત્રમાં જ્યાં સૂત્રાલાપકો એક પદની સાથે બીજા પદને અનુલગ્ન ન મલે ત્યાં ખોટું લખ્યું છે એવો દોષ શ્રુતધરોએ ન દેવો—પરન્તુ મથુરાનગરીમાં સુપાર્શ્વનાથ સ્વામીના સ્તુભ આગળ પંદર ઉપવાસ કરવાથી પ્રસન્ન થયેલ શાસનદેવતાએ ઉધેહી આદિ વડે ખંડ ખંડ થયેલી અને સડી ગયેલા પત્તાવાળી પૂર્વ પ્રતને જેવી આપી તેવી ગ્રહણ કરીને આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિએ અચિન્ત્ય ચિન્તામણિ કલ્પ આ શ્રી

ઓળખીને તથા ચરણ કરણરૂપ સમ્યક્ચારિત્રથી પ્રકર્ષેણ ચાલીને શ્રી જિનેશ્વરદેવો સિદ્ધિ સ્થાનને-નિર્વાણ સુખને તથા શાશ્વત, અવ્યાબાધ અને અજરામર ધામને પ્રાપ્ત થયેલા છે.

ભવસમુદ્રમાં નિર્યામકઃ—જેમ નિર્યામકો સમ્યક્ પ્રકારે સમુદ્રના પારને પામે છે, તેમ શ્રી જિનેંદ્રો ભવસમુદ્રના પારને પામે છે તેથી તેઓ પૂજાને યોગ્ય છે. મિથ્યાત્વરૂપી કાલિકાવાત—પ્રતિકૂળ વાયુના વિરહમાં તથા સમ્યક્ત્વરૂપી ગર્જભવાત—અનુકૂળવાયુની વિદ્યમાનતામાં શ્રી જિનવરેન્દ્રો એક જ સમયમાં સિદ્ધિસ્થાન રૂપી પત્તનને પ્રાપ્ત થયા છે. અમૂઢજ્ઞાન અને મતિરૂપી કર્ણધાર ત્રિવિધે ત્રણ દંડથી વિરામ પામેલા શ્રેષ્ઠ નિર્યામક એવા શ્રી જિનવરેન્દ્રોને વિનયથી નમ્ર બનેલો એવો હું ભક્તિપૂર્વક વંદન કરું છું.

છકાય જીવોના ગોવાળ—જેમ ગોપાલકો શ્વાપદાદિ દુર્ગોથી ગાયોનું રક્ષણ કરે છે અને પ્રચુર તૃણ અને જલયુક્ત વનોને વિષે તેને પહોંચાડે છે તેમ શ્રી જિનેંદ્રો ષડ્જીવનિકાયરૂપી ગાયોનું જરા-મરણના ભયથી રક્ષણ કરે છે તથા નિર્વાણસુખને પમાડે છે. તેથી મહાગોપ-પરમગોવાળ કહેવાય છે. એ રીતે ભવ્ય જીવલોકના પરમોપકારી હોવાથી તથા સર્વથી લોકોને વિષે ઉત્તમ હોવાથી શ્રી જિનવરેન્દ્રો સર્વને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે. પંચપરમેષ્ઠિમાં પહેલો નમસ્કાર અરિહંતોને એટલા માટે છે કે અરિહંતોના ઉપદેશથી જ સિદ્ધાદિનું સ્વરૂપ જાણી શકાય છે.

'अरिहंत' શબ્દના પાઠાંતરો—અરિહંત શબ્દના ત્રણ પાઠાંતર છે. અરહંત, અરિહંત અને અરુહંત. અરહંત એટલે સર્વ લોકમાં ઉત્તમ હોવાથી પ્રથમ પૂજાને યોગ્ય. અરિહંત એટલે અત્યંત દુર્જય એવા સમસ્ત આઠ પ્રકારના કર્મરૂપી શત્રુઓને હણનારા, નિર્દયપણે દલી નાંખનારા, પીલી નાંખનારા, શમાવી અને હરાવી દેનારા. અરુહંત એટલે અશેષ કર્મનો ક્ષય થવાથી ભવમાં ઉત્પન્ન કરનાર અંકુર જેમનો બળી ગયો હોવાથી હવે ફરીને ભવમાં નહિ ઉત્પન્ન થનારા-નહિ જન્મ લેનારા. એ રીતે અરિહંત પદનું વ્યાખ્યાન અનેક પ્રકારે થાય છે; **શ્રી ભગવતી** આદિ સૂત્રોમાં અરિહંત પદનું આખ્યાન, પ્રખ્યાન, પ્રરૂપણ, પ્રજ્ઞાપન, દર્શન, ઉપદર્શન, નિદર્શન આદિ અનેક પ્રકારે કર્યું છે. તેમાંનું કાંઇક અહીં બતાવવામાં આવે છે.

અરિહંત પદનું વિશેષ આખ્યાન

૧. 'अरहयदृश्य :।' જેમને 'रह' એટલે એકાન્ત રૂપ સ્થાન તથા અંતર એટલે ગિરિગુફાદિનો મધ્ય ભાગ પ્રચ્છન્ન નથી. સર્વવેદી હોવાથી સમસ્ત વસ્તુસમૂહ, તેના પર-અપર ભાગ ઇત્યાદિ પ્રગટ છે તે અરિહંત છે.

૨. 'अरहंता।' એ શબ્દના નિરુક્તિ-પદભંજનવશાત્ નીચે મુજબ અનેક અર્થો નીકળે છે—

(अ) 'अत्यर्थं राजन्ते।' સમવસરણાદિ બાહ્ય લક્ષ્મી અને સદ્જ્ઞાનાદિ આંતર લક્ષ્મી વડે જેઓ અત્યંત શોભે છે.

(र) 'रान्ति सद्दर्शनादि।' સમ્યગ્દર્શનાદિ જેઓ આપે છે.

(ह) 'घ्नन्ति मोहादीन्।' મોહાદિને જેઓ હણે છે.

(ह्) गच्छन्ति भव्योपकृत्यै ग्रामानुग्रामं।' ભવ્ય જીવોના ઉપકાર માટે જેઓ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરે છે.

(त) 'तन्वन्ति धर्म्मदेशनां।' ભવ્યજીવોના બોધમાટે જેઓ નિરંતર ધર્મદેશના આપે છે.

(ता) 'तायंते तारयन्ति वा सर्वजीवान्।' જેઓ મોહાદિ શત્રુઓથી સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરે છે, અથવા સર્વ જીવોને જેઓ ભવસમુદ્રથી તારે છે.

(૩) 'अरहयद्भ्य: ।' क्वचिदपि आसक्तिमगच्छद्भ्य: 'रह गतौ इति वचनात् ।' પ્રકૃષ્ટ રાગાદિના હેતુભૂત મનોજ્ઞ–અમનોજ્ઞ વિષયોનો સંપર્ક થવા છતાં કોઈ પણ સ્થળે આસક્તિ નહીં ધારણ કરનારા–ક્ષીણરાગ અને ક્ષીણમોહ.

૪. 'अरहयद्भ्य: ।' आत्मस्वभावमत्यजद्भ्य: रह त्यागे इति वचनात् । સિદ્ધિ ગતિને વિષે જ્ઞાનાદિ આત્મસ્વભાવને નહીં છોડનારા–અનંત જ્ઞાન દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારા.

૫. 'अरहयद्भ्य:' भवमध्येऽतिष्ठद्भ्य:, रह स्थितौ इति वचनात् 'સર્વ કર્મ ક્ષય થવાના અનંતર સમયે જ લોકાગ્રે જનાર હોવાથી ભવમાં નહિ રહેનારા.

૬. 'अरथांतेभ्य:' રથ શબ્દ સકલ પરિગ્રહના ઉપલક્ષણભૂત છે. અંત એટલે વિનાશ શબ્દ જરાદિના ઉપલક્ષણભૂત છે. જેઓ સકલ પરિગ્રહના ત્યાગી છે તથા જરા મરણાદિને જીતી જનારા છે.

૭. 'अरभमानेभ्य:' રભ એટલે રાભસિક વૃત્તિ આદિથી નિવૃત્ત થયેલા, અનુચ્છ સ્વચ્છતાદિ પરમ વિશુદ્ધ ભાવને વરેલા.

અહીં સુધી 'अरहंत' પદના અર્થ લખ્યા હવે 'अरिहंत' અને 'अरुहंत' પદના કેટલાક અર્થ જણાવે છે.

૮. 'अरिहंतृभ्य:' ઈંદ્રિય, વિષય, કષાય, પરિષહ, વેદના. ઉપસર્ગ, રાગ, દ્વેષ અને કર્મ આદિ ભાવ શત્રુઓને હણનારા.

૯. 'अरिणा–धर्मचक्रेण भांत:' અરિ એટલે ધર્મચક્ર વડે શોભતા. ધર્મચક્ર શબ્દથી ઉપલક્ષિત અન્ય સકલ શસ્ત્રોનો ત્યાગ કરનારા.

૧૦ 'अरुहंताणं' સર્વથા બીજ બળી જવા પછી જેમ અંકુર ઉત્પન્ન થતો નથી તેમ કર્મબીજ બળી જવાથી ભવરૂપી અંકુર જેઓને ઊગતો નથી.

૧૧ 'अरुरुपलक्षितपीडादि तत्कारणकर्मानादिभूतं च घ्नन्ति' અરુ શબ્દથી ઉપલક્ષિત સઘળી પીડાઓ અને તેના કારણભૂત અનાદિ કર્મસંતતિને હણનારા.

૧૨ 'अरुंधद्भ्य: ।' સંસારમાં હવે જેમને કોઈ રુંધનાર–રોકનાર નથી અર્થાત્ ભવનો ત્યાગ કરનારા.

સિદ્ધપદનું વિશેષ આખ્યાન.

૧. 'निरुवमसुकुक्खाणि सिद्धाणि एसिं ति सिद्धा ।' નિરૂપમ સુખો જેમના સિદ્ધ થયાં છે, અર્થાત્ નિષ્પ્રકંપ શુક્લધ્યાનાદિના અચિન્ત્ય સામર્થ્યથી સ્વજીવવીર્યરૂપ યોગનિરોધ નામના મહાપ્રયત્ન વડે જેમને પરમાનંદસ્વરૂપ મહાન ઉત્સવ અને કલ્યાણનાં કારણભૂત નિરૂપમ સુખો સિદ્ધ થયાં છે, તે સિદ્ધો.

૨. 'अट्ठपयारकम्मक्खएण सिद्धीसद्धाम एसिं ति सिद्धा: ।' આઠ પ્રકારનાં કર્મનો ક્ષય થવાથી સિદ્ધિને પામેલા તે સિદ્ધો.

૩. 'सिअं–बद्धं कम्मं, झायं–भसमीभूयमेएसिमिति सिद्धा: ।' દીર્ઘકાળથી ઉપાર્જન કરેલાં આઠ પ્રકારનાં કર્મ જેઓનાં ભસ્મીભૂત થયાં છે તે સિદ્ધો.

૪. सिद्धे निट्ठिए सयलपओयणजाए एएसिमिति सिद्धा । સિદ્ધ અર્થાત્ નિષ્ઠિત, પરિપૂર્ણિત થયા છે સકલ પ્રયોજનજાત–સર્વ પ્રયોજનોનો સમુદાય જેમનો તે સિદ્ધો. તે તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થસિદ્ધ, જિનસિદ્ધ, અજિનસિદ્ધ, ગૃહિલિંગસિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ,

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

(પૂર્વાર્ધ ક્રમાંક ૮૭ માં સંપૂર્ણ, ઉત્તરાર્ધ શરૂ)

પ્રયોજકઃ—**પૂજ્ય આચાર્યમહારાજ શ્રીવિજયપદ્મસૂરિજી**

पणमिय सीयलनाहं, गुरुवरसिरिणेमिसूरिपयकमलं ॥
अह वुच्छमुत्तरद्धं, सिरिपवयणपण्हमालाए ॥ १ ॥

૧. પ્રશ્ન—શ્રી તીર્થંકરદેવ પાત્રાદિ ઉપકરણો રાખતા નથી, કારણકે તે લોકોત્તર મહાપુરુષો કરપાત્ર હોય છે. તેથી તેઓશ્રીને ઉપયોગપૂર્વક પાત્રાદિને પુંજી પ્રમાર્જીને લેવા મૂકવાનું હોય જ નહિ અને નાસિકાદિનો મેલ વગેરે પણ ન હોય, તે છતાં ચોથી અને પાંચમી સમિતિ શ્રી કલ્પસૂત્રાદિમાં કહી, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—પૂજ્ય શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીનો આ સમિતિની બાબતમાં અભિપ્રાય એ છે કે પાંચ સમિતિનાં નામ અખંડિત રાખવામાં અનર્ગલ લાભ છે. આ વિચારથી તેમણે પાંચે સમિતિના નામ મૂલસૂત્રમાં લીધાં છે. આદાનભાંડમાત્રનિક્ષેપણા સમિતિ તથા પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ બાદ કરતા ઇર્યાસમિતિ વગેરે ત્રણ સમિતિ શ્રીતીર્થંકરદેવોને હોય, એમ શ્રીકલ્પદીપિકાદિ ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે. ૧.

૨. પ્રશ્ન—શ્રીભગવતીસૂત્રાદિમાં દેવોના પાંચ ભેદ કહ્યા છે તે કયા કયા સમજવા ?

ઉત્તર—૧ દેવાધિદેવ, ૨ ધર્મદેવ, ૩ નરદેવ, ૪ દ્રવ્યદેવ, અને ૫ ભાવદેવ. આ રીતે પાંચ ભેદો શ્રી ભગવતી સૂત્ર વગેરેમાં જણાવ્યા છે. તે પાંચે ભેદોનું સ્વરૂપ ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવું. ૧. દેવાધિદેવ-તીર્થંકર દેવોએ અઢાર દોષોને દૂર કર્યા છે તેઓ સંસારસમુદ્રને તર્યા છે ને ઉપદેશ દઇને ભવ્ય જીવોને તારે છે, તેથી તેમની ઇંદ્રાદિ મહર્દ્ધિક દેવો પણ પૂજા કરે છે. આ અપેક્ષાએ શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને દેવાધિદેવ કહ્યા છે. પંચ મહાવ્રતાદિને સાધનારા શ્રી આચાર્યાદિ મહામુનિવરો ધર્મદેવ કહેવાય. ૩ નર દેવ—ચક્રવર્તી વગેરે રાજાઓ નરદેવ કહેવાય. ૪. દ્રવ્યદેવ—મનુષ્યભવમાં કે તિર્યંચના ભવમાં જ દેવાયુષ્ય બંધાય. જેમણે દેવાયુષ્યનો બંધ કર્યો છે, તેઓ જરૂર દેવભવમાં જ જવાના. આવા જીવો તથા જેમણે ભૂતકાલમાં દેવપણું ભોગવ્યું હોય, એટલે જેઓ પાછલા ભવમાં દેવ હતા, ને હાલ મનુષ્યપણે અથવા તિર્યંચપણે છે, તે જીવો પણ દ્રવ્યદેવ કહેવાય. ૫ ભાવદેવ—દેવાયુષ્યને ભોગવનારા, દેવલોકમાં રહેતા દેવો ભાવદેવ કહેવાય. વિશેષ બિના શ્રી ભગવતીવૃત્તિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૨.

૩ પ્રશ્ન—શ્રી જૈનેન્દ્રશાસનમાં મોક્ષનો લાભ કઇ રીતે વર્ણવ્યો છે ?

ઉત્તર—૧ જ્ઞાન, તપ અને સંયમ, આ ત્રણ પદાર્થોની એકઠી આરાધના કરવાથી મોક્ષનાં અવ્યાબાધ સુખ મળે એમ આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામિ મહારાજે કહ્યું છે. આત્માની સાથે નવો કર્મરૂપી કચરો ચોંટે છે. તેને આવતાં રોકવાને માટે સંયમની સાત્ત્વિકી સાધના જરૂર કરવી જોઇએ. અને જૂનો કચરો દૂર કરવાને માટે એટલે ભૂતકાલમાં મિથ્યાત્વાદિ હેતુઓને સેવીને આ જીવે જે કર્મો બાંધ્યાં છે તેને દૂર કરવાને માટે તપશ્ચર્યાની સાધના જરૂર કરવી જોઇએ. આવું જણાવનાર—સમ્યગ્જ્ઞાન (નિર્મલ જ્ઞાન) છે. માટે જ જ્ઞાનને પ્રકાશક કહ્યું છે. એટલે સંયમ તપ વગેરેનું સ્પષ્ટ—નિર્દોષ

સ્વરૂપ જ્ઞાનથી જણાય છે. આ મુદ્દાથી ત્રણની આરાધના મોક્ષને આપે છે એમ કહ્યું છે. એક માણસને પોતાનું મકાન ચોકખું કરવાની ઈચ્છા છે તેથી તે શરૂઆતમાં બારીબારણાં બંધ કરીને અંદરનો જૂનો કચરો દૂર કરે છે. અને બારણાં બંધ કર્યા તેથી નવો કચરો નહીં આવે. આ રીતે મકાનને સાફ કરી શકાય. આ બિના આત્મામાં ઉતારવાની છે. આત્મારૂપી મકાનમાં ઇંદ્રિયાદિ આશ્રવો રૂપી બારી-બારણામાંથી નવો કચરો આવે છે. ને પહેલાં આશ્રવોને સેવ્યાં છે તેથી જૂનો કચરો પણ તે મકાનમાં ઘણો ભરાયો છે. સંયમથી નવો કચરો નહિ આવે, ને તપથી જૂનો કચરો દૂર થાય, આ રીતે કરતાં આત્મારૂપી મકાન જરૂર સાફ કરી શકાય. ૨.

૩. પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનક શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—નિર્મલ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ જીવના સ્વાભાવિક ગુણો છે. આ ગુણોમા કોઇ વખત નિર્મલતા વધારે પ્રમાણમાં હોય છે, ને કોઈ વખત ઓછી પણ હોય છે. એમ મલિનતાની બાબતમાં પણ સમજી લેવું. જીવનું આવું જે સ્વરૂપ તે ગુણસ્થાનક કહેવાય. અહીં જણાવેલ 'સ્થાનક' શબ્દનું રહસ્ય એ છે કે-પહેલાના ગુણસ્થાનકોની અપેક્ષાએ આગળના ગુણસ્થાનકોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની નિર્મલતા વધુ પ્રમાણમાં હોય છે. ને આગળના ગુણસ્થાનકોની અપેક્ષાએ નીચેના ગુણસ્થાનકોમાં જ્ઞાનાદિ ગુણોની નિર્મલતા ઓછી હોય છે. આ બિના કર્મગ્રંથ ટીકા-ગુણસ્થાનકક્રમારોહાદિમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. ૩.

૪. પ્રશ્ન—જે જીવ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, તેને ગુણસ્થાનક કઈ રીતે સંભવે ?

ઉત્તર—મિથ્યાદૃષ્ટિને જો કે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય બહુ તીવ્ર હોવાથી પ્રભુશ્રી અરિહંત દેવે કહેલા જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વોનો વિશેષ બોધ વિપરીત થાય છે તો પણ 'આ મનુષ્ય છે' 'આ પશુ છે' આવું સામાન્ય જ્ઞાન સાચું થાય છે. "વિશેષ ધર્મનો બોધ થવામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિને યથાર્થ બોધ થાય છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિને અયથાર્થ બોધ થાય છે." આ રીતે બંનેમાં ભેદ પડે છે. પણ સામાન્ય જ્ઞાનમાં ભેદ પડતો નથી. આ અપેક્ષાએ "નિગોદમાં રહેલા જીવોને પણ તેવા પ્રકારનું સ્પર્શ જ્ઞાન અવિપરીત થાય છે." એમ શ્રી નંદીસૂત્રની ચૂર્ણી વગેરેમાં જણાવ્યું છે. આટલો પણ જ્ઞાનગુણ એ નિગોદના જીવોને ન માનીએ તો એ પ્રશ્ન થાય કે-જીવમાં અને અજીવમાં ફરક શો ? બધાએ જીવોને અક્ષરનો અનંતમો ભાગ કાયમ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય બહુ જ પ્રમાણમાં હોય, તો પણ તે પુદ્ગલો અક્ષરના અનંતમા ભાગને ઢાંકી શકતા જ નથી. જો તે પણ ઢંકાય તો જીવ અજીવપણાને પામે. પણ વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે-જે જીવ છે, તે અજીવપણું પામે જ નહિ. આ વાત દૃષ્ટાંત દઈને સમજાવે છે, કે આ પ્રમાણે-જેમ સૂર્યની આડા ઘણાં જ વાદળાં જામ્યા હોય, તો પણ એમ જરૂર માનવું જ પડશે કે, તેની પ્રભાનો સર્વથા નાશ થતો જ નથી, કંઇક પ્રભા ખુલ્લી પણ રહે છે, અને તેના જ આધારે "હાલ દિવસ છે કે રાત છે" એમ જરૂર જાણી શકાય છે. તેમ આત્મા (રૂપી સૂર્ય) ની આડા ગાઢ કર્મ રૂપી વાદળાં રહ્યાં છે. તો પણ જે કાંઇક અવિપરીત બોધ થાય છે, તે અપેક્ષાએ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને પણ ગુણસ્થાનક કહી શકાય. ૪.

(ચાલુ)

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી.

સાચા દેવ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ, માતરમંડન, મહાચમત્કારિક, સમ્રાટ સંપ્રતિએ ભરાવેલી શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્તિથી દેદીપ્યમાન અને આલિશાન બાવન જિનાલયથી સુશોભિત એવું આ પ્રાચીન માતર તીર્થ ખેડા જીલ્લામાં આવેલ છે. પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ પોતાના વિશાલ પરિવાર સહિત વિ૦ સં૦ ૧૯૯૮ નું ચાતુર્માસ છાયાપુરી (છાણી) માં પૂર્ણ કરી, વિ૦ સં૦ ૧૯૯૯ ના માગશર શુદ છઠ્ઠને દિવસે ગામ સાધીના વતની તથા હાલ છાણીના રહીશ શા૦ ચિમનલાલ છોટાલાલ તથા ડભોઇના વતની શા૦ શાન્તિલાલ ગુલાબચંદ એમ બે ભાઇઓને ભાગવતી પ્રવ્રજ્યા આપી, દીક્ષિતોનાં મુનિ ચંદનવિજય તથા મુનિ વિબુધવિજયજી નામ રાખી, ચાતુર્માસમાં વંચાતા શ્રી ભગવતીસૂત્રના પ્રથમ શતકની પૂર્ણાહુતિ કરી, છાણીથી માગશર વદ બીજને દિવસે વિહાર કરી, માગશર વદ ૧૪ ને દિવસે માતર તીર્થમાં પધાર્યા, અને સાચા દેવ શ્રી. સુમતિનાથ પ્રભુનાં દર્શનાદિ કરી બે દિવસની ત્યાં સ્થિરતા કરી. મને પણ આ પ્રસંગે જ એ તીર્થનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો.

માતરમાં સ્થિરતા દરમ્યાન ત્યાંના રહેવાસી વયોવૃદ્ધ શ્રાદ્ધવર્ય શેઠ ખીમચંદભાઈ બેચરદાસે આ તીર્થ સમ્બન્ધી જાણવા યોગ્ય ઘણી ઘણી હકીકત પૂજ્યપાદ સૂરીશ્વરજી મહારાજ પાસે નિવેદન કરી, અને જણાવ્યું કે—જો આ બધી હકીકત બહાર પડે તો આ તીર્થના મહિમામાં વૃદ્ધિ થશે, જાત્રાળુઓ આ તરફ વધારે આવશે, અને સાચા દેવનાં દર્શનાદિનો સૌ વિશેષ લાભ ઉઠાવશે. આ તીર્થ સમ્બન્ધી બે પુસ્તિકાઓ છપાઇ છે. છતાં પણ હજુ વિશેષ પ્રકાશ માગે છે, માટે આપ તૈયાર કરી આપો. આ પ્રમાણે તેમની વિનંતીનો સ્વીકાર કરી તે તૈયાર કરવા માટે, પૂજ્યપાદ પ્રગુરુદેવ આચાર્ય મહારાજે મને આજ્ઞા ફરમાવી. તે આજ્ઞાને શિરસાવંદ્ય કરી, આ તીર્થ સંબંધી જે કંઈ ઇતિહાસ જાણવામાં આવ્યો છે તે અહીં પ્રદર્શિત કરું છું.

ગુણવંતી ગુજરાતમાં જેમ શંખેશ્વર તીર્થ શ્રી શંખેશ્વરા પાર્શ્વનાથના નામે, સ્થંભન તીર્થ (ખંભાત) શ્રી સ્થંભન પાર્શ્વનાથના નામે, પંચાસરા તીર્થ (પાટણ) શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથના નામે, ભોયણીજી તીર્થ શ્રી મલ્લિનાથના નામે, પાનસર તીર્થ શ્રી મહાવીર સ્વામીના નામે, સેરીસા તીર્થ શ્રી સેરીસા પાર્શ્વનાથના નામે, કાવી તીર્થ સાસુ—વહુના મંદિરના નામે, ગંધાર તીર્થ શ્રી અમીઝરા પાર્શ્વનાથના નામે, જઘડીયા તીર્થ શ્રી આદિનાથને નામે અને ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) તીર્થ શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીના નામે સુવિખ્યાત છે, તેમ આ માતર તીર્થ સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથને નામે સુપ્રસિદ્ધ છે.

આ અવસર્પિણીમાં થયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી પાંચમા શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની મહાચમત્કારિક ભવ્ય મૂર્ત્તિ, સમ્રાટ સંપ્રતિ મહારાજાએ દશપૂર્વધારી આર્યસુહસ્તી ભગવંતની વાણી સુણીને સવાક્રોડ નૂતન બિંબ ભરાવેલાં તે પૈકીની આ છે. પ્રતિમાજી એવાં ભવ્ય છે કે દર્શનાર્થે આવનાર પ્રાણીને ત્યાંથી ખસવાનું મન જ થતું નથી. આ દેશમાં આ મૂર્ત્તિનો ચમત્કાર ચોતરફ વ્યાપેલો હોવાથી જનતા તેમને સાચાદેવ તરીકે જ

સંબોધે છે. જૈનેતરો પણ તેમના પ્રત્યે ઘણું જ સન્માન ધરાવે છે. ત્યાંનું જિનમંદિર ગગનચુંબી ત્રણ શિખરોવાળું છે. મૂળ મંદિરને ફરતી પ્રભુમૂર્ત્તિઓથી સુશોભિત નાની મોટી ૫૧ દેરીઓ શોભી રહી છે. આ રીતે આ બાવન જિનાલયવાળું ભવ્ય મંદિર છે. મંદિરની આગળનો ભવ્ય દેખાવ, બાંધણી અને ઉંચાઈ દેખનારના મન ઉપર ભવ્યતાની છાપ પાડે છે.

હવે આ બાવનજિનાલય મંદિર ક્યારે બંધાણું, સુમતિનાથ પ્રભુની મૂર્ત્તિ ક્યાંથી આવી, ચમત્કારો શું શું થયા, સાચા દેવ શાથી કહેવાયા, પુનઃ જીર્ણોદ્ધાર કોણે કરાવ્યો, અને આ તીર્થનો મહિમા શાથી વધ્યો વગેરે હકીકત આપણે તપાસીએ.

પ્રભુમૂર્ત્તિઓનું પ્રગટ થવું—

ખેડા જિલ્લાના મહેમદાવાદ તાલુકામાંના મહુધા ગામની પાસે સુહુંજ નામે પુરાતન ગામ છે. આ ગામના વતની એક બારોટના ઘરની નજીકમાં બારોટનો વિશાળ વાડો હતો. આ વાડામાંથી જ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુ વગેરેની મૂર્ત્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે. આ મૂર્ત્તિઓ તે જગ્યાએ જમીનમાં ક્યારના અને કેટલા સમયથી સ્થાપિત હશે તેની જાણ અત્યાર સુધી કોઇને થઈ નથી. પણ કાંઇ કારણસર કોઈએ જમીનમાં પધરાવેલ હશે તેમ માલુમ પડે છે. પ્રભુની મૂર્ત્તિઓ જમીનમાંથી બહાર પ્રગટ થતા પહેલાં અધિષ્ઠિત દેવે માતરના વતની શા. દેવચંદ વેલજી તથા શા. જીવચંદ સુંદરજી તથા શા. નથ્થુ ગાંધી આ ત્રણે વ્યક્તિને સુંદર સ્વપ્ન આપી તેમાં જણાવ્યું કે—અમો સુહુંજ ગામમાં બારોટના વાડામાં અમુક સ્થળે છીએ. ત્યાંથી અમોને બહાર કાઢો. આવું ભાવી મહાલાભસૂચક સ્વપ્ન ત્રણે ભાગ્યશાળીઓને એક જ વખતે આવ્યું. બીજી બાજુ તે જ રાત્રીએ બારોટને પણ આશ્ચર્યકારી વિવિધ પ્રકારના ચમત્કારો દેખાવા લાગ્યા. દિવસો જેમ પસાર થતા ગયા તેમ વાડામાં તેની નજરે અવારનવાર અભિનવ દૃશ્યો દૃષ્ટિગોચર થવા લાગ્યાં. તેમજ વાડાની જમીનમાં વાજિંત્રો વાગતા હોય, સુંદર નાટારંભ થતો હોય, તેવા મધુર અવાજો તેના કાને સંભળાવવા લાગ્યા.

આ ઉપરથી બારોટના મનમાં થયું કે આ સ્થળે કોઈ ઇશ્વરી ચમત્કાર છે. વાડાની આ જમીન ખોદી જોવાથી ખબર પડશે. મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર ઉદ્‌ભવતાં બારોટે વાડામાં જે જગ્યાએથી અનુપમ સુગંધ આવી રહી હતી તે જગ્યાની આસપાસથી વાડો ખોદવા માંડ્યો. થોડુંક ખોદાયું ત્યાં તો સુરતરુ સમાન ભવ્ય આકૃતિવાળી સફેદ પાષાણની સુંદર મૂર્ત્તિઓ[1] દેખાણી. બારોટે તે મૂર્ત્તિઓને બહાર કઢાવી. ખોદનારાઓ આ જોઈને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયા. સૌએ ભાવ સહિત મૂર્ત્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. અને ગાયનું દૂધ નિર્મળ જળ મંગાવી મૂર્ત્તિઓનું પ્રક્ષાલન કર્યું. પ્રક્ષાલનથી માટી દૂર થઇ ત્યાં તો મૂર્ત્તિઓ ચંદ્રમાના

૧. માતરતીર્થ સબન્ધી છપાયેલ બન્ને પુસ્તિકામાં બારોટના વાડામાંથી ત્રણ પ્રતિમાઓ નિકળેલી છે, તેમ જણાવેલ છે. આ બાબતની અમે વધુ તપાસ કરતાં તેમજ ત્યાંના શેઠ ખીમચંદભાઇ એચરદાસના મુખથી સાંભળતાં ત્રણ ને બદલે પાંચ પ્રતિમાઓ નીકળેલી છે. તે પાંચે પ્રતિમાઓ સમ્રાટ સંપ્રતિએ ભરાવેલી છે. તેમાં (હાલ જે મૂળનાયક તરીકે છે તે અને તેની આજુબાજુની એકેક તથા મૂળ નાયકજીના જમણી તરફના ગભારામાં મૂળનાયક તરીકે પધરાવેલી એમ) ચાર પ્રતિમાઓ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુની છે. તથા મૂળનાયકજીના ડાબી તરફના ગભારામાં મૂળનાયક તરીકે પધરાવેલી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુની એક મૂર્ત્તિ છે. પાંચે પ્રતિમાજી ઉપર નામ વાંચી શકાય છે,

જેવી તેજસ્વી દેખાવા લાગી. જોતજોતામાં આખા સુહુંજ ગામમાં આ વાત ચારે તરફ ફેલાઇ ગઇ. લોકોનાં ટોળેટોળાં બારોટના વાડે ઉભરાયાં. સૌએ મૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. બારોટના હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. તેના મનમાં થયું કે મારા વાડામાંથી આ મૂર્તિઓ પ્રગટ થયેલી છે, માટે જરૂર મારે ત્યાં જ રહેશે. પોતાના ઘરમાં થોડી જગ્યા સાફસુફ કરી, ગાયના છાણથી લીંપી લાકડાંના બાજોઠ પર મૂર્તિઓને પધરાવી. અને લૌકિક મંત્રવિધિથી પૂજન કર્યું.

ધીરે ધીરે આ વાત આસપાસના ગામોમાં પણ ફેલાઇ. જેમ જેમ લોકોને જાણ થતી ગઇ તેમ તેમ બહાર ગામથી પણ લોકોનાં ટોળેટોળાં દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યાં. આવનારાઓમાં મૂખ્ય ભાગ જૈનોનો હતો. જાણે સુહુંજ ગામમાં યાત્રાનો મોટો મેળો ભરાયો હતો. બહારગામથી એટલો બધો જનવર્ગ આવ્યો કે ગામ નાનું હોવાથી લોકોને ઉતરવાની પણ ઘણી જ મુશ્કેલી પડવા વાગી. માતર ગામના જે ત્રણ ભાગ્યશાળીઓને સ્વપ્ન આવ્યાં હતાં તેઓ તેમજ ત્યાંના અન્ય ભાવુકો પણ આવી પહોંચ્યા.

પ્રભુમૂર્ત્તિઓની માતરમાં પધરામણી—

હવે ત્યાં ભેગા થયેલા ગામગામના લોકો એ પ્રતિમાજીઓને પોતપોતાના ગામ લઇ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. સૌએ પોતપોતાના મન સાથે સંકલ્પ કરવા માંડયો કે આ પ્રતિમાઓ જો આપણા ગામ આવી જાય તો આપણા મનોરથ પરિપૂર્ણ થાય. દરેક દરેક ગામના લોકો પોતાના ગામ લઈ જવાની માગણીઓ કરવા લાગ્યા. એક બીજાના મત લેવાનું શરૂ કર્યું. પણ પરિણામે મતભેદો પડવાથી તકરારનું સ્વરૂપ ઊભું થયું. છેવટે સર્વે મળીને એવો નિર્ણય કર્યો કે જ્યાં પ્રભુજીનો હુકમ હોય ત્યાં લઈ જવા. ચિઠ્ઠીઓ નાખીને જેની ચિઠ્ઠી આવે તે પ્રભુજીને પોતાના ગામ લઇ જાય. બધાએ ચીઠ્ઠિઓ નાખી. માતરવાળાઓ તો પ્રભુજીએ આપણને માતર લઈ જવાનું સ્વપ્ન આપ્યું છે, માટે શ્રદ્ધા રાખીને એમને એમ જ દૂર બેસીને શું થાય છે તેની રાહ જોવા લાગ્યા. હવે જે ગામવાળાની ચિઠ્ઠી આવી તે ગામવાળા સ્નાન કરી શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી પ્રતિમાજીને ઉપાડવા લાગ્યા. પરંતુ પ્રતિમાજી ઉપડયાં નહીં તે ઉપડ્યાં જ નહીં. આથી ઘણા લોકોએ ભેગા મળી ઘણા જોર શોરથી ઉપાડવાનો પ્રયાસ કર્યો. પણ જાણે પ્રતિમાજીનો હજારો મણ ભાર હોય તેમ કોઇ રીતે તે ઉપડયાં જ નહીં. સર્વે લોકો આ બનાવથી ઘણા જ વિમાસણમાં પડી ગયા, અને વિચારવા લાગ્યા કે શું આ પ્રભુજીને અહીં જ રહેવાની ઇચ્છા છે, કે આટલો આટલો પ્રયાસ કરવા છતાં ઉપડતાં જ નથી. હવે પ્રતિમાજી ઉપાડવાની કોઇની પણ હિમ્મત ચાલતી નથી. સૌ નિરુત્સાહ થતા જાય છે. છેવટે માતરના શ્રાવકો સર્વે લોકોની પાસે આવીને નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યા કે આપ સર્વેની સમ્મત્તિ અને ખુશી હોય તો અમે પ્રભુજીને ઉપાડવાનો પ્રયાસ કરીએ. અને કદાચ અમારા ભાગ્યોદયે અમે જો સફળ થઇએ, તો અમારા માતર ગામમાં આ પ્રતિમાઓને લઈ જઇએ. સર્વેએ સમ્મતિ આપી. માતરવાળાઓ ન્હાઇ સ્વચ્છ થઈ શુદ્ધ વસ્ત્રો ધારણ કરી નમસ્કાર મંત્રનું ધ્યાન ધરી સુમતિનાથ પ્રભુની જય બોલાવી પ્રતિમાજીને ઉપાડવા માટે ગયા. આ વખતે ભેગા થયેલ હજારો માણસો એકી ટસે તેમની તરફ જોઈ રહ્યા. અને હાસ્ય કરતાં બોલવા લાગ્યા કે આટલા બધાથી પ્રભુજી ઉપડયા નહીં અને આ ત્રણ જણાથી શું ઉપડશે ? એટલામાં તો પ્રભુજીને ફૂલના દડાની જેમ ઉપાડી લીધા. આ દેખાવથી મશ્કરી કરતા હજારો જણ એકદમ ઝાંખા પડી ગયા. આટલાથી પણ તેઓ

નહીં અટકતાં, માતરના લોકોએ ગાડામાં પ્રભુની મૂર્તિઓને પધરાવી છતાં પણ કેટલાએક અન્ય શ્રાવકો હજુ પણ પોતપોતાના ગામ લઇ જવાની વાત છોડતા ન હતા. ત્યારે માતરના શ્રાવકોએ પ્રભુજીના સન્મુખ આવી હર્ષ ભેર સ્તુતિ કરી, ને પ્રભુજીને સહાય થવા વિનંતી કરી. તરત જ ગાડું વગર વૃષભે (બળદે) સ્વતઃ માતર તરફ ચાલવા માંડ્યું, અને માતર તરફના મૂળ રસ્તા પર આવી પહોંચ્યું. આમ થયું એટલે સર્વેએ પોતાના ગામ લઇ જવાની વાત મોકુફ રાખી અને માતર લઇ જવાની માતરના શ્રાવકોને સમ્મતિ આપી. અને ગાડાને બળદ જોડી માતર તરફ ચાલતું કર્યું. સર્વે બહારગામ વાળાઓ પણ પ્રભુના ગુણગાન ગાતાં ગાડાની પાછળ માતર સુધી આવવા ચાલી નીકળ્યા. સ્વપ્ન પામેલા, પ્રભુજીને ઉપાડનાર પુણ્યવંત માતરના ત્રણ શ્રવકો પણ પ્રભુજીની આજુ બાજુ ગાડાની પાસે સુમતિનાથ પ્રભુની જય બોલતાં ચાલવા માંડયા. ઢોલ, ત્રાંસા સરણાઇના સૂરો દૂર દૂરના માણસોને આ તરફ ખેંચવા માંડયા. લોકોનાં ટોળે ટોળાં પ્રભુજીને પુષ્પ–અક્ષતથી વધાવવા લાગ્યાં. ખરેખર, એ દૃશ્ય જોનારને હર્ષઘેલાં કરી નાખે તેવું હતું.

પણ બારોટના મોઢા પર સ્હેજ ગ્લાની ભાસતી હતી. તેના મનની ભાવના તો એ હતી કે પ્રભુજી મારે ત્યાં જ રહેશે. પણ ખુદ પ્રભુજીની ઇચ્છા માતર તરફ જવાની દેખી, એટલે તેની મનની ભાવના મનમાં જ સમાઇ ગઇ. સર્વ લોકો તેને અભિનંદન આપવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે ભાઇ, તું તો ખરો ભાગ્યશાળી કે તારા વાડામાંથી પ્રભુજી નીકળ્યા. માતરવાળા શ્રાવકોએ તે બારોટને રૂ. ૫૦) સીરપાવ આપી રાજી કર્યો. ગાડું સુલુંજ ગામ અને ખેડા ગામ વટાવી આગળ વધ્યું. ગામના પાદરે ચોમાસાને લીધે શેઢી તથા વાત્રક નદીઓમાં પૂર આવેલું હતું. આ જોઇ બધા લોકો ચિંતાગ્રસ્ત થયા, ને હવે આ વાત્રક નદીમાંથી શી રીતે પસાર થવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. કોઇની પણ સાહસ કરવાની હિમ્મત ચાલતી નથી. છેવટે ખેડા ગામમાં પાછા જવું એમ નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં તો ગાડીવાને નદીમાં ગાડું હંકાર્યું, કારણ કે–સાથેના બધા લોકો નદીના પૂરને પોતાની નજરે જોઇ શકતા હતા, પણ દૈવી સંકેતને લીધે ગાડીવાન પોતે તેની નજરે નદીના પૂરને જોઈ શકયો નહીં. સર્વે લોકોએ એકદમ બુમાબુમ કરી મૂકીઃ અલ્યા ગાડીને પાછી વાળ. આવા નદીના ભરપૂર પુરમાં અમારે નથી લઇ જવી. એમ બોલતાં બોલતાં સૌ ગાડાને વળગી પડયા. પણ બળદો હાંકનારના કાબૂમાં રહ્યા નહીં. જોતજોતામાં ગાડું અને ગાડાને વળગી પડેલા તમામ માણસો સહિસલામત વાત્રક નદીને પેલેપાર કાંઠા પર ઊતરી ગયા. આથી સર્વેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. વધુમાં ખુબી જોવાની એ છે કે ગાડું બળદ–ગાડીવાન આદિ સર્વે જનો વણભીંજેલા માલમ પડયા. આ અદ્દભુત દૃશ્ય દેખી સર્વ કહેવા લાગ્યા કે અહો શું પ્રભુનો ચમત્કાર છે! જરૂર આ તો કોઇ મહાચમત્કારી મૂર્તિ લાગે છે. જગતમાં સાચા દેવ હોય તો આ જ છે! એમ કહી સાચા દેવ તરીકે સમ્બોધવા લાગ્યા. ત્યારથી આ પ્રભુ સાચા દેવ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. અને તેમનું મંદિર સાચા દેવના મંદિર તરીકે વિખ્યાત થયું.

આ રીતે વિ. સં. ૧૮૩૩[1] ના શ્રાવણ માસમાં પ્રભુમૂર્તિઓને માતર ગામમાં

[1]. 'માતર તીર્થ વર્ણન' નામક પુસ્તિકામાં વિ. સં. ૧૮૫૩ ના શ્રાવણ માસમાં પ્રભુજીએ માતર ગામમાં પ્રવેશ કર્યો, તેમ લખેલ છે. પણ એ લખેલ સાલમાં ફેરફાર છે.

પ્રવેશ કરાવરાવ્યો. માતરના શ્રાવકોએ પરોણા દાખલ એક કોટડીમાં કાષ્ઠના બાજોઠ પર પ્રભુ મૂર્તિઓને પધરાવી. આ સાચા દેવ સુમતિનાથના ચમત્કારની વાતો દેશદેશ ફેલાવા લાગી. દૂર દૂરથી બહારગામના તેમજ આસપાસના જૈન જૈનેતરો દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. માતરના શ્રાવકોએ નવું મંદિર બાંધવા માટે જમીન વેચાતી લીધી.

સંઘનું આગમન અને મંદિર બાંધવાનો આદેશ—

વિ. સં. ૧૮૪૨–૧૮૪૩ માં અમદાવાદના નગરશેઠ ખુશાલચંદ લક્ષ્મીચંદભાઇએ તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધિગિરિજીનો સંઘ કાઢી માતર થઇને પાલિતણા તરફ જવાનો નિર્ણય કર્યો. અને તે પ્રમાણે માતર આવી સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનાં ભક્તિ પૂર્વક દર્શનાદિ કર્યાં. બાદ માતરના શેઠ દેવચંદ વેલજીને નગરશેઠ સાથે સારો સંબન્ધ હોવાથી તેમણે મોટું શિખરબંધી મંદિર બંધાવી આપવા નગરશેઠ સંઘપતિને વિનંતી કરતાં સંઘપતિ નગરશેઠે ત્રણ શિખરવાળું ભવ્ય મંદિર પોતાના ખર્ચે બંધાવવાની હા પાડી. સંઘપતિ સંઘ સાથે પાલિતાણા તરફ રવાના થયા.

પછી શેઠ દેવચંદ વેલજીની દેખરેખ નીચે, લીધેલ જમીનમાં દહેરાસર બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. સામગ્રી ઘણી જ એકઠી કરવા માંડી. ચૂનો પણ સારા પ્રમાણમાં મંગાવ્યો. આ વખતે ખેડામાં કલેકટરનો બંગલો બંધાતો હતો. તેમાં તેમને તાત્કાલિક ચૂનાની કાંઇક વિશેષ જરૂર પડી. કલેકટર સાહેબને કોઇએ કહ્યું કે માતર ગામમાં જૈનોનું મોટું મંદિર બંધાય છે, ત્યાં ત્યાંનાં શ્રાવકોએ પુષ્કળ ચૂનો એકઠો કરેલો છે. આ સાંભળી કલેકટર સાહેબ પોતાની પત્ની વગેરે સાથે ત્યાં આવ્યા, અને ચૂનાની માગણી કરી. ગાડું ભરીને ચૂનો ત્યાંથી લેવરાવ્યો. તે લઇને ત્યાંથી રવાના થયા. ગામના પાદરમાં થઇને જતાં એકદમ કલેકટર સાહેબને પેટમાં જબરજસ્ત સૂળ આવવા માંડયું. તેમનાથી રહેવાયું નહીં, ત્યારે સાથેના અન્ય માણસોએ તેમને અંગ્રેજી ભાષામાં કહ્યું કે સાહેબ! આ મૂર્તિ મહા-ચમત્કારી છે, ત્યાંથી આપણે આ ચૂનો લઇ જઇએ છીએ માટે આ સ્થિતિ થવા પામી છે. સાહેબે કહ્યું કે એમ છે, તો જાઓ, આ ચૂનો પાછો મોકલાવી દ્યો. જ્યાં ગાડી પાછી વાળી ત્યાં સૂળનો વ્યાધિ પણ શમી ગયો. એટલે કલેકટરને પણ તે મૂર્તિ ઉપર શ્રદ્ધા થઇ. આ મંદિરનું કામ રીતસર ચાલવા લાગ્યું અને અમુક વર્ષોમાં નવું આલિશાન મંદિર તૈયાર થઇ ગયું.

મંદિરની પ્રતિષ્ઠા—

આ રીતે મંદિર તૈયાર થઇ જતાં વિ. સં. ૧૮૫૨[1] ના જેઠ શુદિ ૩ ને ગુરુવારના રોજ અમદાવાદના નગરશેઠે મહોત્સવ પૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરાવી, અને અહીંના શેઠ જાદવજી વેલજી તથા દેવચંદ વેલજીએ પ્રભુજીને ગાદીનશીન કર્યા. અને દહેરાસરમાં અખંડ દીપક માટે બન્ને ભાઇઓએ રૂ. ૫૦૦૦ મૂકી તેના વ્યાજમાં બે જ્યોતવાળો અખંડ દીવો શરૂ કર્યો, જે અત્યાર સુધી પણ ચાલ્યો આવે છે.

---

૧ છપાયેલ 'માતર તીર્થ વર્ણન' પુસ્તિકામાં ૧૮૫૪ ના જેઠ શુદિ ૩ ને ગુરૂવારના રોજ પ્રતિષ્ઠા કરીને મહાપ્રભુજીને ઘણા ઠાઠમાઠથી પધરાવ્યાનું લખ્યું છે. આમાં પણ સાલનો ફેરફાર થયેલ છે.

બાવન જિનાલયનો પ્રારંભ—

પ્રભુજી ગાદીનશીન થયા ત્યાં તો તેમનો ચમત્કાર પણ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો, અને ચારે બાજુએ મહિમા ફેલાવા લાગ્યો. જેમ જેમ દહેરાસરમાં દેવદ્રવ્યની ઉપજ વધતી ગઈ તેમ તેમ બાવન જિનાલય બાંધવા માટે અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાભાઈ વખતચંદ અને શેઠ હઠીસિંગ કેશરીસિંગ તથા અહીંના શેઠ હકમચંદ દેવચંદ તથા શેઠ અનોપચંદ જાદવજીએ ચારે ભેગા થઈ, વિચાર કરી, બંધાવેલ મંદિરની આસપાસની જમીન વેચાતી લઇ, મૂળ દહેરાસર કંઇક નાના પ્રમાણમાં હોવાથી તેનો પણ કેટલોક ભાગ વધારી, તેની ચારે તરફ ભમતીમાં ૫૧ દેરીઓ બાંધવાનું કામ શરૂ કર્યું. ભમતી માટે લીધેલ ફાલતું વેંચાણ જમીન પર ચણતર શરૂ કર્યું. ગામના લોકો મીંયા સરકારને અમુક રકમ પહેલાં આપતા હતા, તે નહીં આપેલ હોવાથી બચ્ચામીંયાએ તે ચણતરને અટકાવ્યું. તેથી ગામના શ્રીસંઘે એક માસની ઉપજમાંથી ચોથાઇ હીસ્સો આપવાનો ઠરાવીને પહેલા માસના ભાગના રૂપિયા પણ આપી દીધા. જે દિવસે બચ્ચામીયાંએ રૂપિયા લીધા તે દિવસથી રાત્રે મીંયાને કોઈ છુપી રીતે માર મારે અને નિદ્રા લેવા ન દે, તેમ લાગલાગટ દશ દિવસ સુધી ચાલ્યું. દશમે દિવસે તો બચ્ચામીંયા ખૂબ ગભરાયા. એટલે શા. જીવરાજ સુરચંદની પાસે આવી બનેલ સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. જીવરાજ શેઠે જણાવ્યું કે આપ સરકાર છો, ધારો તે કરી શકો, એટલે અમારાથી તો કહેવાય નહીં. પણ આપણી મહેરબાની મારા પર છે તેથી આપને એ અક્ષર કહું છું કે આપે અમારા દહેરાસરના જે પૈસા લીધા છે તે પૈસા આપ મને પાછા આપો. અને હું તે પૈસા મારા ઘરમાં રાખું પછી આપને કોઈ પણ જાતની મુશીબત નડે, તો આપના પૈસા બીજે દીવસે પાછા લઇ જશો અને જો તમારું દુઃખ દૂર થાય તો આ પૈસા તમારા હાથે દહેરાસરમાં પાછા મૂકી પગે લાગજો. આ પ્રમાણે જીવરાજ શેઠની વાત સાંભળી બચ્ચામીંયાએ તે જ દિવસે જીવરાજ શેઠને ત્યાં પૈસા મોકલાવી દીધા. તે જ રાત્રીએ બચ્ચામીંયાને ખૂબ નિદ્રા આવી અને છૂપી રીતે માર પડતો બંધ થયો. અને દરેક રીતે થતો ઉત્પાત દૂર થયો. બીજે દિવસે સ્વહસ્તે તે પૈસા જીવરાજ શેઠને ત્યાંથી મંગાવી, જાતે મંદિરમાં જઇ, પ્રભુ પાસે બે હાથ જોડી ક્ષમા માગી તે પૈસા ભંડારમાં નાખ્યા, એટલું જ નહીં પણ ઉપરથી વધારે રૂ. ૫) ગુન્હેગારીના મૂકી પગે લાગ્યા. અને પ્રભુના ચમત્કારની પૂરી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

ભમતીની દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા—

ત્રણ શિખરવાળા ભવ્ય મંદિરની આસપાસ ભમતી તરીકે ૫૧ દેરીઓ તૈયાર થઇ ગઇ. તેમાં પધરાવવા માટે પ્રભુપ્રતિમાઓ પાલિતાણેથી લાવવામાં આવી. અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠાનો દિવસ નક્કી કરી કુંકુંમ પત્રિકા બહાર પાડવામાં આવી. દેશદેશાવરના સંઘોને તથા સદ્‌ગૃહસ્થોને બીડવામાં આવી. મહોત્સવ શરૂ કરવામાં આવ્યો. બહારગામથી આ પ્રસંગે આવનાર જાત્રાળુઓ માટે ગામમાં તથા ગામની બહાર તંબુઓ તાણી સગવડ સારી રીતે કરવામાં આવી હતી. આ મહામંગલકારી મહોત્સવમાં આશરે પચાસ હજાર માણસોની મેદની ભેગી થઇ હતી. અહીંના શેઠ અનોપચંદ જાદવજીને સરકાર તરફથી રાવબહાદુરનો કિતાબ મળેલ હોવાથી અને સરકારમાં સારું માન હોવાથી સરકાર તરફથી

ચોકી પહેરાનો બંદોબસ્ત પણ સારી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે ગામના ઇતર ભાઇઓએ પણ સારો સાથ આપ્યો હતો. આગેવાન તરીકે શેઠ અનોપચંદ જાદવજી તથા શા. પ્રેમચંદ દેવચંદે ઘણી જહેમત ઉઠાવી તન મન ધનથી મદદ કરી હતી. દરેક કામની વહેંચણી કરી વ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરવામાં આવી હતી. એકંદરે ગામનો ઉત્સાહ ઘણો જ સારો હતો. આ પ્રસંગે અહીંના શેઠ અનોપચંદ જાદવજીએ તથા અમદાવાદના શેઠ હઠીસિંગ કેશરીસિંગે નોકારશીઓ કરી હતી. અમદાવાદના નગરશેઠ હેમાભાઈ પ્રેમાભાઇએ તથા શેઠ હઠીસિંગ કેશરીસિંગે પણ આ કાર્યમાં પૈસાનો સારો સદ્વ્યય કર્યો હતો. વિ. સં. ૧૮૯૩[1] ના મહા શુદિ ૧૦ને બુધવારે ભમતીની દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા કરી પ્રભુમૂર્ત્તિઓને ગાદીનશીન કરવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે પ્રતિષ્ઠા કરવા આચાર્ય ભગવંત પણ પધાર્યા હતા. એમ મૂર્ત્તિઓના શિલાલેખો પરથી જાણી શકાય છે. માતર મહાજને પણ બહારગામના આવેલા યાત્રાળુઓની બરદાસ સારી રીતે કરી, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સારી રીતે ઉજવ્યો હતો. નિર્વિઘ્નપણે મહામંગલકારી પ્રતિષ્ઠા ઘણા જ મહોત્સવ પૂર્વક પૂર્ણ કરવામાં આવી હતી.

મંદિરમાં થતો નાટારંભ—

જ્યારથી પ્રભુ ગાદીનશીન થયા ત્યારથી માંડી હરહમ્મેશ સાંજના દહેરાસર મંગલિક થયા બાદ રાત્રિના નવ વાગ્યાના સુમારે મંદિરમાં દૈનિક નાટારંભ થતો, જે બહારના ઓટલા પર બેઠેલા લોકો પણ સાંભળી શકતા, એટલું જ નહીં પણ આસપાસના ઘરવાળાઓ પણ પોતાના ઘેર બેઠાં સાંભળી શકતાં. જે વખતે નાટારંભ શરૂ થતો તે વખતે ઝગઝગાટ કરતો પ્રકાશ મંદિરમાં વ્યાપી જતો અને મંદિરમાંથી દૈવિક સુગંધ ચારે બાજુ એટલી બધી ફેલાઇ જતી કે બહાર બેઠેલા લોકો પણ તેનો અનુભવ કરી શકતા. આવા અનેક પ્રકારના ચમત્કારો અવારનવાર ત્યાં થવાથી તેમજ બહારગામ તેની ખૂબ પ્રસિદ્ધિ થવાથી બહારગામના લોકો માતર ગામને સાચા દેવના ગામ તરીકે સંબોધવા લાગ્યા. જૈનેતરો પણ આવા પ્રકારના દૈવિક ચમત્કારો સાંભળીને તેમના પર આસ્થાવાળા થઇ દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. અને જેમ જેમ તેમના મનોવાંછિત કામ પાર પડવા લાગ્યા તેમ તેમ તેઓ વધુ આસ્થાવાળા થવા લાગ્યા. (ચાલુ).

૧—છપીયેલ 'માતર તીર્થ વર્ણન'માં સંવત્ ૧૮૯૭ ના મહા શુદિ ૫ ના રોજ ભમતીની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી, એમ લખેલ છે. તે સાલમાં પણ ફેરફાર છે.

ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી ?

[એક વિચારણા]

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

ગયા અંકમાં, ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી ભિન્ન ભિન્ન તેર ઉલ્લેખો આપણે જોયા. હવે એ ઉલ્લેખોના આધારે કંઇ નિર્ણયાત્મક વિચારણા કરીએ તે પહેલાં મહામાત્ય ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી, ગિરનારની નવી પાજ બંધાઇ તે પહેલાંની જૂની પાજ સંબંધી તેમજ નવી પાજ કોણે બંધાવી એ સંબંધી જે બીજા ઉલ્લેખો મળ્યા છે તે પહેલાં જોઇ લઇએ.

મહામાત્ય ઉદયનની અંતિમ પ્રતિજ્ઞા સંબંધી વધુ ઉલ્લેખો;—

આ સંબંધી પાંચ ઉલ્લેખો આપણે જોયા છે. તે ઉપરાંત નીચે મુજબ ત્રણ વધુ ઉલ્લેખો મળ્યા છે—

(૬) વિ. સં. ૧૩૩૪ માં શ્રી પ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત 'प्रभावक-चरित्र'માંના 'हेमचंद्रसूरिप्रबंध' માં—

मृत्यौ विप्रतिसारो नास्माकं विज्ञापयामि तत् ।
किंचिन्मन्नंदनस्यास्य वाग्भटाख्यस्य कथ्यताम् ॥ ४४६ ॥
शत्रुंजयमहातीर्थे प्रासादस्य परिश्रुतः ।
जीर्णोद्धारस्ततः श्रेयोहेतुर्मे स विधीयताम् ॥ ४४७ ॥

અર્થાત્—" મને મરણનો પસ્તાવો નથી, પણ મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે મારા વાગ્ભટનામના પુત્રને જણાવજો કે—(મેં) શત્રુંજય મહાતીર્થના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે તો મારા કલ્યાણમાટે એ (જીર્ણોદ્ધાર) તું કરાવજે!"

(૭) વિ. સં. ૧૫૦૩ માં શ્રી સોમધર્મગણિકૃત " उपदेशसप्ततिका " અધિકાર ૨ ઉપદેશ ૧ માં—

ततो गतः पुनस्तत्र, संजाते घोरसंगरे ।
प्रहारजर्जरीभूतो, जगाद निजसेवकान् ॥ ६ ॥
शत्रुंजये भृगुपुरे, **गिरिनारगिरौ** तथा ।
प्रासाद—**पद्य**विषया, अभूवन्मे मनोरथाः ॥ ७ ॥

અર્થાત્—" (મંત્રી ઉદયન) ત્યાં ગયા અને ભયંકર યુદ્ધ થયું અને (શસ્ત્રોના) પ્રહારોથી ઘાયલ થયેલા એવા તેમણે પોતાના નોકરોને કહ્યું—શત્રુંજય અને ભરૂચમાં મંદિર બંધાવવાના અને **ગિરનાર તીર્થમાં પાજ બંધાવવાના** મારા મનોરથો હતા."

(૮) વિ. સં. ૧૫૧૯માં શ્રીરત્નમંદિરગણિતકૃત 'उपदेशतरंगिणी' પૃ. ૧૨૧ માં—

"श्रीबाहडदेवमन्त्रिणा श्रीशत्रुंजयोद्धार—**रैवताचलसुगमपद्याकरण**—भृगुकच्छ-समलिकाविहारोद्धार—तीर्थद्वययात्रादि—मनोरथाः स्वपितृ मं. उदायनसत्काः सफलीकृताः।"

અર્થાત્—"શ્રી બાહડદેવ મંત્રીએ પોતાના પિતા મંત્રી ઉદયનના ૧ શ્રી શત્રુંજયનો ઉદ્ધાર, ૨ **ગિરનાર ઉપર સુગમ પાજ,** ૩ ભરૂચમાં સમળીવિહાર ચૈત્યનો ઉદ્ધાર અને ૪ બન્ને તીર્થોની યાત્રા વગેરે ચાર મનોરથો સફળ કર્યા."

આ ત્રણે ઉલ્લેખોમાં પણ છઠ્ઠા ઉલ્લેખમાં એક પ્રતિજ્ઞાનો, સાતમામાં ત્રણ પ્રતિજ્ઞાનો અને આઠમામાં ચારનો ઉલ્લેખ છે.

આ બધા ઉલ્લેખોમાં કોઇ સ્થળે પ્રતિજ્ઞા કર્યાનો ઉલ્લેખ છે અને કોઇ સ્થળે મનોરથ–ભાવના હોવાનો ઉલ્લેખ છે. મનોરથ–ભાવનાની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો મહામાત્ય ઉદયન જેવાના અંતરમાં અનેક પ્રકારના મનોરથો ભર્યા હોય એમાં કશી નવાઇ નથી. અને એ મનોરથોમાં ગિરનારની પાજ બંધાવવાના કે અંબડને દંડનાયક બનાવવાના મનોરથનો પણ સમાવેશ થઈ શકે. બાકી અભિગ્રહ પૂર્વકની પ્રતિજ્ઞાની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો તેણે (૧)—શત્રુંજય અને (૨) શકુનિકાવિહારનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની–એમ બે જ પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી એમ માનવું ઠીક લાગે છે.

મહામાત્ય ઉદયનને પોતાના ન્હાના પુત્ર અંબડને દંડનાયક બનાવવાની ઇચ્છા હોય એમ સિંઘી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત 'पुरातनप्रबंधसंग्रह' પૃ. ૩૨ ઉપર છપાયેલ 'मंत्रिउदयनप्रबंध' ઉપરથી જણાય છે. એ પ્રબંધમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે–"૭૦ વર્ષની ઉમ્મરે મંત્રી ઉદયનની પત્નીનું અવસાન થયું, ત્યારે પિતાને ઉદાસીન રહેતા જોઇને બાહડ મંત્રીએ યુક્તિ કરી પિતાને ફરી પરણાવ્યા. અને આ નવી પત્નીથી તેને (रायविहार[1] आंबडो जात:) રાયવિહાર આંબડ નામે પુત્ર થયો." બીજા ઉલ્લેખો પ્રમાણે ઉદયનને કુલ ચાર પુત્રો હતાં—૧ બાહડ, ૨ ચાહડ, ૩ આંબડ અને ૪ સોલાક.[2] આમાંના પ્રથમ બે પ્રથમ પત્નીથી થયા હતા અને આંબડ અને સોલાક આ નવી પત્નીથી થયા હતા. એટલે નવી પત્નીના પ્રથમ સંતાનરૂપ આંબડ ઉપર ઉદયનને વિશેષ પ્રીતિ હોય અને તેથી તેને દંડનાયક બનાવવાની ઇચ્છા હોય એ સ્વાભાવિક છે.

---

૧. સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા પ્રકાશિત 'પ્રબંધ ચિંતામણિ' પૃષ્ઠ ૮૧ તથા ૮૮ માં અને 'ઉપદેશતરંગિણી' પૃ. ૭૧ માં આંબડના નામ સાથે **રાજપિતામહનું** બિરૂદ મળે છે. આ બિરૂદ તેને મલ્લિકાર્જુનનો પરાજય કરીને કોંકણનો વિજય કરવાના પ્રસંગે શ્રી કુમારપાલ રાજાએ આપ્યાનું લખ્યું છે. અહીં રાજપિતામહના બદલે **રાયવિહાર** એવું વિશેષણ એના નામ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. **વિહાર** શબ્દ પ્રાકૃત છે, **વિહુર** પણ એ જ અર્થવાચી પ્રાકૃત શબ્દ છે. એનું સંસ્કૃતરૂપ **વિદ્ધાર** થાય છે અને તે એક નક્ષત્રનું નામ છે અને એ નક્ષત્ર વક્રીગતિથી ભોગવવું પડે છે. (જુઓ 'દિનશુદ્ધિદીપિકા અને મુનિ દર્શનવિજયજીકૃત વિશ્વપ્રભા' ગ્રંથ, પૃ. ૪૩૪, પ્રકાશક–શ્રી ચારિત્ર સ્મારક સીરીઝ). વળી 'વિહુર' શબ્દનો અર્થ 'ભય' પણ થાય. એટલે આ વિશેષણ પણ અંબડને માટે સાર્થક છે.

૨. શ્રી રામલાલ ચુનીલાલ મોદીએ 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા મહોત્સવ અંક'માં લખેલ 'મંત્રી ઉદયન અને તેનો વંશ' શીર્ષક લેખના અંતે આપેલ વંશવૃક્ષમાં સોલાકને ધર્મે માહેશ્વરી ગણાવ્યો છે જ્યારે એ જ લેખકે ત્યાર પછી 'ભારતીયવિદ્યા' ભાગ બીજો અંક ૧ ના ૯૮ અને તે પછીના પાનાંઓમાં આપેલ 'સોલંકી સમયના રાજપુરૂષોની નામાવલી' શીર્ષક લેખમાં સોલાકની ગણના જૈન રાજપુરૂષોની નામાવલીમાં કરી છે.

ગિરનારની જૂની પાજ—

મહારાજા કુમારપાળ ક. સ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય સાથે ગિરનારની યાત્રાએ આવ્યા તે વખતે ગિરનાર ઉપર ચઢવાનો જે જૂનો માર્ગ હતો તે સંબંધી **शृंखलपद्या** અથવા **सांकलिआ पद्या** એવા ઉલ્લેખો મળે છે. પણ આનો ખરો અર્થ શું કરવો એ નક્કી થઇ શક્યું ન હતું. છતાં ગયા લેખમાં પૃ. ૧૩૫ ની પાદનોંધમાં એવું અનુમાન કર્યું હતું કે એ કોઇ વિશિષ્ટ નામ હોવું જોઇએ. ત્યારપછી વિશેષ તપાસ કરતાં એ અનુમાન સાચું ઠર્યું છે.

પહેલાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી વતી ગિરનાર તીર્થમાં કામ કરતા અને અત્યારે શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી તરફથી શ્રી શત્રુંજય ઉપર ઇન્સ્પેકટર તરીકે કામ કરતાં શ્રીયુત સૌભાગ્યચંદભાઇને આ સંબંધી પૂછતાં જણાયું છે કે ગિરનારથી લગભગ ૮ માઇલ ની દૂરી ઉપર અત્યારે પણ **સાંકળી** નામનું ગામ છે. જેતલસરથી સાંકળી, સાંકળીથી ચોકી અને ચોકીથી વડાળ થઇને લગભગ ૩–૪ માઇલ ચાલ્યા પછી સહસાવનના માર્ગે થઇ ગિરનાર ઉપર ચડી શકાય છે. મૂળ મંદિર વગેરેનો આ ચાલુ દરવાજો જોતાં પણ એમજ લાગે છે કે સાંકળી તરફનો માર્ગ મુખ્ય માર્ગ હોવો જોઇએ. કુંડ વગેરે પણ એ તરફ જ આવે છે. જો કે અત્યારે આ માર્ગનો ઉપયોગ બહુ ઘટી ગયો છે, મોટે ભાગે જાત્રાળુઓ જૂનાગઢના માર્ગે જ ઉપર ચડે છે, છતાં કોઈ કોઇ જાત્રાળુઓ અત્યારે પણ આ માર્ગનો ઉપયોગ કરે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જેમ શ્રી શત્રુંજય ઉપર ચડવાનો જે માર્ગ ઘેટી ગામ પાસેથી શરૂ થાય છે તેને ઘેટીની પાગ અને રોહીશાળા પાસેથી શરૂ થાય છે તેને રોહીશાળાની પાગ કહે છે તેમ ગિરનાર ઉપર જવાનો જે માર્ગ **સાંકળી ગામ** પાસેથી જતો હતો તેનું નામ **સાંકળીઆ પાજ** પડયું હતું.

આ સંબંધી વિશેષ તપાસ કરતાં 'प्रभावक-चरित्र'માંના 'श्रीहेमचंद्रसूरिप्रबन्ध'માં પણ ઉપરની વાતને પુષ્ટિ આપે એવો જ ઉલ્લેખ મળ્યો છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

स प्रदापयदावासान् **संकलग्राम**सन्निधौ ।
गिरिं तत्र स्थितोऽपश्यन्नेत्रामृतरसायनम् ॥ ३२७ ॥

અર્થાત્—"તેણે (મહારાજા સિદ્ધરાજે) **સાંકળીગામ**ની નજીકમાં રહેવાને ઉતારા આપ્યા અને ત્યાં રહ્યારહ્યા આંખોને માટે અમૃત સમાન પર્વતનાં દર્શન કર્યાં."

આ ઉપરથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે ગિરનાર ઉપર ચઢવાનો જૂનો માર્ગ સાંકળી ગામ પાસેથી જતો હોવાના કારણે એ **'સાંકળીઆ પાજ'**ના નામે વિખ્યાત થયો હતો.

આ સાંકળી પાજ સિવાય એક બીજો પણ ઉપર ચઢવાનો જૂનો માર્ગ છે, જેને રાણપુર–ભેંસાણવાળો રસ્તો કહેવામાં આવે છે. આ રસ્તે પાંચમી ટૂંકે જવાય છે. રસ્તો કઠણ અને કેડી–પગદંડીનો છે.

ગિરનારની નવી પાજ સંબંધી વધુ ઉલ્લેખો:—

આ સંબંધી ૨ શિલાલેખસ્થ અને ૧૧ ગ્રંથસ્થ એમ કુલ તેર ઉલ્લેખો આપણે જોયા છે. ત્યારપછી વધુ તપાસ કરતાં નીચે મુજબ પાંચ વધુ ઉલ્લેખો મળી આવ્યા છે—

(૧૨) વિ. સં. ૧૪૯૨ માં ઉ. શ્રી જિનમંડનકૃત 'कुमारपालप्रबन्ध'ના પૃષ્ઠ ૭૨ ઉપરનો એક ઉલ્લેખ, જેમાં બાહડે પાજ બંધાવ્યાની વાત છે તે, ગયા અંકમાં સાતમા ઉલ્લેખ તરીકે આપ્યો છે. ત્યાર પછી વધુ તપાસ કરતાં એ જ ગ્રંથમાં પૃષ્ઠ ૧૦૫ ઉપર પાજ બંધાવ્યા સંબંધીનો એ શ્લોકાત્મક બીજો ઉલ્લેખ પણ મળી આવ્યો છે, જે બન્ને શ્લોકો ગયા અંકમાં છઠ્ઠા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ વિ. સં. ૧૪૨૨ માં શ્રી જયસિંહસૂરિકૃત 'कुमारपालभूपालचरित्र'ના સર્ગ ૯ માંના શ્લોક ૩૬૩-૩૬૪ સાથે અક્ષરશઃ મળતા આવે છે. આ ઉલ્લેખ પ્રમાણે બાહડે નહીં પણ આંબડે પાજ બંધાવ્યાનું નક્કી થાય છે.

આ ઉપરથી જણાય છે કે-કુમારપાલપ્રબંધકારે પોતે પાજ બંધાવ્યા સંબંધનો એક ઉલ્લેખ આપ્યા પછી એ જ સંબંધી ભિન્ન અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતો બીજો ઉલ્લેખ, અને તે પણ બીજા ગ્રંથકારે બનાવેલ શ્લોકોને જ અક્ષરશઃ ઉદ્ધરીને, આપ્યો છે.

(૧૩) વિ. સં. ૧૫૦૩ માં શ્રી સોમધર્મગણિકૃત 'उपदेशसप्ततिका' અધિકાર ૨, ઉપદેશ ૩ જામાં—

"अथा**म्रदेवो**ऽपि पितुर्निजस्य, श्रेयोनिमित्तं पुनरुद्दिधीर्षुः ।
शकुनिचैत्यं भृगुकच्छनाम्नि, पुरे गतो भूरिपरिच्छदेन ॥ १ ॥
येन त्रिषष्टिलक्षाभिष्टंककानां व्यधाप्यत ।
गिरिनारगिरौ पद्या, स श्लाघ्यो भुवनत्रये ॥ २ ॥"

અર્થાત્—"અને પોતાના પિતાના કલ્યાણમાટે શકુનિચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવા ઇચ્છતો **આમ્રદેવ** પણ મોટા પરિવાર સાથે ભરૂચ નામના નગરમાં ગયો; જેણે ત્રેસઠ લાખ ટંકાનું ખર્ચ કરીને **ગિરનાર પર્વત ઉપર પાજ કરાવી**, તે ત્રણે લોકમાં પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે."

(૧૪) વિ. સં. ૧૫૧૯ માં શ્રી રત્નમંદિરગણિકૃત 'उपदेशतरंगिणी' પૃ. ૧૨૨-૧૨૩ માં

"ततः श्री **आम्बडदेवेन** जीर्णदुर्गपार्श्वे वृद्धबालानां सुखारोहणार्थं सुगमा पद्या रैवताचले त्रिषष्टिलक्षैः कारिता । यतः

त्रिषष्टिलक्षद्रम्माणां गिरिनारगिरौ व्ययात् ।
भव्या **बाहडदेवेन** पद्या हर्षेण कारिता ॥ ७ ॥"

અર્થાત્—"ત્યારપછી શ્રી **આંબડદેવે** ગિરનાર ઉપર, જૂનાગઢની પાસે વૃદ્ધો અને બાળકોને સુખે ચઢવા માટે તેસઠ લાખના ખર્ચે સુગમ એવી પાજ બંધાવી, કેમકે—

તેસઠલાખનો ખર્ચ કરીને, **બાહડદેવે** ઉલ્લાસ પૂર્વક ગિરનાર ઉપર સુંદર પાજ કરાવી."

આ ઉલ્લેખમાં પણ શ્રી જિનમંડનકૃત 'कुमारपालप्रबंध'ની જેમ બે ઉલ્લેખો આપીને આંબડ અને બાહડ બન્નેને પાજ બંધાવનાર તરીકે વર્ણવ્યા છે. સંભવ છે કે ઉપરના મૂળ ઉલ્લેખમાં यतः કરીને બાહડદેવે પાજ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ કરતો જે શ્લોક આપ્યો છે તે બીજા કોઇ ગ્રંથમાંથી ઉધ્ધૃત કરીને આપ્યો હોય. પણ એ શેમાંથી ઉદ્ધૃત કર્યો હશે તે જાણી શકાયું નથી.

(૧૫) સિંઘી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત 'पुरातनप्रबंधसंग्रह'માંનો પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર છપાયેલ 'महं आंबाकारितगिरिनारपाजप्रबन्ध' આપણે ગયા અંકમાં નવમા ઉલ્લેખ તરીકે

જોઈ ગયા છીએ. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આંબાડ ગિરનારની પાજ બંધાવનાર હતા. આજ મતલબના બીજા ત્રણ ઉલ્લેખો એ જ ગ્રંથમાં છપાયેલ છે જેમાંનો એક પૃષ્ઠ ૮૨ ઉપર 'कुमारपालदेवतीर्थयात्राप्रबन्ध'માં નીચે મુજબ છે—

"सर्वं तीर्थकार्यं कृत्वा नृपो वाग्भटदेवेन **नूतनपद्यया मन्त्रिणाऽऽम्रेण कारितयो**त्तारितः ।"

અર્થાત્—"તીર્થ સંબંધી સઘળું કામ પતાવીને વાગ્ભટ દેવ (કુમારપાળ) રાજાને આમ્ર **મંત્રીએ કરાવેલી નવી પાજ** દ્વારા નીચે ઉતાર્યો."

બીજો ઉલ્લેખ પૃષ્ઠ ૪૭ ઉપર આ પ્રમાણે છે—

"अतो नव्यपद्यया देवनमस्करणं विधास्यामः । इत्युक्ते **आम्बाकेन नव्या पद्या कारिता ।**"

અર્થાત્—"એટલા માટે (છત્રશિલાના માર્ગે બત્રીશ લક્ષણા જે પુરુષ જાય તો શિલા પડવાનો ભય છે એ માટે) આપણે નવીન પાજ દ્વારા દેવને નમસ્કાર કરીશું. એમ કહ્યું એટલે **આંબાડે** નવી પાજ કરાવી."

ત્રીજો ઉલ્લેખ પૃ. ૧૨૬ ઉપર આ પ્રમાણે છે—

"नृपादेशात् आंबडेन त्रिषष्टिलक्षै रैवतकपद्या ।"

અર્થાત્—"રાજાની આજ્ઞાથી આંબડે ત્રેસઠલાખના ખર્ચે ગિરનારની પાજ કરાવી."

(૧૬) ઉપાધ્યાય શ્રી જંબૂવિજયજીની 'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' નામક (અમુદ્રિત) ગ્રંથની એક હસ્તલિખિત પ્રત, જેમાં કર્તાના નામનો, રચ્યા સંવતનો કે લખ્યા સંવતનો નિર્દેશ નથી તે, પંડિત અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહ પાસે પ્રતિલિપિ કરવા માટે આવી છે. એ ગ્રંથમાં 'मह० आंबाकारितगिरिनारिपाजप्रबन्ध' નામક એક પ્રબંધ હોવાનું પં. અંબાલાલભાઈ પાસેથી જાણી એ પ્રબંધની નકલ જોઈ. એ પ્રબંધ આપણે ગયા અંકમાં નવમા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ સિંઘી જૈન ગ્રંથમાળા પ્રકાશિત 'पुरातनप्रबन्धसंग्रह'માંના પૃ૦ ૩૪ ઉપર છપાયેલ 'मह० आंबाकारितगिरिनारिपाजप्रबन्ध' સાથે શરૂઆતમાં અક્ષરશઃ મળતો છે અને પાછળના ભાગમાં મુખ્ય અર્થની દૃષ્ટિએ મળતો હોવા છતાં થોડોક મોટો છે. એમાં મુખ્ય વસ્તુની દૃષ્ટિએ કશો ફરક ન હોવાથી એ અહીં આપ્યો નથી.

અહીં એક વસ્તુ નોંધવા જેવી એ છે કે ગયા અંકમાં છપાયેલ ઉપર્યુક્ત નવમા ઉલ્લેખનો અનુવાદ કરતી વખતે પૃ૦ ૧૩૬ ની ત્રીજી લીટીમાં અનુવાદમાં '[નવી પાજદ્વારા]' એટલું લખાણ વધાર્યું હતું, અને પૂર્વાપર સંબંધ મેળવવા માટે અનુવાદમાં 'નવી પાજ દ્વારા' એટલું લખાણ ઉમેરવું જરૂરી છે એવી પાદનોંધ લખી હતી. 'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह'માંનો આ પ્રબંધ જોતાં આ વાત સાચી ઠરી છે. એમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે કે—

"महं बाहडदेवेन सांकलिआलियां पद्यां उपर्यारोपितः ।....नृपस्तु **नूतनपद्यामुखे** सुखासनेऽधिरोपितः । क्षणेन च तीर्णवान् ।"

અર્થાત્—"બાહડમંત્રી (કુમારપાલ રાજાને) સાંકળીયા પાજથી ઉપર લઈ ગયા...... અને રાજાને **નવીન પાજ** તરફ પાલખીમાં બેસાર્યા અને (તે) ક્ષણભરમાં નીચે આવી પહોંચ્યા."

આ બધા ઉલ્લેખો તથા બીજા ઉલ્લેખોના આધારે પાજ કોણે બંધાવી તે સંબંધી વિચારણા હવે પછી કરીશું. (ચાલુ)

'अरिहन्त-चैत्य' शब्दका अर्थ

[रतनलालजी डोसीको जवाब]

लेखक—पूज्य मुनिमहाराज श्रीविक्रमविजयजी

(क्रमांक ८७ से क्रमशः)

ता. ३-११-४१ के स्था. जैनपत्रमें उपचारके विषयमें डोसीजी शास्त्रका लेश भी ज्ञान न होनेसे हस्तिश्वान न्यायसे उपचार शब्दका वर्णन यद्वातद्वा करते हुए कहते हैं कि औषधोपचार, कुतर्कोपचार, इच्छितोपचार, परन्तु शास्त्रमें इन उपचारोंका अवलम्बन नहीं होता है। इस प्रकारके दुरालोचनसे कोई भी सिद्धान्त अन्यथा नहीं हो सकता, क्योंकि जब उपचार शब्दका भी ज्ञान नहीं है तो उसके दुरूह प्रभेदोंका क्या विचार हो सके? श्रीविजयानंदसूरिश्वरजी महाराजने 'उपासक दशांगमें मूर्तिपूजाका जिक्र नहीं' ऐसा लिखा है तो भी आपकी इष्टसिद्धि नहीं हो सकती है, क्योंकि वे तो 'अर्हत् चैत्यानि'का 'अर्हत् प्रतिमा' ही अर्थ करते हैं। इसी मतलबसे सूरिजीने लिखा कि इसका अर्थ यह नहीं कि उपासक दशांगमें नाम मात्र भी मूर्तिका विषय नहीं, सूरिजीके लेखको नहीं समजते हुए उनको हठधर्मी कहनेमें शर्म आनी चाहिए। फिर लिखते हैं कि 'अंबडाधिकारमें आप अन्य तीर्थोंमें ही जब साधुका समावेश करते हैं तब आनंदाधिकारमें अन्ययूथिक देवमें ही मूर्तिको क्यों नहि मिला लेते?' हां, 'अन्ययूथिक देव' शब्दसे आपने मूर्ति स्वीकार की, जिससे उसमें ही मूर्तिको मिलानेका प्रश्न करते हो, तब तो, अन्ययूथिक देवके साथ 'पुव्विं अणालित्तेणं आलविसए वा संलविसए वा' इसका, कुछ संबंध मिलाईए। न मालुम यह वाक्य कहांसे आ पडा? डोसीजीका सारा खेल बीगाड रहा है। और अन्यतीर्थिक साधु वस्तुतः साधु न होनेसे अन्य तीर्थोंमें उनका समावेश हो सकता है, और अन्य तीर्थिक परिगृहीताईद्मूर्ति मात्र अमान्य नहीं है, जो अमान्य है उसको सूचानेके लिए ही 'अन्यतीर्थिकपरिगृहीतार्हद्चैत्य'का पृथक् उपादान सार्थक है, अन्ययूथिक देवमें उसका समावेश नहीं हो सकता है।

चारण मुनिके प्रकरणमें ईर्यापथिकाकी आलोचना जो बताई गई है वह यथार्थ ही है, और उस स्थलका मूल पाठ भी पहिले ही दृष्ट और विचारित है। तभी तो यह अर्थ प्रामाणिक होता है, नहीं तो 'तस्स ठाणस्स' का अर्थ सर्वथा संगत हो ही नहीं सकता, क्योंकि वहां तो तुमारे हिसाबसे ज्ञानका गुणानुवाद ही होता है, फिर उस स्थान (तस्स ठाणस्स) की आलोचना कैसे? अगत्या तुमको भी गमनागमन संबंधी आलोचना कहनी होगी। तो फिर नाहकमें 'तस्स ठाणस्स'की शरण लेकर विना युक्ति गमनागमन संबंधी यथार्थ

आलोचनाको अयथार्थ लिखकर भोलेभाले पामरोंको यथार्थ अर्थसे वंचित क्यों करते हो? और 'यह शक्तिकी बात है अर्थात् कोई आता जाता नहीं,' ऐसा आप कहते हैं और आपके गुरु तो 'यहांसे उडकर नंदनवनमें विश्राम लेवे. वहांसे भी पीछा अपने स्थान आवे' इत्यादि लिखते हैं। तब कहीये आप सच्चे या आपके गुरु सच्चे? वे तो 'आवे उडकर विश्राम लेवे' ऐसे लिखते हैं. और आप कहते हो कोई आता जाता नहीं। आपके मतसे आलोचना तो आही नही सकती क्यों कि जाता आता कोई है ही नहीं और गुणानुवादमें कोई आलोचना है ही नहिं, आपके लिये वह स्थान रहा ही नहीं। ....

ता. १-१-४२ के लेखमें श्रीमान् रतनलालजी लिखते हैं कि "कितनी भद्दी तर्क है? सूरिजी जानते हैं कि सारी जैन समाज तीर्थंकरोंको अनन्तशक्तिशाली मानती है" इत्यादि परंतु सोचते ही नहीं कि भद्दि तर्क है किसकी? पूज्य सूरीश्वरजी म. की या आपकी? आपने 'लोंकाशाह मत समर्थन' में लिखा था कि 'मूर्ति स्वयं दूसरोंके शरण में रही हुई है वह औरोंके लिये किस प्रकार शरणभूत हो सकेगी?' इसके जवाबमें पू. गुरुदेवने लिखा कि तुम्हारे साधुओंका पेट तुम भर रहे हो, उनके नाक कान आततायी काट लेते हैं, ऐसे गुरु तुम्हारा क्या कल्याण कर सकते हैं? इसका मतलब यह है कि जैसे वे पराधीनता भोगते हुए भी तुम्हारा कल्याण कर सकते हैं ऐसा तुम मानते हो **वैसे ही** मूर्तिके विषयमें मानना चाहीए। पराधीन गुरु कल्याण कर सके और मूर्ति नहीं यह तो अर्धजरतीय न्याय है, दुनियामें पक्षपाती क्यों बन रहे हो? ऐसे सीधे सादे विषय को भी न समजते हुए तीर्थंकर और साधुओंकी शक्तिका नाप निकालने लग गये, इससे तो यही सिद्ध होता है कि किसी न किसी प्रकार, हो सके या न हो सके खंडन करना।

'साधुओंकी शरणमें संसारतापसे तपा हुवा मानव चला जाय तो उसे वह निर्भय करता है' शिष्य होने वालेको गुरुका बलाबल देखना जरुरी नहीं, मात्र तीर्थंकर भगवानका धर्मधन ही उसके पास होना चाहिए, इस तरह की आपकी युक्ति ही इस बातको सिद्ध करती है कि संसारतापसे तपा हुआ मानव मूर्तिकी शरणमें चला जाय तो उसे वह शुभ भावोत्पादकताको देकर निर्भय कर देती है, भक्तको मूर्तिका पराश्रितत्व या अनाश्रितत्वको देखनेकी जरुर नहीं, मात्र महाबली तीर्थंकर भगवानकी भावोत्पादकतारुप धन ही उसके पास होना चाहीए, इस प्रकार युक्तिकी समता होने पर भी एक देशको स्वीकारना अन्य देशको नहीं स्वीकारना यह कहांका न्याय है? और अनेकों युक्तियां होने पर भी केवल यहां मैंने आपकी युक्तिसे ही आपको सुझा दिया है।

जब मूर्तिके पराश्रितत्वादि ज्ञानका नियम ही नहीं है तो 'मूर्ति स्वयं दूसरेके शरणमें रही हुई है, वह औरोंके लिये किस प्रकार शरणभूत हो सकेगी?' यह तर्क कैसे ठहर सकता है? जो पराश्रित होता है वह अन्यका आश्रय नहीं होता है, ऐसा नियम ही नहीं है, क्योंकि पराश्रित साधु भी दूसरोंको किसी न किसी प्रकार शरण देता ही है। अगर साधु स्वतंत्र है ऐसा कहो तो ऐसे स्वच्छंद साधुका आश्रय कौन बुद्धिमान पुरुष ले सकता है? और चतुर्विध संघाश्रित धर्म भी परको आश्रय देता ही है, और तीर्थंकरका नाम वाचकतया पराधीन होने पर भी अन्यको शरण देता ही है इत्यादि अनेक उदाहरण मिलते है जिनके आगे आपकी युक्ति नहीं ठहर सकती।

'अरिहंतकी शरणमें अरिहंतमूर्ति दाखिल कर देते हैं वैसे सिद्धशरणमें सिद्धकी मूर्ति भी दाखिल होगी, सिद्ध स्वयं अमूर्तिक हैं तब उनकी मूर्ति कैसी बनती होगी' यह आपकी जिज्ञासा है, इसका समाधान–सिद्धशिलामें सिद्धोंकी जो स्थिति शास्त्रोंमें बताई गई है इसी तरह उनकी मूर्ति है इस लिये 'अमूर्तिका आकार नहीं होता है अत एव 'उसकी मूर्ति नहीं हो सकती' ऐसा आग्रह नहीं रखना और ज्यादा देखना हो तो आपके गुरु शंकर मुनि कृत सचित्र मुखवस्त्रिका देख लेना जहां गजसुकुमालजीकी तस्वीर के मस्तक पर सिद्धोंकी तस्वीर लिखी है। इसी प्रकार ज्ञानादिको भी समझ लेना।

तुंगीयाके श्रमणोपासक देवदेवीकी सहाय लेनेवाले नहीं थे, तब उनके लिए गोत्रदेवकी पूजनकी तो बात ही कहां रही? मुलं नास्ति कुतः शाखा '?। यह बात शास्त्रमें उन्हींके लिए दिये हुए विशेषणों (असहेज्ज–देवा–सुर–नाग–सुवण्णस्स) से सिद्ध है, अतः 'नाया कयबलिकम्मा 'से जिनेश्वर भगवानकी ही पूजा साबीत है।

आपके गुरु इसका 'स्नान किया–कोगले किये' ऐसा अर्थ करते हैं, यह तो असंबद्ध और अनभिज्ञता ही है। पारिभाषिक हो तो तुम्हारे लिये ही मान्य हो सके न कि प्रमाणसे विवेचकोंको। × × ×

'अरिहंत चेइयाणं' जहां २ आता है वहां २ अरिहंत भगवानकी मूर्ति या मंदिर दोही अर्थ होते हैं, अतः मूर्तिको उडानेके लिये यहां पर अनेक अर्थ करना नाहकमें मगजमारी ही है, यही बात सूरजी महाराजने अपनी समालोचनामें बताई है। [क्रमशः]

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે. વ્ય.

નવી મદદ

૫૧) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી શેઠ પ્રેમચંદજી ગેમાજી બાલીવાલાના સુપુત્ર શેઠ ઉદેભાણુશ્રી તરફથી.

૫૧) શેઠ સુબોધચંદ્ર પોપટલાલ, અમદાવાદ

૩૧) શેઠ પોપટલાલ પુંજાભાઇ, અમદાવાદ

૩૧) શેઠ શાંતિલાલ પ્રેમચંદ.

સૌજન્ય

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના અંકના મુખપૃષ્ઠ ઉપર છપાયેલ શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થના જિનમંદિરના શિખરનો બ્લોક 'શંખેશ્વર મહાતીર્થ' નામક પુસ્તકના પ્રકાશક શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા-ઉજ્જૈનના સૌજન્યથી મળ્યો છે.

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઇ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત-આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર-તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને પોણા બે રૂપિયે રતલનો થઇ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠગણા ભાવ થઇ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપણું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक ६–७	ફાગણ-ચૈત્ર શુદિ ૧૦ : ગુરુવાર : ફેબ્રુઆરી-માર્ચ ૧૫	९०–९१

વિષય – દર્શન

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક-બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડયા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ, મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૯ ક્રમાંક ૯૭–૯૯ અંક ૧–૩

અંજલિ

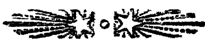
:

સતી શિરોમણિ સાધ્વી ચંદનબાલા એ પ્રભુ મહાવીરના યુગની એક અતિ તેજસ્વિની સ્ત્રી-વિભૂતિ છે.

પરમાત્મા મહાવીરના જન્મદિનના પ્રસંગે પરમાત્મા મહાવીરના યુગના જૈન ઇતિહાસમાં અમર સ્થાન મેળવનાર આ સાધ્વી સ્ત્રીનું જીવન આલેખતી ત્રણસો વર્ષથીય વધુ પ્રાચીન યશોગાથા રૂપ સ્વાધ્યાય આજે પ્રગટ થાય છે એ એક સુયોગ છે.

આ સાધ્વી સ્ત્રીનું પવિત્ર સ્મરણ આપણને સાધુતા પ્રત્યે પ્રેરે એ જ ભાવના !

સંપાદક

જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરશિષ્ય

શ્રી દેવવિજયજીવિરચિત

શ્રી ચંદનબાલા–સ્વાધ્યાય

સંગ્રાહક

શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ.

વીર જિણેસર પાય પણમી કરી,
સુણજ્યો ચંદનબાલા મન ધરી.

ત્રૂટક

મન ધરી ચંદનબાલા સુણજ્યો, જેણઇં અભિગ્રહ પૂરીઓ,
તે કવણ ગામિં કવણ ઠામઇં, સુરહિ મહિમા કીમ કીઓ;
નયર કોસંબી રાજ પાલઇં, શતાનિક તિહાં નરવર,
મૃગાવતીઅ રાણી તાસ સહિઅર, નંદી નામઇં સુંદર. (૧)
સેઠ ધનાવો ધનવંત જાણીઇ, મૂલા નામઇ ઘરણી. વખાણીઇ.

ત્રૂટક

વખાણીઇં મૂલાભી(ભિ)ધાનઇ, સુગુણ નામઇં સુંદર,
સિરિ વીર જિણવર એણઇં અવસર, પહુતલા સુખકર;
સો પોસ બહુલે પ્રતિપદાઇં, એ અભિગ્રહ લિદ્ધએ,
નિજ મન માંહિં અતિ ઉછાહિં, મોટઇ ભાવઇ લીધ એ. (૨)
ધૂઆ રાયની મસ્તક ખુર કરી. ઉપવાસ ત્રીણિ રોતી દુખ ધરી.

ત્રૂટક

દુઃખ ધરીઅ રોતી પગઇ અઠીલઇ, એક પગ બાહિર કરી,
ઉંબર માંહિ ચરણ બીજો, બિહાર (પંપાર?)ની વેલા ભરી:
જો ઘર પીયારઇં સૂર્પ ખૂણઇ, બાકુલ મુજ દીઇ,
તો એહ અભિગ્રહ અતિહિં દુસહ, સહી સહી પૂ(પૂ)રો હુઓ. (૩)

કરીય અભિગ્રહ જિણ વિહરણ ગયા, ભિખ્યા(ક્ષા) ફિરતાં માસ ચ્યાર જ થયા.

ત્રૂટક

ઇમ ફિરતાં થયા માસ ચ્યાર જ, એક દિન નંદા ઘરઇં,
વિહરણ પહુતા વીર જિનવર, જંગમ સુરતરુ તસ ઘરિં;
આણંદસ્યું તબ તેહ ઉઠી, મોટા મોદક લેઇ કરી,
અજોગ્ય જાણી ભાવ આણી, તવ ચાલ્યા વેગી કરિ. (૪)
તવ સા નંદા સહિઅરનઇં કહઇં, વીર જિનેસ ભિક્ષા નવિ લિઇં.

ત્રૂટક

નવિ લિઇં ભિખ્યા (ક્ષા) વીર જિનવર, અભિગ્રહ કીધો અછઇ,
રાણી રાજા વિનવ્યૌ, ઇમ જ વલિ તિહાં પછે;
તે વચણ સુણી નયર માંહે, બહુ ઉપાય કરાવએ,
એક નારી રોતી મોદક લઇ, જિનનઇ વિહરાવએ. (૫)

॥ ઢાલ ॥ રાગ કેદારો ॥

ગીત ગાઇં એક સુંદરીજી, એક સારે શૃંગાર;
એક જ બાલકને લેઇજી, દીઇ જિનવર આહાર. (૬)
હો વીર જિણ એહ અભિગ્રહ સાર, તુઝ ગુણનો નહિ પાર. હો વીર.–આંચલી
એક મૂકઇ વેણુ મોકલાજી, નાટિક એક કરંતિ,
એક અંબોડો સિર ધરીજી, તુમ્હ આહાર દેયંતિ. હો વીર. (૭)
રમતિ રામા રંગસ્યું, આણી હર્ષ અપાર;
વિહરાવઇ બહુ ભાવસ્યુંજી, તોહઇ ન લીઇ આહાર. હો વીર. (૮)
તેણઇં અવસર નરવરુજી, રાય **શતાનિક** જેહ;
ચંપાઇં બહુ દલ લેઇજી, વીટી રહીઓ તેહ. હો વીર. (૯)
ચંપાગઢ જબ લેલીઓજી, **દધિવાહન** નાસંતિ;
ધારણી ધૂઆ **વસુમતી**જી, સુભટનઇં હાથઇં ચઢંત. હો વીર. (૧૦)
વાટઇં પૂછઇ **ધારણી**જી, તું મુજ કિસુંઅ કરેસ;
તું મુજ પરણી વાલહીજી, તું મુજ વિનય વહેશ. હો વીર. (૧૧)
એહ વયણ શ્રવણે સુણીજી, સતીયશિરોમણિ તામ;
તતખિણ પ્રાણ તજ્યા સહીજી, હે હૈ કર્મ વિરામ. હો વીર. (૧૨)
વસુમતી કુમરી લેઇજી, આવ્યૌ નિજ ઘરિ માંહિ;
કોપ કરઇ ઘરણી તિસઇંજી, દેખી કુમરી ઉછાંહિ. હો વીર. (૧૩)
પ્રહ સમય વેચન ગયોજી, ઘરણીતણઇં આદેશ;
સાથઇ લે ઊભી કરીજી, દેખઇં એક તિહાં વેશ. હો વીર. (૧૪)
મૂલ પૂછિં વેશ્યા તિસઇંજી, કહઇ શત પંચ દિનાર;
કુમરી પૂછઇ તેહનઇંજી, તુમ્હ ઘર કિસ્યો આચાર. હો વીર. (૧૫)

નિત નવલા નર સેવઇંજી, ભોજન કૂર કપૂર;
વચન સુણી વેશ્યા તણાજી, કુપ હૂઓ તવ સૂરિ. હો વીર. (૧૬)
સુભટને તે કુમરી કહેંજી. એહનઇં સાધિ મ દેઇ;
સેઠ **ધનાવો** આવીઓજી, મૂલ પૂછઇં તવ તેય. હો વીર. (૧૭)
સેઠ વેશ્યા માહોમાહિંજી, લાગો તિહાં વિવાદ;
ચક્કેસરિ સાનિધ કરીજી, વેશ્યા ઉડાયો નાક. હો વીર. (૧૮)
સેઠ **ધનાવઇં** મૂંકાવિજી, આણી નિજ ઘરિ માંહિ;
પુત્રી કરીનઇં તિહાં ધરીજી, હરખ હૂઓ મનમાંહિ. હો વીર. (૧૯)

॥ ઢાલ ॥ રાગ સિંધુઓ ॥

વસુમતિ કુંમરી તિહાં રહઇં, બોલઇં મધુરી વાણિ રે;
જાણે અભિનવ સરસતી, કલા ચોસઠિની જાણિ રે.

ત્રૂટક

સુજાણ કુમરી રૂપઇં અમરી, સેઠનું મનમોહએ,
ઘણુ ચંદ જઇસો કણય શરીરસો, દેહ જેહનું (નો) સોહએ;
તેણઇં નામ દીધું ગુણે અનોપમ, **ચંદનબાલા** તેહનું,
તવ દીઇ હરખઇં નયણ નિરખઇં, **ચંદનબાલા** ઘાનું ઘાનું. (૨૦)

ઢાલ

રૂપઇં સોહગ સુંદરી સુલલિત વેણઇં સારી રે;
ચંપકવન્ની દેહડી ચિંતઇ **મૂલા** નારી રે.

ત્રૂટક

મૂલા કુનારિ મનિંહિઇ ચિંતઈ, એહ સુજનઇં દુખ દીઈ.
એહવું જાણી ક્રોધ આણી, સેઠાણી ચિંતઇં હીઇં;
નાવી તેડાવી **ચંદનબાલાનું**, સીસ ભદ્ર કરાવએ,
નાલઈ વાસઈ ઘણું મારી, પગઇં અડીલ ઘલાવએ. (૨૧)

ઢાલ

ઓરા માંહિ ઓરડો, રડતી ઘાલી બાલ રે;
ચંદનબાલા દુખ ધરઇં, તાલૂં દીઈ તતકાલ રે.

ત્રૂટક

તતકાલ તાલૂં દેઈ કરીનઈ, **મૂલા** મન હરખઇ સહી,
દિવસ બીજઇ સેઠ આવ્યો, **ચંદના** દેખઈ સાહી;
સેઠ **પૂછઇ** કુમરી કિહાં છઈ, ન દીસઇં કારણ કિસ્યું,
હું ન જાણું કિહાં ગઈ છઇં, ઉત્તર આપઇ તેહસ્યું. (૨૨)

ઢાલ

ઈમ કરતાં ત્રણિ દિન હૂઆ, તોહિ ન જાણઇ વાત રે;
પાડોસણ એક ડોકરી, સઘલી કહઇ તેણિ તાત રે.

ત્રૂટક

તાતિ નિજ મનહ ચિંતઈ, પાપિણી તિં સ્યું કર્યું,
બાર ઉઘાડી બાલ કાઢી, સેઠનિ મન સુખ હૂઓ;

કરીય અભિગ્રહ જિણુ વિહરણુ ગયા, ભિખ્યા(ક્ષાં) ફિરતાં માસ ચ્યાર જ થયા.

ત્રૂટક

ઈમ ફિરતાં થયા માસ ચ્યાર જ, એક દિન નંદા ઘરઇં,
વિહરણુ પહુતા વીર જિનવર, જંગમ સુરતરુ તસ ઘરિં;
આણંદસ્યું તબ તેહ ઉઠી, મોટા મોદક લેઇ કરી,
અજોગ્ય જાણી ભાવ આણી, તવ ચાલ્યા વેગી કરિ. (૪)

તવ સા નંદા સહિઅરનઇ કહઇં, વીર જિનેસ ભિક્ષા નવિ લિઈં

ત્રૂટક

નવિ લિઇં ભિખ્યા (ક્ષા) વીર જિનવર, અભિગ્રહ કીધો અછઇ,
રાણી રાજા વિનવ્યૌ, ઈમ જ વલિ તિહાં પછે;
તે વયણુ સુણી નયર માહે, બહુ ઉપાય કરાવએ,
એક નારી રોતી મોદક લઈ, જિનનઈ વિહરાવએ. (૫)

॥ ઢાલ ॥ રાગ કેદારો ॥

ગીત ગાઇં એક સુંદરીજી, એક સારે શૃંગાર;
એક જ બાલકને લેઇજી, દીઈ જિનવર આહાર. (૬)
હો વીર જિણુ એહ અભિગ્રહ સાર, તુઝ ગુણનો નહિ પાર. હો વીર.—આચલી
એક મૂકઇ વેણુ મોકલાજી, નાટિક એક કરંતિ,
એક અંબોડો સિર ધરીજી, તુમ્હ આહાર દેયંતિ. હો વીર. (૭)
રમતિ રામા રંગસ્યું, આણી હર્ષ અપાર;
વિહરાવઇ બહુ ભાવસ્યુંજી, તોહઇ ન લીઇ આહાર. હો વીર. (૮)
તેણુઇ અવસર નરવરુજી, રાય **શતાનિક** જેહ;
ચંપાઇં બહુ દલ લેઈજી, વીટી રહીઓ તેહ. હો વીર. (૯)
ચંપાગઢ જબ ભેલીઓજી, **દધિવાહન** નાસંતિ;
ધારણી ધૂઆ **વસુમતી**જી, સુભટનઇં હાથઇં ચઢંત. હો વીર. (૧૦)
વાટઇં પૂછઇ **ધારણી**જી, તું મુજ કિસુંઅ કરેસ;
તું મુજ પરણી વાલહીજી, તું મુજ વિનય વહેશ. હો વીર. (૧૧)
એહ વયણુ શ્રવણે સુણીજી, સતીયશિરોમણિ તામ;
તતખિણુ પ્રાણુ તજ્યા સહીજી, હૈ હૈ કર્મ્મ વિરામ. હો વીર. (૧૨)
વસુમતી કુમરી લેઇજી, આવ્યૌ નિજ ઘરિ માંહિ;
કોપ કરઈં ઘરણી તિસઇંજી, દેખી કુમરી ઉછાંહિ. હો વીર. (૧૩)
ગ્રહ સમય વેચન ગયોજી, ઘરણીતણુઇં આદેશ;
સાથઈં લે ઊભી કરીજી, દેખઇં એક તિહાં વેશ. હો વીર (૧૪)
મૂલ પૂછિં વેશ્યા તિસઈજી, કહઇ શત પંચ દિનાર;
કુમરી પૂછઈં તેહનઇંજી, તુમ્હ ઘર કિસ્યો આચાર. હો વીર. (૧૫)

નિત નવલા નર સેવઈંજી, ભોજન કૂર કપુર;
વચન સુણી વેશ્યા તણાજી, દુખ હૂઓ તવ ભૂરિ. હો વીર. (૧૬)
સુભટને તે કુમરી કહેજી, એહનઈં સાથિ મ દેઈ;
સેઠ **ધનાવો** આવીઓજી, મૂલ પૂછઈં તવ તેય. હો વીર. (૧૭)
સેઠ વેશ્યા માહોમાહિંજી, લાગો તિહાં વિવાદ;
ચક્કેસરિ સાનિધ કરીજી, વેશ્યા ઉતાર્યો નાદ. હો વીર. (૧૮)
સેઠ **ધનાવઈં** મૂંકાવિજી, આણી નિજ ઘરિ માંહિ;
પુત્રી કરીનઈં તિહાં ધરીજી, હરખ હૂઓ મનમાંહિ. હો વીર. (૧૯)

॥ ઢાલ ॥ રાગ સિંધૂઓ ॥

વસુમતિ કુંમરી તિહાં રહઈં, બોલઈં મધુરી વાણિ રે;
જાણે અભિનવ સરસતી, કલા ચોસઠિની જાણિ રે.

ત્રૂટક

સુજાણ કુમરી રૂપઈં અમરી, સેઠનું મનમોહએ,
ઘણુ ચંદ જઇસો કણય શરીસો, દેહ જેહનું (નો) સોહએ;
તેણઈં નામ દીધું ગુણે અનોપમ, **ચંદનબાલા** તેહનું,
તવ દીઇ હરખઇં નયણુ નિરખઈં, **ચંદનબાલા** ઘણું ઘણું. (૨૦)

ઢાલ

રૂપઇં સોહગ સુંદરી સુલલિત વેણઈં સારી રે;
ચંપકવન્ની દેહડી ચિંતઇ **મૂલા** નારી રે.

ત્રૂટક

મૂલા કુનારિ મનિંહિઇ ચિંતઈં, એહ સુજનઇં દુખ દીઈં,
એહવું જાણી ક્રોધ આણી, સેઠાણી ચિતઈં હીઈં;
નાવી તેડાવી **ચંદનબાલાનું**, સીસ ભદ્ર કરાવએ,
નાલઈં વાસઈં ઘણું મારી, પગઇ અઠીલ ઘલાવએ. (૨૧)

ઢાલ

ઓરા માંહિ ઓરડો, રડતી ઘાલી બાલ રે;
ચંદનબાલા દુખ ધરઈં, તાલૂં દીઈં તતકાલ રે.

ત્રૂટક

તતકાલ તાલૂં દેઈ કરીનઈં, **મૂલા** મન હરખઇ સહી,
દિવસ બીજઇ સેઠ આવ્યો, **ચંદના** દેખઈ સહી;
સેઠ **પૂછઇં** કુમરી કિહાં છઈં, ન દીસઇં કારણ કિસ્યું,
હું ન જાણું કિહાં ગઈ છઇં, ઉત્તર આપઇં તેહસ્યું. (૨૨)

ઢાલ

ઈમ કરતાં ત્રણિ દિન હૂઆ, તોહિં ન જાણઇ વાત રે;
પાડોસણ એક ડોકરી, સઘલી કહઈ તેણિ તાત રે.

ત્રૂટક

તાતિ નિજ મનહ ચિંતઈં, પાપિણી તિં સ્યું કર્યું,
બાર ઊઘાડી બાલ કાઢી, સેઠનિ મન સુખ હૂઓ;

ઘર માંહિ દેખઈ અન્નપાણી, દીઠા અડદ જ બાકુલા,
તવ સેઠ ચિંતઈ એહ આપું, પગ કેરાવું મોકલા. (૨૩)

ઢાલ

સૂપડ ખૂણઇ બાકુલા, આપ્યા તેણીવાર રે;
સેઠ લોહાર તેડણુ ગયો, દુખઈ રૂઇ કુમારિ રે.

ત્રૂટક

કુમારિ રોતી ભાવ ધરતી, કોઈ મુનિવર આવએ,
તિહાં વિહરતા શ્રી **વીર** જિનવર, જંગમ સુરતરૂ આવએ;
અતિ ભાવ ભાવી તેઅ શ્રાવિકા, જિનનઈ વિહરાવએ,
તે યોગ્ય **જાણી** હર્ષ આણી, અભિગ્રહ પૂરવએ. (૨૪)

ઢાલ

અઠીલ ટલી ઝાંઝર હૂઆ, હૂઇ લલકતી વેણિ રે,
વસુધારા સુર તિહાં કરઈ, સાઢી બારહ કોડિ તેણિ રે.

ત્રૂટક

તેણિ વૃષ્ટિં સોવન તણીય કીધી, ઉદ્ઘોષણા ઘોષાવએ,
તે દ્રવ્ય લેવા રાય આવઇ, સુહમપતિ તવ આવએ;
મૂલા કહઇ એ ધન અમ્હારૂં, રાય પભણઇ અમ્હતણું,
સુરરાય જંપઈ સતીય **ચંદનબાલા** આપઇ તેહતણું. (૨૫)

ઢાલ

સેઠ **ધનાવાનઈ** દીયું, કુમરી તણઈ આદેશઈ રે;
ગયવર ખંધ ચઢી કરી, કીધો તિહાં પરવેસ રે-

ત્રૂટક

પરવેશ કીધો રાય મંદિર, ધવલ મંગલ ગાવએ,
અનુક્રમિં શ્રી **વીર** જિનવર, કેવલ પામી તાવએ;
શ્રી **વીર** પાસે દિખ્ખ લેઈ, કરમ ખપેઇ ભવ તણાં
સો **ચંદનબાલા** ગુણ વિશાલા, પામીઆ સુખ શિવતણાં (૨૬)

ઢાલ

સંવત **સોલ વીસોતરઇ,** વૈશાખ સુદિ પંચમી સારી રે;
શનિવારે એ મેં થુણી, આણી હર્ષ અપાર રે.

ત્રૂટક

અતિ હર્ષ **આણી** મધુરી વાણી, **ચંદનબાલા** મહાસતી,
શીલશિરોમણી સતીય સુંદરી, મિં એ કીધી વિનતી;
શ્રી **હીરવિજયસૂરિંદ** સેવક, **દેવવિજય** એણી પરિ કહે,
જે શીલ પાલઈ મનહ નિશ્ચલ, મુગતિ સુખને તે લહઈ. (૨૭)

॥ ઈતિ શ્રી ચંદનબાલાસ્વાધ્યાય સમાપ્તાન ॥

નોંધ—આ સ્વાધ્યાય મારી પાસેનાં કેટલાંક છૂટાં હસ્તલિખિત પાનાંઓ છે તેમાંના એક પાનાં ઉપરથી ઉદ્ધરીને અહીં આપી છે.

દેવાધિદેવ

લેખક:—
પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીદર્શનવિજયજી

ચૈત્ર માસમાં પરમાત્મા મહાવીરનો જન્મદિન આવે છે. તે પ્રસંગે; ઘણાં વર્ષો પહેલાં લખી રાખેલી પરમાત્માની આત્મસાધનાની આ અમર કથા પ્રગટ કરવી ઉચિત સમજીને અહીં આપી છે. આત્મિકવૃત્તિ અને આસુરિકવૃત્તિનું દ્વંદ્વ અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવે છે. પણ ખરા આત્માના આશકોએ આસુરી વૃત્તિને કદી મચક આપી નથી. આ અમર કથાના શબ્દેશબ્દમાંથી આ ધ્વનિ પ્રગટ થાય છે. આવી કથાઓ હજારો હાથે અને હજારો વાર લખાય છતાંય તે નવીન ને નવીન પ્રેરણાજ પાયા કરે છે. આ કથા આપણને સૌને પાવન કરો !

હીરાગળ સુંદરી શી ખીલતી સંધ્યાએ રંગ બદલવા માંડ્યો હતો, સૂર્યનો પ્રકાશ ઓસરવા લાગ્યો હતો, રાત પડતી હતી અને પૃથ્વીએ જાણે અંધારપછેડો ધારણ કરવા માંડ્યો હતો. આકાશપટમાં તારલીઆં ટગમગવા લાગ્યાં હતાં. અને પૃથ્વીના તારલીઆસમાં બાળકો આંખો મીંચી ગોદડીમાં છુપાવા લાગ્યાં હતાં. એવામાં આકાશમાં વીજળી જેવો ચમકાર થયો, જાણે રાહુની સૂર્યગ્રહણ માટે તૈયારી થવાના વાતાવરણ જેવો ભયસંચાર થયો. એકાદ ક્ષણ વીતી અને જાણે આભમાં વીજળીને બદલે પુંછડીઆ ધૂમકેતુ સમો ભયાનક અંગારો ધસમસતો ગતિ કરી રહ્યો હતો એવો આભાસ થયો. જાણે જ્વાળામુખીના કોપનું પ્રદર્શન હોય તેમ તે જેમ જેમ નીચે ઊતરવા લાગ્યો તેમ તેમ તેનું સ્વરૂપ ઉગ્ર થવા લાગ્યું. પણ એ અંગારો ન હતો. તદ્દન નજીકમાં આવતાં તો એ અંગારો ફીટીને અસ્પષ્ટ મનુષ્યાકૃતિ–અવ્યક્ત દેવ દેખાયો. તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં બબડતો હતો—" અરે, એ દેવરાજની મતિ મારી ગઈ લાગે છે, કે જેમ ફાવે તેમ લવરી કરે છે. શું કાળા માથાના માનવીને ત્રણ લોકમાંથી કોઈ ન ચળાવી શકે? અરે, મારી મોજડી સાફ કરનાર ભૂતડો પણ એ તળાઇમાં સુનાર અને કમળથીય સુકોમળ કાયાવાળા રાજવી–બાલકને ધ્યાનભ્રષ્ટ કરી નાખે, તો પછી સામાનિક ઋદ્ધિવાળા અને અથાગ સામર્થ્યવાળા મારા જેવા દેવવીરને શું દુર્ઘટ છે? જ્યાંસુધી હું કોપ્યો નથી ત્યાંસુધી જ એ નિર્ગ્રંથ ભવી–અભવીની વાતો ચલાવીને મુક્તિની જાળ પાથર્યા કરશે. કોણ કહે છે મોક્ષ છે? સિદ્ધના જીવો કોણે જોયા છે કે જેને માટે આ રાજપુત્ર આવાં દુઃખો સહી શરીરની ખાખ કરી રહ્યો છે? આજે તેનો ભ્રમ દૂર કરી દંભનો પડદો ચીરી નાખું, અને એ રાજપુત્રને સિદ્ધ કરી આપું કે સ્વર્ગલોક અને દેવપદ એ જ પરમ બ્રહ્મ છે. મારા જેવા દેવની આજ્ઞાનું પાલન એ જ શિવસુંદરીનું લગ્ન છે. બાકી બધું હંબગ છે. પણ માત્ર એક ભય રહે છે કે—રખેને દેવેન્દ્ર આ રાજપુત્રનું ઉપરાણું લ્યે! કેમકે આ રાજપુત્રને ઇંદ્રના ભયથી કોઈ કાંઈ કરી શકતો નથી, જેથી વીતરાગ થવાની વાતો કરતો આ રાજપુત્ર ઇંદ્રની ઓથમાં રહી ધાર્યા પ્રમાણે મહત્તા ખાટી જાય છે. જ્યારે ઇંદ્ર પોતે જ તેના સામર્થ્યની પ્રશંસા કરે તો પછી બીજાએ તો એમાં " હા "ની ટાપશી જ પૂરવી રહી. પણ હું આવી હાજીહા કરી શકું તેમ નથી. હું એ નગ્ન સત્ય પ્રગટ કરું ત્યારે જ ખરો !

તે આકૃતિના હૃદયમાં આ અને આવા વિચારો વીજળીના ઝબકારની પેઠે એકદમ પ્રકટી અને પસાર થઈ ગયા. તેણે પાછું વાળી જોયું. પણ ઇંદ્ર તો " આ ઉદ્ધત દેવ ઠોકર

ખાધા વિના પાછો ફરનાર નથી," એમ માની મૌનપણે બેઠો હતો. છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો "હવે ઇંદ્ર બીજું શું કરી નાખશે? જે થવું હોય તે થાય, પણ હું તો બતાવી આપીશ કે મારામાં કેટલી તાકાત છે!" આ પ્રમાણે મનોભાવ કેળવતી તે આકૃતિ દૃઢ ભૂમિના પેઢાલ વનમાં ઉતરી. એનું નામ હતું સંગમક દેવ, અને તેનો સ્વભાવ હતો અભવ્ય!!

ઉદ્યાનના એક ભાગમાં અઠ્ઠમ ભક્તવડે એક રાત્રિકી પ્રતિમાને વહતા એક યુવાન તપસ્વી ઊભા હતા. તેમની આકૃતિ ભવ્ય હતી. દૃષ્ટિ એકાગ્ર હતી. દેહલતા કાંઇક નમેલા છતાં સ્થિર હતી. બન્ને ભુજાઓ નીચે લંબાવેલી હતી. મુખ ઉપર સૌમ્ય ઝળકી રહ્યું હતું, જાણે સમગ્ર પ્રાણી પ્રત્યેનું વાત્સલ્ય નીતરતું હોય! તે યોગીરાજનું તપસ્તેજ અને પ્રભુત્વ જાણે સમગ્ર જગતને આકર્ષી રહ્યું હતું. અરે, ઇંદ્ર પણ પોતાના પ્રત્યેક પ્રસંગમાં તેમના મનોબળની સ્તુતિ કરતો હતો.

સંગમકે યોગીરાજની પાસે આવતાવેંત પોતાની આસુરીવૃત્તિનું પ્રદર્શન ખડું કરવા માંડ્યું. અને એક પછી એક એમ આ પ્રમાણે વીસ ભયંકર યાતનાઓની કસોટી ઉપર યોગીરાજના આત્માને ચઢાવ્યો. પણ યોગીરાજને મન તો એ અનેરો પ્રસંગ આવી પડ્યો હોય એમ લાગ્યું. આત્માનું કુંદન જાણે અગ્નિમાં ધમીને વધુ સ્વચ્છ થવાનો યોગ સાંપડ્યો હતો. સાચા સુવર્ણે કદી આતાપનાનો ઇન્કાર કર્યો સાંભળ્યો નથી.

૧. કેટલાય મણ ધૂળનો વરસાદ વરસાવ્યો. યોગીન્દ્રના મુખમાં ધૂળ, કાનમાં ધૂળ, આંખમાં ધૂળ, નાકમાં ધૂળ, અને ગળામાં ધૂળ! બસ, ધૂળ! ધૂળ!! ને ધૂળ!!! જાણે જગત્ ધૂલિકામય બની ગયું હતું! સંગમને થયું કે યોગીરાજની ઇન્દ્રીયો શક્તિશૂન્ય થઇ ગઈ અને શ્વાસ રુંધાઇ ગયો, પણ યોગીરાજના મનમાં તો આનાથી પીપળાના કુંપળ જેટલો પણ સ્પંદ થયો નહિ.

૨. એકદમ કીડીયારાં ઉભરાયાં. કીડીઓ તીણા ડંખવડે યોગીશને કરડવા લાગી. એક કાનેથી પેસી બીજા કાને નીકળી. એમ અંગેઅંગમાં આરપાર કાણાં પાડી શરીર ચાલણી જેવું કરી નાખ્યું. સંગમને થયું કે બસ, મારો જય થયો. પણ યોગીના ધ્યાનસ્થ મનને જાણે એ વેદનાની ખબર પણ ન હતી એમ એ નિશ્ચલ રહ્યા.

૩. વજ્રની અણીવાળા ડાંસ મચ્છરોનું લશ્કર આવ્યું. તેણે ચટકે ચટકે રૂધિરના ટશીઆ આણ્યાં, પણ યોગીવર ધ્યાનથી તિલતુષ માત્ર ચળ્યા નહિ.

૪. ઉપ્રહોલ (તેલપાઇ) વીમેલોનું ધણ છૂટ્યું. એક જ વારે કારમી ચીસ ખેંચાવે તેવા ડંખ દીધા. છતાં યોગીન્દ્ર તો ધ્યાનમસ્તીમાં મશગૂલ હતા.

૫. વીંછીઓની ધાડ દોડતી આવી. તેણે યોગીવરના શરીરને ખવાય તેટલું ખાધું. પણ તે યોગીરાજના ધ્યાનને ન ચળાવી શકી.

૬. રાની નોળીઆની નાત વછુટી. તેઓ દાંતીયા કરતા યોગીવરના અંગને નોર અને દાંત વડે વલુરવા લાગ્યા. શરીરમાંથી માંસના લોચા કાઢવા લાગ્યા, પણ તેઓ યોગીરાજના ધ્યાનને ન વીંધી શક્યા.

૭. રોમેરોમ અગ્નિ બેરવે તેવા ઉગ્ર સર્પો આવ્યા, ડંખ દીધા. છતાં સ્વામીનો રોમાંચ પણ ફરક્યો નહિ.

૮. જાણે ઉંદરીયા નિશાળ છુટી. ઉંદરો યોગીંદ્ર પર કૂદવા લાગ્યા, કાન કરડ્યા, નાક ટોચ્યું, ફુંકી ફુંકીને લોહી પીધું. ચું...ચું કરતાં કરતાં ઘા ઉપર પેશાબ અને લીંડીઓ નાખી. છતાં પણ યોગીશ તો અધિકાધિક આત્માને જ ભાવતા રહ્યા.

૯. વનહાથી ઝપાટામાં આવી યોગીની સાથે અફળાયો, તેમને સૂંઢમાં પકડી આકાશમાં સાત–આઠ તાડ જેટલા ઊંચે ઉલાળી દાંત પર ઝીલ્યા, ભૂમિમાં પછાડી દાંતથી વિંધ્યા અને પગે છુંદ્યા. છતાં યોગીન્દ્રનું ધ્યાન અવિચળ રહ્યું.

૧૦. ગાંડી હાથણીએ યોગીન્દ્રને હડફેટમાં લીધા. શૂંઢાદંડ વતી વીંધી, ચામડી વિદારી, ચીરાડીયામાં દાહ કરાવે તેવું ખારૂં મૂત્ર છાંટયું અને પગ વતી ખુંદવા લાગી છતાં યોગીરાજના તાનમાં રંચમાત્ર ખલેલ પડી નહિ.

૧૧. ભૂતપિશાચનું રૂપ આવ્યું. યોગીવરને ઘણી ઘણી કદર્થના કરી, અતુલ દુઃખો આપ્યાં પણ યોગીને મન તેની કશી અસર ન થઈ.

૧૨. ગર્જના કરતો લોહી તરસ્યો વાઘ છૂટ્યો. યોગીવરની ચામડીમાં ચીરાડીઆ પાડી તેમાં મૂત્ર રેડયું. પણ યોગી તો મેરુની જેમ સ્થિર જ રહ્યા.

૧૩. યોગીન્દ્રના પિતાજી આવી સામે ઊભા રહ્યા. અને કરુણ સ્વરે નિસાસો નાખી આક્રંદન કરવા લાગ્યા કે—હે પુત્ર! વૃદ્ધ પિતાને છોડી કયાં જાય છે? મને દુઃખી કરવાથી તારી યોગસાધના સફળ થવાની નથી. છતે પુત્રે પણ દુઃખી જીવન વીતાવવું તે કરતાં અપુત્રિયા રહેવું સારૂં! છતે પુત્રે શત્રુનું અપમાન સહેવું એ પણ મરવા બરાબર છે. હે માતૃભૂમિ! હવે તો માર્ગ આપે તો માટીમાં મળી જાઉં! એમ કહી તેણે મોટી પોક મૂકી. પણ ત્રણે જગતની લીલા પામી ગયેલા જ્ઞાની યોગી આ દંભી સ્વરૂપને કળી ગયા હતા. અને એ મોહપાશમાં ન સપડાયા.

૧૪. રોંકકળ કરતું જનનીનું સ્વરૂપ આવ્યું. પ્રથમ તો છાતીફાટ રુદન કર્યું, પછી આંસુ સારતો મોહક વાણીનો પ્રવાહ છૂટયો કે—હાય, હાય, પુત્ર! તને કોણે ભોળવ્યો છે? અમારી ઈતરાજીમાં તારી મહેનત નિષ્ફળ જશે. તને મોક્ષ મળવાનો નથી. અરે બેટા! રડતા માબાપને મૂકી નાસી આવ્યો, કાંઈ દયા ન આવી? હજી બોલતો પણ નથી. આટલીયે શરમ નથી? હાય, હાય! હું તો દુઃખી દુઃખી થઈ ગઈ. કયાં જાઉં! કોને કહું? દુઃખમાં દીકરોય ફરી ગયો. નવ નવ મહીના પેટમાં ભાર વેંઢાર્યો, તે પણ ભૂલી ગયો? હે ભગવન્! આ દુઃખીયારી અબળાને કોનો આશરો? એમ કહેતાં કહેતાં માતાએ પછાડ ખાધી. પણ યોગીન્દ્ર આ માયાજાળમાં સપડાય તેવા ન હતા.

૧૫. વિશાળ સૈન્ય આવ્યું. પાસેની ભૂમિમાં ખીલા ઠોકયા, સૈનિકોએ રસોઇની તૈયારી કરી, અને પથરા નહિ મળવાથી કોઇએ યોગીના પગ વચ્ચે અગ્નિ સળગાવી, ઉપર હાંડલી મૂકી રાંધવાનું કામ આરોપ્યું, સૈન્ય ચાલ્યું ગયું. પણ તેના આડાઅવળા પડેલા સળગતા લાકડાનો અગ્નિ યોગિવરના પગ પાસે આવી, પગચંપી કરી, શાંત પડવા લાગ્યો. છતાં યોગિનું મન તો શાંત જ હતું.

૧૬. લાલચોળ આંખવાળો ભીષણકાય ચાંડાલ આવ્યો, વીસામા માટે બેસતાં શિકારીએ બાજ વગેરેના પાંજરા યોગીના શરીરે, ગળે, ખંભે, કાને લટકાવ્યા અને પક્ષીઓને છુટા મૂકયા. પક્ષિઓને ઇષ્ટ શિકાર મળ્યો જાણી યોગીને ચાંચ વડે વીંધ્યા, માંસના લોચાના વિવરમાં મૂત્ર ભર્યું. પણ યોગીનું આત્મધ્યાન ન તૂટયું. તે ન જ તૂટયું.

૧૭. પ્રચંડ વાયુ ચાલ્યો. તેણે યોગીન્દ્રને વારંવાર ઉપાડી ઉપાડી પછાડયા. ગલોટીયાં ખવરાવ્યા. છતાં તેમના મનમાં હાથીના કાનની જેટલી પણ ચંચળતા ન આવી.

૧૮. વંટાળીઆ ઊપડ્યો. યોગીશને અતિશય ભમાવ્યાં—ગડમથલો લેવરાવી પણ

યોગીની એકાગ્રતાને વાંકી કરી શક્યો નહિ.

૧૯. યોગી પર ઓચિંતુ આકાશમાંથી પર્વતને પણ ચૂરી નાખે તેવું કાળચક્ર તૂટી પડ્યું. યોગીન્દ્રનું ગોઠણ સુધીનું શરીર ભૂમિમાં દટાઇ ગયું, હાથની આંગળીના ટેરવા ભૂમિને અડી ગયાં, છતાં ધ્યાનની તાલીમાં અણુમાત્ર પણ અસર થઈ નહિ.

૨૦. મધ્યરાત્રિ હોવા છતાં પોહ ફાટ્યું. અંધારુ ફીટ્યું. ખીલતા પ્રાતઃકાળની આછી સુરખી પથરાઈ, ઉષાદેવીની રોશની ઝળકી ઊઠી, લાલ કિરણોએ વૃક્ષ શિખાઓમાં સોનેરી ચિત્રો કોતર્યાં, સૂર્યનો ઉદય થયો અને એક તેજસ્વી દિવ્ય પુરુષનો પડછાયો યોગીન્દ્રની સન્મુખ આવી બોલ્યો કે—'દેવાર્ય! સવાર થયું. પક્ષિઓ કિલકિલાટ કરતાં ચારા માટે વનવાડીમાં જાય છે, છતાં આપ કેમ ઊભા છો? હવે વિચરી ભૂમિતળને પાવન કરો.' યોગિના જ્ઞાનમાં યથાર્થતા હતી, જેથી પ્રત્યક્ષ દેખાતી મધ્ય રાત્રિમાં પ્રભાતની ભ્રમણા થાય તેમ ન હતું. પછી વિહારની તો વાત જ શી? પુનઃ દિવ્ય પુરુષે હાકલ મારી જણાવ્યું કે—'યોગીવર! તમારી તપશ્ચાથી હું સંતુષ્ટ થયો છું. હવે આ કષ્ટ શા માટે સહો છો? બોલો બોલો, જલદી બોલો. શું તમારા શરીરને મદમાતી અપ્સરાના સુખ દેનારા ખલકમાં લઈ જાઉં? શું પલકમાં તમોને અદ્વૈત સુખ દેનારા મોક્ષમાં લઈ જાઉં? કે શું તમારા ચરણારવિંદમાં ત્રણે લોકને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરાવું? કહો, કહો યોગીરાજ! તમને શું જોઇએ છે, તે સત્વર જણાવો કે હું તમોને તે વસ્તુ મેળવી આપું.' પણ યોગિરાજને આવાં માયાભર્યાં વચનો સાંભળવાને નવરાશ જ ન હતી. તેમને આવાં વરદાનોની તમા જ ન હતી. તેમનું જ્ઞાનબિંદુ કોઈ અનેરા અચલ સ્થાનમાં લયલીન હતું. આ પ્રમાણે જીવનમરણની ઘડી ઊભી કરતાં વીશ વીશ પ્રસંગો આવવા છતાં યોગીન્દ્ર તો મેરૂ પર્વતની પેઠે અચલ જ રહ્યા. સંગમકદેવ જાણે થાક્યો હોય તેમ તેને થયું—"યોગી જબરો છે, જેમ તેમ ગાંજે તેવો નથી, માટે હવે આજે કાંઇ નહીં, કાલે આવીશ." એમ કહી આસુરી બાજી સંકેલી, તે ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો.

રાત્રિ વીતી, સવાર થયું, અને યોગીરાજ વાલુકા ગામ તરફ ચાલ્યા. વેલુમાં આવ્યા. એક જ વાર ભેટતાં, પર્વતને રાઈ રાઈની જેમ વીખેરી નાખે એવા કાવત્રાબાજ સંગમકના પાંચસો ચોરો મળ્યા. તેઓ યોગિને 'મામો મામો' કહી ભેટી પડ્યા. યોગીરાજ ભિક્ષા માટે વાલુકામાં ગયા, પરંતુ તેમનું શરીર વિટ જેવું દેખાવા લાગ્યું. એટલે તરૂણીઓના પ્રહારો સહી નીકળી ગયા. સુભોમમાં ગયા, ત્યાં પણ ભિક્ષા માટે ફરતાં સ્ત્રીઓએ તડાપીટ કરી, જેથી બહાર નીકળ્યા. સુક્ષેત્ર ગામમાં જતાં તો દેવકૃત હાસ્ય, ગાન, અટ્ટહાસ્ય અને કટાક્ષના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયા, માર પડ્યો અને યોગી નગરની બહાર ચાલ્યા ગયા.

હવે યોગીન્દ્ર મલયમાં ગયા, ત્યાં તો યોગીનું ઉન્મત્ત રૂપ દેખાવા લાગ્યું. જેથી બાળકો ભય પામ્યા. કેટલાકે રાખ નાખી, કચરો ઉડાડ્યો, ઢેખાળા ફેંક્યા, બાળાઓએ ભયભીત બની માતાપિતા પાસે રાવ ખાધી, યોગીન્દ્રને મારનું દાન કર્યું, અને તે ગામનો ત્યાગ કરવા જેવી સ્થિતિમાં લાવી મૂક્યા.

યોગીન્દ્ર ભીક્ષા માટે હસ્તિશીર્ષ ગામમાં ગયા. અહીં પણ જાણે તે યોગીને બદલે તે જ નામધારી બીજો યોગી હોય એવી રૂપની ભયાનકતા તથા દરેક અંગોની કામાંધતા ભાસમાન થવા લાગી, બાળાઓની સમીપમાં શરીરવિકાર દેખાયો જેથી યોગીને માર પડ્યો.

પુનઃ યોગીનું શરીર પરિવર્તન પામ્યું. માનો કે રૂપરૂપનો અંબાર,* મકરધ્વજની જીવંત પ્રતિમા, તેમને દેખતાં વાર કામદેવની ચીનગારીઓ ઊડવા લાગી, મહિલામંડળમાં વિકાર પ્રકટ્યો અને લોકોમાં યોગીની પારાવાર નિંદા થવા લાગી, પણ ઇંદ્રે આવી પ્રભુને પૂજી શુશ્રુષા કરી લોકોને વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા.

યોગીએ જોયું કે—આ ગાઢ અપભ્રાજના અને અનેષણા (સદોષ આહાર)-થાય છે, અને આ કાવત્રુ સંગમનું છે. જો મારા ગામમાં જવાથી તે રાજી નથી તો હું ગામમાં જાઉં તેથી નુકશાન છે. જેથી હાલ તરતને માટે ગામનો સદંતર ત્યાગ કરવો એમાં જ હિતસ્વિતા રહેલ છે. આ પ્રમાણે વિચારી યોગીન્દ્રે નિર્જન સ્થાનમાં વાસ કર્યો.

સંગમક હસતાં હસતાં બોલ્યો કે—"કેમ યોગીરાજ ! જોયો મારો પ્રભાવ ? મારા હુકમથી હવે તું આ સ્થાનમાંથી બીજે જવાને શક્તિવાન નથી, છતાં હજુ મનમાં અભરખો રહેતો હોય તો ગામમાં જા તો ખરો ? અને જોઇલે કે શું વીતક વીતે છે ?" આ પ્રમાણે કહી યોગીને ગામ બહાર હેરાન કરવા નવી જાળ ગુંથવા ચાલ્યો ગયો.

દેવેન્દ્રે આવી યોગીન્દ્રને સુખશાતા પૂછી, અને યોગીન્દ્ર પણ તોસલી નગરની બહાર પ્રતિમા ધ્યાને ઊભા રહ્યા.

ધાડ પાડવાનાં ઉપકરણો લઇ ઘરોઘરની તપાસ કરતો એક બાળયોગી તોસલીમાં ફરતો હતો, તેને કોટવાળે ખૂબ માર માર્યો. બાળ યોગીએ બે હાથ જોડી ગદગદ કંઠે કહ્યું કે-'ભાઇ સાહેબ, મને મારશો નહીં, મને તો મારા ધર્માચાર્યે મોકલ્યો છે એટલે આવ્યો છું.' કોટવાળ તાડુકયો, 'એ લુચ્ચાનો સરદાર તારો ધર્માચાર્ય કયાં ?' બાળયોગીએ ઉત્તર વાળ્યો કે 'તે બહાર ઉદ્યાનમાં ધ્યાન કરીને ઊભા છે.' ઠીક ઠીક એ યોગીનેજ પાંશરો કરવો જોઇએ, એમ કહેતો કોટવાળ યોગીન્દ્ર પાસે પહોંચ્યો. પ્રથમ ગડદા પાટુ કરી પછી હાથે દોરડા બાંધી યોગીને જલ્લાદને સોંપ્યો. જલ્લાદ પણ મોટો કૂહાડો લઇ યોગીને વધસ્થાને લઇ ગયો, પણ ઇંદ્રજાળીઆ ભુતિલે કુંડ ગ્રામમાં આ યોગીને જોયા હતા, તેણે ઓળખી "આ શિષ્ટ પુરુષ છે," એમ કહી તેને છોડાવ્યો. તોસલીના અમલદાર વર્ગે પણ પોતાની ભૂલ માટે માફી માગી. અને તપાસ કરતાં બાળયોગીનો પત્તો લાગ્યો નહીં તેથી જાણ્યું કે-આ તો કોઇ માયાવી ધમાલ છે.

યોગીન્દ્ર મોસલી આવ્યા એટલે એક ક્ષુલ્લક માર્ગમાં ઝીણવટથી તપાસ કરતો મોસલીની ગલીએ ગલીએ ફરતો હતો. લોકોએ વ્હેમાઇ તેને પકડયો અને પૂછ્યું કે અલ્યા શું જુવે છે ? કાંઇ ખોવાઇ ગયું છે કે શું ? ક્ષુલ્લકે ઠાવકાઇથી જણાવ્યું કે 'ખોવાઇ તો શું જાય, પણ પેલા મારા યોગી બાપુજી છે ના, તે રાત્રે ખાતર પાડવા આવે ત્યારે તેના પગમાં કાંટા ન વાગે એટલા માટે માર્ગ સાફ કરું છું.' લોકોએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે એ તારો બાપુડો કયાં છે ? ક્ષુલ્લકે કાંપતે શરીરે જણાવી આપ્યું કે-' તે બહાર ઉદ્યાનમાં ઊભા છે.' લોકોએ ઉદ્યાનમાં જઇ તપાસ્યું તો મસ્ત યોગી ઊભા હતા. અને પાસે ખાતર પાડવાનાં ઉપકરણો પડયાં હતાં. લોકોએ તરત હાથકડી કરી પકડયા. અને વધકાર્યના નાયકને સોંપ્યા. ત્યાં સિદ્ધાર્થ રાજાના મિત્ર સુમાગધ રાઠોડે યોગીન્દ્રને ઓળખ્યા ને છોડાવ્યા.

તોસલિક ક્ષત્રિઓએ ચોરી કરવાના આરોપથી યોગીવરને પકડી ફાંસીને

---

* અહીં મૂળ પાઠમાં કેટલાએક એવા પ્રાકૃત શબ્દો છે કે જેનું અક્ષરશઃ ગુજરાતી અવતરણ કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે તેમ છે; એમ માની શકાય કે કેટલાકના તો ગુજરાતી પર્યાયશબ્દો પણ નહિ હોય, જેથી અહીં વસ્તુના સંબંધને સ્પષ્ટ કરવા પુરતો ઉલ્લેખ કરેલ છે.

લાકડે ચડાવ્યા. પણ દોરી તૂટી ગઇ. બીજી વાર દોરી બાંધી ફાંસીએ લટકાવ્યા છતાંય દોરી તૂટી ગઇ. ત્રીજી વાર, ચોથી વાર એમ સાત વાર ફાંસીએ ચડાવ્યા અને સાતે વાર તડુક તડુક કરતાં દોરી તૂટી ગઈ. તરત તોસલિક ક્ષત્રિઓનો આગેવાન બોલ્યો, અરે ભાઇઓ, આ તો કોઇ નિર્દોષને ચોર તરીકે પકડી લાવ્યા છે, માટે તે હરામી ક્ષુલ્લકને પકડી લાવો. પણ ક્ષુલ્લક તો જગતમાં હતો જ નહીં. બસ, નાગરીકોએ જાણ્યું કે મહાપુરુષની વિટંબના કરવામાં આપણને હથીયારરૂપ કરીને કોઇ પિશાચે ફસાવ્યા છે.

યોગીરાજ સિદ્ધાર્થપુરમાં પણ ક્ષુલ્લકે કરાવેલ ચોરની ભ્રાંતિથી સપડાયા. પણ કુંડગ્રામમાં ભેગા થયેલ ઘોડાના વેપારી કૌશિકે યોગીને ઓળખ્યા અને છોડાવ્યા.

આમ ને આમ છ મહિનાનાં વહાણાં વાઇ ગયાં, યોગીએ વિચાર્યું કે આમને આમ છ છ મહીના ચાલ્યા ગયા પણ હવે તે દેવ ખુશી થઈ ચાલ્યો ગયો હશે, માટે હવે આ વજ્ર ગામ ગોકુળમાં જાઉં કે જ્યાં નિર્દોષ ખીર મળી શકે તેમ છે. આ પ્રમાણે ચિંતવી યોગીન્દ્ર ગોચરી માટે ગોકુળમાં આવ્યા. પણ જ્યાં જુવે ત્યાં દોષિત આહાર જ હતો. યોગીન્દ્રે ધાર્યું કે-હજુ સંગમક ધરાયો નથી. અસ્તુ. એમ વિકલ્પી અર્ધે માર્ગેથી જ પાછા વળી નગર બહાર પ્રતિમા ધ્યાને સ્થિર રહ્યા. સંગમકને તો હવે નિશ્ચય થઇ ગયો હતો કે હવે તો હદ થઇ છે, નક્કી યોગીશ્વરની ધીરતા તૂટવા આવી હશે. પણ તપાસ કરી તો માલુમ પડયું કે યોગીરાજના અંતરમાં ધીરજનો શ્રોત સુકાવાના બદલે મેરામણનું રૂપ ધારણ કરી ઘુઘવાટ કરતો હતો. તેમનો આત્મા અનેરા આનંદસાગરમાં હીલોળા લેતો હતો. 'અરે, મારી છ છ મહિનાની મહેનત ધૂળમાં ગઇ અને હજી પણ અહીં મહેનત કરીને મરી જાઉં તો પણ શું આ મહાત્માનું રૂંવાડુય ફરકવાનું છે?' એમ જોતાં તરત જ તે ક્ષોભ પામ્યો, અને યોગીન્દ્રના પગે પડી ગળગળો થઇ બોલ્યો— "પ્રભુ! પ્રભુ! હું ભૂલ્યો. દેવપતિ કહે છે તે નિર્વિવાદ સત્ય છે. મેં તે અસત્ય માની અક્ષમ્ય અપરાધ કર્યો છે. ભગવન્! મારા પાપ માટે અને મારી સત્યઘાતકતા માટે મને માફી બક્ષો! હું હાર્યો છું, તમો જીત્યા છો. તમારી પ્રતિજ્ઞા સમાપ્ત થઈ છે!"

દેવાધિદેવ! હવે હું ઉપસર્ગ કરવાનું પાતક વહોરીશ નહીં. આપ સુખેથી વિચરો!

અત્યાર સુધી યોગીન્દ્ર મૌન હતા. તેમણે ગંભીર વાણીથી ઉત્તર વાળ્યો કે—"સંગમક, 'તું મારા નિમિત્તે કેવાં કર્મો બાંધે છે,' મને માત્ર એટલી જ વિચારણા દુભવે છે. બાકી હું કોઇના કહેવાથી ફરતો નથી. તેમ બીજાના કથનથી ઊભો રહેતો નથી. માત્ર મારી ઇચ્છાથી ફરું છું અને મારી જ મરજીથી ઊભો રહું છું.

જાણે દેવની લીલાને પરાસ્ત કરી યોગીન્દ્ર દેવોનાથ દેવ બની ગયા હતા!

અને અધમનેય શરમાવે એવાં પોતાનાં કૃત્યો સંગમને અધમાધમ બનાવી રહ્યા હતાં!

આવો બેપરવાઈ ઉતર સાંભળી સંગમકે ચાલતી પકડી.

યોગીન્દ્રને તે દિવસે પણ ખીર મળી નહીં.

બીજે દિવસે વજ્ર ગામના ગોકુળની ઘરડી વત્સપાલિકાએ આ યોગીન્દ્રને ઠંડી ખીરનું દાન કર્યું, અને ત્યાં જ સુપાત્ર દાનના પ્રભાવથી પંચદિવ્ય પ્રકટ થયાં.

આ યોગીન્દ્ર તે પચીસ સો વર્ષ પહેલાં ઇતિહાસના પાને અમર થઇ ગયેલ, જગદુદ્ધારક, અહિંસાની જીવંત પ્રતિમા, સિદ્ધાર્થનૃપનંદન, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી.

કોટીશઃ વંદન હજો એ દેવાધિદેવ મહાવીર વિભુને

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ–લેખાંક બીજો)

સાચા દેવના ચમત્કારો

વિ. સં. ૧૯૨૧ ની સાલમાં તીર્થક્ષેત્ર પાલીતાણામાં ભારે અંજનશલાકા થવાની હતી. તે પ્રસંગે માતરના જૈનો પણ પાલીતાણે જવાના હતા. અધિષ્ઠિત દેવે આ વખતે ભુલા ગોઠી (પૂજારી)ને સ્વપ્ન આપ્યું કે પાલીતાણામાં રોગચાળો થવાનો છે માટે કોઇ જાય નહીં તેમ સર્વેને ખબર આપી દેજે અને કહેજે કે, જે જશે તે દુઃખી થશે. ગોઠી ભુલાએ આ વાત કોઇને પણ કરી નહીં. જે લોકો પાલીતાણે જવાના હતા તે લોકો ગયા. ત્યાં ગયા બાદ સ્વપ્નમાં જણાવ્યા મુજબ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો. લોક હેરાન હેરાન અને દુઃખી થઇ ગયું, એટલું જ નહીં પણ તે સમયે માતરમાં પણ રોગચાળો ફાટી નીકળ્યો. મુખ્ય મંદિરમાં મૂળનાયક આદિ મૂર્તિઓ પણ શોકાગ્ર રીતે કંઇક અવળે મુખે ગાદી પરથી સ્હેજ ફરી ગઇ. મૂર્તિઓની મુખમુદ્રા પણ એકદમ બદલાઇ ગઇ. ભવ્ય આકૃતિમાં પણ પલટો આવી ગયો અને મૂર્તિઓનાં અંગે એકદમ કાળાં કાળાં ચાંઠાં પડી ગયાં. આ બધી વસ્તુ દહેરાસર માંગલિક કર્યા બાદ રાત્રીમાં થઇ ગઇ.

રાત્રિ વ્યતીત થઇ. પ્રભાતકાળ થયો. ગોઠી ભુલો દહેરાસર ઉઘાડવા ગયો, પણ બારણું કેમે કરી ઊઘડે જ નહીં. છેવટે ગોઠીએ પ્રભુની મહાસ્તુતિ કરી ત્યારે દહેરાસરનાં દ્વાર ઊઘડ્યાં. દ્વાર ઉઘાડી ગોઠી જ્યાં અંદર જાય છે ત્યાં તો ગોઠીને છૂપી રીતે માર પડવા લાગ્યો. અદૃશ્ય રીતે માર પડતો હોવાથી ગોઠી કોઇને પણ દેખી શક્યો નહીં. સખત માર પડવાથી એકદમ જમીન પર પડી ગયો ને મૂર્છા આવવાથી બેભાન થઇ ગયો. બેભાન અવસ્થામાં તેને ભાન થયું કે મેં સ્વપ્નની વાત કોઇને પણ કહી નહીં તેથી આમ બન્યું છે. તેના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ થયો. અરે, મેં મોટી ભૂલ કરી. સાચા દેવને હજુ હું ઓળખી ન શક્યો. હે પ્રભુ ! હે કરુણાનિધિ ! આ વખતે મને ક્ષમા આપો ! હવે ફરીથી હું એવું નહીં કરું. મારો અપરાધ ભૂલી જાઓ અને આ દુઃખી સેવકને ઉગારો, વગેરે બેભાન અવસ્થામાં બબડવા લાગ્યો. ત્યારપછી કેટલીક વારે શુદ્ધિ આવી, ત્યારે તે ઊભો થઇને જુએ છે તો સાચા દેવની મૂર્તિનું મુખ ભીંત તરફ ફરી ગયેલું જોયું. બાજુની મૂર્તિઓ પણ તે રીતે જોઇ. આથી તે ખૂબ ગભરાયો ને ભયભીત બની દહેરાસરની બહાર નીકળીને એકદમ બૂમેબૂમ પાડવા લાગ્યો. અરેરે ! મારા હાડકાં ભાંગી ગયાં. બૂમ સાંભળતાંની સાથે જ આસપાસના લોકો ભેગાં થઇ ગયાં. જોતજોતામાં આખા માતર ગામમાં ખબર પડી ગઇ. સૌ જૈન જૈનેતર દોડી આવ્યું અને ભુલા ગોઠીને પૂછવા માંડયું, અરે ભાઇ ! આ શું થયું ? ગોઠીએ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સાંભળીને લોકો તો સજ્જડ થઇ ગયા. દહેરાસરમાં જવાની કોઇની પણ હિમ્મત ચાલી નહીં. છેવટે વયોવૃદ્ધ શેઠ હકમચંદ દેવચંદે હામ ભીડી અને તે સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથની ભાવ પૂર્વક સ્તુતિ કરી દહેરાસરમાં ગયા. પ્રભુ મૂર્તિઓને અવળે મુખે ફરીને બેઠેલી જોઇ, પ્રક્ષાલન પૂજા આદિ ભક્તિ ભાવ પૂર્વક કર્યાં. આ રીતે છ મહીના સુધી પ્રભુ પ્રતિમાઓ અવળે મુખે રહી. તે સ્થિતિમાં તેમને હંમેશાં પ્રક્ષાલન પૂજા આદિ થતાં.

આમ દિવસો પર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. કોઈ મુનિ મહારાજ ત્યાં પધારેલા. તેમને શ્રાવકોએ સર્વ હકીકતથી વાકેફ કર્યા. મુનિ મહારાજે લગભગ પાંચસો રૂપિયા શ્રાવકો પાસે ક્રિયાકાંડમાં વ્યય કરાવી વિધિ સહિત પ્રભુજીને પ્રસન્ન કર્યા. શેઠ મોતીલાલે સાચા દેવની ખરા ધ્યાનથી સ્તુતિ કરીને પ્રતિમાજીની પલાંઠીએ સ્હેજ આંગળી અડાડતાંની સાથે જ પ્રભુ પ્રતિમાઓ પ્રથમની પેઠે જે રીતે ગાદી પર બિરાજમાન હતી તે જ સ્થિતિમાં પુનઃ થઈ ગઇ. સર્વત્ર આનંદ આનંદ વર્તી ગયો. પ્રતિમાજી પરના શ્યામ ડાઘા પણ ધીરે ધીરે ભુંસાઇને અદૃશ્ય થઇ ગયા. છેવટે અસલ સ્થિતિમાં સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનાં દર્શન કરવાને સૌ ભાગ્યશાળી થયા. પરંતુ આ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં મંદિરમાં થતો દૈવી નાટારંભ બંધ થઇ ગયો.

દૈવી પ્રકોપ

વિ૦ સં૦ ૧૯૩૯ ના શ્રાવણ શુદિ ૪ ના રોજ એકદમ અચાનક મંદિર પર દૈવી પ્રકોપ ઊતરી આવ્યો. એકી વખતે મંદિરનું શિખર ઓચિંતું પડયું ને અખંડ ઘીનો દીવો ઓલવાઇ ગયો. આ બધું હાજર રહેલા ગોઠી માધવે નીહાળ્યું. તેણે સર્વ શ્રાવકોને બોલાવી બતાવ્યું. આ બનાવ જોઈ સર્વે જણાને ઘણો જ ભય ઉત્પન્ન થયો, પણ પ્રભુ ઇચ્છા સમજીને મૌન રહ્યા. તે વખતથી નાતમાં પણ બે તડ પડયાં, ને બે શેઠીયા જીવ્યા ત્યાં સુધી ભેગા થવા પામ્યા નહીં. જ્યાં દેવ રૂઠે ત્યાં શું થાય? કંઇ જ નહીં.

પુનઃ મંદિર પર ધ્વજારોપણ અને શિખર

હવે ગયેલું શિખર વિ૦ સં૦ ૧૯૪૫ ની સાલમાં ફરી ચઢાવવાનો વિચાર માતરના સંઘને થયો. તેમજ નવી ધ્વજા પણ ચઢાવવાનું શુભ મુહૂર્ત વિ૦ સં૦ ૧૯૪૫ ના જેઠ વદિ ૧૦ નું નક્કી કર્યું. આ કામના માહિતગાર શા. મગનલાલ સ્વરૂપચંદ તથા લલ્લુભાઇ સુરચંદ વગેરેને રાજનગર (અમદાવાદ) થી આ પ્રસંગે બોલાવ્યા હતા. મૂળનાયક સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુનું શિખર શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલે રૂ. ૧૦૦૧) ની ઉછામણી બોલી ચઢાવ્યું હતું. તથા ખંભાતવાળા શા. પોપટલાલ મૂળચંદે પણ પૈસાનો સારો સદ્વ્યય કરી સાચા દેવ શ્રી. સુમતિનાથના મંદિરની ધ્વજા ચઢાવી ને ભમતીની દેરીઓની ધજાઓ પણ ચઢાવી. આ વખતે યાત્રાળુ શ્રાવકો બહારગામથી સારી સંખ્યામાં આવ્યા હતા. તેમને ઊતરવા માટે રાજનગરના શેઠ મગનલાલ કરમચંદે કરાવેલી તથા શેઠ પ્રેમાભાઇ હેમાભાઇએ કરાવેલી તથા અતરેના શ્રાવકો તથા વૈષ્ણવોએ કરાવેલી સર્વ મળીને દશ ધર્મશાળાઓ યાત્રાળુઓથી ચિકાર ભરાઇ ગઈ હતી. નહીં માયેલા માણસોને ગામના લોકોએ પોતે તકલીફ વેઠીને પણ પોતાના ઘરમાં ઉતારા આપ્યા હતા, એટલું જ નહીં પણ તેમની ચાકરી બરદાસ્ત પણ સારી રીતે કરી હતી. આટલું કરવા છતાં પણ યાત્રાળુઓને ઊતરવાની જગ્યાઓ ન મળવાથી બહાર તંબુઓ તાણીને ઊતરવાની સગવડ કરી આપી હતી ને તેમને સાચવવા માટે ચોકી-પહેરાનો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો હતો. જે દિવસે મંદિર પર નવું શિખર આરૂઢ થયું તે દિવસે ગામના શ્રાવકોએ નવકારશી કરી હતી. તેમાં પીરસનારાઓની તંગાસ પડવાથી ગામના વૈષ્ણવોએ ઘણી સારી મદદ કરી હતી. આ રીતે શિખર તથા ધજાનું કામ સહિસલામત રીતે પૂર્ણ થયું હતું.

બાવન દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર

જેમ જેમ વર્ષો પસાર થવા લાગ્યાં તેમ તેમ ફરતી દેરીઓ જીર્ણતાને પ્રાપ્ત થવા લાગી. આ બાજુ વિ. સં. ૧૯૭૬ માં રાજનગરના વીશા પોરવાડ જ્ઞાતીય શેઠ જમનાભાઈ

ભગુભાઇ સ્વ પરિવાર સહિત દિવાળી પર્વ ઉજવવા માટે માતર તીર્થમાં યાત્રાર્થે પધાર્યા અને સાચા દેવનાં દર્શન કરી ફરતી ૫૨ દેરીઓનાં દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં તમામ દેરીઓને એકદમ જીર્ણ દશામાં જોઇ. અહીંના શેઠ ખીમચંદભાઇ બેચરદાસે શેઠને વિનંતી કરી કે આનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આપ જેવા પુણ્યશાળી અહીં દર્શનાર્થે પધાર્યા છો તો આપની અનર્ગળ લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી મહાપુણ્ય ઉપાર્જન કરો ! નવા ચૈત્ય કરતાં જૂના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં આઠગણું પુણ્ય બંધાય છે. શેઠના હૃદયમાં પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી પુણ્યોપાર્જન કરવાના મનોરથો પ્રગટ્યા, અને જે દિવસે અનંત લબ્ધિના ભંડાર શ્રી ગૌતમસ્વામીને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું તે મહામંગલકારી કાર્તિક શુદિ એકમના દિવસે એટલે કે વિ૦ સં૦ ૧૯૭૭ ના કાર્તિક શુદ એકમના બેસતા વર્ષના દિવસે એકાવને દેરીઓનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનો વિચાર નિશ્ચિત કર્યો અને અલ્પ સમયમાં જ તે જીર્ણોદ્ધારની શરૂઆત પણ કરાવી દીધી.

શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઇનું વિ૦ સં૦ ૧૯૮૧ ના અશાડ શુદ એકમે અવસાન થવાથી તેઓ પોતાની વિદ્યમાનતામાં જીર્ણોદ્ધારની પૂર્ણતા દેખી શક્યા નહીં, પણ તેમના ધર્મપત્ની ધર્મશ્રદ્ધાવંત શેઠાણી માણેકબાઇએ સમ્પૂર્ણ જીર્ણોદ્ધાર કરાવી રૂપિયા ચાર લાખનો સદ્વ્યય કરી પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિદેવના મનોરથો પૂર્ણ કર્યા. જીર્ણોદ્ધારનું કામ પરિપૂર્ણ થયા બાદ પ્રભુમૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે તપોગચ્છાધિપતિ, તીર્થોદ્ધારક, પૂજ્યપાદ, પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રીમાન્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ, તથા તેઓશ્રીના પટ્ટાલંકાર શ્રીવિજયોદયસૂરીશ્વરજી વગેરે મુનિપુંગવોને વિનંતી કરી. વિ. સં. ૧૯૮૪ના મહાવદી પાંચમનું શુભમુહૂર્ત્ત કઢાવરાવ્યું અને આ પ્રસંગે સ્થાપન કરવા માટે રાજનગરથી સંપ્રતિ રાજાએ ભરાવેલ આદ્ય તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્ત્તિ, તથા સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીના સ્મરણાર્થે અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે આદ્ય પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવના પ્રથમ ગણધર શ્રી પુંડરીક સ્વામીજી કે જેમનું બીજું નામ શ્રી ઋષભસેન ગણધર છે તેમની મનોહર મૂર્તિ તથા મારવાડના કેસરીગામના શ્રીસંઘે ભરાવેલા શ્રી આદિનાથ પ્રભુની, શ્રી ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનની, શ્રી શીતલનાથની અને શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુની મૂર્ત્તિઓ પણ માતર તીર્થમાં આણી.

કુંકુંમપત્રિકાઓ કાઢી દેશોદેશ પહોંચતી કરી. મહોત્સવનો પ્રારંભ થયો. દૂર દૂરથી યાત્રાળુઓ આવવા લાગ્યા. રાજનગરનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ પણ આ પ્રસંગે આવી પહોંચ્યો. પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય સૂરિસમ્રાટ્ પણ પોતાના વિશાળ પરિવાર સહિત પધારી ગયા. બહારથી આવનારાઓ માટે દરેક રીતે ગોઠવણો કરવામાં આવી હતી. એક મોટો મંડપ બનાવવામાં આવ્યો હતો. તે ધ્વજા પતાકા આદિથી ખૂબ શણગારાયો હતો. રચનાઓ સુંદર બનાવી હતી. લગભગ વીસ હજાર માણસો આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા આવ્યા હતા. આ પ્રસંગે પહેલી નવકારશી વયોવૃદ્ધ શ્રાદ્ધવર્ય શેઠ ખીમચંદભાઈ બેચરદાસે કરી હતી. બીજી નવકારશી રાજનગરના શેઠ મણિલાલ મૂળચંદ ઝાંપડાની પોળવાળાએ કરી હતી. ત્રીજી નવકારશી પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઇના વડીલ બંધુ શેઠ મનસુખભાઇના સુપુત્ર શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઇએ કરી હતી. અને પ્રતિષ્ઠાને દિવસે એટલે મહા વદી પાંચમને દિવસે પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઈ તરફથી કરવામાં આવી હતી. તદુપરાંત બાકીના દિવસોમાં શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઇ

નરફથી બન્ને વખતનું જમણ દરેકને આપવામાં આવ્યું હતું. વિ. સં. ૧૯૮૪ના મહા વદી પાંચમના મંગલકારી દિવસે પ્રશસ્ત લગ્ને દરેક દેરીઓમાં પ્રભુજીને ગાદીનશીન કર• વામાં આવ્યા હતા. ભમતીની એક બાજુની મુખ્ય દેરીમાં સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઇનાં ધર્મપત્ની શેઠાણી માણેકબાઇ આદિએ રાજનગરથી લાવેલ સંપ્રતિ મહારાજાએ ભરાવેલી શ્રીઋષભદેવ પ્રભુની મૂર્ત્તિ તથા સ્વર્ગસ્થ શેઠશ્રીના સ્મરણાર્થે અંજનશલાકા કરાએલ શ્રી પુંડરીકસ્વામી આદિની મૂર્ત્તિઓ ગાદી પર સ્થાપન કરી હતી, અને બાકીની દેરીઓમાં ત્યાંનાં બિંબો જે હતાં તે જ સ્થાપન કર્યાં હતાં. સાતમા સુપાર્શ્વનાથની પીળા-પાષાણવાળી પ્રાચીન ચમત્કારિક ભવ્ય મૂર્ત્તિ ભમતીની બીજી બાજુની મુખ્ય દેરીમાં શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઇએ સ્થાપન કરી હતી. આ મૂર્ત્તિ પણ મહાચમત્કારિક છે. તેનું પણ વર્ણન આગળ આ જ લેખમાં આવશે. અંજનશલાકા તથા પ્રતિષ્ઠા પૂજ્યપાદ પ્રાતઃસ્મરણીય, સુગૃહીતનામધેય, બાલબ્રહ્મચારી, જગદ્‌ગુરુ, અનેક તીર્થોદ્ધારક, ભટ્ટારકાચાર્ય શ્રીમદ્‌વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા તેઓશ્રીના પટ્ટાલંકાર પૂજ્યપાદ વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના પુનીત હસ્તે નિર્વિઘ્નપણે વિધિવિધાન પૂર્વક સૂરિમન્ત્ર વાસક્ષેપ સહિત થઇ હતી. પ્રતિષ્ઠામાં સ્વર્ગસ્થ શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઇનાં ધર્મપત્ની શેઠાણી માણેકબેને પોણો લાખ રૂપીઆનો સદ્‌વ્યય કર્યો હતો. કુલ જીર્ણોદ્ધાર અને પ્રતિષ્ઠાનો ખર્ચ ચાર લાખ રૂપિયા થયો હતો, જેનો શિલાલેખ સંસ્કૃતમાં તથા ગુજરાતીમાં મોટા આરસપાણ પર સુંદર રીતે કોતરાવી પોતે સ્વર્ગસ્થ પતિના સ્મરણાર્થે પધરાવેલ પ્રભુ આદિનાથ તથા પુંડરીકસ્વામીની ભમતીની એક બાજુની દેરીની આજુબાજુ ચોઢાવેલ છે. જે સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી ભાષામાં નીચે મુજબ છે—

સંસ્કૃત શિલાલેખઃ—

ॐ

स्वस्ति श्रीराजनगर(अहम्मदाबाद)वास्तव्य बृहत्प्राग्वाटवंशविभूषण तपागच्छीय सद्धर्मधुरीण वीतरागधर्मैकनिष्ठ भगुभाई प्रेमचन्द्र तनुजनुषा प्रधानबाई कुक्षिसंभूतेन महामहिमपारगतदेवगद्दितवीतरागधर्मैकश्रद्ध मनसुखभाई श्रेष्ठिरत्नानुजन्मना वीतरागधर्मैकनिष्ठ श्रेष्ठिवर्य जमनाभाई नामधेयेन विक्रमार्कसमयातीत तर्कमुनिनिधिजलधिसुताब्दीय १९७६ श्रीमहावीरप्रभुनिर्वाणकल्याणकैकपावने दीपालिकामहे गूर्जरमण्डलान्तर्वर्त्तिमातरग्रामस्यैकपञ्चाशद्देवकुलिकाविभूषित सत्यदेवेतिख्यात पञ्चमगतिप्रदानप्रत्यल पञ्चमश्रीसुमतिनाथजिनतीर्थयात्रां विधाय परिदृश्य च जीर्णतां मूलचैत्यपरिपार्श्ववर्त्येकपञ्चाशद्देवकुलिकानां संजाततदीयजीर्णोद्धारमनोरथेन "धर्मस्य त्वरिता गतिः" इत्यनन्तलब्धिनिधान सकलविघ्नविच्छेदि श्रीगौतमप्रभुकेवलज्ञानभ्राजिष्णौ निखिलजनानन्ददायिनि द्वितीयस्मिन्नेव दिवसे मुनितुरगाङ्कशशाङ्काब्द १९७७ कार्त्तिकमासवलक्षपक्षपक्षतौ निर्णीतोऽयं जीर्णोद्धारविचारः ॥ तदनन्तरं समारब्धश्च ॥ परं विधेर्वैषम्यात् कालस्य च वैचित्र्याच्छेष्ठिन इन्दुगजाङ्कभूमिताब्द १९८१ शुचिशुक्लपक्षप्रतिपदि दिविगमनान्न तावता कालेनायं जीवति श्रेष्ठिनि परिपूर्णः ॥

नवरं प्रायः सन्मनोरथो न वितथ इति तदीयया धर्मपत्न्या विवेकादिगुण-धारिण्या मोतीबाईकुक्षिसंभूतया बृहत्प्रागवाटवंशीय वाडीलाल रत्नचन्द्र सत्पुत्र्या माणेकबाई नाम्न्या श्रेष्ठिन्या श्रेष्ठिमनोरथानुसारेण पूर्णीकृतोऽयमाशिखरकलशं मूलचैत्य-परिपार्श्ववर्त्येकपञ्चाशद्देवकुलिकाजीर्णोद्धारः ॥ अस्मिंश्च जीर्णोद्धारे प्रायश्चतुर्लक्षरूप्यकव्ययः सञ्जातः ॥ निर्मितश्च पुनर्बिम्बस्थापनमहोऽपि तयैव श्रेष्ठिन्या वेदगजनन्दमेदिनी १९८४ मिताब्द तपोऽसितपञ्चमी शुक्रवासरे कुमारादिमहायोगपवित्रिते ॥ एतासु च देवकुलिकासु मुख्यायां देवकुलिकायां श्रीराजनगरादानीय श्रीसम्प्रतिमहाराजकारितं श्रीऋषभदेवबिम्बं स्थापितं । शेषासु च तत्रत्यान्येव बिम्बानि स्थापितानि ॥

सञ्जातश्चास्मिन्नैव महे वीतरागधर्मनिष्ठया तयैव श्रेष्ठिन्या स्वपति श्रेष्ठिवर्य-श्रेयोऽर्थं कारितस्य श्रीऋषभदेवप्रथमगणभृदृषभसेनापरसंज्ञस्य तीर्थराजे श्रीपुण्डरीकाचले मधुपौर्णमास्यां पचकोटिमुनिपरिवारेण मुक्तिंगतस्य श्रीपुण्डरीकस्वामिभगवतो बिम्बस्य मरुमण्डलस्थश्रीदेसूरीग्रामसङ्घकारितस्य श्रीऋषभदेवादिबिंबचतुष्टयस्याञ्जनशलाका-भिधप्रतिष्ठामहोऽपि ॥

सकलोऽपि बिम्बस्थापनाञ्जनशालाकाप्रतिष्ठाप्रभृतिविधिकलापः सिद्धान्ततर्कव्या-करणादिविविधशास्त्रपारावारपारीणानां परोपकारकरणैकार्पितकरणानां विहितव्याख्याप्र-ज्ञप्त्यादियोगोद्वहनप्रभृतिप्रवचनोक्तक्रियाकलापानां समाराधितविद्यापीठादिपञ्चप्रस्थानमय-श्रीसूरिमन्त्राणां सूरिचक्रचक्रवर्त्तिनां शासनसाम्राज्यभाजां तपागच्छाधिपत्यशालिनां विनिर्मितन्यायव्याकरणादिग्रन्थसन्दोहानां जगद्गुरूणां भट्टारकमतल्लिकानां श्रीमद्विज-यनेमिसूरीश्वरपादानां तत्पट्टालङ्कार-सिद्धान्तवाचस्पतिन्यायविशारदबिरुदशालिनां श्रीमद्वि-जयोदयसूरीणाञ्चोपदेशपुरःसरं स्वाधिकारोचितविधानश्रीसूरिमन्त्राधिवासितवासप्रक्षेपपूर्व-कञ्चैव निर्वर्तित इति महदुत्सवास्पदम् ॥ नन्दताच्चायमाचन्द्रार्कम् ॥ श्रीः ॥ शुभम् ॥

(**नर्मदाशंकर शिल्पकारः**) **ध्रांगध्रा**

ગુજરાતી શિલાલેખ—

શ્રી વીતરાગાય નમઃ । ॐ

"સ્વસ્તિ શ્રી રાજનગર અમદાવાદના રહેવાસી અને વીશા પોરવાડ વંશને શોભા-વનાર તપાગચ્છીય વીતરાગભાષિત પવિત્ર ઉત્તમ ધર્મની આરાધના કરવામાં પરાયણ વીતરાગ ધર્મની અડગ શ્રધ્ધાને ધારણ કરનાર શેઠ ભગુભાઈ પ્રેમચંદ અને તેમનાં ધર્મ-પત્ની શેઠાણી પ્રધાનબાઈના સુપુત્ર અને અપૂર્વ મહિમાથી શોભાયમાન સંસારના પારને પામેલ દેવ શ્રી તીર્થંકર પ્રભુએ પ્રરૂપેલ નિર્મલ ધર્મની અડગ શ્રધ્ધાવાલા શેઠ મનસુખ-ભાઈના લઘુ બંધુ વીતરાગ ધર્મની એકનિષ્ઠાવાળા શેઠ જમનાભાઈએ વિક્રમ સંવત ૧૯૭૬ ના વર્તમાન ચોવીશીના ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ કલ્યાણકથી પવિત્ર થયેલા દીવાળી પર્વના ઉત્સવરૂપ આસો વદી અમાસને દિવસે ગુર્જર દેશમાં આવેલા આ માતર નામના ગામમાં રહેલા એકાવન દેરીઓથી શોભાયમાન સાચા દેવના પવિત્ર નામથી પ્રસિદ્ધિને પામેલા પંચમ ગતિને આપવામાં સમર્થ પંચમ તીર્થંકર શ્રી સુમતિનાથ ભગવાન (મૂલ નાયક)ની અલૌકિક તીર્થની યાત્રા કરી તે પ્રસંગે મૂલ ચૈત્યો (ફરતી તમામ એકાવને) દેરીઓની જીર્ણ એવી સ્થિતિ જોઈને તે સર્વેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો

મનોરથ (અભિલાષ) થયો. દરિદ્રોને મનોરથો ઉત્પન્ન થાય છે અને જેમના તેમ નાશ થાય છે. તેમ શેઠનો આ મનોરથ થયો નથી. પણ શેઠને તો તે વખતે ચપળ લક્ષ્મીને સફળ કરવાની આવી ઉત્તમ તક ફરી ફરી મળવી મુશ્કેલ છે, કલ્યાણ કાર્યમાં ઘણાં વિઘ્નોનો સંભવ છે, આયુષ્યનો ભરુસો નથી, ધર્મની શીઘ્ર ગતિ છે; વિગેરે અનેક શુભ વિચારો ઉદ્ભવવાથી બીજે જ દિવસે એટલે કે અનંતલબ્ધિઓના ભંડાર સકલ સંકટોને નાશ કરનાર પ્રભુ શ્રી ગૌતમ મહારાજાની કેવલજ્ઞાનઉત્પત્તિથી ઉત્તમ ગણાતા સકલ જગતના આનન્દ રૂપ વિ૦ સં૦ ૧૯૭૭ ના કાર્તિક શુદ એકમના બેસતા વર્ષના દિવસે શેઠજીએ દેરીઓનો જીર્ણોધ્ધાર કરાવવાનો વિચાર નક્કી કર્યો અને થોડા જ ટાઇમમાં તે શરૂ પણ કર્યો.

કર્મપરિણામની ભયંકરતા અને કાલની વિચિત્રતાને લઇને શેઠ જમનાભાઇનું વિ. સં. ૧૯૮૧ના અશાડ સુદ એકમે અવસાન થવાથી તેઓ પોતાની હયાતી દરમ્યાન જીર્ણોદ્ધારની પૂર્ણતા ન દેખી શકયા. પરંતુ ઘણું કરીને ઉત્તમ મનોરથ નિષ્ફલ ન નિવડે જેથી તે શેઠનાં ધર્મપત્ની વિવેકાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર શેઠાણી માણેકબાઇ કે જેઓ વીશા પોરવાડ શા. વાડીલાલ રતનચંદ અને મોતીબાઇની પુત્રી થાય છે તેમણે શેઠજીના વિચાર પ્રમાણે શિખરના કલશપર્યંત બધો જીર્ણોદ્ધાર પૂરો કરાવ્યો. આ જીર્ણોદ્ધારમાં લગભગ ચાર લાખ રૂપૈયાનો ખર્ચ થયો છે. વિ. સં. ૧૯૮૪ના કુમારયોગાદિ શુભ યોગવાળા મહાવદ પાંચમના દિવસે પ્રશસ્ત લગ્ને તે દેરાયોમાં ફરી બિંબોને સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ પણ તે જ શેઠાણીએ કર્યો છે. એકાવન દેરીઓ પૈકી મુખ્ય દેરીમાં શ્રી રાજનગરથી લાવેલા અને મહારાજા શ્રી સંપ્રતિએ ભરાવેલ શ્રીઋષભદેવ પ્રભુનું બિંબ સ્થાપન કર્યું છે અને બાકીની પચાસ દેરીઓમાં ત્યાંના બિંબો સ્થાપન કર્યા છે.

આ પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પ્રસંગે વીતરાગ ધર્મની અતિશ્રદ્ધાવાલા તે જ શેઠાણીએ પોતાના ધર્મનિષ્ઠ પતિના કલ્યાણને માટે ભરાવેલ ભગવાન શ્રીઋષભદેવ પ્રભુના પ્રથમ ગણધર, તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધગિરિરાજ પર્વત ઉપર ચૈત્ર શુદ પૂનમને દિવસે પાંચ ક્રોડ મુનિઓના પરિવાર સહિત મુક્તિ પદને પામ્યા હતા જે કારણથી શ્રી સિદ્ધગિરિ મહારાજનું પુંડરીકાચલ નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે તે શ્રી પુંડરીકસ્વામીજી કે જેમનું બીજું નામ ઋષભસેન ગણધર છે તેમના બિંબની પ્રતિમા તથા મારવાડના દેસૂરી ગામના શ્રીસંઘે ભરાવેલા શ્રી ઋષભદેવ, શ્રી ચંદ્રપ્રભુ મહરાજ, શ્રી શીતલનાથ ભગવાન અને શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાન એ ચાર બિંબોની અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ પણ કરવામાં આવ્યો છે. આ મહોત્સવમાં મહાન આનન્દનું સ્થાન તો એ છે કે આ બિંબ સ્થાપન અંજનશલાકા સંબંધી તમામ વિધાનમાં આચાર્યોચિત ક્રિયાઓ સિદ્ધાન્તતર્કવ્યાકરણાદિવિવિધશાસ્ત્રાપારાવાર-પારીણ–પરોપકારકરણૈકાર્પિતકરણ–વિહિતવ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્ત્યાદિયોગોદ્વહનપ્રભૃતિપ્રવચનોક્ત–ક્રિયાકલાપ–સમારાધિત વિદ્યાપિઠાદિપંચપ્રસ્થાનમયશ્રીસૂરિમંત્ર–સૂરિચક્રચક્રવર્ત્તિ શાસનસમ્રાટ–તપાગચ્છાધિપતિ–વિનિર્મિતન્યાયવ્યાકરણાદિગ્રંથસંદોહ–જગદ્ગુરુ–ભટ્ટારકાગ્રણી પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી તથા તેઓશ્રીના પટ્ટાલંકાર સિદ્ધાન્ત વાચસ્પતિ ન્યાયવિશારદ પૂજ્યપાદ શ્રીમદ્ વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજના પવિત્ર હસ્તથી થયેલી છે, તેમજ તમામ વિધાન તેઓશ્રીના ઉપદેશ તથા સૂરિમંત્રથી મંત્રેલ વાસક્ષેપ પૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે. આ જીર્ણોદ્ધાર તથા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ યાવચ્ચન્દ્રદિવાકર સમૃદ્ધિને પામો ”

નર્મદાશંકર શિલ્પકાર, ધ્રાંગધ્રા (ચાલુ)

સત્તરમી સદીની એક અપ્રકટ તીર્થમાળા

સંગ્રાહક તથા સંપાદક—પૂજ્ય **મુનિરાજ શ્રી કાંતિસાગરજી, સાહિત્યાલંકાર.**

પ્રાચીન જૈન ઐતિહાસિક સાધનોમાં પુરાતન તીર્થમાળાઓનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે, કારણકે પ્રાયઃ તીર્થમાળાઓ સ્વાનુભવ પૂર્વક જ લખાયેલી હોય છે. જેટલો ભૌગોલિક જૈન ઇતિહાસ તીર્થમાળામાં ઉપલબ્ધ થાય છે એટલો અન્ય જગ્યાએ ભાગ્યે જ સાંપડતો હશે. વળી તત્કાલીન ધાર્મિક, રાજનૈતિક અને સામાજિક પરિસ્થિતિનો પ્રકાશ આપે એવા અવશેષો પણ એમાં મળી આવે છે. ભાષા અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ એ મહત્ત્વની છે.

પ્રસ્તુત તીર્થમાળામાં ત્રણ ભુવનસ્થિત પ્રતિમાઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સાથે સાથે સંખ્યા પણ સૂચિત કરી છે. પાછળની ઢાળોમાં વર્તમાનકાલીન તીર્થોનો ઉલ્લેખ મળે છે, પણ તે અપૂર્ણ છે. આ તીર્થમાળાના કર્તા લઘુ પૌશાલિક ગચ્છના **હેમવિમલસૂરિ**ના શિષ્ય પંડિત **લક્ષ્મીકુલ**ના શિષ્ય શ્રી **જયકુલ** છે. વિ. સં. ૧૬૫૪ આસો વદિ ૧૦ નો રચનાકાળ છે. આ સિવાય કર્તાની અન્ય કૃતિઓ અદ્યાવધિ જોવામાં આવી નથી. એટલે સાક્ષરો સમક્ષ આ કૃતિ અને આ કર્તા સર્વ પ્રથમ જ ઉપસ્થિત થાય છે. આ તીર્થમાળાની હસ્તલિખિત પ્રત મારા સંગ્રહમાં છે.

તી ર્થ મા લા

ચઉપઇ

પ્રણમું માતા શ્રી સરસ્વતી, જે તૂઠી આપઇ શુભ મતી;
ગુરૂ ચરણકમલ વંદેવિ, વિદ્યાદાયક મન સમરેવિ. (૧)
તીરથમાલ રચૂં મન રંગિ, ઉલટ અચ્છઈ ઘણુ મુઝ અંગિ;
સુણુયો ભવિયણુ જે જગિ જાણુ, ભણુયો પ્રહિ ઉગમતઇ ભાણુ. (૨)
પ્રથમ ત્રિણિ ચઉવીસી માન, અતીત અનાગત ને વર્તમાન;
બહુત્તરિ જિનવરનાં અભિધાન, અનુક્રમિ કહૂં થઈ સાવધાન. (૩)
કેવલનાણી પ્રથમ જિણંદ, નિર્વાણી સાગર જિનચંદ;
મહાજસ વિમલસ્વામી પાંચમું, સર્વાનુભૂતિ શ્રીધર નમું. (૪)
દત્ત દામોદર દસમા સુતેજ, સ્વામી સમરિ અધિક સુહેજ;
મુનિસુવ્રત તેરસમા સુમતિ, ચઉદસમા જિનવર શિવગતિ. (૫)
અસ્તાગ નિમીશ્વરઇ અનિલ, જસોધર કૃતાર્થ મતિ દિ વિમલ;
જિનેશ્વર સુધમતિ નઇ સિવકર, સ્યંદન સંપ્રતિ ચઉવીસ જિનવર. (૬)

દોહા

ઋષભદેવ પહિલા હુવા, એ ચુવાસી દેવ;
અતીત નામ તેણિ કારણિ, સુણ્યું અનાગત હેવ. (૭)

ચઉપઈ

પદ્મનાભ બીજો સુરદેવ, સુપાસ સ્વયંપ્રભ સેવ;
સર્વાનુભૂતિ દેવશ્રુત ઉદય, પેઢાલ પોટિલ સમરઉ હૃદય. (૮)

સતકીરતિ સુવ્રત નઇ અમમ, નિઃકષાય નિષ્પુલાક નિમર્મ
ચિત્રગુપતિ સમાધિ સંવર, જસોધર વિજય મલ્લ જયંકર. (૯)
દેવ અનંતવીર્ય ભદ્રકૃત, નામત પઇદિન હુઈ સુકૃત;
એ ચુવીસ તીર્થંકર હુસઈ, પાયકમલ સુરનર સેવસઈ. (૧૦)
ઋષભ અજિત સંભવ અભિનંદ, સુમતિ પદ્મપ્રભ સુપાસ જિણંદ;
ચંદ્રપ્રભ સુવિધિ સીતલ, શ્રેયાંસ વાસુપૂજ્ય વિમલ. (૧૧)
અનંત ધર્મ અનઇ શાંતિ કુંથુ, અર મલ્લિ મુનિસુવ્રત;
નમી નેમિ નઇ પાસ જિણંદ, વીર નામિ હુઇ આણંદ. (૧૨)

દોહા

ભરત ક્ષેત્ર નામઇં કહ્યા, એ બહુત્તરિ જગદીસ;
એરવત ક્ષેત્ર તણાં કહૂં, પહુંચઈ મનહ જગીસ. (૧૩)

(જિમ સહુકારિ કોઇલિ—એ ઢાલ)

પંચરૂપ જણહર જગનાયક, સંપ્રતિ ધ્યાત નઈ અષ્ટાયક;
અભિર્જિનંત નેમિ સાતમું એ. (૧૪)
અગમસર શ્રી અંગૂલિષ્ટ સામી, વિજ્ઞાની પ્રણમું સિરનામી;
શ્રી અરોખ સુવિધિ સુ બારમું એ. (૧૫)
નગ્રહત્ત શ્રી કુમાર સતસોમ, પ્રભંજન સૌભાગ્ય અતિ નિર્લોભ;
શ્રી દિનકર અઢારમું એ. (૧૬)
વ્રતાધિક સુધિકર પ્રભુ સારીર, શ્રી કલ્પદ્રુમ અતિ ગંભીર;
શ્રી તીર્થાદિ ત્રેવીસમું એ. (૧૭)
શ્રીફલ કેરા એ જિન ચઉવીસ, અતીત નામ સમરૂં નિશદીસ;
વરતમાન હવિ ચિતિ ધરૂં એ. (૧૮)
બાલચંદ્ર શ્રી સુવ્રત જિનવર, અગ્રસેન શ્રીદત નઇ વ્રતધર;
સામનિષ્ટ નામિ તરું એ. (૧૯)
વિશ્વસેન શ્રેયાસુ સત્યવંત, શુક્રસેન શ્રેયાંસ ગુણવંત;
સિંહસોમ જિન બારમું એ. (૨૦)
મેયાંજલ ઉપશાન્ત દેવસેન દેવ, મહાબીજ શ્રેયાંસ મરૂદેવ;
શ્રીધર સામકંઠ નમું એ. (૨૧)
અગ્નિષેણ મારગ દત્તવીર, શ્રી સેન આપઈ ભવતીર;
ધીર અનાગત નામ સુણુ એ (૨૨)
શ્રી સિધારથ પૂરણ ઘોષ, ત્રીજા જિનવર શ્રી યમઘોષ;
સાગર સુમંગલ સખકરુ એ. (૨૩)
સર્વાસિદ્ધિ નઈ નિર્વાણસ્વામી, રતિ હુઇ ધર્મધ્વજ નામિ;
સિદ્ધસેન મહસેન જિનવરૂ એ. (૨૪)

રતિમિત્ર સત્યસેન શ્રીચંદ્ર, દઢકેતુ ચૌદસમા મહેન્દ્રઃ
દીહપાસ સુવ્રત ભણુ એ. (૨૫)
સુપાસ સકોમલ એગુણવીસ, અનન્તાર્થ વિમલ એકવીસઃ
ઉત્તર મહારધિ ગુણનિલુ એ. (૨૬)
દેવતાનંદન ઈમ ચોવીસ, એરાવત ક્ષેત્રતણાં ઈશ;
દિવસ સફલ હુવો આજનું એ. (૨૭)

ચઉપઈ

અઢીદ્વીપ માંહિ વિહર માન, હેમવિમલપરિ ઉત્તમ વાન;
છિન્નુ નઈ વિજય બત્રીસ, તીર્થંકર પ્રણમું તિહાં વીસ. (૨૮)
સીમંધર યુગમંધર બાહુ સુબાહુ, કર જોડી વંદી લિઉં લાહુ;
જંબૂ દ્વીપ માંહિ ઢૂકડા, કરિ વિહાર જિનવર પડવડા. (૨૯)
શ્રી સુજાત સ્વયંપ્રભ ધાર્ય, રિષભાનન ચુ...અનન્તવીર્ય;
ધાતકીખંડ પૂરવ મહાવિદેહ, માંહિ અછઈ એ જિણ ગુણગેહ (૩૦)
શ્રી સૂરપ્રભ સ્વામી વિશાલ, વજ્રધર ચંદ્રાનન સુવિશાલ;
પશ્ચિમ વિદેહ ખંડ ધાતકી, માંહિ નમું હૂં જિન ઈહાંથકી. (૩૧)
ચન્દ્રબાહુ ભુજંગમ સ્વામી, ઇશ્વર નેમિપ્રભ અભિરામ;
પૂર્વ વિદેહ પુષ્કરવર દીવ, વિહાર કરી તારી ભવ્ય જીવ. (૩૨)
વીરસેન નઇ શ્રી મહાભદ્ર, દેવયસ અજિતવીર્ય દિભદ્ર;
પશ્ચિમ મહાવિદેહ મઝરી, પુષ્કરવર દ્વીપ જિન ચ્યારિ. (૩૩)

દોહા

ભરત પંચ નઇ એરવત, દસ ખેત્રિ જિનરાજ;
સાતસઇં વીસોત્તર નમું, સીજિ વંછિત કાજ. (૩૪)

વસ્તુ (છંદ)

પનર કર્મહર ભૂમિ કહિવાઇ,
ઉત્કૃષ્ટિ કાલિ તિહાં, એકસુ સિતરિ જિનવર,
કેવલજાણી કોડિ નવ, કોડિ સહસ નવ નમું મુનિવર;
સંપ્રતિ વિહરઇ વીસ જિણ, કેવલી બઇ કોડિ;
કોડિસહસ બિ સાધુ તે, પ્રણમું બેહ કર જોડિ. (૩૫)

દોહા

હવઈ ઋષભ ચંદ્રાનનહ, વારિષેણ વર્ધ્ધમાન;
શાશ્વત બિંબ સંખ્યા કહૂં, પણિ એ ચ્યાર અભિધાન. (૩૬)
તિર્યગ્ લોગ નંદીસરહ, દ્વીપ અછઈ સુવિશાલ;
બાવન પ્રાસાદે નમું, ચઉસઠિસઇ અડયાલ. (૩૭)

કુંડલ રૂચક દ્વીપમધિ, ચ્યાર ચ્યાર જિનચૈત્ય;
ચ્યાર ચ્યાર સઈ છન્નુઆ, બિંબ નમું તે નિત્ય. (૩૮)
રાજધાની નઈ ચૂલિકા, સોલપંચ જિનગેહ;
સઈ ઉગણીસ વીસોત્તરાં, છ સઈં નમું વલી તેહ. (૩૯)
ગયદંતે વીસહ ભુવન, જિણબિંબ સઈ ચોવીસ,
દેવકુરૂત્તરી દસ ભુવન, બાર સયાં જગદીસ. (૪૦)
ઈષુકારિ પ્રાસાદ ચઉ, માનુષોત્તરિ ગિરિ ચ્યારિ;
ચ્યાર સઈં ઈસીઆં, બિંબ નમું સુવિચારિ. (૪૧)
વખાર ગિરિ નઈ કુલગિરિ, ઈસા ત્રીસ પ્રાસાદ;
છન્નૂ સઈં છત્રીસ સઈં, બિંબ નમું સુપ્રસાદ. (૪૨)
દીર્ઘ વૈતાઢયઈં દિગ્ગજભુવનિ, સિત્તરિ સુ ચ્યાલીસ;
વીસ સહસ નઈ ચ્યાર સઈં, જિન સત અડતાલીસ. (૪૩)
ઈગ્યાર સઈ સિત્તર ભુવન, જંબૂ પ્રમુખ દસ વૃક્ષિ;
ચ્યાલીસ સહસ નઈં ચ્યાર સઈં, બિંબ નમું એક લક્ષિ. (૪૪)
કાંચનગિરિ પર્વત અછઈ, એક સહસ જિણ ગેહ;
એક લાખ વીસહ સહસ, પ્રતિમા પ્રણમું તેહ. (૪૫)
મહાનદી સિત્તરિ ભુવન, ચઉરાસી સઈ બિંબ;
ઈહિ અસી પ્રાસાદ છઈ, છન્નુ સઈ પ્રતિબિંબ. (૪૬)
કુંડિ ત્રિણિ સઈં ઈસી ભૂવન, બિંબ સહસ પણયાલ;
છ સઈં આગલાં તે નમું, મન શુદ્ધિ ત્રિણિ કાલિ. (૪૭)
વૃત્ત નામ વૈતાઢય તિહાં, ભલા વીસ પ્રાસાદ;
સત ચોવીસ ભાવી નમું, પ્રતિમા વિણુ વિખવાદ. (૪૮)

વસ્તુ (છંદ)

યમક પર્વતિ પર્વતિ દીસ પ્રાસાદ,
તિહાં બિંબ ચઉવીસઈં, નમુ એક ચિત્તિ નિત્ય સુખકર,
તિરિય લોકિ છત્રીસ સઈં, ઉગણસઠિ પ્રાસાદ સુંદર;
સહસ એકાણું ત્રણસઈં, વીસ સહિત ત્રિણિ લાખ,
ભુવન બિંબ સંખ્યા કહી, આગમિ શ્રીજિન ભાષ. (૪૯)

ચઉપઈ

હવિ વ્યન્તર જ્યોતિષી મઝાંરિ, અસંખ્યાત જિનભુવન વિચારિ;
તિહાં અસંખ્ય શાશ્વત જિણબિંબ, તે નિત્યઈં વન્દું અવિલમ્બ. (૫૦)
પાતાલ લોક અસુર કમાર, માંહિ ચુસઠિ લાખ વિહાર;
સત કાટી નઈ પનર કોડિ, વીસ લક્ષ બિંબ નમું કર જોડિ. (૫૧)

નાગકુમાર માંહિ અતિહિ ઉદાર, લાખ ચૌરાસી જૈન વિહાર;
એક સુ કોડિ એકાવન કોડિ, વીસ લાખ બિમ્બ નમું કર જોડિ. (૫૨)
સુવર્ણ કુમારમાંહિ અભિરામ, બહુત્તરિ લાખ જિણવરનાં ઠામ;
એક સુ કોડિ ઈગતીસ કોડિ, સાઠિલાખ વલી ઉપરિ જોડી. (૫૩)
વિદ્યુતકુમાર દ્વીપકુમાર, અગ્નિકુમાર નઈ ઉદધિકુમાર;
દિશિકુમાર તિમ સ્તનિતકુમાર, છએ ઠામે સરખા વિચાર. (૫૪)
બહુત્તરિ લાખ જૈન પ્રાસાદ, મેરુશિખરસું માંડિઉ વાદ;
એકેકઈ થાનકિ ઇમ હોઇ, સુણઉ બિમ્બ સંખ્યા સહુ કોઇ. (૫૫)
એક સુ કોડિ કોડિ બત્રીસ, અસી લાખ પૂરવઈ જગીસ;
વાયુકુમાર માંહિ લખ છન્નવઈ, ભુવનબિમ્બ સંખ્યા કહુ હવઈ. (૫૬)
એક સત કોડિ કોડિ બહુતિરિ, અસી લાખ જિન તે ઉપરિ;
સાત કોડિ ભુવન ભૂવનપતિમાંહિ, બહુતરિ લાખ સરવાલિ થાઇ. (૫૭)

દોહા

તેણિપ્રાસાદિ તેર સઈ, કોડિ નવ્યાસી કોડિ;
સાઠિ લાખ પ્રતિમા નમું, હું કરકમલહ જોડિ. (૫૮)

ચઉપાઇ

ઉર્ધ્વલોક સોહમ દેવલોઈ, લાખ બત્રીસ ભુવન તિહાં જોઈ;
કોડિ સતાવન ઉપરિ સાઠિ, છઈ જિનપ્રતિમાં કહી શ્રુતપાઠિ. (૫૯)
બીજે દેવલોકિ ઇશાન, લાખ અઠાવીસ ભુવન વિમાન;
કોડિ પચાસ લાખ ચાલીસ, વીતરાગનઈં નામું સીસ. (૬૦)
ત્રીજઉ નામે સનતકુમાર, લાખ બાર તિહાં જૈન વિહાર;
સાઠિ લાખ નઇ કોડિ એકવિસ, જિનપ્રતિમા પૂરવઈ જગીસ. (૬૧)
માહેન્દ્ર તુર્ય સ્વર્ગનું નામ, આઠ લાખ પ્રભુકેરા ધામ;
ચઊદ કોડિ લાખ ચાલીસ, પ્રણમું બિમ્બ તેહ નિશદીસ. (૬૩)
પાંચમિં બ્રહ્મ નામિ સુરલોઇ, ચ્યાર લાખ જિણવર તિહાં જોઈ;
સપ્ત કોડિ ઉપરિ લખ વીસ, અહનિસિ વંદૂ હું જગદીસ. (૬૪)
લાંતકિ છઠ્ઠિ જિનઆવાસ, ગ્રન્થિ ભાખ્યા સહસ પચાસ;
નેઊ લાખ જિન જિહાં ગહિગહઇ, પૂજઇ દેવતા સમકિત લહઇ. (૬૪)
સાતમઈ શુક્ર સ્વર્ગિ સુખ ઘણાં, ચાલીસ સહસ દેહરાં જિનતણાં;
લાખ બહુત્તરિ મૂરતિ સાર, હવઈ આઠમઉ સુણઉ સહસાર. (૬૫)
તિહાં જિનભુવન સહસ ષટ્ હોઇ, દસ લાખ બિમ્બ નમું હું સોઈ;
નવ-દસ આનત-પ્રાણુત નામ, બિસઇ બિસઇ દેઉલ અભિરામ. (૬૬)
બિંહુ થઈ સહસ બહુત્તરિ દેવ, ઇન્દ્રાદિક તસુ સારી સેવ;

આરણ-અચ્યુત એકાદશ-બાર, કુઠ કુઠ[સો] જિણહર સાર. (૬૭)
બિહુંએ મિલીં સહસ ચુપન્ન, શાશ્વત સ્વામી કામિ મઝ મન્ન;
બારે દેવલોકિ દસ ઇંદ, ભુવનવિવેક કહિયાં જિનચન્દ. (૬૮)
ત્રિહું ગ્રૈવેયક પ્રથમ વિચાર, જિણમન્દિર એક સુ અગિયાર;
તેર સહસ્ર ત્રિણિ સઇં વીસ, ભાવ સહિત વન્દું જગદીસ. (૬૯)
મધ્ય ત્રિહુંની સુણિયો બાત, તિહાં પ્રાસાદ એક સુ સાત;
સહસ્ર બાર આઠ સઇ ચાલ, સ્વામીનઇં વંદના ત્રિણિકાલ. (૭૦)
ઉપરિ વલી ત્રણિ ગ્રૈવેક, તિહાં શાશ્વત ભુવન સત એક;
બાર સહસ જિનપ્રતિમા લહી, મઇં કેવલી વચનઇં સદ્દહી. (૭૧)
પંચ અનુત્તર પંચ વિમાન, પંચભુવન ષટ સઇ પ્રભુમાન;
ઊર્ધ્વ લોકિ જિણહર જિનતણી, સંખ્યા કહું વિગતિસું ગણી. (૭૨)

દોહા

લખ ચુલસી સત્તાણુવઈ, સહસ અનઈ ત્રેવીસ;
જિનાલય છઈ એત (ટ) લાં, સત કોટી જગદીસ. (૭૩)
બાવન કોડિ વલી કહ્યાં, લખ ચુરાણૂં દેવ;
સહસ ચઉઆલીસ સાતસઈ, સાઠિ સુહાવઉ દેવ. (૭૪)

વસ્તુ (છન્દ)

ત્રિહું ભુવને ભુવને મલીય, આઠ કોડિ લક્ષ સતાવન અધિક વલી;
બિસઇં છયાસીઅ જૈન મંદિર, તિહાં પનરસિ કોડિ જિનબિમ્બ;
કોડિ બાયાલ સુન્દર લાખ, અઠયાવન છત્તીસ સહસ અસી ભગવંત,
કુશલ ભુવન પ્રભૂ ધ્યાવતાં, સુખ સંપદા અનન્ત. (૭૫)

॥ ઢાલ-મહાલંતડેનું ॥

હિવઇ સુર મનુષ્ય નીપાઇઆ એ મહાલંતડે, પૂજા વિવિધ પ્રકાર સુણ સુંદરીએ;
તેહમાંહિ ધુરિ વંદીઈ એ મ૦, શ્રી **સેતુંજ ગિરનાર**[1] સુણ સુંદરીએ. (૭૬)
પ્રથમ ચક્રી ભરતેસરૂ એ મ૦, આદીસરનું જાત સુણ સુંદરીએ;
આરીસાહરિ કેવલી એ મ૦, પાટ હુવા એક સાત. સુણ સુંદરીએ. (૭૭)
તાત વચનિ અષ્ટાપદિ એ મ૦, થાપ્યા જિન ચુવીસ સુ૦;
માનિ વાનિ પરિમાણિના એ, મ૦, જિહાં સીધા આદીસ સુ૦ (૭૮)
સમેતશિખર તીથર ભલું એ મ૦, વન્દૂ વીસ જિણંદ સુ૦;
અર્બુદાચલ જીરાંઉલિ એ મ૦, **નાગદ્રહિ** આનંદ સુ૦. (૭૯)

૧. ગિરનાર-જૂનાગઢ, વિશેષ માટે જૂઓ ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટિ "પુરાતત્ત્વ" વર્ષ ૧ અં. ૩ જો પૃ ૨૯૧થી ૩૨૫ સુધી.

રાણીગિપૂરિ આદીસરૂ એ મ૦, **બંભણવાડિ** વીર. સુ૦;
ગુડીપાસ **અમીઝરૂ** એ મ૦, **ઘોઘે** નવખંડ ધીર સુ૦. (૮૦)
ઇણીપરિ તીરથ છઇં ઘણાંઈ મ૦, સંપ્રતિ **કુમરવિહાર** સુ૦;
વસ્તુપાલ જગિ જાણુઈએ, મ૦, **જાવડ વિમલ** ઉદ્ધાર સુ૦. (૮૧)
કલિયુગિ રંગ રહાવીઆ એ મ૦, કીધા મોટા જંગ સુ૦;
બિંહું પ્રાસાદ કરાવીઆ એ મ૦, તિહાં જિનપડિમા ચંગ સુ૦ (૮૨)
કલિકુંડ કુરહેડ નમું એ મ૦, માંગલહરિ જિનરાજ સુ૦;
ધૃતકલ્લોલ સંખેશરૂ એ મ૦; **સેરિસઈ** સરિઆ કાજ સુ૦ (૮૩)
ત્રંબાવતીઇં થંભણ એ મ૦, **ભીડિભંજન** શ્રીપાસ સુ૦;
વરકાણા પંચાસરૂ એ મ૦, **કોકુપૂરી** આસ. સુ૦ (૮૪)
નારિંગપુર ચારૂપ જિન એ મ૦. **બોરસિંઘ ગાંધાર** સુ૦;
ભરૂઅચ પ્રમુખ તીરથ ઘણાં એ મ૦, કહિતુ ન લહું પાર સુ૦ (૮૫)
ગૂજર ધર સણગારહ એ મ૦, નામિ નગર **નડિઆદ** સુ૦;
અમરપુરી સમ જાણીઈ એ મ૦, તિહાં છઇં ચ્યાર પ્રાસાદ. સુ૦ (૮૬)
મૂલગિ મૂલનાયક નમુંએ મ૦, નીલવર્ણ પ્રભુ પાસ સુ૦;
આદિ અજિત સન્તીસરૂ એ મ૦, ગુણકેરા આવાસ સુ૦ (૮૭)
તપગચ્છ ગયણિ ચંદલુ એ મ૦, **શ્રીહેમસોમસૂરીન્દ** સુ૦;
તાસતણા પરિવારમાં એ મ૦, છઇં પંડિતના વૃન્દ સુ૦ (૮૮)
પંડિત શ્રેણિ શિરોમણિ એ મ૦, **લક્ષ્મીકુલ** ગણિ સીસ સુ૦;
જયકુલ જનમ સફલ કરૂં એ મ૦, ગાઇઆ શ્રી જગદીસ સુ૦ (૮૯)
અસુધ હુઇ તે સોધિયો એ મ૦, કવિ ! લાગૂં તુમ પાય સુ૦;
સંઘ સહુ સાંનિધ કરી એ મ૦, તૂ કવિ પંડિત થાય સુ૦ (૯૦)
સંઘ મોટિમ જેહનઇ દીઇએ મ૦, તેહ જ મેરૂ સમાન સુ૦;
તીરથમાલા ભણિ ગુણિ એ, મ૦, તેહ ઘરિ નવઈ નિધાન સુ૦ (૯૧)

કલશ

શ્રી વિક્રમ નૃપથી સંવચ્છર **સતસોલ,**
ચઉપના વરસિ આસો વદિ રંગરોલ;
પૂર્ણાતિથિ દશમી સોમવારિ જયકાર,
ભવિઆં પ્રભુ ભગતિ **હરખ ધરી અતિવાર.** (૯૨)

॥ ઇતિ શ્રી ત્રૈલોકયભુવનપ્રતિમાસંખ્યાસ્તવન[1] સમ્પૂર્ણ ॥

---

૧ આ તીર્થમાળાના અંતમાં આ પંક્તિમાં આપવામાં આવેલું આ–ત્રૈલોક્યભુવન પ્રતિમાસંખ્યાસ્તવન—નામ કર્તાએ પોતે યોજેલું નામ નથી, પણ એ પ્રતિના લહિયાએ પોતે પસંદ કરેલું નામ છે. કર્તાએ તો આ કૃતિને, તેના પ્રારંભમાં અને અંતમાં, ‘તીર્થમાલ’ તરીકે જ ઓળખાવી છે.

श्रीकेशरियाजी-वन्दना

रचयिता—पू. मुनिमहाराज श्री भद्रंकरविजयजी

श्रीमंस्ते महिमा चमत्कृतिकरो नित्यं सतां प्राणिनां,
केषाञ्चिद्विषयो हि वाङ्मनसयोः सद्ध्यानिनां योगिनाम् ।
सत्यो विस्मयतामयो जनिभृतां चेतःसमाकर्षको,
रिक्तं मां सुगुणैः करोतु सगुणं नाभेयतीर्थंकर ॥१॥

या कान्तिस्तव नव्यभव्यघनवद् देदीप्यमानाऽनिशम्,
जीर्णत्वं नहि यत्र कर्षक भवि—स्वान्तं प्रसन्नं सदा ।
भक्तानां हृदये सदैव रमते दिव्या विवेकप्रदा,
गम्या सा विदुषां सुखं दिशतु मे तीर्थेश्वरादीश्वरः ॥२॥

वंद्यो वज्रिगणैः सुरासुरवरैः स्तुत्यः प्रपूज्यश्च यः,
तं संसारसमुद्रमग्नमनुजोद्धारैकनौकोपमम् ।
वंदे मोक्षसुखप्रदं सुमनसां चेतोऽभिलाषप्रदं,
देवीसुस्वरगीयमानयशसं तीर्थेश्वरादीश्वरम् ॥३॥

मिथ्याकुतर्ककलुषीकृतमानसं मे,
वाचा कुभाषितमयी न च सत्यपूता ।
कायः कुवृत्तिचतुरो न च शीलपूतः,
नाभेय मां त्वदनुगं त्वमवेस्तथापि ॥४॥

तव विभो शुभगे शुभचक्षुषी, चिरतरं नयने मम पश्यती ।
अननुभूतचरं भवकानने, प्रपिबतः स्म सुधां विबुधाऽगमाम् ॥५॥

सुरगणा असुरा मुनिपुङ्गवाः, गृहिजना धनिनोऽपि च भिल्लकाः ।
ऋषभनाथममुं च भजन्ति ते, त्रिभुवने भवनेषु वनेषु च ॥६॥

कुटिलकल्मषभूमिधराशनि—र्विमतलुम्पकदुर्मतनाशनी ।
वृषभनाथ सदा प्रतिमा तव, मनसि मे रमतां जगतां धव ॥७॥

स्तवनतस्तव नाथ भवन्तु मे, प्रथमतोऽक्षयि निर्मलदर्शनम् ।
पदपदार्थनिरूपकचिन्मणिः, सुविमलं चरणं शिवदं ततः ॥८॥

પૂજ્યપાદ આચાર્ય મહારાજ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજીએ વર્ણવેલી

મહારાજા કુમારપાલની ધર્મચર્યા

મહારાજા કુમારપાલે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યા પછી પોતાનું જીવન કેવું ધર્મમય વ્યતીત કર્યું હતું એ સંબંધી પ્રાચીન-અર્વાચીન અનેક ઉલ્લેખો ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમની ધાર્મિક ચર્યાની સંક્ષિપ્ત યાદી નીચે આપવામાં આવે છેઃ—

આ દૃષ્ટાન્ત સ્વપર ઉપકારી પુરુષ તરીકે આપવામાં આવ્યું છે.

" મહારાજા કુમારપાલે સમ્યક્ત્વ પૂર્વક બાર વ્રતનું સુંદર રીતે પાલન કર્યું હતું. નિરંતર ત્રિકાલ જિનવરદેવનું પૂજન, અષ્ટમી ચતુર્દશીએ ઉપવાસ પૂર્વક પૌષધ કરતા હતા. પારણાના દિવસે દૃષ્ટિપથમાં આવતાં સેંકડો મનુષ્યોને યોગ્યતા પ્રમાણે દાન આપીને સંતોષતા હતા, અને પોતાની સાથે જેમણે પૌષધ કર્યા હોય તે સર્વને રાજમહેલમાં પારણું કરાવતા હતા. દબાયેલા (ઘસાયેલા) શ્રાવકને હજાર સોનામહોર આપતા. દર વર્ષે શ્રાવકોને એક કરોડ સોનામહોરો આપતા. આવી રીતે ચૌદ વર્ષમાં ચૌદ કરોડ સોનામહોરો શ્રાવકોને દાનમાં આપી હતી. શ્રાવકોને અઠ્ઠાણું લાખ દ્રવ્ય ઉચિત દાન[1] આપ્યું હતું. બહોંતેર લાખ દ્રવ્યનો કર માફ કર્યો હતો તથા રડતી સ્ત્રીઓનું, (વિધવા, ગરીબ, દુઃખી સ્ત્રીઓનું) ધન ન લેવાનો કાયદો કર્યો હતો."

"મહારાજા કુમારપાલે એકવીશ જ્ઞાનભંડાર લખાવ્યા હતા. ત્રિભુવનપાલ વિહાર-જિનમંદિરમાં નિરંતર સ્નાત્ર મહોત્સવ ચાલતો. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ગુરુદેવના ચરણકમલમાં નિરંતર દ્વાદશાવર્ત વંદના કરતા. ત્યારપછી દરેક સાધુઓને વંદના કરતા હતા; પોતાથી પહેલાં પૌષધાદિ વ્રત લીધેલા શ્રાવકોને વંદના, બહુમાન, દાન આદિ આપતા. અઢાર દેશમાં અમારી પટહ, ન્યાયઘંટાનું વાદન, અને ચૌદ દેશોમાં ત્યાંના રાજાઓ સાથે મૈત્રી અને ધનદ્વારા જીવોની રક્ષા કરાવી હતી."

" તેમણે ચૌદસો ચુમ્માલીશથી વધુ સુંદર નૂતન જિનમંદિરો, સોળસો જીર્ણોદ્ધાર, અને સાત વાર તીર્થયાત્રા કરી હતી."

મહારાજા કુમારપાલે શ્રાવકોનાં બાર વ્રત અંગીકાર કર્યાં હતાં તેનું તેઓ કેટલી ચીવટથી, શ્રદ્ધાથી અને પ્રેમથી પાલન કરતા હતા તે પણ અહીં આપ્યું છે, જે દરેક શ્રાવકે બહુ જ મનન કરવા જેવું છે.

" પ્રથમ વ્રતમાં 'મારિ' (માર) શબ્દ બોલાઇ જાય તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તમાં ઉપવાસ કરતા હતા. બીજા વ્રતમાં ભૂલથી પણ અસત્ય બોલાઈ જાય તો આયંબિલનું તપ કરતા હતા. ત્રીજા વ્રતમાં કોઇનુંયે અદત્ત ન લેતા એ તો ખરૂં, પરન્તુ મરેલાનું ધન પણ નહોતા લેતા. ચતુર્થ વ્રતમાં ધર્મપ્રાપ્તિ પછી પરણવું નહીં તેવી પ્રતિજ્ઞા હતી, તેમ ચાતુર્માસમાં તો મન, વચન અને કાયાના યોગથી બ્રહ્મચર્ય પાલવું એવી પ્રતિજ્ઞા હતી. જો તેમાં મનથી ભાંગો લાગે તો ઉપવાસ કરતા, વચનથી ભાંગો લાગે તો આંયબિલ કરતા અને

૧ શ્રાવકોએ પોતાના ધર્મબન્ધુઓ સાથે કેવો વ્યવહાર રાખવો જોઇએ, તે આ પાઠ આપણને બરાબર શીખવે છે.

કાયાથી ભાંગો લાગે તો એકાસણું કરતા હતા. આ વ્રતના પાલનના પ્રતાપે તેઓ પર-નારી સહોદરના મહાન બિરૂદને ધારણ કરનાર હતા. ભોપાલદેવી વગેરે આઠ રાણીઓના મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ, મંત્રી આદિના બહુ જ આગ્રહ થવા છતાંયે 'ધર્મગ્રહણ કર્યા પછી ન પરણવું' એ પ્રતિજ્ઞા તેમણે બરાબર પાળી હતી. નિયમનો ભંગ નહોતો જ કર્યો. આરતીના સમયે રાણીની જરૂર પડતી ત્યારે ભોપાલદેવીની સોનાની મૂર્તિ બનાવરાવી, પરન્તુ પુનઃ લગ્ન તો નહોતું જ કર્યું."

"ગુરુદેવે વાસક્ષેપ પૂર્વક તેમને **રાજર્ષિ** બિરૂદ આપ્યું હતું."

પાંચમા પરિગ્રહપરિમાણ વ્રતમાં;—

"છ ક્રોડનું સુવર્ણ; આઠ ક્રોડનું તાર (તે વખતનું ચલણી નાણું), હજાર ધડી કિંમતી મણિરત્ન, બત્રીશ હજાર મણ ઘી, બત્રીશ હજાર મણ તેલ, ત્રણ લાખ મૂંડા ચોખા, ચણા, જાર, મગ વગેરે ધાન્ય, પાંચ લાખ ઘોડા, હજાર હાથી, હજાર ઊંટ તેમજ જુદાં જુદાં પાંચસો ઘરો, પાંચસો દુકાનો, પાંચસો સભાઓ, પાંચસો હોડીઓ, પાંચસો ગાડાં અને પાંચસો ગાડીઓ, અગિયારસો હાથીઓ,પચાસ હજાર રથો, અગિયાર લાખ ઘોડાઓ અને અઢાર લાખ સર્વ સૈન્ય હતું—એટલું સૈન્ય રાખવું."

"છઠ્ઠા વ્રતમાં ચોમાસામાં પાટણ શહેરથી બહાર જવાનો નિષેધ હતો. પાટણ બહાર જવાનું બંધ હતું."

"સાતમા ભોગોપભોગ વ્રતમાં 'મદ્ય, માંસ, મધ, માખણ, બહુબીજ પાંચ પ્રકારનાં ઉદમ્બર ફલ, અભક્ષ્ય, અનન્તકાય, અને ઘેબર આદિ ન ખાવાનો નિયમ હતો, અર્થાત્ ઉપર્યુક્ત અભક્ષ્ય અનંતકાયનો ત્યાગ હતો. દેવતાને નહીં આપેલું અર્થાત્ દેવને નહી ધરાયેલું વસ્ત્ર, ફલ, આહાર આદિનું વર્જન હતું. સચિત્તમાં માત્ર પાનની છૂટી હતી, તેમાં દિવસમાં આઠ પાનનાં બીડાં લેતાં. રાત્રે અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ, આ ચારે આહારનો ત્યાગ હતો. વર્ષા ઋતુમાં એક ઘી વિગય લેવી બીજા વિગયનો ત્યાગ હતો અને ભાજી પાંદડાંના શાકનો ત્યાગ હતો. એકાસણું, પર્વતિથિએ બ્રહ્મચર્ય, વિગયત્યાગ, અને સચિત્તનો ત્યાગ હતો."

"આઠમા વ્રતમાં સાતે વ્યસનોને દેશમાંથી કાઢી સમુદ્રમાં નાખી દીધા અર્થાત્ પોતાને તો સાતે વ્યસનોનો ત્યાગ હતો જ, પરંતુ પોતાના આખા દેશમાંથી પણ અનર્થના મૂલભૂત સાતે વ્યસનોનો બહિષ્કાર કરાવ્યો હતો."

"નવમા વ્રતમાં ઉભયકાલ સામાયિક કરવું, સામાયિકમાં ગુરુદેવ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી સિવાય બીજા સાથે બોલવાનો પણ ત્યાગ હતો. નિરંતર યોગશાસ્ત્રના બાર પ્રકાશ અને વીતરાગસ્તોત્રના વીશ પ્રકાશ ગણતા.

"દશમા વ્રતમાં ચોમાસામાં ગાજી સુરત્રાણની સેના આવ્યા છતાં રાજા અચલ-અટલ રહ્યા અને વ્રતનું પાલન કર્યું."

"અગિયારમા વ્રતમાં પોતે પૌષધ અને ઉપવાસ કરતા હતા, પરંતુ એક વાર પૌષધોપવાસમાં રાત્રે કાઉસગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા તે વખતે પગે મંકોડો ચોંટયો; બીજા માણસોએ મંકોડાને દૂર કરવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ મંકોડાએ તો આવેશથી ડંખ ન જ છોડયો. રાજાએ એ (મંકોડા) મરી જશે એ ડરથી પોતાની એટલી ચામડી ઉખાડી તેને [illegible] કર્યો. પૌષધોપવાસના પારણે હરેક પૌષધવાળાઓને સાથે લઇ ભોજન કરતા."

"બારમા અતિથિસંવિભાગ વ્રતમાં દુઃખી સાધર્મિક બન્ધુઓના [illegible] દ્રવ્યનો કર માફ કર્યો હતો. ક. સ. આ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી મહારાજના ઉપાશ્રયે સામાયિકાદિ ધર્મક્રિયા કરનારાઓને પાંચસો ઘોડેસવારની, અને બાર ગામના અધિપતિ-પણાની પદવી આપી હતી.[2] અને અન્ય સર્વ ઉપાશ્રયોએ સામાયિકાદિ [illegible] સર્વેના વચ્ચે પાંચસો[3] ગામ આપ્યાં હતાં."

"આવી રીતે બીજા પણ આ વિવેક શિરોમણિ મહારાજના અનેક પુણ્ય માર્ગો હતા, અહીં કેટલાનો ઉલ્લેખ કરીએ? સમ્યગ્ ધર્મ અનુષ્ઠાન વડે પોતાના આત્માનું હિત–ઉપકાર કર્યો; હવે તેમના બે ભવ બાકી છે, અર્થાત્ બે ભવ પછી મોક્ષે જશે. આ મહાન આત્મોપકાર છે અને સાધર્મિક બન્ધુઓને યોગ્યતા પ્રમાણે દાન, માન, ધર્મની નજીકમાં લાવવા, ધર્મમાં સ્થિર કરવા, સીદાતા શ્રાવકોનો ઉદ્ધાર, અઢાર દેશમાં અમારી–પાલનાદિ વડે પરોપકાર પણ સાફ છે જ. આ પ્રમાણે અન્તર અને બાહ્ય ઉપકારિત્વ સિદ્ધ જ છે."

સુજ્ઞ વાચકો! આ રીતે પૂજ્ય આચાર્ય દેવ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિએ મહારાજા કુમાર-પાલની ધર્મચર્યાની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનું આપણને દર્શન કરાવ્યું છે. પ્રથમ વ્રતમાં '**માર**' શબ્દ બોલવાથી ઉપવાસ કરવાનું જણાવ્યું છે ત્યારે વિચારવાનું એ છે કે આ રાજર્ષિને ભગવતી અહિંસા, કૃપા, કરૂણા, દયા ઉપર કેટલો પ્રેમ હતો અને [illegible] 'મોહરાજપરાજય' નાટકમાં કૃપાસુંદરી સાથે તેમનું લગ્ન યોજાયેલું દેખાય છે. ધન્ય છે તેમના અહિંસા વ્રતને. આવી જ રીતે બીજા વ્રતમાં ભૂલથી પણ અસત્ય બોલાઈ જાય તો આયબિંલ કરવું. ત્રીજા વ્રતમાં અદત્તનો ત્યાગ તો હતો જ, પરન્તુ રાજહક્ક હોવા છતાં મરેલાનું ધન પણ ન લેવાનો નિયમ હતો. ચતુર્થ વ્રતમાં ચાતુર્માસમાં તો મન વચન અને કાયાથી સર્વથા બ્રહ્મચર્ય હતું. એમાં માનસિક દોષ લાગે તો પણ ઉપવાસ કરવો. ધર્મ-પ્રાપ્તિ પછી લગ્ન કરવાની પણ બંધી હતી; અને આઠ આઠ રાણીઓના મૃત્યુ પછી પોતાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા પાળી લગ્ન નહોતું જ કર્યું. બધાં સાધનો વિદ્યમાન હતાં, મંત્રીઓનો આગ્રહ હતો, પરન્તુ નિયમનું પાલન તો સમ્યગ્ રીત્યા કર્યું હતું. તેમજ સાતમા વ્રતનું તેમનું પાલન પણ ખરેખર બહુ જ પ્રશંસા માગી લે છે. અભક્ષ્ય અનંતકાયનો સર્વથા ત્યાગ, સચિત્તનો પણ ત્યાગ અને માત્ર પાનની જ છૂટી રાખી હતી. દેવને ધરાવ નહિ ત્યાં સુધી વસ્ત્ર, ફલ આદિ પોતે વાપરતા નહિ. આજના ધનકુબેરો, શ્રીમંતો વિચારે કે પોતે કેટલું પાળે છે? આઠમા વ્રતમાં સાતે વ્યસનોનો પોતાને તો ત્યાગ હતો જ, પરન્તુ આખા દેશમાંથી સાતે વ્યસનોને બહાર કાઢ્યાં હતાં. નવમા સામાયિક વ્રતમાં પોતે કેવી રીતે સા-માયિક કરતા, તે વાંચી શ્રાવકોએ એમના જેવું આદર્શ સામાયિક કરતાં શીખવાની જરૂર છે. અગિયારમા વ્રતની તેમની દૃઢતા, અહિંસાપ્રેમ બહુ જ પ્રશંસનીય છે. બારમા વ્રતમાં તેમણે કેવું સરસ અતિથિસંવિભાગવ્રત પાળ્યું છે! સાધર્મિક બન્ધુઓને કેવા સુખી સમૃદ્ધ કર્યા છે. તેમને ધર્મમાં સ્થિર કરવા, તેઓ ધર્મ સન્મુખ થાય તે માટે કેવી કેવી ઉદારતા, ભક્તિ, પ્રેમ, બહુમાન કર્યાં છે એ એક આદર્શ ધર્મપ્રેમી શ્રાવકને શોભે તેવાં છે.

---

૨ બાર ગામની ઉપજ તેમને મળે.

૩ બીજા બધા ઉપાશ્રયવાળા સર્વેને પાંચ સો ગામોની ઉપજમાંથી ભાગ આપવામાં આવતો.

ધર્મની એવી ઉત્કટ અને શુદ્ધ આરાધના કરી કે જેના પ્રતાપે સંસારમાં બે જ ભવ રહી, કર્મક્ષય કરી ભવપાર થશે, સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે. ધન્ય છે તેમના ધર્મપ્રેમને, તેમની ધર્મશ્રદ્ધાને અને ધન્ય છે એમના ધર્મોપદેશક ગુરુને કે જેમણે પોતે તરવાનો માર્ગ લઇ શિષ્યને તરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. રાજર્ષિનું અનુપમ બિરૂદ પામનાર આ પરમાર્હતોપાસક મહારાજાનો સાધર્મિક બન્ધુઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ અને ભક્તિ પણ બહુ જ આદર્શરૂપ છે. આજના શ્રીમંત જૈનો પોતાના ધર્મપ્રેમી, શ્રદ્ધાળુ અને ધર્માનુષ્ઠાનમાં તત્પર શ્રાવક બન્ધુઓને સુખી અને સમૃદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરે એ જરૂરનું છે. આજની ભીષણ બેકારીમાં સીદાતા શ્રાવકોને સત્પાત્ર સમજી દાન આપી આત્મકલ્યાણના ઇચ્છુક શ્રાવકોએ જરૂર સત્પાત્ર દાનના ઉપાસક થવાની જરૂર છે.*

—સં. N.

"अरिहन्त–चैत्य" शब्दका अर्थ

[रतनलालजी डोसीको जवाब]

लेखक–पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी

(गतांकसे क्रमशः)

सूरिजीने चैत्य शब्दका अनेक अर्थ होना कहां स्वीकारा है इसका ख्याल न करते हुए लिख मारा है कि 'अपना हठ नहीं छोडते', किंतु हठवादी तो आप ही हैं क्योंकि सूरीश्वरजी म० ने चैत्य शब्दका कहां पर क्या अर्थ मानना इसका विवेक दिखलाया, फिर भी अपनी धूनमें अपना उल्लु सीधा कर रहे हैं। कुछ भी उपाय किया जाय मगर 'अरिहंत चेइयाणं' इत्यत्र अरिहंतकी प्रतिमा या मंदिर ही अर्थ होगा, किंतु आपका माना हुआ साधु अर्थ नहीं होगा, चैत्य शब्दका अर्थ किसी भी कोषमें साधु किया नहीं है। शतावधानी रत्नचंदजीने भी अर्धमागधी कोषमें अरिहन्त चेइय (पु०ना) 'अर्हद् चैत्य' 'अरिहंत संबंधी कोई पण स्मारक चिह्न' किया है। और अमरकोषमें भी 'चैत्यमायतनं तुल्ये' ऐसा है और 'चैत्यं जिनौकस्तद्बिंबं' इत्यादि भी प्रमाण है ही, और प्राचीन टीकाओंके तो बहुत ही प्रमाण हैं। व्युत्पत्तिसे भी इसका 'साधु' अर्थ नहीं हो सकता है, क्योंकि 'चिति' या 'चि' धातुके सिवा दूसरा कोई धातु इसमें आ ही नहीं सकता, और आप लिखते हैं–'जिस प्रकार मन्दिर मूर्तिके इतने नाम होते हुए भी मूर्तिपूजक इन्हें चैत्य नामसे भी पुकारते हैं इसी तरह यहां भी समज ले कि साधुओंके भिक्षु, श्रमण, निर्ग्रंथ, नामोंकि साथ चैत्य भी एक नाम है' ऐसा कहने मात्रसे साधुका पर्याय चैत्य नहीं बन सकता है, क्योंकि कल आपके जैसे दूसरा कोई कहेगा कि जैसा मन्दिर, जिनालय, दहेरासर आदि नाम होते हुए भी

* શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ કૃત. 'ઉપદેશ રત્નાકર'ના આધારે.

चैत्य नाम है एसे भिक्षु श्रमण निर्गन्थ नाम होते हुए भी चैत्य नामसे इनको पुकारा जाता है। ऐसे ही अश्व तुरगादि शब्द होते हुए भी इसका चैत्य भी एक नाम है, वह भी प्रमाणसिद्ध है, ऐसा कहेगा तो क्या वह मान्य हो जायगा? 'अरिहंत चेइयाणं' इत्यत्र किसी ग्रंथकारने चैत्य शब्दका अर्थ ज्ञान किया हो तब प्रमाण कहा जा सकता है और ज्ञान अर्थके लिए जो समवायांग और लोकप्रकाशका प्रमाण दिखलाया वह केवल दिखलाया ही है कुछ सिद्धि की नहीं। वहां ज्ञान शब्द आजाने मात्रसे चैत्य शब्दका वह अर्थ है ऐसा साबीत नहीं हो सकता है, अगर ऐसा हो तो 'आम्रवृक्षाः' 'येषामुपरि कोकिला निवसन्ति-कोकिलाधारवृक्षा वा' ऐसा कहनेसे आम्र शब्दका भी कोकिल अर्थमें प्रयोग मानना पडेगा इस लिये इन ग्रंथोंसे आपकी इष्टसिद्धि नहीं होगी।

श्रेणिक शुद्ध समकित दृष्टि थे, यह बात तुम भी मानते हो, तो समकित दृष्टि मनुष्य अवश्यमेव देवगतिमें जाता है यह जैन सिद्धांतका अटल एवं अडग सिद्धांत है, अब कहीये-श्रेणिक महाराजा शुद्ध समाकितवंत थे तब नरकमें क्यों गये? कहना होगा जो सूरिजीने कहा है कि आयुबंध होनेके बाद चाहे जैसी धर्मकरणी करे तो भी उसकी आयुका पलटा नहीं होता है। सूरिजीके इस खुलासेकी शरण लिये विना गुजारा नहीं हो सकता है। क्या यह सूरिजीकी चालाकी है या सिद्धांतकी जानकारी है? सिद्धांतकी जानकारी की बात होंने पर भी चालाकी मालूम हो तो दुर्भाग्यके सिवाय और क्या हो सकता है?

महाराजा श्रेणिकके नरकगमनका कारण बतलाते आपने जो लिखा है कि—'श्रेणिक किंचित् भी प्रत्याख्यान करनेके योग्य नहीं थे, वे नवकारसी जैसा सामान्य तप भी नहीं कर सकते थे' इसके विपरीत सूरिजी बतलाते हैं 'यह बिलकुल असत्य है,' मूर्तिपूजक समाज तो सूरिजीने जो कारण बताया है इसीसे ही श्रेणिककी नरकगती मानती है। श्रेणिकने साक्षात् प्रभुकी सेवा तो की थी, फिर वह नरकमें क्यों गया? इसके जवाबमें डोसीजी लिखते हैं कि-'श्रेणिक प्रभुसेवा, धर्मप्रभावना आदि चतुर्थ गुणस्थानक की करणीके योग्य था, और उसीके फलस्वरूप उसने प्रबल पुण्य उपार्जन कर तीर्थंकर गोत्र बांधा', कैसी सिद्धांतकी जानकारी! क्या अमारिप्रवर्तन, धर्मप्रभावना, प्रभुभक्ति, पंचमगुणस्थानकवाला श्रावक नहीं करता है? इन करणीओंको चतुर्थ गुणस्थानककी करणीके योग्य कहना, सिद्धांतकी अनभिज्ञता को बतलाना है। फिर लिखते हैं कि 'इनका मूर्तिपूजाका कथन झूठा या श्रेणिकको अयोग्य ठहरानेका सिद्धांत मिथ्या है' यह भी बराबर नहीं, क्योंकि वे तो १०८ जवोंसे भगवानकी पूजा करते थे, इसी बातको मूर्तिपूजक समाज कह रही है, श्रेणिकने नामस्मरण, साक्षात् भाव तीर्थंकरकी भक्ति, जिसको तुम स्थापनाकी अपेक्षया सर्वथा उच्च मानते हो और जिस करणीसे

उन्होंने तीर्थंकर नामकर्मका बंध किया वे भी श्रेणिककी नरकगतिको नहीं रोक सके, तो क्या ये उच्च करणीयें नहीं थीं? या श्रेणिक इन कार्योंके अयोग्य था? श्रेणिकने भाव तीर्थंकर महावीरको वंदना तो की थी तो क्या तीर्थंकरको वंदन करना उच्च क्रिया नहीं है?

वास्तवमें मूर्तिपूजाको उडाना यह सत्यका अपलाप, और भवभ्रमणकी वृद्धि करना है। श्रेणिक पूर्वायुबंधके कारण ही नरकमें गयें हैं, यही वास्तविक उत्तर है, इसलिये श्रेणिककी मूर्तिपूजाके बारेमें टीका करना निरर्थक है। श्रेणिक 'भवभ्रमणहारिणी सकाम निर्जराकी करणीके योग्य नहीं था' यह बात भी डोसीजीकी झूंठी है। नरकको रोकनेवाली वंदनक्रिया, नामस्मरण, और अमारीप्रवर्तन नहीं थे? और नरकको रोकनेवाली क्या ये पुण्यक्रियाएं नहीं होती है? वास्तवमें तो रतनलालजी उलटे राह पर चल रहे हैं जिससे नरकसे रोकनेवाली इन सब पुण्यक्रियायें होने पर भी सकाम निर्जरा तक दौडना पडता है, और सकाम निर्जराके कारणीभूत नामस्मरण वंदनादि क्रियाओंको भूलाया जाता है। 'वास्तवमें मूर्तिपूजा किसी भी व्रतमें नहीं' ऐसा कह कर मूर्तिपूजाको अकरणीय बतलाना अज्ञानता है, क्योंकि धर्मप्रभावना, समकित, प्रभुका नामस्मरण, गुरुवंदनादि क्रियाएं भी श्रावकके बारह व्रतमें नहीं है, फिर भी वह करणीय ही हैं। इस प्रकार मूर्तिपूजा भी किसी व्रतमें समाविष्ट न होने पर भी वह करणीय ही है। आगे जाकर वे लिखते हैं कि 'इतना ही नहीं व्रतकी घातक है' यह कथन पक्षपातसे भरा हुआ है क्योंकि पूजा तो व्रतकी साधक है पूजाकी श्रद्धा जिनमें नहीं उनमें समकित नहीं, समकित नहीं तो कोई भी चारित्र नहीं, चारित्र नहीं तो मोक्ष नहीं। प्रभुपूजाको हमने अनेक लेखसे शास्त्रसिद्ध कर दी है। 'मूर्तिके लिये स्थावर ही नहीं त्रस तककी जानबूझकर हत्या की जाती है' लिखना सरासर मूढता है। 'उसे (समकितको) भी दूषित करनेवाली मूर्तिपूजा है' यह भी विरुद्ध है, साक्षात् उपर मैंने दिखला दिया है कि रतनलालजीने मूर्तिपूजक समाजपर असत्य आरोप रखकर अपनी आत्माको दूषित बना लिया है, इसमें कारण मुर्तिपूजाका द्वेष है। मूर्तिपूजाका द्वेष व्रतको भी मलिन करता है, और पापको बढानेवाला है-मूर्तिपूजा तो मोक्षप्रदायिनी ही है।

संघपट्टककी भूमिका, जिसमें अगम-निगमकी बात की है, वह प्रमाण नहीं हो सकती है, ऐसे तो कई भाषामय ग्रंथ मिलते हैं, क्या ये सब प्रमाण हो सकते हैं? प्राचीन टीकाकारोंका कथन नहीं मानना और अपने मनःकल्पित मतलबका समर्थन करनेवाले आजकलके भाषा ग्रंथकी पंक्तियें उठालेना इससे कोई सिद्धि नहीं हो सकती, उससे सिर्फ पक्षपातका समर्थन हो सकता है जो आत्माका सर्वथा अहित करनेवाला है। ऐसे पक्षपातसे शासनदेव सर्वका रक्षण करे, यही भावना।

एक अलभ्य महत्त्वपूर्ण प्रति

लेखक: श्री अगरचंदजी नाहटा. बीकानेर

हमारी उपेक्षा, असावधानता और अविवेकके कारण हजारों ग्रंथ नष्ट हो रहे हैं एवं विक्रय द्वारा इतस्ततः हो रहे हैं। और खोजशोधके अभावमें कई महत्त्वके ग्रंथोका हमें पता तक नहीं है।

कइ वर्षों पूर्व नाथनगरनिवासी श्री अमरचंदजी बोथराने कहा था कि अजीमगंजके नेमिनाथ भंडारमें एक अति महत्त्वकी प्रति थी जिसमें खरतरगच्छीय आचार्योंने रचे हुए स्तुति-स्तोत्रोंके अतिरिक्त उनके संबंधी कई ऐतिहासिक कृतियें भी थी। इस प्रतिको बीकानेरके खरतरगच्छीय श्रीपूज्यजी श्री जिनचारित्रसूरिजीने भी देखी थी व इसकी प्रत्यंतर करनेके लिये वे उसे बीकानेर साथ ले गये थे, पर न मालूम वह प्रति कहां गायब हो गई कि बहुत प्रयत्नसे खोज करने पर भी अद्यावधि उसकी प्राप्ति न हो सकी।

इस वर्ष बीकानेरके बृहद् ज्ञानभंडारके फुटकर पत्रोंका अवलोकन करते समय सौभाग्यवश उस प्रतिकी सूचि उपलब्ध हुई जिसे सं. १९२४ के ज्येष्ठ शुक्ला प्रथम १३ को अजीमगंजमें उक्त प्रतिको वहांकी बडी पोसालमें देखकर लिखी थी। सूचिके लिखे अनुसार इसकी पत्रसंख्या १४४ या १४५ थी और सं. १४९० के मार्गशीर्ष शुक्ला ७ को प्रति लिखी गई थी। श्री अमरचंदजी बोथराके कथनानुसार इस प्रतिका नाम "जिनभद्रसूरिस्वाध्यायपुस्तिका"। था

उपलब्ध सूचिके अनुसार यह प्रति करीब १०० कृतियोंके संग्रहरूप थी। प्रारंभमें दशवैकालिक, पाक्षिकसूत्र, साधुप्रतिक्रमण, स्थविरावली, उपदेशमाला, बृहत्संग्रहणी, कर्मविपाक आदि प्रकरण थे। मध्यमें जिनेश्वरसूरि, जिनचंद्रसूरि, अभयदेवसूरि, जिनवल्लभसूरि, जिनदत्तसूरि, जिनेश्वरसूरि आदिकी कृतियें थीं। और अंतमें जिनेश्वरसूरिरचित चंद्रप्रभचरित्र (गाथा ४०) था।

इस प्रतिमें, अन्यत्र अलभ्य ऐसी कई कृतियें भी थीं। उनका नाम नीचे दे देता हूं, ताकि इसके महत्त्वका पता चल जाय।

१ जिनपतिसूरिपंचाशिका, गाथा ५५, पत्रांक १२० ।

२ जिनेश्वरसूरिसप्ततिका, गाथा ७४, पत्रांक १२१ ।

३ जिनप्रबोधसूरिचतुःसप्ततिका, गाथा ७४, पत्रांक १२२ ।

४ जिनकुशलसूरिबहत्तरी, गाथा ७४ ।

५ जिनलब्धिसूरिबहत्तरी, गाथा ७४ ।

६ जिनलब्धिसूरिस्तूपनमस्कार, गाथा १३ ।

७ जिनलब्धिसूरि नागपुरस्तूपनमस्कार, गाथा ८ ।

८–९–१० अभयदेवसूरिरचित ऋषभस्तव गाथा ८, नेमिस्तव गाथा ८, स्तंभपार्श्वस्तव गाथा ८, पत्रांक १४२ ।

इनमें नं. १ से ७ तककी कृतियां ऐतिहासिक दृष्टिसे बडे महत्त्वकी हैं । इनके प्राप्त होंनेसे खरतरगच्छके इतिहासमें एक नया प्रकाश मिलेगा । अतः सर्व सज्जनोंसे सादर अनुरोध है कि जिन्हें उक्त प्रति या उपरोक्त कृतियें प्राप्त हों वे मुझे सूचित करनेकी कृपा करें ।

नाहटोंकी गवाड, **बीकानेर.**

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઇ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણઆને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત–આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર–તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઇ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠનવગણા ભાવ થઇ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સંપ્રતિ-કાલનિર્ણય

લેખક—સ્વ. શ્રી ચીમનલાલ અમુલખ સંઘવી

કેટલાક સમય પહેલાં મહાન જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ સંબંધી ઇતિહાસકારોમાં બહુ જ અંધકાર પ્રવર્તતો હતો. અને સમ્રાટ સંપ્રતિનું નામ મુખ્યત્વે જૈન ધર્મગ્રંથોમાં ધર્મકથાઓના એક મહત્ત્વના પાત્રરૂપ બની ગયું હતું. પણ હવે એ અંધકાર ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગ્યો છે અને મોટા મોટા ઇતિહાસકારો પણ સંપ્રતિ સંબંધી હકીકતો મેળવવા માટે શોધખોળ કરવા પ્રેરાયા છે.

પ્રસ્તુત લેખ, થોડા સમય પહેલાં, શ્રી ચીમનલાલ સંઘવીના અવસાન પછી, ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ તરફથી અમને પ્રકાશન માટે મળ્યો છે. આ મહાન જૈન સમ્રાટ સંબંધી જનતાની વિશેષ જિજ્ઞાસા જાગ્રત થાય અને ઇતિહાસની સાંકળ મેળવવામાં ખૂટતા અંકોડાઓ મેળવવા માટે ઇતિહાસ-પ્રેમીઓ પ્રયત્નશીલ બને—એ રીતે ઉપયોગી સમજીને આ લેખ અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. તંત્રી

આર્યાવર્તના હજારો વર્ષના ઐશ્વર્યસંપન્ન ઇતિહાસમાં અનેક રાજવંશોએ પોતાનો યશસ્વી ફાળો નોંધાવ્યો છે. પણ એ રાજવંશોમાં મૌર્ય વંશની કીર્તિ અનન્ય નીવડી છે. હિંદનો મહાન શાસક ચન્દ્રગુપ્ત, બૌધ્ધોનો સર્વશ્રેષ્ઠ રાજવી અશોક અને જૈનોનો સમર્થ સમ્રાટ સંપ્રતિ એ વંશમાં થઇ ગયા છે.

પાશ્ચાત્ય ગણનાના વિશેષ પ્રાબલ્યને લીધે આજે ચન્દ્રગુપ્ત અને અશોકની જેમ સંપ્રતિના ચોક્કસ સમયનો પ્રશ્ન પણ ગુંચવાડામાં પડી ગયો છે. તે ઉપરાંત ચન્દ્રગુપ્ત અને અશોક સંબંધમાં સંખ્યાબંધ ગ્રન્થો પ્રગટ થયા છે, પણ સંપ્રતિ સંબંધમાં હજી કોઇએ જોઇએ એટલો શ્રમ નથી ઉઠાવ્યો* એટલે સંપ્રતિની જીવનગાથા ચન્દ્રગુપ્ત કે અશોક જેટલી જગવિખ્યાત પણ નથી બની. આમ છતાં જૈન[1], બૌધ્ધ[2], હિંદુ[3], તિબેટિયન[4] અને પાશ્ચાત્ય[5] એમ પાંચે ગણતરીએ એટલું તો લગભગ સર્વમાન્ય છે કે તે મૌર્ય મહારાજ્ય સ્થાપક ચન્દ્રગુપ્તના નામાંકિત પૌત્ર અશોકનો પૌત્ર હતો અને તેણે રાજસત્તા ભોગવી છે. તે ઉપરાંત જૈન ગણતરીએ એ પણ સર્વમાન્ય છે કે તે એક મહાન શાસક હતો અને તે આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તી નામે બે મહાન જૈનાચાર્યોનો સમકાલીન[6] હતો.

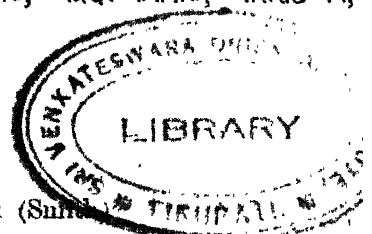
* તાજેતરમાં બહાર પડેલા ડૉ. ત્રિભુવનદાસ લ. શાહના 'સમ્રાટ પ્રિયદર્શી' યાને પ્રાચીન ભારતના મહારાજા અશોક અથવા જૈન સમ્રાટ સંપ્રતિ' એ ગ્રંથથી આ ઉણપ પૂરી પડી છે.

૧. निशीथचूर्णि, बृहत्कल्प, पंचकल्प, कल्पकिरणावलि, भद्रेश्वर कथावलि, परिशिष्ट-पर्व, विविधतीर्थकल्प, कल्पचूर्णि ઇત્યાદિ.

२. दिव्यावदान, अवदानकल्पलता.

३. मत्स्यपुराण, वायुपुराण.

४. तारानाथ इतिहास.

૫. Cambridge History of India, Ashok (Smith)

૬. परिशिष्ट पर्व, भद्रेश्वर कथावलि—અને તે ઉપરાંત સંપ્રતિને લગતા બીજા પણ કેટલાક જૈન ગ્રન્થમાં સંપ્રતિને આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તીના સમકાલીન બતાવવામાં આવેલ છે. ત્યાં

આર્ય મહાગિરિ (મહાવીર નિર્વાણ સંવત ૨૧૫ થી ૨૪૫) ને આર્ય સુહસ્તીજી (૨૪૫ થી ૨૯૧)નો સમય નિશ્ચિત[૭] છે. અશોકના સમય સંબંધમાં બધા જ બૌદ્ધ ગ્રન્થો ને ચન્દ્રગુપ્તના સમય સંબંધમાં બૌધ્ધ, પૌરાણિક ને જૈન ગ્રન્થો લગભગ એકમત છે. પરિણામે આ બધા જ મતોને પરસ્પર સાથે સાંકળીને આપણે જો એક નક્કર પાયો સર્જાવી શકીએ તો તે પર સંપ્રતિના સમય અને જીવનનું દર્શન અકાટ્ય સ્વરૂપમાં રચી શકાય.

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યના કથન પ્રમાણે:—

એવી હકીકત છે કે, અવંતીમાં જીવંતસ્વામીની પ્રતિમાની રથયાત્રાનો મહોત્સવ હોઇ આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તી તે અંગે અવંતીમાં જાય છે અને એ મહોત્સવ પ્રસંગે તે બંને મુનિરાજોનાં દર્શન થતાં સંપ્રતિ જૈનધર્મનો ભક્ત બને છે. પણ आवश्यकसूत्रમાં એક સ્થળે એવો નિર્દેશ છે કે, 'આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તી વિદિશામાં જિનપ્રતિમાને વંદન કરવા આવ્યા અને આર્ય મહાગિરિએ ત્યાંથી છૂટા પડીને ગજપદ તીર્થ જઈ અણશણ કર્યું અને આર્ય સુહસ્તી, જિનપ્રતિમા વાંદવાને ત્યાંથી અવંતી ગયા.' આ પરથી, કોઇ પણ પ્રકારના પુરાવા વિના પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ 'वीरनिर्वाणसंवत् और जैन कालगणना નામે પોતાના વિસ્તૃત નિબંધમાં એવી કલ્પના કરી છે કે આર્ય સુહસ્તીએ આ પ્રસંગે જ—કેમ જાણે આર્યસુહસ્તીજી અવંતીમાં જિનપ્રતિમા વાંદવાને જિંદગીમાં એક જ વખત ગયા હોય—સંપ્રતિને જૈન બનાવેલ હોવા જોઇએ અને માટે આર્ય મહાગિરિને સંપ્રતિના સમકાલીન ન લેખી શકાય.

પણ આ ઉપરાંત, આર્ય મહાગિરિ ને આર્ય સુહસ્તીજી સંપ્રતિના સમકાલીન હોવા સંબંધી બીજો સર્વમાન્ય પુરાવો છે. દુષ્કાળના સમયમાં જૈન મુનિવરોને અડચણ ન આવે તે માટે સંપ્રતિએ તેમની ગોચરી માટે આડકતરી વ્યવસ્થા કરી છે. આર્ય સુહસ્તી એ ગોચરી (રાજપિંડ) લેવાની તરફેણ કરે છે અને આર્ય મહાગિરિ તે પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવી સુહસ્તીનો બહિષ્કાર કરવા તત્પર બને છે. છેવટે આર્ય સુહસ્તી પોતાની ભૂલ સમજી આર્ય મહાગિરિની ક્ષમા માગે છે.

આ પ્રસંગ સંબંધમાં પં. શ્રી કલ્યાણવિજયજીએ એવી કલ્પના કરી છે કે તે પ્રસંગ કદાચ સંપ્રતિના નહિ પણ એના પરદાદા બિન્દુસારના સમયમાં બન્યો હોય. પણ એવી કલ્પનાથી તો તેઓ આર્ય સુહસ્તીની અને સંપ્રતિની સમકાલીનતાને પણ ખોટી દર્શાવતા જણાય છે. કેમકે બિન્દુસારના અન્તકાળ અને સંપ્રતિના આદિકાળ વચ્ચે જ ૪૦ વર્ષનું અંતર છે. અને आवश्यकसूत्रના જે કથનને આધારમાં રાખી તેઓ સંપ્રતિ કેવળ આર્ય સુહસ્તીના જ સમકાલીન હોવાની કલ્પના કરે છે તે આધારે પણ આર્ય મહાગિરિ તે પ્રસંગે અણશણ કરવા જાય છે કે જ્યારે આર્ય સુહસ્તી અવંતી જઇ સંપ્રતિને જૈન બનાવે છે. હવે રાજપિંડનો પ્રસંગ જો બિન્દુસારના સમયમાં કલ્પીએ તો તે આર્ય મહાગિરિના અણશણથી ચાળીશ વર્ષ પૂર્વનો ગણાય કે જ્યારે આર્ય સુહસ્તી એક સામાન્ય સાધુ જ હોઈ શકે અને આર્ય મહાગિરિ જેવા પટ્ટધરની અવગણના કરી સાધુસમુદાયને રાજપિંડ લેવાની છૂટ આપવાનું તેમને માટે અસંભવિત ગણાય. આ સ્થિતિમાં કેવળ પાશ્ચાત્ય કલ્પનાને અનુસરવાને ખાતર આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તીજી ને સંપ્રતિની સમકાલીનતા સંબંધી શાસ્ત્રકથન સામે શંકા ઉઠાવવી એ અસ્થાને છે. आवश्यकसूत्रમાંનો પ્રસંગ તો સંપ્રતિ જૈન બનીને રાજપિંડનું પ્રકરણ પતી ગયા પછીનો છે. અને ભારતીય સર્વમાન્ય ગણનાએ પણ આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તી ને સંપ્રતિની સમકાલીનતા સંબંધમાં કોઈ બાધ આવતો નથી, જે હવે પછીના કથન પરથી સહેજે સમજી શકાશે.

૭. स्थविरावली, युगप्रधानपट्टावलि વગેરે.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૬૦ વર્ષે નંદ રાજા ગાદીએ બેઠો, ને ભગવાનના નિર્વાણ પછી ૧૫૫ મા વર્ષે ચન્દ્રગુપ્ત રાજા થયો.૮

ઉપરની હકીકતને कथावलि*ના નામાંકિત કર્તા શ્રી ભદ્રેશ્વરસૂરિનો પણ ટેકો છે.

પણ રાજત્વ કાલગણનાને લગતી, અને तित्थोगाली पइन्नय, विचारसार, विचारश्रेणि વગેરે ગ્રન્થોમાં વપરાયેલી ત્રણ પ્રસિદ્ધ ગાથાઓ૯માં થયેલા અર્થભેદ, અને એ ભેદના કારણે દરેક લેખકે તે ગાથાઓના આંકડામાં કરી લીધેલા મનગમતા ફેરફારને લીધે કાલ-ગણના ખૂબ જ ગુંચવાઈ ગઈ છે.

પણ તે ત્રણ ગાથાઓનો સાચો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

ભગવાન મહાવીર જે રાત્રીએ નિર્વાણ પામ્યા તે જ રાત્રે અવંતીમાં પાલક રાજા ગાદીએ બેઠો. પાલકે (ને તેના વંશે) ૬૦ વર્ષ પર્યન્ત રાજ્ય ભોગવ્યું. (તે પછી) નંદોએ (ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણના) ૧૫૫મા વર્ષ પર્યન્ત (રાજ્ય ભોગવ્યું.) ૧૬૮ વર્ષ મૌર્યો, ૩૦ વર્ષ પુષ્યમિત્ર (ને તેના વંશજો), ૬૦ વર્ષ બલમિત્ર–ભાનુ-મિત્ર, ૪૦ વર્ષ નભવહન, ૧૩ વર્ષ ગર્દભિલ્લ ને ૪ વર્ષ શકરાજા [ને એ રીતે, શકોને હરાવી વિક્રમે પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવ્યો ત્યાંસુધી મહાવીર સંવત્સરનાં ૪૭૦ વર્ષ પૂરાં થયાં.]

વિક્રમ સંવત્સરની ગણનાની સાથોસાથ જ્યારે શકસંવત્સરની ગણના પણ જરૂરી બને ત્યારે ઉપરની ગાથાઓમાં–છેલ્લી પંક્તિમાં, જ્યાં ગર્દભિલ્લનાં ૧૩ ને શકનાં ૪ છે ત્યાં ગર્દભિલ્લ–૧૫૨૧૦ (૧૩ ગર્દભિલ્લ પોતે, ૪ શક ને ૧૩૫ વિક્રમ ને તેના વારસો) –એ રીતે ગોઠવી મહાવીર–નિર્વાણ ૬૦૫ માં શકસંવત્સરની શરૂઆત મેળવી લેવાય છે.

---

૮. अनन्तरं वर्द्धमानस्वामिनिर्वाणवासरात् ।
गतायां षष्ठिवत्सर्यामेष नन्दोऽभवन्नृपः ॥
एवं च श्री महावीरमुक्तेर्वर्षशते गते ।
पञ्चपञ्चाशदधिके चन्द्रगुप्तोऽभवन्नृपः ॥ **परिशिष्ट पर्व, सर्ग–७–८**

*આ પુસ્તક અપ્રકટ છે. પાટણના ભંડારમાં જળવાયેલી તેની તાડપત્ર પ્રતિ પરથી તેના કર્તાનો સમય બારમી સદીનો તારવી શકાય છે. એ પુસ્તકના ઐતિહાસિક ભાગની ફોટો–પ્રીન્ટ વડોદરા–પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિરે પોતાના ઉપયોગને માટે ઉતારી લીધી છે.

एवं च महावीरमुत्तिसमयाओ, पंचावन्न वरिस सए वुच्छिण्णे, नंदवंशे चंदगुत्तो राया जाओत्ति । ५२६ ।

९. जं रयणिं कालगओ अरिहा तित्थंकरो महावीरो ।
तं रयणिमवंतिवई अहिसित्तो पालगो राया ॥
सठ्ठी पालगरन्नो पणवन्नसयं तु होइ नन्दाणं ।
अठ्ठसठ्ठीसयं मुरियाणं तीसच्चिय पूसमित्ताणम् ॥
बलमित्त–भाणुमित्ताण सट्ठि वरिसाणि चत्त नहवहणे ।
तह गद्दभिल्लरज्जं तेरस वासे सगस्स चऊ ॥

१० तह गद्दभिल्लरज्जं बावन्नसयं च पंचमासहियं । **विचारसार–१९**

ઉપર પ્રમાણે આ ગાથા અર્થને જો જાળવી રાખીએ તો શ્રીમદ્ હેમચન્દ્રાચાર્યના કથનની સત્યતા જળવાઈ રહે છે; દરેક રાજવંશનો યોગ્ય કાળ મળી રહે છે; દિગંબરોએ ઉલ્લેખેલી ચન્દ્રગુપ્ત અને ભદ્રબાહુ સ્વામીની સમકાલીનતા ને શ્વેતાંબરોને સર્વમાન્ય એવી આર્ય મહાગિરિ, આર્ય સુહસ્તી ને સંપ્રતિની સમકાલીનતા જળવાઈ રહે છે; રાજત્વકાલ-ગણના ને સ્થવિર ગણના અક્ષરશઃ મળી રહે છે; બૌધ્ધ, વૈદિક, ચીની ને સિંહાલીજ ગણના સાથે તે મેળ ખાઈ શકે છે અને ઇજીપ્ત, સીરિયા, સાઇરિની, મેસીડોનિયા ને કોરિંથના ઇતિહાસ સાથે તે એકતા સાધી શકે છે.

પણ ગ્રીક ઇતિહાસમાં, ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૭ માં સિંધુ ઓળંગનાર અલેકઝાંડરના સમકાલીન, એ અલેકઝાંડરનાં સૂબા સેલ્યુકસને હરાવીને એની છોકરી પરણનાર, ને એ સૂબાના એલચી મેગેસ્થીનીસને પોતાના દરબારમાં રાખનાર મગધપતિનું નામ સેન્ડ્રેકોટસ—(Sandracottus) સૂચવવામાં આવ્યું છે. ને સેન્ડેકોટસનો ઉચ્ચાર ચન્દ્રગુપ્ત જેવો થાય છે, માટે ચન્દ્રગુપ્ત ઇ. સ. પૂર્વે ૩૩૦ થી ૨૯૫ (મહાવીર સંવત ૧૯૭ થી ૨૩૨)ના ગાળા દરમિયાન જ થયેલ હોવો જોઇએ એવો કેટલાક યુરોપીય વિદ્વાનોએ મત સ્થાપ્યો છે. ને એ મતને પુષ્ટિ આપવાને ઉપરની ગાથાઓના અર્થભેદને મનફાવતી રીતે કઢંગો બનાવી તેને આગળ ધરવામાં આવે છે. પણ તે પ્રવૃત્તિ કેટલી અનુચિત છે અને તે, ઉપર પ્રમાણે, દરેક રીતે મળી રહેતી અનેક પ્રકારની આર્ય અને એશિયાટિક ગણનાઓને કેવા વિચિત્ર સ્વરૂપમાં મૂકી દે છે તે દર્શાવ્યા પછી આપણે સંપ્રતિનો ચોક્કસ સમય ઠેરવીશું તો તે વધારે પ્રમાણભૂત થઈ પડશે.

પૂર્વોક્ત ત્રણ ગાથાઓ, તેરમી સદીના મધ્ય ભાગ સુધી તો શુધ્ધ સ્વરૂપમાં જ જળવાઇ રહી હતી.[૧૧] પણ તે પછી अट्ठसट्ठिसयं (૧૬૮) मुरियाणं માંથી ગમે તે પ્રકારની સ્ખલનાથી सट्ठि શબ્દ નીકળી જવા પામ્યો. આ ભૂલ તરતમાં જ સુધરી જવી જોઇતી હતી. પણ ગાથાનો પૂર્વાર્દ્ધ એ ભૂલને ઢાંકી દે એવો દ્વિઅર્થી હોવાના કારણે તે ભૂલે લગભગ સ્થાયી સ્વરૂપ પકડી લીધું.

...सट्ठी पालगरन्नो, पणवन्नसयं तु होइ नंदाणं । એ પદનો અર્થ એ થાય કે (મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણથી) ૬૦ મા વર્ષ સુધી પાલક વંશે રાજ્ય ભોગવ્યું ને ૧૫૫મા વર્ષ સુધી નંદોએ રાજ્ય ભોગવ્યું. પણ તે અર્થની સાથેસાથ બીજો અર્થ એ પણ થઇ શકે કે મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણ પછી ૬૦ વર્ષ પાલકે રાજ્ય ભોગવ્યું ને ૧૫૫ વર્ષ નંદોએ રાજ્ય ભોગવ્યું. બીજો અર્થ લેતાં નંદવંશનો અંત મહાવીર પ્રભુના નિર્વાણના ૧૫૫મા વર્ષને બદલે ૨૧૫ મા વર્ષમાં ગણાયો ને પરિણામમાં सट्ठी શબ્દના અભાવે મૌર્ય વંશમાં પડેલી ૬૦ વર્ષની ખોટ, સરવાળામાં, નંદવંશમાં ૬૦ વર્ષનો વધારો થતાં નજરે ન ચડી.

કેટલાક લેખકો આ ભૂલથી મુંઝવણમાં પડી ગયા. તેમના મતે મહાવીર નિર્વાણ સંવત ૧૫૫ માં ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક તો જરૂર હતો. પણ તેઓ મૌર્યવંશમાં પડેલી ૬૦ વર્ષની ખોટ ન પકડી શક્યા. પરિણામે તેમણે ૬૦ [illegible] ૨૫૫ સુધી નંદ, ૨૦૪ [illegible] ૩૦ પુષ્પમિત્ર, ૬૦ બલમિત્ર–ભાનુમિત્ર, ૪૦ નભસેન, ૧૩ વર્ષ [illegible]

૧૧ એ ગાથાઓના આધારે તેરમી સદી સુધીના [illegible] ચન્દ્ર[illegible] રાજ્યાભિષેક મહાવીર સંવત ૧૫૫માં ગણવામાં આવ્યો છે.

વિક્રમે ગાદીએ બેઠા પછી તેરમા વર્ષે સંવત્સર પ્રવર્તાવ્યો એમ માની ૧૩ નો એ ઉમેરો કરી, મહાવીર નિર્વાણ અને વિક્રમ સંવતત્સર વચ્ચેનું અંતર ૪૨૩ વર્ષ લખ્યું.[૧૨]

પણ વર્તમાન સમયમાં, અનેક પ્રકારનાં સર્વમાન્ય સંશોધનોથી એ તો અફર થઈ ગયું છે કે મૌર્ય વંશે ૧૬૦ કરતાં પણ વધારે વર્ષ સુધી સત્તા ભોગવી છે. એટલે વર્તમાન સંશોધકોને માટે એ ગાથાઓમાં મૌર્યોના નામ પર, સ્ખલનાના કારણે, अट्ठसट्ठीसयं (૧૬૮) ને બદલે થઇ ગયેલો अट्ठसयं (૧૦૮) ના આંક સુધારવાનું તો અનિવાર્ય બન્યું, પણ સાથે જ તેમને ઉપરની ભૂલ તો રુચિકર હતી, કેમકે એની મદદ વડે ચન્દ્રગુપ્તનો સમય આગળ લાવીને તેને કઢંગી ખેંચતાણથી પણ અલેકઝાંડર સાથે મેળવી દેવાય તેમ હતું. એટલે તેમણે એક ભૂલ સુધારવાને બદલે નવી પાંચ ભૂલો ઉમેરીને મન ગમતાં સ્વરૂપમાં નીચે પ્રમાણે કાળગણના ગોઠવી કાઢીઃ[૧૩]

૬૦ વર્ષ પાલક, ૧૫૦ નંદો, ૧૬૦ મૌર્યો, ૩૫ પુષ્પમિત્ર, ૬૦ બલમિત્ર-ભાનુમિત્ર, ૪૦ નભસેન (નભવહન) ને ૧૦૦ ગર્દભિલ્લો.

ને આ રીતે તેમણે ૧૫૫ ને ઠેકાણે ૧૫૦, ૧૦૮ અથવા ૧૬૮ ને ઠેકાણે ૧૬૦, ૩૦ ને ઠેકાણે ૩૫ ને ૧૫૨ને ઠેકાણે ૧૦૦ ગોઠવીને ૬૦૫ નો સરવાળો મેળવ્યો ને તેને મહાવીર-નિર્વાણ અને શકકાલ વચ્ચેનું અંતર ગણાવ્યું. આમ કરીને તેમણે ચન્દ્રગુપ્ત (મ. સ. ૨૧૦ = ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૭) ને તો ખેંચાતાણીને અલેકઝાંડર (ઈ. સ. પૂર્વે ૩૨૭) ની સમીપ બેસાડયો. પણ તેમ કરવાને તેમને અનેક જૈન વિધાનોનો અને જૈન-બૌદ્ધ-હિંદુની સંયુક્ત ગણનાનો ભોગ આપવો પડયો છે.

મ. સં. ૪૫૩ માં ગર્દભિલ્લ અવંતીની ગાદીએ બેઠો છે. અને તે જ અરસામાં[૧૪] કાલકાચાર્ય દીક્ષિત બને છે. ગર્દભિલ્લની નજર, કાલકાચાર્યનાં બહેન, અને ભાઇની સાથે જ દીક્ષિત થયેલાં સાધ્વી સરસ્વતીના સૌન્દર્ય પર ચોંટે છે ને તે તેમને કબજે કરે છે. પરિણામે કાલકાચાર્ય, શકોની મદદથી, મ. સં. ૪૬૬ માં ગર્દભિલ્લને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકે છે. તે પછી ચાર વર્ષ શકો રાજ્ય ભોગવે છે. ને મ. સં. ૪૭૦ માં તે શકોને ઉથલાવી ગર્દભિલ્લનો પુત્ર વિક્રમ પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવે છે. તેનાં અને તેના વંશનાં મળી ૧૩૫ વર્ષ ગયા પછી શકો ફરીથી અવંતી જીતી પોતાનો સંવત્સર પ્રવર્તાવે છે. પણ જો ઉપરની ગણના સ્વીકારીએ તો આ બધાં જ મંતવ્યોનો ભોગ આપવો પડે. કેમકે તે ગણના પ્રમાણે તો ગર્દભિલ્લનો સમય મ. સં. ૫૦૫ માં આવે છે—કે જ્યારે કાલકાચાર્ય

१२. विक्कमरज्जाणंतर तेरस वासेसु वच्छर पवित्ती ।
सिरिवीरमुक्खओ वा चउसयतेवीस वासाओ ॥ —तित्थुगाली प्रकीर्णक ।

१३. वीर निर्वाण संवत् और जैन काल-गणना पृ. ३०-३१ ।

१४. तह गद्दभिल्लरज्जस्स छेअगो कालगारिओ होही ।
तेवन्नचउसएहिं (४५३) गुणसय कलिओ पहाजुत्तो ॥ —दशाश्रुतस्कन्ध चूर्णि
तहा गद्दभिल्लस्स रज्जच्छेयगो कालगायरिओ ।
होहो तेवण्णचउसएहिं (४५३) गुणसयकलिओ सुओवउत्तो ॥ दीपालिकाकल्प ।
चउसयतिपन्न (४५३) वरिसे कालगगुरुणा सरस्सरी गहिआ। रत्नसंचय प्रकरण

અવસાન પામી ચૂકયા હોય. ને વિક્રમ સંવત ને શકસંવત વચ્ચેનું અંતર ૧૩૫ વર્ષ છે તેને કારણે વિક્રમના બાપ અને શકસંવત વચ્ચે જ ૧૦૦ વર્ષનું અંતર રહે છે.

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી પહેલપ્રથમ પડેલા બાર વર્ષના ભયંકર દુષ્કાળને અંતે ખેર વિખેર થઈ ગયેલાં શાસ્ત્રોને વ્યવસ્થિત કરવાને મ. સં. ૧૬૦ લગભગમાં પાટલી-પુત્રમાં પહેલી વાંચના થાય છે. આ દુષ્કાળ ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં પડયો હોવાનાં પૂરતાં પ્રમાણ[૧૫] છે. પણ ઉપરની માન્યતા પ્રમાણે ચન્દ્રગુપ્ત જો મ. સં. ૨૧૦ માં ગાદીએ બેસે તો કાં તો એ દુષ્કાળ ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં પડયો હોવા સંબંધી અથવા તો પાટલી પુત્રની વાંચના–એમાંથી એક મંતવ્યનો ભોગ આપવો પડે.

ચન્દ્રગુપ્તના રાજ્યાભિષેકની સાલ જો મ. સં. ૨૧૦ લઈએ તો સંપ્રતિના રાજ્યાભિષેકની સાલ મ. સં. ૨૯૫ પહેલાં આવી જ ન શકે. (કેમકે સંપ્રતિના પૂર્વજ એવા ચન્દ્રગુપ્ત, બિન્દુસાર ને અશોકનો શાસનકાળ ૮૫ વર્ષનો છે.) ને આર્ય મહાગિરિ મ. સં. ૨૪૫ માંને આર્ય સુહસ્તી મ. સં. ૨૯૧ માં સ્વર્ગવાસ પામી ગયા હોય છે. પરિણામે એ ત્રણેની સમકાલીનતાને એક સત્યથી વેગળી કલ્પના જ માનવી રહે.

એ ઉપરાંત ઉપરની ગણનાને વ્યવસ્થિત કરવાને પંન્યાસજીને ભગવાન્ મહાવીર, શ્રેણિક ને અજાતશત્રુ સંબંધમાં પણ કંઇક ફેરફાર કરવો પડયો છે. બૌદ્ધ ગ્રન્થ दीघनिकाय માં એવું વિધાન છે કે અજાતશત્રુના રાજ્યાભિષેક પછી તરત જ તેણે જુદા જુદા ધર્માત્માઓને નોંતર્યાં તે પ્રસંગે ભગવાન મહાવીરની અર્ધી વય (अद्धगतो वयो) પસાર થઇ ગઇ હતી. આ વિધાનનો પંન્યાસજીએ એવો અર્થ કર્યો છે કે તે પ્રસંગે ભગવાન મહાવીરને ૫૦ વર્ષ થયાં હોવાં જોઇએ. માટે ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી આઠમા વર્ષે અજાતશત્રુ ગાદીએ બેઠો અને ભગવાન પોતે અજાતશત્રુ ગાદીએ બેઠા પછી ૨૨ વર્ષે નિર્વાણ પામ્યા. એ ગણતરીએ ભગવાન કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી શ્રેણિકનું રાજ્ય ફક્ત આઠ વર્ષ જ ચાલ્યું ગણાય, જે જૈન સૂત્રાધારે કોઈ રીતે નથી સંભવી શકતું.

શ્રેણિક જ્યારે સુજયેષ્ઠાને બદલે ભૂલથી ચેલ્લણાનું હરણ કરી જાય છે અને તે પ્રસંગમાં અનેક સૈનિકો હણાય છે ત્યારે સુજયેષ્ઠા સંસાર પ્રત્યે ઉદ્વિગ્ન બની તરતમાં જ ભગવાન મહાવીરનાં શિષ્યા ચંદનબાલા પાસે દીક્ષા લે છે, અને ચંદનબાલાને તો ભગવાને પોતાને કેવળજ્ઞાન ઉપજ્યા પછી જ દીક્ષા આપી છે. એટલે ચેલ્લણાનું લગ્ન ભગવાન મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે. એ ચેલ્લણાનો પુત્ર અજાતશત્રુ (કોણિક અથવા અશોકચન્દ્ર). તે જ્યારે ગાદીએ બેસે છે ત્યારે તેને પોતાને પણ ઉદયન નામે બાલપુત્ર હોય છે. એટલે સપુત્ર એવા અજાતશત્રુને ગાદીએ બેસવા માટે પોતાની માતાના લગ્ન પછી ઓછામાં ઓછો ચૌદ વર્ષનો ગાળો તો જોઇએ જ. પરિણામે તેનો રાજ્યાભિષેક ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી ચૌદ વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

---

૧૫. निशीथचूर्णि, भद्रेश्वर कथावलि ने परिशिष्ट–पर्वમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ઉત્તર હિંદમાં જ્યારે બાર વર્ષનો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે પાટલીપુત્રમાં રહેલા સુસ્થિત નામે આચાર્યના ભૂખથી પીડાતા બે શિષ્યો હમેશાં, આંખના અદૃશ્ય થવાનું અંજન આંજી, ચન્દ્રગુપ્ત ભેગા જમી જતા. ને ચાણક્યે એ યુક્તિને પકડી પાડી હતી.

ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી વત્સપતિ શતાનિક ને અવંતીપતિ ચંડ વચ્ચે યુદ્ધ થાય છે. ને પ્રસંગે શતાનિકનો પુત્ર ઉદયન તદ્દન બાલવયમાં હોય છે. તે પછી શતાનિકની વિધવા મૃગાવતી ને ચંડ વચ્ચે યુદ્ધનો પ્રસંગ ઊભો થાય છે, પણ મૃગાવતી દીક્ષિત બનતાં ચંડ તેના બાલકુમારને વત્સની ગાદી સોંપે છે. તે પછી ચંડ મગધ પર ચડાઈ કરે છે ને મગધના મહામંત્રી ને યુવરાજ અભયકુમારના હાથે થાપ ખાતાં તે અભયકુમારનું હરણ કરાવી તેને અવંતીમાં કેદ રાખે છે. વત્સનો પ્રથમનો બાલકુમાર ઉદયન જ્યારે ચંડની પ્રિય દુહિતા વાસવદત્તાનું હરણ કરી જાય છે ત્યારે ઉપર પ્રમાણે કેદ થયેલો અભયકુમાર અવંતીમાં જ હોય છે. આ સ્થિતિમાં શતાનિક સાથેનું ચંડનું યુદ્ધ ને અભયકુમારની કેદ વચ્ચે ઓછામાં ઓછો આઠ વર્ષનો ગાળો તો જોઈએ જ. આ જોતાં વાસવદત્તાનું હરણ ને અભયકુમારની કેદનો પ્રસંગ ભગવાન મહાવીરના કેવલજ્ઞાન પછી નવ વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

તે પછી, અભયકુમાર કેદમાંથી મુક્ત બની ચંડનું હરણ કરી જાય છે અને છેવટે તેને ક્ષમા બક્ષી જવા દે છે. એ પછી ચંડને સિંધુપતિ ઉદયન સાથે યુદ્ધમાં ઊતરવું પડે છે, અને તેમાં તે હારી જાય છે. ચંડને હરાવ્યા પછી ઉદયનને ધીમે ધીમે સંસાર પર વૈરાગ્ય આવે છે ને તે ભગવાન મહાવીર પાસે દીક્ષા લે છે. તે પછી તે ભગવાનની સાથે વિચરતાં વિચરતાં રાજગૃહ જાય છે ને ત્યાં અભયકુમાર ઉદયનનો વૃતાંત સાંભળી દીક્ષા લેવા લલચાય છે. ને સમય જતાં પ્રસંગ મેળવી તે દીક્ષા લે છે. આ બધા પ્રસંગોને ચાર વર્ષના ગાળામાં બની ગયા માનીએ તો પણ અભયકુમારની દીક્ષા ભગવાનના કેવળજ્ઞાન પછી તેર વર્ષ પહેલાં તો ન જ સંભવી શકે.

અભયકુમારની દીક્ષા પછી શ્રેણિક પોતાના બીજા પુત્ર કોણિક(અજાતશત્રુ)ને યુવરાજ–પદ આપે છે. યુવરાજ બન્યા પછી કોણિક લશ્કરને હાથ કરી, શ્રેણિકને કેદ કરી ગમે તેટલી ઝડપથી ગાદીએ ચડી બેસે તોપણ તે માટે ઓછામાં ઓછું એકાદ વર્ષ તો જોઈએ જ. આમ ભગવાન મહાવીરના કેવળજ્ઞાન પછી ચૌદ વર્ષ પહેલાં કોઈ પણ રીતે અજાતશત્રુનો રાજ્યાભિષેક સંભવિત નથી બનતો.

ચેલ્લણાના લગ્ન પછી અને તે પણ ચેલ્લણાની વારંવારની પ્રેરણાથી શ્રેણિક જૈન બને છે. અને લાંબા સમયના ગાળે તેના અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમાગમના અનેક પ્રસંગો નોંધાયા છે. એ બધા પ્રસંગોને વ્યવસ્થિત કરવાને ઓછાંમાં ઓછાં ચૌદ–પંદર વર્ષ જરૂરી છે.

એક પ્રસંગે શ્રેણિક ભગવાનને વંદન કરવા જતો હોય છે ત્યારે રસ્તામાં, જન્મ પછી તરતમાં તજી દેવાયલી, દુર્ગન્ધ મારતી એક બાલિકા તેના જોગામાં આવે છે. શ્રેણિક ભગવાનને એ બાલિકાનું ભાવિ પૂછે છે, ને ભગવાન તે બાલિકા શ્રેણિકની પટરાણી થશે એમ કહે છે. તે પછી તે બાલિકા સાચોસાચ શ્રેણિકની પટરાણી થાય છે અને શ્રેણિકની હયાતિમાં જ તે ભગવાન પાસે દીક્ષા લે છે.

આ રીતે, આ અને એવા બીજા અનેક પ્રસંગો ભગવાન મહાવીર સ્વામીના કેવળજ્ઞાન અને શ્રેણિકનાં અંત વચ્ચે ચૌદ કરતાં પણ વધારે વર્ષનું અંતર માગી લે છે. અને

કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી ભગવાન મહાવીરની હયાતિ ત્રીશ વર્ષની જ છે. એ સંયોગોમાં શ્રેણિકના અંત અને ભગવાન મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ વચ્ચે ૨૨ વર્ષનું અંતર દાખવનારું પંન્યાસ શ્રી. કલ્યાણવિજયજીનું વિધાન સત્યથી વેગળું જણાય છે, અને તે પ્રમાણ રહિત પરદેશી મંતવ્યને ટેકો આપવાને ગૂંથેલાં અનેક કાલ્પનિક વિધાનોમાંનું એક જણાય છે.

એટલે જૈન દૃષ્ટિએ પરંપરાનુગત મંતવ્યાનુસાર ઇ. સ. પૂ. ૫૨૭ માં ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું નિર્વાણ અને તે જ વર્ષમાં મહાવીર સંવત્સરની શરૂઆત; મ. સં. ૬૦ માં નંદ વંશની શરૂઆત; મ. સં. ૧૪૬ (ઇ. સ. પૂ. ૩૮૧) માં નવમા નંદના મહામંત્રી શકટાળનો વધ અને તેના પુત્ર સ્થૂલિભદ્રની દીક્ષા; મ. સં. ૧૪૮ થી ૧૬૦ લગી મગધમાં ભીષણ દુષ્કાળ; મ. સં. ૧૫૫ (ઇ. સ. પૂ. ૩૭૨) માં નંદવંશનો અંત અને ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક; મ. સં. ૧૬૦ માં, ચન્દ્રગુપ્તના સમયમાં, શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રી સ્થૂલિભદ્રના જ્ઞાન-સંચયથી સંચાલિત પાટલીપુત્રનું જૈન સંમેલન; મ. સં. ૧૬૨ (ઇ. સ. પૂ. ૩૬૫)માં ચન્દ્રગુપ્ત દ્વારા સાંચી-સ્તૂપનું બાંધકામ; મ. સં. ૧૭૦ માં શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી અને ચન્દ્રગુપ્તનો સ્વર્ગવાસ; મ. સં. ૨૩૭ (ઇ. સ. પૂ. ૨૯૦) માં સંપ્રતિ-પ્રિયદર્શીનો રાજ્યાભિષેક અને અનુક્રમે મ. સં. ૨૧૫ અને ૨૪૫ માં સંપ્રતિના સમકાલીન ગુરુવર્યો શ્રી આર્ય મહાગિરિ અને શ્રી આર્ય સુહસ્તી આચાર્ય યુગ પ્રધાનપદે આદિ જૈન મંતવ્યો અફર રહે છે. અને જ્યારે નીચે જણાવ્યા અનુસાર બૌદ્ધ, પૌરાણિક અને પરદેશી વિધાનો પણ તે તે જૈન વિધાનોના ટેકામાં જ ખડાં રહે છે, ત્યારે તેમની સત્યતા વિષે શંકાને જરાય સ્થાન નથી રહેતું.

બૌદ્ધ ગણતરીએ—અજાતશત્રુના રાજ્યાભિષેકને આઠ વર્ષ વીતતાં ભગવાન બુદ્ધ પરિનિર્વાણ પામ્યા; તે પછી-બુ. સં. ૧૦૦ માં દ્વિતીય બૌદ્ધ પરિષદ; બુ. સં. ૧૬૨ માં ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્યનો રાજ્યાભિષેક; બુ. સં. ૧૮૬ માં બિન્દુસારનો રાજ્યાભિષેક; બુ. સં. ૨૧૮ (ઇ. સ. પૂ. ૩૨૬) માં અશોકનો રાજ્યાભિષેક; બુ. સં. ૨૨૪ માં અશોકના પુત્ર મહેન્દ્રની દીક્ષા; બુ. સં. ૨૩૬ માં ત્રીજી બૌદ્ધ પરિષદ; બુ. સં. ૨૪૪ માં અશોકના ગુરુ મહાન બૌદ્ધાચાર્ય મોગલીપુત્ત તિસ્સનું મરણ; અને બુ. સં. ૨૫૫ (ઇ. સ. પૂ. ૨૮૯)માં અશોકની વિદાય ને સંપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક આદિ બૌદ્ધ વિધાનો પણ સંપ્રતિનો સમય ઇ. સ. પૂ. ૨૮૯ માં જ ઠેરવે છે, જે જૈન ગણનાની સાથે સંપૂર્ણ સંગત છે.

પૌરાણિક ગણતરીએ—પુરાણોમાં જૈન કે બૌદ્ધ ગણના જેટલી પરસ્પર સંકલિત સળંગ કાલગણના નથી સાંપડતી, પરંતુ નંદોનાં સો વર્ષના શાસનકાળ પછી ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્ય સિંહાસનનો સ્વામી બન્યો એ તો તેઓ કબૂલે જ છે. જૈન-બૌદ્ધ કાલગણના પણ તેમનો શાસનકાળ ૯૫ થી ૧૦૦ વર્ષનો જ આંકે છે.

આ રીતે જૈન, બૌદ્ધ અને પૌરાણિક ત્રણે મંતવ્યો ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૭૨ લગભગમાં; બિન્દુસારનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૫૭ માં; અશોકનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૩૨૬ માં અને સંપ્રતિનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. પૂ. ૨૯૦ લગભગમાં મૂકે છે.

ગિરનાર તીર્થની પાજ કોણે બંધાવી ?

[એક વિચારણા]

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

(ક્રમાંક ૮૮ થી શરૂ : ગતાંકથી ચાલુ : આ અંકે સંપૂર્ણ)

અર્વાચીન વિદ્વાનોએ પાજ બંધાવનાર અંગે કરેલી વિચારણા:—

ગિરનાર તીર્થની નવી પાજ બંધાવનાર અંગે અર્વાચીન ત્રણ વિદ્વાનોએ કેટલીક વિચારણા કરી હોવાનું મારા જાણવામાં આવ્યું છે: [૧] શ્રીમાન્ જિનવિજયજીએ, તેમણે સંપાદિત કરેલ 'प्राचीन लेख संग्रह' ભાગ બીજામાંના લેખ નં. ૫૦ તથા ૫૧ [જે બન્ને લેખો ગિરનારની પાજ સંબંધી શિલાલેખસ્થ ઉલ્લેખો તરીકે મેં ક્રમાંક ૮૮ ના પૃ. ૧૩૨ માં આપ્યા છે તે] ના અવલોકનમાં; [૨] પંડિત બેચરદાસ ભાઈએ 'पुरातत्त्व' માસિકના વર્ષ ૧ ના અંક ત્રીજામાં સંપાદિત કરેલ 'गिरनार चैत्र प्रवाडी'માં અને [૩] શ્રીયુત રામલાલ ચુનીલાલ મોદીએ, 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા મહોત્સવ ગ્રંથ'માં 'મંત્રી ઉદયન અને તેનો વંશ' શીર્ષક લેખના પૃ૦ ૧૩૪ ઉપર.

શ્રીમાન્ જિનવિજયજીએ પોતાના અવલોકનમાં પૃ. ૮૩ માં ગિરનારની પાજ મહામાત્ય ઉદયનના પુત્ર મંત્રી વાગ્ભટે કર્યાની બિનાને ભ્રાન્ત બતાવી છે અને શિલાલેખી પ્રમાણ મુજબ રાણિગના પુત્ર આંબાકે પાજ બંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે. પંડિત બેચરદાસભાઈએ પણ વાગ્ભટે પાજ બંધાવ્યાની વાતનો ઇન્કાર કર્યો છે. અને શ્રી રામલાલ મોદીએ ઉદયનસુત આંબડ અને પાજ બંધાવનાર આંબાક એ બન્નેને ભિન્ન વ્યક્તિ બતાવેલ છે.

આ રીતે આધુનિક આ ત્રણે વિદ્વાનોએ આ સંબંધી થોડીક વિચારણા કરી છે અને ગિરનારની પાજ બંધાવનાર કોણ ન હોઇ શકે, એનો નિર્ણય જણાવ્યો છે. આપણે ઉપર જોયેલા ઉલ્લેખોના આધારે આ સંબંધી કંઈક વધુ વિચાર કરવા પ્રયત્ન કરીશું.

ગિરનારની પાજ બંધાવનારને ઓળખવાનાં મુખ્ય મુદ્દા:—

ગિરનાર તીર્થની પાજ બંધાવ્યા સંબંધી જુદા જુદા પ્રાચીન ગ્રંથોમાંના ૧૬ ઉલ્લેખો અને શિલાલેખસ્થ બે ઉલ્લેખો આપણે જોયા તે બધા ઉપર વિચાર કરતાં નીચેના ત્રણ મુદ્દામાંથી, ત્રણેયનો અથવા કમમાં કમ એક મુદ્દાનો પણ જો આપણે નિર્ણયાત્મક અને બરાબર સાચો ખુલાસો મેળવી શકીએ તો પાજ બંધાવનાર વ્યક્તિ સંબંધી છેવટનો નિર્ણય આપણે કરી શકીએ. આ મહત્ત્વના ત્રણ મુદ્દા નીચે મુજબ છે:—

૧. વિ. સં. ૧૨૨૦–૨૩ ના અરસામાં ગિરનારની નવી પાજ બંધાઈ તે અરસામાં મહારાજા કુમારપાલે સોરઠના સૂબા તરીકે કોની નિમણૂક કરી હતી ?

૨. પાજ બંધાવનાર જે આંબાક યા આમ્રાકના પિતાનું નામ રાણિગ આપવામાં આવ્યું છે તે રાણિગ કોણ હતો ?

૩. ગિરનારની પાજ બંધાઇ તે વેળા ગિરનાર ઉપર પરબ બંધાવનાર તરીકે જેનું નામ અપાયું છે તે ધવલ નામનો ભાઇ જેને હોય તે આંબા યા આંબાક કયો ?

આ ત્રણે મુદ્દા સંબંધી આપણે વિચારણા કરીએ.

(૧) વિ. સં. ૧૨૨૦–૨૩ માં સોરઠનો દંડનાયક કોણ હતો ?

મહારાજ કુમારપાળનો આદેશ મળ્યા પછી, જે વ્યક્તિના હાથે ગિરનારની જૂનાગઢ તરફની નવી પાજ બંધાઇ તે વ્યક્તિને સોરઠના સૂબા તરીકે નિમવામાં આવી હતી એટલું

તો નિર્વિવાદ છે. પણ સૂબા તરીકે નિમાનાર આ વ્યકિત કોણ એટલે કે વિ. સં. ૧૨૨૦–૨૩ માં સોરઠના સૂબા તરીકે કોણ વ્યકિત હતી એનો સ્પષ્ટ ઉત્તર કયાંય મળતો નથી. અત્યાર સુધીમાં સોલંકી યુગ સંબંધી જે શોધખોળ થઇ છે તેમાં આ સંબંધી કશો ખુલાસો કરવામાં આવ્યો નથી. 'भारतीय विद्या' નામક ત્રૈમાસિકના ભાગ ૨ અંક ૧ ના પૃ. ૯૮ અને તે પછીનાં પાનાંઓમાં શ્રી. રામલાલ ચુનીલાલ મોદીએ તૈયાર કરેલ 'સોલંકી સમયના રાજપુરુષોની નામાવલિ' શીર્ષક લેખમાં મહારાજા કુમારપાળના સમયમાં જુદા જુદા પ્રાંતમાં સૂબા તરીકે નિમવામાં આવેલ કેટલીક વ્યકિતઓનાં નામો આપ્યાં છે. પણ સોરઠના સૂબા સંબંધી કશો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી, એ ઉપરથી એમ માની શકાય કે એનો નિર્ણય થઇ શકે એવી કશી હકીકત નહીં મળી હોય.

આપણે જોયેલ શિલાલેખસ્થ અને ગ્રંથસ્થ ઉલ્લેખોમાં સોરઠના સૂબા તરીકે નિમાયેલ વ્યક્તિનાં **आंबा** યા **आंबाक** (એ શિલાલેખો, पुरातनप्रबंधसंग्रह પૃ. ૩૪ અને ૪૭ અને चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह માં), **आम्र** (कुमारपाल–प्रतिबोध પૃ. ૧૮૦, उपदेशसप्ततिका અધિકાર ૨ ઉપદેશ ૩ અને पुरातनप्रबंधसंग्रह પૃ. ૩૪ માં), **अंबओ** (रेवंतगिरिरासुમાં), **आंब** (कुमारपालभूपालचरित्र સર્ગ ૯ શ્લોક ૩૬૪ અને गिरनारतीर्थमालाમાં) અને **आंबड** (कुमारपालप्रबंध પૃ. ૧૦૫, उपदेशतरंगिणी પૃ. ૧૨૨–૧૨૩ અને पुरातनप्रबंधसंग्रह પૃ. ૧૨૬ માં) એમ જુદાં જુદાં નામ મળે છે. પણ આ બધાંય નામ એક જ વ્યકિતને ઉદ્દેશીને લખવામાં આવ્યાં હોવા છતાં તે એક જ વ્યકિતના દ્યોતક થઈ શકતા નથી. आंबाक અથવા आम्र ને રાણિકના પુત્ર તરીકે ગણવામાં આવેલ છે, જ્યારે આંબડ એ મહામંત્રી વાગ્ભટ (બાહડ) નો નાનો ભાઇ અને મહામાત્ય ઉદયનનો પુત્ર થતો હતો.

ખરી હકીકત એ છે કે આ જુદી જુદી વ્યકિતને બતાવતાં નામોને એક વ્યકિતના દ્યોતક માની લેવામાં આવવાથી જ પાજ બંધાવનાર વ્યકિત કોણ એનો સ્પષ્ટ નિર્ણય મળી શકતો નથી. એટલે એ સમયમાં–વિ. સં. ૧૨૨૦–૨૩ માં સોરઠનો દંડનાયક કોણ હતો એનો સ્પષ્ટ ખુલાસો મળે તો ગિરનારની પાજ બંધાવનારનું નામ આપણે બરાબર જાણી શકીએ. પણ અત્યારે એવું કશું સાધન નથી મળતું એટલે આ પહેલો મુદ્દો આપણને ગિરનારની પાજ બંધાવનારને ઓળખવામાં સહાય કરી શકે એમ નથી.

(૨) આંબા યા આંબાકના પિતા રાણિગ કોણ?

આ સંબંધી પણ આપણને સ્પષ્ટ ખુલાસો કયાંય મળી શકતો નથી કે મહારાજા કુમારપાળના રાજ્યકાળમાં 'રાણિગ' નામક કોણ વ્યકિત હતી. છતાં જો राणिग નો પર્યાયવાચી 'राण' અથવા 'राणक' શબ્દ ગણી શકીએ તો તે મહામાત્ય ઉદયનનો દ્યોતક થઇ શકે. पुरातनप्रबंधसंग्रहમાં તેમજ चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह (અપ્રગટ હસ્તલિખિત ગ્રંથ) માં કેટલેક સ્થળે राणक શબ્દ મહામાત્ય ઉદયનના વિશેષણ તરીકે તેમજ તેના નામને બદલે–બીજા નામરૂપે–એમ બન્ને રીતે મળે છે, તે આ પ્રમાણે–

મુખ્ય નામ તરીકે વપરાયેલ राणक શબ્દ—

'पुरातनप्रबंधसंग्रह' માં પૃ. ૩૨ માં–

"इतो वाग्भटदेवेन **राणक** उक्तः—तात !...."

અર્થાત્–"આ પછી વાગ્ભટદેવે રાણકને કહ્યું–પિતાજી!..."

'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં આવા બે ઉલ્લેખો મળે છે—

(१) "तत्र मया गन्तव्यं वा त्वया इत्यभिहिते **राणकेन** बीटकमात्तम्।"

અર્થાત્—"(મહારાજા સિદ્ધરાજે) જ્યારે એમ કહ્યું કે ત્યાં મારે જવું જોઇએ યા તારે જવું જોઇએ ત્યારે રાણકે બીડું ઉપાડયું."

(२) "मन्त्रिणः शरीरे घाताः १७ लग्नाः। गुप्तोदरान्ते **राणको** नीतः।"

અર્થાત્—"મંત્રીના શરીરે ૧૭ ઘા લાગ્યા (અને) રાણકને તંબુમાં લઈ ગયા."

આ ત્રણે ઉલ્લેખોમાં આગળ પાછળનો સંબંધ જોતાં राणक શબ્દ મહામંત્રી ઉદયનના નામના બદલે જ વપરાયો છે, એટલે ઉદયનનો પર્યાયવાચી ગણી શકાય.

વિશેષણ તરીકે વપરાયેલ 'राणक શબ્દ'

'पुरातनप्रबंधसंग्रह' પૃ० ૪૦ માંના 'राणक अंबडप्रबंध' માં—

"शिलाकोटिघटितः प्रासादो जातः राणकोदयनस्य मनोरथश्च।"

અર્થાત્—"પત્થરોથી બનાવેલો પ્રાસાદ (શકુનિકાવિહાર ચૈત્ય) તૈયાર થયો અને રાણક ઉદયનનો મનોરથ પણ (પાર પડયો)."

'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં—

"अथ श्रीजयसिंहदेवेन राणक उदयनोऽभिहतः"—

અર્થાત્—"એક વખત જયસિંહદેવે રાણક ઉદયનને કહ્યું—"

વળી 'पुरातनप्रबंधसंग्रह' માં પૃ० ૩૨માં 'मंत्रिउदयनप्रबंध' માં આશાપલ્લીના સ્વામી તિહુઅણસિંહે પ્રસન્ન થઈ ઉદયનને રાણિમા (રાણકપણું) આપ્યાનો આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે—

'तं भाग्यवन्तं ज्ञात्वा स्वमुद्रा दत्ता भूपेन, राणिमा च।'

અર્થાત્—"તેને ભાગ્યશાળી જાણીને રાજાએ પોતાની મુદ્રા અને રાણિમા અર્પણ કરી."

આથી પણ એમ લાગે છે કે ઉદયન માટે રાણક શબ્દ વપરાતો હતો તે બરાબર હતું.

વળી 'प्रबंधकोश' પૃ. ૪૮માં, पुरातनप्रबंधसंग्रह' પૃ० ૩૯-૪૦-૪૨ માં અને 'कुमारपाल-भूपालचरित्र' સર્ગ ૯ શ્લોક ૩૬૪ માં મહામાત્ય ઉદયનના પુત્ર અંબડના નામની સાથે राणा, राणक અથવા राण શબ્દ જોડેલો જોવામાં આવે છે.

આ બધા ઉલ્લેખો ઉપરથી, તેમજ પ્રાચીન ગ્રંથકારોમાંના કેટલાકે બાહડમંત્રીએ પાજ બંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે અને કેટલાકે આંબડે પાજ બંધાવ્યાનું લખ્યું છે તે ઉપરથી, વસ્તુપાલ-તેજપાલની જેમ એક ભાઇનું કામ બીજા ભાઈના નામે ચડી જવાની શકયતા માનીને, राणिग તે राणक એટલે મંત્રી ઉદયન માનવાનું અને તેમ માનવાથી તેના પુત્ર-આંબડે ગિરનારની પાજ બંધાવી હોવી જોઇએ એવો નિર્ણય કરવાનું મન થઇ આવે છે. પણ આવો નિર્ણય સ્વીકારતાં પહેલાં કેટલાક બાધક વિચારો પણ આવે છે, જેનો નિકાલ કર્યા વગર આ નિર્ણય સ્વીકારવો ઇષ્ટ નથી લાગતો, જેવા કે—

(૧) राणिग અને राणकને એક જ માની શકાય એવું કોઇ સબળ કારણ નથી મળતું.

(૨) ઉદયનસુત આંબડને ધવલ નામે કોઇ ભાઇ ન હતો એ ઇતિહાસથી પુરવાર થયેલી વસ્તુ છે. જ્યારે 'विविधतीर्थकल्प' અને 'रेवंतगिरिरासु' માં તેના (આંબાકના) ભાઇ ધવલે ગિરનાર ઉપર પરબ બંધાવ્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે. 'पुरातनप्रबंधसंग्रह' અને

'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં ધવલે પરબ કરાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે, જો કે ત્યાં ધવલનો આંબાકના ભાઈ તરીકે નિર્દેશ નથી કર્યો.

(૩) ગિરનારની પાજના ઉલ્લેખોમાં જ્યાં જ્યાં આંબાક, આંબા કે આમ્રનો ઉલ્લેખ મળે છે તેમાંના આપણે તેરમા ઉલ્લેખ તરીકે આપેલ 'उपदेशसप्ततिका' માંના ઉલ્લેખને છોડીને બીજા કોઇપણ ઉલ્લેખમાં આગળ પાછળ એવો જરા પણ નિર્દેશ નથી કરવામાં આવ્યો કે જેથી તેને ઉદયનનો પુત્ર અથવા વાગ્ભટનો ભાઇ માની શકાય. વાગ્ભટ અને આંબાકનાં એકી સાથે નામો રજુ કરતા ઉલ્લેખમાં પણ બન્ને ભાઈ હતા એમ જાણી શકાય એવો લેશ પણ નિર્દેશ નથી મળતો. જો પાજ બંધાવનાર આંબાક ઉદયનનો પુત્ર યાને બાહડનો ભાઇ હોત તો તેના નામ સાથે એવો નિર્દેશ અવશ્ય કરવામાં આવ્યો હોત.

આ રીતે 'राणिग' સંબંધી પણ કશો સ્પષ્ટ નિર્ણય થઇ શકતો નથી એટલે આ મુદ્દો પણ ગિરનારની પાજ કોણે બંધાવી એનો નિર્ણય કરવામાં સહાય કરી શકે એમ નથી.

એટલે હવે ત્રીજો અને છેલ્લો મુદ્દો વિચારીએ--

ધવલ કોણ હતો ?

આપણે જોયું કે 'विविधतीर्थकल्प', 'रेवंतगिरिरासु', 'पुरातनप्रबंधसंग्रह' અને 'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં ગિરનાર ઉપર પરબ બંધાવનાર તરીકે ધવલનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. પરન્તુ ગિરનારની પાજ સંબંધી હકીકત આપતાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો તેમજ તે સિવાયનાં સોલંકીયુગના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ નાખતાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો તપાસવા છતાં ધવલ સંબંધી કશી હકીકત મળી નહીં તેથી ધવલના ઇતિહાસ ઉપરથી ગિરનારની પાજ બંધાવનારનો નિર્ણય થઇ શકવાની આશા નકામી જતી લાગી.

છતાંય ગિરનારની પાજ બંધાવનાર સંબંધી નિર્ણય કરવામાં ધવલનો ઇતિહાસ અવશ્ય ઉપયોગી થઇ પડે એમ હોવાથી સમયે સમયે તે માટે પ્રયત્ન ચાલુ હતો. છેવટે આ પ્રયત્ન થોડોક સફળ થયો અને ધવલ અને આંબાને ભાઈ તરીકે જણાવતી એક પંક્તિ 'पुरातनप्रबंधसंग्रह તથા चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં મળી આવી–'

'पुरातनप्रबंधसंग्रह' માં પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર ૨૩મા પ્રબંધ તરીકે છપાયેલ '૨૩ महं. आंबाकारितगिरिनारपाजप्रबंध' આપણે જોઇ ગયા છીએ. એ જ પૃષ્ઠમાં ૨૨મા પ્રબંધ તરીકે છપાયેલ "૨૨ मं. सज्जनकारितरैवततीर्थोद्धारप्रबंध' ના પ્રારંભમાં નીચે મુજબ છે—

"अथ सिद्धराजे राज्यं शासति श्रीमालज्ञातीयबान्धवा : ३—साजण—आंबा—धवला : ।"

અર્થાત્—"સિદ્ધરાજના રાજ્યકાળમાં શ્રીમાલીજ્ઞાતિના ત્રણ ભાઇ—સાજણ–આંબા ધવલ (નામના હતા)"

આજ રીતે 'चतुरशीतिप्रबंधसंग्रह' માં 'महं० आंबाकारित गिरिनारिपाजप्रबंध' ની પહેલાં જ આપવામાં આવેલ 'मं–सज्जनकारितरैवततीर्थोद्धारप्रबंध' ના પ્રારંભમાં આ પ્રમાણે છે—

"अथ सिद्धराज्ञि राज्यं पालयति श्रीमालज्ञातीयबान्धवाः—३ महं. सा[ज]ण आम्रा धवलु ।"

અર્થાત્—"સિદ્ધરાજના શાસનકાળમાં શ્રીમાલીજ્ઞાતીય ત્રણ ભાઈ મં. સાજણ, આંબા, ધવલ (હતા)."

આ બન્ને ઉલ્લેખો સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે સજ્જન, આંબાક અને ધવલ એ ત્રણે સગા ભાઈઓ હતા. અને આ પ્રબંધનો આગળનો ભાગ વાંચતાં એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ સાજણ તે જ ગિરનાર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર દંડનાયક સજ્જન. એટલે આંબા અને ધવલ એ સિદ્ધરાજના સમયના સોરઠના દંડનાયક સજ્જનના નાના ભાઈ થતા હતા.

'पुरातनप्रबंधसंग्रह' 'चतुरर्शीतिप्रबन्धसंग्रह' માં જે ક્રમથી આ પ્રબંધો આપ્યા છે—એટલે કે પહેલાં સજ્જનને કરાવેલ ગિરનારના જીર્ણોદ્ધારનો પ્રબંધ આપ્યો છે અને તેની પછી તરત જ મંત્રી આંબાએ કરાવેલ ગિરનારની પાજનો પ્રબંધ આપ્યો છે અને તેમાં ધવળે પરબ બંધાવ્યાનો નિર્દેશ કર્યો છે એ ઉપરથી એ વસ્તુ વજુદવાળી માનવાનું મન થઈ જાય છે.

આ માટે વધુ ખુલાસો મેળવવાના આશયથી દંડનાયક સજ્જન અને તેના વંશનો ઇતિહાસ મેળવવા માટે કેટલોક પ્રયત્ન કર્યો. પણ દંડનાયક સજ્જનનો પરિચય તરીકે "जाम्बान्वयस्य" 'મંત્રી જાંબના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ' એટલી જ હકીકત મળી છે, એથી વિશેષ મળી નથી. જો દંડનાયક સજ્જનના વંશનો વિશેષ ઇતિહાસ મળે—તેના માતાપિતાનાં નામો વગેરે મળે તો આ પ્રશ્ન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પડે એમ છે.

બીજા કોઇ ગ્રંથમાં નહીં મળતા અને માત્ર 'पुरातनप्रबन्धसंग्रह' અને એના જ અનુકરણરૂપે તૈયાર કરવામાં આવેલ 'चतुरर्शीतिप्रबन्धसंग्रह' માં જ મળી આવતા આ ઉલ્લેખોને કેટલા વજુદવાળા માનવા અને તેને કેટલા પ્રમાણમાં ઐતિહાસિક ગણવા એ વિચારણીય છે. જો બીજા ગ્રંથોમાં આનું સમર્થન કરનારા બીજા ઉલ્લેખો મળી આવે તો આ હકીકત વધુ સચોટ રીતે માની શકાય. આમ છતાંય જ્યાંસુધી આને સ્પષ્ટ રીતે બાધક હોય એવો—એટલે કે રાણિગસુત આંબાક, સજ્જન અને ધવલના ભાઈ આંબાકથી બીજી જ વ્યકિત હતી એમ સિદ્ધ કરતો બીજો કોઇ ઉલ્લેખ ન મળી આવે ત્યાં સુધી આ ઉલ્લેખને આપણે કબૂલ રાખીએ તો કશું ખોટું નથી. આ ઉલ્લેખને કબૂલ રાખીએ તો એનો ફલિતાર્થ એ થાય કે—

(૧) મોટાભાઇ સજ્જને ગિરિનાર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો.

(૨) સજ્જનના નાના ભાઈ આંબાકે ગિરનાર તીર્થની નવી પાજ બંધાવી.

(૩) આંબાકના નાના ભાઇ ધવલે ગિરનાર તીર્થ ઉપર પરબ બેસાડી.

આ રીતે આ ત્રણે બંધુઓએ ગિરનાર તીર્થની ખૂબ ભકિત કરી. એટલે **ગિરનારની પાજ બંધાવનાર ધવલનો ભાઇ આંબાક ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર દંડનાયક સજ્જનનો ભાઇ થતો હતો.**

ઉપસંહાર

આ એક ઐતિહાસિક વિષય છે અને તેનું ઉપર આપેલું નિરાકરણ એ છેવટનું માનવાની જરૂર નથી. વધુ તપાસ કરતાં અને નવા નવા પુરાવાઓ મળી આવતા આ નિર્ણય ફેરવાની જરૂર પડે એવી પૂરી સંભાવના છે. પણ અત્યારે આ નિર્ણય સ્વીકારવો ઉચિત લાગવાથી ઉપર આપ્યો છે. આશા છે ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ અને સંશોધન-પ્રિય વિદ્વાનો આ સંબંધી વધુ પ્રવાસ કરી વિશેષ જ્ઞાતવ્ય રજુ કરશે. અસ્તુ !

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક—શ્રીયુત મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાન વસ્તુપાલ (૩)

આગળના અંકમાં રાજકીય દૃષ્ટિએ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ અને સેનાપતિ તેજપાલના કાર્યનું અવલોકન કર્યા પછી ધાર્મિક નજરે એ બંધુબેલડીએ કેવો ભાગ ભજવ્યો છે તે ટૂંકમાં જોઈએ.

ઈ. સ. ૧૨૨૦ માં તેઓએ તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય અને ગિરનારનો સંઘ કહાડયો અને સંઘપતિ તરીકેનું માનવંતું પદ વસ્તુપાલને પ્રાપ્ત થયું. સંઘ નીકળવા સંબંધી આમંત્રણ જુદા જુદા દેશાવરમાં પહોંચતાં જ સ્ત્રી પુરુષો મોટી સંખ્યામાં ધોલકામાં એકઠા થવા લાગ્યા, સંઘપતિ તરીકે, આવનાર યાત્રાળુઓને વાહન તથા ખોરાની દરેક જાતની સગવડ આપવાનો ધર્મ સારી રીતે જાળવ્યો એટલું જ નહીં પણ વિશાળ સમુદાયમાં કેટલાકની તબિયત બગડતાં કુશળ વૈદ્યોની સારવાર પણ પૂરી પાડી. સંઘમાં મંત્રીશ્વરની સાથે જે સાધુ મહારાજો હતા, એમાં વિવેકવિલાસના કર્તા પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી. જિનદત્તસૂરિ પણ હતા.

મેરુતુંગસૂરિના લખવા પ્રમાણે સંઘમાં એકવીશ હજાર શ્વેતાંબરો અને ત્રણસો દિગંબરો હતા. તેમના રક્ષણ સારુ એક હજારનું અશ્વારોહી સૈન્ય તથા સાતસો સાંઢણી પરના સૈનિકો અને ચાર મોટા અધિકારના સેનાનાયકો લીધા હતા.

શ્રી શત્રુંજય ગિરિની તળાટીમાં સંઘ આવ્યા પછી સંઘપતિના આદેશથી ડેરા તંબુ નાંખવામાં આવ્યા. બીજે દિને પ્રભાતે ગિરિરાજ પર ચઢવાનો આરંભ થયો. ઉપર પહોંચ્યા પછી પ્રથમ, પર્વતના રક્ષક એવા કપર્દીયક્ષની પૂજા કરી. ત્યાંથી આગળ વધી મંત્રીશ્વર સહિત યાત્રાળુઓ મૂળનાયક શ્રી. આદિદેવના મંદિરમાં પહોંચ્યા. તીર્થપતિ શ્રી ઋષભદેવની વિશાળ ને રમ્ય મૂર્તિ સામે સૌ કરજોડી ઊભા અને સંઘપતિએ પોતે રચેલી સ્તુતિ પ્રભુમૂર્તિ સામે ઊભા રહી મધુર આલાપથી ગાવા માંડી.—**नरनारायणानंद** " ગ્રન્થ જે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની કૃતિ છે એના પરિશિષ્ટ તરીકે એ સ્તુતિને જોડવામાં આવી છે. સમીપવર્તી બીજાં ચૈત્યોમાં દર્શન–વંદનાદિક કાર્યો થયા બાદ યાત્રાળુઓ સ્નાન કરવામાં રોકાયા અને પૂજાના પવિત્ર વસ્ત્રો પહેરી અરિહંતની અષ્ટ-પ્રકારી પૂજામાં એકચિત્ત બન્યા.

કેસરમિશ્રિત ચંદન તેમજ કસ્તુરી–બરાસની સુવાસ ચોતરફ વિસ્તરી રહી, વિવિધ જાતિનાં સુગંધીદાર પુષ્પોની માળાઓ પ્રભુમૂર્તિના કંઠમાં શોભવા લાગી, અને દશાંગ ધૂપની ધ્રુમશિખા તો એટલા પ્રમાણમાં વિસ્તરી કે સારૂંયે દેવાલય અંધકારમાં ડૂબી ગયું. ઘંટાનાદના ગર્જારવ સાથે અને જય જય શબ્દોના મોટેથી બોલાતા હર્ષારવ સાથે આરતિના કાર્યનો આરંભ થયો. એ વેળાનું દૃશ્ય રોમાંચ ખડા કરે તેવું થઇ પડયું. નાનકડા દીવડાઓની હારમાળા જાણે પ્રત્યેક હૃદયના કર્મમળને જલાવીને સાફ કરવા લાગી ન હોય અને એમાંથી શિખરરૂપે આત્માની ઊર્ધ્વ ગતિ સૂચવતી આકાશ તરફ આગળ વધી રહી ન હોય એવો ભાવ સૌ કોઇના અંતરને થઇ રહ્યો હતો.

પહાડ પરનાં નાનાં મોટાં પ્રત્યેક દેવાલયમાં દર્શન કરતાં–વીતરાગ મૂર્તિના શાંત ને મનોહર ચહેરાનું વારંવાર ધ્યાન ધરતાં, એમાંથી ઝરતાં અદ્‌ભુત શાંત રસનું પાન કરતાં કરતાં યાત્રાળુઓ પર્વત ઉતરી પોતાના મુકામે આવ્યા. ત્યારપછી સંઘે ગિરનાર પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં પણ તળાટીમાં ડેરા તંબુ તાણી ઉતારો કરવામાં આવ્યો અને બીજે દિને સવારે પર્વત ચઢી યાત્રાળુઓના વિશાળ સમુદાય સહિત સંઘપતિ વસ્તુપાલે રમણીય એવી શ્રી નેમિનાથની મૂર્તિના દર્શન કર્યાં તેમજ બીજા દેવાલયો પણ જુહાર્યાં. સંઘનો પડાવ ત્રણ દિન પર્યંત રહ્યો અને પછી પ્રભાસપાટણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પ્રભાસપાટણના મનોહર ચૈત્યની યાત્રા પછી સંઘ ધોળકા પાછો ફર્યો. સહીસલામત યાત્રાળુઓ પોતપોતાના ઘર તરફ સિધાવ્યા. દરેકના મ્હોડામાં મંત્રીશ્વરની ભક્તિ અને ઉદારતાના શબ્દો રમી રહ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૨૨૮ માં પટ્ટધર શ્રી. જગચ્ચંદ્રસૂરિની અનુપમ તપશ્ચર્યા નિમિત્તે પ્રભુ શ્રી. મહાવીર દેવના પાંચમા ગણધર સુધર્માસ્વામી દ્વારા સ્થાપન થયેલ નિર્ગ્રંથ ગચ્છનું તપાગચ્છ એવું નામ પડયું. મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે એની સુવાસ વિસ્તારવામાં આચાર્યશ્રીને સબળ ટેકો આપ્યો. જૈનધર્મના ચુસ્ત અનુયાયી તરીકે વસ્તુપાલે અને તેમના ભાઇ તેજપાલે મંદિરો, પાઠશાળાઓ, ઉપાશ્રયો તેમજ ધર્મશાળાઓ બંધાવવામાં પ્રાપ્ત કરેલ લક્ષ્મીનો વ્યય કર્યો. આ સ્થળોના નિર્માણમાં તેઓએ શિલ્પશાસ્ત્રી અને વાસ્તુશાસ્ત્રના નિષ્ણાત કારીગરોને રોકયા. એમાં શોભનદેવ નામા મશહૂર શિલ્પીનો યોગ તેમને સાંપડયો કે જેણે આબુ પરનું જગપ્રસિદ્ધ દેવાલય તૈયાર કરી મંત્રીશ્વરની કીર્તિને ચિરંજીવી બનાવી. આબુ પહાડ પરનું આ બંધુબેલડીના દ્રવ્યથી તૈયાર થયેલું–અને તેજપાલની દક્ષ પત્ની અનુપમા દેવીની વારંવાર સૂચનાઓ પામેલું એ દેવાલય આજે પણ કારીગરીના અજોડ નમૂનારૂપે દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને હજારોનું આકર્ષણ કરે છે. વિમલશાહના શ્રી આદિનાથના દેરાસરની બાજુમાં આવેલ આ રમણીય દેવાલય શ્રી. નેમિનાથની ટૂંક તરીકે ઓળખાય છે. જોકે શત્રુંજય, ગિરનાર ઉપર આ બંધુબેલડીએ દેરાસરો બંધાવ્યાં છે, છતાં આબુ પરના આ દેવાલયમાં જે અદ્‌ભુત કોરણી છત–તેમજ રંગમંડપના તોરણોમાં અને સ્થંભો પર કરવામાં આવી છે તે હરકોઈની પ્રશંસા માંગી લે તેવી છે. બંધુ લૂણિગના સ્મરણાર્થે આ ટૂંક ઊભી કરવામાં આવી છે અને એમાં તેજપાલ તથા તેમની ભાર્યા અનુપમા દેવીએ સવિશેષ રસ લીધો છે.

એ સંબંધમાં નિમ્ન નોંધ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે—

'It stands close to that of Vimalshah and was completed in A. D. 1230. It is a fine example of what is knodwn as the jaina style of architecture and in the words of Ferguson for minute delicacy of carving and beauty of detail stands almost unrivalled even in the land of patient and lavisn labour.'

વસ્તુપાલ પોતે કવિ પણ હતા. વસંતપાલના તખલ્લુસથી એણે કાવ્યરચના કરી છે. સોમેશ્વર એમના સંબંધમાં લખે છે કે સરસ્વતી દેવીનો એ લાડીલો પુત્ર હતો અને આચાર્ય મહારાજ મેરુતુંગસૂરિ વસ્તુપાળને મહાન કવિ તરીકે વર્ણવે છે. તેમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિ નામે नरनारायणानंद જેમાં અર્જુન અને શ્રીકૃષ્ણની મૈત્રી, તેઓનું ગિરનાર પર્વત પ૨

ભ્રમણુ અને અર્જુન દ્વારા સુભદ્રા સાથેના પ્રસંગની રચના સાહિત્યની નજરે ઉત્તમ કક્ષાની લેખાય છે. એ કાવ્યમાં કવિની પ્રજ્ઞા પૂરબહારમાં ખીલી ઊઠી છે. એમાં કુદરત અને કળાને જે રીતે વિકસાવ્યા છે એ ઉપરથી કવિમાં રહેલી ચતુરાઈ અને કલ્પના શક્તિ પુરવાર થાય છે. જુદાં જુદાં પાત્રોની જે ખાસિયત વર્ણવી છે એ ઉપરથી કવિહૃદયમાં રમણુ કરતા ભાવોના ખ્યાલ આવે છે. આ કાવ્ય એ કાળની કવિદુનિયામાં આશ્ચર્યકારક મનાયું એટલું જ નહીં પણુ એ દ્વારા કવિ તરીકેની વ્યાજબી પ્રશંસાના ઉદ્દગાર ખુદ પ્રતિસ્પર્ધીઓના મુખમાંથી પણુ બહાર પડચા. મહાકવિ તરીકે ખ્યાતિ વિસ્તાર પામી અને સર્વત્ર આનંદની ઊર્મિઓ ઊઠી. રાજકાર્યપટુતા મંત્રીશ્વરમાં હોય એ કલ્પી શકાય તેવી બાબત છે. એ સાથે રાજ્યસંચાલનનો બોજો પણુ સંભવે જ. એમાં સાક્ષરતા સાંપડવી એ કોઈ ભાગ્યશાળીને જ સંભવે. તેથી જ કહેવત છે કે–A poet is born and not made એ સાચી વાત છે. સોમેશ્વર–અરિસિંહ અને બીજા કેટલાક મંત્રીશ્વરને મુરબ્બી માનીને પોતાની કૃતિઓ તેમણે અર્પણુ કરી ગયા છે. 'કીર્તિકૌમુદી' અને 'સંસ્કૃતસંકીર્તન' એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. મંત્રીશ્વર જાતે કવિ હોવાથી કવિતાના ગુણદોષ સમજી શકતા અને અન્ય કવિઓની કદર પણુ કરી શકતા. એમની એ શક્તિ વિશેષથી જ ધોળકાના દરબારમાં કર્તા હર્તા સોમેશ્વર હોવા છતાં હરિહરને સન્માન પ્રાપ્ત થયું હતું. જાતે એ વિષયમાં રસ લેતાં અને બીજાને પ્રેરણા દેતાં. મંત્રીશ્વરની પ્રાર્થનાથી નારચંદ્રસૂરિએ 'કથારત્નસાગર' અને તેઓના શિષ્ય શ્રી નરેન્દ્રપ્રભે 'અલંકારમહોદધિ'-ની રચના કરી હતી. ઉદયપ્રભનામા બીજા મહારાજે 'ધર્માભ્યુદય' મહાકાવ્યની રચના કરી હતી, જેની તાડપત્ર પર લખાયેલ પ્રત કે જેમાં મંત્રીશ્વરના ખુદ પોતાના હસ્તાક્ષર છે એ ખંભાતના શ્રી. શાન્તિનાથ જૈન તાડપત્રીય ભંડારમાં છે. મંત્રીશ્વરે ત્રણુ મોટા જ્ઞાનભંડાર બનાવરાવ્યા અને પાણીની માફક દ્રવ્ય ખરચીને એમાં પ્રાચીન પ્રતોનો સારા પ્રમાણુમાં સંગ્રહ કર્યો. સાહિત્યની સેવામાં જરામાત્ર ન્યૂનતા નથી દાખવી.

વીરધવળનું મૃત્યુ સન ૧૨૩૮ માં થયું. એના મરણુથી પ્રજાના દરેક જનને આઘાત પહોંચ્યો. એના પ્રત્યેની અસીમ ભક્તિથી ખેંચાઈ ૧૨૦ મનુષ્યો એની ચેહમાં બળી મરવા તૈયાર થયા, પણુ તેજપાળે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી, સખત ચોકી પહેરો ગોઠવી, એ બધાને મરતાં બચાવ્યા. એના પુત્ર વીરમ અને વીસલ વચ્ચે રાજગાદી માટે ઝઘડો ઉદ્દભવ્યો. વસ્તુપાલે લાંબી નજર દોડાવી વીસલને ટેકો આપ્યો. આથી વીરમ જાલોર નાશી ગયો, જ્યાં તેના સસરા ઉદેસિંગ દ્વારા પાછળથી ઘાતકી રીતે તેનું ખૂન કરવામાં આવ્યું.

વીસલદેવના રાજ્યકાળમાં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળે મંત્રીપદનો ત્યાગ કર્યો. એ માટે બે મત છેઃ એક રાજાના મામા સિંહે એક સાધુનું અપમાન કર્યું હતું, તે પ્રસંગને આગળ કરે છે. બીજા મત પ્રમાણે મંત્રીશ્વરની વય પાકી થઈ હતી એટલે આત્મસાધન નિમિત્તે અધિકાર છોડવાની વાત તરી આવે છે. ટૂંકમાં કહીયે તો આખીયે જિંદગી મંત્રીશ્વરે ગૌરવપૂર્ણ રીતે રાજાને તેમ પ્રજાને વફાદાર રહી ગાળી છે. રાજ્યધુરાને વહન કરવા છતાં ધર્મના આચાર પાળવા બનતું કર્યું છે. જૈનો એટલે અહિંસાના ઉપાસક છતાં, **કાયર કે ડરપોક નહીં જ**, એ વાત એમના જીવનમાંથી ડગલે ને પગલે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. સન ૧૨૪૧ માં મહાન્ વસ્તુપાળે પરલોક પ્રયાણ કર્યું. સૌ કોઈની આંખ ભીની થઈ.

(ચાલુ)

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક—પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી. વિજયપદ્મસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

૫. પ્રશ્ન—મિથ્યાદષ્ટિને જે મનુષ્યાદિનું સામાન્ય જ્ઞાન અવિપરીત થાય છે, તોપછી તે સમ્યગ્દષ્ટિ કેમ ન કહેવાય ?

ઉત્તર—જે જીવ શ્રીતીર્થંકર દેવે કહેલી સકલ પદાર્થતત્ત્વની તમામ બિના સાચી માને, પણ એક બાબતને જૂઠી માને, એના ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખે, તો તે મિથ્યાદષ્ટિ જ કહેવાય. તત્ત્વદષ્ટિએ મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને મનુષ્યાદિનું કે અવ્યક્ત સ્પર્શનું જ્ઞાન રૂચિરહિત હોવાથી તે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ ન કહેવાય, એમ શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ મહારાજે બીજા કર્મસ્તવની ટીકામાં જણાવ્યું છે કે-શ્રી યોગશાસ્ત્ર આદિમાં કહ્યું છે કે—ભદ્રકપણું વગેરે ગુણોને લઇને મિથ્યાદષ્ટિને ગુણસ્થાનક સમજવું.

૬. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણસ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામી પરભવમાં જાય ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક, ૨ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૩ થી ૧૦ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનકથી માંડીને ઉપશાંતકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક સુધીનાં આઠ ગુણસ્થાનકો તથા ૧૧ અયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક—અગિયાર ગુણસ્થાનકોમાંના કોઇ પણ ગુણસ્થાનકે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જીવ મરણ પામી શકે એમ શ્રી ગુણસ્થાનક્રમરોહાદિમાં જણાવ્યું છે.

૭. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણસ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામે જ નહિ ?

ઉત્તર—૩ મિશ્રદષ્ટિ ગુણસ્થાનક, ૧૨ ક્ષીણકષાય વીતરાગછદ્મસ્થ ગુણસ્થાનક ૧૩ સયોગિકેવલિ ગુણસ્થાનક-આ ત્રણ સ્થાનકોમાં રહેલા જીવો મરણ પામે જ નહિ, એમ શ્રી ગુણસ્થાનકક્રમરોહાદિમાં જણાવ્યું છે. ૭

૮. પ્રશ્ન—કયા કયા ગુણસ્થાનકો સાથે લઇને જીવ પરભવમાં જાય ?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક,૨ સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિગુણસ્થાનક, અને ૪ અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ-આ ત્રણ ગુણસ્થાનકો લઇને જીવ પરભવમાં જાય, એમ શ્રી. પંચસંગ્રહાદિમાં જણાવ્યું છે.

૯. પ્રશ્ન—ચોથા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવેલા અક્ષર શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—અક્ષર શબ્દનો મુખ્ય અર્થ કેવલજ્ઞાન થાય છે. પ્રસંગથી અક્ષરપદે કરીને મતિશ્રુતજ્ઞાન પણ લઇ શકાય. તેનો (કેવલજ્ઞાનાદિનો) અનંતમો ભાગ તો સર્વ જીવોને ખુલ્લો હોય જ છે, વગેરે બિના શ્રી બૃહત્કલ્પસૂત્રવૃત્તિ વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવી છે.

૧૦. પ્રશ્ન—મરણ શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—જન્મથી માંડીને જીવને પ્રાણની સાથે જે સંબંધ હતો, તેનાથી (પ્રાણથી) અલગ થઇને જીવનું જે અન્ય સ્થલે જવું, તે મરણ કહેવાય. જે જીવો જન્મ પામે, તેઓ જરૂર મરણપામે જ, પણ મરણ પામનારા જીવો જરૂર જન્મ ધારણ

કરે જ, એવો નિયમ નથી. કારણકે સિદ્ધ પરમાત્માને જન્મવાનું હોય નહિ ને સંસારી-જીવોને જન્મ ધારણ કરવાનું હોય છે. ૧૦.

૧૧ પ્રશ્ન—જીવ અંતિમ સમયે શરીરના કયા કયા ભાગમાંથી નીકળીને બીજી ગતિમાં જાય છે.?

ઉત્તર—૧, પગ, ૨, સાથળ, ૩, હૃદય, ૪, મસ્તક, ૫, સર્વાંગ–આમાંના કોઇ પણ ભાગમાંથી નીકળીને બીજી ગતિમાં જાય છે–એમ શ્રીસ્થાનાંગસૂત્રના પાંચમા અધ્યયનમાં જણાવ્યું છે. ૧૧.

૧૨. પ્રશ્ન—જેનો આત્મા પગમાંથી નીકળે તે જીવ કઇ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—જેનો આત્મા પગમાંથી નીકળ્યો હોય, તે નરકગતિમાં જાય. ૧૨.

૧૩ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા સાથળમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઇ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—તિર્યંચ ગતિમાં જાય. ૧૩.

૧૪ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા હૃદયમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઇ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—મનુષ્ય ગતિમાં જાય. ૧૪.

૧૫ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા મસ્તકમાંથી નીકળ્યો હોય, તે જીવ કઇ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—દેવગતિમાં જાય. ૧૫.

૧૬ પ્રશ્ન—જેનો આત્મા સર્વાંગ (શરીરના તમામ ભાગમાં)થી નીકળે, તે જીવ કઇ ગતિમાં જાય?

ઉત્તર—પાંચમી સિદ્ધગતિમાં જાય. ૧૬.

૧૭ પ્રશ્ન—જેમ જ્ઞાનાવરણીયાદિ સાત કર્મોનો અનેક વાર બંધ થાય છે, તેમ આયુષ્યકર્મનો બંધ અનેક વાર થાય કે નહિ?

ઉત્તર—સંસારી જીવોને ઘોલના પરિણામની મદદથી આયુષ્ય બંધ પડે છે. એટલે જ્યારે ઘોલના પરિણામ થાય, ત્યારે જ આયુષ્યકર્મ બાંધી શકાય. આ કારણથી કર્મનો બંધ અનેકવાર થાય નહિ. જીવને ઘોલના પરિણામ નિયત કાલે જ થાય છે, તે ટાઇમે આયુષ્ય બંધાય છે, માટે આયુષ્યકર્મને નિયતકર્મ કહ્યું છે. ૧૭.

૧૮ પ્રશ્ન—એક સાથે બે આયુષ્યકર્મનો ઉદય હોય કે નહિ.?

ઉત્તર—એક સાથે બે આયુષ્યકર્મનો ઉદય હોય જ નહિ, કારણકે જે કર્મનો બંધ થયો હોય, તે કર્મનો અબાધાકાલ વીત્યા બાદ ઉદય થાય. એક સાથે બે બંધ થતો જ નથી, તો પછી બે આયુષ્યનો ઉદય હોય જ કઇ રીતે? એટલે બે આયુષ્ય એક સાથે ભોગવાય જ નહિ. ચાલુ ભવમાં જે આયુષ્યનો ઉદય વર્તે છે, તે આયુષ્યની બાબતમાં સમજી લેવું કે–તેનો બંધ આ (ચાલુ) ભવમાં થયો જ નથી, કારણકે તે પાછલા ભવમાં જ બંધાય. અહીંથી મરણ પામીને જે ભવમાં જવાનું હોય, તે ભવનું આયુષ્ય અહીં જિંદગીનો અમુક ભાગ વીત્યા બાદ બંધાય, એમ શ્રી લોકપ્રકાશાદિમાં જણાવ્યું છે. ૧૮.

૧૯. પ્રશ્ન—આયુષ્યકર્મનું ટૂંક સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—૧. જેના પ્રતાપે સંસારી જીવોને નરકાદિ ભવોમાંના કોઇ પણ ભવમાં અમુક ટાઇમ સુધી રહેવું પડે, તે આયુષ્ય કહેવાય. ૨. અથવા જેનો ઉદય થતાં જીવને

પરભવમાં જવું જ પડે, તે આયુષ્ય કહેવાય. ૩. અથવા નરકાદિ ભવોમાંના કોઇ પણ ભવમાં જેટલો કાળ રહેવાનું થાય, તે આયુષ્ય કહેવાય. આ રીતે આયુષ્ય કર્મની વ્યાખ્યા શ્રી પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રવૃત્તિ વગેરેમાં જણાવી છે. ૧૯.

૨૦. **પ્રશ્ન**—શાસ્ત્રમાં આયુષ્યકર્મને બેડીના જેવું જણાવ્યું છે, તે બેડીનું દૃષ્ટાંત કઇ રીતે ઘટી શકે?

ઉત્તર—જેમ કેદખાનામાં બેડીમાં રહેલો માણસ કેદમાં રહેવાની મુદ્દત પૂરી થયા વિના કેદખાનામાંથી છૂટો થઇ શકતો નથી, તેમ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ પૂરી થયા વિના સંસારી જીવો તે તે ભવમાંથી છૂટા થઇ શકતા નથી. આ મુદ્દાથી આયુષ્યકર્મને બેડીનાં જેવું કહ્યું છે, એમ શ્રી કર્મગ્રંથ વૃત્તિ-પંચસંગ્રહ ટીકા વગેરેમાં જણાવ્યું છે. ૨૦.

૨૧. **પ્રશ્ન**—શ્રી. જૈનેન્દ્રાગમમાં આયુષ્યના બે ભેદ પણ કહ્યા છે તે કયા?

ઉત્તર—૧, દ્રવ્ય આયુષ્ય, ૨. કાલ-આયુષ્ય-આ રીતે આયુષ્ય બે ભેદે છે. ૨૧.

૨૨. **પ્રશ્ન**—દ્રવ્ય-આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—જે આયુષ્યકર્મના દળિયા આત્માની સાથે સંબદ્ધ છે, તે દ્રવ્યાયુષ્ય કહેવાય. સંસારી જીવો જે અમુક કાળ સુધી જીવે છે, તેમાં કારણ દ્રવ્યાયુષ્ય જાણવું. જેમ તેલથી દીવો બળે છે, તેમ દ્રવ્યાયુષ્યને લઇને એટલે આયુષ્ય પુદ્ગલોના ટેકાથી જીવ અમુક કાળ સુધી જીવી શકે છે. આવાં અનેક કારણોને લઇને આયુષ્યકર્મ પૌદ્ગલિક કહેવાય છે. ૨૨.

૨૩. **પ્રશ્ન**—કાલ-આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—બાવીસમાં પ્રશ્નમાં જણાવ્યા મુજબ આયુષ્યકર્મના પુદ્ગલોના અવલંબનથી સંસારી જીવો જે અમુક કાળ સુધી જીવનું ધારણ કરે, તે કાલાયુષ્ય કહેવાય. ૨૩.

૨૪. **પ્રશ્ન**—શાસ્ત્રમાં કાલ-આયુષ્યના કેટલા ભેદ જણાવ્યા છે?

ઉત્તર—૧-અપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્ય. ૨. અનપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્ય-એમ બે ભેદ કહ્યા છે. ૨૪.

૨૫. **પ્રશ્ન**—અપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્યની વ્યાખ્યા શી?

ઉત્તર—જે આયુષ્યનો કાલ પૂરો થયા પહેલાં મરણ થાય, તે અપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્ય કહેવાય. આયુષ્યના દળિયામાં સ્થિતિઘાતાદિ થવાથી કાલ પૂરો થયા પહેલાં પણ જીવ મરણ પામે છે, તેમાં થોડા ટાઇમમાં આયુષ્યના તમામ દલિયા ભોગવાય છે. ૨૫.

૨૬. **પ્રશ્ન**—અનપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—સંસારી જીવો જે આયુષ્ય પૂરું કરીને જ મરણ પામે (પરભવમાં જાય તે અનપવર્ત્તનીય કાલાયુષ્ય કહેવાય. કાલાયુષ્યનું બીજું નામ સ્થિતિ-આયુષ્ય છે. તે ભેદની વિશેષ બિના શ્રી. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં જણાવી છે. ૨૬.

૨૭. **પ્રશ્ન**—અપવર્ત્તનીય આયુષ્યમાં ને અનપ વર્ત્તનીય આયુષ્યમાં તફાવત શો

ઉત્તર—આયુષ્યકર્મને બાંધતી વેળાએ કોઇ વખત જુદા જુદા અધ્યવસાય નિમિત્તોને લઇને તેની સ્થિતિ નરમ પણ બંધાય છે. જે આયુષ્ય નરમ સ્થિતિવાળું હે તેને શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમોના સંબંધાદિથી પૂરું ભોગવી શકાતું નથી, જેથી આયુષ્યની સ્થિ પૂરી થયા પહેલાં જીવ મરણ પામે છે. આમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે આ

શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમો લાગતાં અલ્પ કાલમાં ભોગવાય, તે અપવર્ત્તનીય આયુષ્ય કહેવાય, અને જે આયુષ્ય મજબૂત સ્થિતિવાળું હોય, ને જેમાં ઉપક્રમથી પણ સ્થિતિ ઘટે જ નહિ, તે અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. એટલે આયુષ્ય બાંધવાના ટાઇમે જેટલી સ્થિતિ હોય, તેટલું આયુષ્ય પૂરું કરીને જ સંસારી જીવો મરણ પામે તો, તેનું આયુષ્ય અનપવર્ત્તનીય છે, એમ જાણવું. આ રીતે અપવર્તનીય આયુષ્ય બાંધેલી સ્થિતિ પ્રમાણે ભોગવાતું નથી, ને અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવાય છે. આ ભેદ તરફ લક્ષ્ય રાખીને શ્રી ગણધરાદિ મહાપુરુષોએ આયુષ્યના અપવર્ત્તનીયાદિ ભેદો જણાવ્યા છે. ૨૭.

૨૮. પ્રશ્ન—જેવી રીતે કાલાયુષ્યના બે ભેદ જણાવ્યા, તે પ્રમાણે દ્રવ્યાયુષ્યના—૧ અપવર્તનીય દ્રવ્યાયુષ્ય અને અનપવર્તનીય દ્રવ્યાયુષ્ય—એમ બે ભેદ સંભવે કે નહિ?

ઉત્તર—કોઇ આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરે પૂરી ભોગવાય છે, ને કોઇ આયુષ્યની સ્થિતિ પૂરેપૂરી ભોગવાતી નથી. આવો બનાવ કાલાયુષ્યમાં બને છે. માટે તે ભેદ કાલાયુષ્યમાં જ પડી શકે. આયુષ્યના દલિયા (પ્રદેશો) તમામ ભોગવાય છે જ, તેથી દ્રવ્યાયુષ્યના અપવર્તનીયાદિ ભેદો હોઇ શકે જ નહિ. ૨૮.

૨૯. પ્રશ્ન—આયુષ્ય કર્મના બધા દલિયા ભોગવાય જ, ને સ્થિતિ સંપૂર્ણ ન પણ ભોગવાય, એ વાત યથાર્થ સમજવાને માટે એક બે દૃષ્ટાંત જણાવો.

ઉત્તર—ચાલુ બિનાને યથાર્થ સમજવાને માટે—૧. કાચો ઘડો ૨. દોરડી ૩. દીવો. આ ત્રણ દૃષ્ટાંતો સમજવાં જોઇએ. તે ટૂંકામાં આ પ્રમાણે સમજવાં—૧—એક—અપક્વ (કાચી—ભઠ્ઠીમાં બરાબર પાકેલ નહિ, એવી) માટલી છે—તેમાં ૨૫ શેર પાણી ભર્યું છે. તે માટલી કાચી હોવાથી શરૂઆતમાં તેમાંથી ટીપે ટીપે પાણી ટપકે છે. પણ ફાટ પડે ત્યારે ૨૫ શેર પાણી એકદમ થોડા કાલમાં ખાલી થઇ જાય છે એટલે પાણીનો નાશ થાય છે. અહીં અપવર્ત્તનીય આયુષ્ય—કાચી માટલીમાં રહેલા પાણી જેવું સમજવું. બાકીની બિના સમજાય એવી છે. ૨—એક (૫૦ હાથ) લાંબી દોરડી છે, તેને છેડેથી સળગાવીએ તો તે છૂટી લાંબી કરેલી હોવાથી તેને બળતાં ઘણીવાર લાગે છે, ને ગુંચળું વાળીને સળગાવીએ તો બળતાં થોડી વાર લાગે. એ જ પ્રમાણે આયુષ્યમાં પણ તેમ જ બને છે. દરેક સમયે ઓછા ઓછા પુદ્ગલો ભોગવાય, તો સંપૂર્ણ આયુષ્યના અંતે સર્વ પુદ્ગલો ભોગવીને ક્ષય પામે છે. આવું અનપવર્તનીય આયુષ્યમાં બને છે. આયુષ્યના પુદ્ગલો થોડા થોડા ભોગવાય, એવું અમુક કાલ સુધી થયા બાદ—આગળના સમયોમાં દરેક સમયે વધારે વધારે ભોગવાય, તો તે તમામ આયુષ્યના પુદ્ગલો થોડા ટાઇમમાં ભોગવીને ક્ષય કરી શકાય છે. આવું અપવર્તનીય આયુષ્યમાં બને છે. ૩—એક કોડીયામાં તેલ પૂરીને દીવો સળગાવ્યો છે. તેની દીવેટ જો રીતસર સળગતી હોય, તો તેલનો ક્ષય (નાશ) લાંબે કાળે થાય, ને દીવો મોટા કરીએ એટલે દીવેટ મોટી કરીને સળગાવીએ, તો વધારે પ્રમાણમાં દીવો બળે છે, માટે તેલ થોડા ટાઇમમાં ખલાસ થઇ જાય છે. તેથી એમ કહેવાય છે કે—"દીવો જલદી બુઝાઈ ગયો". આ જ વસ્તુસ્થિતિ આયુષ્યમાં પણ બને છે. આ ત્રણે દૃષ્ટાંતોનું રહસ્ય એ છે કે—દીપક વગેરેની માફક અપવર્તનીય આયુષ્ય થોડા ટાઇમે ભોગવાય છે, ને અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય લાંબા કાલે (જેટલું આયુષ્ય બાંધ્યું હોય, ત્યાં સુધી) ભોગવાય છે. ૨૯.

(ચાલુ)

गुरुनामगुप्त श्रीआदिनाथस्तोत्रम्

संपादकः—पूज्य आचार्य महाराज श्री विजयक्षमाभद्रसूरिजी

श्रीसर्वज्ञ जगच्चन्द्र,[१] श्रीदेवेन्द्र[२]गणस्तुतः ।
विद्यानन्द[३]मय स्वामीन्, जय त्वं वृषभध्वजः ॥ १ ॥
सद्धर्मघोष[४]मातन्वन्, नृदेवासुरपर्षदि ।
सच्चकोरजनोल्लास—सोमप्रभ[५]प्रभो जय ॥ २ ॥
सिद्धिसीमन्तिनीभाले, त्वं सोमतिलको[६]पमः ।
परमानन्द[७]कन्दात्मा, देहि मे पदमव्ययम् ॥ ३ ॥
श्रीपद्मतिलका[८]दत्त, जगत्त्रितयसम्पदः ।
विमलाचलशृङ्गारं, वन्दे त्वां विमलप्रभम्[९] ॥ ४ ॥
कामनिर्नामनाशाय, चन्द्रशेखर[१०]सन्निभः ।
श्रेयसे भूयसे भूयात्, श्रीजयानन्द[११]मन्दिरः ॥ ५ ॥
श्रीदेवसुन्दरा[१२]धीश—नत त्वं ज्ञानसागरः[१३] ।
जय सद्गुणरत्नाढ्य,[१४] श्रीनाभिकुलमण्डन[१५] ॥ ६ ॥
ईक्ष्वाकुवंशपाथोधि—श्रीसोमसुन्दरद्युतिः[१६] ।
संपन्मयं विभो सर्वं, कुर्वन् कुवलयं जय ॥ ७ ॥
श्रीसाधुरत्नसूरीश,[१७] स्तूयमानं स्तवं जनः ।
लभते त्रिजगत्पूज्य, मुनिसुन्दर[१८]सम्पदम् ॥ ८ ॥
श्रीनाभेय कृताराति—जय चन्द्र[१९]गुरुप्रभः ।
दृष्टस्त्वं भाग्ययोगेन, मया भुवनसुन्दर[२०] ॥ ९ ॥
जिनसुन्दर[२१]सौभाग्य—विद्यासागर[२२]तात मे ।
आगमे कुशलां बोधिं, देहि मे जिनकीर्तिते[२३] ॥ १० ॥
श्रीमत्तपोगणगुरूत्तमनाममन्त्र—स्तोत्रं पवित्रमति यः पठते प्रभाते ।
श्रीआदिदेवजिनहर्षमहोदयाढ्यं, श्रीसोमसुन्दरपदं कुरु तस्य नाथ ॥ ११ ॥

इति श्रीगुरुनामगुप्तश्रीआदिनाथस्तोत्रम् । संवत् १४५—(छेल्लो अक्षर कपाई गयो छे).

આ સ્તોત્ર શ્લેષમય છે. એક તરફથી જિનેશ્વરદેવની સ્તુતિની દૃષ્ટિએ વાંચતા જુદા જુદા પ્રકારનાં વિશેષણોથી શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. અને બીજી ઐતિહાસિક એટલે કે પટ્ટાવલી યાને ગુરુપરંપરાની દૃષ્ટિએ વાંચતાં એમાં તપાગચ્છની પટ્ટપરંપરામાં થયેલા આચાર્યોનાં નામો આપવામાં આવ્યાં છે. આ નામો શ્રી તપાગચ્છનું

સીમંધર-વિનતિ-સ્તવન

સંગ્રાહક-પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

સુણુ સુણુ સરસતિ ભગવતિ, તારિ જગ વિખ્યાત;
ભવિજનની કિરતિ વધે, તેમ તું કરજે માત. ॥ ૧ ॥
સીમંધરસ્વામી મહાવિદેહમાં, બેઠા કરે વખાણ;
વંદણા માહરી તિહાં જઇ, કેજો ચંદા ભાણ. ॥ ૨ ॥
મુઝ હિયડું તે સંસે ભરૂં, કોણ આગલ કહું વાત;
જેહસું બાંધું ગોઠડી, તેહસું ન મલે ધાત. ॥ ૩ ॥
જાણું જઈ આવું તુમ કને, પણ વિષમ વાટ પંથ દૂર;
ડુંગર ને દરિઆ ઘણા, વિચે નદિના પૂર. ॥ ૪ ॥
તે માટે ઇહાં રહી, જે જે કરૂં વિલાપ;
તે તુમે પ્રભુજી સાંભલો, મારા અવગુણ કરજો માપ. ॥ ૫ ॥

ઢાલ પહેલી

ભરતખેત્રનાં માનવી રે, ગ્નાની વિના મુઝાય;
તિણે કારણ તુમને ઘણું રે, પ્રભુજી મનડાં ચાહે રે ॥ ૬ ॥
સ્વામી આવોને એણે ક્ષેત્ર. (એ આંકણી)
તુમ દરિસણ જો દિખીઇ રે, તો નિર્મલ થાય નેત્ર
ગાડરિયો પરવા મિલો રે, ઘણો કરે વિખવાદ;
પુરિખાવંત થોડા હુઆ રે, નિર્ધનની વિશ્વાસ. સ્વામી૦ ॥ ૭ ॥
ધરમીની હાંસી કરે રે, પક્ષ વિહુણો સિદાય;
લોભ ઘણો જગ વ્યાપિઓ રે, તેણે કરિ સાચું નવિ થાય. સ્વામી૦ ॥ ૮ ॥
સામાચારિ જૂજુવી રે, સહુ કોઇ કહે માહરો ધર્મ;
ખોટું ખરૂં કિમ જાણીઇ રે, તે કોણ ભાંજે ભ્રંત રે. સ્વામી૦ ॥ ૯ ॥

ઢાલ બીજી

જારે વીરજી વીચરંતાં, તારે વીરતતિ સંત રે;
જે જન આવીને પૂછતાં, તારે ભાંજતી મનતણી ભ્રંતરે ॥ ૧૦ ॥

નામ જેમનાથી પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું તે શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિથી શરૂ થાય છે. આ જગચ્ચંદ્રસૂરિજી શ્રી વીરપ્રભુથી ૪૪ ની પાટે થયા છે. આ સ્તોત્રમાં ૪૪ જગચ્ચંદ્રસૂરિ, ૪૫ દેવેન્દ્રસૂરિ, ૪૬ ધર્મઘોષસૂરિ, ૪૭ સોમપ્રભસૂરિ, ૪૮ સોમતિલકસૂરિ, ૪૯ દેવસુંદરસૂરિ, ૫૦ સોમસુંદરસૂરિ અને ૫૧ શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ—આટલા સુપ્રસિદ્ધ પટ્ટધર આચાર્યોનાં નામો

હે હે જ્ઞાનીનો વિરહ પડયો, તે દહે મુઝ દુઃખ રે;
સ્વામી સીમંધર તુમ વિના, કહો કુણ કરસ્યે સુખ રે. હે હે૦ ॥ ૧૧ ॥
વિરહણીને રયણી જીસી, એહવી ઘડી મુઝને જાય રે;
વાત મુખે નવ નવિયેં સાંભલી, પણ નિરણય નવિ થાય રે. હે હે૦ ॥૧૨॥
જે જે દોભાગીયા જીવડા, તે તો અવતર્યા ઇહાં રે;
ભૂલા ભમે ઘણું વાડા લીયે, જહાં કેવલી નહીં કોઇ રે. હે હે૦ ॥૧૩॥
ધન માહવિદેહનાં માનવી, જહાં જિનજી દે આરોગ્ય રે;
જ્ઞાન દરસન ચારિત્ર તે આદરે, સંજમ લે ગુરૂ જોગ્ય રે. હે હે૦ ॥૧૪॥

ઢાલ ત્રીજી

સીમંધર સ્વામી માહરા, તું ગુરૂ ને તું દેવ;
તુઝ વિણુ અવર ન ઓલખું, ન કરૂં અવરની સેવ રે;
ઈહાં તુમે આવજો રે, વલી ચતુર્વિધ સંઘને લાવજો રે. (એ આંકણી) ॥૧૫॥
ઈહાં ઉચિત કિરતિ ઘણું રે, અણુકંપા લવલેસ રે;
અભય સુપાત્ર અલપ હુવા રે, એહવા ભરતમાં દેશ રે; ઈહાં૦ ॥૧૬॥
નિશ્ચય સરસવ જેટલો રે, બહુ ચાલ્યો વ્યવહાર;
અભ્યંતર વિરલા હુઆ, ઝાઝો બાઝ આચાર રે. ઇહાં૦ ॥ ૧૭ ॥

ઢાલ ચોથી.

સીમંધર તું મારો રે સાહિબ, હું સેવક તુઝ દાસ રે;
ભમી ભમી ભવ કરી થાકો, હવે આપો સ્વર્ગવાસ રે. સીમં૦ ॥૧૮॥
એણી મારગે કે વટેમારગુ, નાવે વલી નાવે કાસિદ કોઈ રે;
કાગદ કી સાથે પોચાડું, હું મોહયો તુઝ મોહ રે. સીમં૦ ॥ ૧૯ ॥
ચાર કષાય રહ્યા ઘટ માંહે, વ્યાપિ રાતો ઈંદ્રિય રસ રે;
મદ પણ પોકારે વ્યાપતો, મન નાવે મુઝ વસે રે. સીમં૦ ॥ ૨૦ ॥
ત્રસનાનું દુઃખ ન હોત મુઝને, હોત સંતોષનું ધ્યાન રે;
તો હું ધ્યાન ધરંત પ્રભુ તાહરૂં, થીર કરી રાખી મન રે. સીમં૦ ॥ ૨૧ ॥
નિવિડ પ્રણામની ગાંઠડી, બાંધી તે કેમ છુટે સ્વામ રે;
તે હું દર તુઝમાં છે પ્રભુજી, આવે માહરે કામ રે. સીમં૦ ॥૨૨॥

ઢાલ પાંચમી

બીજે આરો બેઠા પછી, જાસે કેતલો કાલ;
પદ્મનાભ જિનવર તવ હોસે, જ્ઞાનીની ઝાકઝમાલ. ॥ ૨૩ ॥
સીમંધરસ્વામી ઈમ કહે, પુછે તીહાંના લોક;
ભરતખેતરની વાતડી; સાંભલે સુરનરના થોક. સીમં૦ ॥ ૨૪ ॥
છઠે આરે જે હસે, પ્રાણી તેહનાં પાપ;
સાતા ન હોઈ એક ઘડી, ઝાઝો રવિનો તાપ. સીમં૦ ॥ ૨૫ ॥

ઓછાં આઉખાં માણુસતણાં, મોટાં દેવનાં આય;
સુખ ભોગવતાં સ્વર્ગલોકનાં, સાગર પલીઈ જાય. સીમં૦ ॥ ૨૬ ॥
સરગ નરગ ઇમ કહે, તુમે તારો ભાગવંત;
આપેંથી આપે તરો, ઈમ સુણજો સહુ સંત. સીમં૦ ॥ ૨૭ ॥

ઢાલ છઠ્ઠી

એહવી વાત સૂત્રમાં તે જીવ સાંભલી રે, મ કરેં તુ વીખવાસ;
જો તે પુન્ય પુરવ કીધાં નહીં રે, તો તે કીહાંથી પોચે આસ,
જિનજી કીમ મલે રેં, કે ભોલાસ્યું વલવલે રે (એ આંકણી) ॥ ૨૮ ॥
હું છું રાગી પ્રભુ નિરાગીમાં વડો રે, કીમ તેડે તુઝ તીહાં;
સ્યા ગુણ દેખી તુઝ ઉપરે રેં, કરૂણા કરેં કિમ આવી પ્રભુ આહેં. જિન૦ ॥૨૯॥
ચોલ મજીઠ સરખો જિનજી સાહિબા રે, હું તો ગલિનો રંગ;
કટકા કાચણું મુલ મુઝમાં અછે રે, પ્રભુ તું તો નગીનો નંગ. જિન૦ ॥૩૦॥
ભમર સરીખો ભોગી શ્રી ભગવંતજી રે, હું તો માખીને તોલ;
સરીખા સરિખી બાંધી ગોઠિ રે, જીવ રદય વિચારી બોલ. જિન૦ ॥ ૩૧ ॥
કરમ સરિખો લપટાણો તું જીહાં લગે રે, તીહાં લગે તુઝને નહિ અવકાસ;
સમતાના ગુણ જારે તુઝમાં આવસે રે, ત્યારે જાઇસ જિનજી પાસ. જિન૦ ॥૩૨॥

ઢાલ સાતમી

સીમંધરસ્વામી તણી ગુણમાલા, જે નરનારી ભાવે ભણુસે;
તસ સીર વયરી કોઈ ન વ્યાપેં, કરમ સત્રુને હણુસે રે હમચડી ॥ ૩૩ ॥
સીમંધરસ્વામી સિવપુરગામી, કવિતા કહે સીર નામી;
વંદના માહરી હ્રદયમાં ધારી, ધર્મલાભ દ્યો સ્વામી રે. હણુચડી ॥ ૩૪ ॥
સીમંધરસ્વામી તણી ગુણમાલા, જે નરનારી ભાવે ભણુસે;
તસ સીર વયરી કોઇ ન વ્યાપે, કરમશત્રુને હણુસે રે. હમચડી ॥ ૩૫ ॥
તપગચ્છનો નાયક સુંદર, શ્રી વિજયદેવ પટધારી;
તેહની કિરત જગમાં છે જાડી, એમ બોલે નરનારી રે. હમચડી ॥ ૩૬ ॥
શ્રીગુરૂવચણ બુધી સારૂ, સીમંધર જેણે ગાયો;
સંતોષીક દેવગુરૂધરમ, પુરવ પુન્યે પાયો રે. હમચડી ॥ ૩૭ ॥

લખ્યા સં. ૧૮૮૫ ના ભાદરવા વદ ૦)) વાર ર...

નોંધ—આ વિનતિ સ્તવન ઘણું જ હૃદયંગમ અને કર્તાની અંતર્મુખ આત્મલક્ષી લાગણીથી ભરેલું છે. આ કૃતિના રચયિતા આ શ્રી. વિજયદેવસૂરિના કોઇ શિષ્ય હોવા જોઇએ એમ ૩૬ મી કડી ઉપરથી લાગે છે. એટલે આ સ્તવન ૧૭ મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં રચાયું હોઇ ત્રણસો વર્ષનું પ્રાચીન છે.

નવી મદદ

છેલ્લા બે મહિનામાં નીચે મુજબ નવી મદદ નોંધાઇ છે-

૧૦૦) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયનંદનસૂરિજી મહારાજના સદુપદેશથી શેઠશ્રી ભુલાખીદાસ નાનચંદ તરફથી હાઃ શેઠ મૂળચંદભાઇ ભુલાખીદાસ, ખંભાત. (પાંચ વર્ષ માટે.)

૧૦૦) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શેઠ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુભાઇ કલકત્તાવાળા, અમદાવાદ (દરવર્ષે.)

૫૧) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી રાજમંત્રી શેઠ શ્રી હીરાચંદ વસનજી, પોરબંદર.

૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી જૈન શ્વેતાંબર સંઘ, ખીમેલ (મારવાડ.)

૧૫) પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાય મહારાજ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ તથા પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી. કાંતિસાગરજીના સદુપદેશથી શ્રી. જૈન શ્વેતાંબર સંઘ, ગોંદિયા(સી.પી.)

૧૦) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. વીરપુત્ર આનંદસાગરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીમતી બ્હેન પ્રેમબાઈની દીક્ષા નિમિત્તે શેઠ શ્રી. શેરસિંહજી કોઠારી તરફથી, કોટા.

આ સર્વ પૂજ્યો તથા સદ્‌ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ. **વ્યવસ્થાપક.**

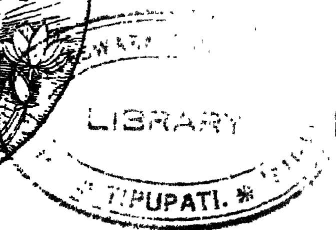
સ્વીકાર

सित्तरी (भाष्य तथा चूर्णियुक्त प्रताकार ग्रन्थ) संपादक—पाटणनिवासी पंडित अमृतलाल मोहनलाल भोजक, प्रकाशक श्री मुक्ताबाई ज्ञानमंदिर, श्रीमाली वागो, डभोई, पत्रसंख्या—७२, मूल—त्रण रूपिया ।

ક્ષમા

કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોસર ફાગણ માસનો અંક અમે પ્રકટ કરી શક્યા ન હતા તેથી ફાગણ-ચૈત્રનો સંયુક્ત અંક પ્રગટ કર્યો છે. અંક પ્રગટ કરવામાં થયેલ વિલંબ માટે વાચકોની અમે ક્ષમા માગીએ છીએ. અને કોઈ અસાધારણ સંયોગો ઉપસ્થિત ન થયા તો આગામી અંક બુધવાર ૧૫મી મેના દિવસે પ્રગટ કરવા આશા રાખીએ છીએ—વ્ય૦

વર્ષ : ૮
અંક : ૮

તંત્રીઃ શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

ક્રમાંક : ૯૨

Vol. 8
No 8

ત્રૂટક

ઉચરે હર્ષ અતિ પ્રકર્ષે ઉપનો તિથ્થંકરો,
પહણુ સ્વામી ગોત્ર જેહનાં દ્રવ્ય જિનધર સંહરો;
ધન દિન આજનો જાણો તીર્થપતિ સેવા મલી,
મન માંહી રાચો અને નાચો કરો સ્તવના વલી વલી. (૨)

ચાલ

ચૌદ સુપનાંજી જનની દેખે તામ એ; પૂછે પતિજી સુપનપાઠક તે ઠામ એ;
તે ભાખેજી સુપન વિચાર સોહામણો, સુત હોસ્યેજી ત્રિભુવનજન મનકારણો. (૩)

ત્રૂટક

કારણો શાશ્વત સુખ જ કેરો ચૌદ રાજ્યહ લોકને,
અથ ભાગે જવા માટે કારણો ભવિ થોકને;
સુણીય નરપતિ મનોવાંછિત દાન આપી તેહને,
ગરભ–પોસણ ક્રિયા કરતાં મોહ વાધે જેહને. (૪)

ચાલ

ગર્ભ વાધેજી સંપૂર્ણ દોહલે કરી, કલ્યાણકજી ચવન મોછવ કરતા હરિ;
મન ચિંતેજી એ સંસારસાગર તરી, પુન્યેં પામ્યાજી જિનવર-સેવા સુખ કરી. (૫)

ત્રૂટક

સુખકરી સેવા લહિ મેવા પરમેષ્ઠિપદ ધ્યાઈંઈં,
આંબિલ એકાસણું નિવિ પોષધે આરાહિઈં;
આરાધતાં પ્રભુ સાંભરે તિણે નિર્જરા બહુ પાઈંઈં,
ભકિત શકિત તીર્થપતિના ભવિક ગુણડા ગાઈંઈં. (૬)

ઢાળ બીજી–જન્મકલ્યાણક

જબ જનમ્યા જિનવર રાયા, તબ ત્રિભુવન સુખ પાયા;
મંદ મંદ વાયુ તિહાં વાય, સવિ રિતુ પરિપાક સુહાય. જબ૦ (૧)
પંખી સુપ્રદક્ષિણા દેતા, સવિ ગ્રહ ઉચ્ચ સ્થાનકે રહેતાં;
છપન્ન દિસ કુમરી જાણે, આવે અતિ હર્ષ ભરાણે. જબ૦ (૨)
તેહ સૂતિક કરમ કરીને, ગુણ ગાવે મોદ ધરીને;
જબ સવિ નિજ થાનકી જાય, તબ ઇંદ્ર આસન ડોલાય. જબ૦ (૩)
સુઘોષ ઘંટા વજડાવે, સવિ દેવને જાણ કરાવે;
અનુક્રમે જિન–જનની પાસે, આવી પ્રણમે ઉલ્લાસેં. જબ૦ (૪)
લેઈ જાઈ મેરૂ-ગિરિ—શૃંગ, મિલે ચોસઠ ઇંદ્ર સુચંગ;
કરે સ્નાત્ર મહોચ્છવ મનરંગ, ગુણગ્રામ કરે પ્રભુ સંગ. જબ૦ (૫)
સુંપે વલી માતને આવી, સ્તવના કરતા મન ભાવી;
વરસે તિહાં અતિ વસુ-ધાર, જિનવરઘર ભરી ઉદાર. જબ૦ (૬)

પોતા નિજ નિજ આવાસ, નૃપ નિરખેં વિહાણે[1] ઉલ્લાસ;
ભૂપતિ મન હરી ખિત થાય, કરે જનમમોચ્છવ વલી રાય. જગ૦ (૭)

ઢાલ ત્રીજી-દીક્ષાકલ્યાણક

હવે લોકાંતિક સુર કહે બુઝો ભગવંત,
પ્રભુ અવધિઈં દેખે ભોગ-કરમનો અંત;
તબ દાન સંવચ્છરી દેતા વાંછિત તંત,
હય ગય મણિ માણિક પૂરે દેવ મહંત. (૧)

ત્રૂટક

પૂરે દેવ મહંત તે લાવિ વરંવરી ઘોષાવે,
એક કોડી આઠ લાખ નિરંતર લેખો દાનનો થાવેં;
વરસમાં ત્રિણ્યસે કોડ અઠયાસી ઉપરેં એંસી લાખ;
કંચન વરસી જગ ઉરણુ[2] કરેં કલ્પવૃત્તિની ભાખ. (૨)
દીક્ષા અવસરે હવે આસન ઇંદ્રનું ડોલે,
ભવઅવધિ પ્રયુંજે અવસર લહી ઇંમ બોલે;
જિન-દીક્ષા મોચ્છવ કરવાને અમે જાસ્યું,
સહુ સુણજો દેવા લાભ અનંત ઉપાસ્યું. (૩)

ત્રૂટક

લાભ અનંત ઉપાસ્યું દેવા ઈમ કહીને તિહાં આવે,
રજત કનક મણિ મન્મય કેરા કલસ અધિક સોહાવે;
ન્હવરાવી સિબિકા બેસારી વનખંડે જિન લાવેં,
શુભ થાનક ઉતરવા કારણ શિબિકાને તિહાં ઠાવે. (૪)
હવે જિન નિજ હાથે આભૂષણ ઉતારે,
માનુ કર્મ નીકંદે તિમ શિર-કેશ બિડારેં;
પછે સોહમ ઇંદો કોલાહલ તિહાં વારે,
પ્રભુ સામાયકનો કરે ઉચ્ચાર તિવારે. (૫)

ત્રૂટક

કરેં ઉચ્ચાર તિવારે પ્રભુને ઉપજે ચોથું જ્ઞાન,
ખંધેં ઇંદ્ર વસ્ત્ર એક મૂકે લાખ મૂલનું માન;
પ્રભુ તિહાંથી હવે આગલ વિચરે દરીમાંથી હરિ જેમ;[3]
સહુ નિજ નિજ થાનક વલી આવેં તૃતીય કલ્યાણક ઈમ. (૬)

---

૧. વિહાણેં=પ્રભાતે. ૨. ઉરણુ=ઋણુરહિત-દેણારહિત.
૩. દરી=ગુફા, હરિ=સિંહ—ગુફામાંથી સિંહ નીકળે તેમ (પ્રભુ સંસારરૂપી અંધારી ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા અને પૃથ્વીતલ ઉપર વિચરવા લાગ્યા). રાજપાટનો ત્યાગ કરી દીક્ષા ગ્રહી ચાલી નિકળતા જિનેશ્વર માટે આ ઉપમા બરાબર ઘટતી છે.

ઢાલ ચોથી–કેવલજ્ઞાનકલ્યાણક

લેઈ દીક્ષા પ્રભુ કરે વિહાર, અપ્રતિબંધપણે સુખકાર;
કોઈ ઠામ જિન કાઉસગ રહે, પરિસહ ઉપસર્ગ સઘલા સહે. (૧)
જેહને જેટલો છઉમથ કાલ, તેટલે કાલ તપે સુવિસાલ;
અનુક્રમે વધતે શુભ પરિણામ, શુકલ ધ્યાન અંતર જબ ઠામ. (૨)
જ્ઞાન દર્શન–આવરણ ને મોહ, વલી અંતરાય તે ચોથો જોહ;
ઘાતી ચ્યાર હણી વડવીર, બારમેં ગુણઠાણાં તે ધીર. (૩)
નિરમલ ઉપજે કેવલનાણ, ચાર નિકાય સુર હોવે જાણ;
કેવલજ્ઞાન મહોચ્છવ કરે, સમોસરણ વિરચેં તતપરે. (૪)
ગણધરની કરેં તિહાં થાપના, દ્વાદશાંગી વિરચેં તિહાં શુભમના;
ચાર પ્રકારે સંઘ થપાય, પાંત્રીસ ગુણ વાણી ઉચરાય. (૫)
અતિશય પણિ ચોત્રીસ પૂરાય, કોડિ દેવ નિકટે જિનરાય;
ભવિક જીવને કરે ઉપગાર, લોકાલોકના જાણણહાર. (૬)

ઢાલ પાંચમી–નિર્વાણકલ્યાણક

વિચરંતા અવસર જાણી, આદર અણસણ નાણી;
કેઈક કાઉસગ્ગેં રહેતા, પરયંકાસને કહેંતા. (૧)
વેદની આયુ ગોત્ર નામ, એહનો ક્ષય હુઓ જામ રે;
સિદ્ધિ ય સમયમાં વરીયા રે, ઇંદ્રા સોકમાં ભરીયા રે. (૨)
આવે જિનવર પાસે રેં, મૂકે આંસુ નિસાસે રે;
પરદખિણા દેઇ બોલે રે, કિમ નવિ જિન વચ બોલે રે. (૩)
ઇંમ વિલપે તિહાં દેવ રે, ચય વિરચેં તતખેવ રે;
અગ્નિકુમાર ને વાય રે; મેઘકુમાર સુર આય રે. (૪)
નિજ નિજ કારય કરતા રે, પણ ઉચ્છાહ ન ધરતા રે;
જિન ગણધર મુનિરાય રે, ચય ત્રિક કરે ત્રિણું ઠાય રે. (૫)
હવે જિનદાઢ ને દંત ને, અસ્થિ ને ભસ્મ જે હુંતરે;
તે લીંઇ નિજ નિજ જોગ રે, જિનવિરહય તણો સોગ રે. (૬)
થૂભ રચે ત્રિણે સાર રેં, જિનગુણ ગાય ઉદાર રે;
પ્રભુ વિણ નહિ કો આધાર રેં, જાંઈ નંદિસર ઠાર રેં. (૭)
મોચ્છવ તિહાં કરી દેવ રે, જાંઈ નિજ થાનિક હેવ રે;
સમુગામાં જિનદાઢા મૂકે રે, તસ વિનયાદિ ન ચૂકે રેં (૮)
ભગવઇઅંગે એ ભાખ્યું રે, જંબુપન્નતીઇં દાખ્યું રે;
શુદ્ધ ભાષી ચિત્ત રાખ્યું રે, મોક્ષકલ્યાણક આખ્યું રે. (૯)

કલશ

ઇંય પણું કલ્યાણક ગુણઠાણક પામીઇં આરાધતાં,
સાકે સોલ ઇક્યાસીયા વર્ષે ઉદ્યમ હર્ષ તે વાધતાં;

સાહ **નાગજી** કહેણથી એ સાધારણ જિન ગાઈઆ.
ખિમાવિજય જિન **ઉત્તમ**નામેં **પદ્મવિજય'** ધ્યાઈઆ.
રચ્યા સં. ૧૮૧૭, લખ્યા સં. ૧૮૮૯ જેઠ સુદ ૮.

નોંધ—પ્રસ્તુત સ્તવન સુપ્રસિદ્ધ કવિ શ્રી પદ્મવિજયજીની કૃતિ છે. અને કલશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે શાહ નાગજીની વિનંતીથી શક સંવત ૧૬૮૨ માં—એટલે ૧૬૮૨ માં શક સંવત અને વિક્રમ સંવત વચ્ચેના અંતરનાં ૧૩૫ વર્ષ ઉમેરતાં વિક્રમ સંવત ૧૮૧૭ માં—એની રચના કરવામાં આવી હતી. આ કવિતાની ભાષા મધુર અને સરળ છે અને ભાવ સ્પષ્ટ છે. તીર્થંકર ભગવાનનાં પાંચે કલ્યાણકો કઈ રીતે ઉજવાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આ સ્તવન આપે છે. એટલે બાળકોને પ્રભુજીનાં કલ્યાણકોનો ખ્યાલ આપી શકે ને માટે પાઠ્યપુસ્તકમાં આપી શકાય એવી સુંદર આ કવિતા છે.

મારી પાસે આ કવિતાની નકલ કેટલાક વખતથી પડેલી હોવાથી ઉપયોગી સમજીને અહીં આપી છે. આ નકલ કયા ભંડારની હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ઉતારવામાં આવી હતી તેનો નિર્દેશ, નકલ કરતી વખતે ઉતારવો રહી ગયો હોવાથી અહીં નથી આપી શકાયો તે માટે દિલગીર છું.

જૈનધર્મી વીરોનાં પરાક્રમ

લેખક: **શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી**

(ક્રમાંક ૫૯ થી શરૂ : ગતાંકથી ચાલુ : આ અંકે સંપૂર્ણ)

ઉપસંહાર

આ લાંબી લેખમાળા મહાન વસ્તુપાલના સંક્ષિપ્ત જીવન સાથે પૂર્ણ થાય છે. એમાં જુદાં જુદાં સ્થાનનાં જે નવ કથાનકો વર્ણવેલાં છે અને એની પાછળ જે ઇતિહાસનું પીઠબળ દર્શાવેલું છે એ જોતાં હરકોઈને એટલું તો સહજ સમજાય તેમ છે કે જૈનધર્મ પાળનારા પણ, સમય પ્રાપ્ત થતાં લેશ, પણ નબળાઈ ? બતાવ્યા વગર કિંવા કાયરતાનો સધિયારો શોધ્યા વિના ઉઘાડી છાતીએ સમરાંગણમાં ઘૂમી શક્યા છે અને દુનિયાદારી ભાષામાં જેને બહાદુરી કે પરાક્રમ તરીકે પિછાનવામાં આવે છે એ ફોરવી શક્યા છે.

અહીં વિના સંકોચે કહેવું જોઈએ કે—એ રીતે લડવામાં—શસ્ત્રાસ્ત્રોના વપરાશમાં હિંસા સમાયેલી છે. જૈનધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અહિંસા એ જ મુખ્ય ધર્મ છે અને તેથી એના અનુયાયી વર્ગ માટે મુખ્ય ધ્યેય તો અહિંસાનું જ હોવું જોઈએ. તો પછી સહજ પ્રશ્ન ઉઠવાનો કે જેઓએ ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે તરવાર કે ભાલાના દાવ ખેલ્યા અને એ દ્વારા શત્રુઓના પ્રાણોને પરલોકને પંથે વિદાય કર્યા એ ઉચિત ગણાય ખરું ? એવું આચરણ કરનારા વસ્તુપાલ કે અમરચંદ સુરાણા જૈન કહેવાય ખરા ? હિંસા અને અહિંસા સાથે તો ન જ સંભવી શકે. પ્રશ્ન સાચો છે. પણ જો જૈનદર્શનમાં વર્ણવેલ અહિંસા કિંવા દયાપાલનની જુદી જુદી કક્ષાનો વિચાર કરવામાં આવે તો એનો ઉકેલ સહજ આવે તેમ છે. સંપૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કરવા કટિબદ્ધ થનાર માટે સમસ્ત શસ્ત્ર કે અસ્ત્રનું છોડવાપણું છે એટલું જ નહીં પણ નાની સરખી લાકડી કે સામાન્ય લેખાતા તરણાની પણ એને જરૂર નથી જ. વળી તેને માટે તો કાયાથી જેમ અન્ય જીવને ઉપદ્રવ

કરવાપણું નથી તેમ વચન અને મનથી પણ અન્ય જીવને ઉપદ્રવ કરવાપણું નથી. અન્યને દુઃખ ઉપજે તેવા મનમાં વિચાર સરખો જ્યાં કરવાનો નથી ત્યાં માઠાં લાગે એવાં વચન વદવાપણું તો હોય જ શેનું? આ પ્રકારનો સખત નિયમ મોટા ભાગે શ્રમણો જ પાળી શકે અર્થાત્ ઉચ્ચ કોટિના અભ્યાસી સાધુઓ જ એ દિશામાં જીવન ગાળી શકે. સંસારવાસી આત્માઓ કે જેમના શિરે રાજ્ય ચલાવવાની, લેવડદેવડના વહીવટ કરવાની, અગર તો આરંભ-સમારંભનાં કાર્યો સંભાળવાની જવાબદારી હોય છે એવા મનુષ્યો માટે ઉપર વર્ણવ્યું એ રીતે અહિંસાનું પાલન શક્ય નથી. એથી જેઓને સંસારના બંધનમાં રહી અરસપરસની ફરજો અદા કરવાની છે એવા શ્રાદ્ધ વર્ગ માટે અહિંસા ધર્મરૂપ તો છે જ, પણ તેનું પાલન કરવાનું માપ જુદું છે. એમાં કડકાઈ કરતાં છુટછાટ વધુ છે. અપરાધી પ્રત્યે કે આવશ્યક ફરજ ટાણે એ મૌન ન સેવે. નજર સામે જુલમ થઈ રહ્યો હોય કિંવા બળિયાનો હાથ નબળાને કે અસહાયને ડારતો હોય તો એ હાથ જોડી ઊભો ન રહે. એ વેળા ઉઘાડી છાતીએ ઝુકાવે અગર તો હાથમાં શસ્ત્ર પકડી પડકાર કરે. જુલમગારનો સામનો કરવો એ એની ફરજ! એ પરિસ્થિતિ લક્ષ્યમાં લઈ જૈન સિદ્ધાંતકારોએ અહિંસાનું પ્રમાણ શ્રમણસમૂહ માટે જ્યારે પૂર્ણ એટલે સોળ આની કહ્યું છે ત્યારે શ્રાદ્ધ યાને ઉપાસક વર્ગ સારું એક આની મૂક્યું છે. અલબત્ત શક્તિ અને સંજોગો અનુસાર એક આનીથી આગળ વધવામાં વાંધો નથી જ. જ્યાં આવી દીર્ઘદર્શિતા ભરી ગોઠવણ હોય, જ્યાં એ રીતે એક બે નહિ પણ સંખ્યાબંધ આત્માઓ આચરણ કરી ચૂક્યા હોય, અને જ્યાં એ વાતની સાક્ષીમાં ઇતિહાસ ડિંડિમ નાદ કરતો હોય ત્યાં એમ કહેવું કે જૈનધર્મની અહિંસા દેશની પરાધીનતા માટે જવાબદાર છે, અથવા તો ગુજરાતના પતનમાં એણે અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે તો એ માત્ર બાલિશતા છે એમ જ નહિ પણ ઇતિહાસની અજ્ઞાનતા પણ છે જ. એવું વદનાર જો સાક્ષર વર્ગમાં કોઈ હોય તો કહી શકાય કે એની કલમે સત્યનો અપલાપ કરી કેવળ અસૂયાનું પાન જ કર્યું છે.

દુનિયાનો મોટો ભાગ જે માપે શૌર્ય કે પરાક્રમને માપે છે એની અનેક પરાક્રમ ગાથાઓ ભારતવર્ષમાં અને એની બહારના દેશોમાં ભૂતકાળમાં અને આજે પણ રચાઈ હતી અને રચાય છે, અને તે ઉપરથી જય-પરાજયના આંક મૂકાય છે. આ સાચું છે છતાં એથી અહિંસામાં કંઈ જ નથી અથવા તો એ કેવળ આત્મિકશ્રેય સારું જ ઉપયોગની વસ્તુ છે, વ્યવહારમાં એનું કંઈ જ મૂલ્ય નથી એમ માનવામાં જરૂર ઉતાવળ છે. જે વસ્તુ એક આત્માને કલ્યાણપંથે લઈ જવાનું સામર્થ્ય ધરાવે તે સંખ્યાબંધ આત્મા માટે શા સારુ શ્રેયનો માર્ગ ન ઉઘાડે? ભૂત અને વર્તમાનનાં ઉદાહરણ એકઠાં કરતાં જરૂર લાગવાનું કે એમાં ઉત્કૃષ્ટ શકિત છે. એનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો હિંસાના વિષમ ને લોહીયાળ માર્ગે જઈ હજારોની પ્રાણહાનિ કરવી અને જય મળ્યા છતાં સાચી શાંતિ ન મળે કિંવા ભાવિ ભય ઊભો રહે એવી ત્રિશંકુ દશામાં રહેવું, એ કરતાં અહિંસાનો પંથ ઘણી રીતે શ્રેષ્ઠ છે. અલબત્ત એમાં કપરાશ ભારી છે અને સહન કરવાનું વધુ છે, છતાં એનો આખરી અંજામ પ્રેમમય અને કાયમી શાંતિમાં પરિણમે છે એ નિશ્ચિત વાત હોવાથી પ્રશંસનીય અને અનુકરણીય છે. જૈનોની અહિંસાએ પતન નથી નોતર્યું! એ માટે ગાંધીજીના શબ્દો ટાંકી લેખમાળાને સમાપ્ત કરીશ. 'મોડર્ન રીવ્યુ' નામના પ્રસિદ્ધ માસિકમાં વર્ષો પૂર્વે દેશભક્ત લાલા લજપતરાયે લખેલું કે—

"The elevation of the doctrine of Ahimsa to the highest position contributed to the downfall of India."

ભાવાર્થ—"અહિંસાના સિદ્ધાંતને શ્રેષ્ઠ ગણી તેને એકદમ ઊંચી કક્ષાએ ચઢાવી દેવાથી ભારતવર્ષનો અધઃપાત થયો છે."

એ લેખમાં આગળ જતાં જૈનધર્મની અહિંસા પ્રત્યે પણ કટાક્ષ કરી પરાધીનતામાં કારણરૂપ બતાવેલી. એ સંબંધમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે—

"During the past 1500 years we have as a nation given ample proof of physical courage, but we have been torn by internal dissensions and have been dominated by love of self instead of love of country. We have, that is to say, been swayed by the spirit of irreligion rather than of religion.

"I do know how far the charge of unmanliness can be made good against the Jains. I held no brief for them.

"Our Shastras seem to teach that a man who realy practises Ahimsa in its fulness has the world at his feet; he so effects his surroundings that even the snakes and venomous reptiles do him no harm. This is said to have been the experience of St. Francis of Assisio...**अभयदान** (Gift of life) is the greatest of all gifts.

"If we are unmanly to day, we are so, not because we do not know how to strike, but because we fear to die. He is no follower of Mahavir, the apostle of Jainism, who being afraid to die, takes flight before any danger, real or imaginary."

ભાવાર્થ—શ્રી લાલા લજપતરાયે કરેલ આક્ષેપોના જવાબમાં ગાંધીજી જણાવે છે કે–"છેલ્લાં ૧૫૦૦ વર્ષ દરમ્યાન એક દેશ તરીકે આપણે શારીરિક હિમ્મતના ઘણા પુરાવા આપ્યા છે, પણ આપણે આંતરિક ઝઘડાઓથી જીર્ણ થઇ ગયા છીએ અને દેશપ્રેમના સ્થાને આપણે સ્વાર્થપરાયણ થઇ ગયા છીએ. એમ કહી શકાય કે આપણે ધર્મ ભાવનાના બદલે અધર્મ ભાવનાના ભોગ બન્યા છીએ.

"હું કંઈ જૈનોનો બચાવ કરવા નથી માગતો, પણ (આપણી) નાહિમ્મત માટે જૈનો ઉપર કેટલું દોષારોપણ થઈ શકે એનો મને બરાબર ખ્યાલ છે.

"આપણાં શાસ્ત્રો તો એમ શીખવે છે કે જે માણસ સાચી રીતે સંપૂર્ણ અહિંસાનું આચરણ કરે છે તેના ચરણમાં આખી દુનિયા આવી પડે છે, તે આસપાસના વાતાવરણને એટલું પ્રભાવિત કરે છે કે સર્પ અને ઝેરી જાનવરો પણ તેને કશું નુકશાન કરતા નથી. એસીસીઓના સંત ફ્રાન્સીસને આવો અનુભવ થયાનું કહેવાય છે........અભયદાનને બધાં દાનોમાં શ્રેષ્ઠ દાન ગણવામાં આવ્યું છે.

"જો આપણે અત્યારે નામર્દ બની ગયા છીએ તો તેનું કારણ આપણે પ્રહાર કરવાનું ભૂલી ગયા છીએ એ નથી, પણ તેનું કારણ તો આપણે મરણથી ડરતા થયા છીએ એ છે. તે માણસ જૈનધર્મના પયગંબર સમા મહાવીરનો અનુયાયી નથી કે જે મોતથી ડરીને કાલ્પનિક કે સાચા ભય સામેથી નાસી છૂટે છે." (સંપૂર્ણ)

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જેસલમેર

લેખકઃ-શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ.

(ક્રમાંક ૮૮ થી ચાલુ)

(१) विक्रम संवत् १५१८ वर्षे श्री जेसलमेरु
(२) महादुर्गे राउल श्री चाचिगदेवविजयिराज्ये
(३) ऊकेशवंशे चोपडागोत्रे सा० हेमा पुत्र ॥
(४) पूना तत्पुत्र दीता तत्पुत्र पांचा तत्पुत्र ॥
(५) सं० सिवराज सं० महिराज सं० लोला बांधवेन
(६) ... ...
(७) सूहवदे पुत्र सं० थिरा सं० महिराज भार्या महिगलदे पुत्र सहसा
(८) साजण सं० लोलाभार्या लीलादे पुत्र सं० सहजपाल रत्नपाल ॥
(९) सं० लाखण भार्या लखमादे पुत्र सिखरा समरा माला सोढाकउ-
(१०) रा पौत्र ऊधा श्रीवत्स सारंग सद्धा श्रीकरण ऊगमसी सदारंग
(११) भारमल्ल सालिग सुरजन मंडलिक पारस प्रमु
(१२) ख परिवारसहितेन वा० कमलराजगणिवराणां स
(१३) दुपदेशेन मातृ रूपी पुण्यार्थं श्रीकल्याणमस्तु
(१४) श्रीसुमतिबिंबानि कारितानि
(१५) प्रतिष्ठितानि श्रीखरतरगच्छे श्री जिनभद्रसूरि
(१६) पट्टालंकार श्रीजिनचंद्रसूरिभिः ॥
(१७) वा० कमलराजगणिवराणां शिष्य उत्तमलाभ गणि प्रणमंति ॥

સંભવનાથજીના દેરાસરનું શિખર સાદું જ છે, પરંતુ તેના પૃષ્ઠ ભાગના ગોખલામાં તથા બંને બાજુના મંડોવરોના ગોખલામાં પીળા પાષાણની એકેક પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ છે.

(૩) શ્રી શીતલનાથજીનું દેરાસર

ઉપરોક્ત (૧) શ્રી પાર્શ્વનાથજી મૂળનાયકના દેરાસરની ભમતીમાંથી જમણી બાજુની બારી મારફતે શ્રી શીતલનાથજીના દેરાસરમાં જવાય છે. શીતલનાથજીના દેરાસરમાં મૂળનાયક તરીકે શીતલનાથજીના બદલે શાંતિનાથજીની ધાતુપ્રતિમા બિરાજમાન છે. ગભારામાં મૂળનાયક સિવાય ૨૬ પાષાણની તથા ૧ ધાતુની નાની પંચતીર્થી બિરાજમાન છે અને ૧ તાંબાનો સિદ્ધચક્રજીનો યંત્ર છે. આ ઉપરાંત રંગમંડપની બંને બાજુએ નાની મોટી પાષાણની ૯૨ પ્રતિમાઓ તથા મોટાં ૫ જિનબિંબો ધાતુનાં છે અને ધાતુની ૨ પંચતીર્થીઓ પણ છે. રંગમંડપની જમણી બાજુએ સંગેમરમરનો એક મોટો સત્તરિસય જિનપટ છે; આ પટની ઉંચાઈ ૫ ફૂટ છે અને લંબાઈ આશરે ૭ ફૂટ છે.

આ દેરાસરની છતમાં દિવસે પણ એટલા બધાં ચામાચીડીઆં લટકે છે કે જો વહીવટદારો તેનો તાત્કાલિક પ્રબંધ નહીં કરે તો ચામાચીડીઆંની હગારથી થતી દેરાસરની આશાતના નિરંતર ચાલુ રહેવાનો સંભવ છે. શીતલનાથજીના દેરાસરમાં જવાનો મુખ્ય રસ્તો તો જૈસલમેરના મૂળનાયકના જિનમંદિરમાં દાખલ થતાં જે મોટું વિશાળ તોરણ આવે છે, તેની જમણી બાજુએ છે. પરંતુ (૨) શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરની માફક, જૈસલમેર શહેરમાં જૈનોની વસ્તી દિનપર દિન ઘટતી જતી હોવાથી કોઇ એકલદોકલ પ્રવાસી યાત્રાળુ સિવાય અને તિથિના દિવસો સિવાય મંદિરોના પૂજારીઓ તથા એકાદ-બે ધર્મશ્રદ્ધાળુ જૈનો જ આ કિલ્લાપરનાં જિનમંદિરોના દર્શને આવે છે, તેથી મોટે ભાગે આ મુખ્ય દરવાજો બંધ જ રાખવામાં આવે છે.

શીતલનાથજીના મુખ્ય દરવાજાની ડાબી બાજુની ભીંતપરની ચુનાની જાળીઓ પૈકી એક જાળીમાં કાલિયામર્દનનું સુંદર દશ્ય શિલ્પીએ રજુ કરેલું છે, જે ખાસ જોવા લાયક છે.

આ પ્રમાણે કિલ્લાપરનાં ત્રણ જિનમંદિરોમાં જવાનો મુખ્ય ચાલુ રસ્તો શ્રી પાર્શ્વનાથજીના જિનમંદિરનો પ્રવેશ માર્ગ છે. આ ત્રણે જિનમંદિરોનાં દર્શન કર્યા પછી બહાર નીકળીએ એટલે ડાબા હાથ તરફ (૪) શ્રી શાંતિનાથજીનું તથા (૫) શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર આવે છે. આ બંને દેરાસરો એક જ દેરાસરમાં ઉપર નીચે આવેલાં હોવા છતાં, પરંપરાથી અલગ ગણાય છે, તેથી મેં પણ તેનો અલગ ઉલ્લેખ કરેલો છે. આ બન્ને દેરાસરો પૈકી (૪) શ્રી શાંતિનાથજીનું દેરાસર મેડા ઉપર આવેલું છે અને (૫) શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસર નીચે-ભોંયતળીએ આવેલું છે.

શ્રી શાંતિનાથજીનું દેરાસર

શ્રી શાંતિનાથજીના ઉપરના દેરાસરમાં તથા નીચેના શ્રી અષ્ટાપદજીના દેરાસરમાં જવા માટેનો રસ્તો એક જ છે. શ્રી શાંતિનાથના મુખ્ય મંદિરની ડાબી બાજુએ બે સુંદર આરસની શિલ્પ-નર્તકીઓની બાજુમાં આ દેરાસર બંધાવનારની તથા તેણે કરેલાં સુકૃત્યોની નોંધવાળી પીળા પાષાણપર ખોદેલી એક પ્રશસ્તિ છે, જેના પત્થરની લંબાઇ ૨ ફૂટ ૪ ઇંચ છે તથા પહોળાઇ ૧ ફૂટ ૪ ઇંચ છે (જુઓ જૈન લે. સં. ભાગ ૩ લેખાંક ૨૧૫૪).

શ્રી શાંતિનાથજીના મુખ્ય દેરાસરની સામે રંગમંડપમાં ડાબા હાથ ઉપર પીળા પાષાણના હાથી પર આ દેરાસર બંધાવનાર શેઠ-શેઠાણીની મૂર્તિઓ પોતાના બંને હાથ જોડીને પ્રભુની સ્તુતિ કરતી હોય તેવી રીતે શિલ્પીએ રજુ કરેલી છે. આ બે મૂર્તિઓ પૈકી શેઠની મૂર્તિ ધાતુની છે અને શેઠાણીની મૂર્તિ સફેદ આરસની છે. વળી શેઠની મૂર્તિના પાછળના ભાગમાં બે લીંટીનો ટૂંકો લેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

(१) संवत् १५६० वर्षे पोष वदि ३ दिने ॥

(२) श्री आदिनाथ प्रतिमा सेवक ॥

લેખમાં નામ નહિ હોવાથી આ મૂર્તિ કોની છે, તેની ખરેખરી ઓળખાણ થઈ શકવી મુશ્કેલ છે; પરંતુ ત્યાં પૂજારી વગેરેના કહેવાના આધારે જ મેં ઉપરની કલ્પના કરી છે.

આ બંને શેઠ–શેઠાણીની મૂર્તિઓ સિવાય બીજી પણ બે મૂર્તિઓ જમણી બાજુએ બે હાથી પર બિરાજમાન છે, અને આ મૂર્તિઓ પૈકીની શેઠની મૂર્તિ ધાતુની અને શેઠાણીની મૂર્તિ સફેદ આરસની છે. આ બંને મૂર્તિઓ તથા હાથી પર પણ કોઇ પણ જાતનો લેખ વગેરે નહિ હોવાથી આ મૂર્તિઓ કોની હશે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. આ દેરાસરની ભમતીમાં આપણી ડાબી બાજુએથી જતાં પ્રથમ શ્રી શત્રુંજય ગિરનાર તીર્થાવતારનો પટ છે, જેના નીચેના ભાગમાં સંવત ૧૫૮૫ની સાલનો લેખ છે. (જુઓ જૈ. લે. સં. ભાગ ૩ જો લેખાંક ૨૧૫૫).

આ પટ ઉપરાંત પાષાણની ૧૦૩ નાની મોટી જિનપ્રતિમાઓ તથા એક બેઠક ઉપર ઉપરોક્ત પ્રશસ્તિ લેખ, બે સુંદર શિલ્પ–નર્તકીઓ અને એક લક્ષ્મીનારાયણની સુંદર આરસની મૂતિ છે. આ બંને શિલ્પ–નર્તકીઓના શિલ્પો બહુ જ સુંદર છે, અને તે બંનેના ફોટાઓ શેઠ આણંદજી કલ્યાણની પેઢીની ઑફીસમાં છે.

મુખ્ય દેરાસરના મંડોવરોનાં શિલ્પો બહુ જ શ્રેષ્ઠ કોટીનાં છે અને તે શિલ્પો પૈકીનાં કેટલાંક શિલ્પો તો જિનેશ્વરદેવોની પદ્માસનસ્થ પ્રતિમાજીનાં તથા જૈન સાધુ મુનિરાજોનાં છે. આ દેરાસરના ઉપરનું સામરણ બહુ જ સુંદર અને ઝીણવટભર્યા કોતરકામવાળું છે, જેનો ફોટો પણ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં છે.

મુખ્ય મંદિરમાં દાખલ થઇએ ત્યારે સૌથી પ્રથમ નજર ગર્ભદ્વારની બંને બાજુએ આવેલા વિશાળ પીળા પાષાણનાં સત્તરિસય પટ્ટ પર પડે છે. ગભારામાં પેસતાં ડાબા હાથ પર બે પીળા પાષાણની કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, જે બંને મૂર્તિઓમાં બીજી નાની નાની પદ્માસનસ્થ અગિયાર અગિયાર પ્રતિમાઓ છે, જે બંને મલીને એક ચોવીશી છે. વળી તે મૂર્તિઓની પાસે જ એક પીળા પાષાણની પંચતીર્થ તથા પીળા પાષાણનો મોટો સત્તરિસય પટ છે, આ પટની નીચે ત્રણ લાઈનનો મોટો શિલાલેખ છે, જે આ પ્રમાણે છે:—

(१) सं० १५३६ वर्षे फागुण सुदि ३ दिने श्री उकेशवंशे ईदाक्षत्रियान्वये श्रीशु(चु?)लगोत्रे मं०कुंदापुत्र मं०धीधापुत्र मं०लखमसी पुत्र मं०पद्मा मं०वीरा तत्र मं०वीरा पु०जींदा मं०धीरा । देवराज । डाहा । वसता । सहजा । तत्र धीरा भार्या

(२) धांधलदे पु०मं तेजा मं० चिन्ना मं० गजा मं० सातल तत्र मं० तेजा भा० हांसलदे पुण्यार्थं पु०मं० रूपसी मं० सोमसीभ्यां तत्र रूपसी भा० रांतलदे पु०मं० राजा पुत्री हकी । रुकमणि । सोमसी भा० संसारदे पुत्री रोहिणि प्रमुखपरिवारसहिताभ्यां श्रीसत्तरिसयपट्टिका कारिताः

(३) प्रतिष्ठिता श्रीखरतगरगच्छे श्रीजिनराजसूरिपट्टे श्रीजिनभद्रसूरिपट्टे श्रीजिनचंद्रसूरिगच्छनायकैः शिष्य श्रीजिनसमुद्रसूरि श्रीगुणरत्नाचार्य प्रमुख परिवारसहितैः ॥ दुर्गाधिप श्रीदेवकर्णनृपराज्ये । शुभं भूयात् । लिखिता कमललाभमुनिना श्रेयोस्तु ॥

[અનુસંધાન–જુઓ પાનું ૨૪૦]

શ્રી માતર તીર્થ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી સુશીલવિજયજી

(ક્રમાંક ૮૯થી શરૂ: ગતાંકથી ચાલુ: આ અંકે સંપૂર્ણ: લેખાંક ત્રીજો)

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્ત્તિનું વર્ણન

ખેડા જિલ્લાના માતર તાલુકામાં બરોડા નામે નાનું ગામ છે. ગામની નજીક વાત્રક નદી છે. ગામમાં જૈનોનાં માત્ર બે જ ઘર છે. એક વખતે ત્યાંના વણકર લોકો વાત્રક નદીમાં કાંકરી કાઢવા ગયા. સદ્‌ભાગ્યે નદીના કિનારામાંથી સાતમા સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્ત્તિ પ્રગટ થઈ. પ્રતિમાજીને નદીના પાણીથી નવરાવી, માટી દૂર કરી, પોતાના ઘરે લાવી, ઘરની બહારના ચોકમાં તુલસી–ક્યારો હતો ત્યાં પધરાવી અને તેના કંઠમાં તુળસીની માલા પહેરાવી, પાસે ઘીનો દીવો પ્રગટાવ્યો, અને મૂર્ત્તિની સન્મુખ હરહમેશ ભજનાદિ કરવા લાગ્યા. જે દિવસે આ મૂર્ત્તિ વણકરને ત્યાં આવી તે દિવસે ૫૦ વર્ષની ઉમ્મરવાળા એવા તે વણકરને ઘરે પુત્રનો જન્મ થયો, એટલું જ નહીં પણ ઘરના પાયામાંથી રૂ. ૧૦૦) જેટલી કિંમતનો માલ નીકળ્યો. આ બનાવ બનવાથી તેને પ્રભુ પર બહુ જ આસ્થા બેઠી અને આ મૂર્ત્તિ મહાચમત્કારિક છે તેમ તે માનવા લાગ્યો. પોતાના ઘેર આ રીતે મૂર્ત્તિ આવી અને લાભ થયો તે વાતની બહાર ખબર પડવા દીધી નહીં. જેમ જેમ તેને વધુ ફાયદા થતા ગયા તેમ તેમ તેની મૂર્ત્તિ પરની આસ્થામાં વૃદ્ધિ થવા લાગી અને તે મૂર્ત્તિની ભક્તિ દિવસે દિવસે વિશેષ કરવા લાગ્યો. મૂર્ત્તિના અધિષ્ઠિત દેવે માતરના રહીશ સાંકળચંદ હીરાચંદને સ્વપ્ન આપ્યું કે હું બરોડા ગામમાં વણકરને ઘેર છું ત્યાં આવીને લઈ જાઓ. સાંકળચંદ શેઠ માતરથી બરોડા ગયા પણ પત્તો લાગ્યો નહીં એટલે તે પાછા આવતા રહ્યા.

ત્યારપછી ફરીથી મૂર્ત્તિના અધિષ્ઠિત દેવે માતરના રહીશ શા. નગીનદાસ કાળીદાસ તથા ચુનીલાલ ભીખાભાઇને સ્વપ્ન આપ્યું કે–પહેલાં મેં સાંકળચંદ હીરાચંદને સ્વપ્ન આપેલું, તેઓએ તે વાત ખોટી માની છે, પણ તે વાત સાચી જ છે. અને હું તે જ વણકરને ત્યાં તુલસીક્યારામાં છું. આવીને મને લઇ જાવ. આ વાતથી બન્ને જણાએ સંઘ ભેગો કરી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. બાદ ઉપરોક્ત ત્રણ વ્યક્તિ સહિત દશ માણસો ગાડાં જોડીને વારસંગ ગામે ગયા. વારસંગ ગામમાં નાથાલાલ શ્રાવકનું એક ઘર હતું. તે સુખી અને આહોશ હતો. માતરથી પધારેલા આ બધાની પરોણાગત સારી રીતે કરી. અને તેમના કામમાં મદદ કરવા તે પણ સાથે જવા તૈયાર થયા.

બરોડાં અને વારસંગ વચ્ચે વાત્રક નદી પથરાએલી છે. નદીના સામસામા કાંઠા પર આ બન્ને ગામ વસેલાં છે. નદી ઊતરીને સર્વ બરોડા આવી પહોંચ્યા. બાદ વણકરવાસમાં ગયા ને જેનેત્યાં તુલસીના ક્યારાઓ હતા તેને ત્યાં જઇ ક્યારાઓમાં તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસ કરતાં કરતાં અધિષ્ઠિત દેવે જે 'વણકરના ઘરના ચોકમાં રહેલ તુલસીક્યારામાં હું છું, ત્યાંથી મને લઇ જાવ' એવા પ્રકારનું સ્વપ્ન આપ્યું હતું, તે જ વણકરના ઘરના ચોકમાં રહેલ તુલસીક્યારામાં સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભવ્ય મૂર્ત્તિ નિહાળી. સાંકળચંદ હીરાચંદે મૂર્ત્તિની પાસે જઈ બારીકાઇથી તપાસ કરી તો શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની પીળા પાષાણુની શ્વેતાંબરીય પ્રાચીન મનોહર મૂર્ત્તિ જણાઈ. આ દૃશ્ય જોતાં વણકરના હૃદયમાં મુંઝવણનો પાર રહ્યો નહીં. તે મનમાં ને મનમાં જ રડવા લાગ્યો: અરેરે ! શું આ લોકો આ

મૂર્તિને મારા ઘેરથી લઈ જશે! મારા આંગણામાંથી શું આ પ્રભુ ચાલ્યા જશે! બસ, ગમે તે થાય, પણ મૂર્તિને ન આપું! એમ એણે પોતાના હૃદયમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો.

માતરના આવેલા શ્રાવકોએ વિચાર કર્યો કે હવે પ્રભુજીને અહીં મૂકીને કેમ જવાય? ગમે તે ભોગે અહીંથી લઇને જ જવું જોઇએ. ભલે કદાચ વણકર ન માને તો લાલચ આપીને પણ મૂર્તિ લઇ જવી. આ પ્રમાણે પરસ્પર વિચાર કરી વણકર પાસે મૂર્તિની માગણી કરી, પણ તેણે તે આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી; અને શ્રાવકોને સંભળાવી દીધું કે મને મારી નાખો, મારું સર્વસ્વ લૂંટી લ્યો, મારા પર સીતમ ગુજારો તોપણ એ પ્રભુની મૂર્તિને હું આપવાનો નથી. જ્યારે તેણે આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ના કહી ત્યારે શ્રાવકોએ ૧૦૦) રૂ. સુધીની લાલચ આપવા માંડી. પણ વણકરે તો જરાય લલચાયા વગર ઘસીને ચોખ્ખી ના પાડી દીધી. એટલે આ મામલાને તાત્કાલિક શાંત કરવાની જરૂર લાગવાથી સમયસૂચક વારસંગના શેઠ નાથાલાલે માતરના શ્રાવકોને સમજાવ્યા કે અત્યારે તમે પ્રભુજીને લઈ જવા રહેવા દ્યો! પૈસા આપવાની કંઇ જરૂર નથી. આવતી કાલે હું ગમે તે રસ્તો કાઢી આ મૂર્તિ તમને અપાવીશ. મમતે ચઢેલી વાત તાત્કાલિક સુધરતી નથી. એને માટે તો કાંઇક સમય જોઇએ. માતરવાળા પણ વણકરના હૃદયને દુઃખ કરી મૂર્તિ લઇ જવા રાજી ન હતા, તેમ જ વણકરનો વાસ એટલે વણકરોનું જોર એટલું બધું હતું કે તોફાન કરીને પણ મૂર્તિ મેળવી શકાય તેમ નહોતું. આ સર્વ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી મૂર્તિ લેવા આવેલા માતરવાળા શ્રાવકો એમ ને એમ પાછા ગયા. માતર આવી સર્વ વૃત્તાંત સંઘ આગળ રજુ કર્યો. એ સાંભળીને માતરના શ્રાવકોએ ગમે તે ભોગે પ્રતિમાજીને માતર લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો અને અગાઉ ગયેલા દશ સહિત આશરે વીશ શ્રાવકો વિ૦ સં૦ ૧૯૬૦ના મહા શુદિ ૧૩ના રોજ રાતના બરોડે જવા નીકળ્યા. મધ્યરાતે તેઓ રસ્તામાં આવતા મેહરજ ગામે આવી પહોંચ્યા. રસ્તામાં એક ગાડું નદીની પાસે ખાડો આવતાં ઊંધું વળી ગયું, છતાં પ્રભુપ્રતાપે કોઇને લેશમાત્ર ઇજા થઈ નહીં. બધાએ ભેગા થઇ ખાડામાંથી ગાડું બહાર કાઢયું. ત્યાંથી વારસંગ ગામે આવી પહોંચ્યા, ને શ્રાવક નાથાલાલને ત્યાં ગયા. નાથાલાલે માતરના શ્રાવકોને કહ્યું કે વણકરને સમજાવી રૂ. ૨૦૦) સુધી આપવા પડે તો આપીને અને છતાં કદાચ આનાકાની કરે તો વણિકબુદ્ધિ વાપરી સમજાવી પતાવી ગમે તે ભોગે મૂર્તિ મેળવવી. આ પ્રમાણે નિર્ણય કરી માતરના શ્રાવકો, નાથાલાલભાઇ, તથા વારસંગના નાથાલાલે સાથે લીધેલા ગરાસીયાઓ વગેરે મળી કુલ ૩૫ માણસો બરોડે ગયા. ત્યાં વણકરને ઘેર સીધા જઇ પહોંચ્યા. ક્યારાની આસપાસ બધા વણકરોને વીંટળાઈ ગયેલા જોઇ તેમણે વિચાર્યું કે કાંઇક જુદું પરિણામ આવશે, એટલે એ લોકો ગામના મુખી પટેલ પાસે ગયા અને મુખીને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી. એટલે મુખીએ વણકરને મૂર્તિ આ લોકોને આપી દેવાનો હુકમ ફરમાવ્યો. ત્યારે વણકરોએ મુખીને જણાવ્યું કે અમારી પાસેથી મૂર્તિ તો ખરાંટીવાળા શેઠ બેચરદાસ લલ્લુભાઇ મફત લઇ ગયા છે. જ્યારથી અમારી પાસેથી મૂર્તિ ગઇ ત્યારથી અમે ખાધું પણ નથી અને ઉદાસીન થઇ બે દિવસથી બેસી રહ્યા છીએ, અમને એ પ્રભુજીનાં દર્શન કરવો તો જ અમે ખાઇએ. આ વાત પર મુખીને વિશ્વાસ આવ્યો નહીં; એટલે તેની તપાસ કરવા માતરવાળા બે શ્રાવકોને ખરાંટી શેઠ બેચરભાઈ લલ્લુભાઈને ત્યાં જવા કહ્યું. માતરવાળા

શા. સાંકળચંદ હીરાચંદ તથા મગનલાલ ભીખાભાઈ ખરાંટી ગયા ને અન્ય માતરવાળા શ્રાવકો વગેરે મુખીના ચોરા પર બેસી રહ્યા. મુખીએ તેમની મહેમાનગતી સારી કરી.

પેલા બે માતરવાળા શ્રાવકો ખરાંટી પહોંચ્યા, ને શેઠ બેચરદાસ લલ્લુભાઇને મળ્યા. તેમને સર્વ હકીકત પૂછી ત્યારે શેઠ બેચરદાસ લલ્લુભાઇએ કહ્યું કે—હું કાલે અરોડે ઉઘરાણી માટે ગયો હતો ત્યાં તમે પરમ દિવસે આવેલા, માગણી કરેલી, પણ તે વણકરે મૂર્ત્તિ આપેલી નહીં. આ વાતની મને ખબર પડી એટલે હું ત્યાં ગયો અને તે વણકર પાસે મારા રૂ. ૧૦૦૦) લેણા હતા તેમાંથી ઓછા લેવાનું વગેરે આડુંઅવળું સમજાવી તેની પાસેથી મૂર્ત્તિ લઇ આવ્યો છું. વણકર કહેતો હતો કે મને સ્વપ્ન થયું છે કે 'તું એક પણ પૈસો લઇશ તો તારું ખરાબ થશે' એટલે તેણે પૈસાની લાલચે મને પ્રતિમાજી આપ્યા નથી. પ્રથમ તો મને પણ આવવાની ના પાડી હતી, પણ પ્રભુજીની ઇચ્છા ત્યાં જવાની હશે એમ સમજી મહામહેનતે આપવાનું નક્કી કર્યું, એટલે મેં નિકટમાં વાત્રક નદી છે ત્યાં મૂર્ત્તિને મૂકી જવાનું કહ્યું, તેથી વણકર મૂર્ત્તિ લઇને વાત્રક નદીએ આવ્યો અને નદીમાં મૂર્ત્તિને નવરાવી, કંઠમાં જે તુળસીની માળા નાખેલી હતી તે કાઢી નંખાવીને મૂર્ત્તિને હું ઉપાડીને મારા ગૃહમંદિરે લાવ્યો છું. પ્રભુજીની સેવાપૂજા કરી ડહેલાના મેડા પર ટાકાની ઉપર બેસાડયા છે. ચાલો તમારે દર્શન કરવા હોય તો કરાવું. એમ કહી બન્ને જણ ડહેલાના મેડા પર ગયા અને પ્રભુજીનાં દર્શનાદિ કર્યાં. બાદ શેઠ બેચરદાસને કહ્યું કે જો તમારે મંદિર બંધાવવું હોય તો તેમાં પ્રતિમાજી સ્થાપન કરવા માટે પ્રથમ અંજનશલાકા કરવી પડશે અને એમાં થતો ખર્ચ કરવાની શક્તિ હોય તો ખુશીથી પ્રતિમાજીને અહીં રાખો, નહીંતર અમારા ગામમાં શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલની ધર્મપત્ની ગંગાસ્વરૂપ પાર્વતીબાઇ ઉદ્યાપન કરવાનાં છે, ને દહેરાસરમાં નૂતન ગોખલો કરાવી પ્રતિમાજી પધરાવવાના છે, તેમાં તેઓ રૂપિયા દસથી પંદર હજારનો સદ્વ્યય કરવાના છે, માટે આપ જો મૂર્ત્તિ અમને સમર્પો તો મહોત્સવમાં વિશેષ વૃદ્ધિ થશે. હજારો માણસો તેનાં દર્શનાદિનો લાભ ઉઠાવશે. અને સાચા દેવ સુમતિનાથ પ્રભુજીના ભવ્ય દહેરાસરમાં તે બિરાજમાન થશે. અમોને પણ ફરી આવી તક નહીં મળે. અમારો મહોત્સવ આ પ્રભુમૂર્ત્તિથી શોભાવો એ જ વિનંતી છે. બેચરદાસભાઇએ પણ હર્ષપૂર્વક પ્રભુજી લઇ જવાની રજા આપી. રજા મળતાં સાંકળચંદ હીરાચંદ અને મગનલાલ ભીખાભાઈના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. સાંકળચંદભાઇ નાહી, શુદ્ધ થઈ, પૂજાનાં કપડાં પહેરી પ્રભુજીને શુદ્ધ વસ્ત્રથી ઢાંકી મસ્તક પર લઈ ત્યાંથી વારસંગ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં પાછું અરોડા આવ્યું. ત્યાં સર્વે વાટ જોઇને જ બેઠા હતા કે કયારે પ્રભુજીને લઇને આવે. એટલામાં તે પ્રભુજી સહિત સાંકળચંદભાઇને દેખ્યા. એટલે તો મેઘ દેખીને મયૂર જેમ હર્ષિત થાય તેમ સર્વે જણા હર્ષિત થયા. વણકર લોકો પણ પ્રભુની રાહ જોઈ રહ્યા હતા અને બબે દિવસના ભૂખ્યા હતા તે પણ ભેગા થઇ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે અમે બે દિવસના ભૂખ્યા છીએ માટે અમને પ્રભુજીનાં દર્શન કરાવો. ત્યારે સાંકળચંદભાઇએ કહ્યું કે આ વણકરોએ હજુ સુધી ખાધું નથી માટે તેમને દર્શન કરાવવા જોઇએ. ત્યારે બીજાઓએ કહ્યું કે રસ્તામાં દર્શન ન થાય, તમારે દર્શન કરવા હોય તો ચાલો અમારી સાથે વારસંગમાં. આ પ્રમાણે સાંભળીને મધુકર જેમ કમળમાં સુગંધ લેવા માટે તલપાપડ થાય તેમ વણકરો પણ પ્રભુનાં

દર્શન કરવામાં તલ્લીન થયેલા તેમની સાથે સાથે વારસંગ આવી પહોંચ્યા. બાદ સૌને પ્રભુનાં દર્શન કરાવ્યાં. સૌએ પ્રભુજીનાં ભક્તિપૂર્વક ભજનાદિ કર્યાં. શ્રાવકોએ સેવાપૂજા કરી ચૈત્યવંદન કર્યાં.

આ સમયે નાથાલાલભાઈએ પણ સર્વેની મહેમાનગતી સારી રીતે કરી અને પ્રભુજીને મહેમાન તરીકે એક રાત રાખવાની માગણી કરી. સર્વેએ હા પાડી. પ્રભુજીને ત્યાં મૂકી, માતર જઈ ખબર આપી. માતરના લોકો પણ રાહ જોઈને જ બેઠા હતા કે ક્યારે સમાચાર આવે. સમાચારથી સૌને વાકેફ કર્યા. સાંભળી સૌ હર્ષિત થયા. મંદિરનો પૂજારી તથા મુનીમ જેઠાલાલ ગણપતરામ રાતોરાત વારસંગ જવા નીકળ્યા ને પ્રભાત થતાં થતાં વારસંગ આવી પહોંચ્યા ને નાથાલાલભાઈને મળી પ્રભુજીનાં દર્શન-પૂજનાદિ કરી પાછા માતર આવતા રહ્યા.

વિ. સં. ૧૯૬૦ના મહા શુદિ ૧૪ના દિવસે બપોરના ત્રણ વાગતાં ઠાઠમાઠ પૂર્વક પ્રભુજીને માતર ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. આ પ્રસંગે પૂ. મુનિમહારાજ શ્રી વૃદ્ધિવિજયજી મહારાજ ત્યાં વિદ્યમાન હતા. તેમની પાસે સારું મુહૂર્ત જોવરાવી શા. ફુલચંદ કાળીદાસે નવી દુકાન કરેલી તેમાં તેમના ઘણા જ આગ્રહથી પ્રભુજીને બે કલાક મહેમાન તરીકે રાખ્યા. ત્યારબાદ સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુજીને પ્રથમ જે ઓરડામાં મહેમાન તરીકે રાખ્યા હતા તે જ ઓરડામાં મોટું સિંહાસન મૂકી તે પર પ્રભુજીને પરોણા તરીકે પધરાવ્યા. ત્યાં રોજ વિવિધ પૂજાઓ ભણાવવા માંડી ને જૈનોમાં ઘણી ખુશાલી થવાથી ઉત્સવ તથા સ્વામીવત્સલ પણ સારી રીતે થયાં. આખા માતર ગામમાં અત્યંત આનંદનું વાતાવરણ પ્રસર્યું.

શેઠ બેચરદાસ મોતીલાલનાં ધર્મપત્ની ગંગાસ્વરૂપ પાર્વતીબાઈએ સાચાદેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુના દહેરાસરના ગભારાની બહારના રંગમંડપમાં જે સુંદર નૂતન ગોખલો કરાવ્યો હતો, તેમાં તેમને નામરાશિથી વર્તમાન ચોવીશ જિનેન્દ્રો પૈકી આઠમા શ્રી ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનની મૂર્ત્તિ બેસાડવાનું નક્કી કર્યું હતું અને પ્રભુજીને પહેરાવા માટે આંગી દાગીના પણ તૈયાર કરાવી રાખ્યા હતા. પ્રભુજીને બેસાડવા માટે મુહૂર્તમાં દશ દિવસનો વિલંબ હતો, એટલામાં આ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્ત્તિ માતરમાં આવેલી જોઈને બાઈનું મન શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુની જ મૂર્ત્તિ નૂતન ગોખલામાં બેસાડવાનું થયું અને તે વિચાર સંઘ પાસે નિવેદન કર્યો. સંઘે અનુમતિ આપી. મુહૂર્ત્ત નિકટમાં આવતાં બે શ્રાવકો શા. રાયચંદ હઠીસિંગ અને ચુનીલાલ ભીખાભાઈ બન્નેને સુરત મોકલ્યા ને ત્યાં બિરાજતા પૂ૦ પં૦ સિદ્ધિવિજયજી મહારાજ (હાલના આચાર્ય શ્રી વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વર મહારાજ)ને મુહૂર્ત્ત માટે પુછાવ્યું. તેમને પણ મુહૂર્ત્ત સારું કહ્યું. તેથી ત્યાં તાત્કાલિક પ્રતિમાજી લઈ જઈને અંજન કરાવ્યું. બાદ પ્રતિમાજી માતરમાં પાછા લાવી વિ. સં. ૧૯૬૦ ના વૈશાખ શુદિ ૧૫ ને શુક્રવારના સવારના ચઢતે પહોરે દશ વાગતાં ઘણી જ ધામધૂમ પૂર્વક પ્રભુજીને ગોખમાં પધરાવ્યા, અને શાન્તિસ્નાત્ર ભણાવ્યું. આ પ્રસંગે યાત્રાળુઓ પણ સારા પ્રમાણમાં હતા. યાત્રાળુઓ માટે રસોડાનું સર્વ ખર્ચ આ બાઈ તરફથી કરવામાં આવ્યું. આ પ્રસંગે બાઈએ ઉજમણું પણ સારું કર્યું હતું. બાઈએ ઉજમણામાં તથા પ્રભુજીને ગોખમાં પધરાવવામાં રૂ. ૧૪૦૦૦) નો આશરે સદ્વ્યય કર્યો હતો.

આ રીતે સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની ચમત્કારિક મૂર્તિ ગોખમાં સ્થાપન થઈ, ત્યારબાદ

શેઠ જમનાભાઈ ભગુભાઈ તરફથી થયેલા જીર્ણોદ્ધારની પ્રતિષ્ઠા વખતે તે જ સુપાર્શ્વનાથની ભવ્ય મૂર્તિ અસલ મૂળનાયક જે સ્થાને હતા તે જ સ્થાને ગોખમાંથી ઉત્થાપન કરી શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈએ ભમતીની મોટી દેરીમાં પધરાવી હતી, અને ખાલી રહેલ ગોખલામાં અન્ય પ્રતિમાજી સ્થાપન કર્યાં. તે વિ. સં. ૧૯૮૪ ના મહાવદી પાંચમનો શુભ દિવસ હતો.

ઉપસંહાર—

આ સાચા દેવનાં દર્શનાર્થે મહેમદાવાદથી, ખેડાથી, નડીઆદથી, આણંદથી, અમદાવાદથી એમ અનેક રસ્તે મોટર–ગાડી ઇત્યાદિ વાહન દ્વારા આવી શકાય છે. આવવાના રસ્તાઓ સડકોથી બંધાયેલા છે. જાત્રાળુઓને ઉતરવા માટે જૈનોની ચાર ધર્મશાળાઓ છે. જ્યાં સાચાદેવ શ્રી સુમતિનાથની પેઢી છે તે ધર્મશાળામાં તો સીધું આરસના પાષાણમાં કોતરેલું બોર્ડ મારેલું છે કે આ ધર્મશાળામાં ઉતરનાર કોઇ પણ વ્યક્તિ કંદમૂળ ખાઈ ન શકે તેમજ રાત્રિભોજન કરી શકે નહીં. આ વસ્તુ દરેક ગામના ધર્મશાળાઓવાળાને અનુકરણ કરવા લાયક છે. આ સિવાય જૈનેતરોની બીજી પણ ધર્મશાળાઓ છે. તદુપરાંત ઉપાશ્રય છે. શ્રાવકનાં લગભગ ૨૦ ઘર છે. ગામમાં કુલ ૧૪૦૦ ઘર છે. એકંદર ગામની કુલ વસ્તી ૪૦૦૦ ની છે. દહેરાસરના બહારના પગથીયા પરથી તેમજ સામેની ધર્મશાળાના ઓટલા પરથી સાચાદેવ સુમતિનાથ પ્રભુજીનાં દર્શન થઈ શકે છે. પ્રતિવર્ષ જેઠ શુદ ૩ ને દિવસે એટલે સાચા સુમતિનાથ પ્રભુની વર્ષગાંઠને દિવસે ભાતું અપાય છે. જાત્રાળુઓની અવર–જવર પણ રહ્યા કરે છે. કોઇ કોઇ વખતે સંઘ પણ આવે છે. કેટલાક માણસો દરેક પૂનમ પર દર્શનાર્થે આવે છે. વિહાર કરતાં સાધુ–સાધ્વીઓ પણ સારા પ્રમાણમાં આવે છે. ગામના શ્રાવકો વગેરે ભાવિક છે. ગામની બહાર લગભગ અડધો માઈલ પર સડકની પાસે નાનકડી દેરીમાં આદિનાથ પ્રભુજીનાં પગલાં છે. ત્યાં કાર્તિક શુદ પૂનમે અને ચૈત્ર શુદ પૂનમે પટ બંધાય છે. તે દિવસે ગામમાંથી વાજતાં ગાજતાં સૌ દર્શન કરવા જાય છે. આ રીતે માતર જાત્રાનું ધામ છે, અને ખેડા જીલ્લામાં આવેલું છે. માતર તાલુકા તરીકે, સાચા દેવના ગામ તરીકે અને માતર તીર્થ તરીકે એ જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

શ્રી માતર તીર્થના આ ઇતિહાસમાં જે જે ઘટનાઓનો નિર્દેશ કર્યો છે તે મારા જાણવામાં આવેલી હકીકતના આધારે કર્યો છે. વિશેસ સત્ય તો જ્ઞાનભગવંતની દૃષ્ટિ જ નિરખી શકે. સાચા દેવ શ્રી સુમતિનાથ પ્રભુના આ પવિત્ર તીર્થનાં દર્શન કરી સૌ પોતાનું જીવન સફળ કરે એ જ ભાવના !

સુધારો–વધારો

(૧) લેખાંક પહેલાંમાં સાતમા પાને જ્યાં વિ. સં. ૧૮૯૩ના મહાશુદિ ૧૦ ને બુધવારે પ્રતિષ્ઠા થયાનું લખ્યું છે ત્યાં અંજનશલાકા થયાનું પણ સમજવું.

(૨) એ જ પાનામાં જ્યાં પ્રેમચંદ દેવચંદનું નામ છે તેના બદલે હકમચંદ દેવચંદ નામ વાંચવું. અને જ્યાં હેમાભાઈ પ્રેમાભાઇનું નામ છે તેના બદલે હેમાભાઇ વખતચંદનું નામ વાંચવું.

[૨૩૪ પાનાનું 'જૈસલમેર' લેખનું અનુસંધાન]

ગભારામાં પેસતાં જમણા હાથ તરફ પણ એક વિશાળ પીળા પાષાણનો સત્તરિસય પટ્ટ તથા પીળા પાષાણની એક ચોવીશી છે, જે પૈકી સત્તરિસય પટની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે:—

॥८०॥ संवत १५३६ वर्षे फागुण सुदि ३ दिने श्रीऊकेशवंशे श्रीवड्ह-रागोत्रे सा० सादा भा० सुह [डा] दे पु० सा० चांपा भार्या डाही सुश्राविकया सुपुण्यार्थं सप्ततिशतजिनवरेंद्रपट्टिका कारिता प्रतिष्ठिता श्रीखरतरगच्छे श्री जिनभद्रसूरिपट्टे पूर्वाचलसहस्रकरावतार श्रीजिनचंद्रसूरिभिः ॥ तत्शिष्य श्री जिनसमुद्रसूरि श्रीगुणरत्नाचार्य श्री समयभक्तोपाध्याय

પટની સાથે પીળા પાષાણની જે ચોવીશી છે તેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

(१) संवत् १६०३ वर्षे आष[ा]ढ शुक्ल द्वितीयादिने श्रीजेशल—

(२) मेर महाद(दु)र्गे राउलश्रीलूणकर्णविजयिराज्ये । श्रीऊकेशवंशे पारि-खगोत्रे प० वीदा

(३) भार्या श्रा० वाल्ही सुश्राविकाया पुत्र प० भोजा प० राजा प० वीक[ा] प० गुणराज सिवराज रंगा

(४) पासदत्त रूपमल देदा नोडा धर्मदास भयरवदास प्रमुख पुत्रपौत्रादि सत्परिवार सहितया

(५) स्वपुण्यार्थं श्रीचतुर्विंशतिजिनवरपट्टिका कारिता प्रतिष्ठिता च श्रीबृहत्खरतरगच्छाधी [-]

(६) श्वर श्रीजिनहंससूरिपट्टपूर्वाचल सहस्रकरावतार

(७) श्री . . . . . .

[ચાલુ]

નિહ્નવવાદ

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ક્રમાંક ૮૮ થી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્તઃ ત્રૈરાશિક મતાગ્રહીઃ વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

" રોહગુપ્ત ! શું ત્યાંથી વિલંબે નીકળ્યો હતો, કે જેથી અહીં આવતાં મોડું થયું ?"

" જી, ત્યાંથી પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યોદય થયા પછી તરત જ નીકળ્યો હતો, પરંતુ માર્ગમાં થોડું રોકાવું પડયું તેથી મોડું થયું."

" રસ્તામાં શું કારણથી રોકાવું પડયું."

" ગુરુજી ! અહીં આવ્યા પછી ગામમાં સાંભળ્યું કે કેટલાએક દિવસોથી અહીં એક પરિવ્રાજક આવેલ છે. તે ઢોલ પીટાવે છે કે મારી સાથે વાદ કરવા તૈયાર થાવ, નહીં તો હું માનીશ કે અહીં મારો કોઇ પ્રતિવાદી નથી."

" હા. એક પરિવ્રાજક ઢોલ ટીપાવે છે. લોકો આ પોટ્ટશાલની વાત કરે છે એ જ ને ?"

" હાજી. એ જ. પેટ ઉપર લોઢાનો પટ્ટો બાંધીને અને હાથમાં જાંબૂડાના ઝાડની ડાળ રાખીને ગામમાં ગલીએ ગલીએ ફરે છે. કોઇ પૂછે છે તો કહે છે કે, ' મારા પેટમાં એટલી બધી વિદ્યાઓ ભરી છે કે તે વિદ્યાઓ પેટ ફાડીને બહાર ન નીકળી જાય માટે પેટ ઉપર આ પટ્ટો બાંધ્યો છે. અને જમ્બૂદ્વીપ આખામાં મારી સાથે વાદ કરવા કોઇ તૈયાર નથી, માટે આ જાંબૂડાની ડાળ રાખી છે.' આ રીતે આખા ગામમાં અભિમાનથી લોકોને કહેતો ને પોતાની બડાઇ મારતો ફરે છે."

" શું તને તે મળ્યો હતો ?"

" હાજી. હું આ બાજુ આવતો હતો ત્યારે તે પણ દાંડી પીટાવતો સામેથી આવતો હતો. રસ્તામાં અમે ભેગા થયા."

" પછી તારે તેની સાથે કાંઇ ચર્ચા થઈ ?"

" નાજી. ચર્ચા કે વાદ તો કાંઇ થયાં નથી, પણ હવે થશે. કારણ કે તેના ઢોલ વગાડનાર માણસને મેં ઢોલ વગાડવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે તેણે મને ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું. મેં તેને કહ્યું કે ' તું ઢોલ ન વગાડ. હું તે પરિવ્રાજક સાથે વાદ કરીશ.'"

" પછી તે ઢોલ ટીપનારે શું કર્યું ?"

" જી. ઢોલ વગાડનારે મેં કહ્યું તે પ્રમાણે પરિવ્રાજકને વાત કરી. એટલે પરિવ્રાજકે મને પૂછ્યું કે ' તમે મારી સાથે વાદ કરવાના છો ? ' મેં કહ્યું ' હા, કોઈનો પણ મિથ્યા મદ ગાળવો એ અમારું સાધુઓનું કર્તવ્ય છે.' તેણે પૂછ્યું, 'ક્યારે અને ક્યાં વાદ કરશો ?' મેં જણાવ્યું, ' તમારી જ્યાં ઇચ્છા હોય ત્યાં. અત્યારે અહીં કરવો હોય તો અહીં અને રાજસભામાં કરવો હોય તો ત્યાં.' એટલે તેણે આવતી કાલે રાજસભામાં વાદ કરવાનું નક્કી કરી ઢોલ વગાડવો બંધ કર્યો."

" રોહગુપ્ત ! તું આ કરી આવ્યો છે તે ખરું ! પણ આ તેં સારું નથી કર્યું. તને આ કોણ માણસ છે, કેવી પ્રકૃતિનો છે, તેની કેટલી કિંમત છે, તેના બોલવાની ગામમાં

કેટલી અસર છે વગેરે કાંઈ પણ ખબર નથી. તું ભણેલ છો, પણ હજુ તને અનુભવ નથી. તેં ધાર્યું હશે કે આ કોઈ સામાન્ય જ્ઞાનવાળો હશે, એટલે આપણે તેને વાદમાં જીતી લઈશું. તને તારા જ્ઞાન અને બુદ્ધિબળ ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ છે એટલે તેં વાદનો નિર્ણય કર્યો. જોકે તે પરિવ્રાજક વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળો નથી, પણ ચાલાક માણસ છે. તે કોઈ પોતાના સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત ફેલાવવા માટે કે પોતાનો મત પ્રસારવા માટે વાદ કરતો નથી. એ તો ફક્ત અભિમાનથી અને મારો કોઈ પ્રતિવાદી નથી એવી લોકૈષણા ખાતર જ્યાં ત્યાં વાદનું કહેતો ફરે છે. સારા માણસો તેના બોલવા ઉપર ધ્યાન પણ આપતા નથી. વાદમાં તે સામો વાદી જે યુક્તિઓ ને જે સિદ્ધાંતોથી પરાજય પામે તે સિદ્ધાંત પોતે ગ્રહણ કરી લે છે. તેમ છતાં તેમાં ન ફાવે તો કેટલીક મેલી ને દુષ્ટ વિદ્યા તેણે સાધી રાખી છે તેનો ઉપયોગ કરે છે. છતાં, હવે "विषवृक्षोऽपि संवर्ध्य, स्वयं छेत्तुमसाम्प्रतम्" "अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति" 'ઝેરનું ઝાડ વાવીને પોતાને હાથે જ ઉખેડી નાખવું એ ઠીક નથી. ડાહ્યા પુરુષો અંગીકાર–સ્વીકાર કરેલાને સારી રીતે પાળે છે.' એટલે તું જે કરી આવ્યો છે તેનો નિર્વાહ કરવો એ જ ઉચિત છે, હવે છોડી દેવું યુક્ત નથી. છોડી દેવાથી તારી ને જૈનશાસનની અશોભા થાય."

"ગુરુજી, સિદ્ધાંતની વાત તો ઠીક, પણ તેને વિદ્યાઓ કઈ કઈ આવડતી હશે? એ શું ખબર પડે અને એ વિદ્યાઓ સામે શું કરવું?"

"તેની ચિન્તા તું ન કર. તેને સાત વિદ્યાઓ આવડે છે તે પ્રસિદ્ધ છે. તે વિદ્યાઓને નાશ કરનારી પાઠસિદ્ધ વિદ્યાઓ પણ આપણી પાસે છે. વળી બીજી ક્ષુદ્ર વિદ્યાઓ જો તેને આવડતી હશે તો તે સર્વ વિદ્યાઓને બલહીન અને ઊંધી કરી નાખે એવી એક મહાવિદ્યા આપણી પાસે છે. માટે હવે તેં જે હાથમાં લીધું છે તે બરોબર પાર કરજે. બોલવામાં જરા પણ ગભરાતો નહીં."

"જી, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપના પસાયથી અને પુણ્યપ્રભાવથી ફત્તેહ થશે. જરા પણ આંચ આવશે નહીં."

અન્તરંજિકા નગરીના બહારના ભાગમાં ભૂતગૃહ નામનું એક વ્યંતરનું સ્થાય છે. તેમાં શ્રીગુપ્ત નામે આચાર્ય મહારાજ વિરાજમાન છે. તે નગરીથી થોડે દૂર એક ગામમાં તેઓશ્રીના શિષ્ય શ્રીરોહગુપ્ત નામના મુનિ રહ્યા હતા, તેમને વન્દન માટે ગુરુ મહારાજશ્રી પાસે વિહાર કરીને આવતા વિલમ્બ થયો, એટલે ગુરુમહારાજશ્રીએ કારણ પૂછ્યું. ને ગુરુશિષ્ય વચ્ચે ઉપરની મતલબનો વાર્તાલાપ થયો.

[૨]

રાજસભામાં આજે બેસવાની પણ જગા નથી. ઘણા સમયથી ઢોલ પીટાવતા પરદેશી પરિવ્રાજક–વાદી સાથે એક જૈન મુનિ વાદ કરવાના છે, એ સમાચાર પ્રસરતાં શું થાય છે તે જોવા દૂર દૂરથી પણ જનતા આવતી હતી. પ્રધાન પ્રધાન વિદ્વાનો પણ ઉચિત સ્થાનકે બેઠા હતા. નક્કી કરેલ સમયે વાદ શરૂ કરવા માટે સૂચના કરાયું, એટલે શ્રીરોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને કહ્યું કે "પૂર્વપક્ષ કરો."

"જગતમાં નિત્ય–અનિત્ય, ભાવ–અભાવ, સુખ–દુઃખ, જ્ઞાન–અજ્ઞાન, સ્વામી–સેવક, પતિ–પત્ની, નાથ–અનાથ, માયા–બ્રહ્મ, લોક–અલોક, આતપ–છાયા, પ્રકાશ–અન્ધકાર,

દેવ-દાનવ, ક્રોધ-ક્ષમા, માન-માર્દવ, માયા-આર્જવ, લોભ-સંતોષ, પાણી-પત્થર, કાષ્ઠ-અગ્નિ વગેરે બબ્બે રાશિની માફક જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે." એ પ્રમાણે પરિવ્રાજકે પૂર્વ પક્ષ કર્યો.

"પરિવ્રાજકજી! તમે આ જે રીતે બે રાશિનું સ્થાપન કરો છો તે જ પદ્ધતિએ વાદ કરવા માંગો છો કે ન્યાયની રીતિએ પક્ષ, સાધ્ય, હેતુ વગેરેથી વાદ કરવા ઇચ્છો છો? જો એ રીતિએ ઇચ્છતા હો તો તે પ્રમાણે પક્ષ વગેરેથી પૂર્વપક્ષ કરો." રોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને પદ્ધતિસર પૂર્વપક્ષ કરવા સૂચવ્યું.

"તમે ન્યાયની રીતિથી વાદ કરવા કહેતા હો તો જુઓ—જીવ અને અજીવ, એમ બે જ રાશિ છે, જગતમાં સર્વ વસ્તુઓમાં બે રાશિ જ જણાતી હોવાથી, શુભ અને અશુભ આદિની માફક." એ પ્રમાણે પક્ષ સાધ્ય હેતુ-દૃષ્ટાન્ત બતાવી પરિવ્રાજકે પૂર્વપક્ષ કર્યો.

"જગતમાં દરેક વસ્તુઓ બે રાશિવાળી છે, એ સમ્બન્ધી કેટલાંએક ઉદાહરણ બતાવી તમે જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ સિદ્ધ કરો છો તે યથાર્થ નથી. પરંતુ જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ છે. જગતમાં દરેક વસ્તુઓની ત્રણ રાશિ ઉપલબ્ધ થતી હોવાથી, સાંભળો—

देवानां त्रितयं त्रयी हुतभुजां, शक्तित्रयं त्रिस्वरा—
त्रैलोक्यं त्रिपदी त्रिपुष्करमथ, त्रिब्रह्म वर्णात्रयः ॥
त्रैगुण्यं पुरुषत्रयी त्रयमथो, सन्ध्यादिकालत्रयं,
सन्ध्यानां त्रितयं वचस्त्रयमथाऽ-प्यर्थात्रयः संस्मृताः ॥१॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને મહેશ્વર એમ ત્રણ દેવો છે. આહવનીય, ગાર્હપત્ય તથા ઔપસથીય એમ યજ્ઞની ત્રણ અગ્નિઓ[1] છે. મંત્રશક્તિ, ઉત્સાહશક્તિ અને પ્રભાવશક્તિ અથવા જનનશક્તિ, રક્ષણશક્તિ અને વિનાશશક્તિ એમ ત્રણ શક્તિઓ છે. હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુત[2] અથવા ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત[3] એમ ત્રણ સ્વરો છે. સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ ત્રણ લોક છે. ઉપન્નેઈ વા, ધુવેઈ વા, વિગમેઇ વા (ઉત્પાદ, વ્યય ને ધ્રૌવ્ય) એ ત્રણ પદો છે. ત્રિવેણીની માફક ત્રણ પોખરાવાળું ત્રિપુષ્કર તીર્થ છે. શુદ્ધ બ્રહ્મ, માયાવચ્છિન્ન બ્રહ્મ અને અન્તઃકરણાવચ્છિન્ન બ્રહ્મ એ પ્રમાણે, અથવા તો બ્રહ્મ એક જ છે છતાં સમષ્ટિના કારણભૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ વિરાટ કહેવાય છે, સ્થૂલને ઉત્પન્ન કરવાના કારણભૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ હિરણ્યગર્ભ કહેવાય છે, અને સૂક્ષ્મ ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત શરીરમાં રહેલ બ્રહ્મ ઈશ્વર કહેવાય છે, એમ ત્રણ બ્રહ્મ છે. લાલ, પીળો ને વાદળી એમ અથવા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય[4]

---

૧ ઔપસ્થીયને સ્થાને દક્ષિણાગ્નિ પણ ગ્રહણ કરાય છે, જે માટે दक्षिणाग्निर्गार्हपत्या-हवनीयौ त्रयोऽग्नयः એ પ્રમાણે અમરકોષમાં કહેલ છે. વળી યજ્ઞમાં મંત્રથી સંસ્કારિત કરેલ અગ્નિ ત્રણ પ્રકારનો આવે છે, જેનાં નામ સમૂહ્ય, પરિચાય્ય ને ઉપચાય્ય છે. એ પણ લઈ શકાય.

૨. એક માત્રા જેમાં હોય તે હ્રસ્વસ્વર, બે માત્રાવાળો દીર્ઘસ્વર અને ત્રણ માત્રાવાળો પ્લુત સ્વર કહેવાય.

૩ ઉંચેથી બોલાય તે ઉદાત્ત, નીચેથી બોલાય તે અનુદાત્ત અને મધ્યમ રીતે બોલાય તે સ્વરિત સ્વર કહેવાય છે.

૪. શૂદ્ર-ક્ષુદ્ર હોવાને કારણે અથવા દ્વિજાતિમાં એટલે જનોઇ રાખવામાં તેનો અધિકાર નહિ ગણાયેલ હોવાથી તેની ગણતરી કરેલ નથી.

એમ ત્રણ વર્ણો છે. સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એમ ત્રણ ગુણ છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એમ ત્રણ પ્રકારે પુરુષ છે. મંગલાર્થક, અનન્તરાર્થક અને પ્રશ્નાર્થક એમ ત્રણ અર્થો છે અથવા હવે બીજા ત્રણ ત્રણ પદાર્થો બતાવાય છે. પ્રાતઃસન્ધ્યા, મધ્યાહ્ન સન્ધ્યા અને સાયંસન્ધ્યા એમ ત્રણ સન્ધ્યા કાળ છે. અથવા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એમ ત્રણ કાળ છે. સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ વખત કરવામાં આવતી સન્ધ્યાવન્દન ક્રિયારૂપ સન્ધ્યા ત્રણ છે. એક વચન, દ્વિવચન અને બહુવચન એમ ત્રણ વચન છે. ધર્મ, અર્થ અને કામ એ અથવા શબ્દાર્થ, વાક્યાર્થ અને તાત્પર્યાર્થ એમ ત્રણ અર્થ છે. આ સિવાય પણ વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ એમ ત્રણ આત્મા છે. પ્રાતિભાસિક, સ્વાપ્નિક અને કલ્પિત એમ ત્રણ તૈજસ આત્મા છે. જહલ્લક્ષણા, અજહલ્લક્ષણા અને જહદજહલ્લક્ષણા એમ ત્રણ લક્ષણા છે. શક્તિ, લક્ષણા ને વ્યંજના એમ ત્રણ વૃત્તિ છે. વ્યાવહારિક, પ્રાતિભાસિક અને પારમાર્થિક એમ ત્રણ સત્ છે. આધિભૌક્તિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એમ ત્રણ દુઃખ છે. આરંભવાદ, પરિણામવાદ અને વિવર્તવાદ એમ ત્રણ વાદ છે. જ્ઞાતા, જ્ઞેય અને જ્ઞાન, ધ્યાતા, ધ્યેય ને ધ્યાન, સ્વામી, સેવક અને સેવા એમ ત્રિપુટીઓ છે. શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન એમ ત્રણ આત્મજ્ઞાનનાં કારણ છે. જ્ઞાન, ઉપરતિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ મુક્તિના હેતુ છે. રેચક, કુંભક અને પૂરક એમ ત્રણ પ્રાણાયમ છે. સહજ, કર્મજ અને ભ્રાંતિજ એમ ત્રણ એકતા છે. પુત્રૈષણા, વિત્તૈષણા અને લોકૈષણા એમ ત્રણ એષણા છે. લૌકિક, કાર્મિક અને ધાર્મિક એમ ત્રણ વ્યવહાર છે. વાસના, વિષય અને બ્રહ્મ એમ ત્રણ આનંદ છે. દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર એમ ત્રણ આત્માના અદ્વિતીય રત્ન સમાન પ્રધાન ગુણો છે. (આ ઉપર ગણાવેલ ત્રણ ત્રણ વસ્તુઓમાં ઘણીખરી વેદાન્તી વગેરે અન્ય દર્શનીઓને અભિમત છે. જૈનદર્શનની તે સર્વમાં સમ્મતિ છે એમ ન સમજવું.) આ પ્રમાણે જગતની કોઇ પણ ચીજ લ્યો તો તેના ત્રણ પ્રકાર જ થાય છે. માટે જીવ, અજીવ અને નોજીવ એ પણ ત્રણ રાશિ છે પણ બે રાશિ નથી." એ પ્રમાણે શ્રી રોહગુપ્તે ત્રણ ત્રણ રાશિવાળા પદાર્થોની ગણત્રી કરાવી જીવ વગેરે ત્રણ રાશિ છે એમ સ્થાપન કર્યું.

"મુનિજી! તમે આમ લાંબું વિવેચન કરી ત્રણ ત્રણ રાશિની ગણત્રી કરાવી જીવ વગેરે ત્રણ રાશિ સાબીત કરો છો તે બરોબર નથી. જીવ વગેરે ત્રણ રાશિમાં કોઇ પ્રમાણ બતાવો." પરિવ્રાજકે પ્રમાણની આવશ્યકતા બતાવી.

"જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિ છે. જગતમાં ત્રણ રાશિ સિવાય બીજી કોઇ રાશિ ન હોવાથી, આધિ, મધ્ય ને અન્તની જેમ અથવા નર, નારી ને નપુંસકની માફક. આ પ્રમાણે અનુમાન નામના પ્રમાણથી ત્રણ રાશિની જ સિદ્ધિ થાય છે." શ્રી રોહગુપ્તે પ્રમાણ બતાવ્યું.

"મુનિજી! તમે ત્રણ રાશિને સ્થિર કરતું અનુમાન કરો છો ને હું દ્વિરાશિને સ્થાપન કરતું અનુમાન કરું છું એટલે તે બન્ને અનુમાનો પરસ્પર અથડાઇને બળ વગરનાં થયાં છતાં સુન્દોપસુન્દ[૫] ન્યાયથી એક પણ રાશિ સિદ્ધ થશે નહિ. એટલે અનુમાનને છોડી

૫. સુન્દ અને ઉપસુન્દ નામના બે ભાઇઓ હતા. તેમને એવું વરદાન હતુ કે પોતા સિવાય બીજો કોઇ તેમને મારી શકે નહિ. એક વખત એક સ્ત્રીના પ્રેમમાં ફસાઇને પરસ્પર બન્ને લડી મરે છે. એટલે જેમ સુન્દ ને ઉપસુન્દ પરસ્પર મરાયા તેમ આપણાં અનુમાન પણ પરસ્પર લડી વ્યર્થ જશે.

હું કહું છું કે જીવ અને અજીવ એ જ રાશિ છે. પ્રત્યક્ષ બે જ રાશિ દેખાય છે માટે. અર્થાત્ નર–નારી, પશુ–પક્ષી, કીડી–મકોડી, માખી–મચ્છર, ચાંચડ–માંકડ વગેરે સર્વ જીવ છે, સોનું–રૂપું, ઇંટ–ચૂનો, લોઢું–લાકડું વગેરે સર્વ અજીવ છે. આ સિવાય નોજીવ નામની કોઇ પણ વસ્તુ મળતી નથી માટે બે જ રાશિ છે, પણ ત્રણ રાશિ નથી" પરિવ્રાજકે પ્રત્યક્ષ અનુભવથી બે રાશિની સ્થાપના કરી.

"પરિવ્રાજકજી ! તમે સુન્દોપસુન્દ ન્યાયથી બન્ને અનુમાન વ્યર્થ જશે એમ કહો છો તે ઠીક નથી. જો કે એક વસ્તુ માટેના પરસ્પર વિરુદ્ધ અનુમાન કરવામાં આવે ત્યારે સત્પ્રતિપક્ષિત નામના હેત્વાભાસથી બન્ને અનુમાનો નકામાં થાય છે, પણ તે ક્યારે કે જ્યારે બન્ને અનુમાનો સરખાબળવાળાં હોય. પરંતુ જો એક અનુમાન વિશેષ બળવાળું હોય અને બીજું અનુમાન નિર્બળ હોય તો નિર્બળ અનુમાનને બલિષ્ઠ અનુમાન નકામું કરી તેને જ સત્પ્રતિપક્ષ દોષથી દૂષિત કરીને પોતે પોતાના સાધ્યની સિદ્ધિ કરે છે. માટે તમારું અનુમાન સત્પ્રતિપક્ષ સાથે અસાધારણ નામના દોષથી પણ દૂષિત હોવાથી નિર્બળ છે માટે તે નકામું થાય છે. ને અમારું અનુમાન સાધ્ય સિદ્ધ કરવા સમર્થ બને છે. વળી તમે જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ બે જ રાશિનો થાય છે માટે બે રાશિ છે એમ સિદ્ધ કરો છો એ તો તમારી નરી અજ્ઞાનતા જ છે. તમે તમારા જ્ઞાન–ચક્ષુઓ ખોલીને જગતને નિહાળ્યું નથી એટલે તમને નોજીવ નામની વસ્તુ દેખાઇ નથી. જગતમાં નોજીવ નામની વસ્તુ વિદ્યમાન છે, ને તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જુઓ–દેખાતાં ઇન્દ્રિયોવાળા પ્રાણીઓ જીવ છે. કાષ્ઠ, પત્થર વગેરે અજીવ છે. ને તરતનું કપાયેલ ગિરોળીનું પુચ્છ નોજીવ છે. જેમ વળ દીધેલ કાથીની દોરી સ્વયં ચેષ્ટા કરતી હોવાથી અજીવ નથી, ને સુખ દુઃખનો અનુભવ કરતી ન હોવાથી જીવ નથી માટે નોજીવ છે, તેમ છેદાયેલ ગિરોળીનું પુચ્છ ચેષ્ટા કરે છે ને સુખ–દુઃખનો અનુભવ નથી કરતું માટે નોજીવ છે. એ પ્રમાણે નોજીવ નામનો પદાર્થ પ્રત્યક્ષ દેખાતો હોવાથી જીવ, અજીવ અને નોજીવ, એ ત્રણ રાશિ સિદ્ધ થાય છે" શ્રી રોહગુપ્તે પરિવ્રાજકના મતને દૂષિત કરી પોતાનો અનુમાનથી અને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ત્રણ રાશિની સિદ્ધિ કરી.

"મુનિજી ! ગિરોળીના તરતના કપાયેલા પુચ્છને તમે નોજીવ તરીકે ઓળખાવો છો તે યથાર્થ નથી. કારણ કે જ્યાં સુધી તેમાં ચેષ્ટા થાય છે ત્યાં સુધી તેનો જીવમાં સમા-વેશ થાય છે ને ચેષ્ટા બંધ પડયા પછી તેનો સમાવેશ અજીવમાં થાય છે. વળી વળ દીધેલ કાથીની દોરી તો અજીવ જ છે. ચેષ્ટા તો તેને વળ દીધેલ હોવાથી થાય છે. જેમ ઢળાવ હોય ત્યાં ગોળ પત્થરને દડવ્યો હોય તો તે સ્વયં ગતિ કરે જ જાય છે તેથી તે કંઇ જીવ કે નોજીવ થઇ શકતો નથી. કારણ અને સંયોગોને પામી અજીવ પણ ચેષ્ટા કરે છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. માટે નોજીવ નામની વસ્તુ કોઇ સિદ્ધ થતી ન હોવાથી જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ સિદ્ધ થાય છે." પરિવ્રાજકે રોહગુપ્તે ગિરોળીના પુચ્છમાં નોજીવની સ્થાપના કરી હતી તેનું ખંડન કરી બે રાશિની સિદ્ધિ કરી.

"પરિવ્રાજકજી ! ગિરોલીના ચેષ્ટાવાળા છેદાયેલા પુચ્છને તમે જીવમાં ગણાવો છો. ને ચેષ્ટા બંધ પડેથી અજીવમાં ગણાવો છો. ઠીક, જ્યારે તેનામાં ચેષ્ટા થાય છે ત્યારે તેનો ક્યા જીવમાં સમાવેશ થાય છે. જે ગિરોલીનું તે પુચ્છ છે તે જીવમાં કે કોઇ જુદો

જીવ તેમાં આવે છે?" શ્રી રોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને પ્રશ્ન કર્યો.

"મુનિજી! જે ગિરોળીનું ને પુચ્છ છે તેનો જ તેમાં જીવ છે." પરિવ્રાજકે કહ્યું.

"એ ન ઘટી શકે, કારણ કે જો તેનો જ જીવ હોય તો ગિરોળી જેમ ટપ ટપ કરવાથી ભાગી જાય છે, સુખદુઃખના અનુભવથી આનંદિત અને શોક ગ્રસ્ત બની જાય છે, અવાજ કરે છે, તેમ પુચ્છમાં પણ થવું જોઇએ. તે કંઈ પણ પુચ્છમાં થતું નથી, માટે ગિરોળીનો જીવ તેમાં સંભવે નહિ." શ્રી રોહગુપ્તે ખંડન કર્યું.

"ત્યારે ગિરોળી સિવાય બીજો કોઇ જીવ તેમાં તરત આવે છે" પરિવ્રાજકે ફેરવ્યું.

"પરિવ્રાજકજી! ઘડીકમાં આમ ને ઘડીકમાં તેમ એમ કરો તે ઠીક નહીં. તેમાં બીજો જીવ આવે છે એમ કહો છો તે પણ મિથ્યા છે. જે બીજો જીવ આવે છે તે ત્રસ—એટલે હલનચલન કરવાની શક્તિવાળો આવે છે, કે સ્થાવર એટલે મરજી મુજબ ગતિ ન કરી શકે અને સ્થિર પડી રહે તેવો આવે છે. જો ત્રસ આવે તો તે દ્વિ—ઇન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિય, એમ ચારમાંથી કોણ આવે છે? એકેની પણ સંભાવના થઇ શકતી નથી. સ્થાવરમાં ગતિ ન હોય અને હોય તો તે એકધારી અગ્નિ અને વાયુમાં જ હોય. આ પુચ્છમાં ચેષ્ટા—ગતિ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, ને અગ્નિનો ઉષ્ણ સ્પર્શ કે વાયુનું ન દેખાવાપણું નથી માટે સ્થાવરના જીવનું આવવું ઘટતું નથી. બે—ઇન્દ્રિય વગેરે અનુક્રમે બોલી, સૂંઘી, દેખી, સાંભળી શકે છે. આમાં તે કંઇ પણ નથી માટે તે પણ નથી ઘટતું. એ રીતે બહારનો કે ગિરોળીનો કોઇ પણ જીવ તેમાં ન હોવાથી તે જીવ નથી એ નિશ્ચિત છે. અજીવ પણ નથી. તમે પોતે કહો છો કે ચેષ્ટા બંધ પડયા પછી અજીવ છે. માટે ચેષ્ટાવાળું પુચ્છ નોજીવ છે એ જ સિદ્ધ થાય છે" શ્રી રોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને બોલતો ચૂપ કરી દીધો.

[૩]

"ગુરુજી! ગુરુજી! આ શું? આપના પગ પાસે આટલા વીંછીઓ કયાંથી? ઓહો ઓહો. આ તો મહાઝેરી ઠાકરીયા વીંછી છે." શ્રી રોહગુપ્તને તેમના એક શિષ્યે સૂચના કરી.

"જો! જો! આ મહારાજના પગ પાસે મોર કયાંથી આવ્યો ને મહારાજને કરડવા પ્રયત્ન કરતા વીંછીઓને મારી નાખે છે. આ બધું અહીં કયાંથી?" સભામાંથી એક સભ્યે બીજા સભ્યને બતાવીને કહ્યું.

આ બે સભ્યો વાત કરે છે ત્યાં તે બન્નેને ઉદ્દેશીને ત્રીજો સભ્ય બોલ્યોઃ

"આ અહીં જુઓ. મહારાજની પાછળ મોટા મોટા નાગરાજો ને નોળીયાઓ ઝપાઝપી બોલાવે છે. આ નાગો ઊંચી ઊંચી ફેણ કરી ફૂંફાડા મારતા મહારાજને દંશ—ડંખ દેવા જાય છે. નોળીઆઓ તેને લોહીલુહાણ બનાવી પાછા પાડે છે. આશ્ચર્ય છે! આ નિશ્છિદ્ર રાજસભામાં નાગ—નોળીઆઓ કયાંથી નીકળ્યાં?"

એટલામાં તો તે બધા સભ્યો પાસે થઇને ચીં ચીં કરતું મોટા મોટા જંગલી ઉંદરોનું મહાસૈન્ય રોહગુપ્ત તરફ ધસવા લાગ્યું. ત્યાં તો અધવચ્ચેથી જ એક પછી એક મોટા બિલાડાઓ ઉપરથી પડયા. પાંચ સાત ઉંદરોને ઝેરવેર કરી નાખ્યા એટલે બેઠેલા સભ્યો ઉપર કુદકા મારતા બીજા ઉંદરો નાસભાગ કરી ભાગી ગયા. સભ્યો ગભરાઇ ગયા. કેટલાક બીકૂ સભ્યોએ સીધો ઘરનો રસ્તો પકડયો. બીલાડાંઓ પણ અદશ્ય થઇ ગયાં.

" આ કુદકા મારતું હરણીયું અહીં ક્યાંથી ? સહજ અવાજ સાંભળે ત્યાં તો પવન વેગે નાસી જાય. આ શું? આ તો મોટાં મોટાં શીંગડાં ઊંચાં કરી મહારાજને મારવા જાય છે. ચન્દ્રમામાંથી પડી ગયું કે શું? ચન્દ્રમાને તો કલંકી બનાવ્યો, ને વળી આ સભામાં આવી આ સભાને પણ કલંક લગાડવું છે. છે શું ?" એક જણે બીજાને વાત કરી.

" અરે. જો જો આ, વાઘે તરાપ મારી ને મરગલાને સ્વધામ પહોંચાડી દીધું. બિચારું પાછું ચન્દ્રલોકમાં પહોંચી ગયું."

" એલા ભાગ, ભાગ, જો, આ જમીન ફાટે છે. ક્યાંય ધરતીકમ્પ ન થાય." એક જણ બોલ્યો.

" ના ના, ધરતીકમ્પ શું થાય? આ તો ત્યાં ભૂંડ નીકળ્યું. બિચારાને પૃથ્વીનો ભાર સહન નહીં થયો હોય એટલે અહીં આવ્યું છે. અરે, એ તો વિફરીને વિફરી ગયું છે. આ લાંબું દંતૂશલ કાઢી મહારાજ તરફ ધસે છે." બીજો બોલ્યો.

" શું આ સ્વપ્ન છે કે સાચું ! આ સિંહ ક્યાંથી કુદ્યો, ને પાછું ભૂંડને જમીન-દોસ્ત કરી નાખ્યું? આ ખાડામાં ભૂંડ ને સિંહ બન્ને ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા ? અરે, અહીં તો ખાડોય નથી ને કંઈ નથી ! આ તો હતું એવું ને એવું જ છે. આ થાય છે શું ?" ત્રીજા માણસે કહ્યું.

" અરે અરે ! આ પરિવ્રાજક પાસેથી કા–કા–કા એવો અવાજ કેમ આવે છે ? જો તો ખરો, આ મોટા મોટા કાળા કાળા કાજળ જેવા કાગડાઓ ચાંચ તૈયાર કરી આ મુનિ તરફ જાય છે. પણ ત્યાંથી ઘૂઘૂઘૂ અવાજ કરતા ઘૂવડો નિકળ્યા છે. આ વચ્ચમાં જ બન્ને બાઝયા. ઓહ, આ તો બન્ને જાય ઊડયા. આગળ કાગડા ને પાછળ ઘૂવડો. લ્યો દેખાતાય નથી. બધું ગૂમ." સભ્યોએ પરસ્પર વાત કરી.

" મંત્રીજી ! આ બન્ને જણા વાદ નથી કરતાં ને આ શું ઉપદ્રવ મચાવે છે ?" રાજાએ મંત્રીને પૂછ્યું.

" જી, આ પરિવ્રાજક મહારાજને કંઇ ઉત્તર આપી શકતો નથી, એટલે આ દુષ્ટ વિદ્યાઓના ઉપદ્રવથી મહારાજને હરાવવા પ્રયત્ન કરે છે." મંત્રીએ કહ્યું.

" મહારાજ પણ બધી વિદ્યાઓમાં કુશળ છે. જુઓ આ પરિવ્રાજકે શકુનિકા નામની વિદ્યાનો ઉપયોગ કર્યો." રાજાએ કહ્યું.

" હાજી, આ બધી શકુનિકાઓ (સમળીઓ અથવા ચિબડીઓ) મહારાજ તરફ ધસે છે." મંત્રીએ કહ્યું.

" જુઓ, મહારાજે ઉલાવક વિદ્યાનો પ્રયોગ કરી ઉલાવક પક્ષીઓ (શ્યેન–બાજ પક્ષીઓ) છોડયા. કહેવાય છે કે આ ઉલાવક પક્ષીને જોતાં જ શકુનિકા અધમુઈ થઇ જાય છે. ખરેખર, આ પક્ષીઓએ શકુનિકાનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાખ્યો. ને ઘડીમાં આ બધું નષ્ટ કરી નાખ્યું." રાજાએ પૂરવ્યું.

એ પ્રમાણે વાદમાં પરિવ્રાજક ન ફાવ્યો એટલે તેણે સાત દુષ્ટ વિદ્યાઓનો પ્રયોગ કર્યો, તેની પ્રતિપક્ષભૂત સાત વિદ્યાઓનો પ્રયોગ કરી શ્રી રોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને હતાશ કર્યો. એટલે ખૂબ ક્રોધમાં ભરાઇને પરિવ્રાજક એક મહાવિદ્યાનો પ્રયોગ કરે છે, તે રોહગુપ્તનું શું બને છે તે હવે પછી જોઇશું. (ચાલુ)

તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયગિરિ ઉપર આવેલી એક ધ્વસ્ત ટૂંક

જિનેન્દ્ર-ટૂંક

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીન્યાયવિજયજી

દેવવિમાનશાં મનોહર જિનમંદિરોથી આ મૃત્યુલોકમાં સ્વર્ગલોકનું સૌંદર્ય રજુ કરતા તીર્થાધિરાજ શ્રીશત્રુંજયનો મહિમા અપરંપાર છે. એની પવિત્રતા અને એના મહિમાથી આકર્ષાઈ અનેક ભવ્ય માનવીઓએ પોતાનાં દ્રવ્યનો એ ગિરિરાજ ઉપર સદ્વ્યય કર્યો છે. એ ગિરિરાજ ઉપરની અત્યારે ધ્વસ્ત દશામાં આવી પડેલી એક ટૂંકનો પરિચય આપવાનો આ લેખનો ઉદ્દેશ છે. એ ટૂંક તે જિનેન્દ્ર-ટૂંક!

પાલીતાણા તરફની તળાટીના માર્ગેથી ચઢવાની શરૂઆત કરી છાલાકુંડ સુધી ચઢ્યા પછી મુખ્ય માર્ગે ન જતાં આપણી જમણી બાજુ એટલે કે છાલાકુંડથી પશ્ચિમ તરફ થોડુંક ચઢાણ આવે છે તે ચઢીને આ ટૂંક તરફ જવાય છે. યાત્રા કરીને પાછા આવતી વખતે આ ટૂંકે જવું હોય તો છાલાકુંડ સુધી ઊતરવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ વચમાંથી આ ટૂંકે જવાની કેડી મળી રહે છે. મુખ્ય માર્ગે ઉપર જતી વખતે દરેકની નજર આ ટૂંક તરફ પડે એવી રીતે આ ટૂંક આવેલી છે. પણ અત્યારે એ સાવ જીર્ણ અને ધ્વસ્ત દશામાં પડેલી હોવાથી અને દૂરથી કોઈ ભગ્ન ખંડિયેર હોય એમ લાગવાથી ભાગ્યે જ કોઈ યાત્રી એ તરફ જાય છે. કોઈ સામાન્ય યાત્રી કુતૂહલ વૃત્તિથી પ્રેરાઈને અને પુરાતત્ત્વનો અભ્યાસી ઇતિહાસપ્રેમથી આકર્ષાઈને આ ટૂંક તરફ જાય ત્યારે જ તે સજન લાગે છે, અન્યથા એ સાવ નિર્જન જ રહે છે.

છાલાકુંડની પશ્ચિમે વિશાળ સપાટ પ્રદેશ ઉપર આવેલી આ ટૂંક નીચે પાલીતાણા શહેર અને તળાટી અને ઉપરની નવે ટૂંકોનાં સુરમ્ય જિનમંદિરો—એ બેની વચમાં જાણે અનુસંધાનનો પ્રદેશ હોય એવી લાગે છે. નીચે દૃષ્ટિ કરતાં આખાય શહેર અને તળેટીનું વિહંગદર્શન થાય છે અને ઉપર નજર કરતાં બધી ટૂંકોનાં જિનમંદિરોની શિખરમાળા નજરે પડે છે. આ ટૂંકના ઊંચાણને લીધે ત્યાં સતત વહ્યા કરતી પવનની શીતળ લહરીઓ જાણે થાક્યા યાત્રીને નવીન શક્તિ ન આપતી હોય એવું ઘડી વિસામો લેવા જેવું એ સ્થાન છે. બે તરફ ઊંચા પહાડ અને બે તરફ ઊંડી ખાઈના સીમાડા ઉપર આવેલી આ ટૂંક સાચે જ મનોહર લાગે છે.

આ રીતે કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરેલી આ ટૂંક આજે તેના ઉપર માનવીએ સર્જેલ સૌન્દર્યથી વંચિત બની ગઈ છે. તેના ઉપરનાં ધર્મ-સ્થાનો ધ્વસ્ત થઈ ગયાં છે, અને દિવસે દિવસે વધુ ધ્વસ્ત થતાં જાય છે. આ ટૂંકમાં મુખ્યત્વે આટલાં સ્થાનો છે—વચમાં પદ્માવતી માતાનું ન્હાનું દહેરું, તેની પાછળ ગુરુ-સ્મારકોવાળો વિભાગ, ગુરુ-સ્મારકોની પાછળ એક બે ઓરડાવાળું સાવ પડી ગયેલું મકાન, અને દક્ષિણ તરફ પાણીનો મોટો કુંડ અને તેના ચાર ખૂણા ઉપર ચાર દેરીઓ. આ બધાંય સ્થાનો ધીમે ધીમે ધ્વસ્ત થતાં જાય છે, તેથી ઇતિહાસના અભ્યાસીને ઉપયોગી થાય એ દૃષ્ટિએ, ત્યાંથી લીધેલા શિલાલેખો અહીં આપવામાં આવે છે.

અહીં જે શિલાલેખો આપ્યા છે તે શુદ્ધ-અશુદ્ધ જેવા મૂળમાં હતા તે જ રીતે સુધારો-વધારો કર્યા વગર જ આપ્યા છે.

શ્રી પદ્માવતીદેવીના દહેરામાંના શિલાલેખો

પદ્માવતી દેવી ઉપરનો શિલાલેખ

॥ संवत ॥ १९१३ वर्षे मासोत्तममासे फाल्गुनमासे शुक्लपक्षे द्वितीया तिथौ गुरुवा (2) सरे । श्री पार्श्वनाथ पद्मावती । भ । श्री श्रीविजयदेवेन्द्रसूरीश्वरजी प्रतिष्ठितं । श्री पालीता(3)णा नगरे । श्री सिद्धक्षेत्रे । श्रीतपागच्छ । करापितं । प्रतिष्ठितं । शुभं भवतु । श्रेय ॥ श्रीं ॥

આ પદ્માવતી દેવીની પ્રતિમા સફેદ આરસની લગભગ ૧૬-૧૭ ઈંચની છે અને તેને ચાર હાથ છે. ઉપરના ડાબા જમણા બે હાથમાં અંકુશ અને નીચેના જમણા હાથમાં માળા અને ડાબા હાથમાં બીજોરાનું ફળ છે. પ્રતિમામાં નીચે બે ડમરૂધારી, તે ઉપર બે ચામરધારી અને તે ઉપર બે જિનપ્રતિમાઓ અને પદ્માવતીદેવીના મસ્તક ઉપર સાત ફણાઓ અને તે ઉપર પાંચ ફણાઓવાળી શ્રી પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિમા છે. કાનમાં કુંડળો છે.

(આ મૂર્તિની ડાબી બાજુએ એક સફેદ આરસની ૧૫-૧૭ ઈંચની હનુમાનની મૂર્તિ શિલાલેખ વગરની છે.)

આ પદ્માવતીની મૂર્તિ આગળ ૧૨-૧૩ ઈંચની સફેદ આરસની ચરણપાદુકા છે. તે ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

॥ ई० ॥ संवत १९०८ना वर्षे । मासोत्तममासे माघमासे शुक्लपक्षे तिथौ पंचम्यां * (2) **चंद्रवासरे शा** (આગળનો ભાગ પદ્માવતીની પીઠિકા નીચે દબાઇ ગયો છે...) **परंपरावृत** (3)........(આગળનો ભાગ હનુમાનની મૂર્તિ નીચે દબાઈ ગયો છે.) **[भ]ट्टारक श्री श्री विजयधर्मसूरीश्वरपट्टप्रभा** (4) **विक दिनमणिसम भट्टारक श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरिभिः स्वकीयहस्तेन ॥** (5) **निजपादुका विनिर्मित** × × **भट्टारक श्री. विजयदेवेन्द्रसूरिभिः । प्रतिष्ठिता इति ॥२॥ दूहा जव लग मे**...(6) (હનુમાનની નીચે દબાયેલું છે)......**सूर जबलग पहीज पादुका रहजो सु**(7)**ख भरपूर ॥ गोहिल प्रतापसिंघ राज्ये १॥** (8) **श्री सिद्धक्षेत्रे तपागच्छे श्री पादलिप्तपूरे जीर्णउद्धार करापितं । रस्तु कल्याण**(9)**मस्तु**

આ મંદિરમાં સાત ચરણપાદુકાઓવાળો લગભગ ૧૨ ઈંચનો એક પટ્ટ છે તેમાં ત્રણ પંક્તિમાં નીચે મુજબ સાત નામ છે.

(१) । पं । मुक्तिविजयजीपादुका । (२) । पं । भक्तिविजयजीपादुका ।

(३) । पं । विद्याविजयजीपादुका । (४) । पं । रूपविजयजीपादुका । (५) । पं । रंगविजयजीपादुका ।

(६) । पं । हीरविजयजीपादुका । (७) वल्लभविजयजीपादुका ।

આ પાદુકાપટ્ટની ચારે તરફ આ પ્રમાણે લેખ છે—

॥ सं. । १९४९ वर्षे माघोज्वलत्रयोदश्यां मियुध श्रे । भ । श्री प्रभसूरिसंतानीय पं । रूपविजयादिपूर्वजाणां सप्तसंख्या । (2) **मितः पादन्यासः कारितः**

---

*અહીં તેમજ આગળ બધે આવા અંગ્રેજી આંકડા મૂળ શિલાલેખની તે તે પંક્તિને સૂચવે છે.

पं। प्रेमविजयने श्रीमत्पादलिप्तपुरिवर्य्यां श्री सिद्धगिरौपरि जैनेन्द्रवस्यां (3) श्रीमत्तपागच्छे । भ । श्री विजयराजसूरिराज्ये प्रतिष्ठितम् । सुतरां।

આ દેરામાં શ્રી માનભદ્રજીની ચાર હાથવાળી એક મૂર્તિ છે.

ગુરુસ્મારક-વિભાગ અને તેના લેખો

પદ્માવતીદેવીના મંદિરની પાછળ ગુરુઓના સ્મારક તરીકે બનાવવામાં આવેલી ૧૮ દેરીઓ આવેલી છે. આ દરેક દેરીમાંની ગુરુપાદુકાઓ ઉપરના લેખો નીચે મુજબ છે.

પહેલી દેરીમાં ત્રણ પાદુકાપટ્ટો છે, ત્રણે ઉપર લેખો છે. તેમાં પહેલા ઉપર આ પ્રમાણે લેખ છે—

॥ ए ९ ॥ ॐ नमः ॥ **स्वस्ति श्रीमन्नृपविक्रमार्कसमायातीत सं । १९२७ वर्षे (2) शा । १७९२ ना प्र । शुभकारी कार्तिकमासे । कृष्णपक्षे । त्रयोदशी १३ तिथौ चंद्र । (3) वा । सकलपंडितशिरोमणि श्री ५ पं. । श्रीदीपकुशल म । तत्शिष्य प्रवर पं ।** (ડાબી બાજુ) (4) **डितजी श्री ५ पं। श्रीजसकुशलजी ग । तत्शिष्य सद्गुणीशिरो (5) मणि पंडितजी श्री ५ पं । श्रीनीतकुशलजी ग । त. विद्वद्सभाभा (6) भिनीभालस्थले तिलकायमान । श्री ५ पं श्रीदया-कुशलजी ग ।** (જમણી બાજુ) (7) **णी । तत्शिष्य सकलकलाकलापकलित प्रख्यातकीर्तिमान पंडि(8)तजी श्रीश्रीश्री १०८ पं । श्रीदेवेंद्रकुशलजी गणि तस्येमा पादुका (9) श्रीसिद्धगिरौ जिनेन्द्रटुंके । तच्चरणानुगेन सुन्दरेण प्रतिष्ठास्ति ।**

બીજી પાદુકા ઉપર નીચે મુજબ લેખ છે—

॥५॥ पं । **श्रीदेवेन्द्रकुशलजीगणि तत्शिष्य श्री । (2) विद्याकुशलजी गणिभ्यो इमा पादुका स्थापिता।**

ત્રીજી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

श्री ५ पं. श्रीविद्याकुशलजी ग । तत्शिष्य । श्री ५ । (2) पं । श्रीमान-कुशलजी गणिभ्यो इमा पादुका स्था०

પહેલી અને બીજી દેરીની વચમાંની પાદુકાનો લેખ—

॥ ॐ **नमः संवत १८७५ वर्षे मासोत्तममासे फाल्गुनमासे शुक्लपक्षे तृतीया तिथौ शनिवासरे श्री । (2) श्रीतपागच्छाधिराज सकलभट्टार्कपुरंदर म । श्रीश्री । विजय (3) धर्मसूरीश्वरजी तत्पट्टे भट्टार्क श्रीश्री ॥ श्रीविजयजिनेन्द्र सूरीश्वरेण स्वयं पादुका (4) करापिता स्वयं प्रतिष्ठातांचन्द्रार्कं चिरं तिष्ठतु पादुकायं श्री** (આ જ પાદુકાપટ્ટમાં ઉપરના લેખના અક્ષરોથી જુદા મરોડના અક્ષરોમાં પાછળથી ખોદેલ લખાણ આ પ્રમાણે છે) (5) **जबलग मेरु अडग है, जबलग शशी अरु सूर । तबलगे ए पादुका, रहैजो गुणभरपूर (6) गोहेल उनाजी राज्ये तत्पुत्र कुंवर बाबाजी सुश्रेयं ॥ श्री श्रेयदस्तु ।**

બીજી દેરીમાં ૭ પાદુકાઓ છે, તેના લેખો આ પ્રમાણે છે—

॥ **भट्टार्क श्रीहेमविमलसूरीश्वरजी गुरुभ्यो नमः ॥ (2) ॥ ॐ ह्रीं ॥ स्वस्ति**

श्रीमन्नृपविक्रमार्कसमायातीत संवत् १९१९ वर्षे । शालिवानकृत शाके । १७८५ ना प्रवर्त (3) माने मासोत्तममासे श्रीमाघ शुक्लपक्षे तिथौ त्रयोदश्यां । भृगुवासरे । भ । श्री श्रीहेमविमलसूरीश्वरपाट (4) परंपरायां श्री ५ पं । लब्धिकुशलजीग । तत्शिष्य । पं श्री ५ पं । अमृतकुशलजी ग । तत्शिष्य । पं श्री ५ पं । दीप-कुशलजी ग । त (5) शिष्य श्री ५ पं जसकुशलजी ग । तत्शिष्य । पं । श्रीकृतकुशलजी ग । तत्शिष्य । पं । दयाकुशलजी ग । तत्शिष्य । पं । श्री ५ पं । दे (6) वेन्द्रकुशलेन ईमा पादुका स्थापित । श्रीसिद्धक्षेत्रे । भ । श्री श्रीविजयधरणेन्द्रसूरीश्वरराजे प्रतिष्ठता शुभं भवतु ।

। पं । श्री पू पं । अमृतविजयजीपादुका । भ । श्री श्रीहेमविमलसूरिजी-पादुका ॥ ॥ पं । श्री ५ पं दीपकुशलजी पादुका ॥

॥ पं ॥ श्री ५ पं । प्रीतिकुशलजीपादुका ॥ पं । जसकुशलजीपादुका ॥ ॥ पं दयाकुशलजीपादुका ॥

શ્રીજી દેરીમાંનો લેખ—

॥ संवत १९१९का शाके १७७४* प्रव(2)र्तमाने फालगुनमासे असितपक्षे पंचमीतिथौ । सोमवासरे श्रीमद्बृहत्तपागच्छेश जं (3) जुगप्रधान भट्टारकजी श्रीविजयदेवेन्द्रसूरिजीनां धर्मराज्ये विद्यमा (4)ने श्रीविमलागिरौ श्री जिनेन्द्रटूंकमध्ये पं । जयसागरगणिना श्रीमच्चारित्रसागरादि (5) गुरूणाम् पट्टपरंपराः पादुकास्थ कारिताः ॥

॥ पं । चारित्रसागरजी ॥ ॥ पं । कल्याणसागर ॥ पं । यशस्सागरजी ॥ पं । जसवंतसागरजी ॥

॥ पं । विचारसागरजी ॥ पं । युक्तिसागर ॥ ॥ पं ॥ जगरूपसागरजी ॥ पं । खुशालसागरजी ॥

॥ पं । मेघसागरजी ॥ पं । गुमानसागर ॥ पं । जयवंतसागर ॥ ॥ सर्वगुरूणां पादुकाः ॥

(સર્વગુરુમાં બધા આવી ગયા. ચોથી પંક્તિમાં નામ નથી.)

ચોથી દેરીમાંના પાદુકા-પટ્ટી ઉપરના લેખો:—

॥ संवत १८७५ वर्षे । मासोत्तमफाल्गुनमासे शुक्लपक्षे तृतीया (2) तिथौ शनिवासरे शुभयोगे । भ. श्री श्रीमद्विजयधर्मसूरीश्व (3) रजी तत्शिष्य चरणसेवीयं । श्रीहेमविजयजीकस्य पादु (4) का पं । विवेकविजय ग । करापिता । श्रीसिद्धशैलशृंगे चिरं । (5) ॥ भ ॥ श्री श्रीविजयजिनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्रीमत्तपागच्छे ।

બીજી પાદુકાનો લેખ—

॥ संवत् १८७७ वर्षे माघमासे । शुक्लपक्षे । ११ तिथौ (2) चंद्रवासरे । । पं. । विवेकविजय ग । पं । हेमना पा (3) दुका । तत्शिष्य । पं । गुलाब-

* વિક્રમ સંવત અને શક સંવત વચ્ચેનાં ૧૩૫ વર્ષના અંતરના હિસાબે અહીં ૧૭૭૪ ના બદલે ૧૭૮૪ જોઈએ.

विजय ग । करा (4) पितं । (5) भ । श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री । (6) सिद्धक्षेत्रे श्रीजिनेन्द्रटुंके । श्रीमत्तपागच्छे ।

ચોથી અને પાંચમી દેરીની વચ્ચેની પાદુકાનો લેખ—

॥ संवत १९०३ शा १७६८ प्रवर्तमाने माघवदि ५ तिथौ भृगुवासरे अमदावादवास्तव्य श्रीमत्तपागच्छे (2)...युगप्रधान भट्टार्क श्री श्री १०८ श्री विजयदेव...(3)...परंपरायां पं । श्री । दीपविजयगणि ततशिष्य श्री ५ पं । श्री हेतविजयगणि (4) (આગળનો લેખ નથી વંચાતો. આમાં બે પાદુકાઓ છે.)

પાંચમી દેરીમાં પહેલી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत् १८७५ वर्षे मासोत्तम फाल्गुणमासे शुक्लपक्षे तृती(2)या तिथौ शनिवासरे शुभयोगे भ । श्री श्रीमद्विजयदया(३) सूरीश्वरजी तत्शिष्य चरणसेवी महोपाध्याय उ । श्री खुशा(3)लविजयजीकस्य पादुका प्र । चतुरविजय ग करापिता ॥ श्री सिद्धशैलशृंगे (6) भ । श्री जिनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं श्रीमत्तपागच्छे ।

બીજી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत् १८७५ वर्षे मासोत्तम फाल्गुण (2) सुदि ७ बुधे महोपाध्या (3) य उ । श्रीखुशालविजय ग । करा (4) पिता श्रीसिद्धशैलशृंगे । श्रीजिनेन्द्रटूंकमध्ये चिरं तिष्टता पादु (5) का । भ । श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरि प्रतिष्ठिता । श्री तपागच्छे ।

પાંચમી અને છઠ્ઠી દેરી વચ્ચે બે પાદુકા છે. તે ચોથી અને પાંચમી દેરીની વચમાં રહેલ સં. ૧૯૦૩ ની બે પાદુકાના જેવી છે. તેમાં પહેલી પાદુકાનો લેખ નથી વાંચી શકાતો. બીજી પાદુકા ઉપરનો લેખ આ પ્રમાણે છે—

॥ संवत् १९०८ मा वर्षे मासोत्तममासे माघमासे शुक्लपक्षे तृती (2) यातिथौ चंद्रवासरे भ । श्री श्रीविजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजी (3) तत्शिष्य पं । रूपविजय ग । कस्य पादुका भ श्री श्री (4) विजयदेवेन्द्रसूरि प्रतिष्ठितं सिद्धक्षेत्रे ।

છઠ્ઠી દેરીમાંની ઉપરની એક શિલામાંની પાદુકા જોડી એક ઉપરનો લેખ...

(ઉપર) ॥ भ । श्री श्रीविजयजिनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं श्रीतपागच्छे (જમણી બાજુ (1) ॥ संवत १८७५ वर्षे मासोत्तम फाल्गुणमासे शुक्लपक्षे तृती (2) यातिथौ शनिवासरे । सकलभट्टारकपुरंदर भट्टा (3) रक । भ । श्री श्रीविजयदयासूरीश्वरजो । तत्शिष्य (ડાબી બાજુ) (1) ॥ पं । श्री । मुक्तिविजयजीकस्य पादुकायं विवेकविजय ग । (2) पं प्रेमविजय ग । पं क्षीमाविजय ग । करापितं । श्री सि (3) द्धाचलक्षेत्रे ॥ श्री शुभं भवतु ॥

છઠ્ઠી દેરીમાં આગળની એક શિલામાંની પાદુકાની બે જોડીમાંની એકનો લેખ—

(ઉપર) ॥ भ । श्रीविजयदेवेन्द्रसूरि प्रतिष्ठितं श्रीतपागच्छे (જમણી બાજુ) (2) सं. १८९३ वर्षे । शाके १७५८ प्र । मासोत्तम माघमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ बुधवासरे (3) पं. श्री डुंगरविजयजो तत्शिष्य । ॐ श्री विवेकविजयजीत्कस्य

पादुका । भ ॥ पं. प्रेमवि (4) जय ग पं क्षीमाविजय ग पं श्री डुंगरसत्कं । पं नरोत्तमविजय ग । ॐ श्रीविवेकसत्केन करापितं । (આની પછી પાદુકાનો લેખ આ પ્રમાણે છે) (5) ॥ सं. १८९३ वर्षे शाके १७५८ प्र । मासोत्तम माघमासे शुक्लपक्षे दशम्यां तिथौ बुधवास (6) रे पं। श्री मुक्तिविजयजी । तत्शिष्य । डुंगरविजयजीत्कस्य । पं. प्रेमविजय ग । पं. । क्षी (7) माविजय ग । पं श्री डुंगरसत्क । पं नरोत्तमविजय ग । ॐ श्री विवेकसत्केन करापितं सिद्धगिरौ।

સાતમી દેરીમાં ત્રણ પાદુકા છે. તેમાંની મોટી પાદુકાનો લેખ—

॥ संवत् १८९४ ना वर्षे माघ शुदि ६ भोमवासरे सकलभट्टारक श्री श्री (2) विजयप्रेमसूरीश्वरजी तत्शि । पं. श्री १०८ पं ह...विजय ग (3) तत्शिष्य । पं श्री ७ पं लक्ष्मीविजय ग । तत्शि(4)ष्य पं श्री ५ पं रत्नविजय ग । तत्शिष्य पं श्री (5) अमीविजयस्य पादुका करापितं पं रूपवि(6)जेन स्थापितं श्रीसिद्धशैले श्री वि(7) जयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीप्रतिष्ठितम् ॥

નીચેની જમણી તરફની નાની પાદુકાનો લેખ—

॥ संवत १८९४ना वर्षे माघशुदि ५ सोमवास (2) रे श्री आदिनाथपादुका स्थापित (3) वोरा नाथा सुत भाणजी भा (4) बाई कसलाये करापित ॥

ડાબી બાજુની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत १८९४ना वर्षे माघ शुदि ६ भोमवासरे (2) पं विरमविजय ग। पं श्री अमीविज(3)यसत्क तेन पादुका (4) शि । पं रूपविजयेन स्थापितं ।

આઠમી દેરીમાંની બે પાદુકાઓમાંની મોટી પાદુકાનો લેખ—

॥ सं १८९३ वर्षे । शा । १७५८ प्र । मासोत्तममासे माघमासे ॥ शुक्लपक्षे १० तिथौ । बुधवासरे सकलभट्ट (2) रकशिरोमणि । पुरंदर भट्टारकजी श्री श्री श्री १०८ श्री श्री विज(3)यजिणेंन्द्रसूरीश्वरजी तत्शिष्य। महोपाध्याय । उ- ॥ श्री माणिक्यविजय ग । कस्य पादुका पं (4) भ । विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्टितं । श्री तपागच्छे । श्रीपालीताणानगरे (5) गुमानविजय ग । करापितं श्री सिद्धाचलक्षेत्रे ।

નીચેની નાની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ ८० ॥ संवत् १९०८ना वर्षे मासोत्तममासे शुक्लपक्षे पंचमीतिथौ चंद्रवासरे पं । गु (2)मानविजय ग । उ । श्री माणिक्यसत्कस्य पादुका पं । मोतिविजय (3) ग । करापितं श्री ॥ सिद्धक्षेत्रे । भ । श्री श्री । (4) विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं ॥

નવમી દેરીમાં પાંચ પાદુકા છે, તેમાંની પહેલી પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ सं । १८९३ ना वर्षे । शाके १७५८ प्र । मासोत्तम माघमासे शु(2) क्लपक्षे दशम्यां तिथौ । बुधवासरे पं श्री भक्तिविजयजी । तत्शिष्य पं. श्री (3) डुंगरविजयजीकस्य पादुका । पं. श्री प्रेमविजयजी पं । (4) भ । श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री सिद्धगिरौ । (5) नरोत्तमविजय ग। ॐ श्री विवेकसत्क करावितं (6) खेमविजयजी पं श्री डुंगरसत्केन ॥

બીજી પાદુકાનો લેખ—

॥ सं १८९३ना वर्षे शाके १७५८ प्र मासोत्तम माघमासे शु(2)क्ल पक्षे। दशम्यां तिथौ बुधवासरे। पं। श्री डुंगरविजयजी ततशिष्य (3) पं। खेमविजयजीकस्य पादुका स्वहस्ते करापितं॥ (4)॥ भ। श्री श्री देवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं तपागच्छे श्री सिद्धगिरौ।

त्रीजी पादुकानो लेख—

॥ सं। १८९३ना वर्षे। शाके १७५८ प्र। मासोत्तम माघमासे शु (2) क्लपक्षे। दशम्यां तिथौ बुधवासरे पं। श्री डुंगरविजयजी तत्शिष्य ॥ (3) पं खिमाविजयजीत्कस्य पादुका स्वहस्ते करापितं (4) ॥ भ। श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं। श्री तपागच्छे। श्री सिद्धगिरौ।

ચોથી પાદુકાનો લેખ—

॥ सं। १८९३ना वर्षे शाके १७५८ प्र. मासोत्तम माघमासे शुक्लपक्षे। (2) दशम्यां तिथौ बुधवासरे। पं श्री डुंगरविजयजी तत्शिष्य। ॐ श्री विवेकवि(3)जयजीत्कस्य पादुका पं। नरोत्तमविजय ग। करापितं ॥(4) ॥ भ। श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं। श्री तपागच्छे। श्री सिद्धगिरौ ॥

પાંચમી પાદુકા—આમાં બે પાદુકા છે તેનો લેખ—

॥ सं। १९०८ना वर्षे मासोत्तममासे शुक्लपक्षे ५मी तिथौ चन्द्र(2) वासरे। भ। श्री १०८ श्री विजयदयासूरीश्वरजी तत्शिष्य पं (3) मुक्तिविजयजी तत्शिष्य। पं। डुंगरविजय तत्शि। ॐ श्री विवेकविजय(4) जी तत्शिष्य पं नरोत्तमविजयजी ग पादुका। पं। प्रेमविजय तत्शि। पं। अमरविजय ग। पादुका सिद्धक्षेत्रे। भ। श्री विजयदेवेन्द्रसूरिजी ॥

દસમી દેરીમાં એક પત્થરમાં પાંચ પાદુકા છે તેનો લેખ—

॥ सं. १९०८ना वर्षे माघमासे शुक्लपक्षे ५मी तिथौ चंद्रवासरे भ। (2) ट्टारक श्री श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीनो वशी मध्ये ४। कुंवरविजय ग। (3) पं। हेमसत्केन पादुका स्थापिता। भट्टारक श्री श्री विजयदे। (4) वेन्द्रसूरीजी प्रतिष्टित्तं श्रीमत्तपागच्छे श्री सिद्धक्षेत्रे।

(१) पं हेमविजय ग।

(२) जगद्गुरु भ। श्री हीरविजयसूरीश्वरजी पादुका करापितं श्री तपागच्छे।

(३) श्री केसरविजय ग।

(४) पं। कुंवरविजय ग।

(५) पं। कस्तुरविजय ग।

અગિયારમી દેરીમાંનો લેખ—

॥ ए ईं० ॥ सं. १९०८। वर्षे ।। मासोत्तममासे माघमासे शुक्लपक्षे पंचमीतिथौ ॐ ना (2) भ। श्री श्रीविजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजी तत्शिष्य श्री हीरविजय ग। कस्य पादुका। (3) भं श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरीश्वरभिः प्रतिष्ठितं। श्री सिद्धक्षेत्रे श्री तपागच्छीयं ॥

બારમી દેરીમાં એક શિલમાં પાદુકા જોડી એ ખંડિત છે તેમાં સં. ૧૮૭૬નો શિલાલેખ છે, પણ તે વંચાતો નથી.

તેરમી દેરીમાં પાદુકા-યુગલ છે તેનો લેખ—

॥ संवत १९१४ना वर्षे वैशाख शुदि ५दिने रवौ । श्री श्री (2) **॥ भ । श्रीविजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजी** (3) **तत्शिष्य । पं । खिमाविजय ग । कस्य पादुका प्रति**(4)**ष्ठितं भ । श्री श्री विजयदेवेन्द्रसूरि** (5) **॥ पं रंगविजय ग कारापितं ।**

ચૌદમી દેરીમાં એક શિલામાં પાદુકા એ જોડી છે તેના લેખ—

संवत् १९१४ना वर्षे वैशाख शुक्ल ५ सूर्यवा। भ। श्री श्री हीरविजयसूरी (2)**श्वरजी शिष्यपरंपरायां । पं । विजयदेव ग । तत्शिष्य । पं । मानविजय-ग । कस्य** (3) **॥ पादुका भरापितं वा । पं । माणेक्यविजय ग ॥ प्रतिष्ठितं । भ । श्री विजयदे**(4) **॥ वेन्द्रसूरिभिः ॥ क पं । मानविजय ग । पादुका ॥ पं । माणेक्यविजय ग । पादुका ।** (5) **श्रीमत्तापागच्छे सिद्धक्षेत्र ॥**

પંદર, સોળ, સત્તર અને **અઢાર**-એમ ચાર દેરીઓમાં અત્યારે પાદુકા વગેરે કશું નથી તેથી તે ખાલી છે અને તેમાં લેખ નથી.

કુંડ અને તેની દેરીઓ

ઉપર ગુરુસ્મારક વિભાગના લેખો આપ્યા, તે દેરીઓની જમણી તરફ થોડી દૂરી ઉપર એક કુંડ છે અને તે કુંડની ચારે તરફ ચાર દેરીઓ છે તેમાં નીચે મુજબ લેખો છે—

પહેલી દેરી, ગોડીપાર્શ્વનાથની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत १८७७ वर्षे । मार्गशिर शुदि ३ शुक्रवासरे भ । (2) **। श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीइ । श्री श्री गोडीपार्श्व**(3)**नाथकस्य पादुका कारापितं । भ । श्री श्री विजय**(4)**जैणेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री सिद्धक्षेत्रे श्री जिनेन्द्रटुं** (5) **के श्रीमत्तपागच्छे ॥ श्री ॥**

બીજી દેરી, આદિનાથ પ્રભુની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत । १८७७ वर्षे मार्गशर शुदि ३ शुक्रवासरे । भ । श्री श्री (2) **विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीइ । श्री श्री रुषभदेवपादु**(3) **का कारापितं । भ । श्री श्री विजयजिनेन्द्रसूरिभिः प्र ।** (4) **तिष्ठितं । श्री सिध्धक्षेत्रे । जैनेन्द्रटुं**(5)**के । श्रीमत्तपागच्छे ।**

ત્રીજી દેરી, ગૌતમસ્વામીની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

॥ संवत १८७७ वर्षे मार्गशिर सुदि ३ शुक्रवासरे (2) **। भ । श्री श्री विजय जिनेन्द्रसूरीश्वरजीइ। श्री गौतम** (3) **स्वामिजिना पादुका करापितं । भ । श्री श्री विजय** (4) **जैनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं । श्री सिद्धक्षेत्रे । जैनेन्द्र-टुंके । श्रीमत्त-पागच्छे । श्री श्री ह्रीं ।**

ચોથી દેરીમાંનો લેખ—

॥ संवत १८७७ वर्षे मार्गशिर शुदि ३ शुक्रवासरे । भ । (2) **श्री श्री**

विजयजिनेन्द्रसूरीश्वरजीइ। श्री वि(3)जयधर्मसूरीश्वरजीत्कानां पादुका कारापितं। म। (4) श्री श्री विजय जैनेन्द्रसूरिभिः प्रतिष्ठितं। श्री सिद्धक्षे(5)त्रे जैनेन्द्र टुंके श्रीमत्तपागच्छे ॥ श्री

ઉપરની ચારે દેરીઓ જે કુંડ ઉપર છે તે કુંડમાં નીચે ઉતરવાનાં પગથીઆં છે. પગથીઆ ઉપર, મોટા મંડપ જેવું છે. કુંડમાં પાણી ભરેલું છે. સામે દિવાલમાં એક દેવીનું નાનું ખાતું છે. પશ્ચિમ તરફથી પાણીનું વ્હેણ આવે છે. નાનો કિલ્લો પણ છે.

કુંડ ઉપર પરથાર બાંધેલો છે. બેસવાની સુંદર જગા છે. અહીંથી પાલીતાણા નગરનું તળાટીનું દૃશ્ય પણ મનોરમ્ય દેખાય છે.

અહીંથી સિદ્ધગિરિનાં ઉન્નત શિખરોનાં દર્શન થાય છે. ખાસ નવટૂંકો તરફના ભાગનાં શિખરો દેખાય છે. બહુ જ સુંદર દૃશ્યો દેખાય છે.

આ રીતે આ જિનેન્દ્ર ટૂંકના શિલાલેખો અહીં પૂર્ણ થાય છે. અહીં આસપાસના પત્થરો તપાસતાં લગભગ બે ફૂટ લાંબો અને એક ફૂટ પહોળો સફેદ પત્થરનો ટુકડો અમને મળી આવ્યો. આ પત્થર ઉપર અંગૂલી નિર્દેષ કરતાં હાથનું ચિત્ર આપીને **'जिनेन्द्र टूंकमां जवानो रस्तो'** એ પ્રમાણે અક્ષરો કોતરેલા હતા.

દેવભક્તિ નિમિત્તે પોતાની સંપત્તિનો સદ્વ્યય કરવાની ભાવનાવાળા મહાનુભાવ માટે આ સ્થાન આદર્શરૂપ છે. એવો કોઈ ભાવનાશીલ મહાનુભાવ જાગે અને આ ટૂંકના સુંદર પ્રદેશને જિનમંદિરોથી સુશોભિત અને ઘંટારવોથી ગાજતું બનાવીને હજારો યાત્રાળુઓને એ તરફ આકર્ષી પોતાનું નામ અમર કરે! એ જ ભાવના!

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણ આને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત–આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર–તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઈ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ–નવગણા ભાવ થઈ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

'પ્રજાબંધુ' સાપ્તાહિકમાં પ્રગટ થતી ચાલુ વાર્તા

જિગર અને અમી

અમદાવાદમાંથી પ્રગટ થતા 'પ્રજાબંધુ' સાપ્તાહિકમાં કેટલાક વખતથી 'જિગર અને અમી' નામક એક ચાલુ વાર્તા પ્રગટ થાય છે. આ વાર્તા મુખ્યત્વે જૈનધર્મને સ્પર્શતી હોવાની, અને એમાં કોઈ એક સાધુની આત્મકથાના રૂપમાં જૈનસાધુ–જૈનધર્મની ટીકા કરવામાં આવતી હોવાની વાત અમારા જાણવામાં આવતાં અમે 'પ્રજાબંધુ'ના છેલ્લા કેટલાક અંકો જોયા. એ જોતાં અમને એ વસ્તુ સાચી લાગી અને તેથી અમે 'પ્રજાબંધુ'ના તંત્રીશ્રીને એ સંબંધી એક પત્ર લખ્યો હતો. આ પત્રના ઉત્તરમાં અમને તેમના તરફથી એક પત્ર મળ્યો છે.

હજુ આ સંબંધમાં થોડોક વધુ પત્રવ્યવહાર કરવો અમને ઠીક લાગે છે, એટલે એ પત્રવ્યવહાર પૂરો થતાં સુધી આ સંબંધમાં અમારે જે કંઇ કહેવું છે તે મુલતવી રાખી અત્યારે તો માત્ર એ પત્રવ્યવહાર જ પ્રગટ કરીએ છીએ.

—વ્યવસ્થાપક

પત્ર–વ્યવહાર

સમિતિ તરફથી 'પ્રજાબંધુ'ના તંત્રીને લખાયેલ પત્ર

અમદાવાદ, તા. ૯–૫–૪૩

શ્રીયુત તંત્રી 'પ્રજાબંધુ' સાપ્તાહિક, અમદાવાદ.

રા. રા. ભાઇશ્રી,

આપના 'પ્રજાબંધુ' સાપ્તાહિકમાં 'જિગર અને અમી' નામની એક ચાલુ વાર્તા છપાય છે. આ વાર્તામાં જૈનધર્મ–જૈનસાધુની ઠીક ઠીક નિંદા અને અવહેલના કરવામાં આવી છે. અને ધીમે ધીમે એ વાર્તા કુત્સિત રસ પ્રતિ પ્રવાહિત થતી જાય છે. એક ધર્મની આ રીતે નિંદા કરતી વાર્તા આપે 'પ્રજાબંધુ' જેવા સાર્વજનિક પત્રમાં પ્રગટ કરવાનું મુનાસીફ માન્યું એ ઘણું જ દિલગિર થવા જેવું છે. જો નિંદા જ કરવી હોય તો એકાદ અપવાદને આગળ કરીને ગમે તે ધર્મ, સંપ્રદાય કે વ્યકિતની નિંદા કરી શકાય. પણ નિંદાથી ભરેલું આવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવાથી સાહિત્યની કે સંસ્કૃતિની કશી પણ સેવા ન જ થઈ શકે; સિવાય કે અમુક સંપ્રદાય કે ધર્મનાં દ્વેષી વાંચનારાઓના અંતરમાં ક્ષણુભરનો દ્વેષભર્યો આનંદ ઉદ્ભવે ! પણ આવી દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાભરી લાગણીઓને ઉત્તેજિત કરે અથવા પુષ્ટ કરે એવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવાથી શો લાભ મેળવી શકાય ? પરધર્મસહિષ્ણુતા અને સાંપ્રદાયિક એકતા માટે પ્રચાર કરવો અને સાથે સાથે આવા સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવું એ **वदतो व्याघात** જેવું લાગે છે.

તેથી અમને લાગે છે કે હજુ પણ જો આપ આ વાર્તા પ્રગટ કરવાનું મોકૂફ રાખશો તો એમાં આપને કશું પણ ગુમાવવાપણું નહીં રહે. આશા છે આપ આ માટે અવશ્ય વિચાર કરશો.

આ સંબંધમાં—આ વાર્તા 'પ્રજાબંધુ'માં કેટલા વખતથી છપાય છે તે તથા એ વાર્તાના લેખક કોણ ભાઇ છે અને તેમનું સરનામું શું છે તે જણાવશો તો આભારી થઇશ.

પત્રોત્તર આપશો. એ જ

લિ. આપનો
રતિલાલ દીપચંદ દેસાઇ
વ્યવસ્થાપક

'પ્રજાબંધુ'ના તંત્રી તરફથી મળેલ ઉત્તર

અમદાવાદ, તા. ૧૧-૫-૧૯૪૩.

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ,
જેસંગભાઇની વાડી, ઘીકાંટા—અમદાવાદ.

રા. રા. ભાઈશ્રી,

વિ વિ. આપનો તા. ૬-૫-૧૯૪૩નો પત્ર મળ્યો છે. "જીગર અને અમી" એ વાર્તા એક જૈન સાધુની નોંધપોથીને આધારે શ્રી. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ લખે છે એ કથા જૈનધર્મની કે જૈન સાધુની નિંદા કે અવહેલના કરવાના હેતુથી લખવામાં આવતી નથી. કથાનો કોઈ એકાદો ભાગ એક વ્યક્તિને વાસ્તવિક અને ઉપયોગી લાગે અને બીજી વ્યક્તિને તે કુત્સિત રસવાળો અને નિરૂપયોગી લાગે તો એ મતભેદ કે રૂચિભેદની વાત છે; પણ એવો ભાગ પણ કુત્સિત રસ ફેલાવવાની દૃષ્ટિથી લખાતો નથી કે પ્રસિદ્ધ થતો નથી, તેની હું તમોને ખાત્રી આપું છું. એટલે એ વાર્તા "પ્રજાબંધુ"માં પ્રકટ કરવાનું મોકુફ રાખવાની મને કશી જ આવશ્યકતા જણાતી નથી.

લિ૦
કપિલરાય મહેતા.
કા૦ તંત્રી.

નવી મદદ

પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી યશોભદ્રવિજયજીના સદુપદેશથી વલસાડમાંથી આ માસમાં નીચે મુજબ નવી મદદ મળી છે. તે માટે અમે પૂજ્ય મહારાજશ્રીનો તેમજ મદદ મોકલનાર ભાઈઓનો આભાર માનીએ છીએ.

૧૫) શેઠ કપૂરચંદ હીરાચંદ તરફથી ભાઈ શ્રી ચંદ્રકાન્તના નવપદઆરાધન નિમિત્તે.
૧૦) શ્રીમતી ગુલાબબેન, હા. શેઠ નગીનચંદ ઝવેરચંદ.

સ્વીકાર

૧ સદ્‌ગુણાનુરાગી શ્રી કપૂરવિજયજી લેખસંગ્રહ, ભાગ છઠ્ઠો (મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીકૃત જ્ઞાનસાર વિસ્તૃત ભાવાર્થયુક્ત), પ્રકાશક શ્રી કર્પૂરવિજયજી સ્મારક સમિતિ, ગોપાળભુવન, પ્રિન્સેસસ્ટ્રીટ, મુંબઈ, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૫૩૨, મૂલ્ય-**બાર આના.**

૨. ખંભાતનો ઇતિહાસ અને ચૈત્ય—પરિપાટી—(ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ ખંભાતનો ત્રિવાર્ષિક હેવાલ). પ્રકાશક-શ્રીસ્તંભતીર્થ જૈનમંડળ, તાંબાકાંટા, મુંબઈ નં-૩, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૭. મૂલ્ય-**ચાર આના.**

૩. રાજનગરથી સમેતશિખર યાને સ્પેશીયલમાં સાઠ દિવસ—લેખક શ્રી. મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી, પ્રકાશક—સુભદ્રાબેન કસ્તુરચંદ દીપચંદ, ખંભાત, પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૨૦, મૂલ્ય-**ચાર આના.**

આ ત્રણે પુસ્તકો સિલિકમાં હશે ત્યાં સુધી જ્ઞાનભંડારો તેમજ પુસ્તકાલયોને દસ આનાની ટપાલની ટીકીટો મોકલવાથી નીચેના સરનામેથી ભેટ મોકલવામાં આવશે.

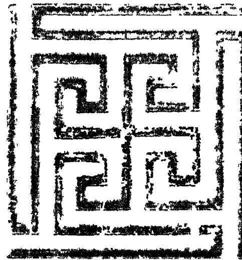
શ્રી મોહનલાલ દીપચંદ ચોકસી

ઠે. તાંબાકાંટા, વહોરાનો જૂનો માળો, ચોથે દાદરે, **મુંબઈ-૩.**

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે. **વ્ય.**

Vol 8
No 9

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक ९	જેઠ શુદિ ૧૨ : મંગળવાર : જુન ૧૫	९३

વિષય – દર્શન

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક-બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડયા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ, મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી. મીરજાપુર રોડ. અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૯૩ અંક ૯

સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી

[પૂ. પ્રવર્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના પ્રશિષ્ય]

"ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલા"માં આજ સુધીમાં પ્રચલિત થયેલ વૈદિકસંવત્, કલિયુગસંવત્, વીરસંવત્, વિક્રમસંવત્, શાલિવાહન–શકસંવત્, ગુપ્તસંવત્, સિંહસંવત્ વગેરે અનેકાનેક સંવતોનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. જે પૈકીના ઘણાખરા સંવતો તો આજે જનતાના સ્મૃતિપટ પરથી ભૂસાઈ ગયા છે. માત્ર વીરસંવત્, વિક્રમસંવત્, શાલિવાહન શક–સંવત્ જેવા ગણતરીના જ સંવતો જનતામાં એકધારી રીતે આદરપાત્ર રહ્યા છે. તેમ છતાં એટલી વાત તો ચોક્કસ જ છે કે—જે જે વ્યક્તિઓના નામના સંવતો ચાલુ થયા હશે–છે તેમના પ્રત્યે કોઈ ખાસ કારણને લઈને જ જનતાનો પક્ષપાત બંધાયો હશે અને તે તે સંવતો તેમના અનુયાયીઓની વિદ્યમાનતા પર્યંત ચાલીને છેવટે ભૂસાઈ ગયા હશે. એ બધું ગમે તેમ હો તે છતાં સંવતોની ઉત્પત્તિએ ઇતિહાસમાં મોટામાં મોટું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે એટલે એ સંવતો કોના કોના નામે અને ક્યારે ક્યારે ચાલુ થયા છે એને લગતી મૌલિક હકીકતોને શોધવા અને મેળવવા પાછળ વિદ્વાનોએ અતિ ઝીણવટભરી રીતે પ્રયત્ન અને શ્રમ સેવ્યા છે. આજના આ સંક્ષિપ્ત લેખમાં એવા જ એક વિશિષ્ટ સંવતનો પરિચય કરાવવામાં આવે છે, જેનું નામ सिद्धहेमकुमार संवत् છે. આ સંવતનો ઉલ્લેખ ક્યાંથી મળ્યો છે એને લગતો પરિચય આપ્યા પછી સંવતના અંગે વિચાર કરવામાં આવશે.

ઉપર જણાવેલ 'સિદ્ધ–હેમ–કુમાર' સંવતનો ઉલ્લેખ ગિરિરાજ શ્રીશત્રુંજયના શિખર ઉપરની ચોમુખજીની ટૂંકના મૂળ મંદિરના મુખ્ય દરવાજાની ડાબી બાજુના મંદિરમાં રહેલ એક ધાતુની પ્રતિમા ઉપરના લેખમાંથી મળી આવ્યો છે. એ લેખ આખો અહીં આપવામાં આવે છેઃ

श्रीसिद्धहेमकुमार सं ४ वैशाष व २ गुरौ भीमपल्ली सत्क व्यव० हरिश्चंद्र भार्या गुणदेवि श्रेयोर्थं श्रीशांतिनाथबिंबं कारितं ॥

ઉપર આપેલ ધાતુપ્રતિમાલેખમાં કોઈ ખાસ મહત્ત્વનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ નથી. તેમ નથી એ લેખમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર આચાર્યાદિના નામનો ઉલ્લેખ. તેમ છતાં આ

અતિસંક્ષિપ્ત પ્રતિમાલેખ તેમાં મળતા श्रीसिद्धहेमकुमार सं ४ એટલા ઉલ્લેખને પરિણામે અતિગૌરવવંતુ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લે છે કે જે સંવતનો ઉલ્લેખ આજ સુધી ક્યાંય જોવામાં કે નોંધવામાં આવ્યો નથી.

પ્રસ્તુત પ્રતિમાલેખમાં તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર આચાર્યાદિના નામનો ઉલ્લેખ નથી એટલે પ્રસ્તુત સંવત્ ક્યારે ચાલ્યો હશે? એ સંવત્ ચલાવવા પ્રત્યે કોનો સવિશેષ પક્ષપાત હશે? તેમજ એ સંવત ચલાવનાર અનુયાયીવર્ગ સબળ કે નિર્બળ હશે ઇત્યાદિ હકીકતોનું આપણે માત્ર અનુમાન જ કરવાનું રહે છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિમાલેખમાં મળતા श्रीसिद्ध-हेम-कुमार સંવતમાં ગૂજરાતની મહાવિભૂતિસ્વરૂપ ત્રણ વ્યક્તિઓનાં નામનો સમાવેશ થાય છે. એક ગૂર્જરેશ્વર મહારાજ શ્રીસિદ્ધરાજ જયસિંહદેવના નામનો, બીજો કલિકાલસર્વજ્ઞ સ્યાદ્વાદવિજ્ઞાનમૂર્તિ ગૂર્જરેશ્વરયુગલના મિત્ર અને ગુરુ આચાર્યપ્રવર શ્રીહેમચંદ્રસૂરિના નામનો અને ત્રીજો ગુર્જરેશ્વર પરમાર્હત મહારાજ શ્રીકુમારપાલદેવના નામનો. આ રીતે ગૂજરાતની મહાપ્રભાવસંપન્ન આ ત્રણ વિભૂતિઓનાં નામના આદ્ય આદ્ય અંશના સંકલનદ્વારા પ્રસ્તુત સંવતને ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યો છે એમાં લેશ પણ શંકાને સ્થાન નથી.

આ સંવતની ઉત્પત્તિ વ્યવસ્થિત રીતે થઇ હોય તેમ માનવાને આપણા સમક્ષ અત્યારે એક પણ પ્રમાણ કે સાધન નથી. એ દશામાં આપણે એટલું જ માનવું જોઇએ કે પ્રસ્તુત ધાતુપ્રતિમાલેખમાં મળતો **શ્રીસિદ્ધહેમકુમાર** સંવતનો ઉલ્લેખ ભગવાન્ શ્રીહેમચંદ્ર પ્રત્યે અતિબહુમાનની લાગણી ધરાવનાર કોઈ વ્યક્તિએ કર્યો છે. અને એ ઉલ્લેખ મારી સમજ પ્રમાણે ત્રણે મહાત્માઓના સ્વર્ગવાસ પછી જ થયો હશે.

પ્રસ્તુત સંવત ચલાવવા પાછળ કોઈ સબળ વ્યક્તિઓનો હાથ દેખાતો નથી. નહિ તો એ સંવતનો ઉલ્લેખ કેટલાક ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓમાં અને પુષ્પિકામાં તેમજ કેટલાક પ્રાચીન શિલાલેખોમાં જરૂર આપણને મળી શકત. પરંતુ હજુ સુધી ક્યાંય પણ એ સંવતનો ઉલ્લેખ વિદ્વાનોની નજરે ચઢયો નથી. ફક્ત કોઇ મહાનુભાવનાં હૃદયમાં ગૂજરાતની આ વિભૂતિઓ પ્રત્યે ભક્તિ ઊભરાઇ આવી હશે જેને પરિણામે એણે આટલો ઉલ્લેખ કરી પોતાની કર્તવ્યપરાયણતા રજૂ કરી પોતાની જાતને ધન્ય અને કૃતકૃત્ય કરી છે. એ સિવાય વિશેષ કશું લાગતું નથી. નહિતર આજના અમુક વર્ગે જ ચલાવેલા આત્મસંવત્ અને ધર્મસંવત્ જેવા સંવતો પણ અમુક વર્ષ પર્યંત ચાલુ રહેશે અને એના ઉલ્લેખો અમુક અમુક સ્થાનોમાં ઉલ્લિખિત મળશે, જ્યારે ગૂજરાતની ત્રણ સમર્થ મહાવિભૂતિઓના નામથી વિભૂષિત પ્રસ્તુત **સિદ્ધહેમકુમાર** સંવત્ પાછળ સબળ તો શું પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબનો આત્મસંવત્ અને ધર્મસંવતના અનુયાયી વર્ગ જેવો સામાન્ય વર્ગ પણ હશે કે કેમ એ કહેવું કે સમજવું મુશ્કેલ નથી.

અસ્તુ, પ્રસ્તુત "સિદ્ધ-હેમ-કુમાર" સંવત્ પાછળ સબળ વ્યક્તિઓનો હાથ હો અગર ન હો, અથવા એને સબળ વ્યક્તિઓએ કદાચ (?) ટેકો ન પણ આપ્યો હોય; તેમ છતાં આપણે સૌએ આનંદ જ મનાવવો જોઇએ કે—તે જમાનામાં એવી કોઇ વ્યક્તિઓ હતી જ કે જેમને એમ લાગ્યું હતું કે ગૂજરાતની આ ત્રણ મહાપ્રભાવક

મહાવિભૂતિઓની યાદગારીની નિશાની તરીકે તેમના નામનો સંવત્ જરૂર ચાલવો જોઈએ અને તે માટે પ્રયત્ન પણ કર્યો. ખરે જ તે યુગની જનતાએ એકમત થઈ આ મહાવિભૂતિઓની યાદગારીમાં સંવત્ ચલાવ્યો હોત તો આજે ગૂજરાત અને ગૂજરાતની પ્રજા જગતની નજરે સવિશેષ ગૌરવવંતી લેખાત.

અંતમાં આ ઠેકાણે જૈનપ્રજાનું અને ખાસ કરી અત્યારે શેઠ **આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીનું** એક વસ્તુ તરફ ભારપૂર્વક લક્ષ્ય દોરવું ઉચિત માનું છું કે આપણે ત્યાં મહત્ત્વની વસ્તુઓના સંરક્ષણ અને સાચવણી તરફ જે લક્ષ્ય હોવું જોઇએ તે રાખવામાં નથી આવતું. એટલે અહીં હું પેઢીના કાર્યકર્તાઓને ભારપૂર્વક જણાવું છું કે—ચોમુખજીની ટૂંકમાં રહેલી આ ગૌરવવંતી ધાતુની પ્રતિમાને એવા સ્થાનમાં રાખવામાં આવે કે જ્યાંથી એ પ્રતિમા,—જેમ વિમલવસીમાંથી **પાજનો લેખ** ગૂમ થયો તેમજ વિમલશાના મંદિરમાંથી **અજબ કારીગરીવાળી ધાતુની પ્રતિમા** ઉપડી ગઇ તેમ,—ગૂમ ન થાય. ખરે જ મને તો આ પ્રતિમા જોઇને એને ચોરી લઈ કોઈ યોગ્ય સ્થાનમાં મૂકવાનું જ મન થયું હતું. પણ સાચે જ કોઈ ઐતિહાસિક વસ્તુઓના વ્યાપારીને હાથે એ પ્રતિમા ચઢી ન જાય એ માટે શેઠ આ. ક. પે.ના કાર્યકર્તાઓએ ધ્યાનપૂર્વક વ્યવસ્થા કરવી ઘટે.

જિનેન્દ્ર-ટૂંકના અનુસંધાનમાં

[સિહોરની ટેકરી ઉપરના એક ધ્વસ્ત દેવસ્થાનનો પરિચય]

લેખકઃ–પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"ના ગયા અંકમાં–ક્રમાંક ૯૨માં આપણે જિનેંદ્ર ટૂંકનો પરિચય જાણ્યો. ત્યારપછી તેજ ટૂંકના અનુકરણરૂપે શિહોરમાં પણ જિનેંદ્ર–ટૂંક કહી શકાય તેવું સ્થાન છે, તેનો પરિચય અહીં આપ્યો છે.

શિહોર ભાવનગર રાજ્યનું પ્રાચીન રાજધાનીનું શહેર છે. ચોતરફ ગિરિશૃંગોથી આચ્છાદિત આ પ્રાચીન નગરીનો ઇતિહાસ પણ બહુ જાણવા જેવો છે. શિહોરના પ્રાચીન ઇતિહાસ સંબંધી બે ત્રણ પુસ્તકો પ્રકાશમાં આવ્યાં છે, પણ એમાં લેખકોએ પોતાની જ્ઞાતિની પ્રાચીનતા અને વૈભવ માટે જ પાનાં ભર્યાં છે. તેમાં વાસ્તવિક રીતે શિહોરના ઇતિહાસને સ્પર્શતી માહીતી બહુ જ અલ્પ પ્રમાણમાં આપી છે.

વર્ષાઋતુમાં મુશલધાર વરસાદથી ધોવાઇને એ પહાડોમાંથી પ્રાચીન સિક્કાઓ નીકળી આવે છે, જેનો સંગ્રહ ત્યાંની લાયબ્રેરીમાં અને એક જૈન ગૃહસ્થને ત્યાં છે. અમારી ત્રિપુટીએ થોડા દિવસના ત્યાંના સ્થિરવાસ દરમ્યાનમાં કેટલીએક જાણવા જેવી વિગતો મેળવી છે જે યથાસમય શૃંખલાબદ્ધ ગોઠવીને રજુ કરાશે. અત્યારે તો માત્ર તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય ઉપરની જિનેંદ્ર–ટૂંકના અનુસંધાનરૂપ એક દેરી માટે જ આ લેખ લખું છું.

અહીં એક **મરૂદેવાટૂંક** હતી. એ ટેકરી ઉપર અમે ખાસ નવું જાણવા અને મેળવવા ગયા હતા. એક વખતનું પ્રાચીન જૈન તીર્થસ્થાન જેવું ગણાતું આ સ્થાન આજે જૈનત્વના નામનિશાન વિનાનું થઈ ગયું છે. ભૂમિની સ્પર્શના જરૂર થઇ, પરન્તુ જૈનત્વના પવિત્ર વાતાવરણ વિહોણા આ સ્થાને અમને બહુ આહ્લાદ ન ઉપજાવ્યો. ટેકરી ઉપરથી નજર ફેંકતાં ચોતરફ નાના નાના અનેક પહાડો, શિહોરનગર, દૂર દૂર પવિત્ર સિદ્ધગિરિ, એક બાજુ સોનગઢ, ચોગઠની ટેકરીઓ, સામી બાજુ ભાવનગરનો દરિયો, વચમાં વરતેજ વગેરે સ્થાનો સાફ નજરે પડતાં હતાં. ઉપર દેરીમાં એક પ્રાચીન શિલાલેખ હોવાનું અમે સાંભળ્યું હતું, પરન્તુ અત્યારે એ શિલાલેખનું નામનિશાને અમને ત્યાં હાથ ન આવ્યું. આમાં મુખ્યતઃ જૈન સંઘની બેદરકારી અને અજૈનોની ઇર્ષ્યા એ જ કારણ જણાયું. એકાદ પથ્થર એવો દેખવામાં આવ્યો જે જિનમંદિરનો હોય. અહીંના શ્રી સંઘના કથન મુજબ એક પૂજ્ય સમર્થ સૂરિપુંગવે અહીં વચ્ચેના ચોગાનમાં સુંદર જિનમંદિર બંધાવવાની વાત મૂકેલ, પૈણ એમાં અનેક કારણોથી સફલતા ન મળી. મારું પોતાનું તો દઢ મન્તવ્ય છે કે એમાં સફલતા મળી હોત તો એક પ્રાચીન જૈનતીર્થ નષ્ટ થતું બચી જાત. હજીયે અનુકુલતાએ જરૂર લક્ષ્ય આપવા જેવું છે.

મરુદેવા ટૂંકની લગભગ સામે જ, સાત સેરી–(શાન્તિશ્રી અથવા શાંતિસૂરિ) નામની ટેકરી છે. આ સાતસેરી એ વાસ્તવિક નામ નથી લાગતું, કાંતો શાંન્તિનાથ ટેકરી અથવા શાન્તિસૂરિ ટેકરી ઉપડથી ફરતું ફરતું ભ્રષ્ટ રૂપ **સાતસેરી** થઇ ગયું લાગે છે. આ ટેકરીના ઊંચેના શિખર ઉપર એક ૧૬ થાંભલાની નકસીદાર છત્રી છે. ચોતરફ ખુલ્લા આ શિખર ઉપર પવન એવો સખત ફૂંકાય છે કે સાચવીને જ ત્યાં ઊભું રહેવું પડે. ઉપરનો ચઢાવ પણ મુશ્કેલ છે. ક્યાંયથી ઉપર ચઢવાનો રસ્તો જ સાફ નથી. દૂરસુદૂર દેખાતો પવિત્ર સિદ્ધા-

ચલ અહીંથી બહુ જ સાફ દેખાય છે. અહીં છત્રીમાં તો અત્યારે કશુંયે નથી. વચ્ચે કોઈ અર્થદાસે અર્થની લાલસાએ ખાડા ખોદ્યા છે. ઉપરનું શિખર તૂટી ગયું છે. ટેકરીના પૂર્વ તરફના ઢોળાણમાં દેવીઓ (વિદ્યાદેવીઓ જેવી)ની ચાર દેરીઓ છે. તેમાં એક દેવીની નીચે સં. ૧૧૦૬ (૧૫૮૬)નો લેખ છે. દેવીઓ કંઈક ખંડિત-અખંડિત છે. દેરીઓ ખંડિત છે અને ઘણીખરી દટાયેલી છે. દેવીઓનાં આસનો દબાયેલાં છે. કહે છે કે વર્ષાદથી ધોવાઈ ધોવાઈને માટી ખસી જવાથી આ દેરીઓ અને દેવીઓ દેખાવા માંડી છે. અહીં વિશેષ ખોદકામ થાય તો ઘણું પ્રાચીન સ્થાપત્ય મળી આવે ખરું. ટેકરીની શરૂઆતમાં એક સુખનાથ મહાદેવનું મંદિર અને ત્યાંથી આગળ જતાં **જિનેન્દ્રટૂંક**વાળો વિભાગ આવે છે.

પહેલી વાર જ્યારે અમે અહીં આવ્યા ત્યારે અમારી ત્રિપુટી અને સાથે સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન સાહિત્યપ્રેમી પૂ. મુનિમહારાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી મહારાજ આદિ હતા. ગરમીની ઋતુ છતાંયે મેઘરાજા પણ સાથે જ આવ્યા હતા. શિલાલેખ વગેરે લઈને અમે ઉપર જવાનો વિચાર કરતા હતા ત્યાં તો મેઘરાજાએ પોતાનું કામ શરૂ કર્યું અને અમને અર્ધો કલાક વિશ્રાંતિ લેવા બેસવું પડયું. પુનઃ ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ શિહોરના શ્રીસંઘ સાથે અહીં શ્રીસિદ્ધગિરિરાજનાં દર્શનાર્થે આવવું થયું. પ્રાતઃકાલનો સમય હતો. દૂર સુદૂર ગિરિરાજનાં શિખરોનું દર્શન થતુ હતું. બધાએ ભક્તિભાવથી ચૈત્યવંદનાદિ કર્યાં સિદ્ધગિરિરાજ જાણે આપણી સન્મુખ જ હોય, અમે બધા ચડતા હોઈએ, અને જાણે દાદાનાં દર્શન થયાં, મંજુલ સ્વરે ભક્તિથી ગવાતાં સ્તવનો સંભળાતાં હોય એમ બધાને લાગતું. આ દેરી માટે જૈન સંઘને અને અજૈનોને કંઈક ઝઘડો પણ થયેલો, પરંતુ ફેંસલો જૈન સંઘના લાભમાં જ થયો છે. અહીંથી નવો રસ્તો પણ નીકળી શકે તેમ છે. તેમજ શ્રીજૈનસંઘ ધારે તો આ સ્થાનનો ઉદ્ધાર પણ કરી શકે છે. પણ એક તો અહીંનો આપસનો કુસંપ, અનૈક્ય અને આને અંગે જ ઉત્સાહનો અભાવ, ત્યાં આપણે વધુ આશા રાખીએ એ તો મૃગજળ પાછળ દોડવા જેવું જ લાગે છે. બીજું આર્થિક ઝંઝાવતનો પ્રશ્ન પણ એટલો જ વિકટ છે. બાકી અહીંનો શ્રીસંઘ એક થઈ પ્રયત્ન કરે તો મરુદેવા-ટૂંક, અને આ સાતસેરી-શાંતિનાથજીની ટૂંકનો પણ ઉદય કરી શકે એમાં સંદેહને સ્થાન નથી. અહીંનો શ્રીસંઘ ચૈત્રી, કાર્તિકી પૂર્ણિમાના દિવસોએ, તેમજ બીજા પણ મોટા પર્વના દિવસોએ વાજે ગાજેથી આ સાતસેરી ટેકરીની જિનેંદ્ર-ટૂંકે આવે છે અને સામે જ દેખાતા સિદ્ધિગિરિનાં દર્શન-સ્તવન કરે છે. દેરીની વ્યવસ્થા-પૂજા તથા રક્ષા આદિની સંપૂર્ણ સત્તા જૈન સંઘની જ છે. દેરીની આસપાસ સુંદર પરથાર છે અને આજુબાજુ કિલ્લા જેવું છે. સુખનાથ મહાદેવવાળા સ્થાનમાંથી રસ્તો છે અને કિલ્લામાં બારી—ન્હાનો દરવાજો છે ત્યાંથી અહીં અવાય છે. રસ્તો જાહેર છે. ગમે ત્યારે આવો જાઓ તો રોક ટોક નથી.

હવે આપણે શિલાલેખ જોઈ લઈએ. દેરીમાં પબાસન ઉપર એક અને પબાસન નીચે બે-એમ ત્રણ પાદુકાઓ છે. આ ત્રણે પાદુકાઓ ઉપર વચમાં પાદુકા અને ચારે તરફ લેખ એવી ગોઠવણી છે. એ ત્રણે લેખો આ પ્રમાણે છેઃ—

પબાસન ઉપરની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

संवत १९१२ना मासोत्तममासे शुक्लपक्षे काकति सुद ६ वार गुरु दादाजी विजयजिनेंद(द्र) सुरिपादुका ॥

પદ્માસન નીચેની જમણી તરફની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

संवत १९१२ना मासोत्तममासे शुक्लपक्षे काकति सुद ६ पं. श्री....विजयजी तस्य पादुका भरापितं ॥

પદ્માસન નીચેની ડાબી તરફની પાદુકા ઉપરનો લેખ—

पं. कल्याणकुशलानां उपदेशात् साधवी श्रीनानश्रीजीई पादुका भरापितं शुभं भवतु ।

આ ત્રણ પાદુકાઓમાં એક તો તપાગચ્છીય ભટ્ટારક શ્રીપૂજ્ય જિનેંદ્રસૂરિની પાદુકા છે. શ્રીજિનેંદ્રસૂરિજીનો પરિચય સુપ્રસિદ્ધ ભક્તકવિરાજ શ્રીવીરવિજયજી મહારાજ ચોસઠપ્રકારી પૂજાના કલશમાં આ પ્રમાણે આપે છે "વિજયજિનેંદ્રસૂરીશ્વર-રાજ્યે, તપગચ્છ કેરો રાયો." જિનેંદ્ર–ટૂંકના શિલાલેખોના આધારે ભટ્ટારક શ્રીવિજય-ધર્મસૂરિજીના પટ્ટપ્રભાવક શ્રીવિજયજિનેંદ્રસૂરિ થયા છે. તેમના પટ્ટપ્રભાવક વિજયદેવેંદ્રસૂરિજી થયા છે. તેમની વિદ્યમાનતામાં શ્રીવીરવિજયજી મહારાજે બીજી પૂજાઓ બનાવેલી છે.

આ સિવાય ભાવનગર સ્ટેટનો રાજમહેલ પણ જોવા જેવો છે. તેમાં કેટલાંક પ્રાચીન ચિત્રો કલાની દૃષ્ટિએ જોવાજેવાં છે. બહાર નીકળતાં દરવાજાની અંદર જ એક મહાદેવજીના મંદિરની બહાર જૈન મૂર્તિના પરિકરના કેટલાક ખંડિત ભાગો ત્યાં હતા. એક ભાગ ઉપર चंद्रगच्छ સાફ વંચાતું હતું. તેરમી–ચૌદમી સદીનો લેખ હતો. પરિકરના નીચેના ભાગના ત્રણ ટુકડા હતા. આ બધું જલદી જલદી જોઈ અમે ઉપાશ્રયે આવ્યા.

શિહોરમાં સુંદર જિનમંદિર છે. એક મંદિરમાં જ બે વિભાગમાં બે મંદિરો છે. એકમાં મૂલનાયક શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી છે, અને બીજા વિભાગમાં શ્રીઅજિતનાથજી પ્રભુ મૂલનાયક છે. મંદિર ભવ્ય અને દર્શનીય છે. મૂર્તિઓ પ્રાચીન અને મનોહર છે. શ્રીસુપાર્શ્વનાથજી ભગવાનના મંદિરની બહાર સીડી પાસે ઉપર એક નાની દેરી છે, તેમાં પણ એક પાદુકા છે. લેખ છે. લેખ લીધો છે, પણ તેની નકલ અહીં નથી એટલે નથી આપ્યો.

શ્રી અજિતનાથજીના મંદિરના નીચે વ્યાખ્યાનશાળા છે. તેમાં પેસતાં સામે જ તપોગચ્છાધિપતિ શ્રીમૂલચંદજી મહારાજ (મુક્તિવિજયજી ગણિ) ની સુંદર મૂર્તિ છે ખુણામાં ડાબી બાજુ શ્રીમાણીભદ્રજી છે જે ચમત્કારી અને પ્રાચીન છે. અહીં યતિઓની ગાદી છે–હતી. બીજું નાનું ધરમંદિર છે જેનો જીર્ણોદ્ધાર ચાલે છે. ઉપાશ્રય–ધર્મશાળાની બધી સગવડ છે. સ્ટેશન પર ભાવનગરવાળા સદ્‌ગૃહસ્થોએ બંધાવેલી વિશાળ જૈન ધર્મશાળા છે. અહીં ઉતરનાર યાત્રિકોએ શિહોરના મંદિરનાં દર્શન જરૂર કરવાં. પાલીતાણા જનાર દરેક યાત્રિકને શિહોર ગાડી બદલવી પડે છે. સમય મળે તેમણે જરૂર લાભ લેવા જેવું છે. શિહોર ઉપર ખાસ તપગચ્છાધિરાજ શ્રીમૂલચંદજી મહારાજનો ધર્મોપકાર હોવાથી પાઠશાળા વગેરે પણ તેમના નામથી ચાલે છે. શિહોર ખાસ તેમનું ક્ષેત્ર કહેવાય છે. શિહોરની ધર્મભાવના પણ સારી છે. પણ આજે તેમાં જે અનૈક્ય–અપ્રેમ અને સંપનો અભાવ જોવાય છે તે નિકળી જાય તો તેની પ્રાચીન કારકીર્દી શોભે તેમાં સંદેહ નથી. શાસનદેવ સર્વને સદ્‌બુદ્ધિ અર્પો એ જ શુભેચ્છા!

भारतवर्षके बाहर जैनधर्म

लेखकः—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन M. A. Ph. D. लाहौर

यद्यपि जैन और बौद्ध धर्म दोनों ही श्रमण संस्कृतिके भेद हैं, और इनके सिद्धान्त और आचरण भी आपसमें कुछ कुछ मिलते–जुलतेसे हैं, तथापि बौद्ध धर्म तो अपनी जन्मभूमि भारतको छोड़ कर दूर तक देश–देशान्तरोंमें फैल गया है, लेकिन जैनधर्म भारतवर्ष तक ही सीमित रहा है। इसका कारण यह प्रतीत होता है कि जैनधर्मके उपदेष्टा साधु–मुनिराजोंके जीवनके नियम बहुत कठोर होते थे और वे इन पर बड़ी दृढता से चलते थे। वे इनमें शैथिल्य न आने देते थे। ये नियम ऐसे कठिन थे कि विदेशमें इनका पालन करना बड़ा मुश्किल था। इस लिये जैनधर्मका प्रचार भारतके बाहर नहीं हो सका और न भारतके बाहर कोई जैन अवशेष ही मिले हैं। मगर फिर भी श्रावक लोग तो व्यापारके निमित्त देश–देशान्तरोंमें जाया करते थे और वहांके रहने वाले इनके संपर्कमें आते थे। संभव है कि इन श्रानकोंका कुछ न कुछ प्रभाव अन्य देशोंके किसी किसी व्यक्ति पर पड़ जाता होगा। ऐसे एक व्यक्ति हैं अबुल अला जो अरब देशके विख्यात दार्शनिक कवि थे। ये मुअर्रीके रहने वाले थे इस लिये अबुल अला मुअर्रीकेनामसे प्रसिद्ध हैं। इनका जीवन बड़ा निवृत्तिमय था। ये निरामिष आहार करते थे अर्थात् इनको मांस भक्षणका सर्वथा त्याग था। यहा तक कि ये दूध पीनेमें भी पाप समझते थे, क्योंकि दूध तो गाय भैंसके अपने बच्चों के लिये होता है। वे ऐसा दूध लेते थे जो गाय भैंसके बच्चोंके तृप्तिपूर्वक पीलेनेके पीछे बचे। इसी प्रकार वे मधु (शहद) का भी सेवन न करते थे, क्योंकि मधुको मक्खियां अपने लिये बनाती हैं। इसी हेतुसे अण्डे आदिका भी इन्हें परित्याग था। इनका भोजन और वस्त्र इतना सादा होता था कि दूसरा कोई पुरुष इसे खाना और पहिनना पसन्द न करे। वे चमड़ेका जूता पहिननेमें पाप समझते, इसलिये पैरोंमें लकड़ीकी खडाऊं डाला करते। वे जीवरक्षामें बड़े सावधान रहते थे। वे कपडेका प्रयोग बहुत थोडा करते, यहां तक कि नग्न रहना पसन्द करते थे। इनका जन्म सं. १०३० में और मृत्यु सं. ११९५ में हुई।

इस प्रकारके निवृत्तिपरक और दयालु व्यक्तिका अरब जैसे अनार्य देशमें

होना आश्चर्यकी बात है। जर्मन विद्वान क्रेमर और ग्लाजनपका अनुमान है कि जैनधर्मके प्रभावके बिना इस प्रकारका जीवन संभव नहीं। अबुल अलाने अपनी आयुका अधिक भाग बगदादमें व्यतीत किया। वहां बहुतसे जैन व्यापारी रहते थे। उनके संसर्गमें आकर अबुल अलाने मांसभक्षण आदिका परित्याग किया होगा और जीवों पर दया करना सीखा होगा।[१]

अरबके अतिरिक्त चीनी तुर्किस्तानमें भी जैनधर्मके अस्तित्वका अनुमान किया गया है। एन. सी. महेताके आधार पर सी. जे. शाह लिखते हैं—"चीनी तुर्किस्तानके गुफा–मन्दिरोंमें जैन घटनाओंके भी चित्र बनाये जाने लगे थे"।[२] एन सी. महेताके कथन का आधार है ए फ़ान ल. कोकका ग्रन्थ जिसमें मध्य एशियाके बौद्ध अवशेषोंका वर्णन है।[३] इसके तीसरे भागमें एक चित्र (नं. ४) दिया है, और पृ. ३० पर उसके विषयमें लिखा है कि यह चित्र जैनधर्मकी दिगम्बर संप्रदायसे संबन्ध रखता है, जो इसकी दो मुख्य संप्रदायोंमेंसे एक है।

यह चित्र २७ इंच ऊंचा और ८ इंच चौड़ा है। एक हज़ार बरस से अधिक पुराना है, और हरी–लाल भूमि पर नीले रंगसे बना है। इसका सिर खण्डित हो चुका है। चित्रित व्यक्ति अपने पादाग्रों पर खडा है जैसा कि नृत्य करते समय किया जाता है। दाईं टांग आगे लाकर बाईं ओर कर दी है। इससे पैरोंका व्यत्यय हो गया है अर्थात् दायां पैर बाईं ओर और बायां पैर दाईं ओर आ गया है। इसके कटि–प्रदेशमें मेखला के चिह्न भी दिखाई दे रहे हैं। सबसे विचित्र बात यह है कि चित्रित व्यक्ति बिलकुल नग्न है और उसके लिङ्गको वेधन करके उसमें धातुका मोटा छल्ला डाला हुआ है जैसा कि भारतके कई तपस्वी किया करते थे।

अब उपर्युक्त वर्णन वाले इस चित्रको किसी प्रकार जैनधर्मसे संबन्धित

---

१. H. V. Glasenapp : **Der Jainismus,** Berlin, 1925. pp. 455-56.

२. Chimanlal J. Shah : **Jainism in northern India,** Bomby, 1932. p 194.
Nanalal Chamanlal Mehta : **Studies in Indian Painting,** Bombay, 1926. p. 2.

3. A. von Le Coq : **Die Buddhistische Spaetantike in mittelasien,** Band III **Die Wandmalereien,** Berlin, 1924.

नहीं कर सकते । अतः हम कह सकते हैं कि भारतसे बाहर अभीतक जैनधर्मका कोई अवशेष नहीं मिला।

जबसे जैन लोग यूरोप और अमरीकामें जाने लगे हैं तबसे वहां भी कुछ व्यक्ति जैनधर्मको पालने वाले हो गये हैं। सं० १९५० में श्रीयुत् वीरचंद राघवजी गांधी "वर्ल्ड्ज़ कांग्रेस ऑफ़ रिलिजन्ज़" में, जो अमरीकाके चिकागो नगरमें भरी थी, जैनधर्मके प्रतिनिधि बन कर गये। कांग्रेसकी समाप्ति पर गांधीजीने अमरीकामें भ्रमण किया और वहां कई स्थानों पर जैनधर्मके विषयमें व्याख्यान दिये। अमरीकामें "गांधी फिलोसाफ़िकल सोसायटी" की स्थापना हुई। फिर सं० १९५२ में गांधीजी इंग्लैंड गये। वहां उनके संसर्गसे मि० हर्बर्ट वारनने जैनधर्म अङ्गीकार किया। सं० १९८२ में इन पंक्तियोंका लेखक भी इंग्लैंडमें था और दो तीन वार मि० वारनसे मिला। इनसे मिलकर बहुत आनन्द प्राप्त हुआ क्योंकि वारन महोदय बड़े भद्रप्रकृति हैं। इन्होंने जैनधर्म पर एक पुस्तक भी लिखा है। इन्होंने मांस और मदिराका सर्वथा परित्याग किया हुआ है। सं० १९७० में श्रीयुत जगमंदरलाल जैनीके उद्योगसे लंदनमे "महावीर ब्रदरहुड" और "जैन लिट्रेचर सोसायटी" की स्थापना हुई। कई बरस तक बा० चम्पतराय जैन यूरोपमें जैनधर्म पर लेकचर देते रहे। इस प्रयत्नका फल यह है कि हर्बट वारन के अतिरिक्त अलैग्जैंडर गार्डन, मिसिज एथल गार्डन, लुई डी सेन्टर आदि कई अंग्रेज व्यक्ति जैनधर्मको पालने वाले हो गये हैं।

चीन, जापान आदिकी जनताको जहां बौद्ध धर्मका इतना प्रचार है, जैनधर्मका परिचय करानेकी आवश्यकता है।

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખકઃ—શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

શ્રીશાંતિનાથજીના ગભારામાં મૂળનાયક તરીકે શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનની સંવત્ ૧૫૩૬ ની સાલના લેખવાળી ધાતુની મોટી (પંચતીર્થ) મૂર્તિ બિરાજમાન છે, મૂળનાયકનો લેખ પાછળના ભાગમાં હોવાથી બરાબર વાંચી શકાતો નથી. મૂળનાયકની પલાંઠી પર નીચે પ્રમાણેના અક્ષરો વાંચી શકાય છેઃ—

॥ सं० १५३६ वर्षे फा० सु० [३] दिने श्रीशांतिनाथ ॥

મૂળનાયકની મૂર્તિ ઉપરાંત બાકીની ત્રણે દિશાઓમાં એકેક જિનપ્રતિમા છે, અને આ ચારે જિનપ્રતિમાઓ, ફરતી સમવસરણની આકૃતિમાં બિરાજમાન છે. ખરેખર ગભારાની અંદરનું આ સમવસરણ પણ શિલ્પકલાનો સુંદર નમુનો છે. સમવસરણના ઉપરના ભાગમાં નાનું સરખું શિખર પણ છે. શિખરના ઉપરના ભાગમાં ઘુમટની છતમાં જુદી જુદી જાતનાં અપ્સરાનાં વાદ્યો સહિત નૃત્ય કરતાં બાર સ્વરૂપો છે અને તે બારે અપ્સરાનાં રૂપોની નીચે (૨) શ્રી સંભવનાથજીના દેરાસરની માફક જ બાર બીજાં જુદાં જુદાં ગાંધર્વોનાં સ્વરૂપો છે. આ છતનો ખાસ ફોટો લેવા જેવો છે.

મૂળનાયકના ગભરાની પાષાણની મૂર્તિઓ પૈકી બાર મૂર્તિઓપરના નાના નાના લેખો જે વાંચી શકાય તેવા છે તે આ પ્રમાણે છેઃ—

1. **जेता पुण्यार्थं**
2. **सा० कीता भा० करणी पुण्यार्थं**
3. **सा० लखा भा० हस्तू पुण्यार्थं**
4. **श्रीशांतिनाथ सा० मन्ना सा० देवदत्त**
5. **॥ सं० १९०८ मि । माघ सुदि**
6. **॥८०॥ संवत १५३६ श्रीविमलनाथ बिं [०] श्रीजिनचंद्रसूरिः ॥**
7. **सं० १५१८ वर्षे ज्येष्ट वदि ४ सं० विजा भार्यया भूरि**
8. **श्रीसुविधिनाथ बिंबं का० सा० सोनूमल**
9. **परीखि काजा सा० पूजा**
10. **श्रा० अपू कारित**
11. **श्रा० कान्ही**
12. **कुंपा भा० कुपू पुण्यार्थं**

ઉપરોક્ત બાર પ્રતિમાઓ સિવાય એક ચરણપાદુકા પણ છે અને તેના ઉપર નીચે પ્રમાણેનો લેખ છેઃ—

संवत् १५३६ वर्षे फा० सु० ५ दिने श्रीऊकेशवंशे संखवाल गोत्रे सा० आपमल्ल पुत्र सा० पेथा पुत्र सं० आसराज भार्या गेलमदे नाम्ना पुत्र सं० खेता पुत्र सं० वीदा नोडादि युतया श्रीआदिनाथपादुकायुग्म कारयामास। प्रतिष्ठितं श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिपट्टे श्रीजिनचंद्रसूरिभिः॥ संवत् १५३६ वर्षे फागुणसुदि ३ श्री आदिनाथनी पादका बाई गेली कारितां

(૫) શ્રી અષ્ટાપદજીનું દેરાસરઃ—

આ દેરાસર ઉપરોક્ત (૪) શ્રી શાંતિનાથજીના દેરાસરની નીચેના ભાગમાં આવેલું છે. દેરાસરમાં પેસતાં ડાબા હાથ તરફથી ભમતી શરૂ થાય છે. ભમતીમાં ૭૩ પીળા પાષાણની, ૫ સફેદ આરસની અને ૧ કાળા પાષાણની મળીને કુલ ૭૯ નાની મોટી પાષાણની જિન-પ્રતિમાઓ છે. આ દેરાસરના મૂળનાયકના બંને બાજુના મંડોવરોમાં સુંદર શિલ્પો કોતરેલાં છે. ભમતીમાંની કેટલીક મૂર્તિઓ પર નાના લેખો કોતરેલા છે, જે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

१. **सं. १५३६ व० फा० सु० ३ ऊकेशवंशे श्रे० रो......प्र० जिनचंद्रसूरिभिः**
२. **भा० मांणिक सिवदत श्रीशीतलनाथ**
३. **प० गुणराज कारिता शिवराज**
४ **श्रीअजितनाथ अमरीपुण्यार्थं**
५. **सं ॥ १९२८ का मि। माघ सुदि १३ गुरौ श्रीमुनिसुव्रतजिनबिंबं ....प्र। भ। श्रीजिनमुक्तिसूरिभिः करापितं...**
६. **॥ सं० १५३६ वर्षे फागुण सुदि ३ दिने श्रीवरहुडियागोत्रे सा० खीमा पुत्र सा० धरमा भार्या (2) मीडादेऊ पुत्र गढमल्ल धरमा नाम्ना निज भार्या पुण्यार्थे श्रीमहावीरबिंबं कारितं। प्रतिष्ठितं। श्रीवृह (3) श्रीरत्नाकरसूरिपट्टे श्रीमेरुप्रभसूरिभिः॥ शुभं॥**

ભમતીમાંથી ફરીને સભામંડપમાં અવાય છે. સભામંડપના ચાર થાંભલાઓની વચ્ચે વચ્ચે તોરણો આવેલાં છે. સભામંડપમાંથી ગભારામાં જતાં બહારની બાજુના ડાબા હાથ તરફ પીળા પાષાણની કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમા, ૧ પીળા પાષાણની પદ્માસનસ્થ જિન-મૂર્તિ, ૧ સફેદ આરસની મૂર્તિ તથા ૧ કાળા પાષાણની જિનપ્રતિમા આવેલી છે. આ બંને કાયોત્સર્ગસ્થ જિનપ્રતિમાઓને ફરતી બીજી અગિયાર અગિયાર જિનપ્રતિમાઓ છે. આ પ્રમાણે બંને મળીને ચોવીશી થાય છે. આ ચોવીશીના બંને કાઉસગીયાપર નીચે પ્રમાણે લેખ છેઃ—

(1) **संवत् १५८२ वर्षे फागुण वदि ६ दिने सोमवारे**
(2) **श्रीसुपार्श्वबिंबं कारितं सं० माला पुत्ररत्न सं० पूनसी**
(3) **केन पुत्रादि परिवारयुतेन स्वश्रेयसे प्रति [०]**

ગભારામાં પેસતાં જમણા હાથ તરફ બહારની બાજુ પીળા પાષાણની ૧ ચોવીશી,

૧ સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ, તથા ચાર પીળા પાષાણુની પદ્માસનસ્થ જિન-પ્રતિમાઓ છે.

ગભારાની અંદરના ભાગમાં અનુક્રમે સાત, પાંચ, સાત અને પાંચ મળીને ચારે દિશામાં કુલ ૨૪ સફેદ આરસની જિનપ્રતિમાઓ છે તથા ૨ પીળા પાષાણુની અને ૨ સફેદ આરસની મળીને કુલ ૪ ગુરુમૂર્તિઓ છે. આ દેરાસરના મૂળનાયક કુંથુનાથ ભગવાન છે, પરંતુ પરંપરાથી આ દેરાસર અષ્ટાપદજીના દેરાસરના નામથી પ્રસિદ્ધ હોવાથી મેં પણુ તે જ નામ રાખ્યું છે; બાકી શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ જોતાં ૨૪ જિનપ્રતિમાઓનો ક્રમ સાત, પાંચ છે તે બરાબર નથી, પરંતુ ચાર, આઠ, દસ અને બે એ પ્રમાણે ૨૪ જિનપ્રતિમા-ઓનો ક્રમ હોવો જોઈએ. ગભારાની અંદરની ભરતીમાં આપણા ડાબા હાથથી ગણતાં સૌથી પ્રથમ પીળા પાષાણુની ચોવીસી આવે છે, જેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છેઃ —

॥८०॥ संवत् १५३६ वर्षे फागुण सुदि ३ दिने श्रीऊकेशवंशे श्रीसंखवाल-गोत्रे सा० मणगद पु० सा० जयता भार्या कपूराई श्राविकया कारि०प्रतिष्ठिता श्री खरतरगच्छे श्री जिनभद्रसूरिपट्टे श्रीजिनचंद्रसूरिभि.

ઉપરોક્ત ચોવીસીની જોડે બીજા નંબરે બાવન જિનેશ્વરનો પટ્ટ છે, જેની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છે—

(1) **॥८०॥ संवत् १५३६ वर्षे फागुण सुदि ३ दिने श्रीऊकेशवंशे कूकडा-चोपडागोत्र सा० पांचा भा० रूपादे पु० सं० लाखण भा० लखमादे पु** [–]

(2) **ण्यार्थं पुत्र सं० शिखरा सं० समरा सं० माला सं० मुहणा सं० सुहणा सं० कुरपाल सुश्रावकैः त्रिपंचाशद्जिनालयपट्टिका कारिता प्रतिष्ठिता श्रीखरत** [–]

(3) **रगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिपट्टालंकारे श्रीजिनचंद्रसूरिराजैः तत्शिष्य श्रीजिनसमुद्रसहितैः ॥ श्रीजेसलमेरुमहादुर्गे ॥ श्रीदेवकर्णराज्ये ॥**

બાવન જિનેશ્વરના પટની પછી અનુક્રમે એક સફેદ આરસની તથા ચાર પીળા પાષાણુની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, પછી બોંતેર જિનનો પીળા પાષાણુનો પટ તથા પીળા પાષાણુની ચોવીસીનો બીજો પટ આવેલો છે, જેની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છેઃ—

(1) **सं० १५३६ फागुण सु० ३ सं० लाखण पुत्र सं० समरा भा०**

(2) **मेघाई पुण्यार्थं चतुर्विंशतिजिनपट्टः का० प्र० खरतरगच्छे श्रीजिन-चंद्रसूरिभिः ॥**

ઉપરોક્ત ચોવીશ જિનના પટ પછી પીળા પાષાણુની ૬ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, પછી અનુક્રમે ત્રીજો ચોવીશ જિનનો પટ તથા પીળા પાષાણુની ૧૬ અને સફેદ આરસની બે પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે, અને ૧ ધાતુની પંચતીર્થ છે.

આ પ્રમાણે આ દેરાસરમાં કુલ બહારની ભમતીમાં ૭૯, ગભારાની ડાબી બાજુએ ૫, ગભારાની જમણી બાજુએ ૫, ગભારાની ભરતીમાં ૩૦ અને ગભારાના મૂલનાયકની ૨૪ મળીને કુલ ૧૪૩ પાષાણુની જિનપ્રતિમાઓ, ૧ ધાતુની પંચતીર્થ, ૪ પાષાણુની

ગુરુમૂર્તિઓ, ૪ પાષાણની ચોવીશીઓ, ૧ બાવન જિનનો પાષાણનો પટ તથા ૧૭૨ જિનનો પાષાણનો પટ આવેલાં છે.

આ દેરાસરમાંથી બહાર નીકળીએ એટલે તેની સંગોસંગ યાત્રાળુઓને સ્નાન કરવાની વિશાળ જગ્યા આવે છે, જ્યાં બારે મહિના પૂજા કરવા માટે ઠંડા તથા ગરમ પાણીની સગવડ રાખવામાં આવે છે.

સ્નાન કરવાની ઓરડીની સામે જ અને શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાંથી બહાર નીકળતાં આપણા ડાબા હાથ તરફ અને કિલ્લા પરથી શ્રીપાર્શ્વનાથજીના દેરાસરમાં જતાં આપણા જમણા હાથ તરફ અનુક્રમે (૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનું તથા (૭) શ્રીચંદ્રપ્રભુ સ્વામીજીનું દેરાસર આવે છે.

(૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનું દેરાસર:—

આ દેરાસરના સભામંડપમાં બાર થાંભલાઓ છે. આ થાંભલાઓની વચ્ચે તોરણો નથી. ભમતીમાં આપણા ડાબા હાથ તરફથી જતાં પીળા પાષાણનો બોંતેર જિનનો પટ આવેલો છે, જેની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છે:—

(1) **[सं] १५३६ वर्षे फागुण सुदि ५ दिने श्रीऊकेशवंशे गणधरगोत्रे सं० सचा भार्या श्रा० सिंगारदे पुत्र सं [देव–] सिवेन पुत्र सा० रिणमा सा० भुणा सा० सहणा सा० महणा पौत्र**

(2) **[–] दा [सा०] मेघराज। जीवराज सहितेन भा० अमरी पुण्यार्थं पट्टिकाकारि प्रतिष्ठिता..................श्रीजिनचंद्रसूरिभिः ॥ शुभं ॥**

આ ચોવીસ જિનના પટ પછી બીજી ૩૯ નાની મોટી પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે, પછી પીળા પાષાણનો મોટો એક સત્તરિસય પટ છે, પછી પાછી બીજી ૮ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે અને છેલ્લો ૭૨ જિનનો (અતીત, અનાગત અને વર્તમાન ચોવીશીઓનો) પીળા પાષાણનો પટ આવેલો છે. આ પ્રમાણે ભમતીમાં કુલ ૭૧ જિનપ્રતિમાઓ, બે ૭૨ જિનના પટ, ૧ વીશ વિહરમાનનો પટ, ૧ ચોવીશ જિનનો પટ અને ૧ પીળા પાષાણનો સત્તરિસય પટ આવેલાં છે. આ દેરાસરના શિખરના મંડોવરોનાં રૂપો ખાસ જોવા લાયક છે. ભમતીમાં આપણી જમણી બાજુના ઓટલાની કોર પર આ પ્રમાણે લેખ છે:—

संवत् १५२६ वरषे फागुण सुदि ५ दिने ऊकेशवंशे धाडीवार गोत्रे सं० रहीआ सं० देवलदे पुत्र

આ દેરાસરના મૂલનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના ગભારામાં પેસતાં ઉપરના બારસાખમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ ત્રણ સુંદર મૂર્તિઓ કોતરેલી છે. મૂળનાયકની આગળના ભાગમાં સુંદર સફેદ આરસનું તોરણ છે, તે શિલ્પકલાના સુંદર નમુના સમું છે અને તેમાં ૨૪ જિનપ્રતિમાઓ નાની નાની પદ્માસનસ્થ કોરેલી છે. આ તોરણનો ખાસ ફોટો લેવા લાયક છે. ગભારામાં મૂળનાયક સિવાય બીજી ૭ પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિઓ તથા બે ઊભી કાયોત્સર્ગસ્થ પીળા પાષાણની જિનપ્રતિમાઓ,

૧ ધાતુની પંચતીર્થી તથા નાની ચાંદીની ડબ્બીમાં કોતરેલી સુંદર ચાંદીની ૧ નાની જિનપ્રતિમા છે. આ પ્રમાણે ગભારામાં નાની મોટી કુલ ૧૨ જિનપ્રતિમાઓ બધી મળીને છે. મૂળનાયકના ગભારાને ફરતી ભીંતોના ગોખલામાં બીજી ત્રણ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ છે. ગભારાને ફરતી ભમતીમાં બીજી ૫૬ જિનપ્રતિમાઓ તથા નીચેના ભાગમાંની બે મલીને કુલ ૫૮ જિનપ્રતિમાઓ ગભારાની બહારની ભમતીમાં છે. ગભારામાં પેસતાં બંને બાજુએ પીળા પાષાણની માનુષી આકારની ચક્રવર્તી ભરતની તથા ક્ષમાશીલ બાહુબલીજીની સુંદર મૂર્તિઓ કાયોત્સર્ગસ્થ મુદ્રાએ ઊભેલી છે, જે બંનેના ફોટા લેવા લાયક છે. વળી ગભારાની બહાર અને રંગમંડપમાં જમણી બાજુએ પીળા પાષાણના હાથી ઉપર આરૂઢ થએલાં મારુદેવી માતાની મૂર્તિ તથા ડાબી બાજુએ પીળા પાષાણનું સુંદર સમવસરણ આવેલું છે. આ બધા ભાવો બહુ જ સુંદર રીતે શિલ્પીએ પીળા જેસલમેરી પાષાણમાં ટાંકણાંથી ઉતારેલાં છે. સમવસરણમાં ચારે બાજુ એકેક ઋષભદેવ પ્રભુની જિનમૂર્તિ પદ્માસનસ્થ બિરાજમાન છે.

મૂળનાયક શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનો લેખ પાછળ હોવાથી વાંચી શકાતો નથી. માત્ર સંવત્ અને તિથિ વંચાય છે, જે આ પ્રમાણે છેઃ

संवत् १५३६ वर्षे फागुण सुदि ५

મૂળનાયકની જમણી બાજુએ ઊભેલા કાઉસગીઆની નીચે આ પ્રમાણે લેખ છેઃ—

संवत् १५३६ वर्षे फागुण सुदि ५ दिने गणधरचोपडागोत्रे सं०

મૂળનાયકની ડાબી બાજુએ ઊભેલા કાઉસગીઆની નીચે આ પ્રમાણેનો લેખ છેઃ—

(1) ॥ **संवत् १५३६ फागु० सु० ५ दिने श्रीऊकेशवंशे गणधरगोत्रे सं०**
(2) **सच्चा पुत्र सं० धर्मा० भा० धारलदे पुत्र सं० लाखाकेन पु० रत्नायुते** [–]
(3) **न भा० लाछलदे पुण्यार्थं श्रीसुपार्श्वबिंबं कारितं प्रतिष्ठि** [–]
(4) **तं श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिपट्टे श्रीजिनचंद्रसूरिभिः** ॥
(5) **श्रीजिनसमुद्रसूरिभिः**

આ બધા લેખો ઉપરથી આ દેરાસરની પ્રતિષ્ઠા સંવત્ ૧૫૩૬ના ફાગણ સુદિ ૫ ના થએલી હોય એમ લાગે છે.

(ચાલુ)

નિહ્નવવાદ

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

[૪]

"આ શ્યામવસ્ત્ર પહેરાવીને તિરસ્કારપૂર્વક કોને નગરપાર કરવામાં આવે છે?" એક નાગરીકે અન્ય નાગરીકને પૂછ્યું.

"તમને ખબર નથી? રાજસભામાં ગઇ કાલે જૈન મુનિ સાથે પેલા પરિવ્રાજકને વાદ થયો હતો, તેમાં તે પરાજિત થયો ને તેને નગરપારની સજા થઇ."

"તે તો સભામાં ઉપદ્રવ મચાવતો હતો ને?"

"હા, ઉપદ્રવ તો ખૂબ મચાવ્યા, પણ કાંઇ ફાવ્યો નહિ. તમે ત્યાં આવ્યા ન હતા?"

"હું આવ્યો હતો પણ આ ઉપદ્રવની શરૂઆત થયા પછી થોડા સમયે ચાલ્યો ગયો."

"તમે ક્યારે નિકળી ગયા?"

"હું પેલા ઊંદરોનો ઉપદ્રવ થયો ત્યારે ઊઠી ગયો. પછી શું થયું?"

"પછી તો એવાં જ જુદાં જુદાં તોફાનો થયાં. તે સર્વનો પ્રતિકાર મહારાજે કર્યો. બધામાં તે નિષ્ફળ થયો, એટલે ખૂબ ક્રોધમાં ભરાઇને તેણે એક ગધેડીને બોલાવી."

"ત્યારે તો તેણે ગર્દભી વિદ્યાનો ઉપયોગ કર્યો હશે! એ વિદ્યા બહુ બળવાળી ગણાય છે. કહેવાય છે કે તે ગધેડી ભૂંકે તો તેનો અવાજ સાંભળવા માત્રથી મોટાં મોટાં સૈન્યોનો પણ નાશ થઈ જાય છે.[1] પછી તે ગધેડીએ આવીને શું કર્યું?"

"તે ગધેડી મહારાજ પાસે આવીને તેમના ઉપર મૂત્ર ને વિષ્ટા કરવા જતી હતી, પણ એટલામાં તો મહારાજે ઓઘો ફેરવીને તેના માથામાં એવો તો માર્યો કે તે તરત જ પાછી ફરી ગઈ."

"સારું થયું. નહિ તો સાંભળવા પ્રમાણે ગધેડી જેના ઉપર મૂત્ર ને વિષ્ટા કરે તેનું શરીર સડીને ખવાઈ જાય. અને એનું એવી સ્થિતિમાં મરણ થાય કે તે જોયું પણ ન જાય. પછી તે ગધેડી પાછી ફરીને ક્યાં ગઇ?"

---

૧. શ્રી કાલિકાચાર્યના બહેન, નામે સરસ્વતી સાધ્વી થયાં હતા. તે ઘણાં રૂપવતી ને સૌન્દર્યવતી હતાં. તેમનાં રૂપસૌન્દર્યથી મોહિત થઇને કામી ગર્દભિલ્લરાજાએ તેમને અન્તઃપુરમાં પકડી મંગાવ્યાં. આ અનર્થની શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજને ખબર પડતા એવા દુષ્ટને દંડ દેવાનું તેમને મન થયું. સૈન્ય મેળવી યુદ્ધ કરવા મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. રાજાએ કિલ્લાના દરવાજા બંધ કર્યા. ને ગર્દભી વિદ્યાના બળે ગધેડીને બોલાવીને કિલ્લા ઉપર મોકલી. તે ગધેડીએ ભૂકવાને મોં પહોળું કર્યું કે તરત સૈનિકોએ બાણથી તેનું મોં ભરી દીધું. એટલે તેનો અવાજ બહાર ન નીકળી શકયો. આખર ગધેડી પાછી ફરી ને ગર્દભિલ્લ રાજા ઉપર વિષ્ઠા ને મૂત્ર કરી ચાલી ગઇ. શ્રી કાલિકાચાર્ય મહારાજે તેને પકડયો અને સાધ્વીને મુક્ત કરાવી અનર્થપરમ્પરાને પ્રશાન્ત કરી. અને છેવટે પોતે પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થઇ આત્મસાધનમાં ઉજમાળ બન્યા.

"તે ગર્દભી પાછી ફરીને પરિવ્રાજક પાસે આવીને તેના ઉપર મૂત્ર વિષ્ટા કરીને ચાલી ગઇ. પછી સભાપતિ રાજા વગેરેથી અવહેલના કરાતો પરિવ્રાજક નગર બાર કરાયો."

"ખરેખર, પ્રતિવાસુદેવનું ચક્ર જે પ્રમાણે પોતાનું જ વિનાશક થાય છે, તે પ્રમાણે આ વિદ્યા પણ જે કાર્ય માટે વાપરી હોય ત્યાં જો નિષ્ફળ થાય તો મૂકનારને મારે. અરેરે! બાપડા પરિવ્રાજકની બહુ ખરાબ સ્થિતિ થઇ. કેટલું અભિમાન હતું? ક્ષણમાં બધું બદલાઈ ગયું."

"બીજું શું થાય? વગર વિચાર્યું મિથ્યાભિમાન માણસને ઊંચે ચડાવીને એવું તો પછાડે છે કે તેનું નામનિશાન પણ રહેવા દેતું નથી."

"સાંભળ્યું કે આ વિજયથી મહારાજને ઘણું સન્માન મળ્યું, ને તેમનો યશ બહુ વધ્યો છે."

"એ તો સારું જ થયું છે. પણ મહારાજ હજુ એટલા પ્રૌઢ થયા નથી તેમને મળેલ આ માનનો દુરુપયોગ ન થાય તો સારું. તેઓ આગળ વધે ને આવી વિદ્વત્તા ફેલાવે તો આપણે ગૌરવ લેવા જેવું છે."

"એમાં શું? આપણા રાજ્યમાં એવા વિદ્વાનો વસે એ આપણને અને રાજ્યને અભિમાનનો વિષય છે. વળી હજુ સુધી હું જીવ ને અજીવ એ બે જ પદાર્થ છે એમ જ સમજતો, પણ આ મહારાજનું કથન સાંભળ્યા પછી મારો એ ભ્રમ દૂર થયો ને નોજીવ પણ છે એ સમજાયું."

"હા, મારા પણ સાંભળવામાં અત્યાર સુધી એ નહોતું આવ્યું, મહારાજે એ નવીન જ બતાવ્યું."

શ્રીરોહગુપ્તે પરિવ્રાજકને વાદમાં પરાજિત કરીને તેની દુષ્ટ વિદ્યાઓને બલહીન કરી એટલે તેણે ગર્દભી મહાવિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો. શ્રીરોહગુપ્તે પોતાના ગુરુમહારાજે મંત્રીને આપેલ ઓઘાથી તેને પણ વ્યર્થ કરી એટલે ઉપાયહીન થઈ પરિવ્રાજક સંપૂર્ણ પરાસ્ત થયો ને રાજાએ તેને નગર બાર કર્યો. ને શ્રીરોહગુપ્તને ખૂબ માનપૂર્વક વિજયી જાહેર કર્યા. ઉપરની નાગરીકોની વાતચિતથી એ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

[૫]

આજ અન્તરંજિકા નગરીમાં ઘરઘર ઉત્સવ છે. જૈનો અને જૈનેતરો સર્વે શ્રીરોહગુપ્તના વિજયથી આનન્દિત થયા છે. શ્રીરોહગુપ્તને મોટા ઉત્સવપૂર્વક રાજસભાથી ઉપાશ્રયે લાવ્યા. તેમના ગુરુમહારાજશ્રીએ વાદમાં વિજય મેળવવા માટે તેમને ખૂબ શાબાશી આપી, ને પછી વાદનો વૃત્તાન્ત પૂછ્યો તે આ પ્રમાણે—

"રોહગુપ્ત! વાદની શરૂઆત કોણે કરી હતી?"

"જી, રાજ્ય તરફથી વાદ શરૂ કરવા સૂચન કરાયું એટલે તે કંઇ પણ બોલ્યો નહિ ત્યારે મેં કહ્યું 'પૂર્વપક્ષ કરો' એટલે તેણે પૂર્વપક્ષ કર્યો."

"શા વિષયમાં તેણે પૂર્વપક્ષ કરેલ."

"જી, જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે. તેનું તેણે સ્થાપન કર્યું."

"ત્યારે તો તેણે આપણને અભિમત સત્ય સિદ્ધાન્તનો પક્ષ લીધો. પછી તેં શું કર્યું?"

"જી, મેં દ્વિરાશિનું ખંડન કરીને ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું."

"પછી ફરી તેણે દ્વિરાશિનું મંડન કરી તારો વિરોધ કર્યો હશે ને?"

"હાજી, તેણે ત્રણ રાશિનું સામાન્ય ખંડન કર્યું. વળી મેં સ્થાપના કરી. એમ થોડો સમય પરસ્પર વાદ ચાલ્યો પણ છેવટ જ્યારે મેં તેનું સચોટ ખંડન કરી ત્રણ રાશિનું મંડન આબાદ કર્યું એટલે તે બોલતો જ બંધ થઈ ગયો."

"પછી શું થયું?"

"પછી તો તેણે દુષ્ટ વિદ્યાઓનો ઉપયોગ કર્યો, ને મેં તે સર્વ વિદ્યાઓનો આપશ્રીના પસાયથી પ્રતિકાર કર્યો એટલે તેમાં પણ તે ન ફાવ્યો."

"સારું થયું. પણ વાદમાં વિજય મળ્યા પછી તેં ખુલાસો કર્યો કે નહિ કે આ ત્રણ રાશિનું મેં જે સ્થાપન કર્યું છે તે ફક્ત આ પરિવ્રાજને પરાજિત કરવા માટે કરેલ છે. પણ વાસ્તવિક તો બે રાશિ જ છે."

"નાજી. એવો ખુલાસો મેં નથી કર્યો."

"તારે એવો ખુલાસો કરવો જોઇતો હતો. તારા ખુલાસા વગર તારા બોલવાથી કેટલાએક ત્રણ રાશિને સત્ય માની બેસે તો અનર્થ થાય. ઠીક હજુ શું બગડી ગયું છે? આવતી કાલે સભામાં જઇ ખુલાસો કરી આવજે"

"જી. એમાં અનર્થ શું થાય? મને હવે એવો ખુલાસો કરવાની જરૂર જણાતી નથી. વળી એવું કહેવાથી મારા વચનનું બહુમાન ઘટે ને મારી લઘુતા થાય."

"એમાં લઘુતા શું થાય? ઉલટું આપણે સત્ય માર્ગને અનુસરીએ છીએ ને આગ્રહવાળા નથી એવી છાપ પડે. અને સ્પષ્ટીકરણ ન થાય તો વાદીને પરાજય પમાડવા આમ કહેવાય છે એવું ન સમજનારા ત્રણ રાશિને સત્ય માની બેસે તો આપણાથી મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ થાય, માટે જરૂર ખુલાસો કરી આવવો."

"જે સભામાં મેં ત્રણ રાશિની સ્થાપના કરી ત્યાં જ જઇને મારે મુખે મારું કથન મિથ્યા છે ને પરિવ્રાજની માન્યતા તથ્ય છે એવું કહું તો મારું ગૌરવ શું રહે? મારાથી એવું બની શકશે નહિ."

"તારાથી એ ન બની શકે તો તું મિથ્યાત્વની પુષ્ટિ કરે ને હું તે ચલાવી લઉં તે મારાથી પણ બની શકશે નહિ. વળી તારે ક્યાં એમ કહેવું છે કે 'મારું કથન મિથ્યા છે ને પરિવ્રાજકનું સત્ય છે.' તારે એમ ખુલાસો કરવો કે બે રાશિ સત્ય છે ને ત્રણ રાશિ અસત્ય છે. મેં અમુક કારણસર ત્રણ રાશિનું મંડન કર્યું હતું, પણ તે યથાર્થ નથી. આ તો આ છે. પણ કોઇ વખત એવો જ પ્રસંગ આવે કે જેમાં કોઇ આવા જ વાદી આપણને અભિમત આત્મા–કર્મ–મુક્તિ વગેરે પદાર્થોનું મંડન કરે ને આપણે તે સર્વનું ખંડન કરીએ ને છેવટ આપણો વિજય થાય એટલે એ સાચું કર્યું છે તેનો ખુલાસો કરવાથી આપણે હલકા પડીએ છીએ એવું થોડું છે? વાદમાં વિજય તો બુદ્ધિનો થાય છે, સત્ય સિદ્ધાન્તનો થોડો થાય છે? તું સત્ય સિદ્ધાન્તને બતાવતો હો ને તારાથી વિશેષ પ્રતિભાશાળી કોઇ સામે હોય તો તારું સર્વ ખંડન કરી નાખે ને વિજયી થાય એથી એ સત્ય, એમ થોડું માની લેવાય? માટે આપણે ખુલાસો જરૂર કરી આવવો જ જોઇએ. ન કરી આવીએ તો દોષિત થઇએ."

"જી. આપનું કહેવું યથાર્થ છે, પણ મેં તદ્દન મિથ્યા મંડન કર્યું હોય તો ખુલાસો કરવાની જરૂર રહે. આ તો અપેક્ષાથી ત્રણ રાશિ સંભવી શકે છે, તો સત્ય વચનનો ખુલાસો કરવાની શી જરૂર?"

"કોઇ પણ રીતે ત્રણ રાશિ ન સંભવે. નોજીવ નામની કોઇ જુદી વસ્તુ જગતમાં હોય તો ને? અપેક્ષાથી ત્રણ રાશિ સંભવે છે એ તારી માન્યતા મિથ્યા છે."

"ગુરુજી, યુક્તિ અને આગમ બન્નેથી ત્રણ રાશિ સિદ્ધ થાય છે તો આપ શા માટે તેનો નિષેધ કરો છો? આમાં આપની ભૂલ થાય છે."

"તારો એ ભ્રમ છે. વાદમાં વિજય મેળવવા માટે તેં ત્રણ રાશિનું સ્થાપન કર્યું એટલે તને મિથ્યા આગ્રહ બંધાયો છે. ત્રણ રાશિ છે જ નહિ."

"મારો એ ભ્રમ નથી, હું ત્રણ રાશિ સિદ્ધ કરવા તૈયાર છું."

"સારુ, જો તને ત્રણ રાશિની માન્યતાનો આગ્રહ હોય તો સિદ્ધ કરજે. પણ હજુ હું તને સમજાવું છું કે એ માન્યતા છોડી દે, તેમાં તારું હિત છે. પાછળથી તને પસ્તાવો થશે."

વાદીનો વિજય કરીને આવ્યા પછી રોહગુપ્તને તેમના ગુરુજીએ સઘળા સમાચાર પૂછ્યા તેમાં ત્રણ રાશિનો પક્ષ લઇ રોહગુપ્તે વાદીને હરાવેલ તે સમ્બન્ધી ખુલાસો કરવા ગુરુમહારાજે તેમને સૂચવ્યું. રોહગુપ્તે તે સૂચનાની અવગણના કરી. ઘણી રીતે સમજાવ્યા છતાં રોહગુપ્ત ન સમજ્યા એટલે શ્રીગુપ્તસૂરિજી મહારાજ આ અનર્થ ન વધે અને ત્રિરાશિની માન્યતા વિશેષ ન ફેલાય તે માટે વિશિષ્ટ પગલાં લે છે.

[૬]

"શુ આચાર્ય મહારાજશ્રી અને રોહગુપ્ત મહારાજ વચ્ચે રાજસભામાં વાદ થવાનો છે, એ વાત સાચી છે?" ગામમાં આ પ્રશ્ન ચર્ચાતો હતો.

"હા. શ્રી રોહગુપ્ત મહારાજ પરિવ્રાજક સાથેના વાદમાં જ બોલ્યા હતા તે સિદ્ધાન્ત–આગમ વિરુદ્ધ હતું. તેનો ખુલાસો રાજસભામાં જઇને કરવા આચાર્યમહારાજશ્રીએ તેમને સમજાવ્યું. પણ તેમણે ન માન્યું. વધારે કહ્યું ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે મેં ક્યાં ખોટું કહ્યું છે? એટલે આચાર્ય મહારાજશ્રીને લાગ્યું કે આ શક્તિવાળો છે, ને મિથ્યાઆગ્રહમાં બદ્ધ થયો છે. જો હવે માર્ગમાં નહિ આવે તો એની શક્તિનો સદુપયોગ થવાને બદલે એના પોતાના વિચારના પ્રચારમાં થશે તે તેથી હિત થવાને બદલે અનર્થ થશે. માટે તેની સાથે વાદ કરી તેને માર્ગે લાવવા મહારાજશ્રીએ વિચાર કર્યો છે." બીજાએ ખુલાસો કર્યો.

"જો આમ થશે તો તો, આ વિજયને લઇને, નિન્દા કરતા અન્ય દર્શનીઓને પ્રશંસા કરવી પડતી હતી, તેમને જો આ ખબર પડશે એટલે પાછા નિન્દા કરવા માંડશે. તેમને તો આટલું જ જોઇએ છે."

"નિન્દા કરે તો કરે! એથી શું? આપણે ખોટા વિચારોને થોડા ચલાવી લેવાય?

"એ વાત તો બરોબર છે. પણ ભણીગણીને તૈયાર થયેલ મહારાજ આમ તદ્દન ફરી ગયા એ શું?"

"માટે તો આમ સખત પગલાં લેવાં પડે છે. સામાન્ય સાધુ હોત તો આવું થોડું કરવું પડત? સમજે તો ઠીક, નહીં તો તેની શી અસર થવાની છે?"

"પણ આચાર્ય મહારાજશ્રી રાજસભામાં વાદ કરવા માટે શું કરવા જાય છે? ઘર મેળે મહારાજને સમજાવવા હતા, ન સમજે તો સંઘ કે સમુદાય બહાર કરવા હતા. આ તો જાણી જોઇને વિશેષ હેલનાનો માર્ગ લેવાતો હોય એમ નથી લાગતું? પૂર્વે પણ બહાર કરી દીધાનું આવે છે."

"પણ એમ કરવાથી ઉદ્દેશની સિદ્ધિ નથી થતી માટે આમ કરવું પડે છે. શ્રી રોહગુપ્તને સમુદાય બહાર કરે એટલે તેઓ શાન્ત બેસી રહે એમ ન સમજવું, તેઓ પોતાના વિચાર ફેલાવવા પ્રયત્ન કરે. તેથી આ રીતે સભામાં જાહેરમાં વાદ થાય ને પછી ન સમજે તો બહાર કરાય એટલે તેઓ આડું અવળું કંઇ પણ બોલી તો ન જ શકે. વળી સભામાં મહારાજશ્રી સાથેના વાદમાં વિજય મેળવે એ સ્વપ્ને પણ બનવાનું નથી."

"ઠીક, વાદ ક્યારથી થવાનો છે?"

"હજુ નક્કી નથી થયું. પણ બે ચાર દિવસમાં ઘણું ખરું વાદ થશે."

શ્રી રોહગુપ્તને ઘણું સમજાવ્યા છતાં ન સમજ્યા એટલે શ્રીગુપ્તસૂરિજી મહારાજ જાહેરમાં રાજસભામાં રાજાની સમક્ષ વાદ કરવા રોહગુપ્તને કહે છે. એ રીતે ગુરુ શિષ્ય વચ્ચે લાંબાકાળ સુધી વાદ થશે. એ વાદ કેવો થાય છે ને તેનું પરિણામ શું આવે છે તે હવે પછી જોઇશું. (ચાલુ)

नाम और मूर्ति दोनों मंजूर होने चाहिए

लेखक : पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी

ता. ११-२-४२ के 'स्थानकवासी जैन' पत्रमें रतनलालजी डोसी लिखते हैं कि 'मालूम होता है सूरिजी इस विषयके अपनी ही समाजके साहित्यसे भी अनभिज्ञ हैं'। कैसी हास्यजनक बात! सूरिजी महाराजने जो लिखा है कि 'हम शास्त्रोंके उपयोगको मूर्तिपूजा मानते ही कब हैं' इस पर आप चाहे तो चतुरभुजजीका नाम दो या और किसीका, ज्ञानसुंदरजीका नाम लिखो या चारित्रसुंदरजीका, उनका आशय सूरीश्वरजी महाराज समझते हैं और आप नहीं समझते हो। सूरीश्वरजी महाराजके आशयको आपने समझा ही नहीं, या तो इरादापूर्वक उलटा घसीटा है, और इसी लिये आगेके पाठको छोड दिया है, वह पाठ यह है 'जो हम ऐसे ही मानते' इसका मतलब यह है कि यदि हम शास्त्रके उपयोगको मूर्तिपूजा मानते तब तो हमको मंदिरमें जानेकी जरूरत ही क्या रहीं? शास्त्र तो हरदम हमारे पास ही रहते हैं। विद्वान मुनि श्री ज्ञानसुन्दरजी शास्त्रका उपयोग मूर्तिपूजामें करते हैं, वह शास्त्रको प्रभुकी वाणीकी मूर्ति समझकर, न कि साक्षात् प्रभुकी मूर्ति समझकर, इस लिये तो तालिकामें दोनों स्वरूप भिन्न भिन्न बतलाये हैं। ये सब क्या कहते हैं, इसको समझनेकी फुरसद कहां है? रतनलालजीके आगे (पृ. ४२)के

इशारेका भी जवाब इसीमें आ जाता है, क्योंकी हमने शास्त्रको वाणीकी मूर्ति रूप और उसके सन्मानको मूर्तिपूजा रूप मानना चाहिए यह साबित किया है, और जब वाणीकी मूर्ति रूप अक्षर जड होने पर भी उसकी पूजा मानी जावे तब भगवानकी मूर्ति माननेमें क्या विरोध रहा? यह भाव समझकर लिखना चाहिए।

आगे चलकर डोसीजी लिखते हैं कि 'सूरिजीको मूर्तिके बिना सारा शासन ही शून्य दिखाई देता है', बात तो बराबर है, क्योंकि जहां जहां सम्यग्दर्शन वहां वहां प्रभुमूर्तिकी मान्यता है, जहां प्रभुमूर्तिकी मान्यता नहीं है वहां समकित भी नहीं और समकित के बिनाकी करणी 'मूलं नास्ति कुतः शाखा' जैसी है यही बात सूरीश्वरजी महाराजने 'प्रभुपूजाको नहीं माननेवाले' इत्यादिसे बताई है, इस लिये 'मूर्तिमाताकी ममतावाले' इत्यादि लेखसे मात्र प्रपंच ही खेला गया है।

"मूर्ति बिना किया हुआ ध्यान बुगला ध्यान होनेसे सर्वथा अनिष्ट और दुर्गति देनेवाला है"। ऐसा जो डोसीजीने सूरिजीके नामसे अवतरण दिया है वह झूठ है। सूरिजीने तो ऐसा लिखा है कि 'इससे बरखिलाफ होकर ध्यान करनेवालोंका ध्यान बुगलाध्यान......है'। गणधर, पूर्वधर आदि महान आत्माएं मूर्तिको मानती थीं वह तो पक्षपात छोडकर सर्वांग आगमोंको मानलो तो बखूबी मालूम हो जाय और वे ही गणधर पूर्वधर आदि महापुरुष आगमोंमें मूर्तिपूजाको कह रहे हैं तब वे मूर्तिकी मान्यता नहीं रखते, अवसर पर उनका ध्यानादि नहीं करते थे यह किस तरहसे कह सकते हो? ऐतिहासिक वर्णनोंमें एक भी वर्णन नहीं मिलता जिसमें वे मूर्तिकी मान्यता न धराते हो, अतः सूरिजी जो कहते हैं वह सर्वथा सत्य ही है। जब सूरिजीने साक्षात् प्रभुकी मौजूदगीमें भी उनकी मूर्तिकी आवश्यकता बतलाई हो तब तो गणधरादिके ऐसा नहीं करनेसे आपने दिये हुए आरोप लग सकते थे। 'हम मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा करते हैं'' यह अवतरण भी डोसीजीने खोटा ही लिखा है, क्योंकि 'हमारा मूर्तिमें मूर्तिमानका पूजन होनेसे सारा हि अवलंबनका विषय और मूर्तिपूजन भिन्न नहीं सिद्ध होता है' ऐसा सूरिजीका लेख है और मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा करे भी तो झूठ कैसे? और मूर्तिकी ही पूजा की जाती है, इससे मूर्तिमानकी पूजा नहीं हुई यह विषय कैसे साबित हो सकता है? क्या मूर्तिमानको नहीं देखने मात्रसे? या और किसी प्रमाणसे? किस तरहसे आपने इसे झूठ कहा? मूर्तिमानको तो आपने भी देखे नहीं, तो 'मूर्तिमानकी पूजा नहीं' यह किस तरहसे प्रत्यक्ष है ऐसा कहोगे? आपकी प्राथमिक जिज्ञासा असंगत ही है, क्योंकि ग्रामस्थ मूर्तिमें मूर्तिमानकी पूजा नहीं होती, यह केवल आपकी कपोल कल्पना ही है। दूसरी जिज्ञासाका उत्तर यही है कि मूर्तिमानकी पूजा अनेकों प्रकारसे हैं क्योंकि समवसरणमें प्रभुकी पूजा भव्य जीव दूसरे प्रकारसे करते थे, और अन्य कालमें अन्य प्रकारसे,

इसका उद्देश मूर्तिपूजा नहीं है किंतु मूर्तिमानकी ही पूजाका है, मूर्ति तो मात्र जरिया है अथवा मूर्ति और मूर्तिमानका अभेद होनेसे मूर्तिपूजा कहो तो भी हर्जा नहीं। तीसरी जिज्ञासाका उत्तर यही है कि समवसरणस्थ परमात्माके सामने जो पुष्पवृष्टि होती है उसे भी आप प्रभुका अपमान ही समझते होंगे। या उसमें पुत्र समान जीवोंकी हिंसा समजते होंगे! क्योंकि पुष्पवृष्टि आदि समयमें अनेको वाय्वादि जीवकी हानि होनेका संभव है। 'त्रस स्थावर जीवोंको मारकर उन्हीं पर चढानेवाले' ऐसा लिखकर तो झूटकी हद की है। दिखलावे तो सही किस त्रस जीवको मारकर उन्हीं पर चढाया गया। वास्तवमें जब ऐसा है नहीं तो ऐसी गप्पे मारनेसे अपना उल्लु सीधा नहीं हो सकता।

'भरतेश्वर आदि मूर्तिको नहीं माननेवाले थे' ऐसा कहना प्रमाणहीन है, क्योंकि आपके पास निषेधका कोई प्रमाण नहीं और हमारे पास तो आवश्यकनिर्युक्ति वगैरह प्रमाण हैं जो परिशिष्टमें दिये ही हैं। 'जिसमें कि लम्बे समय तक आत्मा निवास कर चूकी है, कोई मूल्य नहीं तब मूर्ति कि जिससे जीवका कोई तालुक नहीं क्यों महत्त्व दिया जाता है?' ऐसा आपने लिखा है, यह बराबर नहीं है, क्योंकि जिसमें जीव निवास करे वो ही मूल्यवान है अन्य नहीं ऐसा कोई नियम नहीं है, किन्तु जिसके साथ जीवकी अभिन्नता है उसकी महत्ता है, यह बात आप भी स्वीकारते हैं, अन्यथा नामकी भी महत्ता उड जायगी। एवं च जिस तरह आज उच्चरित नामके साथ उनका संबंध न होने पर भी उस नामकी महत्ता स्वीकारते हैं, उसी तरह मूर्तिमें भी मानना चाहिए, अगर मूर्तिमें नहीं मानो तो किसी तरह आजकलके उच्चरित नाम कभी मान्य नहीं हो सकते। 'नाम लेते हैं भाव स्वरूप (अभेद) अनन्त चारित्रवान् प्रभुका' हां बराबर, प्रभुका नहीं, किन्तु उनके नामरूपी जड शब्दपुद्गलोंका, कि जो आपके मत अनुसार अचेतन होनेसे कुछ कर नहीं सकते, भाव प्रभु तो अभी हैं ही नहीं और शब्द तो अभी हैं, मगर उसके साथ उनका कोई संबंध नहीं, अतः स्वयं जड ऐसा क्या कर सकता है? यदि प्रभुका उस जडके साथ संबंध न होने पर भी संबंध हो जाय तो मूर्तिके साथ संबंध माननेमें क्या आपत्ति है? एकान्त दृष्टिको छोडकर जिस तरह नामके साथ इसको अभिन्नता है, और कलेवरके साथ जैसी अभिन्नता है, उसी तरह मूर्तिके साथ और उनके निर्वाण आदि स्थलोंके साथ भी उनकी अभिन्नता है, इसीसे इन सबको माननेमें ही अधिक लाभ है। इसी लिये 'नाम और मूर्ति दोनो मंजूर होनेसे हमारा कार्य डबल सिद्ध हो गया' ऐसा सूरिजी कहते है इसमें क्या अनुपपत्ति है?।

(क्रमशः)

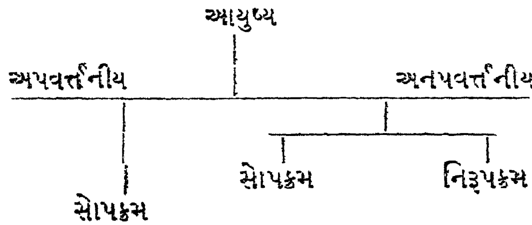
પ્રવચન-પ્રશ્નમાલ

પ્રયોજક—**પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી**

(ક્રમાંક ૯૧થી ચાલુ)

૩૦ પ્રશ્ન—શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રાદિમાં આયુષ્યના ત્રણ ભેદ પણ કહ્યા છે તે કયા ?

ઉત્તર—૧ સોપક્રમ અપવર્ત્તનીય આયુષ્ય, ૨ સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય અને ૩ નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય. આ રીતે ત્રણ ભેદ જાણવા.

અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય સોપક્રમ પણ હોય, ને નિરૂપક્રમ પણ હોય. અને અપવર્ત્તનીય આયુષ્યમાં તેવા બે ભેદ ન જ હોય, કારણકે તે સોપક્રમ જ હોય છે. એ આ ઉપર જણાવેલા યંત્રનું રહસ્ય છે. ૩૦.

૩૧ પ્રશ્ન—સોપક્રમ અપવર્ત્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે આયુષ્ય ઉપક્રમને લઇને પૂરેપૂરું (બાંધેલ સ્થિતિ પ્રમાણે) ન ભોગવાય તે સોપક્રમ અપવર્ત્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. અહીં શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમોથી આયુષ્યના દલિયા જલદી ભોગવાય છે. ૩૧

૩૨ પ્રશ્ન—સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે જીવોને આયુષ્યના અંતિમ સમયે શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમનો માત્ર સંબંધ હોય, પણ તેની અસર આયુષ્યની ઉપર થાય જ નહિ. આવા જે જીવો બાંધેલ આયુષ્યની સ્થિતિ પ્રમાણે સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવીને જ મરણ પામે, તેમનું આયુષ્ય સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય કહેવાય. ૩૨

૩૩ પ્રશ્ન—નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—આયુષ્ય બાંધતી વખતે જેટલી સ્થિતિ બાંધી તે જ પ્રમાણે જે આયુષ્ય સંપૂર્ણ ભોગવાય, ને જેમાં શસ્ત્રાદિ ઉપક્રમો લાગતા નથી, તે નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય કહેવાય. ૩૩

૩૪ પ્રશ્ન—ઉપક્રમ એટલે શું ?

ઉત્તર—જેનાથી આયુષ્ય ઘટે, તે ઉપક્રમ કહેવાય. ૩૪.

૩૫ પ્રશ્ન—શ્રી જૈનેન્દ્રાગમમાં તેવા ઉપક્રમો કેટલા જણાવ્યા છે ?

ઉત્તર—જેથી આયુષ્ય ઘટે તેવા ઉપક્રમો શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં સાત જણાવ્યા છે. ૩૫

૩૬ પ્રશ્ન—એ સાત ઉપક્રમોનાં નામ ક્યાં ક્યાં ?

ઉત્તર—૧ અધ્યવસાય, ૨ નિમિત્ત, ૩ આહાર, ૪ વેદના, ૫ પરાઘાત, ૬ સ્પર્શ અને ૭ શ્વાસોચ્છ્વાસ. આ સાત કારણોથી આયુષ્ય ઘટે છે. આ સાતે કારણોને ઉપક્રમ

નામથી શાસ્ત્રમાં ઓળખાવ્યાં છે. ૩૬

૩૭ પ્રશ્ન—કેવા અધ્યવસાયથી જીવનું આયુષ્ય ઘટે ?

ઉત્તર—૧ રાગના અધ્યવસાય, ૨ સ્નેહના અધ્યવસાય અને ૩ ભયના અધ્યવસાય, આ ત્રણ જાતના અધ્યવસાયથી જીવનું આયુષ્ય ઘટે. મનમાં હદઉપરાંત રાગ, સ્નેહ કે ભયની ભાવના થાય તો જરૂર આયુષ્ય ઘટે છે. માટે જ પરમકૃપાળુ શ્રીતીર્થંકર દેવોએ રાગાદિને તજવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ૩૭.

૩૮ પ્રશ્ન—અધ્યવસાય શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—કષાય મોહનીયના ઉદય કાલમાં વર્તતા અમુક જાતના જે જીવના પરિણામો તે અધ્યવસાય કહેવાય. આવા અધ્યવસાયો દશમા સૂક્ષ્મ સંપરાયગુણસ્થાનક સુધી જ હોય છે. વિશેષ બીના શ્રીદંડકવિસ્તરાર્થની પ્રસ્તાવનામાં જણાવી છે.

૩૯ પ્રશ્ન—રાગ શબ્દનો અર્થ શો ?

ઉત્તર—સ્ત્રી વગેરે ભોગનાં સાધનોમાં જે આસક્તિ (પ્રીતિ) થાય તે રાગ કહેવાય. જેમ લાલ, પીળા વગેરે રંગના કુંડામાં સફેદ લુગડું બોળવાથી તદ્દન ધોળાશ જતી રહે છે, તેમ રાગની ભાવનાથી જીવની શુદ્ધ દશા (નિજગુણરમણતા) બગડી જાય છે. વિશેષ બીના ' દેશનાચિંતામણિ ' વગેરે ગ્રંથોમાં જણાવી છે. ૩૯

૪૦ પ્રશ્ન—રાગના અધ્યવસાયથી કોઇનું આયુષ્ય ઘટયું હોય એવું દૃષ્ટાંત જૈન શાસ્ત્રમાં જણાવ્યું છે. ?

ઉત્તર—એક સ્ત્રી પાણીની પરબ ઉપર જતા આવતા લોકોને પાણી પાય છે. એક યુવાન માણસને જોઇને તે (સ્ત્રી) અત્યંત રાગ ધારણ કરે છે. જુવાન માણસ પાણી પીને ચાલ્યો જાય છે. તીવ્ર રાગને લઇને તે સ્ત્રી ઝૂરી ઝૂરીને મરણ પામે છે. વિશેષ બિના શ્રીવિશેષાવશ્યક, લોકપ્રકાશક, સંવેગમાલા, શ્રાવકધર્મજાગરિકા આદિમાં જણાવી છે. આ સ્ત્રી જે તત્કાલ મરણ પામી, તેમાં રાગના અધ્યવસાયો કારણ હતા એમ સમજવું. ૪૦.

૪૧ પ્રશ્ન—સ્નેહના અધ્યવસાયથી આયુષ્ય ઘટે, એમાં કોઇ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંત છે ?

ઉત્તર—શ્રી વિશેષાવશ્યકાદિમાં જણાવ્યું છે કે—એક સ્ત્રીનો પતિ પરદેશમાં ગયો છે. તેના મિત્રોએ મશ્કરીમાં તે સ્ત્રીને જણાવ્યું કે–'તારો પતિ મરણ પામ્યો.' મિત્રોએ તો સ્નેહની પરીક્ષા કરવા માટે કહ્યું પણ પરિણામ એ આવ્યું કે—પતિની ઉપર તે સ્ત્રીને તીવ્ર સ્નેહ હતો, તેથી પતિનું મરણ સાંભળીને તે જ વખતે તે મરણ પામી. એ જ પ્રમાણે પુરુષ પણ સ્ત્રીનું મરણ સાંભળીને તીવ્ર સ્નેહના પ્રતાપે મરણ પામ્યો. આ સ્નેહથી મરણ પામેલાનું દૃષ્ટાંત જાણવું. વિશેષ બિના શ્રીસંવેગમાલાદિમાં જણાવી છે. ૪૧.

૪૨ પ્રશ્ન—ભયથી આયુષ્ય ઘટતાં મરણ થયું હોય, એવું કોઇ શાસ્ત્રીય દૃષ્ટાંત છે ?

ઉત્તર—અત્યંત ભયથી સોમિલ બ્રાહ્મણનું આયુષ્ય ઘટી ગયું, તેથી તે મરણ પામ્યો. તે બિના ટૂંકામાં આ પ્રમાણે જાણવી. વસુદેવ રાજા અને દેવીકી રાણીના પુત્ર ગજસુકુમાલકુમાર સોમિલ બ્રાહ્મણની આઠ પુત્રીઓને પરણ્યા બાદ પ્રભુશ્રી નેમિનાથની વૈરાગ્યમય દેશના સાંભળીને સંયમ લેવા તૈયાર થયા. કૃષ્ણમહારાજે રાજ્યાદિ દેવાનું કહીને ઘણાએ લોભાવ્યા, પણ ગજસુકુમાલે તેનો ત્યાગ કરીને, સર્વની અનુમતિ લઇને દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે જ દિવસે ગજસુકુમાલ મુનિવરે બારમી ભિક્ષુપ્રતિમા અંગીકાર કરીને

સ્મશાનમાં તે કાઉસ્સગ્ગમાં ઊભા રહ્યા. પોતાની પુત્રીઓને નિરાધાર બનાવનાર આ ગજસુકુમાલ છે. આવા વિચારથી સોમિલ બ્રાહ્મણને તે મુનિ ઉપર તીવ્ર દ્વેષ હતો. જ્યાં ગજસુકુમાલ કાઉસ્સગ્ગધ્યાને રહ્યા હતા તે રસ્તે થઇને સાંઝે સોમિલ બ્રાહ્મણ ચાલ્યો જતો હતો મુનિને જોતાં તેને દ્વેષ જાગ્યો. તેથી તે બ્રાહ્મણે મુનિના મસ્તક ઉપર માટીની પાળ બાંધીને અંદર ધગધગતા અંગારા ભર્યા. આ તીવ્ર વેદનાને સમતા-ભાવે સહન કરીને ગજસુકુમાલ કેવલી થઇને મોક્ષે ગયાં. સોમિલ બ્રાહ્મણે દ્વારિકાના દરવાજામાં પેસતાં હાથી ઉપર બેઠેલા કૃષ્ણ મહારાજને જોયા. જોતાંની સાથે જ 'અરે, મને કૃષ્ણ મહારાજ મારી નાંખશે, કારણ કે તે મારું પાપ જાણતા હશે,' આવી ભયની ભાવના પ્રકટતાં તે સોમિલ તે જ વખતે આયુષ્ય ઘટતાં મરણ પામ્યો. આ રીતે ભયના અધ્યવસાયથી આયુષ્ય ઓછું થાય છે. વિશેષ બિના શ્રીજ્ઞાતાસૂત્ર અંતકૃદ્દશાંગાદિમાં જણાવી છે. ૪૨.

૪૩ પ્રશ્ન—ક્યાં ક્યાં નિમિત્તોથી આયુષ્ય ઓછું થાય?

ઉત્તર—ઝેરનું ખાવું, શસ્ત્રનો ઘા, લાકડી, ચાબૂક, કોરડા વગેરેનો સખ્ત માર વગેરે નિમિત્તોથી ઘણાય જીવોનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૩.

૪૪ પ્રશ્ન—કેવો આહાર કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય?

ઉત્તર—ગજા ઉપરાંત આહાર ખાવાથી અથવા બિલકુલ આહાર નહિ લેવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૪.

૪૫ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારની વેદનાથી આયુષ્ય ઓછું થાય?

ઉત્તર—ઉદરશૂલ મસ્તક વગેરેમાં તીવ્ર વેદના થતાં આયુષ્ય ઓછું થાય છે. ૪૫.

૪૬ પ્રશ્ન—પરાઘાતનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—કૂવા વગેરે જળાશયમાં પડવું, પર્વતાદિની ઉપરથી ઝંપાપાત ખાવો, થંભ વગેરેની સાથે જોરથી અથડાવું વગેરે પરાઘાત સમજવા. આમાંના કોઇ કારણથી આયુષ્ય ઓછું થાય. ૪૬.

૪૭ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારના સ્પર્શથી આયુષ્ય ઓછું થાય?

ઉત્તર—મહાઝેરી સર્પ, વીંછી વગેરે કરડવાથી જે આયુષ્ય ઓછું થાય, તે સ્પર્શ નામના ઉપક્રમથી આયુષ્ય ઘટ્યું એમ સમજવું. ૪૭.

૪૮ પ્રશ્ન—કેવા પ્રકારના શ્વાસોચ્છ્વાસથી આયુષ્ય ઓછું થાય?

ઉત્તર—ઘણું દોડવું, દમનો વ્યાધિ વગેરે પ્રસંગે વધારે પ્રમાણમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાથી અથવા શ્વાસોશ્વાસ લેવાની ક્રિયા તદ્દન બંધ કરવાથી આયુષ્ય ઓછું થાય, ને અચાનક મરણ થાય. વિશેષ બિના શ્રીશ્રાવકધર્મજાગરિકાદિમાં જણાવી છે. ૪૮. (ચાલુ)

ચતુર્માસનું નિશ્ચિત સરનામું લખી જણાવવાની
પૂજ્ય મુનિમહારાજોને વિનંતી છે.

શ્રી પાસચંદ્રસૂરિકૃત

શ્રી વસ્તુપાલ—તેજપાલ રાસ

સંગ્રાહક—પૂજ્ય **મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી**

જિણ ચઉવીસઇ ચલણ નમેવી, અનંઇ સૂઅસામિણિ સરસતિદેવી;
સહિ ગુરુ પાય પસાઉલઇ એ. (૧)
રાસ સંબંધિસ બિહું બંધવકેરુ, કાંઇ કીજઇ કવિત નવેરૂં,
વસ્તુપાલ તેજગતણુ એ. (૨)
ભરહ ખેત્ર ધુરિ ઉત્તમ જાણુઉં, ગુજરધર વર દેશ વખાણુઉં;
પટ્ટણ અણુહલપુરિ વરુ એ. (૩)
ગઢ મઢ મંદિર પોલિ પગાર, કૂવ સરોવર અતિ મણોહાર;
ચઉરાસી ચહુટાં ભલાં એ. (૪)
જિણમંદિર પોસાલ વિસાલ, સુરપતિ સોહઇ જિમ સુર બાલ;
તિમ **અણુહલપુરિ** નારિ નરો (એ). (૫)
નર સમુદ્ર તસ ઉપમ સારો, તિહિન વસઇ **ચંડપ** મલ્હારો;
પચંડ પુત્ર તેહતણુ એ. (૬)
સોમ કુમર **આસરાજ** ભણીજઈ, પોરવાડ વંશ ધુરિ દીજઇ;
કર્મ્મવસિ નિર્ધન હૂઆ એ. (૭)
દ્રવ્યહીણુ તિહાં નવિ વસાઇ, તુ છાંડેવા કીઉ ઉપાઈ;
માલાશણુ પુરિ આવીઉ એ. (૮)
તિણુ પુરિન વસઈ **આભૂ** સાહો, પોરવાડ વંશ ઉછાહો;
લાછલિ દેવી તસ ઘરણિ (એ). (૯)
તાસ કુમર (રી) અતિસ લલિત જાણું, નામિ **કુંઅરાદેવિ** વખાણું;
ત્રીય રયણુ ઉપમ ન લહઇ એ. (૧૦)
ભણી ગુણી તાતિ પરણાવી, તેઉ વાત પણિ મેલી ન આવી;
ત્રિહિનઇ વિસિ વિથા હૂઈ એ. (૧૧)
તુ બાપિ પીહરી તેડાવી, કર્મ્મતણુઇ વિસિ તિહાં આવી;
ધર્મની મ...અહિનસિ કરઇ એ. (૧૨)
જિણવર પૂજી અતિસુવિચારો, હીયડઇ સમરઈ નિતુ નવકારો;
વંદણુ પડિકમણું કરઇ એ. (૧૩)
અંન (અન્ય) બહુ લક્ષણવંતી, જિણવર વંદીય વસ્તિ પહૂતી;
સહિ ગુરુ દષ્ટિ તવ ચડીય. (૧૪)
તસ અંગિ લક્ષણુ દીઠઉં જાંમ, સહિ ગુરૂ સીસ હલાવિઉ જામ;
મનમાંહિ જાણી રહ્યા એ. ૧૫
ઇણુ અવસરિ આગઇ છઈ બઈઠિઉ, **આસરાજ** મંત્રીસર દીઠઉ;
સીસહં કારણુ પૂછીઉં એ. (૧૬)
તીણુ વયણે ગાઢેરી ખંતે, **આસરાજ**નઈ લાગી ચિત્તે;
પાયકમલ સીહાશીઉ એ. (૧૭)

આગ્રહ જાણી મંત્રી કેરુ, દીઠ લાભ અનઇ અધિકેરુ;
હરિભદ્રસૂરિ કારણુ કહિઉ એ. (૧૮)
એહની કૂખઇં સૂર સમાણુ, બીજુ બીજઉ સસિહર અમીય વખાણુઉં;
પુત્રરયણુ બહૂ અચ્છઇ એ. (૧૯)
સ્ત્રી રયણુ લેવા મઝ ઠાઉ, મંત્રીસર હિવ કરઇં ઉપાઉ;
ઋષિ ભાષિઉં તે નવિ ટલઇ એ. (૨૦)
આગઇં આદિ જિણેસરિ કીધું, તે સંગ્રહણું લોકપ્રસિધું;
પૂરવ રીતિ ન લોપીઇ એ. (૨૧)

વસ્તુ

પઢમ જિણવર પઢમ જિણવર, પમુહ ચુવીસ,
તિત્થંકર સવિ મનિ ધરીય, કરિ સુચરિત્ત વસ્તગહ કેરુ,
અણહિલવાડા જામલિ, નહીય નયર પુહવિ અનેરુ;
ચંડ પ્રચંડ તિહાં લસઇ, **સોમસીહ** તસ પુત્ર,
આસરાજ ધનહીન હુઆ, **માલાશણિ** સંપત્ત. (૨૨)
આભૂ સાહ તણુઇ ઘરિ, અચ્છઇ રબારી એક તે,
બુદ્ધિવંત બલિ આગલુ એ, અવસર બોલઈ છેકઉ;
મંત્રીસરિ મિત્ર થાપીઉ એ, **આસરાજિ** તે તેડિઉ,
મિત્ર પુત્ર બંધવ સહૂ એ, લાભઈ કમ્મૅહ કેડિઉ. (૨૩)
પ્રીતિ આપણુ આપણીય, બોલઈ બોલ સુરંગત,
જુમન લીધું તેહ તણુ એ, વાત કહી ચતુરિ મનિ;
મન લાધા વિણુ વાતડીય, જે કવિ કહઇં અયાણુઉ,
સહં પરાભવં અતિ ઘણાએ, નિશ્ચઇં ગમઇં પરાણુઉ. (૨૪)
સાઢિ પલ્હાણી રાતડીય, રાતડી નીદ્ર ભરિ જામઉં,
આભૂ સાહ તણી ધૂઅઉ, હરી મઝરઇં પ્રાણીઉ;
વાત સુણી ઘરિ આવીઉ એ, માઝિમ રયણી જામઉ,
કુમરિ ચડાવી ચાલીઉ એ, સાઢિ ઉપરિ તામઉ. (૨૫)
તીણુ રબારી હાકવીય, માંડિઉ કિસિઉ ઉપાયઉ,
આસરાજિ એમું કહીય, દોસ નહિ મુઝ માયઉ;
કટ્ટારી કાઢી કરીયઉ, તિણિ કલપિઉ શરીર તે,
એ અષત્ર કાંઇં આઢવિઉ, આપણુપા ન હી વઇરઉ. (૨૬)
મંત્રીસર ઇમિ બોલિઉં એ, ભદ્રિ તુંમ કરિસુ રીસ તે,
એહ વચન મઝ ગુરિ કહિઉં એ, કાંઈ તું છેદીઈ સીસઉ;
તિણિ વયણે તિણ સાંસહિઉં એ, કૂઅરિ હૂઈ તસુ નારિઉ,
કૂકણુ દેસી જવ ગયા એ, નાવી વાત વિચારિઉ. (૨૭)
અનુક્રમી બેટી સાત તસુ, જાહઉ માઉ નામ તુ,
સાહૂ ધણદેવી સહીય, સોહ લગઈ અતિ અભિરામઉ;
વઇજલદેવી પદિમલીય, સત્ત સોહાસિણિ જાણિઉ,
તુ મનિ માતા ચીતવઈ, ધમ્મૅહ કીધી હાણિઉ. (૨૮)

ઇમિ કરતાં પુત્ર જાઇઉ એ, પહિલુ **લૂણિગ** સાહઉ,
તીણ વારિ હરખ્યાં ઘણું, ઘરિ માહિ ઉછાહઉ;
બીજઉ બેટઉ જાઇઉએ, **માલદેવ** ગુણસાર તે,
રૂવ અનંગહ આગલુ એ, **જાણઈ** સયલ સંસારઉ. (૨૯)
બાલ કાલ જગ દેખતાં એ, પહુતા બે પરલોકિઉ,
માડી ગાઢઈ અતિઘણું એ, રોઈ તેહન સોકિઉ;
આસરાજ ઇણપરિ ભણઇ એ, સુરખિ તુમ મ ઝુરિઉ,
હૂં જાઈ વળી પૂછિસું એ, સહિ ગુર **હરિભદ્રસૂરિઉ**. (૩૦)
ઇમ કહી વલી આવીઉ એ, બઇઠઉ ગણધર પાસિઉ,
ભગવન બેટા તમ્હે કહિયા એ, લાધા મનિ ઉલ્હાસિઉ;
ઘરિ ન રહિયા કારણ કિસ્યુ એ, જોઉ કરીય પસાઉ,
તુ સહિ ગુરુ જ્ઞાનિસું કહઇ એ, મ ધરિસુ ચિત્ત વિષાદઉ. (૩૧)
મેલ્હી **કૂંકણ** દેસડઉ એ, **ગૂજરિ** જવ આવેસિઉ;
પુહુવિસુ પુરિ **ધવલકઈ** એ, તુ બેટા પામેસિઉ,
તિણ વારિ મનિ હરખીઉ એ, છાંડિઉં કૂંકણ દેસઉ;
કુંટુંબ સરીસુ આવીઉ એ, કીધઉ **ધવલકઈ** પ્રવેશઉ. (૩૨)
તિહાં આવ્યાં પુત્ર જાઇઓ એ, મોટઇ મનિ ઉછાહિઉ,
વાસૂ કીધ વધામણાં એ, **ધુલકા** નયર માંહિઉ;
વસ્તિગ નામ પ્રતિષ્ઠીઉ એ, વાધઇ તે સુકમાલઉ,
બીજઉ બેટઉ જાઇઉ એ, નામ દીધું **તેજપાલઉં**. (૩૩)

વસ્તુ

સાહ **આભૂ** સાહ **આભૂ** તણઈ એક ધૂઅ,
નામિ **કૂઅરાદેવી** તસ, **આસરાજિ** પરણીય આણીય,
સત્યસીલ ગુણ અલંકરી, રૂપવંતિ સયલે વખાણીય,
આણૂ કરી **કૂકણિ** ગઇએ, કી જાઇ બેટી સાત,
બિ બેટા તસ ઉપના, હિવ હૂઈ રૂડી વાત. (૩૪)
શસિહર સૂર સમાણુ બે અ, તેજે દીપંતાં,
વાધઇ સુરતર તેમ બેઉ, દિણ દિણ જયવંતા;
વસ્તુપાલ પરણાવીઉ એ, સુલલિત **લલતાદે**,
તેજપાલ ઘરિ અતિસુ નારિ નામિ **અણુપમદે**. (૩૫)
પૂરવ પુણ્યપ્રભા વિસ્તરિ, સુખ વિલસઇ બેઈ,
ધણ કણ કંચણ ઘણ હૂઆ એ, વઇરી નવિ કોઇ;
વીરધવલ તિહાં રાજ કરઇ, **વાઘેલું** રાણું,
અરીયણ ગયઘટ ભંજણુ એ, કરિ સીહ સમાણ. (૩૬)
અંન્ન (અન્ય) દિવસ તિણિ રાઉ તેડી, મંત્રીસર થાપ્યા,
બે બંધવ પહેરાવીઆ એ, બહૂ ગાસ જિ આપ્યા;
વસ્તપાલ તવ બોલીઉ એ, સુણિ નરવર સાચું,
લાખ દવ્ય [illegible] અમ્હ કન્હઇ એ નહી કંઈ કાચું. (૩૭)

જવ તૂં રૂસઇ નરવરંદ, તવ એ તું રાખે,
લાભ ઇમિ હુઇ ભાખીઉં એ, સવિહુ જણ સાખે;
રાજનીતિ બોલી ખરી એ, ન બિહૂઉ ગમારો,
સૂઅણુહ લોક આનંદીઉ એ, હરિખિઉ પરિવારો. (૩૮)
ખંભનયરિ ગઇઉ **વસ્તુપાલ**, બલિ ઘણુઈ અપારો,
સૈનદ નામિ **નોડઉં** વસઇ એ, નવિ કરઇ જુહારો;
તસુ ઉપરિ મંત્રી કોપીઉ એ, **શ્રીવસ્તુપાલો,**
જાણેકરિ જમ રૂસવિઉ એ, એ ખૂટઉ કાલો. (૩૯)
નોડાનઇ મિત્ર **સાખૂ**ઉ એ, છઈ અતિ હિ પ્રચંડો,
ઉલગ ન કરઇ કહિ તણી એ, નવિ આપઇ દંડો;
ભારીય વાસ પચાસની એ, મૂસલ મૂહિ પૂરઈ,
એકઈ ઘાઈ આહાણીઉ એ, તે સહૂઇ ચૂરઇ. (૪૦)
પહિલઈ ઝૂઝિ પાડીઉ એ, જે દેસ વદીઉ'
લીધીય લક્ષ્મી તેહતણી એ, **નોડુ** પણિ જીઉ;
વાર છત્રીસ ઇણીપરિ એ, વઇરી દલ ભાગાં,
ચોર ચરડ નઇ ખૂટ ખરડ, તેહુ બલ ગાંજ્યાં. (૪૧)
વીરધવલ તવ માનીઉ એ, અતિઘણુ અધિકેરુ,
હિવ મંત્રીસ્વર ચીતવઇ, પુણ્ય કરિસુ નવેરુ. (૪૨)

વસ્તુ

સૂર શશિહર સૂર શશિહર, તણઇ આકારિ,
બે બંધવ પરણાવિયા, બેઉ નારિ ઇતિ સુભગ સુંદર,
બે મંત્રીસર થાપીયા, બહુઅ ઘણી લછિ મંદિરિ;
બે પણ ઝૂઝિ આગલા, જીઉ ખંડેરુ રાઉ,
મંત્રીસ્વર મનિ ઉપનું, ધમ્મહ ઉપરિ ભાવ. (૪૩)

હિવ સંખ્યા—

અઇઆ પંચસઇ એ સહસપ્રસાદ, **વસ્તગે** જૈન કરાવીયા એ,
બિંબહ એ લાખ સવાઉ, બિહું બંધવિ ભરાવીયા એ;
પોસાહ એ સાતસઈ, નવ ચુરાસી (૯૮૪) વલી આગલીય,
સાતસઈ એ સત્રાકાર, લેખકશાલા તેતલીય,
દુન્નિસઈ એ ગરુઅ તલાવ, ગઢ બત્રેસ કરાવીયા એ. (૪૪)
તોરણ એ વર સઈ ચ્યારિ, એકવીસ સુરપદ ઠાવીયા એ,
પાંચસઇ વેદ ભણંતિ, એક સહસ્ર વર્ષાસણા એ;
પાંચસઈ એ આગલાં પાંચ, સમોસરણ જાદર તણાં એ,
પાંચસઈ એ સિંઘાસણ, સહસપાટ આસણતણાં એ. (૪૫)
ચુસઠી એ તુરકમસીત, સાતસઇ મઠ તપસીતણાં એ,
મુણિવરૂ એ સઈ પાંત્રીસ, નિતુ વહુરઇ **વસ્તગિ** તણઇ એ;
વીસ સઇ એ સઈ વલિ પાંચ, ભવણ મહેસરઈં ભણઇ એ,
વરસહ એ માંહિ ચ્યાહિ, વાર સંઘપૂજ કાપડ દીઇ એ (૪૬)

કંચણુહ એ કુંભ ચુવીસ, વાસકૂપા વહિરાવીયા એ,
કાપડી એ જિમણુ લહંતિ, એક સહસ્ર નિત આવીઆ એ;
ચ્યારિ સઈં એ ચુસડિ વાવિ, સાતસઈં કૂપ ખણાવીયા એ,
પરવહ એ સઈ નિતુ ચ્યારિ, પાણીય તરસ્યાં પાઇ (યા) એ. (૪૭)
એક સુ એ નયર સમૃદ્ધ, જિણવર નામિ ગાઇએ,
સેત્રુંજી એ સાઢી બાર, જાત્ર કીધી **રેવંતિ** વલી ય;
પહિલી એ જાત્રઈં એહ, મઈં સંખ્યા ઇમિ સાંભલીય,
દેવહ એ તણા પ્રસાદ, એકસુ સાથિ ચલાવીયા એ. (૪૮)
ચ્યારિ એ રાય સુરંગ, પાયક તિહાં સાથિ કીયા એ,
સીકિરી એ સઈ ઉગણીસ, ઘયદડ ગુડીય ન ગહિગહિ એ;
ચ્યારઈં એ સહસ તુરંગ, રંગિહિ ચાલઈ નરવલંબ,
વાહિણાં એ સહસ અઢાર, પાલખી પુણિ પાંચસઇ એ. (૪૯)
ક્ષિપનક એ સઇ અગ્યાર, સહત્રિ ગાયન ગહગહિ એ,
ચ્યારઈ એ સહસઈ પાંચ, સેજવાલાં સાથિ કીયાં એ;
ત્રાંબમઈ એ ચરૂઅ તલાવ અપાર, પાર ન લાભઈં દીવીયાં એ,
દુન્નિસઈં એ નઈ વલી ત્રીસ, દાંત તણા રથ નાહી મણા એ. (૫૦)
ગણધરૂ એ સાતસઈં જાણિ, ત્રીસ સઈં શિષ્ય તીહ તણા એ,
ભાટઇ એ સઇ પાંત્રીસ, એક સહસ્ર વલી સૂત્રધાર;
વારણ એ દસઈ દૂંતિ, દસઈં સાથિ લોહકાર,
પોઢીયા એ સહસ બે જાણિ, ઊટ સઈ સાત સાથિ ભલાં એ. (૫૧)
પુટક દી એ સંખ ન પાર, સાત લાખ માણુસ મિલ્યા એ,
ખજ્જક એ મોદક જાણિ, કંદોઈ શતકે વલૂ એ;
નાન્હડા એ લોક અપાર, ચાલતા દીસઇ એવલા એ,
એતલુ એ સિંઘ ચાલંતિ, મેર મહીધર ખલભલઇ એ. (૫૨)
પુહવી એ પોઢઈ પ્રાણિ, સાયરે સયલે ઝલહલઇ એ,
ઝાંપીઉ એ ખેહડી સૂર, કાંપીઉ વીસગ નાગલોક;
ચાલીઉ એ ઈંદ્રિણ ઠાણ, જાણ કીધું બાર દેવલોક,
આવીઉ એ **સેત્રુજિ** ઠાણિ સંઘ, **આદિજિણંદ** જુહારી એ. (૫૩)
ભેટીઉણ તિહૂઅણિ નાહઉ, પાતક સવિ હારીયા એ,
જિણવરૂ એ કરહ સનાત્ર, નાન્હાં મોટાં ઉમાહીઉ એ;
એવડૂ એ પાણીય પૂર, જલનિહિ સવલું સાહીઉં એ. (૫૪)
પૂજીઉ એ પઢમ જિણંદ, તિથ જુહારઈ ફરિ ફરીય;
ચાલીઉ એ ગઢ **ગિરનાર**, **નેમિ** જિણેસર મનિ ધરીયા. (૫૫)

વસ્તુ

મંત્રિ **વસ્તગ** મંત્રિ **વસ્તગ**, અનઈ **તેજપાલ**,
બે બંધવ સુરકમ્મીય, જિણહ બિંબપ્રાસાદ કારીય,
ગઢમઢ મંદિર અનઇં સુર, ઠામિઠામિ વાહી અ વારીય,

જ્ઞાનભંડાર ભરાવીયા, ભરીયા સુકૃત ભંડાર,
અવ(ર) તિત્થ વલિ ઉધર્યાં, તીહ ન લાભઈ પાર. (૫૬)
જાંમ **વસ્તિગ** જામ **વસ્તિગ**, જાત્ર ચાલંતિ,
તા સાયર સવિ ઝલહલ્યાં, ખેહડ ભરિ આકાશ છાહિઉ;
નાગરાજ મનિ કમકમિઉ, કિસિઉં આજ એ પ્રીય આઈઉ,
લછીઉં મણ દૂમણી, જાણિઉ સમુદ્ર તું કાંઈ,
સંઘવી **સેત્રુજિ** જવ ગઈઉ, તવ સુલીઆઇ તથાઈ. (૫૭)
ભવિહિ ભગતિ પૂજ કરેઈ, સાવયજન મનતણૂ ફલ લેઇ;
સેત્રુજિ વચ્ચી વિત્ત અપાર, છન્નુ લાખ કોડિ ભંડાર. (૫૮)
સત્ત સોહાસણિ તિલખુ તોરણુ, નેમિ ભૂઅણિ વીર સરગારોહણુ;
થંભણુ પાસ તણુ અવતારો, થાપીય મનિ ચિંતઈ ગિરનારો. (૫૯)
અસીય લાખ દ્રવ્ય બારઇ કોડિ, વેચીય નમે નમી કર જોડી;
કલ્યાણ ત્રય આદિ વિહારો, તિહિ થાપી સેત્રુજ અવતારો. (૬૦)
તીહ અષ્ટાપદ દીસઇ, ડાવ ઇશરિ સમેત નમીસિઇ;
ત્રિપ્પન્ન લાખ વલી બારહ કોડિ, નેમિ ભૂઅણિ તોઇ બારહ કોડિ. (૬૧)
આદિ વિહાર પીતલ અચલેસો, **આબુ** ઉપરિ કીઉ નવેસો;
જ્ઞાનિર્વચીય કોડિ અઢારો, પુસ્તકિ ભરિયા ત્રિણિ ભંડારો. (૬૨)
અવર સ્થાનક સંખ્યા નવિ જાણું, એકઈ જીભઈ કીમ વખાણું;
ત્રિણિ કોડિસઇં ત્રિહુન્નિરિ કોડિ, અસીય લાખ સોવંનહ જોડિએ. (૬૩)
એઉ દ્રવ્ય એવંકારઇ, વેચીય ભરીયા પુણ્ય ભંડાર;
એ સહુ વરસ અઢારહ માંહે, ધર્મ્મ કર્મ્મ કીધાં મન ઉછાહે. (૬૪)
લાછિ તણું ઇમિ લાહુ લેઇ, દેવલોકિ તે પહુતા બેઈ;
મન આણુંદિ હિ રાસ રમીજઈ, તુ મનવંછિત સહુઇ સીઝઈ. (૬૫)
જીણઈ એહ રાસ સાંભલીઉ, જાણે તિહ ઘરિ સુરતર ફલીઉ;
પાસચંદ્રસૂરિ ગુરું ઇમ બોલંતે, ભણઈ ગુણઇ તે સુખ લહંતે. (૬૬)

ઇતિ વસ્તુપાલ–તેજપાલ રાસ સમાપ્ત.

નોંધ—પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજની પાસેની ત્રણ પત્રવાળી એક હસ્તલિખિત પ્રત જે અત્યંત જૂની હતી, તેમાં વસ્તુપાલ–તેજપાલ રાસ, વિમળમંત્રી રાસ અને શ્રીસ્થૂલિભદ્ર ફાગ જેવું છે. તેમાં પહેલો સંપૂર્ણ હતો તે ઉતારીને અહીં આપ્યો છે. બીજો વિમલમંત્રીનો રાસ શરૂ થયા પછીનું પાનું ત્રીજુ મળી શક્યું નથી અને ચોથા પાનામાં વિમલમંત્રી રાસ સંપૂર્ણ કડી ૩૨ એમ લખાએલું જણાય છે અને પછી સ્થૂલિભદ્ર ફાગ શરૂ થયો છે તે પણ અધૂરો છે.

આના કર્તા પાસચંદ્રસૂરિ જો પાયચંદ ગચ્છ સ્થાપક હોય તો તેમનો જન્મ સં. ૧૫૩૭ના ચૈત્રસુદિ ૬ને શુક્રવારે હમીરગઢમાં થયો હતો ને સ્વર્ગવાસ સં. ૧૬૧૨ના માગસર સુદિ ૩ના રોજ થયો છે. એટલે આ કૃતિ લગભગ ચારસો વર્ષની જૂની કહી શકાય. આ કૃતિમાં મુખ્યત્વે વસ્તુપાલ–તેજપાલનાં ધર્મકાર્યોની જ નોંધ મળે છે.

कुछ शब्दों पर विचार

लेखकः—**श्रीमान् मूलराजजी जैन,** M. A., LL. B.
[प्रिन्सीपाल—**श्री आत्मानंद जैन कालेज अंबाला सीटी**]

जैन साहित्यमें संस्कृत प्राकृतके अनेक ऐसे शब्द मिलते हैं जिनके अर्थ अथवा व्युत्पत्ति पर विचार करनेकी आवश्यकता है। उनमेंसे तीन शब्द पर यहां विचार किया जावेगा।

१. अर्धमा० **बुसिमं, बुसीमंत, बुसीमओ.**

इस शब्दका प्रयोग सूत्रकृताङ्ग और उत्तराध्ययनमें कई स्थलों पर हुआ है। जैसे—एस धम्मे बुसीमओ सूत्र० १, ८, १९; १, ११, १५; १, १५, ४. उत्तर० ५, १८ इत्यादि। टीकाकारोंने इसका अर्थ "वश्यवत्" किया है अर्थात् इन्द्रियोंको वशमें रखनेवाला, साधु, मुनि।

यहां अर्थ तो सुसंगत है पर व्युत्पत्ति ठीक नहीं। यदि "व्यवसायवत्" या "व्यवसिन्" अर्थ करें, तब भी यही आपत्ति आती है।

"बुसीमंत"—का संस्कृत रूप "बृसीमत्" है। बृसी शब्द श्रौतसूत्रोंमें मिलता है, इसका अर्थ है कुश आदिका बना हुआ ब्रह्मचारियोंका आसन। 'बृसीमत्' का अर्थ हुआ ब्रह्मचारी, मुनि, साधु। सेठ हरगोविन्ददासने अपने 'पाइयसद्दमहण्णवो' में यही व्युत्पत्ति दी है।

टीकाकारोंके वश्यवत्, व्यवसिन् आदि अर्थसे सिद्ध होता है कि जैन साधुओंमें वैदिक साहित्यके पठनपाठनकी परिपाटी नहीं थी। इसी लिये जैन भंडारोंसे संहिता, ब्राह्मण, श्रौतसूत्र आदि ग्रन्थ नहीं मिले हैं। बृसी शब्दका प्रयोग प्राचीन संस्कृतमें पाया जाता है। अर्वाचीन संस्कृतमें नहीं मिलता।

२. जैन माहा० **सग**

संग्रहणी आदि ग्रन्थोंमें जहां संख्याओंका अधिक काम पड़ता है, सातके लिये नियमित 'सत्त' के अतिरिक्त 'सग' शब्द भी आता है। यह शब्द चन्द्र, नेत्र, गुण, गति आदिकी भांति कविसमय नहीं है। इसका मूल 'सप्त' ही है, परंतु इग, दुग, तिगकी समानतासे सग बन गया है। 'क' प्रत्यय लगनेसे 'सत्तग' होना चाहिये था जो लाघवके कारण सग बन गया। विधिमार्गप्रपा (बंबई, स० १९९७) पृ० २८ पर इग, दुग, तिग, पणग, छग, सत्तग सत्तड सग, दसग रूप मिलते हैं। चारके लिये चउ, चउक ही मिले

हैं, चुग या चउग अभीतक देखनेमें नहीं आए, शायद कहीं [illegible] मिलते हों।

३. संस्कृत मुत्कलाप्य

पहलेपहल जैनसाहित्य प्राकृतमें रचा गया। कुछ कालके बाद जैनाचार्य संस्कृतमें भी ग्रन्थ रचने लगे। संस्कृतका सबसे प्राचीन जैन ग्रन्थ जो अब मिलता है, उमास्वातिकृत तत्त्वार्थाधिगमसूत्र है। चूंकि जैनसाहित्यकी प्रधान भाषा प्राकृत थी और जैन लेखक प्राकृतके विद्वान होते थे, इस लिये उनकी संस्कृत रचनामें, विशेषकर लोकप्रिय कथा कथानकोंमें प्राकृतके अनेक शब्द संस्कृत जैसे बनाकर प्रयुक्त किये गये हैं। अजैन पण्डित इन शब्दोंसे अपरिचित होते थे। जिन जैन ग्रन्थोंका अजैनोंने संपादन किया, उन्होंने ऐसे शब्दोंको अशुद्ध समझकर शुद्ध करनेकी निष्फल चेष्टा की है। 'मुत्कलाप्य' इसका उदाहरण है।

मुत्कलाप्य शब्द पञ्चतन्त्र, वेतालपञ्चविंशति, कथाकोष आदि ग्रन्थों प्रचुरतासे मिलता है। इसके पूर्व प्रायः द्वितीया विभक्त्यन्त गुरुं, पितरं, मातरं आदि शब्द होते हैं। इसका अर्थ है गुरु आदिकी आज्ञा लेकर प्रस्थान करना। अजैन संपादकोंके हाथमें इस शब्दने कई रूप धारण किये। किसीने उसे उत्कलाप्य बनाया, किसीने उत्कलय्य। पूर्ववर्ती शब्दके अनुस्वारको निरर्थक समझकर मुत्कलाप्यको ०म् + उत्कलाप्य मान लिया। लाहौरसे सन् १९४२में प्रकाशित कथाकोषके संपादकने पृष्ठ ६ पर मुत्कलाप्य पाठ रक्खा है। व्युत्पत्ति करते समय किसीने इसे उद् पूर्वक कल् धातुका णिजन्तरूप माना, किसीने उत्कलापसे निकाला अर्थात् कलाप (पक्षों) को फैलाते हुए मोरकी तरह प्रसन्न हो कर। चित्रसेनपद्मावतीचरित्र (लाहौर, १९४२) श्लोक ३१५ में मुत्कलापयति रूप मिलता है।

वास्तवमें यह शब्द प्राकृत मुकलसे बना है जिसका अर्थ है 'छूटा हुआ'। मुकल=संस्कृत मुक्त+ल प्रत्यय। फिर मुकलसे नाम धातु बना मुकलावेइ 'छुट्टी लेना, छुट्टी पाना'। इससे फिर संस्कृतमें मुत्कलापयति रूप बनाया गया।

यह शब्द अब तक देशी भाषाओंमें मिलता है। जैसे—गुजराती 'मोकलवुं'; हिन्दी पञ्जाबी 'मुकलावा' अर्थात् विवाहके पश्चात् वधूका वरके घरमें लाया जाना। 'मोकला'=मुक्त।

विस्तृत विवेचनके लिये देखिये—'न्यू इन्डियन एन्टिक्वरी,' प्रथम खण्ड, पृ० ३४२–३।

નવી મદદ

૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજના સદુપદેશથી ઈડરથી શેઠ શ્રીસાંકળચંદ ડુંગરશીભાઈ તરફથી શ્રીમતી કાંતાબેન તથા રેવાબેનની દીક્ષા નિમિત્તે આભારપૂર્વક મળ્યા છે.

સ્વીકાર

भारतीय संपादन शास्त्र–लेखक श्रीमान् मूलगज जैन, प्रकाशक–जैन विद्या भवन, कृष्ण नगर, लाहौर, पृष्टसंख्या ७०.

(લાહૌરની ઓરીયેન્ટલ કોલેજના મેગેઝીનમાં છપાયેલ લેખની નકલ)

કાગળના અસાધારણ ભાવો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' જેના ઉપર છપાય છે તે કાગળોનો ભાવ લડાઇ શરૂ થઈ તે પહેલાં સાડાત્રણ આને રતલનો હતો. લડાઈના બે વર્ષ પછી આ ભાવ સાત–આઠ આને રતલનો થયો હતો. ગઈ દિવાળી પહેલાં એ ભાવ બાર–તેર આને રતલ જેટલો વધી ગયો હતો. અને અત્યારે એ ભાવ વધીને બે રૂપિયે રતલનો થઇ ગયો છે. એટલે મૂળ ભાવથી અત્યારે લગભગ આઠ–નવગણા ભાવ થઇ ગયા છે. આમ છતાં અમે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું લવાજમ વધાર્યું નથી, અને હાલમાં એ વધારવાનો અમારો ઇરાદો પણ નથી.

પણ આ રીતે 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' આપવું અમે ચાલુ રાખી શકીએ તે માટે સમિતિને વધુ મદદ મોકલવાની અમે સૌને વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તપાસ નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

વ્ય.

॥ अर्हम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित

श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक १०	અષાડ શુદિ ૧૨ : ગુરુવાર : જુલાઈ ૧૫	९४

વિષય – દર્શન

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક-બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ,
મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી. મીરઝાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈનસત્યપ્રકાશ

વર્ષ ૮ ક્રમાંક ૯૪ અંક ૧૦

"સિદ્ધહેમકુમાર સંવત્" સંબંધી સબળ પુરાવો

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ન્યાયવિજયજી, ન્યાયતીર્થ.

આ સંવત્ વિષે વિદ્વન્માન્ય મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિજયજીએ આ પત્રિકાના ગયા અંકમાં એક પ્રકાશ ફેંક્યો છે. આ સંવત્ વિષે ક. સ. આચાર્ય હેમચન્દ્રનો પોતાનો જ ઉલ્લેખ મળે છે. તેઓ પોતાના "અભિધાન-ચિન્તામણિ" સંસ્કૃત શબ્દકોશમાં છેલ્લા (છઠ્ઠા) કાંડમાં, ૧૭૧ મા શ્લોકમાં "**संवत्**" શબ્દનો અર્થ "વર્ષ" બતાવતાં તેની ટીકામાં લખે છે કે—

" यथा विक्रमसंवत् सिद्धहेमकुमारसंवत् "

આ પ્રમાણે **શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય** પોતે 'સિદ્ધહેમકુમારસંવત્' હોવાની વાત જણાવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે એ આચાર્યદેવની હયાતીમાં જ એ સંવતનો ઉદ્‌ભવ થયેલો અને પ્રચલિત થયેલો. એ સંવતનો ઉદ્‌ભવ સાધારણ સ્થિતિનો હોત તો **શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય** એનો ઉલ્લેખ ન કરત એમ લાગે છે. એમના અવસાન પછી વિષમ કાળબળને લીધે એ સંવત્ વધુ વખત નહિ ટકી શક્યો હોય એમ તો લાગે છે.

નોંધ:—આ 'સિદ્ધહેમકુમારસંવત' નો આરંભ ક્યારથી થયો તે સંબંધી, નિશ્ચાયક પુરાવો ન મળે ત્યાંસુધી, કશો નિર્ણય ન કરી શકાય, છતાં જ્યારે ક. સ. હેમચંદ્રસૂરિ પોતે તેનો ઉલ્લેખ પોતાના ગ્રંથમાં કરે છે ત્યારે એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે તેમની હયાતીમાં આ સંવત્ ચાલુ થયો હતો. વળી શ્રી. મધુસૂદન ચીમનલાલ મોદી પોતાના 'હેમસમીક્ષા' પુસ્તકમાં અભિધાનચિંતામણિ' શબ્દકોષ વિ. સં. ૧૨૦૭-૧૨૦૮ ના અરસામાં રચાયાનું જણાવે છે. આ ઉપરથી એક નિર્ણય એવો કરી શકાય ખરો કે મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સ્વર્ગવાસ પછી અને મહારાજા કુમારપાળના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે એટલે કે વિ. સં. ૧૧૯૯માં, એ ત્રણે મહાપુરુષોના સ્મરણરૂપે આ સંવત્ ચાલુ કરવામાં આવ્યો હતો.

તંત્રી

સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પ્રતિના અંતમાંની

વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ

સંગ્રાહક તથા સંપાદકઃ—**પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી**
[પૂ. પ્રવર્ત્તક શ્રી કાંતિવિજયજી મહારાજના પ્રશિષ્ય]

આ લેખમાં ભાવનગર–શ્રીસંઘના જૈન જ્ઞાનભંડારમાંની સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પ્રતિનો અને તેના અંતમાં લખાએલી એક વિસ્તૃત પ્રશસ્તિનો પરિચય આપવામાં આવે છે. એ પ્રતિ અત્યારે ભાવનગર–શ્રીસંઘના ભંડારમાં,–સુરક્ષિત તો ન કહેવાય પણ,–રક્ષિત છે. ભાવનગરમાં શ્રીસંઘનાં દરેક કાર્યો "શેઠ ડોસાભાઇ અભેચંદની પેઢી"ના નામથી ચાલે છે. એટલે પ્રસ્તુત જ્ઞાનભંડાર એ પેઢીના આશ્રય નીચે હોઇ એની કાળજી-ભરી દેખરેખ પેઢીના પ્રાણસમા વયોવૃદ્ધ કાર્યકર્ત્તા ધર્માત્મા વિદ્વાન્ શેઠ કુંવરજી આણંદજી રાખે છે. પ્રસ્તુત પ્રતિનો નંબર ડા. ૨૩ નં. ૧૫ છે. એની પત્રસંખ્યા ૯૫ છે. લંબાઇ–પહોળાઇ ૧૧ાx૪ાા ઇંચની છે. દરેક પાનામાં લીટીઓ કેટલી છે એ ગફલતથી નોંધવું રહી ગયું છે એટલે અત્યારે મને યાદ છે તે પ્રમાણે તેમાં સાત લીટીઓ હોવી જોઇએ. અને દરેક લીટીમાં અક્ષરો ૨૮થી ૩૪ સુધી છે. આખી પ્રતિ બે વિભાગમાં લખાએલી છે એટલે બે વિભાગ પાડવા માટે વચમાં પણ વેલ છે અને દરેક પાનાની ચોમેર પણ વેલ છે. એ વેલ કોઇ કળાના ખાસ નમૂના રૂપ નથી પરંતુ તદ્દન સાદી જ છે. પ્રતિની લિપિ સુંદર છે અને પ્રતિ દેખાવમાં તેમજ અવસ્થામાં પણ બહુ જ સારી છે. પ્રતિમાં સુવર્ણમય અક્ષર લખવા માટે પાનાની જમીન (Back-ground) લાલ આસમાની અને જામલી એમ ત્રણ રંગથી રંગીન કરવામાં આવી છે જ્યારે ચિત્રો નીચેની જમીન લાલ જ રાખવામાં આવી છે. ચિત્રોમાં રંગોનું વૈવિધ્ય ખાસ નથી, એમાં મુખ્યત્વે કરીને સોનેરી રંગનો જ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આમ છતાં ચિત્રો સુંદરતાથી જરાય વેગળાં કે વંચિત નથી. પ્રસ્તુત ચિત્રો કલ્પસૂત્રની હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં સામાન્ય રીતે જે જાતનાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે તે જ જાતનાં છે.

પ્રસ્તુત પ્રતિને અંગે આટલું જણાવ્યા પછી હવે આપણે એ પ્રતિના અંતમાંની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ જોઇએ.

भुज्जो भुज्जो उवदंसेइ त्ति बेमि ॥छ॥ **पज्जोसवणाकप्पो** सम्मत्तो ॥छ॥ ग्रंथाग्रं १२१६ सर्वसंख्या ॥ छ ॥ संवत् १५१७ वर्षे आखाढ सुदि अष्टमी सोमे श्री**अणहिल्लपुरपत्तने** । श्री श्री **खरतरगच्छे** ॥ श्री**जिनचंद्रसूरि**राज्ये श्रीउपाध्या[य] **सिद्धान्तरुचि**उद्यमेन लिखितं **वाछाकेन** ॥

ए८०॥ आसीदूकेशवंश्येषु **शुल्लशाखासमुद्भवः** ।
मंत्री **दुर्लक्षसिंहाख्यः पद्मस्तस्यांगजः पुनः** ॥ १
जिणाको जिनभक्तात्मा **नोडाकः** कल्पसाधनः ।
धनी **धनपतिश्चैते पद्माकस्य सुताह्वयः** ॥ २

आर्या भार्या **जिणाकस्य** सती **जासलदेविका** ।
वज्रांगः स्मरसिंहश्च पुत्रद्वयमिदं तयोः ॥ ३
तत्र **वज्रांगजः** सर्वसमः **समधरो**ऽजनि ।
सुतः **समरसिंहस्य सालिगः** श्लाघनीयश्रीः ॥
जीवादेवीभवो भाति **मेघराजः** परः पुनः ॥ ४
नोडाभार्या **नामलदेवी होली** सुतौ तयोर्द्वौ ।
हांसा-मल्हसंज्ञौ हर्षाख्यः सोमदत्तश्च ॥ ५
पुत्रिकापंचकं चासीत् गुरुभक्तिपरायणम् ।
षीमाई च तथा **चेली सारू वारू धनाई**ति ॥ ६
श्रीवत्स-श्रीमन्तौ साधु**सदयवत्स-शत्रुशल्यौ** च ।
इति हंसराज-हंसलदेव्योः पुत्रा भुवि ख्याताः ॥ ७
मल्हूभार्या **माणिकदेवी** जाता अमी अगत्ख्याताः ।
श्रीधर-सुरपति-सु(शु)भकर-सहस्रमल्लाःसुते द्वे च ॥ ८
मांजू-कस्तूराईनाम्न्यौ भार्या[ऽ]स्ति **सीधरस्य** सती ।
सिरिआदेवी पुत्राश्चत्वारः ख्यातनामानः ॥ ९
तेषूदयकर्ण-**आसकर्ण-श्रीकर्ण-राजमल्लाश्च** ।
छाजी-धूमाईनामतश्च पुत्र्यौ तथा जाते ॥ १०
रत्नादेवी सुरपतिभार्या **शुभकरस्य रंगादे** ।
सद्धर्मकर्मनिरता **सहस्रमल्लस्य सहसादे** ॥ ११
हर्षराजस्य जाया[ऽ]स्ति **रजाई** धर्मतत्परा ।
गुरुगच्छसाधुसाध्वीनां भक्तिव्यक्तिमनोहरा ॥ १२
वल्हादेवी जाता(जाया) **धनपति**साधोःसुतास्तु चत्वारः ।
शिवदत्तो नगराजो लषराजो जीवराज इति ॥ १३
जज्ञे[ऽ]थ **नगराजस्य** तनयः **सज्जना**भिधः ।
तस्यास्त्युदय**सिंहा**ख्यस्तनयो दीप्तिमानति ॥ १४
रत्नाईकुक्षिरत्नानि **लषराजस्य** सूनवः ।
सोनपाल-पूनपाल-अमीपालादयोऽद्भुताः ॥ १५
दिल्ली-गूर्जर-मालव-सिंधुषु मरुमंडले च नृपमान्या ।
मंत्री**पद्मस्य** संततिरुदयवती निरुपमा भाति ॥ १६

अस्याश्च करणीयानि तद्यथा ।

स्थाने स्थाने[ऽ]र्हत्प्रतिष्ठा–यात्रा–ऽऽचार्यपदादिषु ।
उत्सवाश्चक्रिरेऽमीभिः कस्तानन्यः करिष्यति ॥१७

श्री **लोकहिता**चार्याः **सागरचन्द्र**सूरयः ।
श्री**भावप्रभ**सूरीन्द्राः श्री**जिनचन्द्र**सूरयः ॥१८

एते श्रीगुरु(र)वो[ऽ]मीभिः स्थापयांचक्रिरे क्रमात् ।
लक्ष्मसिंह-जिणा साधु-धनपति-स्मरसिंहकैः ॥१९ युग्मं॥

देवकार्यं गुरोः कार्यं संघकार्यं स्वकार्यवत् ।
कुर्वतो **धनपत्यादेः** प्रशंसामः कियद्वयम् ॥२०

किंच ।

विनयवती शीलवती दानवती सद्विवेकरंगवती ।
माणिकदेवी मल्हूभार्या जयतीह पुण्यवती ॥२१

सा ग्रंथलक्षमेकं लेखितपूर्व्विण्युदारसच्चरिता ।
लेखयति स्म सुवर्णाक्षररम्यं कल्पसूत्रमिदम् ॥२२

इतश्च ॥

चांद्रे कुले श्री**जिनचन्द्र**सूरिः सिद्धान्तवेत्ता[ऽ]**भयदेव**सूरिः ।
सद्वल्लभः श्री**जिनवल्लभो**ऽपि युगप्रधानो **जिनदत्त**सूरिः ॥२३

भाग्याद्भुतः श्री**जिनचन्द्र**सूरिः [सूरि]र्बभूवान् **जिनपत्य**भिख्यः ।
जिनेश्वरः सूरिरुदारचेताः **जिनप्रबोधो** दुरितापनेता ॥२४

सांविगिकः श्री**जिनचन्द्र**सूरिः सूरि**र्जिना**दिः **कुशलावसानः** ।
पद्माश्रितः श्री**जिनपद्म**सूरिर्लब्धेर्निधानं **जिनलब्धि**सूरिः ॥२५

महोपकारी **जिनचन्द्र**सूरि**र्जिनोदयः** सूरिरुदग्रभाग्यः ।
प्रशान्तमूर्त्ति**र्जिनराज**सूरि युगप्रधाना **जिनभद्र**सूरयः ॥२६

ततोऽपि च श्री**जिनचन्द्र**सूरयः नयोज्ज्वलाः शासति गच्छमात्मनः ।
तेषामधीनं किल **कल्प**पुस्तकं **माणिक्यदेवी** कुरुते स्म भक्तितः ॥२७

प्रतिवर्षं महाहर्षान्महोत्सवपुरःसरम् । वाच्यमानं चिरं सद्भिर्नन्दतात् **कल्प**पुस्तकम् ॥२८

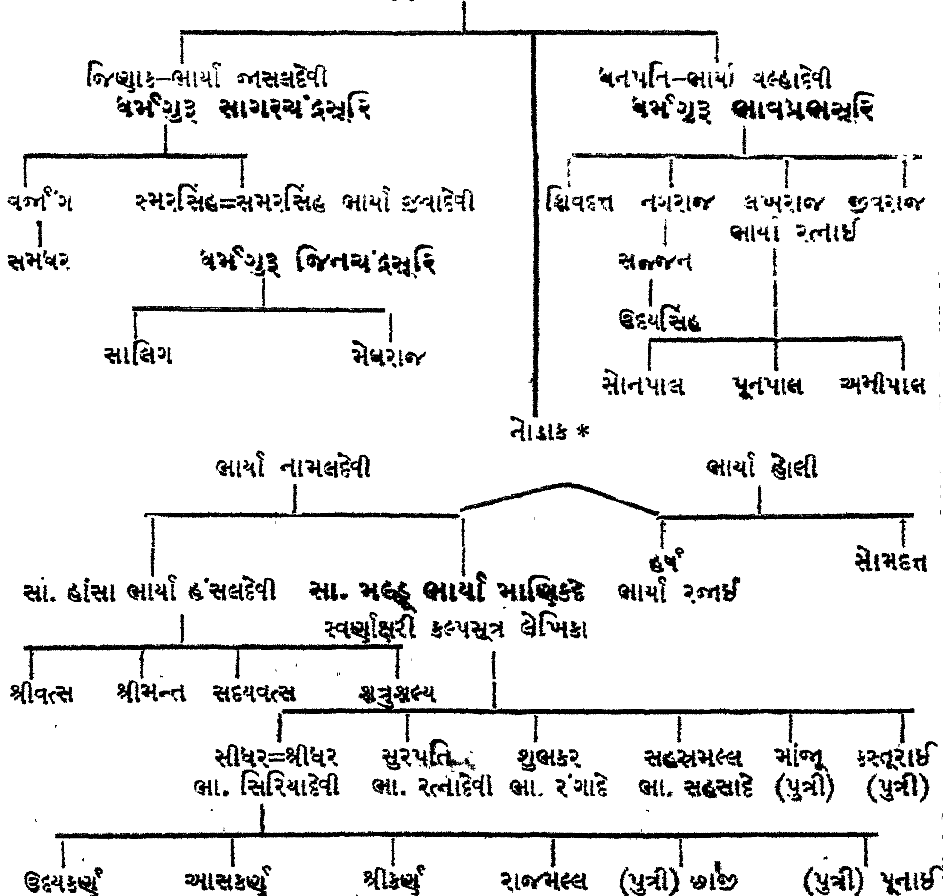
संवत् १५१७ वर्षे श्री**अणहिल्लपुर**पत्तने सा० **मल्हू**भार्यया **माणिकदे**–श्राविकया पुस्तकमिदं लेखितं चिरं नंदतु ॥ छ ॥ कृतिरियं श्री**सिद्धान्तरुचि**-महोपाध्यायशिष्य**साधुसोम**गणेरिति ॥ भद्रम् ॥ छ ॥ श्रीश्रमं भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ छ ॥ श्रीः ॥

ઉપર આપેલી વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ ઐતિહાસિક હકીકતો કરતાં મંત્રી પદ્મ=પદ્માકના વંશજો અને ખરતરગચ્છીય સમર્થ આચાર્યોનાં નામોથી જ ભરાયેલી છે. એટલે આ આખી પ્રશસ્તિનો શબ્દશઃ અનુવાદ આપવા કરતાં તેમાંની ખાસ ખાસ હકીકતોનું તારવણ આપવું એ જ વધારે ઉચિત અને સંગત છે એમ માની એ જ અહીં આપવામાં આવે છે.

સૌ પહેલાં આ પ્રશસ્તિના વીસ શ્લોકોમાં મંત્રી પદ્માકના વંશજોની અને તેમના ધર્મગુરુઓની નામાવલી આપવામાં આવી છે કે જેના વંશમાં થએલ સા. મલ્હૂની ભાર્યા માણિકદે શ્રાવિકાએ પ્રસ્તુત સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની સુંદર અને સુશોભિત પ્રતિ લખાવી છે. એ નામાવલી ઉપરથી મંત્રી પદ્મ=પદ્માકનું વંશવૃક્ષ નીચે મુજબનું બની શકે છેઃ

ઓકેશવંશીય સ્થૂલશાખીય મંત્રી દુર્લક્ષસિંહ=લક્ષ્મસિંહ (?)

ધર્મગુરૂ લોકહિતાચાર્ય

* નોડાકને ખીમાઈ, ચોથી, સારૂ, વારૂ અને ધનાઈ એ નામની પાંચ પુત્રીઓ પણ હતી.

આ વંશાવલી ઉપરાંત પ્રારંભના વીસ શ્લોકોમાં મંત્રી પદ્મનાં વંશજોના સુકૃતનો કોઈ ખાસ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવામાં નથી આવ્યો. પરંતુ સામાન્ય રીતે એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે મંત્રી પદ્મના વંશજો દિલ્હી, ગૂજરાત, માલવા, સિંધ, મારવાડ વગેરે દેશમાં તેમના મૂળ પુરુષોની કારકીર્દીના પ્રતાપે રાજાઓ તરફથી માન પામતા હતા. તેમજ આ વંશમાં થએલા વંશજોએ પ્રતિષ્ઠા યાત્રા તેમજ આચાર્યપદારોપણ વગેરે પ્રસંગોમાં ઘણા મહોત્સવો ઉજવ્યા છે.

પ્રશસ્તિના એકવીસ–બાવીસમા શ્લોકોમાં 'માણેકબાઈ ધર્માત્મા હતી અને તેણે કલ્પસૂત્રની સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી પ્રતિ લખાવી તે પહેલાં એક લાખ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથો લખાવ્યા હતા' એમ જણાવ્યું છે.

આ પછીના બાકીના શ્લોકોમાં ખરતરગચ્છીય આચાર્યોનાં નામોની પટ્ટાવલી અને છેવટે પ્રસ્તુત સચિત્ર સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પોથી લખાવીને માણેકબાઈએ જે આચાર્યને,–કે જેમનું નામ જિનચંદ્રસૂરિ છે,–અધીન કરી છે તે હકીકત જણાવી છે. ખરતરગચ્છીય આચાર્યોનાં નામો આ પ્રમાણે છે:

૧ ચંદ્રકુલીય આચાર્ય શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ, ૨ તત્પટ્ટે આગમજ્ઞ શ્રીઅભયદેવાચાર્ય, ૩ તત્પટ્ટે શ્રીજિનવલ્લભસૂરિ, ૪ તત્પટ્ટે યુગપ્રધાન શ્રીજિનદત્તસૂરિ, ૫ તત્પટ્ટે શ્રીજિન-ચંદ્રસૂરિ, ૬ તત્પટ્ટે શ્રીજિનપતિસૂરિ, ૭ તત્પટ્ટે શ્રી જિનેશ્વરાચાર્ય, ૮ તત્પટ્ટે શ્રી જિન-પ્રબોધસૂરિ, ૯ તત્પટ્ટે શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ, ૧૦ તત્પટ્ટે શ્રી જિનકુશલસૂરિ, ૧૧ તત્પટ્ટે શ્રીજિનપદ્મસૂરિ, ૧૨ તત્પટ્ટે શ્રી જિનલબ્ધિસૂરિ, ૧૩ તત્પટ્ટે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ, ૧૪ તત્પટ્ટે શ્રીજિનોદયસૂરિ, ૧૫ તત્પટ્ટે શ્રીજિનરાજસૂરિ, ૧૬ તત્પટ્ટે શ્રીજિનભદ્રસૂરિ, ૧૭ તત્પટ્ટે શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ જેમને પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની સચિત્ર સ્વર્ણાક્ષરી પ્રતિ માણિકબાઈએ વહોરાવી છે–સાદર અર્પણ કરી છે.

પ્રસ્તુત પ્રશસ્તિની શરૂઆતમાં થોડો ગદ્યમય પ્રશસ્તિ અંશ છે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે 'પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની પ્રતિ વિક્રમ સંવત્ ૧૫૧૭ અષાડ સુદિ ૮ સોમે અણહિલ્લપુર પાટણમાં ખરતરગચ્છીય આચાર્ય શ્રીજિનચંદ્રસૂરિના રાજ્યમાં ઉપાધ્યાય શ્રી સિદ્ધાન્તરુચિગણિની દેખરેખ નીચે વાછાક નામના લેખકે લખી છે.' અને અંતના ગદ્યપ્રશસ્તિ અંશમાં 'પ્રશસ્તિની રચના ઉપાધ્યાય શ્રીસિદ્ધાન્તરુચિગણિશિષ્ય શ્રીસાધુસોમ-ગણિએ કરી છે' એ સૂચવવામાં આવ્યું છે.

ઉપર જણાવવામાં આવ્યું તેમ પ્રસ્તુત પ્રતિનો જન્મ પાટણમાં થયો છે અને ત્યાંથી સ્થાનાંતર પામતી પામતી એ અત્યારે ભાવનગરના શ્રી સંઘના જ્ઞાનભંડારમાં સુરક્ષિત રીતે સ્થિર સ્થાન પામી છે.

સૂચના

આ અંકની જેમ આવતો અંક પણ વખતસર ૧૫મી તારીખે પ્રગટ કરવાની ઇચ્છા છે. આમ છતાં અત્યારના અનિશ્ચિત સંયોગોના કારણે અંક પ્રગટ કરવામાં વિલંબ થાય તો તે ચલાવી લેવા અને પત્ર લખીને તગાદા નહીં કરવા વાચકોને વિનંતી છે.

“ उमापतिवरलब्धप्रसाद ”

—આ વિશેષણનો ઉદ્‌ગમ, વિકાસ અને ઇતિહાસ

લેખક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી

પ્રાચીન રાજવંશી તામ્રપત્રો, દાનશાસનો, શિલાલેખો, ખતપત્રો અને અરઘટ્ટોના પરિશીલનથી એક નિર્ણય ઉપર ચોક્કસ આવવું પડે છે કે—અમુક શબ્દો તેમાં લખવાની શરૂઆત થયા પછી તે શબ્દો તેમાં એક રવૈયારૂપે લખાતા જ રહ્યા છે. उमापतिवरलब्धप्रसाद પણ એ જ રીતે લખાતો એક શબ્દ છે.

વલ્લભીવંશના રાજાઓ પૈકીના કેટલાએક રાજાઓ જૈન અને બૌદ્ધધર્મી હતા, છતાં તે દરેકના તામ્રપત્રોમાં તેઓને “परममाहेश्वर” તરીકે સંબોધ્યા છે. એ જ રીતે ગુજરાતના રાજાઓ પૈકીના કેટલાએક વૈષ્ણવ જૈન અને ઇસ્લામધર્મને માનનારા થયા છે, છતાં કેટલાએક લેખોમાં વિક્રમની બારમી સદી પછીના ગુજરાતના રાજાઓને उमापतिवरलब्धप्रसाद કે તે જ અર્થવાળા વિશેષણથી સંબોધવામાં આવ્યા છે.

રાજાવલી તપાસીએ તો ચાવડા વંશના રાજાઓ, સોલંકી વંશના મૂળરાજ, ચામુંડરાય, દુર્લભરાજ, ભીમદેવ, કર્ણદેવ, સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ, અજયપાળ અને લઘુ મૂળરાજના દાનપત્રોમાં કે લેખોમાં આ વિશેષણ નથી મળતું[1] જ્યારે બીજા ભીમદેવથી માંડી મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ સુધીના રાજાઓનાં કેટલાંએક દાનપત્ર–ખતપત્રોમાં આ વિશેષણ સ્પષ્ટરૂપે લખાએલ મળે છે.

રાજવંશી લેખોમાં ગુર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજ જયસિંહ માટે–પરમભટ્ટારક, મહારાજાધિરાજ, પરમેશ્વર, ત્રિભુવનગંડ, અવંતીનાથ, બર્બરકજિષ્ણુ, સિદ્ધચક્રવર્તિ, વગેરે વિશેષણો–બિરુદો વપરાયાં છે. ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ માટે તત્કાલીન ગુજરાતના ૨ તામ્રપત્ર અને ૧૩ શિલાલેખોમાં મહારાજાધિરાજ, નિજભુજવિક્રમરણાંગણનિર્જિતશાકંભરીભૂપાલ, પ્રૌઢપ્રતાપ, અવન્તીનાથ અને ચક્રવર્તિ[2] તથા પાશુપતાચાર્ય ગંડભાવબૃહસ્પતિની પ્રભાસપાટણવાળી પ્રશસ્તિમાં તેજોવિશેષોદયી, અચિન્ત્યમહિમા, બલ્લાલધરાધિપ–જાંગલનરેશવિજેતા અને ત્રૈલોક્યકલ્પદ્રુમ વિશેષણો મળે છે. તે જ લેખમાં મહાબલ ભોજ માટે परममाहेश्वर વિશેષણ છે. રાજા અજયપાળ માટે પણ તત્કાલીન કુમારપાળના લેખમાં परममाहेश्वरનું બિરુદ છે. પણ તેઓમાંના કોઈને માટે તે તે કાળના રાજવંશી શિલાલેખોમાં उमापतिवरलब्धप्रसाद વિશેષણ નથી મળતું.

આ વિશેષણ રાજવંશીય લેખો પૈકીના બીજા ભીમદેવના દાનપત્રમાં પહેલપહેલાં આપણને નજરે પડે છે. અને ત્યારથી આ વિશેષણ રાજવંશી લેખોમાં દાખલ થએલ છે.

---

૧ જુઓ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” વર્ષ ૪ અંક ૯માં છપાએલ “ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ” લેખ.

૨ જુઓ આ. ગિરજાશંકર વલ્લભજી B. A., M. R. A. S. સમ્પાદિત “ગુજરાતનો ઐતિહાસિક લેખસંગ્રહ.”

ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળે વડનગરનો કિલ્લો કરાવ્યો અને તેની ઉપર વિ. સં. ૧૨૦૮ આ૦ શુ૦ ૫ ગુરુવારે શ્રીપાલે એક જ દિવસમાં રચેલ પ્રશસ્તિ કોતરાવી હતી. જે, શિલા તૂટી જવાથી ફરીવાર સં. ૧૬૮૯ ચૈ૦ શુ૦ ૧ ને ગુરૂવારે તે પ્રશસ્તિ બીજા પત્થર ઉપર ખોદવામાં આવી છે. કવિચક્રવર્તી શ્રીપાળ[3] તે પ્રશસ્તિમાં ઉપમા આપતાં લખે છે કે—

"વિઘ્નેશ જેનાં વિઘ્નોને હરે છે, જેને સફળ શકુન જ્ઞાન છે, દેવીઓ જેના શત્રુઓનો વિનાશ કરે છે અને જેને **સોમેશ્વરે રાજ્યવૈભવ આપ્યો** છે, તે કુમારપાળને રક્ષણ સામગ્રી મંત્રજાપ યુદ્ધક્રિયા અને સેના એ તો દેખાવ માત્ર છે" અર્થાત્—મહારાજા કુમારપાળ સર્વ રીત્યા ઉદયશીલ છે.[4]

કવિરાજે આપેલ આ ઉપમાની ભાવના જ જાણે બીજા શબ્દોમાં દેખાતી હોય તેમ ગુજરાત બહાર ખોદાએલ સં. ૧૨૦૮ નો રત્નપુર (મારવાડ) ના શિવાલયનો શિલાલેખ, સં. ૧૨૦૯ મહા વદિ ૧૪ નો કરાડુ (જોધપુર રાજ્ય) ના શિવાલયનો શિલાલેખ, ઉદેપુર ગામ (ગ્વાલીયર રાજ્ય) નો દાનશિલાલેખ અને અજૈન લેખકોએ લખેલ બે ગ્રન્થ પુષ્પિકાઓમાં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળના નામની પહેલાં उमापतिवरलब्धप्रसाद નો શબ્દ દેખાય છે.[5]

બીજી તરફ એ ગુર્જરેશ્વરે સં. ૧૨૧૬ માં શ્રાવકનાં ૧૨ વ્રતો સ્વીકારી જૈનધર્મને અપનાવ્યો હતો[6] એટલે કુમારપાળવિહારોમાં તેના વિશેષણરૂપે परमार्हत શબ્દ પણ લખાયો

---

૩ કવિ શ્રીપાલ એ પાટણનો વતની ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ હતો. તેમ મહાકવિ પણ હતો. મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહ તેને કવીન્દ્ર તથા ભ્રાતા તરીકે બોલાવતા હતા. તે પોરવાડ અને ધર્મે જૈન હતો. ખાસ કરીને આ. શ્રી. વાદીદેવસૂરિ અને તેના સમુદાયના સાધુઓનો તે ઉપાસક હતો. તેનો એક સ્વતંત્ર ઉપાશ્રય હતો, જેમાં ઉક્ત સમુદાયના સાધુઓ આવીને ઊતરતા હતા. તપસ્યાના પ્રભાવે ચિત્તોડના રાણા 'જૈત્રસિંહ'દ્વારા "તપા"નું ગૌરવવંતુ બિરુદ પ્રાપ્ત કરનાર તપગચ્છના આદ્ય આચાર્ય શ્રી જગચ્ચંદ્રસૂરિના મોટા ગુરુ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિએ એ જ ઉપાશ્રયમાં "નાભેયનેમિ–દ્વિ–સંધાન" કાવ્ય બનાવ્યું હતું, જેનું સંશોધન કવિચક્રવર્તી શ્રીપાળે એક દિવસમાં જ કર્યું હતું. તથા એ જ આચાર્યના ગુરુભ્રાતા—શ્રી સોમપ્રભસૂરિએ સં. ૧૨૪૧ માં તેના ઉપાશ્રયમાં "કુમારપાલ–પ્રતિબોધ" કાવ્ય બનાવ્યું છે. તે ઉપાશ્રયની વ્યવસ્થા તેના પુત્ર કવિ સિદ્ધપાળના હાથમાં હતી.

૪. आचारः किल तस्य रक्षणविधिर्विघ्नेशनिर्नाशित–
प्रत्यूहस्य फलावलोकिशकुनज्ञानस्य मंत्रान्वयः ॥
देवीमंडलखंडिताखिलरिपोर्युद्धं विनोदोत्सव :
श्रीसोमेश्वरदत्तराज्यविभवस्याडंबरं वाहिनी ॥१८॥

—વડનગરના કિલ્લાની પ્રશસ્તિ

૫. જૂઓ "જૈન સત્ય પ્રકાશ" વર્ષ ૪ અંક ૯ માંનો "ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળ" લેખ પૃ. ૪૯૦ થી ૪૯૪ રત્નપુરના શિલાલેખમાં શ્રીરાયપાલદેવને પણ शम्भुप्रसादावाप्तथी સંબોધ્યા છે—

૬. सत्त्वानुकंपा न महीभुजां स्यादित्येष कॢप्तो वितथप्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ? ॥

—કુમારપાલ પ્રતિબોધ પૃ૦ ૪૭૫.

છે. સમય જતાં उमापतिवरलब्धप्रसाद વિશેષણને રાજા ભીમદેવ (બીજા)ના કેટ દાનપત્રમાં પણ સ્થાન મળ્યું અને એ રીતે એ શબ્દે રાજવંશી શિલાલેખોમાં પ્રવેશ કર્યો.

એટલે કે ભીમદેવ બીજાએ સં. ૧૨૫૬, સં. ૧૨૬૩, સં. ૧૨૮૩, સં. ૧૨૮૮, સં. ૧૨૯૨ અને સં. ૧૨૯૬ ના શિલાલેખોમાં કુમારપાળને उमापतिवरलब्धप्रसाद તથા અજયપાળને परममाहेश्वरના વિશેષણથી નવાજ્યા છે. અને સં. ૧૨૯૬ના લેખમાં તો પોતાનો પણ उमापतिवरलब्धप्रसाद–प्राप्तराज्यप्रौढप्रतापलक्ष्मीस्वयंवरથી પરિચય આપ્યો છે. જ્યારે સં. ૧૨૬૩ (સિંહ સં. ૯૩), સં. ૧૨૬૬, સં. ૧૨૮૩, સં. ૧૨૮૭ નાં દાનપત્રોમાં, સં. ૧૨૭૩ની વલ્લના પુત્ર શ્રીધરની પ્રશસ્તિમાં અને સં. ૧૨૯૯ ના સૂર્યગ્રહણ સંબંધી દાનપત્રમાં ગુર્જરેશ્વર કુમારપાળને માટે उमापतिवरलब्धप्रसाद વિશેષણ વાપર્યું નથી. ત્યારપછી અભિનવ સિદ્ધરાજ (બીજા) જયસિંહે તો પ્રથમ મૂળરાજથી લઈને પોતાના સુધી દરેક સોલંકી રાજાઓને उमापतिवरलब्धप्रसाद ના વિશેષણથી અલંકૃત કર્યા છે.

આ રીતે એ વિશેષણે રાજવંશી લેખોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

પછી પણ ગુજરાતના રાજવંશી લેખોમાં આ વિશેષણ ચાલુ રહેલ છે. સત્તરમી સદીના મોગલ સામ્રાજ્યના લેખોમાં–ખતોમાં પણ આ વિશેષણ મળે છે.[૭]

પરિપાટીરૂપે વપરાતા આ વિશેષણથી સ્પષ્ટ છે કે—उमापतिवरलब्धप्रसाद થી ઓળખાવાતા રાજાઓ શૈવધર્મી જ હતા એવું માની લેવાની કોઈએ ભૂલ કરવી નહીં.

જ્ઞાનીના ગમા જ્ઞાની જાણે, એમ શિલાલેખીના ગમા શિલાલેખી જાણે!

उमापतिवरलब्धप्रसाद વિશેષણનો આ ઇતિહાસ છે.

---

૭. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના ઉચ્ચ અભ્યાસ અને સંશોધન વિભાગના અધ્યક્ષ શ્રીયુત રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ લખે છે કે—

"આ રીતે ૨૮૫ હાથપ્રતો ખરીદાઈ ઉમેરાયાં છે, જેમાં ૨૨૯ સંસ્કૃત અને ૪૧ ગુજરાતી છે, અને ૧૫ આ વર્ષે મેળવેલાં ખતો છે. + + ઉમેરાયેલાં ૧૫ ખતો જહાંગીરના સમયથી માંડી (સં. ૧૬૮૩ થી) અલીઘોર (સં. ૧૮૬૫ બીજા અકબરના અમલ) સુધીના સમયનાં છે. ઔરંગઝેબના સમયનાં જાણીતાં ખતોની જેમ સં. ૧૬૮૩વાળા ખતમાં પણ પાદશાહનું उमाकांतवरलब्धपरमेश्वरदत्तराज्ये એવું વિશેષણ મળે છે.

—અહેવાલ અને સૂચનપત્ર સને ૧૯૪૧–૧૯૪૨ પૃ૦ ૫–૬.

જૈન સ્થાપત્યો અને જ્ઞાનમંદિરોથી સમૃદ્ધ રાજપુતાનાનું એક જૈન તીર્થ

જૈસલમેર

લેખકઃ—શ્રીયુત સારાભાઇ મણિલાલ નવાબ, અમદાવાદ.

(ગતાંકથી ચાલુ)

(૭) શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીનું દેરાસરઃ—

આ દેરાસર (૬) શ્રીઋષભદેવ ભગવાનના દેરાસરની જોડાજોડ આવેલું છે. આ દેરાસર ત્રણ મજલાનું છે. દેરાસરમાં પ્રવેશ કરવા માટે બાર પગથીઆં ચડવા પડે છે. પેસતાં જ દરવાજાના ઉપરના બારસાખમાં મંગલમૂર્તિ તરીકે જિનેશ્વરદેવની એક પદ્માસનસ્થ નાની મૂર્તિ બિરાજમાન થએલ દેખાઈ આવે છે. સભામંડપ આઠ થાંભલાઓનો છે, આઠે થાંભલાની મધ્યમાં સુંદર નકશીવાળાં આઠ તોરણો આવેલાં છે. ઉપરના ઘુમટમાં કબુતર, ચકલાં વગેરે પેસી જઇને કોતરકામને બગાડે નહિ તે માટે વાંસની જાળી ભરી દીધેલી છે; અને તે કારણને લીધે ઘુમટનાં શિલ્પો દેખી શકાતાં નથી.

નીચેના પ્રથમ માળની ભમતીમાં આપણા ડાબા હાથ તરફથી જતાં સૌથી પ્રથમ ૩૦ પદ્માસનસ્થ જિન પ્રતિમાઓ, પછી એક પીળા પાષાણનો ચોવીશીનો પટ, ૧ વીશ વિહરમાન જિનનો તથા એક ચોવીશ જિનમાતાનો પટ પીળા પાષાણનો આવે છે. પછી ૫૩ પ્રતિમાજી પદ્માસનસ્થ આવેલાં છે, પછી પાછાં બીજા બે પીળા પાષાણના ચોવીશીના પટ આવેલા છે. પછી ૧ પીળા પાષાણની જિનમૂર્તિ તથા એક ચોવીશ જિન-માતાનો પટ છે, પછી પાછી બીજી બાવીશ જિનમૂર્તિઓ પદ્માસનસ્થ આવેલી છે. આ પ્રમાણે નીચેની ભમતીમાં કુલ ૧૦૬ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ ૧ વીશ વિહરમાનનો પટ, ૧ ચોવીશ જિનમાતાનો પટ, ૩ ચોવીશીના પીળા પાષાણના પટ આવેલા છે.

શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના નીચેના પ્રથમ માળના ગભારામાં પણ ભમતી છે, અને તે ફરતી ભમતીમાં ૧૫ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે તથા ચારે દિશાઓમાં એકેક એટલે કુલ ૪ પ્રતિમાઓ સફેદ આરસની શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીની બિરાજમાન છે; તથા ગભારામાં ૧ સફેદ આરસની પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ છે. આ પ્રમાણે ગભારામાં મૂળનાયક સુદ્ધાં કુલ ૨૦ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે. આ ગભારાને ફરતા મંડોવરોમાં જુદાજુદાં સુંદર રૂપો કોતરેલાં છે, તે રૂપો પૈકી એક પુરૂષ (ભૈરવ) ની નગ્ન આકૃતિ તથા એક સ્ત્રી (કર્પૂરમંજરી) ની નગ્ન આકૃતિ પણ કોતરેલી છે; જૈન મંદિરો પૈકી કેટલાંક મંદિરોમાં આવી બે આકૃતિ કોતરેલી હોય છે તેનું વાસ્તવિક કારણ શું હશે, તે શિલ્પશાસ્ત્રના જાણકાર વિદ્વાનો જણાવશે તો ઉપયોગી થઇ પડશે. નીચેના માળની ભમતીની બારસાખમાં ૩૨ જિનપ્રતિમાઓ છે.

શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના નીચેના દેરાસરની ભમતીમાં ૧૭૬ પાષાણની જિનપ્રતિમાઓ તથા ગભારામાં ધાતુની એક ચોવીશી આવેલી છે. આ દેરાસરના લેખો જૈન લે. સં. ભા. ૩ માં ઘણાખરા છપાઇ ગએલા છે, પરંતુ મારી તપાસ દરમ્યાન જે જે લેખો અત્યારસુધી અપ્રસિદ્ધ રહેલા માલુમ પડ્યા હતા તે મેં ઉતારી લીધા હતા જે નીચે પ્રમાણે છેઃ-

મૂળનાયકનો લેખઃ—

१ "संवत् १५१८ वर्षे ज्येष्ट वदि ४.........

મૂળનાયકના ગભારામાં ફરતી પીળા આરસની પ્રતિમાઓ છે તેના ઉપરના લેખોઃ—

२ चौ० सहसा साजण

३ मं० सहता पुत्र गोधाक०

४ चो० पूना भार्या हर्षू ॥

નીચેની ભમતીની પીળા પાષાણની મૂર્તિ પરના લેખોઃ—

५ सा० केल्हा पुत्र म [०] नायक

६ श्री संभवनाथ श्रा० रूपहि

७ बाई गंगादे पुण्यार्थं बाई मेघादे

ચોવીશ જિનમાતાના પીળા પાષાણના પટ પરનો લેખઃ—

८ (1) सं० १५७६ वर्षे फागुण वदि ९ दिने श्रीऊकेशवंशे परीक्षगोत्रे ओ० डूंगर

(2) सी [जी] पुत्र गांगा भार्या गंगादे पुत्र्या नोडा राजसी । आंबा पौत्र मालादि परिवार सहितायाः श्राविका

(3) गंगादे श्रीचतुर्विंशतिजिनादिका पूजार्थं मं० विजयभार्या श्रा० विजलदे पुत्र मं० जगमाल पौत्र साह

(4) मं० सहसमल्लादि परिवार सहिताया श्रा० विजलदेव्यां(व्या) पट्टिकाकारिता प्रतिष्ठिता ।

(5) श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनहंससूरिजि सौभाग्यसूरिभिः ॥

९ (1) संवत् १५८० वर्षे आषाढ सुदि द्वादसी दिने बुधवारे स(प०)

(2) डूंगरसी प० गांगा प० नोडा पुत्र राजसी पुत्र आ(आं)बा

(3) माला श्रा० गंगादेव्या पुण्यार्थं पट्टिकाकारिता । खरतरगच्छ ॥

१० सं १९६४ मिति फागुणवदि २ सं । बा० चांदमल के० प्रा वृधीचंद

११ मं० वस्ताभार्या भोली भगतिः

१२ ९ श्रीसुविधिनाथ बिंबं का० सा० हरपालेन

१३ श्रीमाली धना देवराज ।

१४ मं० बाहड

ઉપરોક્ત ચોવીસ જિનમાતાના પટની જમણી બાજુના બીજા પટ પરનો લેખઃ–

१५ (1) ॥ ई० ॥ संवत १५७६ वर्षे वैशाख सुदि ३ दिने । श्रीऊकेशवंशे श्रीभणशालीगोत्रे श्रीचोपडागोत्रे

(2) भ० नोडा भा० कपू पुत्र भ० जीवंद पौत्र भ० नगराजादि परिवार-सहितेन । अपरंच श्रीचोपडागोत्रे भ० सीहा

(3) भार्या श्रा० सूहलदे पुत्र सं० सुडा सं० वरसिंहादि परिवारसहितेन । श्रा० कपू श्रा० सहजदे स । कारित

(4) ॥ प्रतिष्ठिता श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनसमुद्रसूरिपट्टे श्रीजिनहंससूरिभिः सौभाग्यसूरिभि

(5) चतुर्विंशतिजिनपट्टिकाकारिता। स्वपुण्यार्थं वा० कपी...ला: प्रणमंति नित्यं ॥

ત્રીજા ચોવીશી પટ પરનો લેખઃ—

१६ (1) श्रीमान विलेश्रांबीगोत्रे सा० माल्हा संतानीउ फेरू उधर पुत्र थांथण (धांधण ?)

(2) संजई गूजरज्ञाती

આ દેરાસરની ઉપરના બીજે મજલે ચઢતાં નીસરણીના મથાળે ડાબા હાથ તરફથી પ્રથમ ઓરડીમાં ૨૧૧ ધાતુપ્રતિમાઓ આવેલી છે, તે ઉપરાંત બીજા માળના ગભારામાં ચાર સફેદ આરસની ચંદ્રપ્રભુસ્વામીની મૂર્તિઓ અને તે ગભારામાં મૂળનાયકની ચારે બાજુ ફરતી બીજી આઠ પ્રતિમાઓ પદ્માસનસ્થ બિરાજમાન છે અને ચારે બાજુના બારસાખમાં એકેક મંગલમૂર્તિ ગણતાં ચાર નાની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓ આવેલી છે.

બીજા માળની ભમતીની ૩૬ દેરીઓની બારસાખમાં એકેક મંગલમૂર્તિ તરીકે પદ્માસનસ્થ નાની જિનમૂર્તિ કોરેલી છે, તે ઉપરાંત ૧૫૩ પાષાણની પદ્માસનસ્થ પ્રતિમાઓ તથા સફેદ આરસની પદ્માવતીદેવીની ૯ મૂર્તિઓ પણ બીજા માળની ભમતીમાં આવેલી છે. આ પ્રતિમાઓ ઉપરાંત ધાતુની બીજી નાની ૧૪ પ્રતિમાઓ છૂટી તથા કમલની આઠ પાંખડીઓમાં આઠ નાની પ્રતિમાઓ આવેલી છે.

આ ધાતુપ્રતિમાઓ પૈકીની **સિદ્ધસેન દિવાકરાચાર્યગચ્છ**ના ઉલ્લેખવાળી એક જિનપ્રતિમાનો જૈન સત્ય પ્રકાશના અંકમાં મેં જુદો પરિચય આ પત્રના વાચકોને કરાવેલો છે; તે સિવાય સ્વર્ગસ્થ પૂરણચંદ્રજી નહારના જૈ. લે. સં. ભાગ ૩માં પણ ઘણાખરા લેખો છપાઈ ગએલા છે, અને અત્યારસુધી અપ્રસિદ્ધ રહેલા લેખો જે મેં ઉતારી લીધેલા હતા જે નીચે પ્રમાણે છેઃ—

१ ॥ श्रीगवडीपार्श्वनाथ

२ ॥ श्रीसोभागसुंदरसूरि प्र

३ सं० १६२२ व० श्रीपारसनाथ

४ संवत् १७०६ वर्षे वैसा...दि ७

५ संवत् १४५८ वर्षे वैशाखसुदि ९ बुधे कां० झांझण सुत कां० गुणधर सुत कां० ईसर सुश्रावकेण निजपुण्यार्थं श्रीअजितनाथबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीजिनराजसूरिभिः श्रीखरतरगच्छे

६ श्रीब्रह्माणग[च्छे] पाऊसड-सुत सा.........लाछूदेव्या कारिता [આગળના શબ્દો બહુ જ ઘસાઈ ગએલા હોવાથી તથા કેટલોક ભાગ તૂટી ગએલો હોવાથી વાંચી શકાયા નથી, પરંતુ પ્રતિમાવિધાનની દૃષ્ટિએ આ પ્રતિમાજી અગીઆરમી સદીનાં છે।

७ सा० १४२७ वर्षे......१ शुक्रे

८ स(सं)० १४८४ वैशाखसुदि १२ श्रीमाल[ज्ञा]० कुंरपालभार्या कुंरदेवि सुत ...केन पित्रो: श्रे० श्रीपासनाथ: का० प्र० पिप्पलगच्छे श्रीविबुधप्रभसूरि

९ ई० ॥ संवत् १४७९ वर्षे माघसुदि ४ श्रीऊकेशवंशे सा० माल्हण पुत्र सा० ...[illegible]... सा० वच्छाकेन भ्रातृ कारमा पत्र

हांसा धन्ना सहसा परिवृतेन स्वपुण्यार्थं श्रीनेमिनाथ बिंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्री खरतरगच्छे श्रीजिनराजसूरिपट्टे श्री जिनभद्रसूरिभिः

१० सं [०] १५१८ वर्षे माघसुदि १४ श्रीश्रीमालज्ञा० व्य० भाखरसुत हीराभार्या हर्षू सुत जोगाकेन पित्रोः श्रेयसे श्रीधर्मनाथबिंबं का० पूर्णिमापक्षे श्रीराजतिलकसूरिणामुपदेशेन

११ संवत् १२५७ वर्षे वैशाख वदि ५ शुक्रे श्रे [०] ईनडभार्या नायघुदे पुत्र कडूआ कर्मसिंह लींबा

१२ सं० १४२६ द्वि० वैशाखशुदि १० सोमे श्रीनाणकीयगच्छे मं [०] कर्मसींह भार्या कस्मीरदे पुत्रसींहाकेन पित्रों०श्रे० :श्री आदिबिं० का० प्र० श्रीधनेश्वरसूरिभिः ॥

१३ सं० १४०९ व [०] फागुणवदि २ बुधे उपकेशज्ञातीय अंचलगच्छे व्य० सोमाभार्या महगलश्रेयोऽर्थं भ्रातृ सु० जाणाकेन श्रीशांतिनाथ कारितं प्रतिष्ठितं श्रीसूरिभिः ॥

१४ ॥ सं० १४९२ वर्षे आषाढ व० १३ डीसावालज्ञातीय व्य० चांपाकेन भा० संसारदे पुत्र आसादि युतेन पु० राजा श्रेयसे श्रीवासुपूज्यबिंबका० प्रति०श्रीसूरिभिः

१५ सं [०] १३३२ ज्येष्टसुदि १३ बुधे प्राग्वाटज्ञातिय मं० पूनपाल सुत मं वयराकेन पितृरक्त अरिसींह भा० राजीश्रीपार्श्वनाथ बिंबं का०

१६ ॥ सं० १५२७ वर्षे ज्येष्टवदि७ सोमे श्रीश्रीमालीज्ञाति व्य० समरा भा० मांकू सु० व्य० धणपाल भा० रंगाई सु० सिंधा भा० मटकू तथा लघुभ्रा० कामाकान्हाप्र० कुटुंबयुतेन श्रीनमिनाथबिंबं कारितं प्र० पूर्णिमापक्षे श्रीसाधुरत्नसूरिभिः ॥

१७ ॥ ईं ॥ संवत् १५०७ वर्षे ज्येष्टसुदि २ दिने श्री ऊकेशवंशे लोढागोत्रे सा० देवराजसंताने सा० खेढाभार्या भरमीपुत्र मूलराणा सा० नयणा भ्रातृः मूला पुत्रलखमणयुतैः पुण्यार्थं श्रीपार्श्वनाथबिंबंकारि० प्रति [०] खरतरगच्छे श्रीजिनभद्रसूरिगणधरैः ॥ श्रीः ॥

१८ संवत् १४५९ वर्षे व्यव० खेतसिंहपुत्राभ्यां व्य० सीहा व्यव० सूदा सुश्रावकाभ्यां श्रीशांतिनाथबिंबं पितृपुण्यार्थं का० प्रति०श्रीखरतरगच्छे श्रीजिनराजसूरिभिः

१९ सं. १४९१ फाल्गुन सु० १ गुरौ उपकेशज्ञातौ छाजहडगोत्रे म० वेगड भा० कउतिगदे पुत्रभुंणपालेन भा० हीमादे श्रेयोऽर्थं श्रीअजितनाथबिंबं का० प्र० खरतरगच्छे श्रीजिनधर्मसूरिभिः ॥ शुभं ॥

२० ॥ सं० १४७७ वर्षे मार्गव० ४ रवौ वर्द्धमानशाखायां महाजनी पदीआ भा० पद्मलदे सु० मोखाकेन भा० महगलदे सु०लींबा धना सहितेन पित्रोः श्रे० श्रीसुमतिनाथबिंबं का० प्र० ऊकेशगच्छे ककुदाचार्यसंताने श्रीसिद्धसूरिभिः

२१ संवत १४७६ वर्षे मार्गसुदि१० रवौ श्रीओसवालज्ञातीय सा० भडाभार्या

रामीपुत्र सा० खीमाभार्या रूडीसुत सा० नामसीहभार्या भटकू। भार्या नामलदेपुत्र रत्नपालसहितेन श्रीश्रीअंचलगच्छे श्रीगच्छेशश्रीमेरुतुंगसूरीश्वरतत्पट्टे। श्रीजयकीर्त्तिसूरिउपदेशेन श्रीमुनिसुव्रतस्वामिबिंबं चतुर्विंशतितीर्थंकरसंयुक्तं कारितं ॥ सकलकुटुंबआत्मश्रेयोऽर्थं प्रतिष्ठितं श्रीसूरिभिः॥

२२ सं० १५३९ वर्षे पौष शु० ६ ब(बुधे) श्रीभावडहरगच्छे उपकेश ज्ञा० आसाश्रीगोत्रे सा० थांगापुत्रदेवड भा० नाणादे पुत्रतोल्हा भा [०] तील्हणदे पुत्रकुराकेन भा० धमाई सु [०] गिरराजयुतेन स्वश्रेयसे चतुर्विंशतिपट श्रीमुनिसुव्र[त]का० प्र० श्रीभावदेवसूरिभिः ॥ श्रीः ॥

આ દેરાસરના ત્રીજા માળે પણ સફેદ આરસના શ્રીચંદ્રપ્રભુસ્વામીના ચોમુખજી બિરાજમાન છે. તથા તેની ચારે દિશાઓની આઠ થાંભલીઓ પૈકીની દરેક થાંભલીમાં નાની નાની પદ્માસનસ્થ ત્રણ ત્રણ જિનમૂર્તિઓ છે. તે બધી ગણતાં કુલ ૨૮ જિનપ્રતિમાઓ પાષાણની ત્રીજે માળે છે. આ દેરાસરમાં જૈસલમેરનાં કિલ્લા પરનાં મંદિરો પૈકી સૌથી વધારે સફેદ આરસની પ્રતિમા આવેલી છે. વળી મૂર્તિવિધાનશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ માટે તથા સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ પણ આ દેરાસરમાં વિવિધતાઓની બહુલતા છે. આ પ્રમાણે કિલ્લાપરનાં આઠ જિનમંદિરો પૈકી આ સાત મંદિરો એક જ હારમાં આવેલ છે. [ચાલુ]

નિહ્નવવાદ

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

(૭)

"રોહગુપ્ત! તમારા મતનું પ્રતિપાદન કરો!"

"यस्मादजीववज्जीवा,-न्नोजीवोऽपि विभिद्यते ।
तथैवाध्यक्षगम्यत्वा,-द्वस्तु राशित्रयं ततः ॥

[જે કારણે અજીવ જીવથી જુદો પડે છે તે કારણે નોજીવ પણ જીવથી જુદો પડે તે પ્રમાણે જ પ્રત્યક્ષ થતું હોવાથી. માટે ત્રણ રાશિ હો!]

નોજીવ (પક્ષ), જીવથી જુદો છે (સાધ્ય), જીવથી વિલક્ષણ જણાતો હોવાથી (હેતુ), અજીવની માફક (ઉદાહરણ), જે જેથી વિલક્ષણ જણાય તે તેથી જુદું હોય છે (વ્યાપ્તિ), જેમ અજીવ જીવથી વિલક્ષણ જણાય છે માટે જુદો છે તેમ નોજીવ પણ જીવથી વિલક્ષણ જણાય છે માટે જુદો છે. એ પ્રમાણે નોજીવ નામે એક જુદો રાશિ હોવાથી જીવ, અજીવ અને નોજીવ એમ ત્રણ રાશિ પ્રમાણસિદ્ધ છે. માટે બે જ રાશિ નહીં, પણ ત્રણ રાશિ સ્વીકારવી જોઈએ." રોહગુપ્તે પોતાના પક્ષનું પ્રતિપાદન કર્યું.

"તમે નોજીવને જીવથી વિલક્ષણ કહો છો. એટલે શું? 'असाधारणो धर्मो लक्षणम्'-

અસાધારણ ધર્મ લક્ષણ કહેવાય છે. વિરુદ્ધ લક્ષણ-વિલક્ષણ કહેવાય. અર્થાત્—જે બે વસ્તુમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ અસાધારણ ધર્મ હોય તે બન્ને વસ્તુઓ વિલક્ષણ કહેવાય. વિલક્ષણતા બે પ્રકારે થાય છેઃ એક તો જુદા જુદા લક્ષણથી અર્થાત્—આનું સ્વરૂપ કંઇક હોય ને તેનું સ્વરૂપ કંઇક હોય, જેમ એક જ સ્થાનમાં રહેનારા ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય પરસ્પર વિલક્ષણ છે, કારણકે તે બન્નેનાં સ્વરૂપ જુદાં છેઃ ધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપ ગતિમાં સહાય કરવાનું છે, ને અધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપ સ્થિતિમાં મદદ કરવાનું છે. એ પ્રમાણે એક જ આત્મામાં રહેતાં પુણ્ય અને પાપ વિલક્ષણ છે. પુણ્ય સુખને આપનાર છે ને પાપ દુઃખ દેનાર છે. સાકરમાં જે સ્થળે સફેદ રૂપ રહે છે તે જ સ્થળે મિષ્ટ રસ પણ રહે છે. છતાં બન્ને એક નથી, કારણકે રૂપ આંખથી જણાય છે ને રસ જીભથી જણાય છે. એ સ્વરૂપભેદરૂપ વિલક્ષણતા થઇ. બીજી વિલક્ષણતા, જુદા જુદા સ્થાનમાં રહેવારૂપ છે. જેમ—પહોળું પેટ, સાંકડો કાંઠલો ને જલધારણ કરવાની શક્તિ તે રૂપ એક જ[1] સ્વરૂપવાળા ઘડાઓ પરસ્પર એકબીજાથી વિલક્ષણ છે. કારણકે જુદા જુદા સ્થાનમાં-ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં રહે છે. જે સ્થાનમાં એક ઘડો રહે છે, તે જ સ્થાનમાં બીજો ઘડો રહેતો નથી. ને આ બન્ને પ્રકારની વિલક્ષણતા ન હોવાને કારણે પોતાનાથી વિલક્ષણ થઇ શકતો નથી. તમે જીવથી નોજીવને વિલક્ષણ જણાવો છો તો તેમાં કઇ જાતની વિલક્ષણતા છે? લક્ષણભેદરૂપ વિલક્ષણતા છે કે દેશભેદરૂપ વિલક્ષણતા છે?"

"નોજીવમાં જીવથી બન્ને પ્રકારની વિલક્ષણતા છે. માટે તે જીવથી જુદા પડે છે. જીવમાં જીવત્વ છે અને નોજીવમાં નોજીવત્વ છે. એ રીતે બન્નેનું સ્વરૂપ જુદું છે. દેશભેદ તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે. ગિરોલીથી જુદું પડેલું પુચ્છ નોજીવ છે. ગિરોલી જે સ્થાનમાં રહે છે તે સ્થાનમાં તે પુચ્છ રહેતું નથી માટે દેશભેદથી પણ નોજીવ જીવથી ભિન્ન સિદ્ધ થાય છે."

"બીજા કોઇ હેતુઓથી નોજીવ સ્વતન્ત્ર જુદો સિદ્ધ થયા પહેલાં નોજીવત્વરૂપ સ્વરૂપભેદ કહી શકાય નહીં. તદ્વ્યક્તિત્વરૂપ હેતુથી વસ્તુનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે. પણ તે ક્યારે કે વસ્તુનું તદ્વ્યક્તિત્વ સ્વતંત્ર સિદ્ધ થયું હોય તો. મુક્તિમાં એક જ સ્થાનમાં સમાન અવગાહનાથી અવસ્થિત આત્માઓ પરસ્પર જુદા છેઃ અનન્ત જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર-રૂપ સ્વરૂપ સર્વેમાં સમાન છે. દેશભેદ પણ નથી. છતાં તેમાં જે ભિન્નતા છે તે તદ્વ્યક્તિત્વરૂપ-સ્વરૂપભેદ આશ્રયીને જ તે તદ્વ્યક્તિત્વ પ્રથમથી સ્વતન્ત્ર સિદ્ધ થયેલ છે. તે આ પ્રમાણે—એક જ કાળે સિદ્ધ થયેલાઓની સમાન સ્થળમાં સમાન અવગાહના સંભવતી નથી. તે ભિન્ન કાળે સિદ્ધ થયેલાઓની જ સંભવે છે. એ જે કાળભેદ છે તેણે જ તેમાં તદ્વ્યક્તિત્વ સિદ્ધ કરેલ છે. માટે જ્યાં સુધી નોજીવ સ્વતંત્ર સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી તેનું વ્યક્તિત્વ ભિન્ન કહી શકાય નહીં. તે સિવાયનું હલન-ચલન-સ્ફુરણ વગેરે સ્વરૂપ, જીવ નોજીવમાં સમાન છે. માટે સ્વરૂપભેદ-લક્ષણભેદરૂપ વિલક્ષણતા ઘટી શકતી નથી. દેશભેદથી નોજીવ

---

1 જોકે વાસ્તવિક રીતેએ એક ઘડાથી બીજા ઘડાનું સ્વરૂપ જુદું હોય છે. એકમાં અમુક દેશોત્પત્તિકત્વ તો અન્યમાં અન્યદેશોત્પત્તિકત્વ રૂપસ્વરૂપ ભિન્ન છે, છતાં આબાલગોપાલ-દેશભેદથી ભિન્નતા પ્રતીત થાય છે માટે, ને વ્યવહારમાં એક સ્વરૂપવાળા મનાતા હોવાથી, સ્વરૂપ-ભેદને છોડી દેશભેદે ભિન્નવિલક્ષણ બતાવેલ છે.

વિલક્ષણ સિદ્ધ કરી તેમાં જો તદ્વ્યક્તિત્વ સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરો તો પણ દેશભેદ સંભવતો નથી. દેશભેદ બે પ્રકારનો છે. એક તો જે વસ્તુથી જે વસ્તુમાં દેશભેદ રાખવો છે તે બન્ને વસ્તુઓ પૃથગ્ભાવે રહેતી હોય. અર્થાત્—બન્ને વચ્ચે કોઈ પણ જાતનો સમ્બન્ધ ન હોય. જેમ, હિમાચલ અને વિન્ધ્યાચલ બન્ને ભિન્ન દેશમાં રહે છે તે પૃથગ્ભાવે રહે છે. ને બીજો અપૃથગ્ભાવે એટલે સમ્બન્ધ છતાં ભિન્ન દેશમાં રહેવારૂપ દેશભેદ છે. જેમ, ભૂતલ અને ઘટ બન્ને સંયોગ સમ્બન્ધથી સમ્બન્ધિત છે, છતાં બન્નેમાં દેશભેદ છે. તો તમને અભિલષિત નોજીવ, જીવ સાથે સમ્બન્ધિત છતાં ભિન્ન દેશમાં રહે છે કે જીવ સાથે અસમ્બન્ધિત થઇને ભિન્ન દેશમાં રહે છે?"

"જીવથી છૂટો પડીને નોજીવ દૂર રહેલ છે તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. બન્ને વચ્ચે કંઇ પણ સમ્બન્ધ જણાતો નથી માટે પૃથગ્ભાવ–અસમ્બન્ધિત–દેશભેદ નોજીવમાં છે."

"નોજીવ, જીવથી છૂટો પડેલ છે તે કયા હેતુથી? વિશ્રસા–સ્વભાવથી કે કોઇનો પ્રયોગથી? તેમાં વિશ્રસાથી છૂટા પડવાપણું ઘટી શકે જ નહીં. વિશ્રસાથી છૂટા પડતા પુદ્ગલો એક વસ્તુથી સ્વયં છૂટા પડીને બીજી વસ્તુ સાથે ચોટે છે, મિશ્રિત થાય છે. જેની સાથે મિશ્રિત થાય છે તેની સાથે તદ્રૂપ થઈ જાય છે. પોતાના ધર્મોની આપલે કરે છે. તે પ્રમાણે નોજીવ પણ જીવથી સ્વયં છૂટો પડીને જ્યાં જેની સાથે રહેશે ત્યાં સુખદુઃખાદિને ઉત્પન્ન કરશે. એ સુખદુઃખાદિની ઉત્પત્તિ દૂષિત હોવાથી અભીષ્ટ માની શકાશે નહીં. માટે વિશ્રસાથી પૃથગ્ભાવ માની શકાય નહિ."

"નોજીવ જ્યાં રહેલ છે ત્યાં સુખદુઃખાદિ ભોગવે જ છે. તેમાં દોષ શું છે?"

"જો એ પ્રમાણે સુખદુઃખાદિનો અન્ય સ્થાને અન્યમાં પણ ભોગ માનવામાં આવશે તો બે મહાન્ દોષ લાગશે. ૧. કૃતનાશ, અર્થાત્–કરેલ કર્મનો વિનાશ. અને ૨. અકૃતાભ્યુપગમ, અર્થાત્–નહીં કરેલ કર્મનો સ્વીકાર. તે આ પ્રમાણે–ગિરોલીમાં રહેલા જીવે પુચ્છમાં સુખદુઃખાદિ અનુભવ કરવા યોગ્ય કર્મ કરેલ છે. જ્યારે પુચ્છ કપાઇને જુદું પડયું ને તેનો ગિરોલીમાં રહેલા જીવ સાથે બિલકુલ સમ્બન્ધ સ્વીકાર્યો નથી, એટલે ગિરોલીના જીવે કરેલ કર્મનું કંઇપણ ફળ આવ્યું નહીં. એ કર્મ વિફળ ગયું એ કૃતકર્મવિનાશરૂપ દોષ થયો. બીજો અકૃતાભ્યુપગમ તો ગિરોલીથી છૂટા પડેલ પુચ્છમાં રહેલ જીવે (નોજીવે) કંઇપણ કર્મ કરેલ નથી. છતાં પુચ્છમાં સુખદુઃખાદિ અનુભવે છે તે શાથી? વિના કર્મ સુખદુઃખાદિ અનુભવી શકાય જ નહીં. એટલે ત્યાં નહીં કરેલું કર્મ માનવું પડશે એ બીજો દોષ થયો. નોજીવ નહીં માનનારને એ દોષ સંભવતા નથી. કારણ, તેઓ તો કપાયેલ પુચ્છમાં પણ ગિરોલીમાં રહેલા જીવને જ માને છે. તે જીવે કર્મ કરેલ છે, તેનો જ પુચ્છમાં અનુભવ થાય છે. માટે ગિરોલીના જીવનું કર્મ નકામું પડતું નથી ને પુચ્છમાં થતાં સુખદુઃખાદિના અનુભવ માટે નવું કર્મ માનવું પડતું નથી. માટે વિશ્રસાથી, નોજીવનો પૃથગ્ભાવ માની શકાય નહીં."

શ્રી ગુપ્તસૂરિજી મહારાજ અને શ્રી રોહગુપ્ત વચ્ચે આ રીતે રાજસભામાં વાદ શરૂ થયો. ગંભીર ધ્વનિથી પૂર્વપક્ષ ઉત્તરપક્ષ થયા, ઘણા સભાસદો વાદ સાંભળવા એકઠા થયા. રાજાએ સભાનાં અન્ય કાર્યો મુલતવી રાખ્યાં. સભાનો સમય સમ્પૂર્ણ થતાં સૌ સ્વસ્થાને ગયા. આ રીતે કેટલાય દિવસ સુધી ગુરુ–શિષ્ય વચ્ચે વાદ ચાલુ રહ્યો. *

(૮)

"વાદ શરૂ થયા ઘણા દિવસ થઇ ગયા. છતાં શું કંઇ પણ નીવેડો આવ્યો કે નહીં? કંઈ તાત્કાલિક નિર્ણય થાય એમ લાગે છે કે નહીં" એક જિજ્ઞાસુએ અન્યને પૂછ્યું.

"આ વાદ કેટલા દિવસ ચાલે એ કંઇ ચોક્કસ કલ્પી શકાતું નથી. વાણીના અસ્ખલિત પ્રવાહ વહ્યા જ જાય છે. એમાંથી કોઇ જરી.પણ તર્ક કે યુક્તિમાં પાછા પડતા નથી. એથી લાગે છે કે વાદ લાંબા કાળ સુધી ચાલશે."

"શું વિષય ચર્ચાય છે? કંઇ યાદ હોય ને જાણવા જેવું હોય તો જણાવો."

"મને કંઇ યાદ તો નથી. પણ યાદ રાખવા લાયક જે જે વિષય ત્યાં વાદમાં ચર્ચાય છે તેની હું નોંધ કરી લઉં છું, તેમાં મેં જે લખ્યું છે તે સંભળાવું.

પ્રથમ દિવસ

નોજીવ જીવથી વિલક્ષણ હોવાથી જુદો છે એવો પૂર્વપક્ષ શ્રી રોહગુપ્તમુનિએ કર્યો. આચાર્ય મહારાજે–લક્ષણભેદે ને દેશભેદે એમ વિલક્ષણતા બે પ્રકારે થાય છે, નોજીવમાં કયા પ્રકારની વિલક્ષણતા છે? એવો પ્રશ્ન કર્યો. નોજીવમાં બન્ને પ્રકારની વિલક્ષણતા છે, એવા ઉત્તરનું ખંડન ચાલ્યું. હલન–ચલન–સ્ફુરણ–રૂપ લક્ષણ જીવ અને નોજીવમાં સમાન છે, માટે લક્ષણભેદ નથી ને દેશભેદ છતાં તે કેવા પ્રકારનો છે સમ્બદ્ધ કે અસમ્બદ્ધ, તેના ઉત્તરમાં પૂર્વપક્ષવાદીએ સમ્બદ્ધપક્ષ છોડી અસમ્બદ્ધનું વિવેચન કરી ઘટાવ્યું. પુનઃ ઉત્તરપક્ષવાદીએ બે વિકલ્પ કર્યા કે વિશ્રસાથી પૃથગ્ભાવ છે કે પ્રયોગથી? વિશ્રસાથી પૃથગ્ભાવ માનવામાં સુખદુઃખાદિનો સંકર બતાવ્યો. તેને ઇષ્ટ માનવામાં બે દોષોની ચર્ચા થઇ. છેવટ વિશ્રસાથી નોજીવનો પૃથગ્ભાવ ન માની શકાય એ સિદ્ધ થયું.

બીજો દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદીએ પ્રયોગથી નોજીવ જુદો પડયો છે એમ કહ્યું. ઉત્તરપક્ષવાદીએ તેનું ખંડન કરતાં જણાવ્યું જે, જીવ અમૂર્ત દ્રવ્ય હોવાથી આકાશની માફક તેનો ખંડ જુદો પાડી શકાય નહીં, જે અમૂર્ત દ્રવ્ય છે, જે કોઇએ બનાવ્યું નથી, જેમાં વિકાર જણાતો નથી, જેને વિનાશહેતુઓ સ્પર્શતા નથી, તેના ટૂકડા–ખંડ પણ પડતા નથી ને જેના ટૂકડા–ખંડ પડે છે તેનો સર્વદા–સદન્તર નાશ થાય છે. જો જીવના ટૂકડા–ખંડ પાડી એકને જીવ અને એકને નોજીવ કહેવામાં આવે તો છેવટ એમ અનેક ખંડો પડી પડીને જીવનો સર્વથા નાશ માનવો પડશે. જો તેમ માનવામાં આવશે તો જિનેશ્વરે ભગવાને જીવને શાશ્વત કહ્યો છે–નિત્ય કહ્યો છે તેનો અપલાપ થશે. તેથી જિનમતત્યાગરૂપ એક દોષ. બીજું જીવને વિનાશી માનવાથી જીવ મુક્ત થાય છે, તેને મોક્ષ મળે છે એ પણ ન ઘટે. જીવનો તો નાશ થયો તેથી તે વિદ્યમાન જ નથી તો મુક્ત થાય કોણ? મોક્ષ મળે કોને? એ બીજો દોષ. ને ત્રીજું તમે આ દીક્ષા પાળો છો, તમે જપ આદિ કરો છો, તે સર્વ વિનાશી આત્મા માનવાથી નિષ્ફળ થશે." એ પ્રમાણે બીજે દિવસે પ્રયોગથી પણ જીવથી નોજીવનું પૃથક્કરણ ન થઇ શકે એમ સ્થિર થયું.

પછી ત્રીજે દિવસે પૂર્વપક્ષવાદીએ નોજીવને સિદ્ધ કરવા જુદો જ માર્ગ લીધો.

ત્રીજો દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદી-ગિરોલીરૂપ જીવ અને તેનાથી જુદા પડેલા તેના પુચ્છરૂપ નોજીવની

વચમાં કંઇપણ જણાતું નથી માટે બન્ને અત્યન્ત જુદા છે. ઉત્તરપક્ષવાદી—વચમાં કંઈ દેખાતું નથી માટે બન્ને જુદા છે એટલે શું ? મધ્યમાં ઔદારિક શરીર નથી જણાતું એ જ કે બીજું પણ કંઇ નથી જણાતું એ જ ? કેવળ ઔદારિક શરીર ન જણાય તેથી મધ્યે જીવ નથી એમ કહી શકાય નહીં, કારણ કે જીવને કેવળ ઔદારિક જ શરીર નથી, બીજાં પણ શરીરો છે.

પૂર્વપક્ષવાદી—બીજાં શરીરો છે, તો તે પણ ત્યાં જણાવાં જોઇએ.

ઉત્તરપક્ષવાદી—વૈક્રિય સિવાયનાં બીજાં શરીરો સૂક્ષ્મ છે, ચર્મચક્ષુથી ન દેખી શકાય એવાં છે, શરીર વગરનો જીવ અને સૂક્ષ્મ શરીરવાળો જીવ ઔદારિક કે વૈક્રિય શરીર સિવાય દેખી શકાતો નથી. પણ તેથી તે નથી એમ કહી શકાય નહીં. ભીંત સિવાય દીવાની પ્રભા વચમાં દેખી શકાતી નથી, પણ તેથી દીવા અને ભીંતની વચ્ચે પ્રભા નથી એમ કહી શકાય નહીં. એ પ્રમાણે આચાર્ય મહારાજે જીવ અને નોજીવ બન્ને સમ્બન્ધિત છે એ સાબીત કર્યું ને સભા વિસર્જન થઈ.

શ્રી રોહગુપ્ત મુનિને હંમેશ છેવટ ચૂપ જ રહેવું પડે છે. આચાર્ય મહારાજ દિન પ્રતિદિન વિજયી બનતા જાય છે. એથી એમ લાગે છે કે આચાર્ય મહારાજ પાસે શ્રીરોહગુપ્તમુનિ કંઇ ફાવશે નહીં.

પછી ચોથે દિવસે શ્રીરોહગુપ્તમુનિએ નોજીવ, જીવથી સર્વથા જુદો થઇને ભિન્ન દેશમાં રહેલ છે એ પક્ષનો ત્યાગ કર્યો ને શાસ્ત્રાર્થ શરૂ થયો.

ચોથો દિવસ

પૂર્વપક્ષવાદી—આપના કથન પ્રમાણે ગિરોલી અને તેના કપાયેલ પુચ્છ વચ્ચે તૈજસકાર્મણ શરીરથી યુક્ત આત્મપ્રદેશો છે, ને તે શરીરો અતિસૂક્ષ્મ હોવાને કારણે બાહ્ય જ્ઞાનથી જણાતાં નથી. આત્મા અરૂપી હોવાથી ગ્રહણ થતો નથી. માટે તે બે વચ્ચે સમ્બન્ધ છે છતાં બન્ને જુદાજુદા દેશમાં રહ્યાં છે તે પ્રત્યક્ષ છે માટે જીવથી નોજીવ ભિન્ન છે.

ઉત્તરપક્ષવાદી—જીવ અને નોજીવ વચ્ચે સમ્બન્ધ છતાં તમે તેને જુદો સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરો છો એટલે શું ? નોજીવવાળા વિભાગમાં જીવના થોડા પ્રદેશો છે ને જીવવાળા વિભાગમાં વધારે પ્રદેશો છે માટે બન્ને જુદા છે એમ કહો છો ? જો તમે હા કહેતા હો તો એ જ યુક્તિથી એક જ શરીરમાં કે એક જ ઘડામાં સમ્બન્ધ છતાં આંગળી, હાથ, પગ, નાક, કાન, આંખ, હોઠ, વગેરે સ્થળમાં ને ઘડામાં કાંઠલા વગેરે સ્થળમાં જ્યાં જીવના થોડાથોડા પ્રદેશો છે, ને અજીવના થોડાથોડા પુદ્ગલો છે, તે તે વિભાગો પણ મોટા વિભાગોથી જુદા માની, તેને પણ નોજીવ અને નોઅજીવ માનવા પડશે. એમ માનતા ત્રણ જ રાશિ નહીં પણ ઘણી રાશીઓ માનવી પડશે. કદાચ જીવો ઘણા છતાં ને અજીવો પણ ઘણાં છતાં જાતિની અપેક્ષા જેમ એ જ રાશિ માનવામાં આવે છે, તેમ ઘણા નોજીવોની અને ઘણા નોઅજીવોની એક એક રાશિ માનશો તો પણ ચાર રાશિ તો માનવી જ પડશે. એ રીતે પણ તમે ત્રણ રાશિ માની શકશો જ નહીં. એ રીતે ચોથો દિવસ પૂર્ણ થયો.

આ પછી શાસ્ત્રાર્થમાં નયની અપેક્ષાથી, આગમપ્રમાણથી નોજીવની સિદ્ધિ કરવા પ્રયત્નો થયા છે. આચાર્ય મહારાજે તે સર્વનું ખંડન કર્યું છે, વગેરે આવે છે. શાસ્ત્રાર્થમાં કોણ વિજયી થાય છે, કોણ પરાજય પામે છે, ને છેવટ પરિણામ શું આવે છે તે હવે પછી જોઇશું.

शीलदेवसूरिविरचित "विनयंधरचरित्र"

लेखक:—श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., Ph. D.
[प्रोफेसर, युनीवर्सीटी ओरियंटल कालिज]

विनयंधरचरित्रको शीलदेवसूरिने सं० १६६४ में समाप्त किया जब वे धग्धर नदी पर बसे हुए सरस्वतीपत्तन अर्थात् सरसा (जिला हिसार)में विराजमान थे। उस समय सम्राट् (जहांगीर) लाहौरमें ठहरे हुए थे। उन दिनों सरसामें जैनधर्मका बड़ा ज़ोर था।[1]

"जैन ग्रन्थावली" तथा "जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास"में विनयंधरचरित्रका उल्लेख नहीं मिलता। जहां तक मुझे ज्ञात है, यह ग्रन्थ अभी तक प्रकाशित भी नहीं हुआ। अम्बाला शहरके श्वेताम्बर भण्डारमें इसकी एक प्रति विद्यमान है जो सं० १९६२में किसी प्राचीन प्रति परसे उतारी गई है। इस प्रतिके ५७ पत्र हैं। प्रत्येक पृष्ट पर १४ पंक्ति, और प्रत्येक पंक्तिमें ४५ के लगभग अक्षर हैं। प्रथम पत्रका पूर्व पृष्ठ खाली छोड़ दिया गया है।[2]

शीलदेवसूरि वृद्धगणीय भद्रेश्वर—शिष्य महेन्द्र—शिष्य मेरुप्रभ—शिष्य भावदेवके शिष्य थे। उन्होंने गद्यपद्यमय यह ग्रन्थ संस्कृत—प्राकृतमें लिखा है। एक स्थान पर कुछ हिन्दी पद्य भी हैं। आगमीय तथा दूसरे कुछ पाठोंको छोड़ कर शेष ग्रन्थ शीलदेवकी अपनी कृति है। इसकी ग्रन्थाग्रन्थ संख्या

---

१. पूजानिशं यत्र जिनेन्द्रमन्दिरे सुश्रावकाः पौषधधारिणः परे।
श्रवत्परं श्रीहिभरश्च घर्घरे सरस्वतीपत्तनसंज्ञके पुरे ॥४६॥
स्नात्राणि प्रत्यब्दमहोमहोत्सवैः श्रीकल्पसूत्रश्रवणस्थितिः परा।
सांवत्सरं पारण[कं] गृहेगृहे श्राद्धैर्धनाढ्यैः सुकृताय दीयते ॥४७॥
शालो विशालो परिखासमन्वितः सद्ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्यमागधाः।
वर्णेतरा जातिरनेककर्मकृच्चारामिकाग्रामततिश्चतुर्दिशम् ॥४८॥
सत्षाष्ठिकागारूढशालिराशयः कार्पासवाटीषु लताश्च सत्फलाः।
पार्श्वे यदीये सघना द्रुमावली सरांसि पङ्केरुहपूरितानि वै ॥४९॥
सम्राजि तेजोभरपूरिते वरे मनोहरे लाभपुरे च तिष्ठति।
अत्रत्य लोके धनधान्यसंकुले वसत्यजस्रं निरुपद्रवे सुखम् ॥५०॥
संवत्सरे चाब्धिरसर्तुचन्द्रमस्संख्येयके माधवमासि पञ्चमी।
तस्यां सतीन्दौ मघवाख्यभे शुभे योगे सुसिद्धे चरितं समर्थितम् ॥५१॥

२. "पञ्जाब जैन भण्डारसूचि," लाहौर, सन् १९३९, पृ. ९७, १३७।

२२८५ है। इसमें सर्ग, अध्याय, प्रकरण आदि भाग नहीं हैं।[३]

नामको तो यह विनयंधरचरित्र है, परन्तु इसमें विनयंधरके जीवनकी केवल एक–दो घटनाओंका उल्लेख है, और वह भी अति संक्षिप्त। शेष समग्र ग्रन्थमें नीतिवाक्य, दृष्टान्त, ज्ञात, सूत्रपाठ आदि भरे पड़े हैं। आधेसे अधिक तो प्रस्तावना मात्र है जिसमें धर्मका लक्षण धर्मी–अधर्मी जनोंकी संख्या, काव्यके गुण, वक्ता–श्रोताका लक्षण, सम्यग् दर्शन ज्ञान चारित्रका वर्णन और अन्तमें पांच प्रकारके दानका स्वरूप बतलाया है। दानके प्रसंगसे पत्र २९(ख) पर विनयंधरका चरित्र आरम्भ होता है। यथा–चम्पानगरीमें धर्मबुद्धि राजा राज करता था। विजयन्तो उसकी रानी थी। उसी नगरीमें इभ्य नामी शेठ रहता था। पूर्णयशा उसकी भार्या थी। उनके एक पुत्र

३. श्रीमद्वृद्धगणे गुणेशगणभृद् भद्रेश्वरः सूरिराट्,
तत्पट्टेऽथ मुनीश्वरः समभवत् सूरिर्महेन्द्राभिधः।
श्रीमेरुप्रभसूरयश्च मुनिदेवाख्याः सुपुण्यप्रभाः,
सूरीन्द्राः किल कालिकार्यसदृशाः श्रीभावदेवाह्वयाः ॥५२॥
तच्छिष्यैरिह सूरिभिर्मृदुधिया श्रीशीलदेवाह्वयै–
श्छन्दोभिर्निजदृब्धवृत्तरचनासंमीलनाय स्फुटम्।
सिद्धान्तोक्तसुदण्डकाश्च कुहचिद् राद्धान्तगाथाः पुनर्,
गद्यं पद्यमिदं चरित्रमखिलं ग्रन्थोक्तिभिर्भाषितम् ॥ ५३ ॥
श्लोका वृत्तानि गाथाश्च संस्कृतं प्राकृतं क्वचित्।
दोधकानि कथावार्ता नूतनेयं च मत्कृतिः ॥ ५४ ॥
आलापकांश्च ग्रन्थेस्मिन्नर्थयुक्तान् सगाथकान्।
अणिमामहिमाश्लोकं विहायान्यकृतिर्न हि ॥ ५५ ॥
अर्हद्वचनविरुद्धं यत् किंचित् क्वापि जल्पितम्।
मोहाज्जिनवरसाक्षिकमधुना मिथ्या मे दुष्कृतं त्रिविधम् ॥ ५६ ॥
ये मत्तोधिकपण्डिताश्च कवयस्तैर्मत्कृपा मानसे,
कर्तव्या च समैः समत्वममतावर्थं परामृश्य तत्।
शुद्धं वाक्यमवेक्ष्य तत्परधिया संस्थापनीयं तथा,
छिद्रग्राहकदुर्जनास्तु सुजनाः केचिद् गुणग्राहिणः ॥ ५७ ॥
द्वे सहस्रे च द्विशती पञ्चाशीत्यधिकाः पुनः।
प्रत्यक्षरं गणनया ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ॥ ५८ ॥
इति दानोपदेशो विनयंधरचरितं संपूर्णम् ॥
नोट–श्लोक ५३ में "कुहचिद्" वैदिक प्रयोग है।
फुटनोट १ और ३ के पद्य ग्रन्थकारकी प्रशस्ति है।

उत्पन्न हुआ जिसका नाम विनयंधर रखा गया। आगे उसके लालन–पोषणका वर्णन है। पाठशालामें जाकर उसने क्या २ विद्या पढ़ी यह और औत्पत्तिकी, वैनयिकी आदि बुद्धियोंके दृष्टान्त सहित लक्षण दिये हैं।

पत्र ३८(क) पर विनयंधरके गुणवर्णन किये गये हैं। अब विनयंधर जवान हो गया था और उसका चार युवतियों—तारा, श्री, विनया और देवीके साथ विवाह कर दिया गया। अब विनयंधर बड़े आनन्दसे रहने लगा।

एक दिन राजसभामें वार्ता चल रही थी कि हमारे नगरमें सबसे सुखी कौन है। लोगोंने विनयंधरका नाम लिया। किसीने उसके शारीरिक बल और रूपकी प्रशंसा की। किसीने उसके बुद्धि, धैर्य, क्षमा आदि गुणोंकी श्लाघा की। एकने कहा कि उसके घरमें अगणित धन है और वह सदा दान देता रहता है। एक दुष्ट व्यक्तिने उसकी स्त्रियोंके रूप और यौवनका वर्णन किया। यह सुनकर सब लोग चकित हुए, परन्तु राजाके हृदयमें कामवासना उत्पन्न हो गई। वह इन स्त्रियोंको हरण करनेका उपाय सोचने लगा। अन्तमें उसने अपने एक विश्वासपात्र नौकरको कहा कि तुम विनयंधरके साथ कपट–मैत्री डाल लो और अवसर पाकर भोजपत्रके टुकड़े पर उसके अपने हाथसे यह गाथा लिखवालो। फिर वह भोजपत्रका टुकड़ा मुझे लाकर दे देना।

गाथा—पसयच्छि रइविचक्खिणि अज्ज अभग्गस्स तुह दुस्सह विरहे।
सा जामिणी तिजामा वि जाम सहस्सव्व मह जाया॥
[पत्र ४३ (क), पंक्ति ७]

भावार्थ—हे मृगनयने, रतिविचक्षणे, आज मुझ अभागेको तेरे दुस्सह विरहके कारण यह तीन पहरकी रात हज़ार पहर वाली हो गई है। [४]

नौकरने राजाकी आज्ञाका पालन किया। जब उसने विनयंधरके हाथसे यह गाथा लिखवा कर राजाको दी, तो राजाने उसे रानीके पास भेज दिया और शोर मचा दिया कि विनयंधरने रानीके प्रति प्रणयपत्र भेजा है। झट राजसभा करके पत्र पंचोंके आगे रख दिया और कहा कि इस पत्रको देख कर सच २ बतलाओ कि यह पत्र विनयंधरके अपने हाथका

४. "पसयच्छि" शब्दके तीन अर्थ हो सकते हैं—
१. पसय = मृगविशेष (देशीनाममाला ६, ४) अतः "पसयच्छि"=मृगाक्षी
२. पसय = प्रसृत; अतः "पसयच्छि" = दीर्घाक्षी
३. पसय = प्रसव, कमल; अतः "पसयच्छि" = कमलाक्षी॥

लिखा है या किसी दूसरेके। पत्र देखकर सभी लोग चकित हो गये, क्योंकि अक्षर तो विनयंधर ही के थे पर किसीको विश्वास न होता था कि विनयंधर भी ऐसा काम कर सकता है। लोगोंने राजाको समझाया कि विनयंधर बड़ा धर्मात्मा और सदाचारी है। वह ऐसा दुष्ट कार्य कभी नहीं कर सकता। यह निःसन्देह किसी कपटीका काम है। राजाने लोगोंकी बातको नहीं माना। उसने ज़बरदस्ती विनयंधरकी स्त्रियोंको अपने अन्तःपुरमें डाल लिया और विनयंधरके घरबारको मोहरबन्द कर दिया।

अब रात्रिके समय राजा अपनी पाशवी तृष्णा मिटानेको विनयंधरकी स्त्रियोंके पास गया। उन्होंने राजाको बहुत उपालम्भ दिया और कहा कि राजा तो प्रजाका रक्षक होता है, न कि भक्षक। इस प्रकारकी भर्त्सना आदिमें रात व्यतीत हो गई और राजा लज्जित हो कर पीछे आ गया। जब प्रातःकाल उसने स्त्रियोंको राजसभामें बुलाया तब उसने देखा कि वे बिल्कुल कुरूपा हैं। राजाको अपने किये पर अफ़सोस हुआ। इतनेमें सूरसेनसूरि नगरमें पधारे। राजा उनके दर्शनार्थ गया। सूरिजीने धर्मोपदेश दिया। तदनन्तर राजाने सूरिमहाराजसे पूछा कि विनयंधरने कौनसा पुण्य किया है जिसके प्रभावसे इसने ऐसी ऋद्धि पाई है। इस पर सूरिजीने कहा कि विनयंधरने अपने पूर्व जन्ममें तीर्थंकर महाराजको दान दिया था, उसीका यह फल है। यह सुन कर राजाको वैराग्य हो गया। उसने अपने पुत्रको राज्यसिंहासन पर बिठलाया और आप दीक्षा ले ली। इधर विनयंधर भी दीक्षा लेकर मोक्ष को प्राप्त हुआ।

यद्यपि कथाकी दृष्टिसे यह ग्रन्थ कुछ अधिक रोचक नहीं, तथापि इसमें स्थल २ पर आये हुए दृष्टान्त और नीतिवाक्य बड़े सरस हैं। किसी आगामी अङ्कमें इनकी कुछ बानगी पाठकोंको भेट की जावेगी।

६, नेहरू स्ट्रीट, कृष्णनगर, लाहौर.

સ્વીકાર

૧ સદ્‌ગતિની ચાવી—પૂ. મુ. મ. શ્રીમહિમાવિજયજીના ઉપદેશથી પ્રકાશક—શ્રીજૈનસેવા સમાજ, વાયા-મોડાસા, ટીંટોઇ. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૭૬. ભેટ. (મહેતા કાંતિલાલ રાયચંદ [illegible] એ ઠેકાણે ૦–૧–૬ ની ટીકીટો મોકલવાથી ભેટ મળે છે.)

(२) महावीर जीवन प्रभा (३) सप्तव्यसन परिहार—लेखक पूज्य मुनिमहाराज वीरपुत्र आनन्दसागरजी महाराज, प्रकाशक—वीरपुत्र आनन्दसागर ज्ञानभंडार, कोटा (राजपूताना) भेट।

ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત

તીર્થમાલા-સ્તવન

[વિ. સં. ૧૮૨૧માં રચાયેલી એક મહત્ત્વની કાવ્યકૃતિ]

સંગ્રાહક તથા સંપાદક—પૂજ્ય **મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ**

આ તીર્થમાલા-સ્તવન શ્રી વિજયધર્મલક્ષ્મીજ્ઞાનમંદિર, બેલનગંજ, આગરાના હસ્તલિખિત પુસ્તકોના સંગ્રહમાંની એક પ્રતિના આધારે ઉતારવામાં આવ્યું છે. કલશમાં આપેલ "શ્રી પૂન્યસાગરસૂરિરાજે પાઠક જ્ઞાનસાગર ગણિ" એ ઉલ્લેખ મુજબ આ સ્તવનના રચયિતા શ્રી પુન્યસાગરસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જ્ઞાનસાગર ગણિ છે. અને એની રચના 'મહીયુગ્મનાગચંદ્ર વર્ષે' એટલે વિ. સં. ૧૮૨૧ માં કરવામાં આવી છે.

આ સ્તવનમાં કીકાના પુત્ર કચરાએ કાઢેલ સંઘનુ વર્ણન છે. અને સંઘના પ્રયાણમાં આવતાં ન્હાનાં મોટાં ગામોનો અને સંઘ સાથે ગયેલ મુખ્ય મુખ્ય પુરુષોનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ આ સ્તવન ઉપયોગી છે. ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ એની ઉપયોગિતા ઓછી નથી. કવિત્વની દૃષ્ટિએ સ્તવન એટલું ભાવપૂર્ણ છે, કે જે વાંચતાં સંઘનો ચિતાર નજર સામે તાદૃશ ખડો થાય છે.

આ સ્તવનના કર્તા સંબંધી તથા બીજી કેટલીક જાણવા જેવી હકીકતો સંબંધી વિવેચન કરવાનું, સ્તવન પૂરું અપાય ત્યાંસુધી મોકૂફ રાખીને અત્યારે તો મૂળ સ્તવન જ આપવામાં આવે છે. સ્તવનમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના ચાલુ ભાષાના પર્યાયો તે તે સ્થળે આપીને આ સ્તવનને સમજવું સરળ પડે એવો પ્રયાસ કર્યો છે.

गोडीपार्श्वनाथाय नमः

દુહા

સ્વસ્તિ શ્રી સુખ સંપદા, દાયક અનુદિન જેહ;
કલિયુગ કલ્પલતા પરિં, નમો નમો વામેય. ૧
મંત્ર યંત્ર યક્ષ દેવતા, કલિયુગ મંદા તેહ;
જાગે જગ એક જિનવરૂ, તેવીસમો ગુણગેહ. ૨
પરતા પૂરણ પરગડો, સમર્થો સાર કરંત;
ઈહ પરલોકના ભય સવિ, ભાંજે એ ભગવંત. ૩
ધવલ ધિંગ ગોડી ધણી, અડવડીઆં આધાર;
ભાવે ભગતિ ભગવંતની, કરતાં લહે સુખસાર. ૪
શ્રીગોડીપ્રભુ ગાયવા, મુજ મન ઉમંગ ધરંત;
શકતિ નહીં પણ ભગતથી, કહું કિંચિત વિરતંત. ૫
પટણી સા **કીકા** તણો, **કચરો** સુગુણ નિધાન;
નિજ બંધવ સ્યું પરવર્યો, **શેત્રુંજ** ધરતો ધ્યાન. ૬

તે તે કડીમાં આવતા શબ્દોના પર્યાયો અને બીજી જાણવા યોગ્ય હકીકત ચોખંડા [ ] કૌંસમાં તે તે કડીનો અંક આપીને નીચે આપવામાં આવે છે.

દુહા [૧] અનુદિન=રોજરોજ. પરિ=જેમ—જેવું. વામેય=વામા દેવીના પુત્ર—શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુ [૩] પરતા=પરચા—ચમત્કાર. પરગડો=પ્રગટ—જાહેર. સાર=સહાય. [૪] અડવડીઆં=રખડીરખડીને થાકેલાં—અસહાય. [૫] વિરતંત=વૃત્તાંત. [૬] પરવર્યો=પરિવાર યુક્ત—સહિત.

સકલ સંઘ મિલિ તેહને, સંઘપતિ તિલક તે કીધ;
શ્રી શૈત્રુંજ ગિરિ ભેટીને, જગમાં સુજસ તે લીધ. ૭
તસ સુત **તારાચંદ** ભલો, એક દિન કરે વિચાર;
શ્રીગોડી પ્રભુ ભેટીઇ, સફલ હુઇ અવતાર. ૮
ફતેચંદ કાકા પ્રતેં, વીનતી કરેં કર જોડિ;
કરો પસાય જિમ મન તણા, પુર્યું વંછિત કોડિ. ૯
વલતું કાકા ઇમ ભણે, પુત્ર સુણો મુજ વાત;
મુજ બેઠાં તુમેં હર્ષથી, કરો જિનેસર યાત્ર. ૧૦
જે જે મનોરથ ઉપજે, તુમ મનમાંહે જેહ;
તે તે સવિ સફલા કરો, મૂકી મન સંદેહ. ૧૧

ઢાલ ૧

(નમો નમો રે શ્રી શૈત્રુંજ ગિરિવર—એ દેશી.)

ધન ધન શ્રી જિનશાસન જગમાં, સકલ સિદ્ધિની ખાંણુ રે;
તીર્થસેવન પવયણભત્તિ, કરતાં લહે ધ્રુવ ઠાણુ રે. ધન૦ ૧
દાહોપશમ મલ તૃષ્ણા નાશે, વાસે સુગુણ સુવાસ રે;
તીરથ ફળ જાંણી સંઘ સાથે, કરતાં ગુણ ઉલ્લાસ રે. ધન૦ ૨
પંચમેં આરેં **પાટણ**-પુરનો, સંઘવી **કચરો** સાહ રે;
તસ સુત તારાચંદ સવાઇ, ધન લક્ષ્મીનો નાહ રે. ધન૦ ૩
આદિલ(મ) જિનપતિ દેહરેં જઇને, યાત્રા નવાણું કીધ રે;
વળી વિસ્તારેં મેરુ મહોત્સવ, કરી ભયો પરિઘલ ચિત્ત રે. ધન૦ ૪
ત્યાગી સોભાગી ગુણનો રાગી, જાગિ મતિ એક દિન્ન રે;
તીરથમાલા શ્રીસંઘ સંયુત, ભેટું થીર કરી મન્ન રે. ધન૦ ૫
પંચમેં આરેં પરગટ પરતો, શ્રીગોડીમંડણ દેવ રે;
સંઘ ચતુરવિધ સાથેં લેઇ, યાત્રા કર્યું સુભ ટેવ રે. ધન૦ ૬
ઈમ વિમાસી માગસર સુદિમાં, સાતમને સોમવાર રે;
શ્રી શાંતિનાથ પ્રાસાદેં મહોત્સવ, સ્નાત્ર અઠોતરી સાર રે ધન૦ ૭
તિણેં વેલા સંઘવી તિહાં આવી, જિન વાંદી કહે એમ રે;
થલપતિ ભેટણ હુઓ ઉમાહો, આવજ્યો ધરી પ્રેમ રે. ધન૦ ૮

---

[૯] પસાય=પ્રસાદ-કૃપા. [૧૦] વલતું=જવાબમાં.

ઢાલ ૧ [૧] પવયણભત્તિ=પ્રવચનભક્તિ-શાસનની સેવા. ધ્રુવઠાણ=નિશ્ચિત સ્થાન-મોક્ષ [૨] દાહોપશમ=દાહની શાંતિ. [૩] સવાઇ=સવાયો-ચઢિયાતો. નાહ=નાથ. [૪] પરિઘલ=આ શબ્દનું મૂળ ખ્યાલમાં નથી આવતું, પણ એનો ભાવ-આનંદિત-હર્ષિત એવો લાગે છે. [૫] તીરથમાલા=તીર્થોનો સમૂહ. અઠોતરી=અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર [૮] ઉમાહો=ઉમંગ-મનોરથ.

સુવિહિત સૂરિ ચ્યારેને તિહાંકિણ, ઇમ કહે જોડી પાણ રે;
ભગવન શ્રીસંઘ સાથે આવો, મુજ વિનતિ ચિત્ત આંણ રે. ધન૦ ૯
શ્રી **વિજયાનંદ** પટોધર પ્રગટ, શ્રી વિજયઉદયસૂરિરાજ રે;
શ્રીઉદયસાગરસૂરિ **અંચલગછનો**, નાયક સવિ સિરતાજ રે. ધન૦ ૧૦
સાગરગછપતિ ગૂરુ સવાઇ, શ્રી **પૂન્યસાગર** સૂરિરાય રે;
આગમગછપતિ સિંહરત્નસૂરિ, એ ચ્યારે હર્ષિત થાય રે. ધન૦ ૧૧
કહે સંઘવી ધન જન્મ તુંમારો, સફળ થાઓ જગીશ રે;
વલી વલી બહુલી સાસન ઉન્નતિ, કરજ્યો એ આસીસ રે. ધન૦ ૧૨
ગુરુઆસીસ લેઈ ઘર આવી, સાહમીવછલ કીધ રે;
કંકોતરી દેશ દેશ પઠાવી, સબલ સજાઇ કીધ રે. ધન૦ ૧૩
પ્રતિ ચૈત્યે અઠાઈ મહોત્સવ, વદિ બીજે ગુરુવાર રે;
સંઘ સહિત મહા મહોત્સવે, કીધા ડેરા ગાંમ **કત્તાર** રે. ધન૦ ૧૪
ગ્રામધિપ સંઘવિ જસ નિસુણી, માફ કર્યું તિણે દાંણ રે;
વસ્તુ કિયાણાં બહુલાં લૈઇ, દિન ત્રિણ લોક મંડાણ રે. ધન૦ ૧૫
ચ્યારે ગણપતિ સાથે લીધા, સંઘવી હર્ષ અપાર રે;
વસ્ત્ર અશન ડેરાદિક ભગતિ, કીધી ચિત્ત ઉદાર રે. ધન૦ ૧૬
સંવેગી ગીતારથ સોહે, **ખુસ્યાલવિજય** પંન્યાસ રે;
સાધર્મી સાથે સહુ લીધા, બોલતા પ્રભુગુણ ભાસ રે. ધન૦ ૧૭
સૂરતિના વ્યવહારી મોટા, સેજવાલાં બહુ લીધ રે;
સા **હીરા** સભાકુલમંડન, સંઘ ચિંતક તસ કીધ રે. ધન૦ ૧૮
મહેતા **ગોડીદાસ** સુત તે રૂડો, મેહતા **નાહલચંદ** રે;
તિંમ વળી સાહ **લખમીચંદ વીરજી, વર્ધમાન લીલા-
આણંદ** રે. ધન૦ ૧૯
હીરા કપૂર ને **ઝવેર** મોદી, સાહ **ગલાલ કપૂર** રે;
જગુભાઈ ને **ડાહ્યાભાઈ, જવેર કુસલ** સનૂર રે. ધન૦ ૨૦
લાલચંદ અખ્ખા વંશ વિભૂષણ, સા **નાનચંદ** પ્રસિદ્ધ રે;
સોની **લાલચંદ જવેર** દમણીઓ, શેઠ **ચંદરસિંઘ** સમૃદ્ધ રે. ધન૦ ૨૧
પાનાચંદ કુંપરચંદ વારુ, સા **રૂપા વીરચંદ** રે;

[૯] તિહાંકિણ=ત્યાંકણે-ત્યાં. પાણ=પાંણિ-હાથ. આણ=આણી-લાવી. [૧૨] જગીશ=આ શબ્દનું મૂળ ખ્યાલમાં નથી આવતું, પણ તેનો અર્થ આશા-ભાવના એવો કંઇક થાય છે. [૧૩] સાહમીવછલ=સ્વામિવાત્સલ્ય. સજાઇ=તૈયારી. [૧૪] ડેરા=પડાવ. [૧૮] સેજવાલા= વાહન વિશેષવાલાં. સંઘચિંતક=સંઘની ચિંતા કરનાર. [૨૦] સનૂર=તેજસ્વી. [૨૧] દમણીઓ=દમણગામનો.

લાલ પ્રતાપ નેં દુલભ **સોમા**, સા કેસ્તુર **અભયચંદ** રે. ધન૦ ૨૨
ધરમચંદ શીવચંદ ધનજી રુડા, વોહરા **કેસરી** જાંણુ રે;
લાલચંદ વર્ધમાન હેમચંદ સખ્ખર, હર્ષચંદ-
સભાગુણખાંણિ રે. ધન૦ ૨૩

જવેરખુ(ખુ)સાલ વખત સતાચંદ, જવેર અમરચંદ જાણિ રે;
મલુક રૂપચંદ ગોપાલ વિઠલ, ઈંદ્ર ત્રિકમ મન આણિ રે. ધન૦ ૨૪
નથુભાઈ અદાસા સંયુત, **જગજીવન લખમીચંદ** રે;
ઇમ અનેક વ્યવહારી મોટા, આવ્યા ધરીય આનંદ રે. ધન૦ ૨૫
જગજીવન કુલભૂષણ **ભૂષણુ**, સાહસીકમાં સીરદાર રે;
સંઘવી તેહથી સંકેત કીધો, વિગતેં કરીય વિચાર રે. ધન૦ ૨૬
રાજનગરમાં આવી મલજ્યો, સાહ ખુ(ખુ) **શ્યાલચંદને** જોડિ રે;
તવ **ભૂષણુ** કહેં સુખેં સિધાવો, વરતો આનંદ કોડિ રે. ધન૦ ૨૭
એમ વ્યવસ્થા સર્વ કરીનેં, ગાંમ તે વોહરા **કઠો(ર)**રે;
પ્રથમ પ્રયાંણ ગ્રાંમ સમીપેં, ડેરા દીધા સુભ ઠોર રે. ધન૦ ૨૮
રાતિ દિવસ શ્રી સંઘનેં અહનિશ, કરતો સાર સંભાલ રે;
ઘોઘાવાસી સંઘમાં સૂરો, **કેસવજી** કોટવાલ રે. ધન૦ ૨૯
જિનવર ચૈત્ય તિહાં જુહારી, સ્નાત્ર મહોત્સવ કીધ રે;
ગોલ લહેંણી મૂળજી સૂરચંદની, સંઘના મનોરથ સિદ્ધ રે. ધન૦ ૩૦
પહેલી ઢાલેં ઇમ સંઘવીનેં, સકલ સંઘ મિલિ ત્યાંહ રે;
ધન ધન સંઘવી જનમ તુંમારો, દીઇં આસીસ ઉછાહ રે. ધન૦ ૩૧

ઢાલ ૨ (દુહા)

જિનવર પૂજીનેં જિમેં, સંઘવી **તારાચંદ**;
દેવલ લીધું દીપંતું, તે ટાલેં ભવફંદ. ૧
સંઘવી સુત **ધરચંદજી**, અશ્વ ચઢયો તે સુહાય;
આગલ સંઘ વલાવતો, સહૂની ખભર ચિત્ત લાય ૨
સંઘવી **કચરાસાહ**નો, બંધવ ગુણઅગાહ;
તિહાં વોલાવણ આવીઓ, સંઘવી **ફત્તેસાહ**. ૩
સંઘવીઇં કાકા તણા, ચરણ નમી સુખદાય;
કહે હું ભવ સફલો કરૂં, પાંમી તુંમ પસાય. ૪

ઢાલ ૨ દુહા [૧] જિમેં=જમે. [૨] સુહાય=શોભે [૩] ગુણઆગાહ=ગુણઅગાધ—ગુણનો દરિયો. વોલાવણ=વળાવવા માટે.

(માહરી સહીરે સમાંણી—એ દેશી.)

તવ કાકા કહેં ઇણી પરેં વાંણી, ધન તુમ પુત્ર કમાણી રે, ધન ધરમના રાગી—
ધન તુમ બુદ્ધિ ધન તુમ ઇહા, ચિત્ત સુદ્ધિ ધન દીહા રે. ધન૦ ૧
સફલ કરો મન ચિંતિત યાત્ર, ફીકર ન કરજો તિલમાત્ર રે; ધન૦
ઈહાં ગૃહકાજ સવી અમ્હેં કરસ્યું, તુમ અનુમતિ કરી ચિત વરસ્યૂં રે. ધન૦ ૨
વિધિમાર્ગે સવિ કરણી કરજ્યો, જિન આણા ચિત્ત ધરજ્યો રે; ધન૦
ઇહ પરલોક નીદાન ન ધરજ્યો, સુધ ઉપયોગી ગુણ વરજ્યો રે. ધન૦ ૩
મનમાં ન રાખસ્યો કોઈ સંકા, કરો યાત્રા દેઈ ડંકા રે; ધન૦
શાસનઉન્નતિ લાભ કમાઈ, કુશળેં આવજ્યો નિજઘર ભાઇ રે. ધન૦ ૪
ઈંમ કાકેં તિહાં અનુમતિ દીધી, તે સંઘવીઇં હર્ષે લીધી રે; ધન૦
સંઘવી કહેં એ બલ નવી માહરૂં, એ સવી પૂન્ય તુમારૂં રે. ધન૦ ૫
તાતજી છત્ર છતઇં સવિ સાચૂં, મન ચિંતિત ન રહેં કાચૂં રે; ધન૦
ઘરચિંતા મુજ કુંણ ગણાઇ, જેહનેં ઝવેર સરિખા ભાઈ રે; ધન૦ ૬
તાત સીખામણિને ધરી માથેં, જે મેલેં મહોદય સાથેં રે; ધન૦
ધરમ સુલભ ગુણ જેહથી થાવેં, તેહથી તુમ શોભા આવેં રે. ધન૦ ૭
તે મારગ અમ્હેં નિત અનુસરસ્યૂં, પામ્યો ભવ સફલો કરસ્યૂં રે; ધન૦
ઈમ પડુત્તર દેઈ સીદ્ધા, સેજવાલાં ખેડતાં કીધાં રે. ધન૦ ૮
પટ્ટણવાસી **બોઘલ**સા આવ્યો, નવસારીનો સંઘ લાવ્યો રે; ધન૦
દમણ ઘણ **દીવી** ગાંમનાં લોકા, મલીયા થોકેં થોકા રે. ધન૦ ૯
વ્યાહારા નેં **સોનગઢ**ના વાશી, આવ્યા તિહાં ઉલ્લાસેં રેં; ધન૦
રાંનેર ને **વરિયાવજ** કેરાં, ઈંમ બહુ ગામ ભલેરાં રે. ધન૦ ૧૦
શ્રીસંઘ સકલ મલિ જિનગુણ ગાવેં, સંઘવી હરખીત થાવેં રે; ધન૦
શ્રીફલ આપીનેં કાકા વલીયા, શુભ શુકનેં સંગવી ચલિયા રે. ધન૦ ૧૧
તિણેં દીનેં ચોકી ડેરા દીધા, દાંણીઇં બેકોલ કીધા રે; ધન૦
દિન એક સંઘ તિણેં અડકાવ્યો, સંઘવીના મનમાં નવી ભાવ્યો રે. ધન૦ ૧૨
મૂહ માંગ્યૂં ધન તેહનેં આપી, સંઘ આબરૂ થિર થાપી રે; ધન૦
પ્રભાતે **પાનોલી** ગામેં આવ્યા, આતપ જાંણી તિહાં ઠાવ્યા રે. ધન૦ ૧૩
વળી પ્રભાતેં સંઘ સિધાવ્યો, ગાંમ **અંકલેશ્વર** આવ્યો રે; ધન૦

ઢાલ ૨ [૧] ઇણીપરે=આ રીતે. દીહા=દિવસ. [૩] નીદાન=નિયાણું, કોઇપણ ધર્મ-કાર્ય કરતી વખતે, આ લોક કે પરલોકમાં તેનું અમુક વિશિષ્ટ ફળ ચાહવાથી તે ધર્મ-કાર્યનું ખરું ફળ મળતું નથી. ધર્મક્રિયા કરતી વખતે આવી ઇચ્છા કરવી તેને નિયાણું કહે છે. [૬] કુંણ=શી. [૮] પડુત્તર=પ્રત્યુત્તર=જવાબ. ખેડતાં=ચાલતાં. [૧૨] તિણેં=તે. ચોકી=ચોકમાં. બે કોલ=કોલ-વચન વગરનો, વચનભંગ. [૧૩] મૂહમાંગ્યૂં=મોઢે માંગ્યું.

દેહરાં ચ્યાર તિહાં જૂહાર્યાં, **રેવા** તટ કીધા ઉતારા રે. ધન૦ ૧૪
ગામોગામ દેવલ જે નીરખે, ભેટ રૂપીઓ મુકી પરણુ પરખે રે; ધન૦
યાચક દાન દે તો અતિ હરખે, માનું આષાઢો જલધર વર્ષે રે. ધન૦ ૧૫
ભરુઅચ્ચે મજમુંદાર કહાવે, **ભાઈદાસ** નામ ધરાવે રે; ધન૦
તસ સુત **ભૂષણદાસ** તે ભાવે, સાહમીઓ બહુ લાવે રે. ધન૦ ૧૬
સા **મૂલચંદ લાલદાસ** જ કેરો, સંઘભક્તિનેં ભલેરો રે; ધન૦
મહાજન લોક તિહાં બહુ મલિયા, સંઘદેખણ હલફલિયા રે. ધન૦ ૧૭
પ્રભાતેં **ભરુઅચ્ચે** આવ્યા, ચૈત્ય પંચ જૂહારી સુખ પાવ્યા રે; ધન૦
સત્તાવીસ દેરાસર દેખી, હરખ્યા ગુણ ગવેષી રે. ધન૦ ૧૮
દિન તિન તિહાંથી સંઘ સિધાવ્યો, ગામ **ટંકારીઈ** આવ્યા રે; ધન૦
બીજે દીન **મીયાંગામને** નિકટેં, સંઘ ઉતરીઓ ગહગટે રે. ધન૦ ૧૯
સાંહમીઉં **બારિઈ** કીધું, સંઘવીઇ ભેટણું દીધું રે; ધન૦
કહે **બારિઓ** ગોડી પ્રભૂ મિલીઓ, આજ મનોરથ ફલીઓ રે. ધન૦ ૨૦
એક દેહરું દેરાસર એક, સંઘે ભેટ્યા ધરીય વિવેક રે; ધન૦
લહેંણી ઘીની સા **મંડણે** કીધી, પ્રભાતેં ચઢાઈ સીદ્ધી રે. ધન૦ ૨૧
ગામ **ઈટોલે** ચઉદિસિ આવ્યા, ચૈત્ય એક ભેટી સુખ પાવ્યા રે. ધન૦
વખત સભાચંદ ગોલ લહેંણી કીધી, તિહાંથી **વટપદ્ર**ની વાટ તે લીધી રે. ધન૦ ૨૨
માધવજીને ગલાલચંદ ગાંધી સંઘાડે, **નાથા માણકચજીની** જોડે રે. ધન૦
કુશળ ગોડી નેં **મૂલચંદ** **હર્ખા**, **મોદી ડુંગરસી** સરખા રે. ધન૦ ૨૩
ઈત્યાદિક સામીઈ આવ્યા, સંઘવી તણે મન ભાવ્યા રે; ધન૦
ચિરાદિક ભેટણ બહુ લાવ્યા, સંઘ દેખી સુખ પાવ્યા રે. ધન૦ ૨૪
દેહરાં પાંચ તિહાં મોટાં ઝાર્યાં દાદો પાસ નિરખી દિલ ઠાર્યાં રે; ધન૦
બીજાં દેરાસર દીઠેં જગીસ, વંદ્યા તિહાં અઠાવીસ રે. ધન૦ ૨૫
સા **ડુંગરસી** કરે તિહાં લહેંણી, ગોલ તણી જસકહેંણી રે; ધન૦
રાય **ગોવિંદ** ને તસ પ્રધાન, સંઘવીને દે બહુ માન રે. ધન૦ ૨૬

(ચાલુ)

[૧૪] રેવાતટ=રેવાનદીનો કિનારો. [૧૫] આષાઢો જલધર=આષાઢી મેઘ. [૧૬] સાહમીઓ=સામૈયું. [૧૭] હલફલીયા=હાંફળાફાંફળા થતાં-ઉતાવળા. [૧૮] ગવેષી=જોઇને. ગહગટે=ગહેંગટ-ઉલ્લાસપૂર્વક:સાહમીઉં=સામૈયું. લહેંણી=લ્હાણી-પ્રભાવના, તે વખતે ઘી અને ગોળની પ્રભાવના કરવાને રીવાજ હશે એમ આ ૨૧ અને ૨૨ મી કડીમાંના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. [૨૨] વટપદ્ર=વડોદરા. [૨૪] સામીઈ=સામે. ચિરાદિક=વસ્ત્ર વગેરે. ભેટણ=ભેટણું-ભેટ. [૨૫] ઝાર્યાં=જુહાર્યાં-વાંદ્યાં. [૨૬] રાય=રાજા. જસકહેંણી=યશબોલનારી.

नाम और मूर्ति दोनों मंजूर होने चाहिए

लेखक:-पूज्य मुनिमहाराज श्री विक्रमविजयजी

(गतांकसे समाप्त)

निक्षेप भेदसे, दूसरे सदृश नामकी अस्मरणीयता बताई है, यह कोई सूरिजीके कथनसे नई बात नहीं है। पूजनीय तो मुख्यतः भाव ही है, 'मात्र भाव ही है' यह बात गलत है। 'आत्माका परिचायक नाम ही स्मरणीय है' यह लेख भी गलत है, क्योंकि भाव भगवानका परिचायक शास्त्र भी स्मरणीय होता है, पुद्गलमय तदाकार शून्य नाममें जिस प्रकार भावार्हतका अभेद है, उसी प्रकार मूर्तिमें भी तदाकार भी है, तो क्यों अभेद नहीं हो सकता है? और जिस प्रकार नामका और भावार्हतका वाच्य-वाचक भाव संबंध है उसी प्रकार मूर्ति (स्थापना)के साथ भी स्थाप्य-स्थापकभाव संबंध है, इसलिये कल्पित आकृतिके अलावा अन्य कोई संबंध नहीं है, ऐसा कहना भी न्यायानभिज्ञताका सूचक है। और आपने मूर्तिमें आकृतिका संबंध मान लिया, किन्तु किसकी आकृतिका संबन्ध माना है? यह लिखना चाहिए। जिसकी मूर्ति है उसकी आकृतिका संबन्ध है? कि जिस किसीकी आकृतिका? वाच्य-वाचकभाव संबन्ध ही मान्य नहीं है, अपर संबन्ध मान्य है, इसमें कोई नियामक नहीं है, भगवद् आदिकी स्थापना अनुपकारिणी है, ऐसा कहोगे तो नामस्मरण भी अनुपकारी ही होगा, नाम पुद्गलमय है, वह आत्माका उपकारी कैसे हो सकता है? जिस प्रकार नामके स्मरणसे, नामस्मरण द्वारा, तद्गुणसमापत्ति होती है, उसी प्रकार भगवत्प्रतिमाके दर्शन-पूजनसे भी सकलातिशायी भगवंतके गुणका ध्यान होता ही है, देखा भी गया है-बहुतोंको प्रतिमाके दर्शनसे बोधिका उदय भी-इत्यादि सूरिजीके पक्षमें प्रमाण रहते हुए, एक-देशीय युक्तियां किस तरह खडी हो सकती हैं? यदि स्थापना वंद्य न हो तो नाम भी इसी तरहसे सफल नहीं हो सकता है। इन चार निक्षेपोंमें भावोल्लासकत्व गुण होनेसे वे ग्राह्य हैं। यही इसका मतलब है कि जिसका भाव वंद्य है उसका ही नाम ग्राह्य है अर्थात् भावोल्लासक जो होता है वो ग्राह्य होता है, अन्यका जो नाम है वह भावका उल्लासक न होनेसे ग्राह्य नहीं होता है। श्राद्धविधिकारका जो लेख है वह भी उपर्युक्त तात्पर्यका ही अवलंबन रखता है इससे तुम्हारी कुछ भी इष्टसिद्धि न हुई, बल्कि सूरिजीके न्यायकी ही पुष्टि हुई। 'मूर्तिको मूर्ति मानने और आवश्यकतानुसार उचित उपयोग करनेमें हमारा विरोध नहीं, हमारा विरोध अनुचित उपयोग अर्थात् मूर्तिपूजासे है, हमने मूर्तिपूजा निरर्थक होनेसे उसका विरोध किया है' यह कथन भी असंगत है। जब मूर्तिपूजा मानते ही नहीं तो 'मूर्तिपूजकोंसे किये जानेवाले उपचारोंको हम मूर्तिपूजा नहीं कहते' यह बात कैसे

कह सकते हो? क्या तुम्हारे हिसाबसे कोई दूसरी मूर्तिपूजा है? जिसको लक्ष्यमें रखकर उन उपयोगोंसे मूर्तिपूजा नहीं कहते, ऐसे लिखते हो। और 'मूर्तिपूजा निरर्थक होनेसे उसका विरोध किया है' यह भी बोलना मात्र ही है। अभीतक वह निरर्थक है यह सिद्ध किये बिना ही केवल निरर्थक है निरर्थक है ऐसा चिल्लानेसे निरर्थकता सिद्ध नहीं हो सकती। जब मूर्तिको मान ही लिया, तब तो मूर्तिका ही मंडन होता है और सूरिजीकी बात सिद्ध होती है। रही पूजाकी बात सो तो ऊपर कह चुके हैं, इस लिए तुम्हारे इन लेखोंसे सूरिजीका कोई भी वचन अवास्तविक नहीं होता है, किन्तु तुम्हारा चौदहवां प्रकरण ही खंडित हो जाता है, अतः किसी प्रकार तुम्हारा कथन सत्य नहीं रहा। 'चित्र लिखित सरोवरमें काई भी स्नान करनेका प्रयत्न नहीं करता, अर्थात् साक्षात् सरोवरका सा व्यवहार नहीं करता, उसी प्रकार आप भी मूर्तिको मत पूजीये' इतना ही दृष्टांत और दार्ष्टान्तिकका मुख्य धर्म है, तो जिस तरह चित्रलिखित सरोवरमें स्नान करनेका प्रयत्न नहीं करता उसी प्रकार साक्षात् परमात्माके दर्शनसे जो अनुभव होता है, वह अनुभव नामसे भी नहीं होता है, इस लिये उसको भी मत जपो, तुम्हारा साधर्म्य इस नामके साथ भी बराबर है, तो नाम स्मरणीय नहीं रहा, जो स्मरण करता है उसको तुम्हारे हिसाबसे मूर्ख ही कहना होगा। और 'मूर्ति तो क्या पर साक्षात् प्रभुको देखकर भी ज्ञान या वैराग्य नहीं होता' ऐसा बोलकर बहुत ही अच्छा काम किया। जिस प्रकार साक्षात् प्रभुको देखकर ज्ञान या वैराग्य नहीं होता, उसी प्रकार तुम्हारे हिसाबसे नाम भी व्यर्थ ठहर गया, क्योंकि साक्षात् प्रभुको देखकर जब ज्ञान या वैराग्य पैदा नहीं होता है, तब उनके नामस्मरणसे ज्ञान वैराग्यादि शुभ भाव कैसे उत्पन्न हो सकते हैं? एवं च तुम्हारे हिसाबसे भावके उत्पादक साक्षात् प्रभु भी नहीं रहे, तब नामादिककी बात तो दूर ही रही, फिर तुम्हारे लिये उनका उपदेश निरर्थक ही है। 'इस तरह तो साक्षात् महावीरका भी ज्ञान-प्रदत्वका निषेध पाया जाता है' इस सूरिजीके तात्पर्य को नहीं समझते हुए, 'ज्ञानप्रदत्वका निषेध किसने किया, ऐसा कहना अरण्यरुदन ही है। तुमने ही ज्ञानप्रदत्वका निषेध किया, जो कि ज्ञान वैराग्योत्पादादिके लिये साक्षात् भगवानके दर्शनको भी निरर्थक ठहराया। किसी एक पुरुषको प्रभुको देखने पर भी ज्ञान या वैराग्य न उत्पन्न हो तो क्या सर्वको नहीं होता है, ऐसा कहना मूर्खता नहीं है? 'मेरा उदाहरण है, मात्र शरीरके दर्शनका' यह भी असत्य है, क्योंकि उनके शरीरदर्शनके सिवा उनका दर्शन ही असंभवित है। वैसे तो सर्वथा किसीको भी साक्षात् प्रभुके रहते समयमें भी उनका दर्शन नहीं हुआ ही कहना होगा, तब भाव प्रभु ही अप्रसिद्ध हो गये, क्योंकि शरीरको ही तो देखते हैं, वह तो साक्षात् प्रभु है ही नहीं। मूर्तिसे मूर्तिमानकी कभी पूजा नहीं होती है, ऐसा सिद्धांत तुम्हारा हो तो समवसरणस्थ भगवानको

जिन लोगोंने वंदन नमन किया और पुष्पवृष्ट्यादि उपचार किये हैं, इन्हे निष्फल कहना पडेगा, क्योंकि वह तो मात्र शरीरका हुआ, उससे तो साक्षात भगवानको कुछ नहीं हुआ, तब तो फिर साक्षात् भगवानको किसीने वंदन-नमन उपचारादि किया ही नहीं ऐसा मानना पडेगा। इस प्रकार तो सारे जैनशासनको ही उडा दिया। हां, आप कह सकोगे कि वहां शरीर-आत्माका अभेद है, इसलिये वह सब पूजा उनकी है तो ऐसा आप क्यों नहीं समझते! अन्यत्र भी ऐसा ही है यह क्यों नही समजते? शरीरके पास फूलादि बरसानेसे, क्या आत्माके उपर फूलादि चढ गये?। जिससे उनकी पूजा हो गई? इसका जो उत्तर है वो ही मूर्तिके बाबत में भी है। ' मेरे विचारसे मूर्तिके बनिस्बत प्रतिष्ठाचार्य अधिक पूजनीय होने चाहीए, ××× गृहस्थको साधुके उच्च पद पर पहुंचानेवाले गुरु पूजनीय नहीं होते?' ' यह विचार भी अप्रस्तुत है। गृहस्थको साधुके उच्च पद पर पहुंचानेवाले गुरुने उसे अविधिसे पहुंचाया हो, या पहुंचाकर स्वयं भ्रष्ट हो गया हो तो क्या वह पूजनीय होता है? तब पहुंचानेवाला कौन है? शास्त्रकी विधि है, वह सबके लिये पूजनीय है। और तुम्हारे विचारसे तो जो साधु होता है उसको वंदन करनेसे पहिले उनके माता-पिताको वंदन करना चाहिए, क्यों उन्होंसे वह प्रतिष्ठित हुआ है। उनके वन्दनके पहिले उनके माता-पिताको वन्दन करना पडेगा। ऐसा होनेसे तो अनवस्था दोष आ पडेगा और कोई कार्य सिद्ध नहीं हो सकेगा।

इन सब दोषोंसे बचनके लिये जैसे नाम वैसे ही मूर्ति-ये दोंनो मंजूर होने चाहिए। (समाप्त)

સામતિના પાંચ પૂજ્યોનાં ચતુર્માસ

૧. પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ,
જૈન ઉપાશ્રય, કપડવંજ.

૨. પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ,
જૈન ઉપાશ્રય, વડાલી (A. P. Ry.)

૩. પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મહારાજ,
જૈન ઉપાશ્રય, પાંજરાપોળ, અમદાવાદ.

૪. પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ,
જૈન ઉપાશ્રય, દેહગામ (A. P. Ry.)

૫. પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ,
ઉજમફઈની ધર્મશાળા, રતનપોળ, અમદાવાદ.

નવી મદદ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિના પાંચ પૂજ્યો પૈકીના બે પૂજ્યો—પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી મહારાજ તથા પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી અમદાવાદમાંથી સમિતિને નીચે મુજબ નવી મદદ મળી છે.

૧૦૧) કે તેથી વધુ આપનાર દાતા

૧૦૧) શેઠ મનુભાઈ લલ્લુભાઇ ઘડીયાળી
૫૧) શ્રી ઉજમ ફઇની ધર્મશાળા (પાંચ વર્ષ માટે)
૫૦) શ્રી ડહેલાનો ઉપાશ્રય (બે વર્ષ માટે)

એકીસાથે ૫૧) આપનાર સહાયક સભ્ય

શેઠ ચંદુલાલ તારાચંદ ઝવેરી
„ રમણલાલ લાલભાઇ
„ માણેકલાલ જેશિંગભાઈ
„ નગીનદાસ કીલાભાઈ
„ ધોળીદાસ પરસોતમદાસ
શ્રીમતી શારદાબેન જસવંતલાલ

પાંચ વર્ષ માટે વાર્ષિક ૧૧ આપનાર સહાયક સભ્યો

શેઠ ચીમનલાલ લાલભાઇ
„ લાલચંદભાઇ હરજીવનદાસ
„ મણિભાઇ વખતચંદ રાજકોટવાળા
„ કલ્યાણભાઇ અમૃતલાલ
„ રાજાભાઈ મોહનભાઈ
„ મોહનલાલ મહાસુખભાઈ
„ શકરચંદ મણિલાલ
„ કેશવલાલ ચેલાભાઇ
„ કાન્તિલાલ વીરચંદ
„ રમણલાલ ડાહ્યાભાઈ ભોગીલાલ
„ બબાભાઈ કેશવલાલ ઉમાભાઈ ઝવેરી
„ નરોત્તમદાસ ચીમનલાલ
„ શાંતિલાલ લાલભાઈ
„ શાંતિલાલ પરશોતમદાસ ઝવેરી
„ પ્રતાપભાઈ ભીખાભાઇ
„ ચંદુલાલ ચીમનલાલ
શેઠ કાલીદાસ ઉમાભાઈ
„ ચંદુલાલ દલસુખરામ
„ પરશોતમદાસ ચીમનલાલ
„ મણિલાલ ડાહ્યાભાઈ
„ અમૃતલાલ લલ્લુભાઇ ઝવેરી
„ અંબાલાલ છોટાલાલ
„ કેશવલાલ મનસુખલાલ
„ ચીમનલાલ દોલતરામ
„ કચરાભાઇ નાનચંદ વકીલ ડભોડા

જેમના તરફથી ૧૧)ની મદદ મળી છે

શેઠ જગાભાઈ જેશિંગભાઇ
„ જેશિંગભાઇ કાલીદાસ વોરા
„ ચુનીલાલ કેશવલાલ
„ છોટાલાલ નાથાલાલ ભગત
„ વીરચંદ સાંકળચંદ
„ ભોગીલાલ ચુનીલાલ
„ દલસુખભાઈ ભગુભાઇ
„ જગાભાઇ ચંદુલાલ
„ મંગળદાસ દલપતભાઇ
„ મંગળદાસ મનસુખરામ
„ વિમળભાઈ છગનભાઇ
„ શાંતિલાલ ઓધડભાઇ
„ પીતાંબરદાસ હકમચંદ
„ બબલદાસ વેણીચંદ
„ કેશવલાલ ઉમેદચંદ
„ કેશવલાલ સવાઇભાઇ
„ ચીમનલાલ કેશવલાલ
„ કેશવલાલ તલકચંદ
„ મયાભાઇ લક્ષ્મીચંદ લલ્લુભાઇ
" ત્રિકમલાલ પોપટલાલ
„ હીરાભાઇ કરમચંદ

શેઠ જગાભાઇ મોહનલાલ
,, જગાભાઇ બાપાલાલ
,, જેશિંગભાઇ રતનચંદ
,, ચંદુલાલ મોહનલાલ
,, વાડીલાલ સાંકળચંદ
,, રતનચંદ ફત્તેહચંદ
શ્રીમતી ચંચળબેન.
શેઠ કેશવલાલ મગનલાલ
શ્રીમતી દીવાળીબેન
શ્રીમતી ચંપાબેન
શ્રીમતી જાસુદબેન
હરિભાઈ પ્રેમાભાઇ
શ્રીમતી ચંચળબેન
શ્રીમતી રૂક્ષ્મણીબેન
શેઠ હરિલાલ છોટાલાલ
શ્રીમતી માલીબેન
શેઠ કેશવલાલ ઘેલાભાઈ
શ્રીમતી લીલાબેન
મંગળદાસ રાજા
શ્રીમતી જાસુદબેન
પરસોતમદાસ બાપાલાલ

બીજી મદદ

૨૫] શેઠ ડાહ્યાભાઇ કપૂરચંદ
૨૨] ,, ભોગીલાલ વાડીલાલ
૨૨] ,, શાહ ખાતે શેકડા
હા: શેઠ રમણભાઇ
૨૧] શાહ ખાતે શેકડા હ. કાંતિભાઈ
૧૫] શેઠ મંગળદાસ ભોગીલાલ

આ માટે અમે એ બન્ને પૂજ્યોનો તેમજ મદદ આપનાર સદ્ગૃહસ્થો અને બહેનોનો આભાર માનીએ છીએ. વ્ય૦

પૂજ્ય મુનિમહારાજોને વિજ્ઞપ્તિ

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ એ સમસ્ત શ્રમણસમુદાયે નિયુક્ત કરેલી ધાર્મિક સંસ્થા છે, અને 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ' એ સમસ્ત મુનિમંડળનું પત્ર છે. એટણે અત્યાર સુધી તેનો નિભાવ પૂજ્ય મુનિરાજોના ઉપદેશથી મળતી મદદ ઉપર થયો છે અને ભવિષ્યમાં પણ તે રીતે જ થવાનો છે.

એ રૂપિયા જેટલા નજીવા લવાજમમાં માસિક આપવા ઉપરાંત, પૂજ્ય મુનિરાજોને તો એ મોટે ભાગે ભેટ રૂપે જ મોકલવામાં આવે છે. વળી અત્યારના યુદ્ધકાળના અસાધારણ સંયોગોમાં કાગળના ભાવો પણ મૂળ ભાવ કરતાં આઠ–દસ ગણા વધી ગયા છે. આ બધી પરિસ્થિતિના કારણે સમિતિ માટે વિશેષ મદદની જરૂર રહે એ સ્વાભાવિક છે.

આથી અમે સર્વ પૂજ્યોને વિનંતી કરીએ છીએ કે ચતુર્માસ દરમ્યાન સમિતિને મદદ કરવાનો, ન્હાના–મોટા ધાર્મિક ઉત્સવોના અવસરે સમિતિને યાદ રાખવાનો અને માસિકના ગ્રાહકો બનવાનો ઉપદેશ તે તે ગામોના સંઘો અને સદ્ગૃહસ્થોને આપવાની કૃપા કરે. જેથી આ સંસ્થા વધુ પુષ્ટ બને અને વધુ ધર્મકાર્ય કરવા સમર્થ થાય.

વ્યવસ્થાપક.

॥ अहम् ॥

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक ११	શ્રાવણ શુદિ ૧૫ : રવિવાર : ઑગસ્ટ ૧૫	९५

વિષય – દર્શન

સૂચના–આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે. તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક–બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક–ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ,
મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

વર્ષ ૮] ક્રમાંક ૯૫ [અંક ૧૧

ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત

તીર્થમાલા-સ્તવન

[વિ. સં. ૧૮૨૧માં રચાયેલી એક મહત્ત્વની કાવ્યકૃતિ]

સંગ્રાહક તથા સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

ઢાળ ૩ (દૂહા)

વટપદ્રનગર ઉદ્યાંનમાં, સંઘ મિળ્યો સમુદાય;
પાતસ્યા પુર સિનોરનો, દ્રભાવતીનો કહાય. ૧
આણંદજી મદન પારિખતણો, રહિયા જસવીર ઉત્સરંગ;
સંઘમાંહી આવી મળ્યા, ધરતા અધિક આનંદ. ૨
જંબૂસર નેં પાદરા, દ્રાપરાનો વળી સંઘ;
કેરાલ્ય આછોદ આમોદ તણો, ચાંપાનેર સુચંગ. ૩

(સૂમરાની દેશી)

વડોદરેથી શ્રીસંઘ ઉપડયો, છાંણી ગ્રામે જાય;
દહેરો શાંતિજિણંદનો, બીજા ચ્યાર કહાય.
ધન ધન સંઘવી જનમનેં, કહેં સહુ નરનારિ (આંકણી) ૧
ગોલતણી લહેંણી કરેં, સા હીરા કેપૂર;
બીજી ગાંધી નથુ તણી, ભાર્યા લક્ષ્મી સનૂર. ધન૦ ૨
ગાંમ અડાસે આવીઆ, બીજે દિન ઘૃતસાર;
વર્ધમાન સા લાલચંદ સોની, લહેંણી કરેં સુવિચાર. ધન૦ ૩
તિહાંથી કરમસદે આવિઆ, બીજેં દિન વસુસાર;
જિનમંદિર શ્રીશાંતિનો, ભેટયો હર્ષ અપાર. ધન૦ ૪
સા પાનાચંદ કુયરનો, તિમ મૂલચંદ સાહ;
જણુ બેં મિલી લહેંણી કરેં, ઘૃતની હર્ષ ઉત્સાહ. ધન૦ ૫

ઢાળ ૩ દૂહા [૧] વટપદ્ર=વડોદરા. દ્રભાવતી=ડભોઇ.

ખેટકપુરમાં આવીઆ, ભેટચા ભીડભંજન પાસ;
ઋષભ જિણેસર ઉપ પૂરે, પૂજ્યા ધરીય ઉલ્લાસ. ધન૦ ૬
લહેંણી ઘૃતતણી કરે, **લાધા** વોહરાપૂત;
બીજી ગોલતણી કરે, **દેવબાઇ** શુભ સૂત. ધન૦ ૭
મહેતા **ગોડીદાસનો**, **નાહલચંદ** સનૂર;
ત્રીજી લહેંણી ઘૃત તણી, કરે ભાવે પૂર. ધન૦ ૮
વટુઆ ગામેં આવિઆ, **લાલચંદ અખખા** સાર;
સા **ખુસાલ વર્ધમાનની**, બેહૂ મલી લહેંણી ધાર. ધન૦ ૯
સરસપૂરામાં સંચર્યા, તિહાં દેહરો એક;
તિહાં મુનિસુવ્રતસ્વામીનું, ભેટયું ધરીય સુવિવેક. ધન૦ ૧૦
લહેંણી બે તિહાંકિણે હૂઈ, સા **ભાઇસાનો** નંદ;
ભિંખા ગલાલ તિંમ **રૂયડો**, મનમેં અધિક આનંદ. ધન૦ ૧૧
વદિ પડવે તિહાં પોસની, **રાજનગર** મંડાણ;
સાહમીઉ સંઘને કરે, ગજ રથ હય અસમાન. ધન૦ ૧૨
સેઠ **નથમલ્લ ખુસાલનો**, દીપે અધિક સૌભાગ્ય;
જોઈતા જયચંદ તિંમ વળી, ધરી મનમાં ગુણરાગ. ધન૦ ૧૩
મહા મહોત્સવથી નગરમાં, પધરાવ્યો સંઘ;
લોક મળ્યા સહૂ નિરખવા, ધન જિનશાસનરંગ. ધન૦ ૧૪
રાજનગરમાં આવીઆ, સંઘને હર્ષ અપાર;
કોઠારીની પોળમાં, ષટ ચૈત્ય ચિત્ત ધાર. ધન૦ ૧૫
સોદાગરની પોળમાં, દહેરું દીઠું એક;
લહેંરીયા પોળે એક વલી, વંદું ધરીય વિવેક. ધન૦ ૧૬
નિશાલ પોલે ત્રિણ વળી, શેખ પાડે ચ્યાર;
ઢીંગવા પોલે શાંત્યજી, દહેરું એક ઉદાર. ધન૦ ૧૭
પાંજરાપોળમાં પેસતાં, દેહરાં દીઠાં તિન;
તલકસાની પોલમાં, દેવલ એક પ્રવીન. ધન૦ ૧૮
વર્ધમાનસાને મંદીરે, શીતલ સહજાનંદ;
દેવસીસાની પોલમાં, ચઉ ચૈત્ય અભંગ. ધન૦ ૧૯

ઢાળ ૩ ઢાળ [૯] વટુઆગામ=અત્યારે અમદાવાદ નજીક જે વટવા ગામ છે તે. [૧૦] સરસપૂરા=અમદાવાદ શહેરનું એક પરું, જે અત્યારે પણ એ જ સરસપુરના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. [૧૨] રાજનગર=અમદાવાદ. [૧૫ થી ૩૦] આ સોળ કડીમાં સંઘે અમદાવાદમાં

એક નગીનાપોલમાં, દેવસીપાડે ચઉ ઘાર;
ફતાસાની પોલમાં, દહેરાં ત્રિણ ઉદાર. ધન૦ ૨૦
હાજાપટેલની પોલમાં, દહેરાં ઝાર્યાં સાત;
ટીમલા ઘંજી પંચાલની, એક એક વિખ્યાત. ધન૦ ૨૧
રાજામહેતા કાલુ સંઘવીતણી, ધનાસુતારની પોલ;
દેવલ દો દો નીરખીઇં, કુંણ કરે તસ હોડ. ધન૦ ૨૨
ચંગ પોલ લીંબડાતણી, સારંગપુર જાંણિ;
દરવાજે સારંગપુરે, એકેક મન આંણિ. ધન૦ ૨૩
કામેસર વાઘેસરી, ખેત્રપાલ રૂપચંદ;
પોલ એકેક વખાણીઈ, ભેટતાં ગયા ભવફંદ. ધન૦ ૨૪
પાસ સાંમલો જગિ જાગતો, દેહરાં ત્રિણ ઓલ;
જલાલપુર દોય દેહરાં, એક સ્યાપુરની પોલ. ધન૦ ૨૫
પાંડવ ચૈત્ય તિહાં ભલાં, માંડવીપોલ નિહાલ;
અડસઠિ સર્વ મલી મોટિકાં, કરે ભક્તિ વિસાલ. ધન૦ ૨૬
દેહરાં શ્રીનગરમાં, ત્રિણ શત વડનૂર;
ઉપર એક વલિ દેખીને, હીયડે હર્ષ ભરપૂર. ધન૦ ૨૭
સાહ **આનંદ લાલચંદનો**, નિજપરને ઉપગાર;
શ્રી સમેતતીર્થતણો, પ્રતિરૂપ કરાવે સાર. ધન૦ ૨૮
ટુંક તોરણ ને કોરણી, કહેતાં નાવે પાર;
કૈલાસનગ સરીખો બન્યો, ધન એહનો અવતાર. ધન૦ ૨૯
વીસે ટુકે જિનતણાં, દર્શન સુખકાર;
સકલ સંઘ તે ભેટીને, કીધો સફલ અવતાર. ધન૦ ૩૦
રાજપુરામાં ભેટીઆ, શ્રી સાંમલો પાસ;
હરીપુરે હર્ષે કરી, વાસૂપૂજ્ય ઉલ્લાસ. ધન૦ ૩૧

આવીને કઇ કઇ પોળનાં જિનમંદિરોના દર્શન ર્ક્યાં તેનો બહુ જ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ કરેલો છે. અમદાવાદનો જૈન ઇતિહાસ જાણવાની ઇચ્છાવાળા ભાઇને આ ઉલ્લેખો ઘણ ઉપયોગી થઇ પડે એમ છે એમાં શંકા નથી. વળી વિ. સં. ૧૮૨૧ માં એટલે આજથ લગભગ પોણાબસો ઉપરાંત વર્ષ પહેલાં પણ, અમદાવાદની પોળો–ખાસ કરીને જૈનોન વસતીવાળી પોળો–આજે જે નામથી ઓળખાય છે લગભગ એ જ નામથી ઓળખાત હતી એમ આ ઉલ્લેખો પુરવાર કરે છે. [૨૮] આ કડીમાં માંડવીની પોળમાં સમેત શિખરની પોળમાં જે સમેતશિખર ગિરિવરની રચના ઊભી કરવામાં આવી હતી તેને નિર્દેશ છે. [૩૧] રાજપુરા અને હરિપુરા અત્યારે પણ અમદાવાદની નજીકનાં ગામડાં અને અમુક અમુક દિવસે જૈનો ત્યાં દર્શને જાય છે, એવો તેનો મહિમા છે.

ઢાલ ૪ (દૂહા)

સૂરતિ શહેરથી સુભ પરેં, સા **ભાઇચંદ હર્ષચંદ**;
રાજનગર આવી મેલ્યો, ધરતો હર્ષ અમંદ. ૧
દસ મુકામ **રાજદ્રાંગ**માં, કરી સંઘવી જસ લીધ;
સરસપુરે ફરી આવીઆ, સંઘના મનોરથ સિદ્ધ. ૨
લહેંણી એં તિહાં ગોલની, **વલ્લભ મોહને** તેમ;
નાથા માણકચજી તિમ વલી, સંઘભક્તિનો પ્રેમ. ૩

(કપૂર હોઇ અતિ ઉજલૂં રે—એ દેશી.)

ત્રાંબાવતી નગરી થકી રે, **વાછડા મંગલજી** જાંણુ;
સંઘ લેઇ નઈ આવીઓ રે, ધરતો મન શુભ ધ્યાન રે;
ભવિજન સેવો તિરથ સાર, જિમ પામો ભવપાર. ભવિ૦ ૧
બોરસિદ્ધ પેટલાદનો રે, **મુધા કપડવંજ** ગામ;
સોઝંતરુ નડીઆદનો રે, **વૈરાટનગર** સુઠાંમ રે. ભવિ૦ ૨
કટોસણ સાણંદ વળી રે, **બહિઅલ** કડિના લોક;
સંઘમાં સહુ આવી મિલ્યા રે, નરનારિના થોક રે. ભવિ૦ ૩
શ્રી **સુરત**થી આવિઓ રે, સા **કપૂર**નો પૂત;
સા **ભૂષણ** તસ જોડલી રે, જોડી નિજ નિજ યુથ રે. ભવિ૦ ૪
ભૂષણદાસને ભાવથી રે, સંઘ અધિકારી કીધ;
વોલાવા બહુ રાખીઆ રે, યત્ન કરણ પ્રસિદ્ધ રે. ભવિ૦ ૫
અમદાવાદથી આગલેં રે, નવલ **નરુડૂં** ગાંમ;
તિહાં ચિંતામણિ પાસજી રે, પદ્માવતી સુત ધાંમ રે. ભવિ૦ ૬
તે ભેટી આગલ જાતાં રે, આવ્યું **વલાદ** શુભ ગાંમ;
તિહાં ભૂષ**ણદાસે** કરી રે, ઘૃતલહેંણી અભિરામ રે. ભવિ૦ ૭
પ્રભાતેં વલી પરવર્યા રે, **પેથાપુર** પ્રસિદ્ધ;
ચૈત્ય મુખ્ય શ્રીસુવિધિનું રે, બીજાં ચ્યાર સમૃદ્ધ રે. ભવિ૦ ૮
વાંદિ તિહાં વાસો રહ્યા રે, લહેણી ગોલની શુદ્ધ;
સા **ગલાલ કપડવંજ**નો રે, કરેં નિજ ભાવ વિશુદ્ધ રે. ભવિ૦ ૯

ઢાળ ૪ દૂહા—[૨] આમાં રાજદ્રાગ એવું નામ આપ્યું છે પણ તે અશુદ્ધ જણાય છે. આગળ પાછળનો સંબંધ મેળવતાં એ રાજનગર-અમદાવાદ જ હોવું જોઇએ. મતલબ એ છે કે સંઘે અમદાવાદમાં દસ દિવસનો મુકામ કર્યો હતો.

ઢાળ ૪—[૧] આમાં ત્રાંબાવતી નગરીનો ઉલ્લેખ છે તે વર્તમાનમાં કયું આમ સમજવું તેનો ખ્યાલ આવતો નથી. [૨] બોરસિદ્ધ=બોરસદ. મુધા=મહુધા હોવું જોઇએ. સોઝંતરૂ=સોજિત્રા. વૈરાટનગર=ધોળકા. [૬] નરૂડું=નરોડાગામ.

માણુસા ગામેં આવિઆ રે, પારસ ચૈત્ય ઉત્તંગ;
વાંધુ ઘૃતલહેંણી કરેં રે, ...　　...　　રે.　ભવિ૦ ૧૦
કૂકરવાડે શાંત્યજી રે, આવી પ્રણુમ્યા પાય;
ગાંમ કડામાં ચૈત્ય ભલાં રે, યુગલ નમેં સુખ થાય.　ભવિ૦ ૧૧
સા **બોઘલ** લહેંણી કરેં રે, ઘૃત અતિ અભિરામ;
વળી પ્રભાતેં ઉમટયા રે, [**વિસલનયર** સુઠાંમ.　ભવિ૦ ૧૨
ભાવનગર ઘોઘાતણાં, પાલીતાંણાના જેહ;
લીંબડી જૂનાઘઢ થકી રે, આવિ મળ્યા સવિ તેહ રે.　ભવિ૦ ૧૩
વીસલનયરના વાંણીયા રે, જૈનધર્મી દ્દઢ રંગ;
હર્ષ સહિત સંઘનેં કરેં રે, **સાહમીઉં** શુભ ઢંગ રે.　ભવિ૦ ૧૪
ખુશાલ ભંડારી તિહાં રે, **હરખજી** રહિયા તસ જોડિ;
ઈમ બહુ નરનારિ મલી રે, આવ્યા સનમુખ દ્રોડિ રે.　ભવિ૦ ૧૫
હાથી ઘોડા પાલખી રે, નિશાણોં નવરંગ;
ગગનેં ગુડીઓ ઉછલેં રે, નૌબતિ બાજેં ચંગ રે.　ભવિ૦ ૧૬
મહોત્સવ જૂત પધરાવીઆ રે, સંઘવીનેં શુભ ઠાંમ;
સંઘવિ પણિ જિન ભેટવા રે, ગામમાં આવ્યા તાંમ રે. ભવિ૦ ૧૭
દેવલ એક શ્રીપાસનું રે, બીજાં દેહરાં પાંચ;
સાત દીવસ લગેં ભેટીઆ રે, પૂજીઆ તજી ખલખંચ રે.　ભવિ૦ ૧૮
લહેંણી એક તીહાં ગોલની રે, બાઇ **મૂલી** કરંત;
લહેંણી ઘૃત શ્રાવક કરેં રે, તે તો ન સંભરેં તંત રે.　ભવિ૦ ૧૯
સંઘ તીહાંથી ઉપડચો રે, આવ્યું ગુંજા ગાંમ;
ચૈત્ય જૂહારી સંચર્યા રે, **વડનગર** વારુ ઠાંમ રે.　ભવિ૦ ૨૦
તીહાં શ્રી ઋષભજી ભેટીઆ રે, દશ દહેરાસર ચંગ;
વાંદી પૂજી પ્રહસમેં રે, ચાલ્યા ચલચિત્ત ઉછરંગ રે.　ભવિ૦ ૨૧
સીહપુર ગાંમ આવીયા રે, ચૈત્ય તિહાં છે દોય;
જિનમુદ્રા અતિ રૂયડી રે, વાંદી રહ્યા સહુ કોય રે.　ભવિ૦ ૨૨
પ્રભાતેં સંઘ ઉપડચો રે, શ્રી **તારણગીર** ભણિ જાય;
વીષમ તલહટી ઉતર્યો રે, ગીરી દીઠેં સુખ થાય રે.　ભવિ૦ ૨૩

ઢાલ ૫ (દૂહા)

શ્રી સિદ્ધાચલ નગપતિતણા, ટુંક એક શત આઠ;
તે માંહિ પણિ એહ છેં, એહવો બુધજન પાઠ.　૧

[૧૨] વિસલનયર=વિસલપુર [૨૩] તારણગીર=તારંગા તીર્થ.

(રાજૂલ ઉભી માલીઈ–એ દેશી.)

આગેં અજિત જિણંદજી, વિચરંતા ભૂપીઠ; તારણગીરી વંદો,
ચોમાસું ઇણી ગિરિ રહ્યા, તિણું તસ તિત્થ વિસિઠ; તા૦
સકલ તિરથ સિરદાર, ઉંડો ગણુમાં ઈંદો; સુરગણુમાં ઈંદો. તા૦ ૧
તારણદેવી પુજવી, થાપ્યું તારણ તિત્થ; તા૦
જિનઆણાઈ સેવતાં, ન રહેં દુકૃત સિઠ. તા૦ ૨
સિદ્ધશિલા ઇહાં રુયડી, સિદ્ધા સાધુ અનેક; તા૦
કોટિશિલેં કોડી ગમેં, મુગતિ ગયા ધરી ટેક. તા૦ ૩
શાસન ઉન્નતિ ચિત્ત ધરી, કેઈ પામ્યા ભવપાર; તા૦
સાહિબ શાંતિજિણંદનો, ચક્રાયુધ ગણધાર. તા૦ ૪
આગેં જિનભક્તિ ભલો, ચક્રિ સગર સનૂર; તા૦
જગબંધુ જગપતિતણો, ચૈત્ય કરાવેં ભૂરિ. તા૦ ૫
ઇણ ગિર સિદ્ધવધુ વરી, તિમ તસ બહુ પરિવાર; તા૦
ઇમ અસંખ્ય પરંપરા, કીધ ચૈત્ય ઉદ્ધાર. તા૦ ૬
પાંચમેં આરેં પરગડો, ચાવો ચૂલૂક્ય વંશ; તા૦
ગૂજર ખંડેં ગાજતો, **કૂમરનરિંદ** અવતંસ. તા૦ ૭
તિણેં એ ચૈત્ય કરાવીઓ, ત્રીભુવનતિલકભિહાણ; તા૦
સંવત **ઇગ્યાર નવાંણુંઇં**, માંડયો ચૈત્ય મંડાણ. તા૦ ૮
ત્રીસેં વરસેં નીપનો, ચૈત્ય તે મુખ્ય ઉદ્દાર; તા૦
બાકી સહૂ ઉણું રહ્યું, ભાવિ ન કો ઉપચાર. તા૦ ૯
રાજઋષિ રચના કરી, ખરચ્યા કોડી અઢાર; તા૦
મંડપ શિખર નેં કોરણી, જોતાં હર્ષ અપાર. તા૦ ૧૦
વાત પરંપર એકથી, અધિકું જાણેં બુદ્ધ; તા૦
વિજયાનંદન વાંદતાં, એ સંઘળું છે શુદ્ધ. તા૦ ૧૧

ઢાળ ૫—[૧] વિસિઠ=વિશિષ્ઠ. 'ઉંડો ગણુમાં ઈંદો' એ પ્રયોગ અશુદ્ધ લાગે છે. આ પ્રયોગ ઉપમાદર્શક છે અને તેથી તેને 'ઉડુ ગણુમાં ચંદો' એટલે કે ઉડુગણ એટલે તારાગણુમાં ચંદ્ર સમાન–એ રીતે સુધારીએ તો અર્થ બરાબર બંધ બેસે છે. વળી ઈંદ્રની ઉપમા આની પછી તરત જ આવે છે. [૨] સિઠ=શિષ્ટ–અવશિષ્ઠ–બાકી. [૭] ચૂલૂક્ય વંશ=ચૌલુક્ય વંશ. કુમરનરિંદ=મહારાજા કુમારપાળ. અવતંસ=શ્રેષ્ઠ. [૮] ત્રીભુવનતિલકભિહાણ=ત્રિભુવનતિલક નામનું. આમાં 'ત્રિભુવન' શબ્દમાં બે અર્થ રહ્યા છે. એક તો પ્રચલિત ત્રણલોકવાચી અર્થ. અને બીજો મહારાજા કુમારપાળના પિતાનું નામ ત્રિભુવનપાળ હતું તેનો. કુમારપાળે પોતાના પિતાના નામે ઘણાં જિનમંદિરો કરાવ્યાં હતાં. [૧૧] વિજયાનંદન=અજિતનાથ પ્રભુ.

સંઘ ચઢયો ગિરિ ઉપરેં, ભેટયા અજિત જિણંદ; તા૦
સુરતી મોહન વેલડી, મુખડું પુનિમ ચંદ. તા૦ ૧૨
સંઘવીઈ પૂજ્યા પ્રભુ, બહુ દ્રવ્યેં શુભ ભાવ; તા૦
આતમવીર્ય ઉલ્લાસથી, એ છે ભવજલ નાવ. તા૦ ૧૩
ભુવન વિશાલ છેં અતિ ઘણું, તોપણિ સંઘ પહુર; તા૦
જે પ્રભુજી પૂજી વલેં, તે માનેં સુખ પૂર. તા૦ ૧૪
દેહરા સાહમો દીપતો, ચોમુખ પ્રતિમા ચ્યાર; તા૦
પગલાં અજિત જિણંદનાં, પૂજા કરી મનોહાર. તા૦ ૧૫
સિદ્ધસિલાઈં સુંદરું, કીધું ચૈત્ય સ્વરૂપ; તા૦
સંઘવિઈં સુવિધિ કરી, થાપ્યા શ્રીજિનભૂપ. તા૦ ૧૬
સૂરિ ચ્યારેં સામટા, કરેં પ્રતિષ્ઠા સાર; તા૦
મૂલ પ્રાસાદેં મલપતો, ધ્વજ થાપ્યો વિસ્તાર. તા૦ ૧૭
ચ્યાર દિવસ લગેં ચિત્તથી, પૂજ્યા અરચ્યા ધ્યેય; તા૦
ભોલી ટોળી સવિં મળી, ગાયા સુગુણ અમેય. તા૦ ૧૮
મનહ મનોરથ સવિતણા, પૂગી બોલેં એમ; તા૦
કોડિ દિવાળી જીવજ્યો, સંઘવી વધતે પ્રેમ. તા૦ ૧૯
ધન ધન તાહરા બાપનેં, ધન કુલ માતનિ કૂખિં; તા૦
નેત્ર કરાવ્યાં પારણાં, ભાગી ભવની ભૂખ. તા૦ ૨૦
સંઘવીઈં સહૂ દેખતાં, વાંદી જોડી હાથ; તા૦
તાહરિ ભક્તિ ભવોભવેં, હોયજો મુજનેં નાથ. તા૦ ૨૧
ઈંમ વીનવી અરિહંતનેં, સંઘવી ઉતર્યા તામ; તા૦
સં(ઘ) સહુકો ઉતર્યો, આવ્યા જિહાં મુકામ. તા૦ ૨૨

(ચાલુ)

નિહ્નવવાદ

લેખક: પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ધુરંધરવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

છઠ્ઠા નિહ્નવ શ્રી રોહગુપ્ત : ત્રૈરાશિક મતાગ્રહી : વૈશેષિકમતપ્રવર્તક

(૯)

"આવો આવો, ઘણા દિવસે દેખાયા. તે દિવસ ચાર દિવસનું લખાણ વાંચ્યું હતું, લાવો આગળ હું જ વાંચું."

"લ્યો! વાંચો! આ અહિંથી પાંચમા દિવસનું લખાણ છે."

દિવસ પાંચમો

"નોજીવ નામનો પદાર્થ આગમસિદ્ધ છે માટે માનવો જોઈએ. જો કે આગમમાં નોજીવ નામે એક જુદો પદાર્થ છે, એ પ્રમાણે કોઈ વચન મળતું નથી તોપણ તેની જેવાં બીજા અનેક દૃષ્ટાન્ત મળી આવે છે. આગમમાં અજીવના (૧૪) ચૌદ ભેદ પ્રતિપાદન કર્યા છે. તે આ પ્રમાણે: ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ને કાળ. તેમાં, પ્રથમ ત્રણના સ્કન્ધ, દેશ ને પ્રદેશ એમ ત્રણ ત્રણ ભેદો છે એટલે નવ. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ઉપરોક્ત ત્રણ અને પરમાણુ સહિત ચાર ભેદ છે. એટલે નવ ને ચાર તેર ભેદ થયા ને કાળ એક જ એમ ચૌદ ભેદ થાય છે. તેમાં ધર્માસ્તિકાય વગેરે એક ને અખંડ પદાર્થ હોવા છતાં તેને જુદા પાડી તેના સ્કન્ધ દેશ પ્રદેશ આદિમાં ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે જીવના થોડા પ્રદેશોને 'નોજીવ' કહી તેને ભિન્ન માનવમાં કોઈ પણ બાધક નથી, માટે નોજીવને જુદો અંગીકાર કરવો જોઈએ." એમ શ્રી રોહગુપ્ત મુનિએ પૂર્વપક્ષ કર્યો.

"જો તમે આગમપ્રમાણથી ચર્ચા કરવા માગતા હો તો તમારે એક ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે-જે આગમોને તમે પ્રમાણભૂત માનો છો તેથી વિરુદ્ધ જઈ શકો નહીં. આગમમાં સ્થળે સ્થળે જીવ અને અજીવ એ બે જ રાશિ છે એવા પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે. સ્થાનાંગસૂત્રમાં બીજા સ્થાનકમાં બે રાશિઓ પ્રરૂપી છે તે આ પ્રમાણે: "[1]બે રાશિ જણાવી છે. તે આ પ્રમાણે-જીવો અને અજીવો." અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં શ્રી ગૌતમસ્વામી મહારાજ પ્રશ્ન પૂછે છે કે-"હે [2]ભગવન્! કેટલાં દ્રવ્યો પ્રરૂપ્યાં છે?" તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ પ્રતિપાદન કરેલ છે કે-"ગૌતમ! બે દ્રવ્યો પ્રરૂપ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે. જીવ દ્રવ્યો અને અજીવ દ્રવ્યો." વળી શાસનાધિપતિ શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવન્તે પોતાના જ શ્રીમુખે દિવાળીના દિવસે અન્તિમ ઉપદેશ આપતાં, જે ઉત્તરાધ્યયસૂત્રના ૩૬ અધ્યયનો પ્રકાશ્યાં તેમાં પણ "[3]જીવો

---

૧ "दुवे रासी पण्णत्ता तंजहा, जीवा चेव अजीवा चेव ।"

૨ कइविहाणं भन्ते! दव्वा पण्णत्ता! गोयमा! दुविहा पण्णत्ता, तंजहा–
जीवदव्वा य अजीवदव्वा य ।

૩ जीवा चेव अजीवा य, एसलोए वियाहिए' (अध्ययन–३६ गाथा २ पूर्वार्धे)

અને અજીવો એ લોક જાણવો." એ પ્રમાણે ફરમાવ્યું છે. માટે રાશિ તો બે જ છે, ત્રીજી કોઇ રાશિ નથી" એ પ્રમાણે ઉત્તરપક્ષ થયો.

"જો આપ બે રાશિ માટે આગ્રહ રાખતા હો તો ધર્માસ્તિકાય વગેરેના જે ૧૪ ભેદો પ્રરૂપ્યા છે તેનું શું થશે ? માટે જે પ્રમાણે એ ભેદ મનાય છે તે પ્રમાણે નોજીવ માનવામાં શું બાધા છે ?" પુનઃ પૂર્વપક્ષવાદીએ પ્રશ્ન કર્યો.

"ધર્માસ્તિકાય વગેરેના જે ભેદો બતાવ્યા છે, તે તો તે તે દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ સમજાય માટે બતાવ્યા છે. જેમ ઘટાકાશ પટાકાશ મઠાકાશ વગેરે પ્રયોગો આકાશના ભેદો સમજાવવા માટે બતાવાય છે, પણ તેથી કંઈ આકાશથી ઘટાકાશ વગેરે જુદા સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માની શકાતા નથી, એ જ રીતે ધર્માસ્તિકાયના સ્કન્ધ દેશ પ્રદેશ ભેદો વિવક્ષા માત્રથી સમજવાના છે, પણ સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માનવાના નથી. એ પ્રમાણે વિવક્ષા માત્રથી માનેલા પદાર્થને સ્વતંત્ર પદાર્થ તરીકે માનવામાં આવે તો અનંત રાશિઓ માનવી પડે. ત્રણ રાશિ માનવાથી તેનો નિસ્તાર ન થઈ શકે, માટે આગમથી અવિરુદ્ધ એવી બે જ રાશિ માનવી તે આગમપ્રમાણ સમ્મત છે." એ પ્રમાણે ઉત્તરપક્ષવાદીનો ઉત્તર થયો.

દિવસ છઠ્ઠો

"સમભિરૂઢ નયથી 'નોજીવ'ની સિદ્ધિ થાય છે, સમભિરૂઢ નય જે શબ્દનો જે અર્થ થતો હોય તે અર્થને જ જણાવે છે. નો શબ્દનો નિષેધ અર્થ થાય છે તે પ્રમાણે દેશ–અમુક વિભાગ–એ પણ અર્થ થાય છે. ઘટનો એક ખંડ 'નોઘટ' કહેવાય છે તેમ જીવના થોડા પ્રદેશો 'નોજીવ' કહેવાય '**जीवे य से पएसे य से पएसे नोजीवे**' (જીવ એવા જે પ્રદેશો તે પ્રદેશો 'નોજીવ') એ અનુયોગદ્વાર સૂત્રનું કથન પણ સમભિરૂઢ નયને મતે 'નોજીવ' માનવામાં આવે તો જ સંગત થાય. જો 'નોજીવ' ન માનીએ, તો અનુયોગદ્વાર સૂત્ર અને સમભિરૂઢ નયનો વિરોધ આવે માટે 'નોજીવ' માનવો જોઇએ" પૂર્વપક્ષ.

"સમભિરૂઢ નયથી તમે 'નોજીવ'ની જુદી સિદ્ધિ કરો છો તે યથાર્થ નથી. નો શબ્દનો અર્થ 'દેશ' થાય છે તે બરોબર છે. સમભિરૂઢ નય શબ્દાર્થમાત્રગ્રાહી છે તે પણ સત્ય છે: તેથી જીવના થોડા પ્રદેશોને સમભિરૂઢ નય 'નોજીવ' એ પ્રમાણે સંબોધે, પણ તે નય 'નોજીવ જીવ અને અજીવથી એક જુદો સ્વતંત્ર પદાર્થ છે' એમ સિદ્ધ કરે નહીં. એક જ વ્યક્તિને જુદા જુદા અર્થમાં શોભવાને દીપવાને કારણે ઇન્દ્ર કહે, પુરનું દારણ કરવાને કારણે પુરન્દર કહે, દેવ ઉપર આધિપત્ય–સ્વામિત્વ ભોગવવાને કારણે દેવાધિપતિ કહે, એમ જુદા જુદા શબ્દોથી સમ્બોધે પણ વ્યક્તિભેદ કરી શકે નહીં."

દિવસ સાતમો

ઉત્તરપક્ષ ચાલુ: સમભિરૂઢ નયની વધુ ચર્ચા—

"વળી તમારો આગ્રહ હોય કે સમભિરૂઢ નય વ્યક્તિભેદ સ્વીકારે છે ને તે નયને મતે 'નોજીવ' જુદી ચીજ છે, તો તે જ નયને અભિમત એવી 'નોઅજીવ' નામની વસ્તુ પણ તમારે જુદી માનવી પડશે. ને તેથી ત્રણ રાશિ સિદ્ધ ન થતાં ચાર રાશિ સિદ્ધ થશે. વળી એક નયને જે અભીષ્ટ હોય તે કંઇ સર્વ નય સમ્મત ન થઇ શકે. અને જ્યાંસુધી નયોનો

વિરોધ રહે ત્યાં સુધી તે વસ્તુ સિદ્ધાન્ત તરીકે સ્વીકારી શકાય નહીં. માટે જ ઋજુસૂત્ર નયને માન્ય સવર્થા ક્ષણિકત્વ બીજા નયો સ્વીકારતા ન હોવાને કારણે અપસિદ્ધાન્ત છે–મિથ્યાત્વ છે. એ જ પ્રમાણે 'નોજીવ' ભલે સમભિરૂઢ નય સ્વીકારે તોપણ અન્ય નયોનો વિરોધ હોવાથી સિદ્ધાન્ત તરીકે માની શકાય નહીં. સિદ્ધાન્ત તો અન્ય નયોના અવિરોધે જ મનાય. માટે જીવ અને અજીવ એમ બે જ રાશિ છે, પણ ત્રણ રાશિ નથી.

અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં પણ સમભિરૂઢ નયને અનુલક્ષીને કહેલ છે. 'નોજીવ'ને જુદી રાશિ માનવાનું ત્યાં કથન નથી, માટે તેનો પણ વિરોધ સંભવતો નથી." ઉત્તરપક્ષ સંપૂર્ણ.

(૧૦)

"મંત્રીજી! આ બન્ને મુનિમહારાજાઓ મહિનાઓ થયા વાદ–શાસ્ત્રાર્થ કરે છે, પણ હજુ સુધી કંઈ નિર્ણય ઉપર આવતા નથી તો હવે આપણે પૂછવું જોઈએ કે તમારો આ શાસ્ત્રાર્થ કેટલા દિવસ ચાલશે."

"જી. આપનું કહેવું સત્ય છે. પ્રજામાં પણ હવે ચર્ચા ચાલે છે કે રાજા સાહેબ છ મહિનાઓ થયા પ્રજાની કંઈ પણ ફરિયાદ સાંભળતા નથી અને બે મહારાજના વાદમાં સમય વીતાવી દે છે. માટે કાં તો પ્રજાના ન્યાયને માટે જુદી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, નહીં તો મહારાજોને આ વાદનો જલદી નિકાલ લાવવા સૂચવવું જોઈએ."

"સારું, હું આચાર્ય મહારાજને સૂચવું છું. આવા મહાન વિદ્વાનો આપણા રાજ્યમાં છે એ ગૌરવ લેવા જેવું છે, છતાં એ ગૌરવથી કંઈ પણ રાજ્યની હાનિ તો ન જ થવી જોઈએ"

× × ×

"ભગવન્! આપ ઘણા દિવસથી આ ગંભીર વિષયમાં જે શાસ્ત્રાર્થ ચલાવો છે તેનું કંઈ ફળ કે કંઇ નિર્ણય તાત્કાલિક આવે તેમ જણાય છે કે નહિ?" રાજાએ આચાર્ય મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો.

"રાજન્! આ રોહગુપ્ત જિનેશ્વરકથિત સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે. એ વિદ્વાન છે, સમજે તો સારું એમ સમજી અમે તેને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો, પણ એ સમજે તેમ જણાતું નથી. પણ આથી એટલું જરૂર છે કે હવે તે વિશેષ અનર્થ નહીં કરી શકે." આચાર્ય મહારાજે જવાબ આપ્યો.

"તો આપ તાત્કાલિક કંઈ આ પ્રસંગનો પાર આવે એવું કરો તો સારું. મારે પ્રજાના કેટલાંએક નિવેદન સાંભળવાને રોકાવું પડશે. જો આપનો શાસ્ત્રાર્થ ચિરસમય ચાલે તેમ હોય તો આપને માટે જુદી વ્યવસ્થા કરાવું."

"નહીં નહીં, જુદી વ્યવસ્થા કરવાની કંઇ જરૂર નથી. આ તો તમે શ્રવણ કરતા હતા અને તમને કંઈપણ અડચણ નહીં હોય એમ જાણી આટલા દિવસ સુધી લાંબું વિવેચન ચાલ્યું. પ્રથમથી જો સૂચના કરી હોત તો ક્યારનો નિવેડો આવી ગયો હોત. સારું, આવતી કાલે આ પ્રસંગનો પાર આવી જશે."

× × ×

"રોહગુપ્ત! 'નોજીવ' છે કે નહીં એ સમ્બન્ધમાં વિચાર કરતાં, વાદ ચલાવતાં, આપણી વચ્ચે છ માસ વીત્યા, તોપણ તમારાથી 'નોજીવ' સિદ્ધ થયો નથી. તેમ

અનેક યુક્તિ–પ્રયુક્તિઓથી સમજાવ્યા છતાં 'નોજીવ' નથી એ મારું કથન તમે સ્વીકારી શકયા નથી. રાજા સાહેબે પોતાની સભાનાં કાર્યો મુલતવી રાખી આપણી આ ચર્ચા આજ સુધી શ્રવણ કરી અને જો આ પ્રમાણે આપણો શાસ્ત્રાર્થ ચાલુ રહે તો તેનો વર્ષો સુધી પણ પાર આવે તેમ જણાતું નથી. માટે 'નોજીવ' છે કે નહીં તેનો નિકાલ લાવવા માટે એક ઉપાય છે, તે જો તમને કબૂલ હોય ને તમે માન્ય રાખતા હો તો તાત્કાલિક નિર્ણય થઇ જાય."

"એ ઉપાય આપ ફરમાવો. ઉપાય ઉચિત ને યથાર્થ હશે તો મને માનવામાં કંઈ પણ વિરોધ નથી."

"રાજન્! આ શાસ્ત્રાર્થનો નિકાલ લાવવા માટે એક ઉપાય છે, જેમાં આપને થોડી જહેમત ઉઠાવવાની છે. તે જો આપ માન્ય કરતા હો તો એ ઉપાય જણાવું."

"આપ બન્નેને તે ઉપાય અનુકૂલ ને સ્વીકૃત હોય તો થોડી જહેમત વધારે કરવામાં મને કંઈ અડચણ નથી. આપ ઉપાય ફરમાવો."

"આપે સાંભળ્યું હશે કે જગત્‌માં જે કોઇ વસ્તુ વિદ્યમાન છે તે દરેક વસ્તુ આ ભૂલોકમાં મળી શકે છે. જે આપણ(દુકાન)માં તે વેચાય છે તેને 'કુત્રિકાપણ[1]' કહેવામાં આવે છે. ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ), ઉજ્જયિની વગેરે નગરોમાં એવી આપણો હાલ પણ છે. આપણે અહીં નજીકમાં એવી જે આપણ હોય ત્યાં જઇને 'નોજીવ'ની માગણી કરીએ. જે વેપારીની તે આપણ હોય છે, તે વેપારી દેવની[2] આરાધના કરી પોતાની આપણ તેથી અધિષ્ઠિત કરે છે. દુનિયાના કોઇપણ વિભાગમાં રહેલી વસ્તુ ઉચિત મૂલ્ય આપી ત્યાં માંગવામાં આવે તો તે વેપારી દેવ પાસે તે વસ્તુ મંગાવીને આપે છે ને મૂલ્ય ગ્રહણ કરે છે. જો જગતમાં કોઈપણ સ્થળે 'નોજીવ' નામની વસ્તુ હશે તો ઉચિત મૂલ્ય લઇ આપણને તે વેપારી દેવ પાસે તે વસ્તુ મંગાવી આપશે. અને નહીં હોય તો નહીં આપે."

"મહારાજશ્રી! આપનું કથન યથાર્થ છે. શ્રી રોહગુપ્ત મુનિ! આ 'કુત્રિકાપણ'માં સર્વ વસ્તુનો વિક્રય થાય છે, ને આપણે ત્યાં જઈ 'નોજીવ'ની માંગણી કરીએ, એ વાત આપને સમ્મત છે ને?"

"હા. 'કુત્રિકાપણ' શબ્દનો અર્થ જ એવો થાય છે કે–સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળ એ ત્રણે લોકમાં જે વસ્તુ થાય તેનો વિક્રય કરનારી આપણ. શાસ્ત્રમાં સ્થળે સ્થળે તેનું વર્ણન આવે છે. મોટા મોટા મહીપતિઓ શ્રીમન્તો વગેરે ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે ત્યાં જઇ સવાલક્ષ સોનૈયા દઇ રજોહરણ (ઓઘો) આદિ ઉપકરણો ખરીદે છે. આપણે ત્યાં જઇ 'નોજીવ'ની માંગણી કરીએ. જેથી આ તકરારનો તુરત નિકાલ આવી જાય. મને પણ એ અભિમત છે."

---

૧ 'કુત્રિકાપણ'ને 'કુત્રિજાપણ' કેટલાએક કહે છે. ને તેનો અર્થ એવો કરે છે કે, ત્રિજ એટલે ધાતુથી જીવથી અને મૂલથી એમ ત્રણથી જે બને. અર્થાત્ દુનિયામાં વસ્તુમાત્ર આ ત્રણથી બનેલી છે. એ ત્રિજ વસ્તુઓને કુ એટલે પૃથ્વીમાં–ભૂલોકમાં વિતરણ કરે તે કુત્રિજાપણ કહેવાય.

૨ વ્યન્તર દેવ જ વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ સ્થળે આવી દુકાનો ખોલે છે ને પોતે જ માંગેલી વસ્તુનો વિક્રય કરીને ઉચિત મૂલ્ય ગ્રહણ કરે છે, તેમાં કોઈ માનવ વેપારી હોતા નથી, એવું પણ કેટલાકનું કથન છે.

"સારૂં, આપ તૈયાર થઈ પધારો હું જવાની સર્વ વ્યવસ્થા–યોજના કરાવું, ને પછી આપણે અહીંથી ત્યાં જઇએ."

(૧૧)

એક જણે પૂછેલા પ્રશ્નનો બીજાએ નીચે મુજબ ખુલાસો આપ્યો :

"હું કોઈ કોઇ દિવસ સાંભળવા માટે જતો હતો ત્યારે ત્યાં 'નોજીવ'ને બદલે તેને લગતા અનેક વિષયોની ચર્ચા ચાલતી. કોઇ વખત જુદા જુદા નયોનો વિચાર તો કોઇ વખત દ્રવ્યોનો વિચાર ચાલતો. એમ ને એમ છ માસ સુધી ચર્ચા ચાલી. છેવટે એક વખત રાજા સાહેબે આચાર્ય મહારાજશ્રીને બોલાવીને આ ચર્ચાનો જલદી અન્ત લાવવા સૂચવ્યું. એટલે આચાર્ય મહારાજે બીજે દિવસે નિકાલ લાવવાનું કહ્યું."

"પછી બીજે દિવસે શું થયું ?"

"બીજે દિવસે શાસ્ત્રાર્થ તો ન ચાલ્યો, પણ આચાર્ય મહારાજશ્રીએ એક ઉપાય કર્યો ને તેમાં શ્રી રોહગુપ્ત મુનિ ન ફાવ્યા."

"શું મહારાજશ્રીએ મંત્રપ્રયોગ કરી તેમને હરાવ્યા કે કોઈ બીજો ઉપાય યોજ્યો. શું બન્યું ?"

"ના, આચાર્ય મહારાજશ્રીએ મંત્રપ્રયોગ તો કર્યો ન હતો, પરંતુ બહુ જ યોગ્ય ને સર્વમાન્ય ઉપાય બતાવ્યો જે ઉપાય શ્રી રોહગુપ્ત મુનિએ પણ કબૂલ રાખ્યો."

"એવો કયો ઉપાય હતો ?"

"તમારા ખ્યાલમાં હશે કે કેટલેક સ્થળે 'કુત્રિકાપણ' નામે આપણ હોય છે, ને ત્યાં આપણે જે વસ્તુ માંગીએ તે મળી શકે છે."

"હા. કેટલેક સ્થળે એવી દુકાનો છે. એ જાણવામાં છે."

"પછી આચાર્ય મહારાજશ્રી રાજાસાહેબ શ્રી રોહગુપ્તમુનિજી મંત્રીવર નગરશેઠ તથા બીજા લોકો વગેરે સર્વે કુત્રિકાપણે ગયા. ત્યાં જઇને 'નોજીવ'ની માંગણી કરી, પણ દેવે 'નોજીવ' આપ્યો નહીં. 'જીવ આપો' એમ કહ્યું ત્યારે મેના, પોપટ, સારસ, હંસ, કોકિલ, કબૂતર વગેરે આપ્યાં. 'અજીવ આપો' કહ્યું ત્યારે પત્થર, માટી, કાષ્ઠ આદિ આપ્યાં. વળી 'નોજીવ'ની માંગણી કરી ત્યારે પત્થર આદિ જ આપ્યા. કારણ કે જીવની સાથે પડેલા નો શબ્દનો અર્થ સર્વથા અભાવ એવો થાય છે. દેશથી અભાવ અર્થ લઇને 'નોજીવ'નો અર્થ જીવનો ખંડ એવો કરે તો તેની લેવડદેવડ થઇ શકતી નથી. તે તો ફક્ત સમજવા પૂરતું જ હોય છે. એટલે અજીવથી જુદો 'નોજીવ' દેવે આપ્યો નહીં. વળી 'નોઅજીવ' આપવા કહ્યું ત્યારે પણ મેના પોપટ વગેરે જ આપ્યાં. ત્યાં પણ સર્વનિષેધ અર્થ પ્રધાન રાખ્યો. એથી સિદ્ધ થયું કે, 'નોજીવ' નામનો કોઇ જુદો પદાર્થ આ લોકમાં છે જ નહીં."

"પછી શું થયું ? બધા પાછા આવ્યા ?"

"ના. ત્યાં આચાર્ય મહારાજે જુદી જુદી ૧૪૪ વસ્તુની માંગણી કરી. તેમાંથી અમુક મળી; અમુકના ખંડ મળ્યા ને જેના ખંડ થઇ શકે એવું ન હતું તે ન મળી. પણ તેને બદલે તેની વિરોધી વસ્તુ મળી."

"એ એકસો ચુમ્માલીસ વસ્તુના પ્રશ્નો કયા છે?"

"પ્રથમ તો તેમણે 'પુથ્વી દ્યો' એમ કહ્યું, ત્યારે માટીનું ઢેકું આપ્યું."

"માટીનું ઢેકું પૃથ્વી તરીકે કેમ આપ્યું? તે કંઈ સંપૂર્ણ પૃથ્વી નથી. તે તો પૃથ્વીનો એક ખંડ છે. આખી પૃથ્વી તો આપી શકાય નહીં."

"માટીના ઢેફામાં પૃથ્વીનો ઉપાચાર કર્યો, વ્યવહારમાં પણ એવા ઉપાચારથી જ કામ ચાલે છે. જેમ કોઇ કહે કે–મેં બધી જમીન ખરીદી લીધી તો શું દુનિયાની સર્વ જમીન કંઈ તેણે થોડી ખરીદી છે? અમુક વિવક્ષિત જમીનને તે બધી જમીન કહે છે. બધા પંડિતો પધારી ગયા, બધા શિષ્યો આવી ગયા, ત્યાં પણ વિવક્ષિતને જ બધા કહેવાય છે. તે પ્રમાણે માટીના ઢેફાને પૃથ્વી શબ્દથી સંબોધી શકાય, દેશમાં સર્વનો ઉપાચાર કરી શકાય છે."

"પછી શું માંગ્યું?"

"પછી 'અપૃથ્વી' માંગી, ત્યારે પાણી આપ્યું. પછી 'નોપૃથ્વી' માંગી ત્યારે ઢેફાને ભાંગી તેનો એક ટૂકડો આપ્યો. પછી. 'નોઅપૃથ્વી' માંગી ત્યારે, મારે જવું નથી એમ નથી, મારે ખાવું નથી એમ નથી, મારામાં તાકાત નથી એમ નથી વગેરેમાં બે વખત નથી નથી એ પ્રમાણે નિષેધ કરેલ હોવાથી નિશ્ચય પૂર્વક ખબર પડે છે કે મારે જવું જ છે, મારે ખાવું જ છે, મારામાં બળ છે જ, એ પ્રમાણે નોઅપૃથ્વીથી પૃથ્વી આપી શકાય, પણ હવે ચળુ પાણી આપ્યું. કારણ કે અપૃથ્વીથી પાણી આપ્યું હતું. નોપૃથ્વીથી ઢેફાનો ખંડ આપ્યો હતો. માટે નોઅપૃથ્વીથી થોડું પાણી આપ્યું. એ પ્રમાણે વ્યવહારથી દેશ વગેરે કલ્પી ઉપર પ્રમાણે આપતો. પણ નિશ્ચયથી દેશ દેશી ભેદ છે જ નહીં એટલે ચારે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં યથોચિત બે જ વસ્તુ મળતી. જીવ વગેરે નિરવયવ એટલે જેના ખંડ નથી પડતા એવી વસ્તુમાં તો ચારે વખતે પરસ્પર વિરુદ્ધ બે જ વસ્તુ આવતી."

"આ તો તમે ચાર પ્રશ્નો બતાવ્યા. ૧૪૪ પ્રશ્નો કેવી રીતે થાય?"

"નવ દ્રવ્યો, સત્તર ગુણો, પાંચકર્મ, ત્રણ જાતિ, એક વિશેષ અને એક સમવાય, એમ કુલ મળી ૩૬ થયા, તે દરેકના ચાર ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા એટલે ૩૬×૪=૧૪૪ પ્રશ્નો થયા."

"જ્યારે ત્યાંથી 'નોજીવ' ન મળ્યો એટલે સિદ્ધ થયું હશે કે 'નોજીવ' છે જ નહીં. પછી શ્રી રોહગુપ્તનું શું થયું?"

"'નોજીવ' નથી એવું નક્કી થયું એટલે રાજાસાહેબે શ્રી ગુપ્તસૂરિજી મહારાજને ખૂબ સન્માન આપ્યું ને તેમનો વાદમાં વિજય થયો એવું જાહેર કર્યું. રોહગુપ્તને ગુરુની સામે થયા તે કારણે બધા લોકોએ ખૂબ ધિક્કાર્યા, રાજાસાહેબે પણ તે પરાજિત થયેલ એવું કહી રાજસભાથી દૂર કર્યા ને આખા શહેરમાં 'શ્રી વર્ધમાનસ્વામી જિન જયવંતા વર્તે છે,' એવો પડહ દેવરાવ્યો–ઢોલ વગડાવ્યો.

"શ્રી ગુપ્તસૂરિજી મહારાજે રોહગુપ્તને કંઇ કર્યું કે નહીં?"

"હા, આચાર્ય મહારાજે પણ વાસક્ષેપને બદલે કુંડીમાંથી રાખ લઈ તેમના માથા

ઉપર નાખી નિહ્નવ જાણી સંઘ બહાર કર્યા. સંભળાય છે કે રોહગુપ્ત આગ્રહ અને અભિમાનને અધીન થઈ પોતાનો સ્વતંત્ર મત ચલાવશે.''

(૧૨)

શ્રી રોહગુપ્ત સંઘ બહાર થયા પછી સ્વમતિકલ્પના પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા. તેમનાથી વૈશેષિક દર્શનનો આરંભ–ઉદય થયો. દ્રવ્ય ગુણ કર્મ સામાન્ય વિશેષ અને સમવાય એમ છ પદાર્થો છે. પૃથ્વી પાણી પાવક (અગ્નિ) પવન ગગન ચેતન કાલ દિશા ને મન એમ નવ દ્રવ્યો છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, સંખ્યા, પરિમાણ, પૃથકત્વ, સંયોગ, વિભાગ, પરત્વ, અપરત્વ, બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ ને પ્રયત્ન એ સત્તર ગુણો છે. ઊંચે જવું, નીચે જવું, ફેલાવું, ખેંચાવું (સંકોચાવું) ને ચાલવું, એ પાંચ કર્મ છે. સામાન્યના ત્રણ ભેદ છે. સત્તા સામાન્ય અને સામાન્ય વિશેષ એ પ્રમાણે. તેમાં દ્રવ્ય ગુણ ને કર્મમાં સત્તા રહે છે. દ્રવ્યત્વ–ગુણત્વ વગેરે સામાન્ય છે. ને પૃથિવીત્વ જલત્વ ઘટત્વ પટત્વ વગેરે સામાન્ય વિશેષ છે. વિશેષ એક છે ને સમવાય પણ એક છે. એ પ્રમાણે પ્રરૂપણ કરવા લાગ્યા. બુદ્ધિપ્રતિભા ને પ્રવચનશક્તિને કારણે તેમના અનુયાયી પણ નીકળ્યા. જૈનદર્શનથી બહાર થયેલ હોવાથી ને બીજા કોઇ દર્શનમાં ભળ્યા સિવાય સ્વતંત્ર વિચારણા ફેલાવી હોવાથી ક્રિયાકાંડની વ્યવસ્થાથી તેમનો પંથ ન ચાલ્યો. પણ વિચારણાના પ્રવાહે આજ સુધી એ વૈશેષિક દર્શનનો મત ચાલે છે. ઉલૂક ગોત્રીય હોવાને કારણે અને છપદાર્થનું નિરૂપણ કરેલ છે માટે તેમના દર્શનનું બીજું નામ ષડુલૂક પણ કહેવાય છે. ગુરુત્વ, દ્રવત્વ, સ્નેહ, સંસ્કાર, પુણ્ય, પાપ, અને શબ્દ, એ સાત ગુણો પછીથી ટીકાકારોએ ઉમેર્યા છે. એમ વૈશેષિક દર્શનમાં હાલ ૨૪ ગુણો ગણાવાય છે. શ્રી રોહગુપ્ત જૈનદર્શનમાંથી બહાર થયેલ હોવાથી ચિરસમયના આ દર્શનના સંસ્કાર હોવાને કારણે તેમણે આ ઉપરોક્ત સાતને ગુણ તરીકે ગણાવ્યાં નહીં. જૈનદર્શનમાં ગુરુત્વનો સ્પર્શમાં સમાવેશ થાય છે, દ્રવત્વ સંયોગ વિશેષ છે, સ્નેહ સ્પર્શવૃત્તિ છે, સંસ્કાર ધારણા નામે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, પુણ્ય પાપ કર્મવિશેષ છે, અને શબ્દ પુદ્ગલ છે. પાછળના ટીકાકારો ઇતર દર્શનમાંથી આ દર્શનના અનુયાયી થયા હોવાને કારણે તેમણે આ સાત ગુણો વધાર્યા.

એ રીતે, શ્રી રોહગુપ્ત નિહ્નવ છેવટ સુધી સમજ્યા વગર મિથ્યાત્વમાં રહી, મિથ્યાત્વદર્શન શરૂ કરી ભવભ્રમણના ભાગી થઇ કાળના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયા. આ પ્રસંગ પ્રભુ વીરના નિર્વાણ બાદ ૫૪૪ વર્ષે બન્યો. આ વાત ટૂંકમાં નિર્યુક્તિકારે જણાવી છે, તે આ પ્રમાણે–

पंच सया चोयाला, तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स ।
पुरिमंतरंजियाए, तेरासियदिट्ठि उप्पन्ना ।
पुरिमंतरंजि भूयगिह, बलसिरी, सिरिगुत्तेय ।
परिवायपोट्टसाले, घोसणपडिसेहणा वाए ।

શેષ વિસ્તાર ભાષ્યકારે કરેલ છે.   (ચાલુ)

સ્વીકાર

દિવ્યદર્શન—ખંડ ૧–૨. લેખક અને સંગ્રાહક–શ્રી જિણભિકખૂ, પ્રકાશક–શ્રી જૈન આગમ મંદિર. સાવરકુંડલા (કાઠિયાવાડ). પૃષ્ઠસંખ્યા પર + ૨૮૪ અમૂલ્ય

સ્થાનકવાસી સમાજનું નવું ૩૩મું આગમ

સમુત્થાન-સૂત્ર

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી જયાનંદવિજયજી

[પૂ. પં. શ્રી. ધર્મવિજયજીગણિશિષ્ય.]

સ્થાનકવાસી સમાજ મૂળ ૩૨ આગમો માને છે તે જગજાહેર વાત છે. તે સંપ્રદાયે ૩૨ આગમોમાં સ્પષ્ટતયા મૂર્તિ-પૂજાનું વિધાન હોવા છતાં તેનો વિરોધ કરેલ છે. સ્થા. સંપ્રદાય એક બાજુ જોરશોરથી ડિંડિમનાદે જાહેર કરે છે કે મૂલ ૩૨ સિવાય કોઇ પણ આગમ વિદ્યમાન નથી, કારણ કે મૂલ ૩૨ આગમ સિવાયના બીજા બધા આગમો વિચ્છેદ ગયા છે. ત્યાં બીજી જ બાજુ તે સંપ્રદાયવાળાઓ નવું ૩૩ મું આગમ 'સમુત્થાન-સૂત્ર' હયાતીમાં લાવ્યા છે. આ 'સમુત્થાનસૂત્ર'' પ્રસિદ્ધિમાં ક્યાંથી આવ્યું તેનું કારણ જાણવું જોઇએ.

આજે સ્થા. સમાજને કેવળ ૩૨ આગમ, ટીકાઓને છોડીને, કેવળ મૂળમાત્ર માનવાથી ચાલે તેવું નથી. કેટલાય ક્રિયાકાંડો અને બીજી ઘણી પ્રચલિત વસ્તુઓ ૩૨ આગમમાં નહિ હોવા છતાં તેમને સ્વીકારવી પડી છે.

સ્થા. સમાજને મૂર્તિ-પૂજાના વિષયમાં તથા મુખે મુહપત્તિ બાંધવી વગેરે સાંપ્રદાયિક વિષયોની ચર્ચામાં અવસરે પ્રમાણોના અભાવે મૌન સ્વીકારવું પડયું છે. અને તે જ મૌનના પ્રતાપે ઘણા લોકોની તે મત ઉપરની શ્રદ્ધા ઊઠી ગઇ છે. અને અનેક પાપભીરૂ આત્માઓ તે સંપ્રદાયના દીર્ઘકાળના દીક્ષિત હોવા છતાં, અવસરે સત્ય જણાતાં તે મતને છોડી ગયા છે. અને અનેક આત્માઓ બોધિ-બીજની પ્રાપ્તિના કારણભૂત એવા જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાના પૂજન-દર્શનના અનુરાગી આજે બની રહેલા જોઈ શકાય છે.

સાચી પરિસ્થિતિ આવી હોવાથી જતે દિવસે સ્થા. સમાજ નામશેષ ન થઈ જાય તેવી દાઝને ધારણ કરનાર બોટાદ સંપ્રદાયના સ્થા. સાધુ માણેકચંદ્રજીના શિષ્ય મુનિ શ્રી શિવલાલજીએ પોતાની જે જે માન્યતાઓ ૩૨ આગમમાં શોધી જડતી નહોતી અને પોતે જે વસ્તુ માનતા હતા તેની સિદ્ધિ માટે નક્કર (?) પુરાવા તરીકે તેમણે આ 'સમુત્થાન-સૂત્ર'નું સંપાદન કર્યું છે. સંપાદક મહાશય પોતાની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે—

"એક યતિના ભંડારમાં ઘણી પોથીઓ હતી. તે દરેક પોથીમાં છૂટાં છૂટાં પાનાં હતાં, અને સમુદ્રમાંથી જેમ મોતી મેળવે તેની માફક મહામહેનતે કરી દરેક પાનાં ભેગાં કર્યાં, કે જેના યોગે 'સમુત્થાન-સૂત્ર'ની હયાતી થઈ" વગેરે વગેરે.

પ્રશ્ન અહીં એ જ થાય છે કે તેમને આ પ્રત કયા યતિજીના ભંડારમાંથી મળી ? આ સૂત્રની પ્રત ક્યારે અને ક્યાં લખાઈ? પ્રતના અન્તે પ્રશસ્તિ હતી કે નહિ ? પ્રશસ્તિ આદિ હતું તો પ્રસિદ્ધ કરવામાં શું વાંધો આવ્યો ? વગેરે શંકાઓનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

વિચક્ષણ પુરુષો સમજી શકે છે કે દરેક પ્રતોમાંથી પાનાં મેળવવામાં તે કઈ જાતની મહેનત કહેવાય ? ખરેખર, અજ્ઞ લોકને આંખે પાટા બાંધવા માટે જ મુનિશ્રીએ મહેનત લીધી લાગે છે. અને પોતાના સંપ્રદાયનું કઇ રીતે અસ્તિત્વ રહે તે જ જાતની તમન્ના સેવનાર મુનિશ્રીએ આ પરિશ્રમ કર્યો લાગે છે. તે મુનિશ્રીએ કેવી કુનેહભરી રીતે એ સંપાદનકાર્ય કર્યું છે તે સૂત્ર વાંચતાં જ જણાઈ આવે તેવું છે. અસ્તુ.

'સમુત્થાન-સૂત્ર' મૂળ અર્ધ-માગધી ભાષામાં છે. તે મૂળ ભાષા આધુનિક લાગે છે. તે અભ્યાસના જાણકારોએ વ્યાકરણની દષ્ટિએ ખાસ વિચારણીય છે. મૂળ સૂત્રોનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર મુનિશ્રીએ કર્યું છે. એ ગુજરાતી ભાષા પણ વ્યાકરણશુદ્ધ હશે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે.

તેમણે સંપાદિત કરેલ આ 'સમુત્થાન-સૂત્ર' એક અધ્યયન રૂપે છે, અને તેના આઠ ઉદ્દેશાઓ છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીજી પૂછે અને ભગવાન મહાવીરસ્વામીજી જવાબ આપે એ રીતે પ્રશ્નોતરી રૂપે તેમાં ગોઠવણી કરી છે. તેમાં નીચેના વિષયો મુખ્યત્વે છે—

૧ લા	ઉદ્દેશામાં	આચાર્ય મહારાજ કેટલા પ્રકારના વગેરે
૨ જા	,,	દીક્ષા કયા યોગમાં આપવી વગેરે
૩ જા	,,	દીક્ષા-વિધિ, ઉપકરણો વગેરે
૪ થા	,,	સાધુ-સામાચારી
૫ મા	,,	છ આવશ્યકની વિધિ
૬ ઠ્ઠા	,,	એકથી ૩૬ બોલ
૭ મા	,,	કાલભાવને દેખાડનાર
૮ મા	,,	અનશન-વિધિ

આ પ્રમાણે ૮ ઉદ્દેશાઓ છે તેમાં મુખ્યતયા નીચે પ્રમાણે ચર્ચાસ્પદ વસ્તુઓ આવે છે–

(૧) મુહપત્તિ મુખે બાંધવી. મુહપત્તિ મુખ ઉપર બાંધે નહિ તેને અતિચાર.

(૨) જિન-કલ્પીને દોરા સહિત મુહપત્તિ મુખ ઉપર બાંધવાનું વિધાન.

(૩) જિન-પ્રતિમા કરાવે તેને તથા પ્રતિષ્ઠા કરાવનારને શું લાભ? શ્રી ગૌતમસ્વામીજીના આ પ્રશ્નમાં ખુદ ભગવાન જવાબ આપે છે કે કર્મ-બંધ, અને અજીવમાં જીવ માન્યો અને ષટ્કાયની વિરાધના આદિના યોગે **મહામિથ્યાત્વ** લાગે.

(૪) ભસ્મરાશિનો ગ્રહ જ્યાંસુધી પૂરો ન થયો તે દરમિયાન થયેલા મહાન પ્રાભાવિક શાસન ધુરંધર આચાર્યદેવાદિ ઉપર કારમો ઘા કરી યદ્વાતદ્વા લખ્યું છે.

(૫) દીક્ષાવિધિમાં મુખ ઉપર મુહપત્તિ દોરા સહિત બાંધવાનું વિધાન.

(૬) ખુદ તીર્થંકર ભગવાન મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિચરતા જિનને વંદના કરે છે તેવું બાલીશ કથન.

આવા આવા ચર્ચાસ્પદ કપોલ-કલ્પિત મુદ્દાઓનું સંપ્રદાયવ્યામોહના કારણે જ, તેમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને આ રીતે એક કલ્પિત આગમનો ઉદ્ભવ થયો છે.

આના માટે પૂ. વિદ્વાન્ આચાર્ય મહારાજ આદિ જે યોગ્ય-ઘટતું કરવું લાગશે તે કરશે જ તેમ આશા રાખું છું.

કોઇપણ વિદ્વાન્ વિચારક આત્મા મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ 'સમુત્થાન-સૂત્ર'નું જો નિરીક્ષણ કરશે તો તેને આ સૂત્ર કપોલ-કલ્પિત, બનાવટી અને ઘડી કાઢેલું લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

આ સૂત્ર જેને મંગાવવાની ઇચ્છા હોય તેને નીચેના ઠેકાણે મળી શકે છે તેમ સૂત્રમાં જાહેરાત કરી છેઃ શા. સોમચંદ ટોકરશી, જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકાલય, ઠે. વારીયાનો ડેલો, **જામનગર**-કાઠીયાવાડ.

"રત્નાકરપચ્ચીસી"નું દિગંબરીય રૂપાંતર

[દિ. પં. કે. ભુજબલી શાસ્ત્રીકૃત 'आत्मनिवेदनम्'નું રહસ્ય અને પત્રવ્યવહાર]

[લખનૌથી અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રગટ થતા "જૈન ગેઝેટ" નામના દિગમ્બર માસિક પત્રના ગયા માર્ચ મહિનાના અંકમાં આરાવાળા દિગમ્બર પંડિત કે. ભુજબલી શાસ્ત્રીએ રચેલ "**आत्मनिवेदनम्**" નામક સંસ્કૃત કાવ્ય તેના અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે પ્રગટ થયું છે. આ કાવ્ય તરફ અમારું ધ્યાન જતાં તેમાંના અડધા ઉપરાંતના શ્લોકો શ્વેતાંબરીય જૈન કાવ્ય '**रत्नाकरपच्चीसी**'માંના શ્લોકોના કેવળ શબ્દાન્તરરૂપ જ લાગ્યા. '**रत्नाकर-पच्चीसी**'માં કુલ ૨૫ શ્લોકો છે, જેમાંના ૨૪ શ્લોકો ઉપજાતિ છંદમાં અને પચીસમો શ્લોક શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદમાં છે. "**आत्मनिवेदनम्**"માં કુલ ૨૬ શ્લોકો છે, જેમાંના ૨૫ શ્લોકો ઉપજાતિ છંદમાં અને છવીસમો શ્લોક માલિની છંદમાં છે.

આ કાવ્ય જોયા પછી અમને લાગ્યું કે તેના કર્તા અને પ્રકાશકનું ધ્યાન એ તરફ દોરવું જોઈએ. અને તેથી અમે 'જૈન ગેઝેટ'ના તંત્રીની સાથે તેમજ પંડિત કે. ભુજ-બલી શાસ્ત્રીની સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો. જનતાની જાણ માટે એ સમગ્ર પત્રવ્યવહાર અને બન્ને કાવ્યોના મળતા આવતા શ્લોકો અહીં રજુ કરીએ છીએ.

પંડિત કે. ભુજબલીશાસ્ત્રીએ જે જાતનો જવાબ આપ્યો છે તે, એક પંડિત ગણાતી વ્યક્તિ પાસેથી આશા ન રાખી શકાય તેઓ વિચિત્ર છે. પણ એક દિગંબર વિદ્વાને આવો જવાબ આપ્યો હોવાથી એમાં અમને જરાય આશ્ચર્ય કે અફસોસ નથી થતો. અમને તો પં. ભુજબલી શાસ્ત્રીનો આ પત્ર, છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી દિગંબરો શ્વેતાંબરો પ્રત્યે કેવું માનસ ધરાવે છે અને કેવો વર્તાવ રાખે છે તેના નમૂનારૂપ લાગે છે. જ્યાંસુધી પોતાનું કામ સરતું હોય ત્યાંસુધી ઠંડે કલેજે સંપ અને સમન્વયની વાતો કરવી અને જરાક પોતાનો સ્વાર્થ ઘવાય કે પોતાની વાત ઉઘાડી પડવાનો વખત આવે કે તરત દિગમ્બર ભાઇઓ છેડાઈ જાય છે અને શ્વેતાંબરોનાં શાસ્ત્રો કે પૂર્વાચાર્યો ઉપર આક્ષેપ કરવામાં કે શ્વેતાંબરોનાં તીર્થો ઉપર આક્રમણ કરવામાં જરાય પાછી પાની કરતા નથી. પં. કે ભુજબલી શાસ્ત્રીના પત્રમાં આ જ વસ્તુ વાચકો જોઈ શકશે. પત્રનો આગળનો ભાગ વાંચ્ય પછી, એ જ પત્રમાં પંડિતજીએ લખેલ પોતાની કવિતાની પ્રશંસાના શબ્દો અને અંતમ લખેલી એકતાની વાત પંડિતજીના મુખમાં કેવી શોભે છે!!! —તંત્રી

પત્રવ્યવહાર

'જૈન ગેઝેટ'ના તંત્રીને લખેલ પત્ર.

अमदावाद, ता. १२—४—४

श्रीमान् बाबू अजीतप्रसादजी

संपादक "जैन गजट" (अंग्रेजी) की सेवामें, लखनौ

महाशयजी,

'जैन गजट' के पुस्तक ४०, अंक ३, मार्च १९४२ के अंकमें पंडित के. भुजब

शास्त्रीकृत 'आत्मनिवेदनम्' नामक एक संस्कृत कविता छपी है।

यह 'आत्मनिवेदनम्' पं. के. भुजबली शास्त्रीकी स्वतंत्र रचना नहीं है, किन्तु एक प्राचीन श्वेताम्बरीय काव्यका अनुकरण मात्र ही है, जिसका नाम 'रत्नाकरपंचविंशति' है और जिसे १४ वीं शताब्दिमें श्रीमान् रत्नाकरसूरिजीने बनाया है।

आपकी जानकारीके लिये उसकी एक प्रति बुकपोस्टसे भेजी जाती है। इससे आप देख सकेंगे कि 'आत्मनिवेदनम्' का 'रत्नाकरपंचविंशति' के साथ छंद, शब्द, भाषा, और संकलनामें कितना साम्य है।

इस प्रकार अन्य ग्रन्थकारका ऋण न स्वीकार करके ऐसी रचना अपने नाम चडा लेनेसे धर्म या साहित्यकी सच्ची सेवा नहीं हो सकती। इससे तो—श्वेतांबर ग्रंथोंको सामने रखकर कई दिगंबर ग्रन्थकी रचना की गई है—इस दोषारोपणका समर्थन मात्र ही होता है।

आशा है इस विषयमें आप अपना अभिप्राय आपके पत्रके आगामी अंकमें अवश्य प्रकाशित करेंगे। और साथका पत्र पं. भुजबलीजीको भेजदेगें। (डाकव्ययके लिये ०—१—६ के टीकट भेजे हैं)

हमारे योग्य सेवा लिखें। पत्रोत्तर अवश्य दें।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक

પં. કે. ભુજબલી શાસ્ત્રીને લખેલ પત્ર.

अमदावाद, ता. १२—४—४३

श्रीमान् पंडित के. भुजबली शास्त्रीकी सेवामें, आरा

महाशयजी,

'जैन गजट' (अंग्रेजी) मासिकके पुस्तक ४०, अंक ३, मार्च १९४३ के अंकमें आपकी 'आत्मनिवेदनम्' शीर्षक एक कविता प्रकट हुइ है।

यह कविता आपकी स्वतंत्र रचना नहीं है, किन्तु चौदहवीं शताब्दिमें पूज्य आचार्य रत्नाकरसूरिजीरचित 'रत्नाकरपंचविंशति' नामक श्वेतांबरीय काव्यकी अनुकृति मात्र ही है यह आप जानते हैं।

इस प्रकार परायी कृतिमें अल्प—अधिक हेरफेर करके उसे अपने नाम चडालेना उचित नहीं है। जिस कृतिको देखकर आपको नयी कृति बनानेकी प्रेरणा मिली उस कृतिका ऋण—स्वीकार करनेमें आपको कोई हानि न होती।

आशा है अब भी आप, जनताके समक्ष सत्य परिस्थिति रखनेके लिये, 'जैन गजट' के आगामी अंकमें इस संबंधमें अपना अभिप्राय प्रकट करेंगे और इस भूलको सुधार लेंगे। विशेष कया ? हमारे योग्य कार्य लिखें। पत्रोंतर अवश्य दें।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक

'જૈન ગેઝેટ'ના તંત્રીનો જવાબ ×

Ajitashram, Lucknow. 22-4-43

Dear Sir,

Your letter of 12-4-43. We have forwarded your letter to Pandit K. Bhruja Bali Shastri at Arrah for such action as he may consider necessary and proper. We are noticing the fact in our May issue.

Sincerely Yours
Ajit Prasada

'જૈન ગેઝેટ'ના તંત્રીને લખેલ બીજો પત્ર.

अमदावाद, ता. ११-५-४३

श्रीमान् बाबू अजितप्रसादजीकी सेवामें,

आपका तारीख २२-४-४३ का पत्र मिला था। उस पत्रमें आपके लिखे अनुसार 'जैन गजट' के मइ (May) माहके अंकमें 'आत्मनिवेदनम्' के संबंधमें कुछ निवेदन पढने की आशा थी, किन्तु अंक देखने पर वह सफल न हुई। जब आपने निवेदक करनेको लिखा था फिर ऐसा कयों हुआ ? समझमें नहीं आता।

कृपया पत्रोत्तर दें। सेवा लिखे।

भवदीय

रतिलाल दीपचंद देसाई, व्यवस्थापक.

× આ અંગ્રેજી પત્રનો આશય આ પ્રમાણે છે—

તમારો તા. ૧૨-૪-૪૩નો પત્ર મળ્યો. તમારો પત્ર અમે પં. કે. ભુજબલી શાસ્ત્રીને આરા મોકલી આપ્યો છે, જેથી તેમને યોગ્ય અને જરૂરી લાગશે તેવું પગલું તેઓ લઈ શકે. અમે આ હકીકતની અમારા મે મહીનાના અંકમાં નોંધ લઈશું.

આ પત્ર લખ્યા પછી પણ 'જૈન ગેઝેટ'ના તંત્રી તરફથી અમને કશો જવાબ નથી મળ્યો, તેમજ તેમણે એ સંબંધી કશી નોંધ 'જૈન ગેઝેટ'માં નથી લીધી એ દિલગીર થવા જેવું છે.

પંડિત કે. ભુજબલી શાસ્ત્રીનો પત્ર.

आरा, १४–५–१९४३

मान्यवर,

सप्रेम जयजिनेन्द्र ।

आपका ता. १२–४–४३ का पत्र देश से लौटने पर मुझे मिला । आपने 'जैन–गजट' (अंग्रेजी) भाग ४०, अं. ३ में (अंग्रेजी अनुवाद के साथ) प्रकाशित मेरी 'आत्मनिवेदनम्' शीर्षक कविता पर आक्षेप किया है । महाशयजी, मैं श्रीरत्नाकरसूरिजी का ही नहीं; श्री अमितगति आदि अन्य कतिपय आचार्य एवं आचार्यतुल्य भूधरदासजी आदि मान्य कवियों का भी चिरऋणी हूं । क्योंकि अपनी उक्त कविता के लिये मैंने उनकी कृतियों से भी अवश्य सहायता ली है । इसके लिये आप खासकर मेरी कविता का अन्तिम अंश बारीकी से फिर एकबार पढनेका कष्ट उठावें । देसाईजी, विशाल जैन साहित्य में ऐसी–ऐसी एक–दो नहीं; सैंकडों कृतियां मौजूद हैं जो कि एक-दूसरेकी भावानुवाद वा छायानुवादमात्र हैं । क्या आप उन मान्य ग्रन्थयर्ताओं को चोर कहने को तैयार हैं ? यदि ऐसी बात है तो, हेमचन्द्रजी जैसे कलिकालसर्वज्ञ भी इस अपवाद से मुक्त नहीं हो सकते हैं । इसी प्रकार 'प्रमाणनयतत्त्वालोकालंकार', 'कर्मप्रकृति' आदि श्वेताम्बर ग्रन्थ पूर्ववर्ती दिगम्बराचार्यों की कृतियों की अनुकृतियां सिद्ध नहीं होगी ? रतिलालजी, इसी प्रकार एक-दूसरे से समानता रखनेवालि कृतियां जैन-साहित्य में पर्याप्त संख्या में उपलब्ध हैं । आपको ज्ञात होना चाहिये कि उन मान्य ग्रन्थकर्त्ताओंका एक मात्र लक्ष्य धर्म एवं लोकसेवा हो रहा है । मेरी यह कविता भी केवल धर्म एवं लोकसेवा के लक्ष्य से ही लिखी गई है; इसमें मेरा काई स्वार्थ नहीं है । बल्कि मैं आपसे निःसंकोच कह सकता हूं कि रत्नाकरजी की कविता की अपेक्षा मेरी कविता में विशिष्टता है । साथ ही साथ साहित्यशास्त्र की दृष्टि से अधिक उपादेय भी है (हां, जैन-गजट' में अशुद्ध अवश्य छप गई है) आशा है कि मेरे इस पत्र से आपको सन्तोष होगा और आप अपने हृदय से अपने पूर्वभाव को निस्संकोच हटा देंगे । योग्य कार्य लिखिये । 'जैन–सिद्धान्त–भास्करे' के परिवर्तन में अपना पत्र भेजकर एकता को बढाइये । इस समय इसीकी मांग है ।

आपका

के. भुजबली

હવે 'રત્નાકરપચ્ચીશી' અને 'આત્મનિવેદનમ્' ના મળતા શ્લોકો જોઈએ.

'रत्नाकरपच्चीशी'नो श्लोक	'आत्मनिवेदनम्' नो श्लोक
श्रेयःश्रियां मङ्गलकेलिसद्म ! नरेन्द्रदेवेन्द्रनतांघ्रिपद्म ! । सर्वज्ञ ! सर्वातिशयप्रधान ! चिरं जय ज्ञानकलानिधान ! ॥ १ ॥	सर्वज्ञ सर्वेश्वर दोषमुक्त नरेन्द्रनागेन्द्रसुवन्द्यपाद । नष्टाष्टकर्मातिशयप्रपन्न चिरं जय क्रूरकषायहीन ॥ १ ॥
जगत्त्रयाधार ! कृपावतार ! दुर्वारसंसारविकारवैद्य ! । श्रीवीतराग ! त्वयि मुग्धभावा– द्विज्ञ ! प्रभो ! विज्ञपयामि किंचित् ॥ २ ॥	सुदर्शनज्ञानबलादियुक्त समस्तसंसारविकारमुक्त । सद्ध्यानगम्यैकसुखस्वभाव त्वयि प्रभो विज्ञपयामि किंचित् ॥ २ ॥
किं बाललीलाकलितो न बालः पित्रोः पुरो जल्पति निर्विकल्पः ? । तथा यथार्थं कथयामि नाथ ! निजाशयं सानुशयस्तवाग्रे ॥ ३ ॥	यथा स्वचापल्ययुतोऽतिबालः पितुः पुरो जल्पति निर्विकारः । तथैव तथ्यं कथयामि स्वामिन् हृदि स्थितं सानुनयस्तवाग्रे ॥ ३ ॥
दत्तं न दानं परिशीलितं च न शालि शीलं न तपोऽभितप्तम् । शुभो न भावोऽप्यभवद् भवेऽस्मिन् विभो मया भ्रान्तमहो मुधैव ॥ ४ ॥	दानं न दत्तं न तपोऽपि तप्तं न शास्त्रस्वाध्यायरतोऽभवञ्च । न पूज्यपूजापि कृता सदैव नीतं विभो जन्म मया वृथैव ॥ ७ ॥
दग्धोऽग्निना क्रोधमयेन, दष्टो दुष्टेन लोभाख्यमहोरगेण । ग्रस्तोऽभिमानाजगरेण, माया– जालेन बद्धोऽस्मि कथं भजे त्वाम् ? ॥ ५ ॥	क्रोधाग्निना क्रूरतरेण दग्धो दष्टोऽस्मि लोभेन महोरगेण । ग्रस्तोऽस्मि मानाह्वयदुर्ग्रहेण बद्धोऽस्मि पाशेन छलाभिधेन ॥ ४ ॥
कृतं मयाऽमुत्र हितं न चेह लोकेऽपि लोकेश ! सुखं न मेऽभूत् । अस्मादृशां केवलमेव जन्म जिनेश ! जज्ञे भवपूरणाय ॥ ६ ॥	कृतं मयाऽमुत्र शुभं न किञ्चित् ततोऽत्र लोकेऽपि सुखं न लब्धम् । निरिन्द्रियज्ञान सुखैकधामन् धूतं मया निष्फलमेव जन्म ॥ ६ ॥

त्वत्तः सुदुष्प्राप्यमिदं मयाप्तं
रत्नत्रयं भूरिभवभ्रमेण
प्रमादनिद्रावशतो गतं तत्
कस्याग्रतो नायक ! पूत्करोमि ॥ ८ ॥

परापवादेन मुखं सदोषं
नेत्रं परस्त्रीजनवीक्षणेन
चेतः परापायविचिन्तनेन
कृतं भविष्यामि कथं विभोऽहम् ? ॥ १० ॥

विमुच्य दृग्लक्ष्यगतं भवन्तं
ध्याता मया मूढधिया हृदन्तः ।
कटाक्षवक्षोजगभीरनाभि-
कटीतटीयाः सुदृशां विलासाः ॥ १३ ॥

लोलेक्षणावक्त्रनिरीक्षणेन
यो मानसे रागलवो विलग्नः ।
न शुद्धसिद्धान्तपयोधिमध्ये
धौतोऽप्यगात्तारक ! कारणं किम् ॥ १४ ॥

अंगं न चंगं न गणो गुणानां
न निर्मलः कोऽपि कलाविलासः ॥
स्फुरत्प्रभा न प्रभुता च काऽपि
तथाऽप्यहंकार कदर्थितोऽहम् ॥ १५ ॥

सद्भोग लीला न च रोगकीला:
धनागमो नो निधनागमश्च
दारा न कारा नरकस्य चित्ते
व्यचिन्ति नित्यं मयकाऽधमेन ॥ २० ॥

स्थितं न साधोर्हृदि साधुवृत्तात्
परोपकारान्न यशोऽर्जितं च ।
कृतं न तीर्थोद्धरणादिकृत्यं
मया मुधा हारितमेव जन्म ॥२१॥

प्राप्तं मया भूरिभवभ्रमेण
रत्नत्रयं दुर्लभरत्नमत्र ।
नष्टं यदा नाथ मम प्रमादा-
ल्लब्धुं स्वरत्नं कथयामि कन्नु ॥ ११ ॥

वक्त्रं सदोषं परदूषणेन
नेत्रं परस्त्रीमुखवीक्षणेन ।
चित्तं परानिष्टविचिन्तनेन
कथं भविष्यामि विभो विदोषः ॥ ८ ॥

त्यक्त्वा भवन्तं भवरोगवैद्यं
ध्याता मया मोहधिया सदैव ।
उरोजगुह्यांगमुखप्रदेशाः
विलासिनीनां सुदृशांगनानाम् ॥ १२ ॥

सीमन्तिनी वक्त्रविलोकने हि
यथा मनो मे विपुलं विलग्नम् ।
तथैव स्वामिंस्तव दर्शनेऽत्र
न लग्नमद्यापि प्रभो जिनेश ॥ १३ ॥

न यौवनं न प्रभुता च कापि
न कांचनं दिव्यकलेवरो वा ।
न निर्मलज्ञानबलप्रतिष्ठा-
स्तथाप्यहंकारवशीकृतोऽहम् ॥ १४ ॥

भोगाय यत्नस्सततं कृतोऽपि
योगाय यत्नो न कृतः कदापि ।
धनाय यत्नः सततं कृतोऽपि
धर्माय यत्नो न कृतस्सदैव ॥ १५ ॥

धृतं मया नाथ न साधुवृत्तं
कृतं मया नेह हितं जनस्य ।
पीतं न धर्मामृतमत्र नित्यं
कृतं न तीर्थोद्धरणादिकार्यम् ॥ १६ ॥

वैराग्यरंगो न गुरूदितेषु
न दुर्जनानां वचनेषु शान्तिः ।
नाध्यात्मलेशो मम कोऽपि देव !
तार्यः कथंकार मया भवाब्धिः ? ॥ २२ ॥

पूर्वे भवेऽकारि मया न पुण्य-
मागामिजन्मन्यपि नो करिष्ये
यदीदृशोऽहं मम तेन नष्टा
भूतोद्भवद्भाविभवत्रयीश ! ॥ २३ ॥

किं वा मुधाऽहं बहुधा सुधाभुक्-
पूज्य ! त्वदग्रे चरितं स्वकीयम् ।
जल्पामि ? यस्मात्त्रिगत्स्वरूप-
निरूपकस्त्वं कियदेतदत्र ॥ २४ ॥

गुरूपदेशेषु मनो न दत्तं
विरक्तिभावोऽप्युदितो न चित्ते ।
पंचाक्षलिप्सा जरठा न जाता
तार्यः कथं घोरभवाब्धिरेषः ॥ १७ ॥

उपार्जितं पूर्वभवे न पुण्यं
अस्मिन् भवे हा न चिनोमि किंचित् ।
एतादृशी क्लेशमयी दशा मे
कृपापरो मे भव देवदेव ॥ १८ ॥

वृथा स्वकीयं चरितं त्वदग्रे
जल्पामि सर्वज्ञ विमोहितोऽहम् ।
त्वदीयबोधे चरितं मदीयं
स्पष्टं विभाति प्रशमैकनाथ ॥ २० ॥

આ શ્લોકોની સરખામણી ઉપરથી જોઇ શકાશે કે આ બન્ને કૃતિઓના શ્લોકોના ભાવોમાં અને શબ્દોમાં કેટલું બધું સામ્ય છે. 'રત્નાકરપચ્ચીશી'નો ૧૧ મા શ્લોક અને 'આત્મનિવેદનમ્'નો ૧૦મા શ્લોકના ભાવમાં અલ્પ સામ્ય હોવાથી ઉપર એ શ્લોકો આપ્યા નથી.

પં. ભુજબલી શાસ્ત્રીએ અમને આપેલો જવાબ કેટલો ગેરવાજબી અને સરળતાથી વંચિત છે તે આ ઉપરથી જોઈ શકાશે.

આભાર

પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિના સદુપદેશથી અમદાવાદની સી. કે. વ્હોરાની કંપનીના માલિક સ્વ૦ શેઠ શ્રી નેમચંદભાઇ પોપટલાલ વ્હોરાના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્ર શ્રીયુત જગતચંદ્રભાઈ (બાબુભાઈ)એ સમિતિના પેટ્રન તરીકે સમિતિને રૂા. ૫૦૧) ની સહાયતા વિક્રમ-વિશેષાંકમાં ખર્ચ કરવા માટે આપી છે.

આ માટે અમે પૂજ્ય મહારાજશ્રીનો તથા શ્રી જગતચંદ્રભાઇનો આભાર માનીએ છીએ.

—વ્ય૦

उमास्वामि-श्रावकाचार

लेखक:—पूज्य मुनिमहाराज श्री दर्शनविजयजी, अमदावाद.

गुर्जरेश्वर परमार्हत महाराजा कुमारपालके गुरु कलिकालसर्वज्ञ आ० श्रीहेमचन्द्रसूरि समर्थ ज्ञानी हुए हैं। आपने सांगोपांग व्याकरण, काव्य, न्याय, चरित्र एवं योग इत्यादि विभिन्न विषयके अनेक ग्रंथ बनाये हैं। आपका स्वर्गगमन वि. सं. १२२९ में हुआ है। आपने "सटीक योगशास्त्र"में श्रावकधर्मका विशद निरूपण किया है। आपके बाद विक्रमकी तेरहवीं शताब्दीके आ० जिनदत्तसूरिने गृहस्थव्यवहारके निरूपणवाला "विवेकविलास" रचा है।

श्रावकोंके आचार बतानेवाले दिगम्बर शास्त्रोंमें "उमास्वामि—श्रावकाचार" भी एक है। उसमें ४७४ संस्कृत पद्य हैं, उसकी हिन्दी टीका वि. सं. १९३९ के पश्चात् चंद्रवालकुल गोत्रके पं. हलायुधजीने की है। इस श्रावकाचारमें—विक्रमकी दशवीं शताब्दीके आ० अमृतचन्द्रसूरिके पुरुषार्थसिद्धिउपाय, ११ वीं शताब्दीके आ० सोमदेवसूरिके यशस्तिलकचम्पू, ११ वीं शताब्दीके आ० अमितगतिके उपासकाचार और धर्मपरीक्षा, क० स० आ० श्री हेमचंद्रसूरिके योगशास्त्र, आ० जिनदत्तसूरिजीके विवेकविलास, और वि. सं. १५४१ के पं. मेधावीके धर्मसंग्रहश्रावकाचार इत्यादि कई ग्रन्थोकें श्लोक दर्ज हैं[1]।

इनमें आ० अमृतचन्द्रसूरि, आ. सोमदेवसूरि, आ० अमितगति और पं. मेधावी ये दिगम्बर विद्वान् हैं अतः यहाँ उनके लिये तो कुछ कहना नहीं है। क० स० आ० हेमचंद्रसूरिजी और आ० जिनदत्तसूरि ये श्वेताम्बर आचार्य हैं, प्रस्तुत श्रावकाचारके विधाताने इनसे जो कुछ ऋण लिया है, सिर्फ उसे ही यहां बताना है।

उमास्वामि—श्रावकाचार, जो तत्त्वार्थाधिगम अर्हत्प्रवचनके निर्माता वा० श्री उमास्वातिजीके नामसे जाहिर है, उसमें कतिपय श्लोक ऐसे हैं जो कि योगशास्त्र और विवेकविलाससे ज्योंकेत्यों लिये गये हैं और कतिपय श्लोक कुछ परिवर्तनके साथ लिये गये हैं।

ज्योंकेत्यों लिए हुए पाठ

योगशास्त्र प्र. श्लोक	उ. श्रावकाचार श्लोक	विवेकविलास उ० श्लोक	उ. श्रावकाचार श्लोक
२–१४	१९	१–१४४	१०३+१०४
२–२९	३३९	१–१४५	१०४+१०५
३–२६	२६५	१–१७८	१०७
३–६७	३२६	१–१४०	१०८
३–[२५]	२६४		

१. आ० सोमदेवसूरिजी ऐसे ग्रन्थकारोंको काव्यचोर एवं पातकीकी उपाधियाँ देते हैं।
कृत्वा कृतीः पूर्वकृता पुरस्तात् प्रत्यादरं ताः पुनरीक्षमाणः।
तथैव जल्पेदथ योऽन्यथा वा, स काव्यचोरोस्तु स पातकी च ॥ —यशस्तिलकचम्पू ॥
अन्यकाव्यसुशब्दार्थछायां नो रचयेत् कविः
स काव्ये सोऽन्यथा लोके, पश्यतोहरतामटेत् ॥९५॥—आ० अजितसेनकृत अलंकारचिन्तामणिः ॥

परिवर्तित पद्यपाठ

योगशास्त्र प्र० श्लोक	उ० श्रावकाचार श्लोक	योगशास्त्र प्र० श्लोक	उ० श्रावकाचार श्लोक
३–२०	२६३	३–१०१	४०४
२–८२	३७१	३–१०८	४०६
२–७९	३६८	३–१११	४११
३–७०	३२७	३–११२	४०३

नमुनेके तौरसे कुछ श्लोक बताए जाते हैं—

हिंसा विघ्नाय जायते विघ्नशांति कृतापि हि ।
कुलाचारधियाप्येषा कृता कुलविनाशिनी ॥

—योगशास्त्र, २–२९, उ० श्रावकाचार ३२९

हन्ता पलस्य विक्रेता संस्कर्ता भक्षकस्तथा ।
क्रेताऽनुमन्ता दाता च घातका एव यन्मनुः ॥ यो० ३–२० ॥

हन्ता दाता च संस्कर्त्ताऽनुमन्ता भक्षकस्तथा ।
क्रेता पलस्य विक्रेता, यः स दुर्गतिभाजनं ॥ श्रा० २६३ ॥

स्त्रीसम्भोगेन यः काम–ज्वरं प्रतिचिकीर्षति ।
स हुताशं घृताहुत्या विध्यापयितुमिच्छति ॥ यो० २–८२ ॥

मैथुनेन स्मराग्निं यो विध्यापयितुमिच्छति ।
सर्पिषा स ज्वरं मूढः प्रौढं प्रतिचिकीर्षति ॥ श्रा० ३७१ ॥

नवनीत–वसा–क्षौद्र–मद्यप्रभृतिविक्रयः ॥ यो० ॥
नवनीत–वसा–मद्य–मध्वादीनां च विक्रयः ॥ श्रा० ॥
द्विपाच्चतुष्पाद्विक्रयो ॥ यो० ३–१०८ श्रा० ४०६ ॥

प्रतिमा काष्ठलेपाश्मस्वर्णरूप्या (दन्तचित्रा)ऽयसां गृहे ।
मानाधिकपरिवाररहिता नैव पूजयेत् ॥

—विवेकविलास १–१४५, उ० श्रावकाचार १०४+१०५

फलस्वरूप इतना लिखना पर्याप्त है कि–विद्वान् ग्रंथकर्ताने श्रावकाचारमें योगशास्त्र एवं विवेकविलासका अवतरण बडी सफाईसे किया है ।

અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો

[અને તેને અંગેનું આપણું કેટલુંક સાહિત્ય]

લેખકઃ--પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી, મહેસાણા

શ્રી જૈનશાસનમાં સમાધિભાવે મરણને પ્રાપ્ત કરવું એ અતિદુર્લભ માન્યું છે. જીવન પર્યન્તની શુભ આરાધનાઓનું પરિણામ, મરણકાલની આસપાસની આરાધનાઓ પર અવલંબે છે. આ કારણે સમાધિમરણનું મૂલ્ય અમાપ છે. અજ્ઞાન આત્માઓ એની મહત્તાને સમજી શકવાને અસમર્થ હોય છે. કારણ સ્પષ્ટ છે : જૈનશાસ્ત્રોમાં વિહિત કરેલાં અન્તિમ આરાધના માટેનાં વિધિવિધાનો સાચે તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા પર નિર્ભર છે, અને તે સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી ગ્રાહ્ય છે. એને સમજવા માટે વસ્તુસ્વરૂપના પારમાર્થિક દષ્ટા તેમ જ જ્ઞાતા બનવાની જરૂર રહે છે. જ્યાંસુધી દેહ અને આત્માના-જડ-ચેતનના સંયોગોની એકાન્ત દુખરૂપતા, ક્ષણિકતા, આત્માનો અજરામર સ્વભાવ, જન્મમરણની પરંપરામાં રહેલી ભયંકર દુ:ખદતા વગેરેનો સાચો ખ્યાલ ન આવે ત્યાંસુધી અન્તિમ કાલની આરાધના-વિધિની ઉપયોગિતાનો ભાગ્યે જ વિચાર આવી શકે.

તત્ત્વદષ્ટા-વેત્તા [Philosopher] પુરુષો, કે જેઓ દેહ અને આત્માના સંબન્ધ અને સ્વરૂપનો સદાકાળ આત્મજાગૃતિ પૂર્વક વિચાર કરી રહ્યા હોય છે, તેઓ પોતાના અન્તિમ સમયની ઘડીઓને સુધારવાને ખૂબ જ તૈયાર હોય છે. કારણકે જન્માન્તરની ગતિનો આધાર મરણની છેલ્લી ઘડીએ પણ પડેલા આયુષ્યના બન્ધ ઉપર છે. એ વેળાયે જો જાગૃતદશા ન રહી, તો કુગતિ કે દુર્ગતિનું આયુષ્ય બંધાઈ જાય છે. અને આના યોગે ભવાન્તરમાં શ્રીજિનકથિત ધર્મની આરાધનાની શુભ સામગ્રીઓ મળવી મુશ્કેલ બને છે, કદાચ વિપરીત સામગ્રીઓ મેળવવાનો સંભવ છે. આથી પૂર્વકાલની સુંદર આરાધનાઓ નિષ્ફળપ્રાય: બને છે, વિપરીત સામગ્રીઓના યોગે પૂર્વોપાર્જિત શુભ કર્મ કે કર્મનિર્જરા કરમાઈ જાય છે, અને નવું અશુભ કર્મ બંધાય છે. આ કારણે અન્તિમ કાલની ઘડીઓ, સંપૂર્ણ સાવધ દશામાં શ્રીજિનકથિત આરાધનાઓનાં વ્યતીત થવી જોઈએ.

ચતુ:શરણાદિની આરાધના–

સમાધિમરણને સારુ અતિઆવશ્યક ગણાતી અન્તિમ કાલની આરાધનાના અનેક પ્રકારો શ્રીજૈનશાસનમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. સામાન્ય રીતિએ "શ્રી અરિહંતાદિ ચાર શરણાઓ, દુષ્કૃતોની ગર્હા અને સુકૃતોનું અનુમોદન' આ મુજબના ત્રણ પ્રકારો પંડિતમરણને પ્રાપ્ત કરવાની વૃત્તિવાળા આત્માઓ માટે આવશ્યક ગણાય છે. શ્રીજિનપ્રણીત સુવિશુદ્ધ આરાધનાનું મૂળ કારણ પણ આ જ વસ્તુ છે. ભગવાન શ્રી પંચસૂત્રકાર આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ફરમાવે છે કે :

इह खलु अणाइ जीवे, अणाइ जीवस्स भवे अणाइकम्मसंजोगनिव्वत्तिए, दुक्खरूवे दुक्खफले दुक्खाणुबंधे; एयस्स णं वुच्छित्ती सुध्धधम्माओ सुध्धम्म-संपत्ती पावकम्मविगमाओ; पावकम्मविगमो तहा भव्वत्ताइभावओ.

तस्स पुण विवागसाहणाणि, चउसरणगमणं, दुक्कडगरिहा, सुकडाण सेवणं, अओ कायव्वमिणं होउकामेणं सया सुप्पणिहाणं भुज्जो भुज्जो संकिलेसे तिकाल-मसंकिलेसे.'

'આ લોકમાં આત્મા અનાદિથી છે. આત્માનો આદિકાલ નથી. આત્માનો સંસાર અનાદિકાલીન છે. તે સંસારનું મૂળ કારણ કર્મોનો અનાદિ સંયોગ છે. સંસાર દુઃખરૂપ છે, દુઃખોના ફળવાળો છે, અને દુઃખોના અનુબંધવાળો છે. આ કારણે, આ સંસારનો પાર પામવો ઇષ્ટ છે. 'આવા પ્રકારના દુઃખમૂલક સંસારનો નાશ સધ્ધર્મના યોગે જ છે. સધ્ધર્મની પ્રાપ્તિ, પૂર્વોપાર્જિત પાપકર્મોના નાશપર અવલંબે છે. પાપકર્મોના નાશનું કારણ, ભવ્યત્વાદિ શુભ ભાવો છે. અને ભવ્યત્વાદિના વિપાકસાધનો આ મુજબ છે :'

'ચતુઃશરણ સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃતોનું અનુમોદન, આથી મોક્ષસુખના અર્થી ભવ્ય જીવોએ, સંકલેશની વેળાયે સમાધિપૂર્વક સદા કાલ વારંવાર આ ત્રણ વસ્તુઓનું આરાધન કરવું જોઈએ. જ્યારે અસંકલેશના—તીવ્ર રાગાદિની પરિણતિ યા કષાયાદિ ભાવોની વૃદ્ધિના પ્રસંગો—ન હોય ત્યારે અવશ્ય ત્રિકાલ આનું સેવન કરવું જાઇએ.'

સૂત્રકાર ભગવાન શ્રી ચિરન્તનાચાર્ય, આ પ્રકારે ત્રણ વસ્તુઓની આરાધના, ભવ્ય જીવો સમક્ષ પરંપરાએ દુઃખમૂલક સંસારના વ્યુચ્છેદને માટે, જણાવે છે. આ કારણે આ વસ્તુઓનું મહત્ત્વ, જૈનશાસનમાં ફરમાવેલી ઇતર આરાધનાઓ કરતાંયે સવિશેષ છે. અન્તિમ કાલને સુધારી લેવાને માટે સૌ કોઈ આરાધકોનું પરમ આલંબન પણ આ વસ્તુઓ છે, એ નિઃશંક અને નિર્વિવાદ છે.

અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો–

અન્તિમકાલીન આરાધનાને અંગે, જૈનશાસનમાં ઉપરોક્ત ચતુઃશરણાદિ સ્વીકાર વગેરે અનેક પ્રકારો સૂચવવામાં આવ્યા છે. કારણ સ્પષ્ટ છે : અન્તિમ આરાધનાનો વિષય જ એવો વ્યાપક, મહત્ત્વનો અને ગંભીર છે. આથી જ અંગસૂત્રો, ઉપાંગસૂત્રો અને પ્રકીર્ણસૂત્રોમાં આ વસ્તુને માટે ઘણા ઘણા ઉલ્લેખો મળી રહે છે.

વર્તમાનકાલમાં ૪૫ આગમોની ગણનામાં, આગમસૂત્રો તરીકે ગણાતા ચઉસરણ-પયન્ના આદિ દશ પયન્નામાંના અમુક પયન્નાસૂત્રોમાં ખાસ આ અન્તિમ આરાધનાના વિષયને જ અનુલક્ષીને કહેવામાં આવ્યું છે.

શ્રી ચઉસરણ, આઉરપચ્ચક્ખાણ, મહાપચ્ચક્ખાણ, ભત્તપરિણ્ણય, સંથારગ, મરણ-સમાધિ, આ પયન્નાગ્રન્થોમાં ખાસ અન્ત સમયની આરાધનાના જ અધિકારોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જીવનનો અન્તિમ ભાગ સુધારવા અને આગામી કાલની સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ માટે આમાં સુંદર રીતે જણાવાયું છે.

અન્તિમ કાલની આરાધનાના જો કે અનેક અધિકારો, ભેદો છે, છતાંયે પંચસૂત્રકાર ભગવાન જે ત્રણ વસ્તુઓની આરાધના પર ભાર મૂકે છે, તે ત્રણેય શ્રી અરિહંતાદિ ચાર શરણાઓનું સેવન વગેરે, પ્રત્યેક શ્રીજિનકથિત અન્તિમ આરાધનાઓમાં મુખ્ય રીતિએ દૂધમાં રહેલ માખણ કે ઘીની જેમ સંકળાઈને રહે છે. આથી શ્રુતસ્થવિર શ્રી વીરભદ્ર મહામુનિ 'શ્રી ચઉસરણપયન્ના'ના અભિધેય વિષયનો નિર્દેશ કરતાં કહે છે કે :

'चउसरणगमण–दुक्कडगरिहा–सुकडाणुमोअणा चेव ।
एस गणो अणवरयं कायव्वो कुसलहेउत्ति ॥'—चउसरण, गा. १०

'વિધિપૂર્વક શ્રી અરિહંત પરમાત્મા આદિ ચાર શરણાઓનો સ્વીકાર, પૂર્વકૃત દુષ્કર્મની શલ્યરહિતપણે નિન્દા અને સ્વ તથા પરના સુકૃતની શુભ ભાવપૂર્વક અનુમોદના, આ ત્રણેય અધિકારો કુશલનાં કારણરૂપ છે. માટે જ સદાકાલ તે કરવાયોગ્ય છે.'

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્ય ભગવાન શ્રીહેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા, અન્તિમ કાલની આરાધનાને છ અધિકારોથી પ્રતિપાદિત કરે છે. ચરમ તીર્થંકર શ્રમણભગવાન શ્રીમહાવીર પરમાત્મા, શ્રી નન્દનરાજર્ષિના ભવમાં જ્યારે માસક્ષપણના પારણે માસક્ષપણની ઉત્કૃષ્ટ તપશ્ચર્યાપૂર્વક શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના કરે છે તે અવસરે અન્તિમ કાલની આરાધના જે રીતે કરે છે તેનો ઉલ્લેખ, શ્રીત્રિષષ્ટિના દશમા પર્વમાં આ મુજબ કરે છે—

'दुष्कर्मगर्हणां जन्तुक्षामणां भावनामपि चतुःशरणं च नमस्कारं चानशनं तथा'

૧ પાપકર્મોની નિન્દા–ગર્હા, ૨ સર્વ જીવોને ક્ષમાપના, ૩ સંસારની અનિત્યતા વગેરેની ચિન્તવનારૂપ શુભ ભાવનાઓનું પરિશીલન, ૪ પરમશરણસમાન શ્રી અરિહંત પરમાત્મા આદિના શરણાઓનો સ્વીકાર, ૫ શ્રીનમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ અને ચારેય પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક અનશનનો સ્વીકાર, આ પ્રકારે શ્રી નન્દનમહામુનિએ અન્તિમ કાલની આરાધનાને સમાધિપૂર્વક કરી.'

વળી વર્તમાનમાં અન્તિમ આરાધના માટે વિશેષ પ્રચારને પામેલ શ્રી પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન, કે જે ઉપાધ્યાયજી શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજે ગૂર્જરભાષામાં રચ્યું છે તે અન્તિમ કાલની આરાધના કરવાના મનોરથો રાખનાર સૌ કોઈ પુણ્યવાન આત્માઓને સદા જાગૃતિ આપવા સમર્થ છે. અન્તિમ આરાધનાના નામથી ઓળખ આપી શકાય તેવી આ કૃતિમાં પૂજનીય શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે, અન્તિમ આરાધનાને દશ અધિકારોથી પ્રતિપાદિત કરી છે. એ દશ અધિકારો તેઓશ્રીના શબ્દોમાં આ મુજબ છેઃ—

૧ અતિચાર આલોઈએ, ૨ વ્રતધરીએ ગુરૂસાખ;
૩ જીવ ખમાવો સયલ જે, યોનિ ચોરાશી લાખ. ૧
૪ વિધિશું વળી વોસિરાવીએ, પાપસ્થાન અઢાર;
૫ ચાર શરણ નિત્ય અનુસરો, ૬ નિંદો દુરિત આચાર. ૨
૭ શુભ કરણી અનુમોદીએ ૮ ભાવ ભલો મન આણ;
૯ અણસણ અવસર આદરી, ૧૦ નવપદ જપો સુજાણ. ૩
શુભગતિ આરાધનતણા, એ છે દશ અધિકાર;
ચિત્ત આણીને આદરો, જેમ પામો ભવપાર. ૪

એકંદર એમ કહી શકાય કે 'જ્યાં જ્યાં પ્રસંગને પામીને આન્તમકાલીન આરાધનાનાં વર્ણનો, ઉલ્લેખો આવે છે ત્યાં જો કે ત્રણ, છ કે દશ અધિકારોથી અન્તિમ આરાધનાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. છતાંયે મુખ્યતયા ચઉસરણપયન્ન વગેરેમાં પ્રતિપાદિત ત્રણ આરાધનાઓ સ્પષ્ટ રીતિએ સંકળાયેલી જોઈ શકાય છે.

કેટલીક પ્રચલિત–અપ્રચલિત પણ મારા જોવા–જાણવામાં આવેલ અન્તિમ આરાધનાના ઉલ્લેખોવાળી કૃતિઓની નોંધ આ પ્રકારે છે—

કૃતિ	કર્તા	કૃતિ	કર્તા
૧ શ્રી ચઉસરણપયન્ના	શ્રી વીરભદ્ર મહામુનિ	૧૧ શ્રાવક આરાધના	
૨ શ્રી આઉરપચ્ચક્ખાણ	,,	૧૨ પંચસૂત્ર	શ્રી ચિરન્તનાચાર્ય
૩ શ્રી ભત્તપરિણ્ણય	,,	૧૩ પુંડરીકમહર્ષિઆરાધના	શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિ
૪ શ્રી સંથારગપયન્ના	,,	૧૪ યુગબાહુઆરાધના	શ્રી ભાવદેવસૂરિ
૫ મહાપચ્ચખ્ખાણ ,,		૧૫ મહાબલઆરાધના	શ્રી વિનયચન્દ્રસૂરિ
૬ મરણસમાહી ,,		૧૬ પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન	ઉ. શ્રી વિનયવિજયજી
૭ આરાધનાપ્રકરણ	શ્રી સોમસૂરિજી	૧૭ અમૃતવેલની સજ્ઝાય	ઉ. શ્રી યશોવિજય
૮ ચતુર્ગતિજીવક્ષમાપણકાનિ		૧૮ મરણસમાધિવિચાર	કર્તાનું નામ ઉપલબ્ધ નથી
૯ શ્રી નન્દનમુનિ આરાધના	શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિજી		
૧૦ લઘુ સાધુ આરાધના		૧૯ આરાધનાપતાકા	વીરભદ્ર મુનિ

આ રીતે પ્રકરણ, કથા, પ્રબન્ધ વગેરે કૃતિઓમાં અન્તિમકાલીન આરાધનાને અંગે સુન્દર, સરલ અને ઉપકારક ઉલ્લેખો–વર્ણનો મળી રહે છે, ને તેના અર્થી આત્માઓને માટે અવશ્ય આરાધનામાર્ગમાં પરમ આલંબનભૂત છે.

શ્રી ચઉસરણપયન્ના આદિ–

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે, પીસ્તાલીસ આગમગ્રન્થોની ગણનામાં દશ પયન્ના પણ આવે છે. 'શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શ્રુતસ્થવિર શિષ્યો પ્રકીર્ણક (પયન્ના) સૂત્રોની રચના કરે છે' આ રીતનો પ્રઘોષ છે. પ્રકીર્ણકસૂત્રોની રચનાને અંગે આ અને આને મળતાં આ પ્રમાણેના ઉલ્લેખો મળી રહે છે કે 'શ્રી તીર્થંકર ભગવન્તોના કહેલા શ્રુતને અનુસરીને તેઓશ્રીના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો જે રચના કરે તે અથવા 'શ્રી જિનકથિત શ્રુતને અનુસરવા પૂર્વક, શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો કે પ્રત્યેકબુદ્ધ શ્રમણો જે કાંઈ ગ્રન્થપદ્ધતિરૂપ ઉપદેશ કરે તે અંગ અને અંગબાહ્ય સૂત્રોથી ભિન્ન હોય તે–પયન્ના–પ્રકીર્ણક સૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે.'

યુગાદિનાથ શ્રી ઋષભદેવ પરમાત્માના શાસનમાં ૮૪ હજાર પયન્નાસૂત્રો હતાં, કારણ કે તેઓશ્રીના હસ્તદીક્ષિત શિષ્યો તેટલા પ્રમાણમાં હતા. જ્યારે ચરમતીર્થપતિ દેવાધિદેવ શ્રમણ ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના ચૌદ હજાર શિષ્યો હોવાને અંગે, વર્તમાન શાસનમાં ચૌદ હજાર પયન્નાસૂત્રોની રચના થઈ હતી. વર્તમાનકાલે આમાંના વીશ પયન્ના હાલ ઉપલબ્ધ થાય છે. એક જાતિનાં અધિકારને અંગે એ વીશમાંથી દશ પયન્ના ૪૫ આગમગ્રન્થોમાં ગણાય છે.

શ્રી ચઉસરણપયન્ના આદિ ચાર પયન્ના સૂત્રો, આ દશ પયન્નારૂપ આગમગ્રન્થોમાં ગણાય છે. અન્ત્ય સમયની આરાધનાના વ્યાપક ત્રણ અધિકારોનું વર્ણન આમાંથી મળી રહે છે. આ ચારેય પયન્નાસૂત્રો, ભવનો છેવટનો કાલ સુધારવા અને આગામી કાલની સદ્ગતિ મેળવવા માટે અતિશય ઉપકારક આલંબનભર્યું સાહિત્ય પ્રાકૃત ભાષામાં પીરસે છે.

સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ આ ચારે સૂત્રોને, વિધિ મુજબ ત્રણ ત્રણ આયંબીલની તપશ્ચર્યા પૂર્વક વાંચવા–ભણવાને અધિકારી છે. પ્રાકૃત ભાષાને અભ્યાસી વર્ગ, આ સૂત્રોના મૂળ પાઠનું તેમ જ ઉપરોક્ત અન્ય આરાધનાસૂત્રોના પરિશીલન અભ્યાસ કરતાં કરતાં ખૂબ આત્મજાગૃતિને મેળવી શકે તેમ છે.

ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર*

[ગિરનાર ઉપરનાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધારની કથા]

[૧]

ધર્મપ્રેમી શેઠ

આજે દિવાળીના શુભ દિવસને ભગવાન મહાવીરદેવના નિર્વાણકલ્યાણકના પવિત્ર દિવસ તરીકે મોતીચંદ શેઠે ખૂબ યાદ રાખ્યો હતો. આવા પવિત્ર દિવસે તેમને ઉપવાસ હતો. ગામમાં તો ખાવું પીવું નવાં કપડાં અને ઘરેણાં પહેરી ફરવું એમ ચોતરફ મઝા ઊડી રહી હતી. પણ મોતીચંદ શેઠ ઉદાસ હતા, એમના દિલમાં શાંતિ ન હતી. આ વર્ષે વરસાદ ન વરસવાથી ખેડૂતોને ધીરેલું ધન-ધાન્ય કશુંય મળે તેમ ન હતું. છેલ્લાં પાંચ-સાત વર્ષ આશામાં ને આશામાં ગયેલાં અને ઉદારદિલના શેઠ ખેડૂતોને નાણું ધીરતા જ ગયા. આખા ગામમાં શેઠજીની શાખ હતી. તેઓ કદીયે જૂઠું ન બોલતા અને વધારે વ્યાજ પણ ન લેતા. ખેડૂતો પણ બહુ જ સાવધ રહી શેઠનું નાણું પાછું આપવા પ્રયત્ન કરતા હતા. કોઈ ખેડૂત આવીને કરગરે તો શેઠ તરત જ મણ-બે મણ દાણો મફત આપી દેતા. ગામમાં કોઈ માંદુ હોય તો શેઠ દવા મફત આપે. દિન અને દુઃખીના બેલી જેવા શેઠ બહુ જ ડાહ્યા ધીર અને ગંભીર ગણાતા. આખું ગામ તેમની સલાહ લેતું. તેમની સલાહ કદી કાચી ન્હોતી નીકળતી. લોકો તેમને મહેતાજી, ન્યાયાધીશ કે નગરશેઠ કહી માન આપતા. એકવાર તો મહેતાજીએ દુકાળ વખતે ખેડૂતોનો પક્ષ લઈને રાજ્યના પટેલોને પણ ધમકાવેલા. મહેતાજીએ એ પટેલોને સંભળાવેલું કે તમારાથી થાય તે કરી લ્યો, ખેડૂતો કશું આપી શકે એમ નથી. તમારે લૂંટવું હોય તે લૂંટી લ્યો. પણ યાદ રાખજો કે રાજ્ય મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવનું છે, તે આ અન્યાય નહીં સાંખી શકે. આખરે અધિકારીઓ નમ્યા, પતાવટ કરી અંતે એ વર્ષનું મહેસૂલ માફ કર્યું. બસ, આ પ્રસંગ પછી તો મોતીચંદ શેઠ રાજ્ય અને પ્રજા બન્નેના સલાહકાર અને માનનીય થયા.

શેઠ જેમ દયાળુ અને ઉદાર હતા તેમજ પૂરા ધર્મનિષ્ઠ અને ધર્મની ટેકવાળા હતા. આ વ્રતધારી શેઠની ધર્મપ્રિયતા અને ન્યાયપરાયણતાની આખા ગામમાં સુંદર છાપ હતી. તેઓ જિંદગીમાં કદી જૂઠું નથી બોલ્યા, વધારે લઈ કોઈને ઓછું નથી આપ્યું, માલમાં કદીએ સેળભેળ નથી કરી કે નથી કદીયે વધારે નફો ખાવાની ઇચ્છા કરી-એવી એમની શાખ હતી. તે ન્યાય નીતિ અને મહેનતથી પુરુષાર્થ કરી ધન કમાતા. ગરીબોને એ સહાય કરતા અને અવસરે ગુપ્ત મદદ પણ પહોંચાડતા. એમની આ દાનવીરતાથી ઘરમાંની તીજોરી બહુ તર ન રહેતી, પણ શેઠ કહેતા-બહુ જમા કરીને કરવું છે શું? લક્ષ્મી ચપલ છે. કોની સાથે ગઈ છે? કોની સાથે જવાની છે? પોતાના પુત્રોને પણ રોજ એ જ

* આ કથાના પહેલા અને બીજા પ્રકરણની વ્યક્તિઓનાં નામ કલ્પિત છે. પણ સજ્જન દંડનાયકને અણીની પળે દ્રવ્યની ઉદાર ભેટ આપવાની તૈયારી બતાવનાર શ્રેષ્ઠીનું પાત્ર ઐતિહાસિ

શિખામણ આપતા તેમના મોટા પુત્રનું નામ સકરચંદ હતું, પણ લાડમાં બધા તેને સાકરીઓ કહેતા. તેનાં નામ જેવી જ એની વાણીમાં સાકર જેવી મીઠાશ હતી. તેનું ચારિત્ર, તેની ધીરતા અને દાનવીરતા જોઈ લોકો તેની પ્રશંસા કરતા. મોતીચંદ શેઠ પોતાની પાછળ લીલી વાડી મૂકી આખરે સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

[૨]

શેઠના સુપુત્ર

સકરચંદને શેઠાઈ મળી. પણ એ તો ભોળાદિલના માણસ હતા. તેને શેઠાઈ મળતાં જ લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થયાં અને તેના પૂર્વજોનું પુણ્ય ફળતું હોય તેમ ખેડુતોએ સારાં વર્ષોમાં તેના પિતાના સમયનું દેવું વ્યાજ સહિત ભરી આપ્યું. શેઠનાં ખેતરોમાં જાણે કાચું સોનું પાક્યું.

શેઠના બીજા બે ભાઈઓને પરદેશમાં વ્યાપાર કરવા જવાનું મન થયું. મંગળાપુરી (હાલનું માંગરોળ) ના બંદરેથી વહાણમાં તે પરદેશ ઉપડયા. સકરચંદ શેઠને પણ થયું–પરદેશ સિવાય લક્ષ્મી મળવી સહજ નથી. ખૂબ કરીયાણું અનાજ અને મેવો તેમજ બીજો સામાન બાર વહાણોમાં ભરી ત્રણે ભાઈઓ પરદેશ ઉપડ્યા. અને એ ત્રિપુટીએ ભેગા મળી ન્યાય અને નીતિથી ખૂબ વ્યાપાર ખેડયો. પૂર્વ પુણ્યના પ્રતાપે ખૂબ લક્ષ્મી કમાઈ ત્રણે ભાઈઓ ઘેર આવ્યા. હવે તેમને ગામડું ન્હોતું ગમતું. એ છોડી જીર્ણદુર્ગ–સૌરાષ્ટ્રની રાજધાની જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ)માં કિલ્લા ઉપર વિશાળ મકાન બાંધી ત્યાં રહી ઝવેરાતનો વ્યાપાર કરવા લાગ્યા.

એકવાર ગુજરાતના નાથ સધરા જેશીંગ (મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવ) ત્યાં આવ્યો. જીર્ણદુર્ગ જીત્યા પછી આ તેનો બીજી વારનો પ્રવેશ હતો. પ્રજાએ ખૂબ પ્રેમથી તેનું સ્વાગત કર્યું. સકરચંદ શેઠે પણ રાજાને સાચા મોતીથી વધાવ્યા અને પોતાનું ઝવેરાત રાજાને બતાવ્યું. રાજાજી આવો કીંમતી માલ જોઈ ઘણા ખુશી થયા. સકરચંદ શેઠની સાદાઈ, ન્યાયપ્રિયતા અને ધર્મપ્રિયતા વધતાં જ જતાં હતાં. આંબાની માફક શેઠ સંપત્તિના વધવા સાથે વિનમ્ર અને સૌજન્યની મૂર્તિ બનતા જતા હતા. કોઈને ખબર ન્હોતી પડતી કે શેઠ પાસે શું છે? કોઈ કહેતા બહારનો ડોળ છે, કોઈ કહેતા ગુપ્ત ધનભંડાર છે, કોઈ કહેતા દેવ પ્રસન્ન છે. પણ આ બધાં અનુમાન જ હતાં. શેઠાણી માણેક બ્હેન પણ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના યુગલરૂપ દેખાતાં. તે રોજ યથાશક્તિ દાન આપતી અને સ્વધર્મીભક્તિ અને સંઘસેવાને પોતાનો ધર્મ માનતી. ગામમાં તેમની દયાળુતા અને આતિથ્ય વખણાતાં.

[૩]

સોરઠનો દંડનાયક

સૌરાષ્ટ્રનો દંડનાયક કોણ બને? મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે મહામાત્ય ઉદાયન, વણસ્થલીના ત્રિભુવનપાલ અને કાક–એ ત્રિપુટી અને ગુર્જર સેનાના પરિબલથી સૌરાષ્ટ્ર

જીત્યું; રા'ખેંગારને હરાવ્યો અને સૌરાષ્ટ્ર ને ગુજરાત બન્ને એક થયાં ત્યારપછી સોરઠના દંડનાયક માટેનો આ પ્રશ્ન મહારાજાના મનમાં ઘોળાયા કરતો હતો. સોરઠ પરાસ્ત થયા છતાંયે ત્યાંની શૂરવીર પ્રજા વિદેશીઓને ગણકારે એવી ન હતી. સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ બહુ જ ઓછી આવતી અને સદાયે બળવાની–ક્રાન્તીની ભીતી રહ્યા જ કરતી. સોરઠી પ્રજાને કોણ વશ કરે? પ્રેમથી કોણ જીતે? આખરે મહારાજાએ સજ્જન શેઠને સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક નિમવાનો વિચાર કર્યો.

સૌરાષ્ટ્રમાં કાકનું કામ ન્હોતું. ત્રિભુવનપાલ ત્યાં જવા તૈયાર ન્હોતો અને આમ્રભટની તો હમેશાં પોતાની પાસે જરૂર હતી. સજ્જન મહેતા બહુ જ વ્યવહારકુશલ, દક્ષ, ન્યાયપ્રિય, શાંતસ્વભાવના અને દંડે કલેજે કામ લઈ શકે તેવા હતા. સાથે જ દુષ્ટસ્ય દંડ પણ તેમને આવડતું. તેમની આવી શક્તિ જોઈ મહારાજા સિદ્ધરાજ જ નહીં પણ મુંજાલ અને કાક પણ સ્તબ્ધ થઈ જતા. આખરે સૌરાષ્ટ્રના દંડનાયક તરીકે સજ્જન મહેતાની નીમણુંક થઈ. સજ્જન મહેતા જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ) આવ્યા. સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને એક ઢંઢેરો પાઠવ્યો. શાંતિ, ન્યાય, અને પ્રજારક્ષણની ખાત્રી અપાઈ. થોડા વખતમાં જ સજ્જન મહેતાએ મહારાજા સિદ્ધરાજના રાજ્યમાં સોરઠની શૂરવીર પ્રજાને રામરાજ્યની પ્રતીતી કરાવી, અને સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા સમજવા લાગી કે પોતાના સુખદુઃખનો ભાગીદાર આ કોઈ દેવદૂત આવ્યો છે.

સજ્જન મહેતાએ ટૂંક સમયમાં જ પ્રજાનું દિલ જીતી લીધું. એણે ડાકુઓને અને લુંટારાને જેર કર્યા. અન્યાયી અધિકારીઓને પદભ્રષ્ટ કર્યા. મ્હેસુલ ઓછું કર્યું. દેવાં માફ કર્યાં, કર ઘટાડયા અને પ્રજાને ખૂબ જ રાહત આપવા માંડી. ગરીબોને મફત દવા મલે તે માટે ઔષધાલયો કાઢ્યાં, નિશાળો ઉઘાડી, ન્યાયાલયો સ્થાપ્યાં. અધિકારીઓને તાકીદ આપી કે–પ્રજાને પુત્રવત્ પાલજો અને તેની ધા–ફરિયાદ સાંભળજો. ટૂંક સમયમાં જ આખો સૌરાષ્ટ્ર ખીલી નીકળ્યો. અને સરોવરમાં સહસ્રદલ કમલ વિકાસે તેમ પ્રજાનો વિકાસ થયો અને થોડા જ સમયમાં રાજ્યની તીજોરી ભરાઈ અને મહારાજા પાસે ગાડીઓની ગાડીઓ ભરી સોનામહોરો પહોંચવા લાગી. રાજા અને મંત્રીઓ સજ્જન મહેતાની આ કામગીરીથી પ્રસન્ન થયા.

સજ્જન મહેતા જેમ વ્યવહારદક્ષ અને રાજ્યનીતિનિપુણ હતા તેવા જ દયાળુ અને ધર્મપ્રેમી હતા. પ્રજાને દુઃખી દેખી એ કદીયે શાંતિથી બેસી ન રહેતા. કદીએ કોઈને અન્યાય ન થવા દેતા. અને એમણે પ્રજાને ધર્મ, ન્યાય, દયા, સદાચારના પાઠ પઢાવ્યા. સાથે જ શૂરતા, વીરતા અને ધીરતાના ગુણોનો પણ વિકાસ થાય તેવા પ્રયાસો કર્યા. સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને એમ ન લાગે કે અમે પરાધીન છીએ, અમારે માથે વિદેશીશાસન છે, એ માટે સજ્જન મહેતાએ જાણે સોરઠને પોતાની જન્મભૂમી બનાવી.

આમ વર્ષો ઉપર વર્ષો જવાં માંડયાં અને મહારાજા સિદ્ધરાજ સજ્જન મહેતાને જ સોરઠના દંડનાયક તરીકે નીમતા ગયા.

સજ્જન મહેતાનું દંડનાયકપણું જાણે સફળ થયું ! (ચાલુ) N.

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” નો ચોથો વિશેષાંક

૧૦૦ મો ક્રમાંક વિક્રમ–વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવાની યોજના

આવતા વર્ષે સમ્રાટ્ વિક્રમના સંવત્સરને બે હજાર વર્ષ થશે આ પ્રસંગે સમ્રાટ્ વિક્રમ સંબંધી સ્થળે સ્થળે ઉત્સવો યોજવામાં આવનાર છે. ખાસ કરીને ગ્વાલિયર રાજ્યમાં ઉજ્જયિન નગરીમાં આ પ્રસંગ મોટા પાયે ઉજવવામાં આવનાર છે.

જૈનોનો સમ્રાટ્ વિક્રમ અને ઉજ્જયિની સાથે બહુજ ઘનિષ્ટ સંબંધ હોવા છતાં, તે સંબંધીનો જૈન ઇતિહાસ બિલકુલ અંધારામાં જ છે. આ પ્રસંગે પણ જો સમ્રાટ્ વિક્રમ સંબંધી જૈન માન્યતાને રજુ કરે તેવું સાહિત્ય પ્રગટ કરવામાં નહિ આવે તો જનતામાં એ સંબંધી ગેરસમજૂતી ફેલાયલી જ રહેશે.

આથી સમિતિના ત્રણ પૂજ્યો–પૂ. આ. મ. શ્રી. વિજયલાવણ્યસૂરિજી, પૂ. મ. મ. શ્રી. વિદ્યાવિજયજી અને પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી ચતુર્માસ પહેલાં અમદાવાદમાં ભેગા થયા તે વખતે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ નો નવમા વર્ષનો ચોથો અંક જે ક્રમાંક પ્રમાણે ૧૦૦મો અંક થાય છે તે વિક્રમ-વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવો એવો નિર્ણય કર્યો હતો.

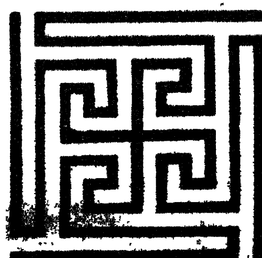
અત્યારના સંયોગો પ્રમાણે આવા વિશેષાંકમાં ૧૪૦૦–૧૫૦૦ રૂપિયાનું ખર્ચ થવા સંભવ છે. અને તે માટે અમારે જૈનસંઘને વિનંતી કરવાની છે કે આટલા ખર્ચની જોગવાઈ અવશ્ય કરી આપે. અમને જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે પૂ. મુ. મ. શ્રી. દર્શનવિજયજી આદિના સદુપદેશથી સ્વ. શેઠ શ્રી. નેમચંદભાઈ પોપટલાલ વ્હોરાના સુપુત્ર શ્રીયુત જગતચંદ્રભાઇ (બાબુભાઇ) એ પોતાના પિતાના સ્મરણાર્થે આ સંસ્થાના સંરક્ષક બનીને આ અંક માટે ૫૦૧) ની મદદ આપી છે. આશા છે-જેમ બીજા વિશેષાંક માટે જામનગરનિવાસી નગરશેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઇ તરફથી અને ત્રીજા વિશેષાંક માટે અમદાવાદના શેઠ શ્રી. જમનાભાઇ ભગુભાઇનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી શેઠાણી માણેકબહેન તરફથી મદદ મળી હતી તેમ-આ અંક માટે પણ ખૂટતી રકમ જૈનસંઘમાંથી મળી રહેશે.

આ વિક્રમ-વિશેષાંક માટે જૈન ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડે તેવા ઐતિહાસિક દૃષ્ટિવાળા લેખો લખી મોકલવાની અમે સર્વ પૂજ્ય મુનિ મહારાજો અને જૈન તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનોને સાગ્રહ વિનંતી કરીએ છીએ. વિદ્વાનોનો સહકાર જેટલો વધુ મળશે તેટલે અંશે અંક વધુ સમદ્ધ અને ઉપયોગી બની શકશે.

—વ્યવસ્થાપક

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

ક્રમાંક ૯૬ અંક ૧૨

अखिल भारतवर्षीय जैन श्वेताम्बर मूर्तिपूजक मुनिसम्मेलन संस्थापित
श्री जैनधर्म सत्यप्रकाशक समितिनुं मासिक मुखपत्र

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८	વિક્રમ સં. ૧૯૯૯ : વીરનિ. સં. ૨૪૬૯ : ઇસ્વીસન ૧૯૪૩	क्रमांक
अंक १२	ભાદ્રપદ વદિ ૨ : બુધવાર : સપ્ટેમ્બર ૧૫	९६

વિષય – દર્શન

સૂચના—આ માસિક અંગ્રેજી મહિનાની પંદરમી તારીખે પ્રગટ થાય છે તેથી સરનામાના ફેરફારના ખબર બારમી તારીખે સમિતિના કાર્યાલયે પહોંચાડવા.

લવાજમ—વાર્ષિક-બે રૂપિયા : છૂટક ચાલુ અંક-ત્રણ આના

મુદ્રક : નરોત્તમ હ. પંડ્યા; પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ; પ્રકાશનસ્થાન શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ,
મુદ્રણસ્થાન : સુભાષ પ્રિન્ટરી, મીરજાપુર રોડ, અમદાવાદ.

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

श्री जैन सत्य प्रकाश

वर्ष ८] क्रमांक ९६ [अंक १२

श्रीआणंदविमलसूरि-स्वाध्याय

संग्राहकः—पूज्य मुनिमहाराज श्री वल्लभविजयजी, [पू. मु. म. श्रीज्ञानविजयजीशिष्य]

पणमिअ पासजिणिंदं, थुणामि भत्तीइ सत्तिजुत्तीए ।
आणंदविमलसूरिं, तवगण-गयणयरवरसूरं ॥१॥
जेणुद्धरिका किरिया, सुत्तत्थं लहिअ गहिअ परमत्थं ।
उज्झिअपमायपंथं, तं वंदे भूरिगुणसूरिं ॥२॥
आसी किरिआपल्लविओ, मिलाणिमावन्नओ वि कलिदोसा ।
चारित्तकप्परुक्खो, जेणं वेरग्ग-रस-सित्तो ॥३॥
भविअकमलाण बोहं, मोहं हरिऊण गोविलासेहिं ।
सूरोव्व भूरितेओ, पुहविअले एक्कु जो कासी ॥४॥
सूरेण जहा दिअहो, रयणी चंदेण सग्गु इंदेण ।
सोहाविअं पवयणं, तह जेणं मुणिवरिंदेण ॥५॥
विहिओ उग्गविहारो, पुहविअले सव्वभव्वसत्ताणं ।
जेण पडिबोहणत्थं, घोरयरतवं चरंतेणं ॥६॥
कुमयंधकूवपडिआ, उद्धरिआ भव्वसत्तसंघाया ।
अवितहजिणमयदंसण,-हत्थालंबेण इह जेण ॥७॥
आणंदविमलसूरिं, तं तपणाणंदचंदसुंदरयं ।
सिरि हेमविमलसूरि,-सीसं सीसेण पणमामि ॥८॥
इअ थुणिओ मुणिणाहो, सिरिमं आणंदविमलसूरीसो ।
आणंदविजयमयनिज,-पयपउमे देउ अलिलीलं ॥९॥

॥ इति श्री आणंदविमलसूरिस्वाध्यायः ॥ संपूर्णः ॥

આ સ્વાધ્યાયના કર્તા મુનિ આનંદવિજયજી છે અને તે શ્રી આનંદવિમલસૂરિના શિષ્ય વિજયવિમલગણિ-વાનરઋષિના શિષ્ય છે. તેમણે જેસલમેરમાં તપગચ્છનો જ્ઞાનકોષ સ્થાપી તેમાં શ્રી હીરવિજયસૂરિજીની મૂર્તિ બેસાડી હતી, સં. ૧૬૬૧ માં ખંભાતમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, હર્ષકુલકૃત ત્રિભંગીસૂત્ર પર ટીકા કરી હતી અને પોતાના ગુરુએ રચેલ ગચ્છાચારપયન્નાની મોટી ટીકાના સંશોધન-લેખનમાં સહાયતા કરી હતી. આ રીતે આ સ્વાધ્યાય ત્રણસો વર્ષથી વધુ પ્રાચીન ગણી શકાય.

ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજી ગણિકૃત

તીર્થમાલા-સ્તવન

[વિ. સં. ૧૮૨૧માં રચાયેલી એક મહત્ત્વની કાવ્યકૃતિ]

સંગ્રાહક તથા સંપાદક-પૂજ્ય **મુનિમહારાજ શ્રી જયંતવિજયજી મહારાજ**

[ગતાંકથી ચાલુ]

ઢાળ. ૬. (દૂહા)

સહસવીર નાથજી ભલા, કરે ધૃત લહેંણી ઉદાર;
આવ્યો **બીજાપુર** તથા, પટણી સંઘ સફાર. ૧
અવસર એહવે ઓપીઓ, **સીરોહીનો** સાર;
પલ્હાદનપુર-પતિ તણો, લેખ મુદ્રાંકિત ચાર. ૨
કાગળ વાંચી સંઘવી, આવજ્યો આંણિમહોર;
શ્રી **અર્બુદગિરિ** ભેટવા, અમે કરસ્યું તુંમ ગોર. ૩
વાંચી પત્ર હરખિત ઘણું, જાવા કીધ વિચાર;
અર્બુદાગિરિ સંઘના, કીધાં પ્રિયાણું સાર. ૪

(મોતીડાની દેશી)

ગાંમ **ખેરાલુઈ** શ્રીસંઘ આવ્યો, ચૈત્ય એક દેખી તિહાં ઠાવ્યો;
બીજે દીન **વડગામે** આવ્યા, ચૈત્ય એક વાંદી સુખ પાવ્યા.
સાહબા ગુણસંગી હમારા. સા૦ ૧
તિહાંથી **વગદા** ગામે પોહતા, જિનગૃહ એક વાંદે સમો હોતા; સા૦
ગામ **આણંદપુર** દેહરૂં એક, સંઘ સહૂ વાંદે ધરીય વિવેક; સા૦ ૨
શાસન સાહજ્ય કરે વડવીર, **મગરવાડે** સાહસ ધીર; સા૦
માણિભદ્ર યક્ષ જઈનઈ ભેટયા, સંઘ-વિઘન સહૂ તિહાંથી મેટયા. સા૦ ૩
તિહાં એક જિનવર વાંદી વલીયા, વાહણું **પાલણપુર** જઇ મલિયા; સા૦
ખાંન **સલેમ** સંઘ સાહમો આવ્યો, વાજતે ડંકે પુરમાં લાવ્યો. સા૦ ૪
સંઘ તિહાંનો સંઘને સાર, કરે સાહમીઉં અતિ હિતકાર; સા૦
પુરમાં આવી દેહરાં ત્રિણ, ભેટયાં શ્રીસંઘ ભાવ અદીન. સા૦ ૫
બીજાં દેરાસર ત્રેવીસ વાંદી, પૂણ્ય સિરિ કીધી ઘરબાંદી સા૦

ઢાલ ૬ દૂહા [૨] પલ્હાદનપુર=પાલણપુર. [૩] આંણિમહોર=આ તરફ. [૪] પ્રિયાણું=પ્રયાણ.

ઢાલ ૬ [૩] સાહાજ્ય=સહાય. [૪] વાહણું=પ્રભાતે. [૫] અદીન=ઉદાર. [૬] પૂણ્ય-સિરિ=પુણ્યરૂપી લક્ષ્મી, ઘરબાંદી=ઘરની ચાકરડી. એટલે કે પુણ્યરૂપી લક્ષ્મી જાણે પોતાની ચાકરડી હોય એ રીતે તેને પોતાને અધીન કરી.

લહેંણી એક કરેં પટણી **મીઠો**, ધૃતની ભાવ ધરીનેં વિસિઠો. સા૦ ૬
સંઘવીને ખાંનબહાદુર દેખે, હરખીત જન્મ કહેં તુમ લેખેં; સા૦
ઈમ બહુમાન દેઇનઈ સાથ, આવ્યો **બાહુરખાં** ભૂનાથ; સા૦ ૭
પાલ્હણપુરથી સંઘ સિધાવ્યો, ગામ **ભૂતેડી** તે કુશલેં આવ્યો; સા૦
પાલ્હણપુરનો સંઘ બહુ આવેં, યાત્રા કરણ મન હર્ષ ન માવેં. સા૦ ૮
લહેંણી એક સા **હીરા** આપેં, રાય **કર્ણ** તણો સુત દુકૃત કાપેં; સા૦
દંતિવાડેં સંઘ સિધાવ્યો, ચૈત્ય એક વાંદી સુખ પાવ્યો. સા૦ ૯
દીન ત્રીજેં **અર્બુદગિરિ** દીઠા, ગામ **હણાદરેં** જઈનિઈ બેઠા; સા૦
દેવલ એક છેં તિહાં મોટું, પૂજી પ્રણમી સવિ દુકૃત મેટયું; સા૦ ૧૦
શ્રી સીરોહીવાસી **કાનજી** સાહ, ધૃત લહેંણી કરેં મનનેં ઉછાહ; સા૦
બીજો તસ સાથેં વવહારી, ગુલ લહેંણી કરેં સુકૃત વિચારી. સા૦ ૧૧
દિન ઇગ્યાર લગેં તિણેં દેશેં, ઠાકુર કચપચ કીધ વિશેષ; સા૦
તવ **બોઘલ** સા પટણી રુડો, સા **જગજીવન** નહીં ચિત્ત કૂડો. સા૦ ૧૨
એ બેહૂ સંઘવી પાસેં આવેં, મંત્ર કરી ઈમ વાત ઠરાવેં; સા૦
ઇણેં ધરતીના લોક છે દુષ્ટ, દ્રવ્ય વિના નહિ થાઇં પુષ્ટ. સા૦ ૧૩
ખાંન બહાદુર કહે હું અધિક ન આપું, મોહ બોલ્યું તે થિર કરી થાપ્યું; સ૦
મોજમહિરાણ તિહાં સંઘવી ભાષેં, ઇમ મનમાં સ્યો કીનો રાખે. સ૦ ૧૪
ઠાકુર જેહ કહેં ચિત્ત ભાખેં, તેહ આપ્યું અમ છે સહૂ લેખે; સ૦
મોહમાંગ્યું ધન તેહનેં આપી, સંઘવી કીરતિ અવિચલ થાપી; સા૦ ૧૫
ફાગુણ સુદિ સાતમ શનિવારેં, યાત્રા કરવા હર્ષ અપારે; સા૦
હણાદરાનો **ઓપજી** રાણો, કહેં સંઘવીનેં એ ચિત્ત આણો. સા૦ ૧૬
સીરોહીરાણાનેં જે આપ્યો, તે અમનેં આપી થિર થાપ્યો; સા૦
સંઘવીઇં તેહનેં સમજાવ્યો, પ્રભુ ભેટન દીલ કાંઈ ન આવ્યો. સા૦ ૧૭

ઢાળ ૭ (દૂહા)

આબૂની નિકટેં સંઘની, ઋદ્ધિ કહું સવિશેષ;
સેંજવાલાં સત આઠ તિમ, અશ્વ શત ત્રિણ મહેશ. ૧
પોઠી પડતલ પાંચસેં, પાંચસે મુનિવર સાથ;
યાચક એકશત સંઘમાં, સાતસેં સુભટ સનાથ. ૨
ભંડારી કુશલ ભલો, શુભચારી સુવિનિત;
નીતું મુનિશત પંચનેં, દેતો અસન એક ચિત્ત. ૩

[૧૦] હણાદરે=આબૂની તલેટીમાંનું અણાદરા ગામ. [૧૧] ઉછાહ=ઉત્સાહ. [૧૨] કચપચ=કચકચાટ. [૧૩] મંત્ર કરી=મંત્રણા કરી-વિચાર કરી. [૧૪] કીનો=કિન્નો-વૈર.
ઢાલ ૭ દૂહા [૩] નીતું=નિત્ય-હમેશાં. અસન=અશન-ખાવાનું.

બ્રહ્મચારી દયાળુઓ, સા **ખુસાલ** કહેવાય;
કારકુની સંઘવીતણો, કરતો એક ચિત્ત લાય. ૪
અમૃતાનંદ પંન્યાસના, શિષ્ય યોગ **વિમલ** સનૂર;
અર્બૂદગિરિવર ભેટવા, આવ્યા ધરી ભાવ પડુર. ૫

(સુંદર સોભાગીની દેશી.)

હવે **અર્બુદગિરિ** પર ચઢવા, કર્મશત્રુને હણવા હો–
મનમાં હર્ષ ઘણો; સંઘને હર્ષ ઘણો.
સંઘ બહુલો ને નાની વાટ, લોક ચઢીયા ઠાઠો ઠાઠ હો. સંઘ૦ ૧
દીન બે હૂયા સંઘને જાતાં, વિચિ વિચિ વિસામો ખાતાં હો; મ૦
નખિ તલાવને તીર, ઉતરીય કેઇ ધીર હો. સંઘ૦ ૨
પીધાં તિહાં ઠંડાં નીર, ટલી તવ સહૂ તનની પીર હો; મ૦
દેલવાડાનો ઠાકુર ધીઠો, દેહરો બંધ કરી બેઠો હો. સંઘ૦ ૩
સંઘવીઇ તેહને સીદ્ધો, ધન આપી પાધરો કીધો હો; મ૦
તેણે ઉઘાડચો દરબાર, સંઘ મનમાં હર્ષ અપાર હો. સંઘ૦ ૪
સુદિ નવમિ ને શશિવારે, સંઘ યાત્રા કરી મનોહારે હો; મ૦
વિમલવસઈનો દેહરો દીઠો, અમૃતથી લાગે મીઠો હો. સંઘ૦ ૫
થંભ મંડપ દેહરે દેહરી, તિહાં કોરણી સઘલી અનેરી હો; મ૦
ધન **વિમલમંત્રી** દ્રવ્ય, તેણે ચૈત્ય કરાવ્યાં નવ્ય હો. સંઘ૦ ૬
તિહાં મૂલનાયક **રીસહેસ,** પૂજી પ્રણમી ભાવ વિશેષ હો; મ૦
ભમતી પંચાવન દેહરી, તેહને પૂજતાં ટલે ભવફેરી હો. સંઘ૦ ૭
તિહાં અંબિકાદેવી પાસે, મુનિસુવ્રત ચૈત્ય ઉલ્લાસે હો; મ૦
તે તો જીવિતસ્વામી કહાવે, શ્રી રામજી બિમ્બ ભરાવે હો. સંઘ૦ ૮
ઇણથી એ તીરથ સિદ્ધ, **વિમલમંત્રી** કીધો પ્રસીદ્ધ હો; મ૦
નીકલતાં જમણી પાસે, ચૈત્ય દીઠું પરમ ઉલ્લાસે હો. સંઘ૦ ૯
તે જીન વાંદી વળતાં, **વિમલ** મેહતા દીઠા સમુહોતા હો; મ૦
મૂલ ચૈત્યને આમોસામી, ગજશાલા દીઠી બહુદ્રામી હો. સંઘ૦ ૧૦
તિહાંથી **વસ્તુપાલને** દેહરે, **નેમનાથ** નમો શુભ પેહરે હો; મ૦
તિહાં રચના નવિ કહેવાઈ, કોઇ દેવક્રિયા મન ભાવે હો. સંઘ ૧૧
અઢાર લાખ ફદીયાંને વિત્તે, દેહરાણી જ્યેઠાણી કરાવે ચૈત્ય હો; મ૦
ગજશાળાનો તેહવો ઠાઠ, જિનપૂજતાં ગહગાટ હો. સંઘ૦ ૧૨

ઢાલ ૭ [૨] વિચિવિચિ=વચ્ચે વચ્ચે. [૩] પીર=પીડ–પીડા. [૭] રીસહેસ=ઋષભદેવ. [૧૦] આમોસામી=આમનસામન–સામોસામ. બહુદ્રામી=બહુમૂલ્ય, દ્રમ–પૈસો. [૧૨] ગહગાટ=આનંદ.

પાસેં સા **ભીમા** ચૈત્યે, ધાતુમય બિંબ સુપવિત્ત હો; મ૦
પાસેં ચોમુખ નિહાલો, ભવસંચિ પાતિક ગાલો હો. સંઘ ૧૩
નાહનાં મોટાં દેહમાં ઝારી, **અચલગઢ** ભણી કીધી ત્યારી હો; મ૦
અચલગઢનેં પાદરેં વારૂં, શાંતિચૈત્ય ભેટયું સુખકારૂ હો. સંઘ ૧૪
કુમારપાલકૃત કહેવાઈ, વાંદી પૂજી ગઢ ભણી જાવેં હો; મ૦
અચલગઢનેં દહેરે સફાર, સપ્તધાતુમય બિંબ છે બાર હો. સંઘ૦ ૧૫
સાહમો સાહમા ત્રિભુવનસ્વામી, **ગોડીપાસ નેં સુવ્રતસ્વામી** હો; મ૦
રંગે તિહાં યાત્રા કીધી, પુણ્યલક્ષ્મી અક્ષય કીધી હો. સંઘ૦ ૧૬
ઉતરતાં એક છેં ચૈત્ય, સા **મનીયા**કૃત સુવિદિત હો; મ૦
તિહાં વાંદી અપાસરેં આવ્યા, તિહાં ચૈત્ય વાંદી સુખ પાવ્યા હો. સંઘ૦ ૧૭
ફરી આવ્યા દેવલવાડેં, સંઘ પૂરે મનનેં રુહાડેં હો; મ૦
કોઈ નવ નવ છંદેં નાચેં, જિનગુણ સમરી મન માચેં હો. સંઘ૦ ૧૮
મૃગનયણી મલી મલી ગાયેં, પ્રભુગુણથી દુરિત પલાયેં હો; મ૦
કોઇ નેત્ર ભરી ભરી નિરખેં, સુદ્ધ દેવપણું તિહાં પરખેં હો. સંઘ૦ ૧૯
કોઇ નિજ સ્વરૂપ સંભારેં, સુભ નિમિત્તે તેહ સધારેં હો; મ૦
ચૈત્યકારક પુણ્ય અનુમોદે, કોઈ ભવતરુકંદ ઉછેં [દે] હો. સંઘ૦ ૨૦
દિન પાંચ લગે સુપ્રસિધ્ધ, મનમાની યાત્રા કીધી હો; મ૦
ખાનબહાદુરેં મોકલ્યો તેડો, સંઘ આવ્યો તલહટી નેડો હો. સંઘ૦ ૨૧
ઇમ **આબૂ**ની યાત્રા સારી, સંઘવીઈ કરાવી પ્યારી હો; મ૦
સંઘ સહૂકો દિઈ આસીસ, સંઘવીની ચઢતી જગીસ હો. સંઘ૦ ૨૨

ઢાલ ૮ (દૂહા)

ફાગુણ ચોમાસી તિહાં, પડિકકમિ સંઘ સનુર;
પડવેંનેં દિન પાધરો, સંઘ ચાલ્યો ભરપુર. ૧
ઢકાપુર ધવલી તથા, **ભટ્ટાણે**ં જિનચૈત્ય;
એકેકુ વાંદી તિહાં વસ્યા, ચલ્યા પ્રભાતેં પવિત્ત. ૨
મજલ કરી કરડી ઘણું, નદી ઉતારા કીધ;
બીજેં દીન સંઘ આવીઓ, **પાલણપુર** પ્રસિધ્ધ. ૩
પૂન્ય-હીન લોકનાં, મન ભાંગા તિણે ઠાય;
બાહિર દુષ્કર જલ સુણી, અંતરગત અંતરાય. ૪
શ્રી **પૂન્યસાગર** સૂરીરાય તિમ, શ્રી **જ્ઞાનસાગર** ઉવજ્ઝાય;
ભાવ છતેં પાછા વળ્યા, ભાવી બલિઓ ન્યાય. ૫

---

[૧૩] ભવિસંચિ=ભવોભવમાં ભેગાં કરેલાં. [૧૪] ત્યારી=તૈયારી. [૧૫] સફાર=વિશાળ. [૧૮] માચેં=આનંદિત થાય. [૧૯] પરખેં=પ્રત્યક્ષ કરે-અનુભવે.

ઢાલ ૮ દૂહા [૩] મજલ=મુસાફરી. કરડી=આકરી. [૪] ઠાય=સ્થળે.

લોક બહુ પાછા વળ્યા, પૂન્યવંત સજ્જ થાય;
બીજે દીન સંઘ તિહાં થકી, સિદ્ધપુર નયરેં જાય. ૬
ચૈત્ય ચ્યાર તિહાં મોટીકાં, બીજાં તેર કહાય;
અનુક્રમે સંઘ આવીઓ, **પાટણ** નયર સુહાય. ૭

(નણદલની દેશી.)

પુર **પાટણ**માં પાસજી, **પંચાસરો** પ્રસિધ્ધ, સંઘવી ચાલોને;
તે પ્રભુ વાંદીઇં સંઘ સરવે મન કીધ્ધ. ચાલોંને થલપતિ ભેટવા. ૧
તારાચંદ શેઠજી, આવ્યો પાટણમાંહિ;
મહેતા **પાનાચંદ** હર્ષીઓ, વળી **ઇચ્છાચંદ** ત્યાંહ. સં૦ ૨
બાબીને જઈ વીનવ્યો, સામઈઉ કરે સાર;
ઢોલ નગારાં ગડગડે, મહાજન લોક અપાર. સં૦ ૩
બહુ આદર કરી તેડીઆ, સંઘવી શ્રીસંઘ સાથ;
ઘર ઘર હર્ષ વધામણાં, આજ થયા રે સનાથ. સં૦ ૪
સંઘવી પધાર્યા દેહરે, ભેટયા **પંચાસર પાસ;**
દેહરાં ત્રણ બીજાં તિહાં, પૂજતાં પૂગી આશ. સં૦ ૫
ખરા કોટડીઈ ચ્યાર છે, પોસાલવાડે ત્રિણ જોય;
ત્રાંગડીઈ પાડે એક દેહરો, સાને પાડે હોય. સં૦ ૬
એક ગૌતમ પાડે તથા, હોય સા વાડે જોય;
મહેંતા તંબોલી કુભારને, પાડે ઇક મન આંણિ સં૦ ૭
મરેઠી પાડે નીરખીઇં, દેવલિં ત્રિણ ઉદાર;
સોની વાડે હોય છે, નિરખાંતાં ભવપાર. સં૦ ૮
ચ્યાર દેવલ અતિ સુંદરું, ફોફલી પાડા માંહિ;
ખજૂરી પાડે વચજદ કોટડી, એકેક ચૈત્ય ઉછાહ. સં૦ ૯
ભામે પાડે ભાભો પાસજી, સંઘવીનો તિહાંઈ;
જિનમંદિર દુગ શોભતાં, એક બાંભણવાડો જ્યાંહ. સં૦ ૧૦
ખેતલવસહી પાસજી, પાસે દહેરાં હોય;
અદુવસાને દહેરે, ધાતુમે પ્રભુ જોય. સં૦ ૧૧

ઢાલ ૮ [૧] થલપતિ=સ્થલપતિ–ભૂમિનો સ્વામી–રાજા. જેમ ત્રીજી ઢાળની ૧૫ થી ૩૦ ગાથામાં અમદાવાદની જુદી જુદી પોળોનાં જિનમંદિરો વર્ણવ્યાં છે તેમ આ આઠમી આખી ઢાળમાં પાટણના જુદા જુદા વાડા–પાડાનાં જિનમંદિરો બતાવ્યાં છે. એ રીતે પાટણના ઇતિહાસના અભ્યાસીને આ ઢાળ ખૂબ ઉપયોગી થાય એમ છે.[૧૧] ધાતુમે ધાતુમય–ધાતુની.

કર્ણુંસાની પોલમાં, સુંદર દેવલ દીઠ;
ત્રિણુ મનોહર એક વલી, લીંબડી પાડેં ગરીઠ. સં૦ ૧૨
મહાલક્ષ્મી ગોદડ તણો, નીસાલનો પાડો જાંણિ;
ચૈત્ય એકેક ઘીયા તણે, દેવલ દોય વખાંણુ. સં.૦ ૧૩
કુતકીઓ મથુરાંદાસનો, વખારનો પાડો જેહ;
મેંહતાને પાડેં વલી, એકેક પ્રણમું તેહ. સં૦ ૧૪
હવે ઢંઢેરવાડેં પેખીઆં, મનોહર દેહરાં ચ્યાર;
વડગુંદીઈ એક ચૈત્ય છેં, કોકાદે પાડેં દોય સાર. સં૦ ૧૫
દકાલ કોટડી એક દીપતું, સાલવી વાડેં આઠ;
મલ્લી પડિં (પાડેં) મલ્લી પાસજી, પૂજા કરો શુભ ઠાઠ. સં૦ ૧૬
ચોખાવટી વીશા તણેં, પાડે દોય ને એક;
લખીયારવાડેં ત્રિણુ ભલાં, સેવો ધરીય વિવેક. સં૦ ૧૭
કસૂંબીઇ વાડેં દોય વલી, યોગી એક દીઠ;
અનુપમ પૂંજીઇં જાંણીઈ, દેવલ દોય ગરીઠ. સં૦ ૧૮
મોદીનો પાડો કલબી તણો, એકેક પ્રભુનું ચૈત્ય;
સર્વ પંચાસી જાંણીઇં, પ્રણમું ભાવ સહીત. સં૦ ૧૯
જિનધર્મી શ્રાવક ઘરેં, પ્રભુદેરાસર સાર;
ઓસેં સહોત્તેર સેવતાં, પાંમીજે ભવપાર. સં૦ ૨૦
પાટણ હેઠેં જાણીઇં, રૂપપુર ગામ વિશાલ;
એક જિનમંદીર સેવતાં, ટાલેં ભવ જંજાલ. સં૦ ૨૧
ચાણુસામા એક દેહરો, પ્રભુ ભટેવો **પાસ**;
ભાવ ભગતિ સ્યું સેવતાં, પહોંચેં મનની આસ. સં૦ ૨૨
ઈણીપરેં **પાટણુનયર**ની, ચૈત્ય પરીપાટી કીધ્ધ;
લહેણી કરેં નિજ જ્ઞાતમાં, ખાંડ રૂપઇઓ પ્રસીધ્ધ. સં૦ ૨૩

(ચાલુ)

संस्कृत-प्राकृतमयी "भीमकुमार-कथा"

लेखकः-श्रीमान् डॉ. बनारसीदासजी जैन, M. A., PH. D.
प्रोफेसर, युनिवर्सटी ओरियंटल कालिज, लाहौर

वैसे तो सम्यक्त्वसप्ततिवृत्तिमें भीमकुमारकथा पाई जाती है,[1] परंतु जिस रचनाका यहां परिचय कराया जा रहा है, वह इससे भिन्न है और संस्कृत-प्राकृत पद्यमयी है, अर्थात् इसके प्रत्येक पद्यका पूर्वार्ध संस्कृतमें और उत्तरार्ध प्राकृतमें है ।[2] स्वतन्त्र रूपसे इस नामकी कोई रचना अभी तक प्रसिद्धिमें नहीं आई । नही इसका नामोल्लेख "जैन ग्रन्थावली" तथा "जैन साहित्यनो संक्षिप्त इतिहास"में मिलता है। अतः इसका प्रकाशन वाञ्छनीय है, क्योंकि यह प्राकृतके अभ्यासियोंको अवश्य लाभदायक होगा जैसा कि नीचे दिये पद्योंसे स्पष्ट होगा।

मुझे इस रचनाकी दो प्रतियां ज्ञात हैं जो पंजाबके पट्टी नगर (ज़िला लाहौर) के भंडारमें विद्यमान हैं।[3] इनमेंसे एक तो काफ़ी प्राचीन है और इसके बहुत से पत्र जीर्ण हो चुके हैं। एक पत्र नष्ट हो गया है। दूसरी प्रति पहलीकी अपेक्षा नवीन है। कई जगह इनका पाठ खण्डित और मद्धम हो गया है। इस रचनामें कुल २५१ पद्य हैं।

इन प्रतियोंके खंडित होनेके कारण इनके आधार पर इस रचनाका संपादन सफलता पूर्वक नहीं किया जा सकता। इस लिये यदि किसी महानुभावको इसकी अन्य प्रतियोंका पता हो, वे चाहे पूर्ण हों या अपूर्ण, तो प्रस्तुत लेखकको सूचना देकर उसे अनुगृहीत करें। हो सके तो प्रतिका वर्णन भेज देवें अन्यथा यह लिखें कि वह प्रति कहां और किसके अधिकार में है। यदि कोई और प्रति मेरे हाथ लगी तो शीघ्र ही इसे प्रकाशित किया जावेगा।

भीमकुमार कथाके कुछ पद्य

कपिशीर्षकदलकलितं जिनभवनसुकेशरश्रियाश्लिष्टम् ।
किंतु जडसंगमुक्कं इहत्थि कमलं व कमलपुरं ॥१॥

---

१. इस सूचनाके लिये मैं आचार्य श्रीमद् विजयवल्लभसूरीश्वरका ऋणी हूं।

२ इस संस्कृतप्राकृत मिश्रणको "गंगाजमनी" भाषा कह सकते हैं। इस प्रकारका संस्कृत और दक्षिणी भाषाओं (मलयालम्, कण्णड) आदिका मिश्रण भी पाया जाता है जिसे "मणिप्रवालम्" कहते हैं। फ़ारसीहिंदीका मिश्रण अमीर खुसरौने किया। इसे "रेख़ता" कहते हैं। अरबीफ़ारसीके मिश्रणके भी उदाहरण मिलते हैं।

३. "अ कैटेलॉग ऑव मैन्युस्क्रिप्ट्स् इन दि पंजाब जैन भंडारस्", लाहौर, सन् १९३९। पृ. ८२। पुस्तक नं. १९९४-५। इन दोनों प्रतियोंमें कर्ताका नाम, रचना तथा लिपिकाल नहीं दिये गये।

तत्राभवदरिपार्थिवकरटिघटाविघटनप्रकटवीर्यः ।
ण य काणणकयवासो हव्व हरिवाहणो राया ॥२॥
प्राणेशा तस्य बभूव मालती मालतीव सुरभिशीला ।
निस्सीमअभीमपरोवयारसारो सुओ भीमो ॥३॥
अतिशुद्धबुद्धिबुद्धिलमन्त्रिसुतः प्रेमवारिनिधिः ।
भीमकुमरस्स जाओ वरमित्तो वुद्धिमयरहरो ॥४॥
अन्येद्युः सवयस्यः प्रशास्यविनयो नयोद्बलः स्वगृहात् ।
कुमरो पभायसमए संपत्तो रायपयमूले ॥५॥
अनमन्नृपपदकमलं तेन निजाङ्के क्षणं परिष्वज्य ।
संठविओ पच्छा पुण उवविट्ठो उचियठाणंमि ॥६॥
नरनाथचरणयुगलं सप्रणयं निजकमङ्कमारोप्य ।
संवाहइ गयवाहं नीलुप्पलकोमलकरेहिं ॥७॥
भक्तिभरनिर्भराङ्गः शृणोति जनकस्य शासनं यावत् ।
उज्जाणपालगेणं ता विन्नत्तो निवो एवं ॥८॥
देव नृपदेववन्दितपदारविन्दोऽरविन्दमुनिराजः ।
भूरिविणेयसमेओ पत्तो कुसुमागरुज्जाणे ॥९॥
तच्छ्रुत्वा भूभर्ता दत्त्वा दानं महन्मुदा तस्मै ।
वहुमतिकुमारजुओ पत्तो गुरुचरणनमणत्थं ॥१०॥
विधिना व्रतिततिसहितं यतिपतिमभिवन्द्य नृपतिरासीनः ।
दुंदुभि-उद्दामसरं गुरू वि एवं कहइ धम्मं ॥११॥

(इसके आगे बारह संस्कृत पद्योंमें धर्मोपदेश है ।)

इति गुरुवचनं श्रुत्वा नरनाथः प्रमुदितः सुतादियुतः ।
गिण्हइ गिहत्थधम्मं सम्मं सम्मत्तसंजुत्तं ॥२४॥
शमिनां स्वामिनमानम्य मेदिनीशो जगाम निजधाम ।
भवियजणबोहणत्थं गुरू वि अन्नत्थ विहरेइ ॥२५॥
आसन्नासीनसखं निजभवनस्थं कुमारमन्येद्युः ।
सूरिगुणे वन्नंतं नमिउं विन्नवइ इयवित्ती ॥२६॥
देव नररुण्डमालाकलितः कापालिको बलिष्ठाङ्गः ।
तुह दंसणमीहेइ तो कुमरेणं मुंच इय भणिए ॥२७॥

तेनासौ परिमुक्तो दत्त्वाशीर्वादमुचितमासीनः ।
पत्थावं लहिय भणइ य देहि मह कुमर भत्तिरहं ॥२८॥
तदनु भ्रूत्क्षेपवशाद् दूरस्थे परिजने जगौ जोगी ।
भुवणक्खोहिणि नामा कुमर मह अत्थि वरविज्जा ॥२९॥
तस्याश्च पूर्वसेवां द्वादश वर्षाण्यकार्षमधुना तु ।
तं कसिण चउद्दिसि दिणे साहियमिच्छामि पेयवणे ॥३०॥
उत्तरसाधकभावं त्वं देहि विधेहि मे श्रमं सफलम् ।
आमं ति भणइ कुमरो परोवयरिकरसियमणो ॥३१॥

इस प्रकार भीमकुमारको जोगी अपना उत्तरसाधक बनाकर श्मशानभूमिमें ले गया । वह चाहता था कि कुमार का सिर काटकर देवीको भेंट चढ़ा दे, लेकिन कुमार बच निकला । अपने पराक्रमसे लोगों पर उपकार करता हुआ अन्तमें अपने नगरको वापिस आगया । यहां अपने पिताके स्थानमें राज्य करने लगा । अन्तमें दीक्षा लेकर मोक्ष पहुंचा ।

अन्तिम पद्य

अन्येद्युर्भत्रकारागादुद्विग्नमानस.... ....
............(गि)ण्हिय दिक्खं भीमो गओ मुक्खं ॥२५१॥

लाहोर, संवत्सरी २०००

ગિરનારનો જીર્ણોદ્ધાર

[ગિરનાર ઉપરનાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધારની કથા]

(ગતાંકથી પૂર્ણ)

[૫] જીર્ણોદ્ધારની ઘોષણા

સૌરાષ્ટ્રમાં કુવા, વાવ કે તળાવોની ખોટ ન્હોતી રહી. પ્રજા સમૃદ્ધ બની હતી. દેવમંદિરોના ઘંટાનાદથી ધર્મના વિજયનાદની જાણે ગર્જનાઓ થવા લાગી. સજ્જન મહેતાએ જાણે પ્રજાના દેહમાં પ્રાણ પૂર્યા. દેવમંદિરો દીપાવ્યાં. હવે તેની નજર ગિરિદુર્ગ ઉપર ગઇ.

કૌમુદી મહોત્સવ–કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો દિવસ હતો. સોરઠની પ્રજા ગિરિદુર્ગ ઉપર યાત્રાએ આવી હતી. ત્રણ દિવસનો ઉત્સવ હતો. આખો ગિરિદુર્ગ જાણે હસી ઊઠયો હતો. માનવમેદની માતી ન્હોતી. ગિરિદુર્ગ સૌરાષ્ટ્રનું નાક હતો. પોતાનાં ગગનચુમ્બી શિખરોથી જાણે જગતનો પારદૃષ્ટા બનવા મથતો કોઈ માનવી યોગાનસન જમાવી બેઠો હોય તેવો અટલઅચલ આ ગિરિદુર્ગ શોભી રહ્યો હતો. ગિરિદુર્ગના પત્થરે પત્થર પ્રાચીનતાના અવશેષ રૂપ હતા. સુંદર વનરાજીથી શોભતો, અનેક વનસ્પતિઓથી ભરપૂર, ખળખળ વહેતાં ઝરણોથી ઓપતો એ ગિરિદુર્ગ સૌરાષ્ટ્રનો અજેય કિલ્લો હતો. સૌરાષ્ટ્રની શોભા, કીર્તિ અને યશના પ્રતીક સમા આ ગિરિદુર્ગ માટે દરેક સૌરાષ્ટ્રીને અભિમાન હતું.

આ ગિરિદુર્ગ ઉપર અનેક જિનમંદિરોની ધ્વજાઓ ફરકી રહી હતી. તેની ઘંટડીઓના મધુરા નાદથી સંગીતનો અપૂર્વ ધ્વનિ નીકળતો હતો. જાણે કોઈ ગાંધર્વ સંગીતનો પાઠ પઢાવવા આવ્યો હોય એવો મધુર નાદ હતો. દર્શને આવનાર બધા ભાવુકોએ ગિરિદુર્ગના નાથ નેમિજિનનાં દર્શ કર્યાં.

વખત થતાં રાજમંડલી આવી. સજ્જન મહેતા બધાયથી આગળ દેવમંદિરમાં આવ્યા. પોતાનો વૈભવ અને ઠાઠ બહાર મૂકી મંદિરમાં જઈ ખૂબ પ્રેમ અને ભક્તિથી ત્રિભુવનપતિ નેમિજિનને તે નમ્યા. આખું રાજમંડલ ભક્તિથી નમ્યું. સ્તવન ગાયાં. જાણે દેવતા પ્રસન્ન થયા હોય તેમ જનતા–જનાર્દન પણ ખૂબ જ ભક્તિથી નાચી ઊઠ્યો. અરે, માનવો જ નહિ, પક્ષીઓ પણ કલકલાટ કરી ઊઠ્યાં. દર્શન કરી મહેતાજી પાછા વળ્યા પણ તેમનું મન ઉદાસ હતું. સાથેના બધાયને આશ્ચર્ય થયું કે આ ધર્મમૂર્તિ મહેતાજી પ્રસન્ન થવાને બદલે કેમ ઉદાસ થયા? શું થયું? મહેતાજી જેમ જેમ ખૂબ બારીકાઇથી મંદિરો જોતા ગયા તેમ તેમ તેમની ઉદાસીનતા વધતી ચાલી. છેવટે નગરશેઠે પૂછયું–મહેતાજી, આ હર્ષ અને ખુશીના સ્થાને ચિંતા અને ઉદાસીનતા કેમ ?

મહેતાજીએ કહ્યુંઃ આ મંદિરો કેવાં જીર્ણ થયાં છે? તેની સંભાળ કેમ કોઈ લેતું નથી? અરે, આખા સોરાષ્ટ્રની કીર્તિના પ્રતીકસમો આ ગિરિદુર્ગ અને તેનાં મંદિરો આવાં જીર્ણ? એ કેમ શોભે? બધાય આ સાંભળીને ચમકયા. તેટલામાં એક અવાજ આવ્યોઃ ખેંગાર હોત તો આજે આ મંદિરો દેવભુવન બની જાત. વિદેશી શાસકોને એની શું પડી છે? એ તો તીજોરી ભરી જાણે! મહેતાજીને થયુંઃ મારું બધું કર્યું કારવ્યું અને આટલા વર્ષોનો મહેનત ક્ષણવારમાં ધૂળ મળશે. મહેતાએ સમય પારખ્યો. પોતાની મહત્તાને માપી, પ્રજાના વિશ્વાસને જોયો ને તે બોલી ઊઠયાઃ ગિરિદુર્ગના સમસ્ત મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર મહારાજા સિદ્ધરાજ કરાવશે. આવતી કાલથી જ કામ શરૂ થઈ જશે. એક પણ મંદિર એક પણ શિખર જીર્ણોદ્ધાર વિનાનું નહિ રહે. એમ ન સમજશો, કે આ રાજ્ય પરાયું છે એ તમારૂં જ છે, મહારાજા સિદ્ધરાજ તમારા જ રાજા છે, કોઈ વિદેશી નથી. આ સાંભળી આખી પ્રજાએ હર્ષનાદ કર્યો, ત્રિલોકપતિ નેમિજીનની જય બોલાવી, મહારાજા સિદ્ધરાજની જય બોલાવી અને છેલ્લે સજ્જન મહેતાની જય! મહેતાજીએ કહ્યુંઃ હવે આપણું કામ શરૂ થવું જોઈએ. અને એક દિવસ આખો ગિરિદુર્ગ જીર્ણોદ્ધારના કાર્યથી ગાજી ઊઠયો.

જીર્ણોદ્ધારનું કામ ધમધોકાર શરૂ થયું. હજારો માણસો કામે લાગ્યાં. મકરાણાથી આરસ આવ્યો, પાટણથી કુશલ શિલ્પીઓ આવ્યા, અને થોડાં વર્ષમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી ઇન્દ્રભુવન જેવાં વિશાલ ગગનચુમ્બી મંદિરો તૈયાર થયાં. સુંદર આરસપહાણનાં આ મંદિરોએ તો સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ઘેલી બનાવી. પુન, ત્રણ વર્ષે કૌમુદી મહોત્સવ થયો ત્યારે પ્રજાએ જોયું કે ના ના, આ તો રા'ખેંગારથીયે વધી જાય તેવો રાજા આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે.

શુભ મુહૂર્તે મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા થઇ. મંદિરો ધ્વજાદંડ અને સુવર્ણ કલશોથી દીપવા લાગ્યાં.

[૫] સજ્જન મહેતાની મુંઝવણ

એક વખત પાટણમાં રાજભંડારીએ મહારાજા સિદ્ધરાજને ફરિયાદ કરી કે–" છેલ્લાં

થોડાં વર્ષોથી સૌરાષ્ટ્રમાંથી ઉપજ નથી આવી. પહેલાં કરોડોની ઉપજ આવતી તે કેમ રોકાઈ ગઈ? મહારાજાએ તપાસ કરાવી, પણ જીર્ણદુર્ગથી કાંઈ જવાબ જ ન આવ્યો. સજ્જન મહેતાને પાટણ જવાનાં તેડાં આવ્યાં, પણ મહેતાએ એ વાત પણ ટાળી દીધી. અને મહારાજાને કહેવરાવ્યું કે ઉપજ લેવા, સૌરાષ્ટ્ર જોવા, ગિરિદુર્ગનાં દર્શન કરવા અને ત્રિભુવનપતિ નેમિજિનને ભેટવા આપ સ્વયં પધારો એટલે બધું આપની પાસે હાજર થશે.

સજ્જન મહેતાને થયું કે હવે મહારાજા જરૂર આવશે, અને સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ તો બધી ગિરિદુર્ગ ઉપર દેવમંદિરોમાં વપરાઇ ગઈ છે. રાજાઓ તો ધન પ્રિય હોય છે. એટલે તે મારું કામ નહિ જુએ, પણ ધનની માંગણી કરશે. તેથી મારે બધું સાધન તૈયાર જ રાખવું જોઇએ. બહુ વિચારીને અંતે તેની નજર વણસ્થલી ઉપર ઠરી. ત્યાંનું મહાજન સાધનસંપન્ન અને ધર્મપ્રિય છે. વળી મેં આ દ્રવ્ય કયાં મારા માટે ખર્ચ્યું છે? આ પણ ધર્મનું જ કામ છે ને? પ્રજામાં કેટલું પાણી છે તે પણ માપી જોવું જોઇએ. એમ વિચારી વનસ્થલી આવી મહેતાજીએ મહાજન ભેગું કર્યું. મહાજને મહેતાજીને ખૂબ માન આપ્યું. અને ગિરિદુર્ગનાં મંદિરના જીર્ણોદ્ધાર માટે તેમનો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો. મહેતાજીએ જવાબ આપી પોતે પોતાની ફરજ સિવાય કાંઇ જ નથી કર્યું એમ કહ્યું. પછી હળવેક દઇને વાત મૂકી કે–" ભાઈઓ, રાજાને ધન જોઇએ છે. ઉપજ તો બધી જીર્ણોદ્ધારમાં ખર્ચાઇ છે. જરૂર પડશે તો તમારે તમારા ધનભંડારો ઉઘાડવા પડશે." આ સાંભળતાં જ શેઠીયા ચમકયા, અને એક બીજાનાં મોઢાં જોવા લાગ્યા. હવે શું થશે? આટલું ધન કોણ આપશે? કયાંથી આપશે? એમ સૌ વિચારતા હતા ત્યાંતો વિનમ્ર અને સજ્જનતાની મૂર્તિસરખો એક શેઠીયો ઊઠયો. તેના ભાલ ઉપર કેસરનું તિલક શોભતું હતું, અને મોઢું હસુ હસુ થઈ રહ્યું હતું. સૌ શેઠની સામે જોઈ રહ્યા. અલ્યા આ કોણ? કોઇ કે કહ્યું–આ તો સાકરચંદ શેઠ–હમણાં જ અહીં પેઢી ઉઘાડી છે તે. ત્યાં તો કોઈક ઓળખીતાએ કહ્યુ: શેઠ જેટલી સોડ તેટલા પગ પહોળા કરજો. ત્યાં વળી બીજો બોલ્યોઃ ભાઇ ગભરાવ મા, એ તો ડાહી માનો દીકરો છે. ખંભાત અને ભૃગુકચ્છ, મંગલપુર અને જીર્ણદુર્ગમાં તેમની પેઢીઓ ચાલે છે. હમણાં અહીં રહેવા આવ્યા છે. ધનનો ટોટો નથી. લક્ષ્મીજી પ્રસન્ન છે. ધર્માવતાર છે. દાનમાં કર્ણને યાદ કરાવે તેવા છે.

સાકરચંદ શેઠે મ્હેતાજીને પૂછ્યું: કેટલું દ્રવ્ય જોઇશે? આ સેવક જેટલું જોઈએ તેટલું આપવા તૈયાર છે. આ શેઠીયાઓએ તો ઘણું ખર્ચ્યું છે. આ લાભ આ સેવકને મલવો જોઈએ. શેઠની નમ્રતા અને વિનયે બધાયને ચૂપ કર્યા. તેમની સાદાઈ, ધીરજ અને ડહાપણ જોઇ બધા પ્રસન્ન થયા. મહાજન પાસે વાત મુકાઇ. મહાજને સાકરચંદને આદેશ આપ્યો કે મ્હેતાજી જેટલું દ્રવ્ય જીર્ણોદ્ધાર માટે માગે તેટલું તમારે આપવું. પછી બધાય શેઠની પ્રશંસા કરતા વીખરાયા.

શેઠે મહેતાજીને કહ્યું: આપ મારે ત્યાં પધારો અને જે જોઇએ તે લઈ જાઓ. શેઠે ત્યાં જ આઠ કરોડનાં આઠ રત્ન બતાવ્યાં. આ તો અહીં લાવ્યો છું. બાકી જે જોઇએ તે હું આપવા તૈયાર છું. અને મ્હેતાજી શેઠની નમ્રતા અને ઉદારતા જોઈ પ્રસન્ન થયા. ધન્ય છે એની જનેતાને, ધન્ય છે સૌરાષ્ટ્રની ભૂમીને, જેમાં આવા નરરત્નો પાકે છે. મ્હેતાજીએ શેઠને કહ્યું: તમે હમણાં આ લઈ જાઓ. જરૂર પડશે ત્યારે મંગાવીશ.

[૬] મહારાજા સિદ્ધરાજનું આગમન

વર્ષો વીત્યાં અને સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ ન આવી એટલે સજ્જન મહેતાના તેડયા મહારાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહે સૌરાષ્ટ્રની ભૂમી ઉપર પોતાના કટક સાથે આવવાની. તૈયારી કરી. મોટી સેના સાથે તેઓ સોરાષ્ટ્રમાં આવ્યા. તેમણે તો અનેક તર્કવિતર્ક કર્યા હતા. પણ પ્રજા આનંદિત અને સુખી હતી, રાજ્યવ્યવસ્થા બરાબર ચાલતી હતી. માર્ગમાં મહેતાજીના વહીવટની કુશળતા, અને ન્યાયપ્રિયતાનાં વખાણ સાંભળતા સાંભળતાં મહારાજા જીર્ણદુર્ગ આવી પહોંચ્યા.

સજ્જન મહેતાએ પોતાના રાજવીનું અપૂર્વ સ્વાગત કર્યું. રાજાની ધીરજની હવે સીમા આવી ગઇ હતી. હવે કયારે રાજમહેલે જાઉં, મહેતાજીનો જવાબ લઉં અને તેમને દંડ કરૂં, એમ વિચાર કરતા ગુર્જરેશ રાજમહેલમાં પધાર્યા, અને બધો બાહ્ય વિધિ પતી ગયા પછી તેમણે દંડનાયક સજ્જન મહેતાને પૂછ્યુંઃ

રાજા—મહેતાજી, કેમ કાંઈ જવાબ જ નથી. આપણો રાજભંડાર કયાં છે ?

મહેતાજી—બાપુ, બધું તૈયાર જ છે. આટલાં વર્ષોનું ધન અહીં તો સચવાય નહીં એટલે ગિરિદુર્ગ ઉપર ભોંયરામાં સાચવી રાખ્યું છે. ત્યાં જબરજસ્ત ચોકી પહેરો છે. કદી કોઇ લૂંટી શકે નહીં, કદી ખરાબ થાય નહીં, તેમજ કદી ખૂટે નહીં એવા સ્થાને સાચવી રાખ્યું છે. બાપુ, કાલે સ્હવારે આપણે બધાય ગિરિદુર્ગ ઉપર જઈએ. ત્યાં હું આપને એ બતાવીશ. આ સાંભળી મહારાજા પ્રસન્ન થયા.

[૭] સજ્જન મહેતાનો જય.

વસંત ઋતુની શરૂઆત હતી, પ્રાતઃકાળનો શાંત સમય હતો, મંદ મંદ પવન વાતો હતો. ગિરિદુર્ગ ઉપર આજે ઉત્સવ હતો. ગુર્જરેશ બર્બરકજેતા સિદ્ધરાજ જયસિંહ પોતાની વિપુલ સેના સાથે ઉપર ચઢવાનો હતો. આજુબાજુનાં ગામડાંમાંથી ઘણાં માણસો પોતાના દેવ જેવા રાજવીના દર્શને આવ્યાં હતાં. સૌરાષ્ટ્ર જીત્યા પછી મહારાજાની આ બીજી મુલાકાત હતી. પહેલી વખતે તો એ વિજેતા બની આવ્યો હતો. અને તેનામાં વિજેતાનો કેફ હતો. પણ આજે એ બધું બદલાઈ ગયું હતું. સજ્જન મહેતાએ પ્રજાના માનસમાં પલટો આણ્યો હતો. નાનાં નાનાં રાજ્યો કરતાં એક વિશાલ સામ્રાજ્યના આપણે બધા અંગો છીએ, એક વિશાલ કુટુંબના કુટુમ્બીઓ છીએ, એવી ભાવના પ્રગટાવી હતી. સિદ્ધરાજ પણ આ વસ્તુ સમજ્યો હતો, તે પણ સૌરાષ્ટ્રની શૂરવીર અને વાત્સલ્યવાળી પ્રજાને, એક વિજેતા તરીકે નહીં પણ કુટુમ્બી તરીકે મળવા આવ્યો હતો. આ વાસંતી મેળામાં આખું સૌરાષ્ટ્ર ઉભરાયું હતું. રાજા બધું જોતો જોતો ઉપર ચઢી રહ્યો હતો. લીલીછમ વનરાજીથી વિરાજિત, ઝરણાંના કલકલ નિનાદથી ગર્જિત અને માનવ મેદનીથી પરિપૂરિત ગિરિદુર્ગ જોઈ તેની છાતી હર્ષથી નાચી ઉઠી. મનમાં ને મનમાં એણે ઉચ્ચાર્યુંઃ ધન્ય, સજ્જન મહેતા; ધન્ય ! તેં તો આખું સોરઠ પોતાનું કરી લીધું. આજે તું ધારે તે કરી શકે તેમ છો. પણ તારાં વિનય, નમ્રતા, પ્રજાપ્રેમ, સુશીલતા, દાક્ષિણ્ય, ઉદારતા અને સહૃદયતા જોઇ મને એમ થાય છે કે તેં સોરઠની ઉપજ સાચવી રાખી જ હશે. ખેર, આ નિમિત્તે મને સોરઠની શૂરવીર પ્રજાના હૃદયનું દર્શન થયું. આમ રાજા વિચારી રહ્યો છે ત્યાં તો દૂરથી ગગનચુમ્બી શિખર અને ધ્વજા દેખાયાં. રાજાને આશ્ચર્ય થયું. શું અહીં

આવું વિશાળ મંદિર છે! આ શિખર તો જાણે વાદળો સાથે અથડાય છે. અરે, સૂર્યદેવનો રથ પણ અથડાય એવું ઊંચું આ શિખર છે. ત્યાં તો ધ્વજાઓના ફડફડાટ અને ઘુઘરીઓના નાદ સંભળાયા. રાજાને આશ્ચર્ય થયું. પહેલાં પોતે આવેલો ત્યારે આવાં ધવલ શિખરો, ધ્વજાદંડો અને ધ્વજાઓ ન્હાતી. આટલાં થોડાં વર્ષોમાં આ મંદિરો કોણે બંધાવ્યાં હશે ? રાજાની વિચારધારા અટકી અને રાજાએ સજ્જન મહેતાને પૂછ્યુંઃ મહેતાજી, આ મંદિરો કોનાં છે? એ કોણે બંધાવ્યાં અને ક્યારે બંધાવ્યાં ?

મ્હેતાજી—બાપુ, આ જૈન મંદિરો છે. હમણાં જ બંધાવ્યાં છે.

રાજા—પણ કોણે બંધાવ્યાં ? ધન્ય છે આ મંદિરો બંધાવનાર ધર્માત્માને અને ધન્ય છે તેમની જનેતાને કે જેમના સુપુત્રોએ આવાં સુંદર મંદિરો બંધાવ્યાં.

સજ્જન—બાપુ, ધન્ય છે માતા મીનલદેવીને કે જેના સુપુત્રે આવાં મંદિરો બંધાવ્યાં.

રાજા—કેમ મ્હેતાજી આમ બોલો છો ? મને તો ખબરે નથી કે આ મંદિરો કોણે બંધાવ્યાં ! પણ મને એમ તો થાય છે કે જેમણે આ મંદિરો બંધાવ્યાં છે તેમણે મહાન્ પુણ્ય ઉપાર્જ્યું છે.

સજ્જન—બાપુ, આપનું ધન મેં અહીં જ જમા કર્યું છે. સૌરાષ્ટ્રની ત્રણ વર્ષની ઉપજ અહીં જ એકઠી કરી છે. કદી કોઇ લૂંટે નહિ, કદી ક્યાંય જાય નહી, અને તેનું ફળ સદાય આ લોક અને પરલોકમાં આપને મળ્યા કરે.

રાજા—શું કહો છો ! સૌરાષ્ટ્રની ઉપજ આ મંદિરોમાં ખર્ચી છે ?

સજ્જન—હા બાપુ. હવે હું આપને વિનમ્ર ભાવે પૂછું છું કે આપને આ મંદિરોનું પુણ્ય જોઇએ છે કે ઉપજ ! જો પુણ્ય જોઇતું હોય તો તે અને ઉપજ જ જોઇએ તો તે પણ આપવા હું તૈયાર છું. આપનું દિલ દુઃખાવીને કે રાજ્યનું અહિત કરીને મ્હારે રાજી નથી થવું.

સિદ્ધરાજ—મહેતાજી, ધન્ય છે તમારી હિમ્મતને, તમારા ધર્મપ્રેમને, અને રાજ્ય-પ્રેમને ! આ મ્હારું ધન જે ખર્ચાયાનું કહો છો તે વાસ્તવિક રીતે મ્હારું નથી જ. સૌરાષ્ટ્રનું જ ધન સૌરાષ્ટ્રના પુણ્યના કાર્યમાં અને સૌરાષ્ટ્રની શોભામાં વપરાય એમાં જ આપણી મહત્તા અને શોભા છે. મહારાજાના આ ઉદ્ગારો સાંભળી મ્હેતાજી અને પ્રજાજનો હર્ષિત થયા. ધન્ય રાજવી અને ધન્ય તેનો ધર્મ અને પ્રજાપ્રેમ !

રાજા આ પુણ્યકાર્યથી કૃતકૃત્ય થયો. તેણે જાણે રાણકદેવી માટે કરેલ અત્યાચારનું આ પુણ્યગંગામાં સ્નાન કરી પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. આ વખતે એક કવિએ કહ્યું—

"ઘણા મ જણીશ કામિની, સિંહણ એક જ જાય;
આવે નહિ કો ઢુંકડો, પશુ નર નાગ પુલાય."

સિદ્ધરાજે આ સાંભળ્યું, સજ્જન મહેતાએ સાંભળ્યું અને કવિરાજને ઇનામ આપી દેવભુવન જેવાં મંદિરોમાં જઈ જિનવરેંદ્રને ભક્તિથી નમસ્કાર કર્યા.

[૮] સોનું અને સુગંધ

ગિરિદુર્ગ ઉપરનાં જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધારની આ કથા ઘેર ઘેર ગવાવા લાગી. કોઈ કે સજ્જન મહેતાની હિમ્મતને અને ધૈર્યને, અને કોઈ કે સિદ્ધરાજની ઉદાર-

તાને અને ધર્મપ્રિયતાને પ્રશંસી. પરન્તુ સાકરીયા શેઠ–સકરચંદ શેઠની તો બધાયે તારીફ કરી. સજ્જન મહેતાએ સિદ્ધરાજની પાસે આખી ઘટનાનો ખુલાસો કરતાં કહ્યું–

બાપુ, આપ તો ઉપજ લેવા આવ્યા હતા. આ શેઠે પોતાની તિજોરી એને માટે ઉઘાડી રાખી હતી. મને હિમ્મત અને શક્તિ આ શેઠે જ આપી હતી. સિદ્ધરાજે સાકરચંદ શેઠને બોલાવ્યા. તેમનો સત્કાર કરી નગરશેઠાઈ સોંપી અને કહ્યુ: તમારા જેવા દાનવીરો અને ધર્મવીરો આ સૌરાષ્ટ્રમાં વસે છે એ જાણી મને ઘણો આનંદ થયો છે.

સિદ્ધરાજના ગયા પછી એક વાર સાકરચંદ શેઠ પેલાં રત્નો લઈ સજ્જન મહેતા પાસે આવ્યા અને કહ્યું: આ રત્નો મેં તમને જીર્ણોદ્ધાર માટે અર્પણ કર્યાં હતાં તે રાખો.

મહેતાજી—શેઠજી, એ તો જરૂર પડે તો લેવાનાં હતાં. હવે એનો ખપ નથી.

શેઠજી—મહેતાજી, એ તો મેં શુભ કાર્યમાં આપી દીધાં જ સમજો. આપેલું દાન પાછું ન રખાય. લ્યો આ રત્નો જ્યાં તમને ઠીક લાગે ત્યાં ધર્મકાર્યમાં વાપરજો.

મહેતાજી—શેઠજી, ખરે વખતે તમેં મારી લાજ રાખી એ જ બસ છે. હવે મ્હારે એની જરૂર નથી.

શેઠજી—જીર્ણોદ્ધારમાં નહીં તો બીજા જિનમંદિરના કાર્યમાં આ રત્નોનો ઉપયોગ કરજો. સંકલ્પ કરેલું દ્રવ્ય મારાથી તો ન જ રખાય.

આખરે મહેતાજી શેઠના આગ્રહ પાસે નમ્યા. એ રત્નો લઇ બાલબ્રહ્મચારી શ્રીનેમિથજીનો સુંદર રત્નહાર બનાવી પ્રભુજીના ગળામાં પહેરાવ્યો.

રત્નોનું તેજ અને ચળકાટ આખા જિનમંદિરમાં પ્રસરી જતાં. રાત્રે પણ દિવસનું ભાન કરાવે તેવાં પ્રકાશકિરણો ફેલાતાં. જાણે એ રત્નો સાંકળચંદ શેઠની, સજ્જન મહેતાની અને સિદ્ધરાજ જયસિંહની યશોગાથા ગાઈ રહ્યાં હતાં. શેઠની દાનવીરતા જોઈ એક કવિએ મુક્તકંઠે ગાયું:

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पंडितः ।
वक्ता शतसहस्त्रेषु, दाता भवति वा न वा ॥

ઇતિહાસકારોએ ગિરિદુર્ગના જીર્ણોદ્ધાર માટે આ ત્રિપુટીનાં યશોગાન ગાયાં છે, એટલે લેખકે પણ એમાં જ સૂર પુરાવી વિરમે છે. N.

ખુલાસો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના ગયા અંકમાં પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજનો 'અન્તિમ આરાધનાના પ્રકારો' શીર્ષક લેખ છપાયો છે તે સંબંધી ભાવનગરથી શેઠ શ્રી કુંવરજી આણંદજીએ એક ખુલાસો અમને લખી જણાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે.

ઉપાધ્યાય શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ વિરચિત 'પુણ્યપ્રકાશનું સ્તવન' એ તેમની સ્વતંત્ર કૃતિ નથી, પણ 'આરાધનાપયન્ના'નું અક્ષરશ: ગુજરાતી ભાષાંતર છે. એટલે તે બન્ને કૃતિઓ સ્વતંત્ર નથી, ફક્ત આરાધના પયન્નો જ સ્વતંત્ર કૃતિ છે.

આચાર્ય શ્રીવિજયધરણેન્દ્રસૂરિનો સં. ૧૯૨૩ નો

ક્ષેત્રાદેશ પટ્ટક

[સંપાદક-શ્રી. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, એમ. એ.]

જૈન સાધુસમાજમાં ગચ્છાધિપતિ આચાર્યો તરફથી પોતાના સાધુઓને જે તે વર્ષમાં અમુક સ્થળે ચાતુર્માસ કરવાની આજ્ઞા કરતા ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકો બહાર પાડવામાં આવતા એ જાણીતું છે. આવા ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકોમાંથી સાધુઓ વિષે તથા-એ પટ્ટકો વિશેષતઃ જૂનાં હોય તો-ભૌગોલિક સ્થાનો વિષે પણ ઘણી જાણવા જેવી માહિતી મળે છે. શ્રીજિનવિજયજીએ અગાઉ "જૈન સાહિત્ય સંશોધક" ત્રૈમાસિકમાં કેટલાક પટ્ટકો છપાવેલા છે.

આ સાથે આચાર્ય શ્રીવિજયધરણેન્દ્રસૂરિનો સં. ૧૯૨૩ નો એક ક્ષેત્રાદેશપટ્ટક રજુ કર્યો છે. મૂળ પટ્ટક મને પાટણમાં મુનિ શ્રી જશવિજયજી પાસે કેટલાંક વર્ષ ઉપર જોવા મળેલો. મૂળ ઉપરથી તા. ૮-૫-૧૯૩૧ના રોજ કરેલી નકલ અહીં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

આવા અન્ય ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકો જેમની પાસે હોય તેઓ જો તે પ્રકાશમાં મૂકે તો જૈન ઇતિહાસને લગતી કેટલીક ઝીણી છતાંયે અગત્યની હકીકતો પ્રકાશમાં આવે.

સહી

॥एर्द॥ॐ नत्वा । भ। श्री श्री विजयदेवेंद्रसूरीश्वरजी परमगुरुभ्यो नमः ॥ — સં. ૧૯૨૩ના વર્ષે શ્રી ગુજ્જર દેશે

भ। श्री श्री विजयधरणेंद्रसूरिभिर्य्येष्टस्थित्यादेशपट्टको लिख्यते ॥

[સાધુનું નામ]*		[સ્થિતિનો દેશ]
पं. मोतिविजय ग ।	श्रीश्रीजीसपरिकरा	श्रीलघुमरुदेशे
ઉ. સુજ્ઞાનવિજય ગ૦	પં. સુવધિ સ૦	વડોદરો ૧
પં. જ્ઞાનવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	અસ્મત્પાર્શ્વે ૧
પં. સોભાગ્યવિજય ગ૦	પં. અમી સ૦	રાજનગરમધ્યે ૧
પં. રંગવિજય ગ૦	પં. વીર સ૦	રાજનગરમધ્યે ૧
પં. નવલવિજય ગ૦ પં. હિતવિજય ગ૦	પં. નરોત્તમ સ૦ પં. અમર સ૦	+સુરત ૧, નવસારી ૨, ધણદેવી ૩, સોવનગઢ ૪.
પં. સુમતિવિજય ગ૦	પં. ધીર સ૦	ખંભાયત ૧
પં. ગુલાબવિજય ગ૦ પં. રત્નવિજય ગ૦	પં. ખુસાલ સ૦ પં. ગુલાબ સ૦	રાજનગર ૧, સરખેદ ૨, ધોલકો ૩, કોઠ ૪, ગોધાવી ૫.
પં. રૂપવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	અસ્મત્પાર્શ્વે ૧
પં. ભગવાનવિજય ગ૦	પં. ગુલાબ સ૦	—
પં. રંગવિજય ગ૦	પં. હીર સ૦	ગઢ, મઢાણા
પં. મોતીવિજય ગ૦	પ. તેજ સ૦	થરા, જામપુર

* મોટા કૌંસમાંના શબ્દો મારા છે.

\+ મૂળમાં લખાણ આ પ્રમાણે કૌંસ પાડીને નથી પણ સીધી લીટીમાં છે.

પં. લાલવિજય ગ૦ પં. કલ્યાણવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦ પં. અમૃત સ૦	પાષલ, ધવાણા, કમોઈ, દસાડા.
પં. વિનયકુશલ ગ૦ પં. ચતુરકુશલ ગ૦	પં. કુંવર સ૦ પં. લક્ષ્મી સ૦	રાનેર
પં. કલ્યાણકુશલ ગ૦	પં. દોલત સ૦	દમણ, બુહારી, વાલોલ, ઓડપાડ.
પં. દીપવિજય ગ૦	પં. કૃષ્ણ સ૦	અકલેસર
પં. ઉત્તમવિજય ગ૦ પં. સુખાવિજય ગ૦	પં. વલ્લભ સ૦ પં. અમૃત સ૦	પાટણ, સિદ્ધપુર, સંખેસર, કુણગ
પં. વિદ્યાવિજય ગ૦	પં. સંતિ સ૦	સોરઠ દેશે
પં. લક્ષ્મીવિજય ગ૦	પં. દેવ સ૦	વીસલનગરે, પીંપલદર, કરપટીયો, ડાભલા, વેણુપ, જરસકા.
પં. જીતવિજય ગ૦	પં. શુભ સ૦	ધીણોજ, લણવા, કંથરાવી, ધવલેશ્વ.
પં. રાજવિજય ગ૦	પં. ઉત્તમ સ૦	વિહારા, કટ્ઠોર.
પં. ફતેવિજય ગ૦	પં. તેજ સ૦	ધાનેરા, વાવ, કુવાલા, વણોદ.
પં. દોલતવિજય ગ૦	પં. શુભ સ૦	કલાડો, માંડલ, પંચાસર, પાડલા.
પં. ભાગ્યવિજય ગ૦ પં. નિત્યવિજય ગ૦	પં. જસ સ૦ પં. લક્ષ્મી સ૦	દક્ષણદેશે.
પં. ગુણરત્ન ગ૦	પં. તેજ સ૦	વીરમગામ, ગોરીપો.
પં. વિવેકવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	સમી, ચંદૂર, દૂધષા, પીડભડી.
પં. પ્રેમવિજય ગ૦ પં. સુરેન્દ્રવિજય ગ૦	પં. ચતુર સ૦	મેસાણા, કડી, મણોજ, ડાંગરો, યાત્રાપીપલી.
પં. રૂપેન્દ્રસાગર ગ૦	પં. ફતે સ૦	મમોઈ, વેણટપો, નાગુથાણો, વસી, અગાસી.
પં. સૌભાગ્યસાગર ગ૦	પં. મણી સ૦	પાટડી, બજાણા.
પં. નરોત્તમવિજય ગ૦ પં. કિસ્તુરવિજય ગ૦	પં. સુવધિ સ૦	ભરુવચ્ચ, દેજબારો
પં. રાજવિજય ગ૦ પં. જીતવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦ પં. ઉમેદ સ૦	ઈડર, જામલા.
પં. પૃથ્વીચંદ્ર ગ૦ પં. ગુમાનચંદ્ર ગ૦	પં. અમી સ૦ પં. પૃથ્વી સ૦	સોરઠ દેશે
પં. હીરવિજય ગ૦	પં. રૂપ સ૦	રાધણપુર, કમાલપુર, નવાગામ, તેરવાડો.
પં. ચતુરવિજય ગ૦	પં. નવલ સ૦	માવડ, ગોડા, સીપર, ઉંબરી, ચાવ, સથલાસણ.
પં. ભગવાનવિજય ગ૦	પં. સુવધિ સ૦	ડભોઈ
પં. વિનયવિજય ગ૦ પં. રિષભવિજય ગ૦	પં. જિત સ૦ પં. વિનય સ૦	જંબુસર, ઝીણોર.
પં. રિષભવિજય ગ૦ પં. દયાવિજય ગ૦	પં. રંગ સ૦ પં. રિષભ સ૦	ડીસા, કાંપ, ચાંગા, આહેડા.

પં. ભાગ્યવિજય ગ૦	પં. પુણ્ય સ૦	ચાણુસમો
પં. મનરૂપવિજય ગ૦	પં. મયા સ૦	વડાલી, બ્રહ્માની ખેડ.
પં. તેજવિજય ગ૦	પં. પુણ્ય સ૦	ઉમતા
પં. ભાગ્યવિજય ગ૦	પં. કનક સ૦	હાકુ, હરસોલ, તાજપુર.
પં. જયવિજય ગ૦	પં. વિદ્યા સ૦	મોહનપુર
પં. પ્રેમવિજય ગ૦	પં. મહિમા સ૦	અમનગર
પં. લાલચંદ્ર ગ૦	પં. પ્રેમ સ૦	સોરઠ દેશે
પં. ઉદયવિજય ગ૦	પં. પદ્મ સ૦	વીજાપુર, લાડોલ, સમોઉ.
પં. ચતુરવિજય ગ૦	પં. કિસ્તુર સ૦	પાલણપુર, મેતા, ધોતા–સકલાણા, વગદા.
પં. મુક્તિવિજય ગ૦	પં. ભીમ સ૦	પાદર
પં. તિલકવિજય ગ૦	પં. મુક્તિ સ૦	વડાવલ
પં. હેતવિજય ગ૦	પં. વિવેક સ૦	આગલોલ
પં. ગુલાબવિજય ગ૦	પં. મોહન સ૦	ભાલક
પં. લબ્ધિવિજય ગ૦	પં. લાવણ્ય સ૦	રાજપુર
પં. ન્યાનવિજય ગ૦	પં. નાયક સ૦	
પં. પ્રેમવિજય ગ૦	પં. માણિક સ૦	મોરવાડો, ભાભર, ઉચ્ચોસણ.
પં. ખુશાલવર્દ્ધન ગ૦	પં. ધર્મ સ૦	વઢમાણ, ધ્રાંગધરો
પં. ધર્મવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	ગોત્રકો, વારાહી
પં. રૂપવિજય ગ૦	પં. રત્ન સ૦	સાંકરા, કરહા, ઉદરા, વહા.
પં. અમીવિજય ગ૦	પં. મુક્તિ સ૦	કચ્છ દેશે.
પં. પદ્મવિજય ગ૦	પં. રવિ સ૦	કચ્છ દેશે.
પં. પ્રતાપવિજય ગ૦	પં. ભગવાન સ૦	મીયાંગામ, વટાદરો, અનસ્તુ, છટાલો.
પં. મુક્તિવિજય ગ૦	પં. નેમ સ૦	બોરસદ
પં. હેતવિજય સ૦	પં. હંસ સ૦	દક્ષણદેશે.
પં. મણીવિજય ગ૦	પં. હેત સ૦	
પં. ભીમવિજય ગ૦	પં. હેમ સ૦	લેંછ, લાંઘણોજ, અંબાસણ, કુકુઆવ, દેકાવાડો.
પં. લક્ષ્મીવિજય ગ૦	પં. હીર સ૦	ઈસ્લોલ, દાવડ.
પં. ભાણુવિજય ગ૦	પં. હર્ષ સ૦	મગરવાડો, ટીબા, થુડી, મજદર, પરષડી.
પં. સુવધિવિજય ગ૦	પં. ગુલાલ સ૦	વેડ, રાઠુ, અણુવરપુરો, સંષલપુર.
પં. પદ્મવિજય ગ૦	પં. ભાગ્ય સ૦	અંતરોલ, નંદાસણ, સરિયાડ.
પં. જયવિજય ગ૦	પં. દીપ સ૦	બદરકો, ગાગડ.
પં. સૌભાગ્યવિજય ગ૦	પં. ગુમાન સ૦	ચીલોડો
પં. ભક્તિવિજય ગ૦	પં. પ્રતાપ સ૦	ગોલા
પં. કુંવરવિજય ગ૦	પં. લક્ષ્મી સ૦	સોઈગામ, વેણુપ.

પં. યસવિજય ગ૦	પં. ઉત્તમ સ૦	બજાણામધ્યે
પં. મહિમાવિજય ગ૦	પં. નેમ સ૦	સોઇગામમધ્યે
પં. હીરવિજય ગ૦	પં. ચતુર સ૦	પીલુચો
પં. કનકવિજય ગ૦	પં. દીપ સ૦	મુહો, ભીલડી.
પં. હંસવર્દ્ધન ગ૦	પં. નિત્ય સ૦	કોઠ
પં. ફતેકુશલ ગ૦	પં. જીત સ૦	દક્ષણદેશે
પં. અમૃતવિજય ગ૦	પં. રંગ સ૦	માતર, નડીઆદ, થાંડલી.
પં. કિસ્તુરવિજય ગ૦	પં. ગોકલ સ૦	વડગામ
પં. મોહનવિજય ગ૦	પં. માણિક્ય સ૦	સાબલી
પં. દયાવિજય ગ૦	પં. જીત સ૦	પેટલાદ, ઈસર.
પં. ઉત્તમચંદ્ર ગ૦	પં. રાજેંદ્ર સ૦	દેવાડબો.
પં. ભક્તિવિજય ગ૦	પં. કિસ્તુર સ૦	લીંબડી
પં. મોતીવિજય ગ૦	પં. ધન સ૦	વડનગર, ખેરાલુ
પં. તેજવિજય ગ૦	પં. રાજ સ૦	સોરઠદેશે.
પં. કીર્તિવિજય ગ૦	પં. ઝવેર સ૦	વસુ, સાસમ.
પં. લબ્ધિવિજય ગ૦	પં. લાલ સ૦	ભરુવચ્ચમધ્યે
પં. તિલકવિજય ગ૦	પં. હીર સ૦	છદ્દવાડો, ગાંભુ, મુઢેરા.
પં. રિદ્ધિવિજય ગ૦	પં. દીપ સ૦	માલણ.

समस्त समुदाययोगं । अपरं સહુ પટ્ટા પ્રમાણે પોતા પોતાને ક્ષેત્રાદેશે જઈ પોહચજ્યૈ। જે કોઈ પારકા ક્ષેત્રમાંહે રહસ્યૈ તથા ક્ષેત્ર આલટપાલટ કરસ્યૈ ત. ક્ષેત્ર ક્રયવિક્રય કરસ્યૈ ત ચોમાસા માંહે કોઇ કિહાંઈ ફિરસ્યૈ હિરસ્યૈ ત. કોઈ ગૃહસ્થ થકી ચઢી બોલસ્યૈ તેહને આકરે ઉપાલંબ આવસ્યૈ. સર્વથા ગુદરાસ્યૈ નહી. એહવું જાણી મર્યાદામાં પ્રવર્ત્તવું. ॥શ્રી॥

આગામી અંક

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નું આઠમું વર્ષ આ અંકે પૂરું થાય છે એટલે આવતો અંક નવમા વર્ષનો પહેલો અંક પ્રગટ થશે.

ઘણાખરા ગ્રાહક ભાઈઓનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થાય છે. તેઓને નમ્ર સૂચના કરવાની કે તેઓ, લવાજમ પૂરું થયાની જુદી સૂચના મળવાની રાહ જોયા વગર જ, પોતાના લવાજમના બે રૂપિયા મોકલી આપે, અને એ રીતે વી. પી. ખર્ચના પોતાના ચાર આનાનો નિરર્થક ખર્ચ બચાવે અને અમારું કાર્ય તેટલા પૂરતું સરળ બનાવે.

વ્ય.

જૈન દર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતા

લેખકઃ—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી, જુન્નેર.

જીવ છે, પરલોક છે, પુણ્ય છે, પાપ છે, સ્વર્ગ છે, નરક છે–એટલું માનવા માત્રથી લોકોત્તર આસ્તિકતા પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી. જેઓ જીવ, પરલોક, પુણ્ય, પાપ, સ્વર્ગ કે નરકાદિ અતીન્દ્રિય વસ્તુના અસ્તિત્વને સ્વીકારતા જ નથી, તેઓ તો પરમ નાસ્તિક છે જ, પરન્તુ જેઓ જીવ, પરલોક, અને પુણ્ય, પાપાદિની સત્તાને સ્વીકારવા છતાં તેના સ્વરૂપને જેવી રીતે તે છે તેવી રીતે માનતા નથી પણ અન્ય અન્ય રીતિએ સ્વીકારે છે તેઓ પણ લોકોત્તર દૃષ્ટિએ નાસ્તિક જ છે.

જીવને માનવા છતાં જેઓ તેને પંચભૂતમાત્ર સ્વરૂપવાલો માને છે, પાણીના પરપોટાની જેમ કે કાષ્ટના અગ્નિની જેમ ભૂતમાત્રમાંથી ઉત્પન્ન થઈને ભૂતમાત્રમાં વિલય પામી જનારો માને છે, તેઓ તો નાસ્તિક છે જ, પરન્તુ જેઓ જીવને ભૂતથી અતિરિક્ત અને કદી નાશ નહિ પામવાના સ્વભાવવાળો માને છે તેઓ પણ જો તેને કૂટસ્થનિત્ય કે સર્વથા અલિપ્ત સ્વરૂપવાળો માને તોપણ જીવના પ્રત્યક્ષસિદ્ધ કર્તૃત્વાદિ ધર્મનો અપલાપ કરનારા થાય છે. ભૂતાતિરિક્ત જીવને નહિ માનવામાં જેમ નાસ્તિકતા રહેલી છે તેમ ભૂતાતિરિક્ત જીવમાં રહેલા કર્તૃત્વાદિ ધર્મોને નહિ સ્વીકારવામાં પણ નાસ્તિકતા છુપાયેલી જ છે.

જીવ નિત્ય છે તેમ આકાશ પણ નિત્ય જ છે. પણ જીવની નિત્યતા અને આકાશની નિત્યતા વચ્ચે મોટું અંતર છે; આકાશ નિત્ય છતાં ત્રિકાલ અલિપ્ત છે, તેમ જીવ નથી. સકર્મક જીવ બાહ્ય પદાર્થો અને સંયોગોથી અવશ્ય લેપાય છે. તે તે પદાર્થો અને સંયોગોનાં પરિવર્તનોની વધતી–ઓછી અસર જીવ ઉપર થાય જ છે. પરન્તુ આકાશ ઉપર થતી નથી.

જીવ જેવા સંયોગોમાં મુકાય છે તેવી અસર તેના ઉપર થાય જ છે. સયોગી અવસ્થામાં પ્રતિ સમય જીવ કર્મ કર્યા જ કરે છે. વિગ્રહગતિમાં પણ કર્મબંધ કરે છે. આહારાદિ છ પર્યાપ્તિઓમાં કોઈ પણ પર્યાપ્તિ શક્તિ રૂપે કે પ્રવૃત્તિ રૂપે હોતી નથી, છતાં વિગ્રહગતિમાં જીવને કર્મબંધન થાય જ છે: કાયિકાદિ બાહ્ય વ્યાપાર ન હોય ત્યારે પણ પૂર્વ પ્રયોગાદિથી ચક્રભ્રમણાદિની જેમ વિગ્રહગતિ આદિમાં કર્મબંધ થયા કરે છે એવું શાસ્ત્રવચન છે. કર્મબંધરહિત અવસ્થા માત્ર સિદ્ધોને અથવા અયોગીને અથવા કેવલી સમુદ્ઘાત સમયે યોગવ્યાપાર નહિ હોવાના કારણે કેવલીને અમૂક સમય સુધી હોય છે. છતાં જેઓ જીવને આકાશની જેમ ત્રણે કાળ અને સર્વ અવસ્થામાં અક્રિય અને અલિપ્ત તરીકે માને છે તેઓ પ્રગટપણે સંપૂર્ણ રીતે નાસ્તિક નહિ હોવા છતાં અંશતઃ નાસ્તિક જ છે.

સકર્મક અવસ્થામાં જીવ જેમ શુભાશુભ કર્મનો કર્તા છે તેમ તેના સારાં–નરસાં ફળનો ભોક્તા પણ છે જ છે. શરીર છૂટયું એટલા માત્રથી કર્મ છૂટયાં એમ સંસારી જીવ માટે બનતું નથી. અથવા કર્મ બાંધે બીજો અને તેનું ફળ ભોગવે બીજો એવું પણ કદી બનતું નથી. કુટુંબાદિક માટે પાપકર્મ કરનારાનાં પાપકર્મોનું ફળ કુટુંબાદિક ભોગવતું

નથી, પણ પાપકર્મ કરનારને જ ભોગવવું પડે છે. તેથી સંસારી જીવ એ આકાશની જેમ નિષ્ક્રિય નથી તેમ અલિપ્ત પણ નથી. કિન્તુ સક્રિય અને સલિપ્ત છે.

જીવ, જીવનું નિત્યત્વ, જીવનું કર્તૃત્વ અને જીવનું ભોક્તૃત્વ-એ ચારને જેવી રીતે જૈન દર્શન સ્વીકારે છે તેવી રીતે ઇતર દર્શનોએ સ્વીકાર્યાં નથી. પરન્તુ જૈન દર્શનની વિશેષતા તેટલા માત્રથી જ સમાપ્ત થતી નથી. જીવના અસ્તિત્વને કે નિત્યત્વને, કર્તૃત્વને કે ભોક્તૃત્વને કોઈ માનો યા ન માનો તેટલા માત્રથી તે ઊડી જતું નથી. યુક્તિ અને આગમથી તેને સ્વીકારનારને જેમ તે માનવા પડે છે તેમ નહિ સ્વીકારનારને પણ તેનું ફળ અનુભવવું જ પડે છે. પરન્તુ જૈન દર્શનની લોકોત્તરતા જુદી છે. જૈન દર્શનની લોકોત્તર જેમ જીવને કર્મબંધ અને કર્મફળનો ભોગ માનવામાં રહેલી છે, તેમ સર્વકર્મક્ષય અને તેના ઉપાયના અસ્તિત્વને માનવામાં પણ રહેલી છે.

જીવનો કર્મથી સર્વથા છુટકારો થઈ શકે છે અને તે છુટકારાના સમ્યગ્દર્શનાદિ ઉપાયો પણ વિદ્યમાન છે જ—એ માન્યતા ઉપર લોકોત્તર આસ્તિકતા અવલંબેલી છે.

લોકોત્તર આસ્તિકતામાં જીવ અને પરલોક આદિની શ્રદ્ધા સાથે જીવના નિત્યત્વની, કર્તૃત્વની, ભોક્તૃત્વની, મુક્તત્વની અને તત્સાધનસત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ અવિચળપણે રહેલી હોય છે. એમાંથી એકની કે એકના કોઈ એક અંશની પણ અશ્રદ્ધા જ્યાંસુધી છે, ત્યાંસુધી લોકોત્તર આસ્તિક્તા તો નથી જ, કિન્તુ અપ્રગટપણે નાસ્તિકતાનાં બીજો છુપાયેલાં જ છે. એ નાસ્તિકતનાં બીજો એના માલિકને મુક્તિમાર્ગની આરાધનામાં સીધી કે આડકતરી રીતે પ્રતિબંધક થયા સિવાય પણ રહેતા નથી.

લોકોત્તર આસ્તિકતાના અર્થી આત્માઓ માટે જૈન શાસ્ત્રકારોએ શ્રદ્ધાનાં છ સ્થાનો બતાવેલાં છે, તેમાં એકની પણ અધુરાશ ચાલી શકે તેમ નથી. એકની પણ અધુરાશ જ્યાંસુધી છે ત્યાંસુધી તે જીવ નાસ્તિકતાથી સંપૂર્ણ મુકાયેલો નથી.

સ્થાન પહેલું—દૃશ્યમાન પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતોથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળો, આ ભવ છોડીને અન્ય ભવમાં જનારો, અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ધારણ કરનારો જીવ નામનો એક સ્વતંત્ર પદાર્થ છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી ભૂતાતિરિક્ત જીવને નહિ માનનાર નાસ્તિકવાદનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન બીજું—પાંચ ભૂતોથી વ્યતિરિક્ત જીવ નામનો પદાર્થ દ્રવ્ય દૃષ્ટિએ અવિનાશી અને નિત્ય સ્વભાવવાળો છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી શરીરના નાશ સાથે જીવનો નાશ માનનાર ચાર્વાકમત, મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે જીવનો નાશ માનનાર બૌદ્ધમત અને મોક્ષપ્રાપ્તિ વખતે જીવત્વાદિ (જીવના જ્ઞાનાદિ ગુણો આદિ)નો નાશ માનનાર વૈશેષિકાદિ મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન ત્રીજું—જ્યાંસુધી જીવનો મોક્ષ ન થાય ત્યાંસુધી સંસારી જીવ પ્રતિસમય (૭–૮) કર્મને બાંધ્યા જ કરે છે. એ કર્મ મૂળ (૮) પ્રકારનાં છે અને ઉત્તર (૧૫૮) પ્રકારનાં છે. જ્ઞાનદર્શનને રોકનાર, સુખદુઃખને આપનાર, વિચાર અને વર્તનમાં વિપર્યાસ કરાવનાર, જીવન અને શરીરને ધારણ કરાવનાર, ઉચ્ચનીચ આદિ અવસ્થાઓને અપાવનાર અને દાનલાભાદિમાં અંતરાયભૂત થનાર તે કર્મો જ છે. પરન્તુ કર્મો સિવાય

બીજું કાંઈ પણ નથી. (આ સ્થાનપરની શ્રદ્ધાથી જીવને નિર્ગુણ અને નિષ્ક્રિય માનનાર સાંખ્ય મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન ચોથું—જે જે જીવો જે જે કર્મોને બાંધે છે, તે તે જીવોને તે તે કર્મોને ભોગવવાં જ પડે છે (આ સ્થાનપરની શ્રદ્ધાથી જીવોના અદૃષ્ટથી ઈશ્વરને શરીર ધારણ કરવાનું માનનાર નૈયાયિક મત, પુત્ર પૌત્રાદિની શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયા વડે પિતા પિતામહાદિની તૃપ્તિ માનનાર બ્રહ્મભોજ્યાદિ મત, જગતની ઉત્પત્તિ પ્રલય અને ખંડપ્રલયાદિ માનનાર વેદાન્ત્યાદિ મત અને જગતને સુખદુઃખ દેનાર તરીકે ઈશ્વરને માનનાર ઈશ્વરવાદી આદિ મતનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન પાંચમું—જન્મજરામરણાદિની પીડાથી રહિત અને અનંત જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણોની સમૃદ્ધિથી ભરપૂર જીવની મોક્ષાવસ્થા છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી જીવનો મોક્ષ નહિ માનનાર ચાર્વાકાદિ અને મોક્ષને માનવા છતાં તેને અભાવાદિ સ્વરૂપવાળો માનનાર બૌદ્ધાદિ મતોનો નિરાસ થાય છે.)

સ્થાન છઠ્ઠું—ભવ્ય જીવનો મોક્ષ એ ઉપાયથી સાધ્ય છે. હિંસાદિ આશ્રવોનો રોધ, અને સમ્યગ્દર્શનાદિ સંવર નિર્જરાના ઉપાયોનું ઉત્કટ આસેવન એ મોક્ષનો ઉપાય છે. (આ સ્થાન પરની શ્રદ્ધાથી મોક્ષના ઉપાયોને નહિ માનનાર આજીવિકાદિ મત અને વિપરીત ઉપાયોને માનનાર મીમાંસકાદિ મતોનો નિરાસ થાય છે.)

જૈન દર્શનની લોકોત્તર આસ્તિકતાનું સ્વરૂપ સમજી સૌ કોઈ તેના પર આદરવાળા બનો, અને આત્યન્તિક શ્રેયને સાધો, એ જ એક અભિલાષા.

સ્વીકાર

શ્રી ઉમાસ્વાતિ વાચકવિરચિત **શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર** (મૂલ અને ભાવાનુવાદ)—સંપાદક—પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી કનકવિજયજી મહારાજ; પ્રકાશક શ્રી જયંતિલાલ બેચરદાસ દોસી, વ્યવસ્થાપક શ્રી જૈન સ્વાધ્યાય મન્દિર, સાવરકુંડલા (કાઠિયાવાડ), **ભેટ.**

तथाकथित अशोकस्तभोंका प्रयोजन

[स्तंभोके प्रयोजन विषयक विशिष्ट तर्क]

लेखकः—भा. र. कुलकर्णी, बी. ए., राजवाडे संशोधन मंडल, धुलिया.

भारतवर्षमें कौशांबी, सारनाथ, सांची आदि स्थानोंपर जो विशाल और अखंड शिलास्तंभ पाए जाते हैं, और जो स्तंभ सम्राट अशोकने बौद्धधर्मके प्रचारके लिए बनवाये थे ऐसा अभी तक समझा जाता था, वह न तो सम्राट अशोकने बनवाये हैं और न उनका बौद्धधर्मसे काई संबंध है, किन्तु इन शिल्पोंका निर्माता जैनसम्राट प्रियदर्शी है—यह सिद्धांत श्री. डॉ. त्रिभुवनदास लहेरचंद शाहने अपने 'सम्राट प्रियदर्शी' नामक ग्रंथमें बडे परिश्रम और सफलतासे प्रतिपादित किया है। इस पर भी ऐसा एक प्रश्न पूछा जा सकता है कि सम्राट प्रियदर्शीने ये स्तंभ क्यों बनवाये? इसका उत्तर देनेका प्रयत्न इस लेखमें मैं करना चाहता हूं।

जिन पाठकोंने इन स्तंभोंको प्रत्यक्ष या चित्र द्वारा देखा हो उनको यह याद होगा कि इन स्तंभो पर आमूलाग्र किसी प्रकारकी खुदाई नहीं है। भिन्नभिन्न स्तंभोपर भिन्नभिन्न शिरोभूषण पाये जाते हैं। जैसे सारनाथके स्तंभका शिखर चारों दिशाओंकी ओर मुख करके बैठे हुए सिंहोंसे सजा हुआ है। इलाहाबादके कीलेमें जो स्तंभ मौजूद है उसके शिखर पर कोई कारीगरी नहीं है। किसी स्तंभ पर मगर है। किंतु एक बात सब जगह एकसी है कि ये स्तंभ लकडीके खंभे जैसे बिलकुल सरल हैं। और इतना ही नहीं, किंतु इन स्तंभोंके पृष्ठपर जहां प्रियदर्शीने अपनी आज्ञांए खुदवाई हैं उन आज्ञाओंके इर्द-गिर्द न तो कोई वेलपत्ती, नकशी, महिराब या और किसी प्रकारकी खुदाई की हुई है।

जब कोई विशिष्ट प्रयोजनसे ऐसे ऊंचे स्तंभ बनवाये जाते हैं तो यह बात वहां अवश्य पाई जाती है कि—उन स्तंभोंका प्रयोजन बतानेवाली खुदी हुई शिला लगानेके लिये उनपर पहले ही से खास जगह छोडी जाती है। और इस शिलालेखके चारों ओरकी मर्यादा सादी रेखाओंसे या नकशी सहित रेखाओंसे बनाई जाती है। यदि इन स्तंभोका प्रयोजन या खास हेतु सम्राट प्रियदर्शीकी आज्ञाओंका प्रकाशन ही होता तो संभव था कि उन आज्ञाओंके लिये, स्तंभ बनानेवाले कारीगर, पहले ही से कुछ जगह मय मर्यादाके रख छोडते। भला, सम्राट प्रियदर्शी भी किसी विजयके स्मारकके कारण इन स्तंभोको बनवाता था ऐसी शंका भी उसके लेखोंसे निर्मूल हो जाती है। उन स्तम्भोंमें कहीं भी किसी विजयका नामोल्लेख नहीं है। और जो आदेश ऐसे स्तंभो पर खुदे हैं वैसे ही आदेश और स्थानोंपर

पहाडोंमें बडी बडी चट्टानोंपर भी खुदे हैं। फीर भी सारनाथ कौशांबी ये ऐसी जगह है जहां इन स्तंभोका तीसतीस फीट लंबा पत्थर बडी दूरसे और बहुत परिश्रमसे लाया गया होगा। यदि स्तंभोका एकमात्र प्रयोजन अपनी धार्मिक आज्ञाएं खुदवाना यही होता तो उसके लिये ऐसे बीस–पचीस हात लंबे पत्थरके बदले दो–तीन हात लंबे–चौडे ऐसे एक ही पत्थरसे काम बन सकता था। और एक विशेषता यह भी दिखाई देती है कि जहां साधुओंके ठहरनेके स्थान और पासमें छोटा–मोटा शहर हो ऐसो ही जगहमें स्तंभ बने है; जंगल या पहाडोंमें ऐसे स्तंभ नहीं मिलते। इन सब प्रश्नोपप्रश्नोंसे यह सूचित होता है कि इन स्तंभोका खास प्रयोजन कुछ और ही है।

इस प्रकारके अखंड पत्थरके खंभे अन्य प्राचीन संस्कृतियोंके देशोंमें भी पाये जाते हैं। इजित या मिश्र के प्राचीन मंदिरोके सामने इस तरहके विशाल पत्थरी खंभे (Monoliths) रखे जाते थे। और उनकी छाया द्वारा वर्षकी ऋतु और दिनकी घडियां समझी जाती थीं[1]। इसी तरहके स्तंभ रोम और ग्रीसमें थे[2] और उनका प्रयोजन भी यही था। भारतके वैष्णव पंथके मंदिरोंके सन्मुख भी प्रायः ऐसा ही स्तंभ बनाया जाता था। गोकुलमें जो सोनेका गरुडस्तंभ है उसमें और इन प्रियदर्शीके बननाये हुए स्तंभोंमें बहुतकुछ साम्य है।

शंकूकी छाया नाप कर उससे सूर्यकी दैनिक और वार्षिक गति–स्थितिका पता चलाना यह ज्योतिषकी प्राचीन प्रणालिका 'सूर्यप्रज्ञप्ति' ग्रन्थमें स्पष्टतासे बतलाई हुई है। 'सूर्यप्रज्ञप्ति' ग्रन्थमें 'पौरुषी–छाया–प्रमाणं' नामका ९वां प्राभृत इसी विषयकी चर्चा करता है। इस सब विवरणसे मेरा यह तर्क है की ये स्तंभ एक प्रकारके विशाल शंकू होने चाहिये। कोई जैनाचार्यके उपदेशसे जैन संघ और साधुओंकी सुभीताके लिये कालादर्शके कारण इन स्तंभोकी रचना और योजना हुई होगी। और प्रसिद्ध नगरोंके प्रमुख स्थानोंपर उनकी स्थापना की गई प्रतीत होती है। छायाके नापनेमें किसी प्रकारकी बाधा न आने पावे इसके कारण स्तंभ गोल ही नहीं किंतु किसी अन्य कारिगरीसे बिलकुल अलिप्त रखे गये। और धर्माज्ञाएं भी इस तरह हलके हाथसे खुदवाई गई की स्तंभपृष्ठ पर कहीं भी ऊंची नीची जगह न बने। धर्माज्ञा खुदवानेमें केवल 'एक पंथ दो काज' यही तत्त्व होगा। कदाचित् प्रियदर्शीने सब स्तंभ बनवाकर सुप्रसिद्ध स्थानोंको भेंट दिये होंगे। किंतु उनका प्रयोजन ज्योतिषमूलक ही होना चाहिए ऐसा अनिवार्य तर्क है।

यह विषय सर्व उपलब्ध स्तंभोंके नाप और जाँच करनेके पश्चात् अधिक निर्णायक हो सकेगा। आशा है–इस दृष्टिसे प्रयत्न शूरू होवे।

Vide (1) The Dawn of Astronomy (2) Astronomy of the Ancients.

सूर्य पहाडकी प्राचीन जैन मूर्तियां

लेखकः—श्रीयुत भँवरलालजी नाहटा, बीकानेर.

आसाम प्रान्त में गवालपाडा एक सुप्रसिद्ध नगर है। यह ब्रह्मपुत्रा नदी के किनारे स्थित है। पहले यह गवालपाडा जिले के नाम से प्रसिद्धि था अब यह धोबड़ी जिले के अन्तर्गत है। यहां पर पाट (Jute) की बहुत आमदानी होती है। सूर्यपहाड़ गवालपाड से १४ मील की दूरी पर है।

गवालपाडे में श्री पार्श्वनाथ भगवान का एक मंदिर है जिसका वर्णन कुछ वर्ष पूर्व हमने 'आसाम प्रान्त में जैन मंदिर' नामक लेखमें प्रकाशित किया था। हमारी दुकान वहाँ १०० वर्ष से भी पुरानी है। वर्षोंसे हमने वहाँ के निकटवर्ती सूर्य पहाड की प्राचीन मूर्त्तियों की बात सुन रखी थी इस लिए ता. २२ नवम्बर सन १९४१ के दिन हम लोग मोटर द्वारा सूर्य पहाडके दर्शनार्थ निकले। हमारी मोटर आसाम के ऊबड खाबड पथरीले जंगल को पार करती हुई क्रमशः डूबापाडा के नदी तट पर पहुँची। नदी पर पुल नहीं होने के कारण मोटरगाड़ी को व यात्रियों को मांड (जुडी हुई दो नौकाएं) द्वारा पार किया जाता है। मोटर को मांड पर लेजानेके लिए कच्चा घाट बना रहता है किन्तु वह टूटा हुआ था और नदी के वेगसे अस्तव्यस्त हो गया था मजदूर लोग उसे ठीक करने के लिए बैठे हुए थे, हमने उन्हें शीघ्रता से ठीक करवा कर नदी को पार किया और थोड़ी देर में सूर्य पहाड के निकट जा पहुँचे।

सूर्य पहाड पर एक गुजराती साधु जो कि सन्तोषी और सज्जन थे अपने शिष्य सहित वहाँ रहते थे। पूर्व परिचित होने के कारण बड़ी प्रसन्नता पूर्वक हमारा स्वागत करनेके लिए आये और हमारे साथ साथ घूम कर सब जगह दिखलाई। दो तीन दिनसे ज्वराक्रान्त और निराहार होते हुए भी उन्होंने हमें ऐसा मालूम नहीं होने दिया। ज्वराक्रान्त होने का तभी ज्ञात हुआ कि जब हम सब कुछ देखकर उनके आश्रम में आये और उन्होंने हम लोगोंका केला, पपीता, दूध, चाय आदि से सत्कार किया।

यह परगना दसभुजा सोमेश्वर के नामसे प्रसिद्ध है। पहले पहाडके नीचे पानी के पहाड़ी नाले पर बहुत से महादेवजी के लिंग और छोटी गुफाएं हैं। एक चट्टान पर १२ हाथोंवाली दशभुजा देवी की मूर्त्ति है जिसके मस्तक पर सप्तफणा सांप का छत्र है। उसके पास राम, लक्ष्मण, सीता और पांच सतियों की मूर्त्तियां है। पहाड के ऊपर सोमेश्वर महादेव हैं, रास्ते में हनुमानजी का मंदिर है। दूसरी तरफ से पहाडके किनारे किनारे हो कर गये वहाँ पानी के नाले पर एक गणेशजी की मूर्त्ति हैं उसके समीप बीहड जंगलमें से व्याघ्रराज आकर अपनी पिपासा शान्त करके लौटे थे, जिनके पदचिह्न उस समय भूमि पर स्पष्ट अंकित

थे। थोड़ा आगे जाने पर एक बहुत बड़ी पाषाणखंड की बनी हुई एक वेदी मिली, जिसे वहाँ के लोग व्यासवेदी कहते हैं। इससे कुछ आगे जाने पर एक पहाड़ी गुफा मिली जो वास्तव में गुफा नहीं है किन्तु दो पर्वतखंडोंके मिल जाने से प्राकृतिक गुफासी हो गई है। उसमें प्रवेश करने पर दो कायोत्सर्ग ध्यानस्थ मूर्त्तियों के दर्शन हुए, जिनमें दाहिनी ओर की मूर्ति ४ फुट ऊँची और १॥ फुट चौडी है। उसके दाहिनी ओर ऊपरकी तरफ ६ अक्षर खुदे हैं और नीचे ४ अक्षर खुदे हैं। प्रतिमा के नीचे पद्मका चिह्न है जो कि छठे जैन तीर्थङ्कर श्री पद्मप्रभु भगवानकी मूर्त्ति का परिचायक है।

दूसरी मूर्त्ति इसके बांये तरफ हैं वह २। फुट ऊँची और १ फुट चौड़ी है। इसके नीचे वृषभ का चिह्न है जो कि प्रथम जैन तीर्थङ्कर श्री ऋषभदेव भगवान का लांछन है। मस्तक के पीछे भामंडल लगा हुआ है जो कि समवसरण में व जैन मंदिरों में प्रभु प्रतिमाओंके पीछे लगा रहता है। इस मूर्त्तिके बायीं तरफ चार अक्षर खुदे हुए हैं। यह लिपी लगभग १००० वर्ष की प्राचीन प्रतीत होती है। अक्षर बहुत बड़े बड़े और स्पष्ट है परन्तु पत्थर साफ नहीं होने से छाप नहीं ली जा सकी, फोटो का भी साधन उस समय साथ में नहीं था अतः भविष्यमें इस विषयमें उचित व्यवस्था की जायगी। वहाँसे फिरती लौटकर सूर्य्यकुंड नामक सरोवर के पास आये। वहाँका घाट टूटा फूटा परन्तु पुरानी इंटोका बना हुआ कहीं कहीं अवशिष्ट था उसीके किनारे सूर्यका मन्दिर था जो अब नष्ट हो चुका, परन्तु एक टीनके घरमें सूर्यकी मूर्त्ति अब भी सुरक्षित है। काले रंगके पत्थरकी सूर्यमूर्त्ति है जिसमें बीचमें १ मूर्त्ति और उसके चारों तरफ १२ मूर्त्तियों हैं जिसे सूर्यकी १२ कला बतलाते हैं। सब मूर्त्तियोंके बड़े बड़े कान हाथीके से विचित्र मालूम होते हैं। पहाड़ पर और नीचे और भी मूर्त्तियां मिल सकती है, परन्तु जंगल बहुत है और रास्ता खराब होनेके कारण हम लोग नहीं गये।

सूर्य पहाड़ बहुत बड़ा और कई मीलोंमें फैला हुआ है। इस पहाड़ के ऊपर जंगली जातियाँ रहती हैं। वे खेती बाड़ी करके अपना निर्वाह करती हैं। पहाड़ के ऊपर घना जंगल है और रास्ता खराब है।

इसी प्रकार गवालपाडा जिले के पंचरत्न, पातालपुरी, जोगीगुफा, टुंकेश्वरी इत्यादि पहाड़ों पर कई प्राचीन मूर्त्तियों के भग्नावशेष हैं। इन पहाड़ो पर कई जोगी तपस्या करते थे। वहाँ पर कई तरह की जड़ी बूटियाँ मिलती है। रास्ता बहुत खराब हैं। सरकारको इन प्राचीन पहाड़ो के अनुसंधान की ओर ध्यान देना चाहिए।

आसाम प्रान्तसे जैनधर्मका सम्बन्ध कैसा रहा है इसके जाननेका कोई साधन हमारे अवलोकन में नहीं आया। विशेषज्ञों से निवेदन है कि इस सम्बन्धमें उनकी कोई जानकारी हो तो प्रकाश में लाने की कृपा करें।

પ્રવચન-પ્રશ્નમાલા

પ્રયોજક-પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપદ્મસૂરિજી

(ક્રમાંક ૯૩ થી ચાલુ)

૪૯ પ્રશ્ન-અન્ય ગ્રંથોમાં જણાવ્યું છે કે-"આયુષ્યને શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે સંબંધ છે, એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસને અધીન આયુષ્ય છે અથવા આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ઉપર છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે- જે જીવનું આયુષ્ય જેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રમાણ હોય તે જીવ તેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરીને જ મરણ પામે છે, કદાચ મરણ પામતી વેલાએ શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરવા બાકી રહ્યા હોય, તો જલદી જલદી શ્વાસ લઈને તમામ શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરી મરણ પામે છે." આ બાબતમાં જૈન દર્શન શું માને છે ?

ઉત્તર-આ પ્રશ્નમાં જણાવેલી બિના તદ્દન અઘટિત (ખોટી) છે. કારણ કે જીવ-'પાછલા ભવમાંથી આગામિ ભવની અંદર મારે અમુક સંખ્યામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ પૂરા કરવા' એવો નિર્ણય કરીને અહીં આવતો નથી. પરંતુ આયુષ્ય બાંધતી વખતે આયુષ્યના વિદ્યમાન તમામ પુદ્ગલો ભોગવવાના જ એવો જ નિર્ણય કરીને અહીં આવે છે. વસ્તુ-સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથે આયુષ્યને કોઈ જાતનો સંબંધ છે જ નહિ. જ્યાંસુધી જીવ જીવે ત્યાંસુધી શ્વાસ લે ને મૂકે એમ ખુશીથી કહી શકાય. તથા અમુક જીવે અમુક ભવમાં આટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા જ જોઈએ, એમ પણ નથી. આ પ્રસંગે યાદ રાખવું જોઈએ કે-આયુષ્યને ઘટાડનારાં અનેક કારણોને અંગે કદાચ એમ પણ બને છે કે-કોઈ જીવ જાણી જોઈને કે ઘણાં દુઃખના આવેશ (ઉભરા)ને લઈને કે દોડવા વગેરેથી ઘણો થાક લાગતાં ઘણાં પ્રમાણમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે, તો તેનું (અપવર્ત્તનીય આયુષ્યવંત જીવનું) આયુષ્ય જરૂર ઘટે છે. કારણ કે-તે પ્રસંગે વધારે પ્રમાણમાં આયુષ્યના દલિકોનો ક્ષય થાય છે. આ વાતને મળતી બિના શ્રી કર્મપ્રકૃતિ વગેરે ગ્રંથોમાં પણ ટૂંકામાં જણાવી છે તે આ પ્રમાણે-જે માણસ બહુ જ દુઃખી હોય, તે શ્વાસોચ્છ્વાસ બહુ ગ્રહણ કરે છે, ને આયુષ્યકર્મની નિર્જરા પણ ઘણી કરે છે. આ સત્ય બિનાને નહિ જાણનારા જીવો જ એમ કહી શકે કે-'આયુષ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને અધીન છે.' વળી લબ્ધિઅપર્યાપ્તા જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ લીધા વિના શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિ પૂરી કરી પરભવનું આયુષ્ય બાંધીને મરણ પામે છે. આથી પણ સાબીત થાય છે-કે આયુષ્યનો આધાર શ્વાસોચ્છ્વાસની ઉપર હોઇ શકે જ નહિ. આયુષ્યકર્મની ઉદીરણામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ કારણ કહી શકાય, જીવન દોરી તૂટી છે કે નહિ ? આ માણસ જીવે છે કે નહિ ? તે જાણવાનાં અનેક કારણોમાં શ્વાસક્રિયાને પણ ગણી છે. ૪૯

૫૦-પ્રશ્ન—સોપક્રમ આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—૧ જેથી આયુષ્ય ઓછું થાય, તે ઉપક્રમોમાંના કોઈ પણ ઉપક્રમથી જે આયુષ્ય ક્ષીણ થાય (નાશ પામે, ઘટે) તે સોપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય. બીજા ગ્રંથોમાં ઉપક્રમનો અર્થ, 'બાહ્ય નિમિત્ત' કર્યો છે. આ વ્યાખ્યા અપવર્ત્તનીય આયુષ્યમાં ઘટાવવી. અનપવર્ત્તનીય આયુષ્યને અંગે સોપક્રમ આયુષ્યની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે જાણવી-અંતિમ સમયે જે (આયુષ્ય) ને બાહ્ય નિમિત્ત હયાત હોય, તે સોપક્રમ આયુષ્યની બીજી વ્યાખ્યા

જણાવવાનું કારણ એ છે કે—અનપવર્ત્તનીય આયુષ્યવાળા જીવોને અંતિમ સમયે ઉપક્રમ હયાત હોય, પણ તેની અસર આયુષ્યની ઉપર લગાર પણ થતી જ નથી. એટલે તેમના આયુષ્યનો ક્ષય ઉપક્રમથી થતો જ નથી. પણ અનુક્રમે ભોગવીને તેઓ આયુષ્ય પૂરું કરે છે—એમ શ્રી તત્ત્વાર્થવૃત્તિમાં જણાવ્યું છે. આયુષ્યની બિના સ્પષ્ટ રીતે સમજવાને માટે આયુષ્યના અપવર્ત્તનીયાદિ ભેદોનું સ્વરૂપ જરૂર જાણવું જ જોઈએ. ૫૦

૫૧ પ્રશ્ન—નિરૂપક્રમ આયુષ્યનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—જેનો ક્ષય અનુક્રમે આયુષ્યના દલિયા ભોગવીને જ થાય, એટલે જેને ઉપક્રમ ન લાગે તે નિરૂપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય. ૫૧

૫૨ પ્રશ્ન—ઉપક્રમનો સંબંધ થયા પહેલાં આયુષ્યને ભોગવવાનો ક્રમ કેવા પ્રકારનો હોય છે?

ઉત્તર—ઉપક્રમનો સંબંધ થયા પહેલાં ભવોત્પત્તિના પહેલા સમયે આયુષ્યના દલિયા વધારે ભોગવે, બીજે સમયે ઓછા ભોગવે, ત્રીજે સમયે તેથી પણ ઓછા ભોગવે. આ રીતે આગળ આગળના સમયે પહેલાંના સમયમાં જે દલિયા ભોગવે, તેથી ઓછા ઓછા આયુષ્યના દલિયા ભોગવાતા હતા. જ્યારે ઉપક્રમનો ઓછા પ્રમાણમાં સંબંધ થાય ત્યારે પહેલાંનો ક્રમ પલટાઇ જાય છે—એટલે પૂર્વ પૂર્વના સમયમાં જે આયુષ્યના દલિયા ભોગવે તેના કરતાં આગળ આગળના સમયમાં વધારે વધારે આયુષ્યના દલિયા ભોગવે છે. કોઇ વખત ઉપક્રમની અસર પ્રબલ થાય તો આગળ આગળના સમયમાં અસંખ્ય ગુણ—અસંખ્ય ગુણ વધારે દલિયા ભોગવીને અંતર્મુહૂર્ત્તમાં પણ સર્વ આયુષ્યના પુદ્ગલો ભોગવીને ક્ષય કરે છે. આ રીતે સાત ઉપક્રમોમાંનો કોઇ પણ ઉપક્રમ લાગે, ત્યારે આયુષ્યના દલિયા વધારે ભોગવાય, તેથી અકાલ મરણ થાય છે. ૫૨

૫૩ પ્રશ્ન—કયા કયા જીવોનું નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય હોય?

ઉત્તર—તમામ દેવ, નારક, યુગલિક મનુષ્ય, તિર્યંચોનું નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય હોય છે. યુગલિકોની બાબતમાં શ્રી સૂત્રકૃતાંગ, કર્મપ્રકૃતિ વગેરેમાં એમ પણ કહ્યું છે કે—યુગલિયાઓનું પણ ત્રણ પલ્યોપમનું આયુષ્ય અપવર્ત્તનાકરણે કરીને ઘટતાં ઘટતાં અંતર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ બાકી રહે. આવી ઘટના કોઈક જ યુગલિયાના આયુષ્યની બાબતમાં સંભવે છે. ૫૩

પ્રશ્ન ૫૪—સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય, અને નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્યને ધારણ કરનારા કયા કયા જીવો હોય?

ઉત્તર—૧-તે જ ચાલુ મનુષ્યભવમાં મોક્ષે જનારા જીવો, ૨ તીર્થંકર, ૩ ચક્રવર્ત્તી, ૪ બલદેવ, ૫ વાસુદેવ—આ તમામ જીવોમાં કેટલાએક જીવોનું સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય આયુષ્ય હોય છે, ને કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય ત્રણે પ્રકારે હોય છે. એટલે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જે જીવો જણાવ્યા નથી તેવા જીવો એટલે તદ્ભવમુક્તિગામી જીવો—તીર્થંકર, ચક્રી, બલદેવ, વાસુદેવ સિવાયના સામાન્ય મનુષ્ય તિર્યંચાદિમાંના કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય સોપક્રમ અપવર્ત્તનીય હોય છે, ને કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય સોપક્રમ અનપવર્ત્તનીય હોય છે, તથા કેટલાએક જીવોનું આયુષ્ય નિરૂપક્રમ અનપવર્ત્તનીય પણ હોય છે. ૫૪

(ચાલુ)

"શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ"

નું

आठमा वर्षनुं विषय-दर्शन

પ્રતિકાર

ઇતિહાસ, શિલ્પ, સ્થાપત્ય

સાહિત્ય

ચરિત્ર, કથા, વર્ણન, ઉપદેશ

તત્ત્વજ્ઞાન

સ્તુતિ-સ્તોત્ર-સ્તવન આદિ

તંત્રીની નોંધ

ચિત્રો

'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'નો ચોથો વિશેષાંક.

૧૦૦ મો ક્રમાંક વિક્રમ–વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવાની યોજના

આવતા વર્ષે સમ્રાટ્ વિક્રમના સંવત્સરને બે હજાર વર્ષ થશે. આથી જુદે જુદે સ્થળે અને ખાસ કરીને ગ્વાલિયર રાજ્યમાં ઉજ્જયિની નગરીમાં આ પ્રસંગ ઉત્સવરૂપે ઉજવવામાં આવનાર છે.

જૈનોનો સમ્રાટ્ વિક્રમ અને ઉજ્જયિની સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ હોવા છતાં તે સંબંધીનો જૈન ઈતિહાસ સાવ અંધારામાં જ છે. આ અવસરે પણ જો સમ્રાટ્ વિક્રમ સંબંધી જૈન ઇતિહાસ પ્રગટ કરવામાં ન આવે તો એ અંધકાર ચાલુ જ રહેશે. આથી અમારી સમિતિએ 'શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ'ના નવમા વર્ષનો ચોથો અંક, જે ક્રમાંક પ્રમાણે ૧૦૦ મો અંક થાય છે તે, વિક્રમ–વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અને તેમાં જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ નીચેના કે એના જેવા ઉપયોગી વિષયોના લેખો આપવામાં આવશે.

विक्रमनो समय
विक्रमनुं अस्तित्व
विक्रमनुं मूळ नाम
विक्रम संवत्
विक्रमनो वंश
विक्रमनो राज्यविस्तार
विक्रम पहेलांना उज्जयिनीना शासको अने राजवंश
विक्रम अने जैनो
उज्जयिनी साथेनो जैनोनो संबंध
विक्रमना समयनी महत्त्वनी जैन घटनाओ
विक्रमना गुरु
विक्रमनां धर्मकार्यो
विक्रमनी राजसभाना पंडितो
विक्रमना समकालीन महापुरुषो
श्रीकालकाचार्य अने विक्रम
विक्रम संबंधी दंतकथाओ अने तेनुं रहस्य
विक्रमना समयमां रचायेल जैन साहित्य
विक्रमचरित्रनां उपलब्ध साधनो

આથી અમે સર્વ પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિરાજો તેમજ જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનોને આ વિશેષાંકમાં આપી શકાય તેવા, ઐતિહાસિક દૃષ્ટિવાળા મુદ્દાસરના લેખો, ગુજરાતી, હિન્દી કે અંગ્રેજી ભાષામાં લખી મોકલીને અમને સહકાર આપવાની આગ્રહ પૂર્વક વિનંતી કરીએ છીએ.

વ્યવસ્થાપક

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશિંગભાઈની વાડી, ઘીકાંટા, અમદાવાદ.

શ્રી પર્યુષણા મહાપર્વના અવસરે, તે તે ગામમાં બિરાજતા પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને અમે સમિતિને સહાયતા કરવાનો ઉપદેશ આપવાની વિનંતી કરી હતી. અમારી આ વિનંતીને ધ્યાનમાં લઈને અમને નીચે જણાવેલ સંઘો અને મહાનુભાવો તરફથી મદદ મળી છે.

૫૧) પરમ પૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રી. દર્શનવિજયજી મહારાજ આદિના સદુપદેશથી શેઠશ્રી ભોળાભાઈ જેશિંગભાઈ, અમદાવાદ.

૩૧) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીચંપકસાગરજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રી સંઘ કમિટી, ખીવાણુદી.

૨૫) પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયતીન્દ્રસૂરિજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીજૈન શ્વેતાંબર સંઘ, સીયાણા.

૨૫) પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીયશોભદ્રવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીજૈન યુવક મંડળ, વાપી.

૨૦ાા પરમપૂજ્ય મુનિમહારાજ શ્રીયશોભદ્રવિજયજી મહારાજના સદુપદેશથી શ્રીયુત ગુલાબચંદ મકનજી તરફથી શ્રીમતી ચંપા બહેન તથા શ્રીમતી રતન બહેને કરેલ અઠ્ઠાઈની તપસ્યા નિમિત્તે, વાપી.

પરમપૂજ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીભુવનવિજયજી ગણિના સદુપદેશથી પીંડવાડામાંથી 'શ્રીજૈન સત્ય પ્રકાશ' ના ૨૫ ગ્રાહકો નોંધાયા છે, અને બીજી મદદ મળવાની આશા છે.

આ મદદ માટે ઉપદેશ આપનાર પૂજ્ય મુનિમહારાજોનો અને મદદ મોકલનાર શ્રીસંઘ કે સદ્‌ગૃહસ્થોનો અમે આભાર માનીએ છીએ.

વિનંતી

અન્ય શહેરોમાં કે ગામોમાં બિરાજતા અન્ય પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ આદિ મુનિવરોને સમિતિની મદદ માટે તે તે ગામના સંઘો અને સદ્‌ગૃહસ્થોને ભારપૂર્વક પ્રેરણા કરવાની અને ઉપદેશ આપવાની અને શ્રીસંઘ તથા સદ્‌ગૃહસ્થોને મદદ મોકલી સમિતિના કાર્યમાં સહકાર આપવાની અમે વિનંતી કરીએ છીએ.

આશા છે કે અમારી આ વિનંતી અવશ્ય સફળ થશે.

—વ્યવસ્થાપક